

**ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН**



**ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА**

**BULLETIN
OF THE ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN**

*Маҷаллаи илмӣ, мағрифатӣ ва таълимию методӣ аз соли 2007 наиш меавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational – methodical journal published since 2007*

№ 2 (60), 2026

ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ №2 (60), 2026
Муассис: Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

САРМУҲАРИР:

САҒАРОВ Ш.А. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илмӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

КОТИБИ МАСЪУЛ:

МУҲИДДИНЗОДА Б. – номзади илмҳои педагогӣ, сармутахассиси Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ЛУТҒУЛЛОЗОДА М. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШАРИҒЗОДА Ғ. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

КАРИМОВА И.Х. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

БОБИЗОДА Ғ.М. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор

НУЪМОНОВ М. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШЕРБОЕВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

НЕЪМАТОВ С.Э. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ГУЛМАДОВ Ғ. – доктори илмҳои педагогӣ

АБДУРАШИТОВ Н. – номзади илмҳои психология, мудири шуъбаи инноватсия ва психологияи таҳсилоти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

САИДЗОДА Р.Ҳ. – вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

ХУШВАХТЗОДА Қ.Х. – президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ҲОШИМЗОДА Ҳ.Ҳ. – муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

НИЁЗӢ С. А. – директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

МИРЗОЗОДА Н. – ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзи кормандони соҳаи маориф

Маҷалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Суроға: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов – 11/2, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

E-mail: att@maorif.tj **Солмона:** rayom-att.tj **тел.:** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

ISSN 2222-9809



© Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 2026

Индекси обуна: 77727



ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

САФАРОВ Ш.А. – доктор педагогических наук, президент АОТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

МУХИДДИНЗОДА Б. – кандидат педагогических наук, специалист Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

КАРИМОВА И.Х. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор

НУЪМОНОВ М. – член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШЕРБОЕВ С. – член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

НЕГМАТОВ С.Э. – доктор педагогических наук, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктор педагогических наук

АБДУРАШИТОВ Н. – кандидат психологических наук, зав. отделом инновации и психологии обучения Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИДЗОДА Р.Х. – министр образования и науки Республики Таджикистан

ХУШВАХТЗОДА К.Х. – президент Национальной Академии наук Таджикистана

ХОШИМЗОДА Х.Х. – первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан

НИЁЗИ С.А. – директор Института развития образования имени А. Джами АОТ

МИРЗОЗОДА Н. – ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: 734024, г. Душанбе, ул. А. Адхамова – 11/2, Академия образования Таджикистана

E-mail: att@maorif.tj **Сайт:** payom-att.tj, **тел.:** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809



© Академия образования Таджикистана, 2026

Индекс подписки: 77727



CHIEF EDITOR:

SAFAROV SH.A. – Doctor of Pedagogical sciences, the President of AET

DEPUTY CHIEF EDITOR:

KARIMZODA M.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of AET

EXECUTIVE SECRETARY:

MUHIDDINZODA B. – Candidate of Pedagogical Sciences, specialist of the Academy of Education of Tajikistan

EDITORIAL TEAM:

LUTFULLOZODA M. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor.

SHARIFZODA F. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor.

KARIMOVA I.KH. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor.

BOBIZODA G.M. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, the doctor of Biological sciences, doctor of pharmaceutical sciences, professor.

NUMONOV M. – Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan
Doctor of pedagogical sciences, professor.

SHERBOEV S. – Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan
Doctor of pedagogical sciences, professor.

NEGMATOV S.E. – Doctor of pedagogical sciences, professor.

GULMADOV F. – Doctor of pedagogical sciences.

ABDURASHITOV N. – Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of innovation and learning Psychology of the Academy of Education of Tajikistan

EDITORIAL COUNCIL:

SAIDZODA R.H. – Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan

KHUSHVAKHTZODA K.H. – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan

KHOSHIMZODA H.H. – first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan

NIYOZI S.A. – Director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami AET

MIRZOZODA N. – Rector of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators

The journal is published in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.06.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index

The journal was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on April 17, 2018 under No. 059/MD.

Address: 734024, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov Str., Academy of Education of Tajikistan

E-mail: att@maorif.tj **Site:** payom-att.tj **phone:** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809



2 2 2 2 9 8 0 9

Subscription index: 77727



© Academy of Education of Tajikistan, 2026

МУНДАРИЧА

СИЁСАТИ МАОРИФ

ГУЛМАДОВ Ф.	Саҳ.
Моҳияти раванди педагогии тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар насли наврас.....	13 – 22
МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА	
ШАРОПОВ Ш.А., ШАРИПОВА М.А.	
Шартҳои педагогии ташаққули шавқи маърифатии донишҷӯёни макотиби олӣ ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....	23 – 30
ИДИЗОДА Ч.	
Тақмили маҳорати касбии омӯзгор тавассути худомӯзӣ.....	31 – 37
МАМАДНОСИРОВА М.М.	
Мақоми фолклор дар тарбияи ахлоқии насли наврас дар педагогикаи миллӣ.....	37 – 45
МИРЗОНАЗАРОВА Б.С.	
Таҳлили мушкilotи фаъолияти коммуникатсионӣ ҳамчун механизми асосии татбиқи раванди коммуникатсия дар мактаб.....	45 – 54
МУСТАФОЗОДА Н.	
Мавзӯ, жанр ва хусусияти гоёвию бадеӣ дар ашъори бачагона (дар мисоли ашъори бачагонаи Ғаффор Мирзо).....	55 – 62
НАЗАРЗОДА Х.Д.	
Самтҳои асосии тарбияи инсон дар эҷодиёти шиғоҳии халқ.....	62 – 70
ШАРИФОВА С.С.	
Чойгоҳи омӯзгор дар бунёди ҷомеаи солим ва давлати миллӣ.....	70 – 76
САМАДОВА Г.Ю.	
Асосҳои концептуалии ташикили фаъолияти беруназсинфӣ аз ҷанми забони русӣ ҳамчун воситаи ташаққули малакаҳои муоширати хонандагони синфҳои болоӣ.....	77 – 83
БАЙМУРОДОВА Ҳ.Қ.	
Проблемаҳои ҷитимой-педагогии тарбияи ахлоқӣ ва ташаққули шахсияти наврасон дар оилаҳои муҳоҷирони меҳнатӣ.....	83 – 92
ҒАФОРОВ А.	
Тарбияи сифатҳои ахлоқии наврасон тавассути ҳунарҳои анъанавии халқӣ.....	92 – 98
КАМОЛЗОДА З.Қ.	
Технологияҳои муосир ва нақши онҳо дар низомии таҳсилоти Тоҷикистон.....	98 – 104
МУҲАМАДИЕВ А.Н.	
Талабот ба интиҳоби матнҳои англисзабон барои донишҷӯёни ихтисоси «технология ва таҷвизоти саноати заргарӣ».....	105 – 110
СОДИКОВА М.С., САМАДОВА Г.Ю.	
Таҳия, қорӣ намудан ва санҷиши воситаҳои таххисӣ барои муайян кардани дараҷаи ташаққули малакаҳои коммуникативӣ-нутқӣ.....	111 – 118
ШАРИФЗОДА Ф.Ш.	
Мавқеъ ва роҳҳои татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ..	118 – 126
ШОРАХМАТУЛЛОЕВА З.М.	
Мафҳум ва таснифи салоҳиятҳои метафанӣ дар таълими муосир.....	126 – 133
ҶОИМАҲМАДОВА Г.Ш., МАМАДҶОИОВА М.	
Инкишофи фаъолияти нутқии қӯдакон ба воситаи фолклори хурд.....	133 – 139
СОДИКОВА М.С.	
Асосҳои назариявӣ ва амалӣ барои рушди маҳоратҳои нутқии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди таълими забони русӣ бо истифодаи усулҳои муосир.....	139 – 143
АЛИЕВ А.Б.	
Тарҳрезии муҳити таълими омӯзиши ва тавсифи унсурҳои асосии он.....	144 – 151
ВАҲОБОВ А.Э.	
Омода намудани донишҷӯён ба хизмат дар қувваҳои мусаллаҳ.....	151 – 159
ҚАЮМЗОДА Г.Қ.	
Таҳсилоти дуалӣ ва сифати таълими касбӣ дар педагогикаи асри XXI.....	159 – 163
ШЕРЗОДА Р.А.	
Ҳамгирии шароити педагогии ташаққули одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол.....	163 – 168
АБДУЛАҲАДОВА А.С.	
Муносибсозии шароитҳои педагогии рушди салоҳиятҳои асосӣ дар донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ.....	168 – 177
НОЗИМОВ З.Т.	
Самаранокӣ ташаққули маҳорату малакаҳо ва дониши донишҷӯён дар раванди машғулиятҳои гандбол	178 – 186

ФАЙЗУЛЛОЕВ А.Ш.

Усулҳои тақмили омодаسازی донишҷӯён ба шиноварӣ дар муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ 186 – 195

РАҲМОНОВ М.Н.

Омузиш ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии дарси забони англисӣ дар соҳибистиқлолии мамлакат..... 195 – 206

ТУМАНОВ Ҳ.Р.

Шароит ва хусусиятҳои тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ дар Тоҷикистон..... 206 – 214

ШОКИРОВ С.Ҷ.

Омодагии ҷисмонии донишҷӯён дар қараёни машқу тамринҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш..... 215 – 220

ШАРИПОВА М.Ё.

«Маъноӣ ҳаёт» - қутбнамо дар масири зиндагӣ..... 220 – 226

ШАРОПОВ Ш.А., НАБОТОВ З.Ҷ.

Хусусиятҳои таъхиси педагогии рушди фарҳанги тафаккури иқтисодии донишҷӯён дар фаъолияти маърифатии таълимгоҳи олий..... 226 – 234

ДАВЛАТНАЗАРОВА Ф.А.

Технологияи педагогии рушди ҳамкориҳои эҷодии омӯзгор бо хонандагон дар раванди таълим..... 234 – 242

ҲАКИМОВА Ҷ.С.

Нақши забон ҳамчун пояи этнофарҳанг дар раванди таълими забони давлатӣ..... 242 – 246

ҲАСАНЗОДА Ю.Ю., АХМЕДОВА Ш.М.

Дастрасии ҳамагон ба таҳсилот ҳамчун омили коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)..... 246 – 255

ШАРИПОВ Ҳ.Ҳ.

Роҳ ва усулҳои таъкил ва гузаронидани тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ 255 – 260

ХАЛИКОВА Т.Т.

Таҳсилоти глобалӣ ҳамчун вазифаи таълимии асри XXI..... 260 – 264

ФАЙЗЗОДА Ҷ.Ҷ.

Ҷанбаҳои педагогии таъликули фаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ..... 265 – 275

ДАВЛАТШОЕВ И.

Омилҳои пешгирии ба гурӯҳҳои ифротгароӣ гаравидани наврасону ҷавонон..... 276 – 281

ИМАТЗОДА Л.М., ДАВЛАТЗОДА М.Ш.

Нақши таҳсилоти иловагӣ дар таъликули фарҳанги экологӣ ва ахлоқи экологӣ дар миёни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ..... 281 – 288

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ**РАҲИМЗОДА А.О., САТТОРОВ А.Э.**

Мазмун ва вазъи имрӯзаи таълими математика дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ.. 289 – 294

ҶАРИЕВ У., ХАЙРУЛЛОҲЗОДА Ш.А.

Таҳлили баъзе формулаҳои барои ҳосил намудани ададҳои сода..... 294 – 299

ШАРИПОВ Р.М.

Муҳити инноватсионии таълим ҳамчун омили таъликули тафаккури инноватсионӣ..... 299 – 307

КАРИМЗОДА Ш.К., МУҲАММАДРАҶАБЗОДА К. М.

Муҳити таълимии рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва имкониятҳои он барои омӯзиши зеҳни сунъӣ... 307 – 314

КОМИЛОВА М.Ҳ.

Фаъолияти беруназдарсӣ дар системаи омодаسازی муаллимони математика: сарчашмаи рушди нерӯи иҷтимоию салоҳиятӣ..... 315 – 322

ПСИХОЛОГИЯ**САФАРОВ М.Қ.**

Омилҳои педагогӣ-психологӣ тарзи ҳаёти солими хонандагони имконияташон маҳдуд дар муҳити таълим..... 323 – 330

РАСУЛОВ С.Х.

Инъикоси ҷанбаҳои психологӣ сарварӣ дар таълимоти мутафаккирони классики гарб..... 331 – 337

ҚУРБОНЗОДА М.

Моделҳои зеҳни эмотсионалӣ дар замони муосир..... 337 – 343

КАРИМИЁН Қ.М.

Заминаҳои иҷтимоию психологӣ таъликули таҳаммулпазирӣ дар тамаддунҳои шарқи бостон... 343 – 351

МАМАДОВА М.Э.

Зоҳиравии қобилиятҳои когнитивӣ ва лингвистӣ донишҷӯён ҳамчун падидаи психологӣ..... 352 – 360

МУҲАМАДИЗОДА Ф.Н.

Асосҳои психолого-педагогӣ таъликули шавқи маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ... 360 – 366

Ба таваҷҷуҳи муаллифони 367

СОДЕРЖАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

ГУЛМАДОВ Ф.

Сущность педагогического процесса воспитания духовно-нравственных ценностей в
подростающем поколении..... 13 – 22

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ

ШАРОПОВ Ш.А., ШАРИПОВА М.А.

Педагогические условия формирования познавательного интереса учащихся вузов к изучению
иностраных языков..... 23 – 30

ИДИЗОДА Дж.

Совершенствование профессионального мастерства учителя посредством самообразования.. 31 – 37

МАМАДНОСИРОВА М.М.

Статус фольклора в нравственном воспитании молодого поколения в национальной педагогике. 37 – 45

МИРЗОНАЗАРОВА Б.С.

Анализ проблем коммуникативной деятельности как основного механизма реализации
коммуникативного процесса в школе..... 45 – 54

МУСТАФОЗОДА Н.

Тема, жанр и идейно-художественные особенности творчества Гаффора Мирзо для детей и
подростков..... 55 – 62

НАЗАРЗОДА Х.Д.

Основные направления развития народного устного творчества в сфере образования..... 62 – 70

ШАРИФОВА С.С.

Место учителя в основе здорового общества и национального государства..... 70 – 76

САМАДОВА Г.Ю.

Концептуальные основы организации внеаудиторной деятельности по русскому языку как
средство формирования коммуникативных умений старшеклассников..... 77 – 83

БАЙМУРОВОДА Х.К.

Социально-педагогические проблемы нормативного воспитания и формирования личности
подростков в семьях трудовых мигрантов..... 83 – 92

ГАФОРОВ А.

Воспитание нравственных качеств подростков посредством традиционное народное
искусство..... 92 – 98

КАМОЛЗОДА З. К.

Современные технологии и их роль в системе образования Таджикистана..... 98 – 104

МУХАМАДИЕВ А.Н.

Требования к отбору англоязычных текстов для студентов специальности «технология и
оборудование ювелирной промышленности»..... 105 – 110

СОДИКОВА М.С., САМАДОВА Г.Ю.

Разработка, внедрение и проверка диагностических средств для определения степени
сформированности коммуникативно-речевых навыков..... 111 – 118

ШАРИФЗОДА Ф.Ш.

Позиция и способы внедрения инновационных технологий в средних учебных заведениях..... 118 – 126

ШОРАХМАТУЛЛОЕВА З.М.

Понятие и классификация метапредметных компетенций в современном образовании..... 126 – 133

ДЖОНМАХМАДОВА Г.Ш., МАМАДЖАНОВА М.

Развития речевой активности детей средствами малого фольклора..... 133 – 139

СОДИКОВА М.С.

Теоретико-практические основания развития речевых умений старшеклассников в процессе
преподавания русского языка с использованием современных методик..... 139 – 143

АЛИЕВ А.Б.

Проектирование образовательной среды и описание её основных элементов..... 144 – 151

ВАХОБОВ А.Э.

Подготовка студентов к службе в вооруженных силах..... 151 – 159

КАЮМЗОДА Г.К.

Дуальное образование и качество профессионального обучения в педагогике XXI века..... 159 – 163

ШЕРЗОДА Р.А.

Интеграция педагогических условий формирования позитивных привычек культуры общения у
детей младшего школьного возраста..... 163 – 168

АБДУЛАХАДОВА А.С.

Оптимизация педагогических условий для формирования ключевых компетенций у студентов
неязыковых специальностей..... 168 – 177

НОЗИМОВ З.Т.

Эффективность формирования навыков и знаний студентов в процессе занятий гандбола..... 178 – 186

ФАЙЗУЛЛОЕВ А.Ш.

Способы совершенствования подготовки студентов к плаванию в физкультурном вузе..... 186 – 195

РАХМОНОВ М.Н.

Обучение и пути повышения эффективности преподавания английского языка в условиях независимости страны..... 195 – 206

ТУМАНОВ Х.Р.

Условия и особенности физкультурно-спортивного воспитания в Таджикистане..... 206 – 214

ШОКИРОВ С.Дж.

Физическая подготовка студентов в процессе учебно-тренировочных занятий по физическому воспитанию и спорту..... 215 – 220

ШАРИПОВА М.Ё.

«Смысл жизни» - компас в жизненном пути..... 220 – 226

ШАРОПОВ Ш.А., НАБОТОВ З.Дж.

Особенности педагогической диагностики развития культуры экономического мышления студентов в познавательной деятельности вуза..... 226 – 234

ДАВЛАТНАЗАРОВА Ф.А.

Технология педагогического развития творческого сотрудничества учителя с учащимися в процессе обучения..... 234 – 242

ХАКИМОВА Дж.С.

Роль языка как основы этнокультуры в процессе обучения государственному языку..... 242 – 246

ХАСАНЗОДА Ю.Ю., АХМЕДОВА Ш. М.

Всеобщий доступ к образованию как фактор снижения социального неравенства (на примере Республики Таджикистан)..... 246 – 255

ШАРИПОВ Х.Х.

Пути и методы организации и проведения физического воспитания в дошкольных учреждениях. 255 – 260

ХАЛИКОВА Т.Т.

Глобальное образование как образовательная задача XXI века..... 260 – 264

ФАЙЗЗОДА Дж.Дж.

Педагогические аспекты организации общественной деятельности кафедры физического воспитания в высших профессиональных учебных заведениях..... 265 – 275

ДАВЛАТШОЕВ И.

Факторы предотвращения перехода молодежи в экстремистские группировки..... 276 – 281

ИМАТЗОДА Л.М.,

Роль дополнительного образования в формировании экологической культуры и экологической этики учащихся общеобразовательных учреждений..... 281 – 288

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ**РАХИМЗОДА А.О., САТТОРОВ А.Э.**

Содержание и текущее состояние преподавания математики в высших профессиональных учебных заведениях..... 289 – 294

ЧАРИЕВ У., ХАЙРУЛЛОХЗОДА Ш.А.

Анализ некоторых формул для получения простых чисел..... 294 – 299

ШАРИПОВ Р.М.

Инновационная образовательная среда как фактор формирования инновационного мышления..... 299 – 307

КАРИМЗОДА Ш. К., МУХАММАДРАДЖАБЗОДА К. М.

Цифровая образовательная среда в образовательных учреждениях и ее возможности для обучения искусственному интеллекту..... 307 – 314

КОМИЛОВА М.Х.

Внеаудиторная деятельность в системе подготовки будущих учителей математики: ресурс развития социально-компетентностного потенциала..... 315 – 322

ПСИХОЛОГИЯ**САФАРОВ М.К.**

Педагогические и психологические факторы здорового образа жизни учащихся с ограниченными возможностями в образовательной среде..... 323 – 330

РАСУЛОВ С.Х.

Отражение психологических аспектов лидерства в учениях классических западных мыслителей..... 331 – 337

КУРБОНЗОДА М.

Модели эмоционального интеллекта в современности..... 337 – 343

КАРИМИЁН К.М.

Социальные и психологические основы формирования толерантности в восточных цивилизациях..... 343 – 351

МАМАДОВА М.Э.

Проявление когнитивных и лингвистических способностей студентов как психологический феномен..... 352 – 360

МУХАМАДИЗОДА Ф.Н.

Психолого-педагогические основы формирования познавательных интересов младших школьников..... 360 – 366

К сведению авторов 367

CONTENTS

EDUCATIONAL POLICY

GULMADOV F.

The essence of the pedagogical process of educating spiritual and moral values in the youth generation 13 – 22

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

SHAROPOV Sh.A., SHARIPOVA M.A.

Pedagogical conditions for the formation of students' cognitive interest in learning foreign languages at universities..... 23 – 30

IDIZODA J.

Improving teachers' professional skills through self-education..... 31 – 37

MAMADNOSIROVA M.M.

The status of folklore in the moral education of the young generation in national pedagogy..... 37 – 45

MIRZONAZAROVA B.S.

Analysis of the problems of communicative activity as the main mechanism for implementing the communicative process at school..... 45 – 54

MUSTAFOZODA N.

Theme, genre, and imaginative and artistic characteristics of Ghaffar Mirzo's poems for children and adolescents..... 55 – 62

NAZARZODA H.D.

The main directions of human education in folk oral creativity..... 62 – 70

SHARIFOVA S.S.

The place of the teacher at the foundation of a healthy society and national state..... 70 – 76

SAMADOVA G. Yu.

Conceptual foundations of organizing out-of-class activities in the russian language as a means of forming high school students' communicative skills..... 77 – 83

BAYMURODOVA Kh.K.

Social-pedagogical problems of moral education and personality formation of adolescents in families of labor migrants..... 83 – 92

GAFOROV A.

Education of moral qualities of teenagers through traditional folk art..... 92 – 98

KAMOLZODA Z.K.

Modern technologies and their role in the education system of Tajikistan..... 98 – 104

MUHAMADIEV A.N.

Requirements for the selection of english texts for students specializing in “technology and equipment of the jewelry industry”..... 105 – 110

SODIKOVA M.S., SAMADOVA G. Yu.

Development, implementation, and validation of diagnostic tools for determining the level of formation of communicative and speech skills..... 111 – 118

SHARIFZODA F.Sh.

Position and methods of introducing innovative technologies in secondary educational institutions... 118 – 126

SHORAKHMATULLOEVA Z.M.

The concept and classification of meta-subject competencies in modern education..... 126 – 133

DJONMAKHMADOVA G.Sh., MAMADJANOVA M.

Development of children's speech activity through small folklore forms..... 133 – 139

SODIKOVA M.S.

Theoretical and practical foundations for developing speech skills of senior students in the process of teaching russian language using modern methods..... 139 – 143

ALIEV A.B.

Designing the educational environment and describing its key elements..... 144 – 151

VAHOBOV A.E.

Preparing students for service in the armed forces..... 151 – 159

KAYUMZODA G.K.

Dual education and the quality of vocational training in pedagogy of the 21st century..... 159 – 163

SHERZODA R.A.

Conditions for the formation of positive communication culture habits in primary school children.... 163 – 168

ABDULAKHADOVA A.S.

Optimizing pedagogical conditions for developing key competencies in students of non-linguistic specialties..... 168 – 177

OZIMOV Z.T.

The effectiveness of developing students' skills and knowledge during handball lessons..... 178 – 186

FAYZULLOEV A.Sh.	
<i>The ways of improving the preparation of students for swimming at the physical higher education institution.....</i>	186 – 195
RAKHMONOV M.N.	
<i>Training and ways to improve the effectiveness of teaching english in the conditions of the country's independence.....</i>	195 – 206
TUMANOV Kh.R.	
<i>Conditions and characteristics of physical education and sports development in Tajikistan.....</i>	206 – 214
SHOKIROV S.J.	
<i>Physical preparation of students in the process of physical education and sports training.....</i>	215 – 220
SHARIPOVA M.Y.	
<i>The «meaninig of life» - compass in the life path.....</i>	220 – 226
SHAROPOV Sh.A., NABOTOV Z.J.	
<i>Features of pedagogical diagnostics of the development of students' culture of economic thinking in the cognitive activity of a university.....</i>	226 – 234
DAVLATNAZAROVA F.A.	
<i>Technology of pedagogical development of creative collaboration between teacher and students in the learning process.....</i>	234 – 242
KHAKIMOVA J. S.	
<i>The role of language as the basis of ethnoculture in the process of teaching the state language.....</i>	242 – 246
HASANZODA Yu.Yu., AKHMEDOVA Sh.M.	
<i>Universal access to education as a factor in reducing social inequality (the case of the Republic of Tajikistan).....</i>	246 – 255
SHARIPOV H.H.	
<i>Ways and methods of organizing and conducting physical education in preschool institutions.....</i>	255 – 260
KHALIKOVA T.T.	
<i>Global education as an educational task of the 21st century.....</i>	260 – 264
FAYZZODA J.J.	
<i>Pedagogical aspects of organizing public activities of physical education departments in higher vocational education institutions.....</i>	265 – 275
DAVLATSHOEVI.	
<i>Factors preventing youth from joining extremist groups.....</i>	276 – 281
IMATZODA L.M., DAVLATZODA M.S.	
<i>The role of additional education in the formation of ecological culture and ecological ethics of students of general education institutions.....</i>	281 – 288

TEACHING TECHNOLOGY

RAHIMZODA A.O., SATTOROV A.E.	
<i>Content and current state of teaching mathematics in higher educational institutions.....</i>	289 – 294
CHARIEV U., KHAYRULLOHZODA Sh.A.	
<i>Analysis of some formulas for generating prime numbers.....</i>	294 – 299
SHARIPOV R.M.	
<i>Innovative educational environment as a factor in the formation of innovative thinking.....</i>	299 – 307
KARIMZODA Sh.K., MUKHAMMADRAJABZODA K. M.	
<i>The digital educational environment in educational institutions and its possibilities for teaching artificial intelligence.....</i>	307 – 314
KOMILOVA M.H.	
<i>Extra-curricular activities in the system of training future mathematics teachers: a resource for developing social competence potential.....</i>	315 – 322

PSYCHOLOGY

SAFAROV M.Q.	
<i>Pedagogical-psychological factors of healthy lifestyle of students with limited opportunities in the educational environment.....</i>	323 – 330
RASULOV S.Kh.	
<i>Reflection of psychological aspects of leadership in the teachings of classical western thinkers.....</i>	331 – 337
QURBONZODA M.	
<i>Models of emotional intelligence in modern times.....</i>	337 – 343
KARIMIYON Q.M.	
<i>Social and psychological basis of the formation of tolerance in eastern civilizations.....</i>	343 – 351

MAMADOVA M.E.	
<i>Manifestation of cognitive and linguistic abilities of students as a psychological phenomenon.....</i>	352 – 360
MUHAMADIZODA F.N.	
<i>Psychological and pedagogical foundations of the formation of cognitive interests in primary school students.....</i>	360 –366
For authors.....	367

**СИЁСАТИ МАОРИФ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА
EDUCATIONAL POLICY****МОҲИЯТИ РАВАНДИ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ АРЗИШҶОИ
МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢ ДАР НАСЛИ НАВРАС**

ГУЛМАДОВ Файз – доктори илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. ш. Душанбе, к. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** gulmadov53@mail.ru, **тел.:** (+992) 988-25-65-14

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки масоили педагогии тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврасро аз ҷиҳати илмӣ-назариявӣ асоснок намояд. Омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ оид ба педагогика ва психология, инчунин гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ва омӯзиши таҷрибаи педагогии омӯзгорону волидайн ба муаллиф имкон додааст, ки асосҳои назариявии моҳияти тарбияи арзишҳои маънави-ахлоқии насли наврасро бозкушой намояд.

Муаллиф бар он назар аст, ки дар давраи тиллоии бачагӣ кӯдакон нисбат ба сухан, нисбат ба ба олами маънавии шахси дигар басо хассосанд. Бинобар ин, аз ҳамаи он чи ки боиси ифтихори насли калонсол аст, кӯдаконро бояд воқиф гардонд, дар он хусус ҳикоят бояд қард, ки бахту саодати меҳнати озод ба ҷӣ душворихо ба даст омадааст. Ба он роҳ додан даркор нест, ки бачаҳо аз неъматҳои зиндагӣ фориғболона баҳравар бошанд. Олами атроф ва ҳудро дарк кардани кӯдак набояд яктарафа сурат гирад. Бачаҳо баробари дарк намудани олам ва ҳуд бояд барои боигарихои моддӣ ва маънавие, ки насли калонсол ба вучуд овардаанд, масъулиятро тадриҷан ҳис кунанд.

Бачаҳоро ба олами ҳаёти маънавӣ дохил намуда, онҳоро ба он бовар кунондан лозим, ки ҳатто дар вазинтарин давраҳои таърихи башар, вақте ки қувваҳои шарр ба миллионҳо одамон зулму тааддӣ мекарданд, ҳамеша одамони ба муқобили беадолатӣ исёнкунанда ёфт мешуданд. Номи онҳо, ҳаёту қорнамоии онҳо барои насли ҷавон ситораи раҳнамоӣ раҳнамоянд, таъкид менамояд, муаллиф.

Калидвожаҳо: тарбияи одамият, насли наврас, мактаббачагон, боигарии маънавӣ, омӯзгор, волидон, хайру шарр, ватандӯстӣ.

**СУЩНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ВОСПИТАНИЯ ДУХОВНО-
НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИИ**

ГУЛМАДОВ Файз – доктор педагогических наук, заведующий отделом педагогики и методики преподавания Академии образования Таджикистана. г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** gulmadov53@mail.ru, **тел.:** (+992) 988-25-65-14

Аннотация. В статье автор пытался научно-теоретически обосновать педагогические проблемы воспитания нравственных ценностей подрастающего поколения. Изучение научных источников по педагогике и психологии, а также проведение педагогических экспериментов и изучение педагогического опыта педагогов и родителей позволило автору заново открыть теоретические основы сущности воспитания духовно-нравственных ценностей подрастающего поколения.

Автор считает, что в золотой век детства дети достаточно чувствительны к речи, к духовному миру другого человека. Поэтому родителям следует обратить внимание на детей, рассказать о том, какими трудностями было достигнуто счастье свободного труда. Не стоит допускать, чтобы дети наслаждались благами жизни. Окружающий мир и восприятие себя ребенком не должны быть односторонними. Как только дети поймут мир

и самих себя, они должны постепенно почувствовать ответственность за материальные и духовные богатства, созданные старшим поколением.

Включив детей в мир духовной жизни, нужно убедить их в том, что даже в самые тяжелые периоды человеческой истории, когда силы зла угнетали миллионы людей, всегда можно было найти людей, восставших против несправедливости. Их имена, их жизнь и их подвиги-яркая путеводная звезда для молодого поколения.

Ключевые слова: воспитание человечности, молодое поколение, школьники, духовное богатство, учитель, родители, доброта и зло, патриотизм.

THE ESSENCE OF THE PEDAGOGICAL PROCESS OF EDUCATING SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN THE YOUTH GENERATION

GULMADOV Faiz – Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Pedagogy and Teaching Methodology of the Academy of Education of Tajikistan. Dushanbe, A. Adkhamov Street, 11/2. **E-mail:** gulmadox53@mail.ru, **phone:** (+992) 988-25-65-14

Annotation. In the article, the author attempted to provide a scientific and theoretical basis for the pedagogical problems of educating the moral values of the younger generation. By studying scientific sources on pedagogy and psychology, conducting pedagogical experiments, and analyzing the pedagogical experience of teachers and parents, the author was able to rediscover the theoretical foundations of the essence of educating the moral values of the younger generation.

Therefore, it is important for older generations to pay attention to children and share the challenges that led to the happiness of free labor. It is crucial to prevent children from solely enjoying the benefits of life. The world and the child's perception of themselves should not be one-sided. Once children understand the world and themselves, they should gradually take responsibility for the material and spiritual wealth created by the older generation.

By introducing children to the world of spiritual life, we need to convince them that even in the darkest periods of human history, when the forces of evil oppressed millions, there were always people who stood up against injustice. Their names, their lives, and their deeds serve as a shining beacon for the younger generation.

Keywords: education of humanity, young generation, schoolchildren, spiritual wealth, teacher, parents, kindness and evil, patriotism.

Тарбияи шахрванди дорой ғояи баланди инсонӣ, яке аз мураккабтарин проблемаҳои на танҳо назария, балки амалияи ҷараёни педагогӣ низ ба ҳисоб меравад. Дар бораи ғояи баланди таъсиррасониҳои тарбиявӣ дахҳо ва садҳо вобастагӣҳо ва сабабгориҳо вучуд дорад. Самаранокии тарбияи ғояи баланди инсонӣ, дар ниҳояти қор бо он муайян қарда мешавад, ки ин вобастагӣ ва сабабгориҳо чӣ сон ба инобат гирифта мешаванд, аниқтараш ба амал бароварда мешаванд.

Вазифаи муҳими мактаб тарбия намудани одами кунҷков, эҷодқор ва ҷиддан фикркунанда мебошад. Солҳои мактабҳои барои мактаббача ин давраи натавон илмомӯзӣ, балки давраи ташаккули одамият ва барои омӯзгор ғамхорӣ намудан барои олами маънавии тарбиятгирандагон ба ҳисоб меравад.

Омӯзгоронро пайваста як фикр бояд ором нагузорад, яъне шогирдони онҳо дар оянда чӣ инсоне мешаванд? Онҳо ба ҷамъият дар оянда чӣ манфиате меоранд, бахту саодати худро дар чӣ хоҳанд дид, аз худ дар рӯйи замин чӣ осоре боқӣ хоҳанд гузошт. Вобаста ба ин, масъулияти падару модарон низ зиёд мегардад, яъне онҳо бояд дар қалби наврасону ҷавонон он боигарии маънавиеро ҷой кунанд, ки башариат дар тӯли асрҳои зиёд бунёд ва ба даст овардааст: муҳаббат ба Ватан ва озодӣ, оштинопазирӣ нисбат ба

зулму тааддӣ ва ғуломкунии одам аз тарафи одам, омода будан барои нисор кардани қувва ва ҳаёти худ барои идеалҳои олий – бахту саодат ва озодии одамон.

Хеле муҳим аст, ки суханони баландпарвози дар шаъни Ватан гуфташуда, ва идеалҳои олий дар шуури тарбиятгирандагон ба суханони пурдабдаба ва пуч табдил наёбанд, аз такрори зиёд рангу тобиши худро гум накунанд, забонзада нашаванд. Бигузор хонандагон дар бораи ғояҳои олий чандон бисёр ҳарф назананд, бигзор ин ғояҳо дар тапиши гарму чушони қалби онҳо, дар майлу рағбат ва рафтори онҳо, дар муҳаббат ва адолат, дар садоқатмандӣ ва оштинопазирии онҳо арзи вучуд кунад.

Ончуноне, ки дар сари ниҳоли нав сарсабзшуда боғбон заҳмат кашида, решаи онро мустаҳкам месозад, (даҳҳо сол умр дидани дарахт бошад, ба мустаҳкамии решаи он вобаста мебошад) муаллим ҳам бояд чихати дар қалби тарбиятгирандагони худ парваридани ҳисси меҳру муҳаббати бепоён ба Ватан, садоқат ба халқи заҳматкаш, вафодорӣ ба ормонҳои олии инсонӣ ғамхорӣ намояд. Тарбияи ин сифатҳо аз вақти ба дидан, дарк кардан ва маънидодӣ олами атроф шуруъ намудани кӯдак оғоз меёбад.

Ватан барои кӯдак аз бурдаи нон ва киштзори гандум, аз осмони соф, аз суруду афсонаҳои модар ва одамони меҳнатқарини диёр оғоз меёбад. Дар давраи тиллоии бачагӣ, ки дар ин давра бачаҳо нисбат ба сухан, нисбат ба олами маънавии шахси дигар басо ҳассосанд ва аз ҳамаи он чи, ки боиси ифтихорашон аст, онҳоро бояд воқиф гардонд. Инчунин дар он хусус ҳикоят бояд қард, ки бахту саодати меҳнати озод ба ҷӣ душворихо ба даст омадааст. Ба он роҳ додан даркор нест, ки бачаҳо аз неъматҳои зиндагӣ фориғболона баҳравар бошанд. Олами атроф ва худро дарк кардани кӯдак набояд яктарафа сурат гирад. Бачаҳо баробари дарк намудани олам ва худ бояд барои боигарихои моддӣ ва маънавие, ки насли калонсол ба вучуд овардаанд, масъулиятро тадриҷан ҳис кунанд. Хеле муҳим аст, ки барои бачаҳо ҳама чизҳои бунёднамудаи насли калонсол, ҳама комёбию ғалабаҳои дар муборизаи душвори роҳи озодӣ ва истиклолияти Ватан ва бахту саодати меҳнаткашон ба даст овардашуда, азиз бошад.

Солҳои бачагӣ, синне, ки мо онро синни шодиву нишоти бегаш, синни бозӣ ва афсона мешуморем, сарғаҳи идеали ҳаёт мебошад. Маҳз дар ҳамин давра заминаҳои шахрвандӣ шакл мегирад. Ҷӣ сон шахрванд шудани тарбиятгиранда вобаста ба он аст, ки дар солҳои бачагӣ дар олами атроф ба ӯ ҷӣ аён мегардад, ҷӣ чиз ӯро ба ҳайрат ва вачд меорад, ҷӣ ӯро ба ҳашму ғзаб меорад ва ба гиристан маҷбур месозад (на аз ранҷиши шахсӣ, балки барои қисмати дигарон). Ҳамин тавр, дар пеши назари кӯдак олами азиме бо зиддият ва мураккабиҳои падид меояд ва бачаҳо дар ин олами зебӣ ва нуқсу иллат, бахту саодат ва иллатро мебинанд.

Тамоми он чиро, ки дар олами атроф ба вуқӯ меояд, тамоми он чиро, ки мояи одамони замони гузашта ва одамони имрӯза аст, кӯдак ба ҳайр ва шарр чудо мекунад. Барои он ки дар солҳои бачагӣ асоси одамият ва гражданият гузошта шавад, ба кӯдак имконият бояд дод, ки ҳайр ва шарро дуруст дарк намояд. Дуруст дидани ҳайр ва шарр чунин маънӣ дорад, ки кӯдак ҳар як чизи дарк кардаашро ба дил наздик қабул менамояд. Ҳайр ӯро шоду хуррам мегардонад, ӯро ба вачд меорад, ба пайравии зебогии маънавӣ хидоят менамояд; шарр қаҳру ғзаб, оштинопазирӣ ба вучуд меорад, дар мубориза барои ҳақиқат ва адолат қувваи зиёди маънавӣ мебахшад. Вучуди кӯдак набояд амбори сарди ҳақиқатҳо бошад. Нуқсони калоне, ки омӯзгорон ва падару модарон барои рафъи он бояд бикӯшанд, бепарвой ва хунсардӣ дар ниҳоди наврасон аст. Аллақай дар бачагӣ дар дили ҳар як одам шарораи ҳисси шахрвандӣ ва оштинопазирӣ нисбат ба шарр ё дастгирикунандаи шарр бояд афрухт.

Дар шуури кӯдак ҷой кардани чунин як ҳақиқате, ки зулми одам ба одам бузургтарин шаррест, душвор нест. Вале кӯдак аз манзараи ҳаққонии одамо ғуломкунии одам ба даҳшат наомада бошад, нисбат ба паҳнқунандагони ин шарр ҳисси нафрат пайдо накарда бошад, ӯ шахрванди ҳақиқӣ, одами дорой идеалҳои олий нахоҳад гардид.

Бепарвоии одамай хатарнок ва нафратовар аст, бепарвоии кӯдак бошад, даҳшатовар мебошад. Дар солҳои бачагӣ ва наврасӣ ҳиссиёти начиби ғамхорӣ дар бораи қисмати

одамони дигар (одамоне, ки мумкин аст, интиҳои дигари кураи арз умр ба сар мебаранд, мумкин аст, 100 сол пеш зиндагӣ кардаанд) фаро гирад. Ин ҳиссиёт бехтарин василаест бар зидди бепарвоя, тангназарӣ кӯтаҳандешӣ.

Яке аз роҳҳои самараноки дар кӯдакону наврасон парваридани одамият якҷо бо шогирдон хондани китоб ва барои мутолиа тавсия намудани китобҳои мебошад, ки дар онҳо даъват ба мубориза барои қадри қимати одамӣ, Ватандӯстӣ садо диҳад, ғояи оштинопазирӣ нисбат ба зулми одам бар одам барҷаста ифода ёфта бошад. Масалан, чунин як ҳикояи мароқангезро аз қорнамоии Талбақ Лолаев овардан мумкин аст, ки намунаи бехтарини тарбияи Ватандӯстӣ ва одамият мебошад. Талбақ Лолаев, ки худ дар қолхоз механизатор буд, қангоми аз назди гандумзор қондани трактор мебинанд, ки қаллазор оташ гирифта истодааст. Ё зуд оташро қомуш қардан мегирад, вале ба қалқои оташ афтада, дар натиҷаи қоизи зиёди баданаш сӯхтан, қалок мегаданд. (қодиса дар ноҳияи Данғара рух додааст). Талбақ Лолаев пештар низ чунин қорнамоиҳо қарда буд. Вақте ки қитобқонаи мактаб оташ мегирад, тамоми қитобқоро аз қои оташ берун мебарорад. Қангоми оташ гирифтани қлуби қолхоз низ дар қомӯш қардани оташ аз қама бисёртар Талбақ саҳм мегирад. Албатта, аз ин қо бар меояд, ки Талбақ Лолаев дар оила ва мактаб сабақи қуби тарбияи ватандӯстӣ ва одамиятро гирифта буд. Агар чунин нақлу ҳикояҳо ба таври образнок ва ҳиссиёти қаланд ба қонандагон расонида шавад, бе шубҳа, дар онҳо қуръатноқии ақлоқ ва ғояҳои одамият ташаққул меёбад. Ғайр аз ин, ба мақсад мувофиқ аст, ки барои иҷрои қори ба манфиати умум иҷронамуда қонандагон бояд аз қиҳати маънавӣ дастгирӣ қарда шавад, то ки онҳо дар оянда низ барои ба дигарон неқӣ қардан неруи қуро дарег надоранд.

Бачақоро ба олами ҳаёти маънавӣ доқил намуда, онқоро ба он бовар қундан лозим, ки қатто дар вақнинтарин давраҳои таъриқи башар, вақте ки қувваҳои шарр ба миллионҳо одамон зулму тааддӣ меқарданд, қамеша одамони ба муқобили беадолатӣ исқункунанда ёфт мешуданд. Номи онҳо, ҳаёту қорнамоии онҳо барои насли қавон ситорайи дурахшони раҳнамоянд.

Дар овони бачақию наврасӣ ба он ноил шудан дарқор, ки тарбиятқирандагон аз матонат, мардонагӣ, қаҳрамонӣ, садоқатмандии бехтарин фарзандони башарият-онқое, ки дар роҳи озодӣ ва истиклолияти ватани қуд, барои нақот ёфтан аз истисмор, бари қадри қимати одамӣ мубориза бурданд ва қон нисор қардаанд, ба вақд оянд ва боигарии маънавие, ки башарият дар гузашта ба вуқуд ва ба даст овардаасту онҳо имрӯз дар айёми мо нашьунамо ёфтаанд, бояд боигарии маънавии қар як кӯдаку наврас қарданд, дилқоро ба ҳаяқон оранд, қасро ба амалиёти фаёлона баҳри тантанайи ҳақиқату адолат раҳнамун созанд.

Зебоии боигарии маънавии башарият танҳо қамон вақт метавонанд боигарии маънавии бачаҳо қарданд, ки моқияти тақондиҳандагии он бо мисолҳои барҷастаи дилқоро ба ҳаяқон оранда ошқор қарда шуда бошад. Мисоли ҳаёти шоиста, мисоли қорнамоӣ, барои баҳту саодати башарият қароғест, ки ҳаёти кӯдақро мунаввар месозад. Аммо мисолҳо низ танҳо вақте меомӯзонанд, ки тақассуми ҳақиқии ғояҳои инсондӯстона ва тақондиҳанда бошанд.

Қувваи бузурги маънавие, ки бачақоро ҳушақлоқ мегадонад, неқуқорӣ дар ҳақи одамон аст. Яке аз вақифаҳои тарбиявии мактаб аз он иборат аст, ки кӯдақ қалбан ҳис қунад, ки дар атрофи ё одамоне ҳастанд ба ёрмандӣ, ғамқорӣ, навозиш, самимият ва ҳпмдардӣ муҳтоқ. Аз қама муқим он аст, ки виқдон бачақоро нагузорад, ки ин одамонро надида гузашта раванд. Кӯдақ ва наврас ба қасе на ба мақсади аз дигарон фарқ қарда истодан, балки беғаразона неқӣ қунад. Шарикшавӣ ба ғаму андӯҳи одамоне, ки мусибат ва ё бадбахтие ба сарашон омадааст, сарқашмаи виқдони кӯдақ, сарқашмаи неқуқории ё дар ҳақи дигарон аст. Эҳсози олами маънавии одам, шарии мусибати қаси беғона шуда тавонистан - шодиву нишоти олии одамӣ, ана аз қамин сар мешавад, ки бе он зебогии маънавӣ буда наметавонад.

Ба тарбиятгирандагон мудом таълим додан даркор, ки ҳиссиёти дигаронро эҳсос кунанд, ба он кӯшиш намудан даркор, ки кӯдак худро ба ҷойи касе монад, ки ӯ ба ҳамдардӣ, ёрмандӣ ва ғамхорӣ самимона муҳтоҷ аст. Ҳамзамон, мусибати дӯст, рафик мусибати шахси ӯ гардад ва ӯро ба он водор созад, ки дар андешаи ҷӣ тавр кӯмак кардан ба одами имдодталаб гардад.

Дар тарбияи одамият муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ, алоқаи маънавии ду одам роли бағоят калон мебозад. Агар кӯдак дар ҷашмони дӯсташ ҷашмони ғамгин, илтиҷокунанда, азияткашанда-мусибати ҳақиқиро набинад, ин мусибат ба дили вай роҳ нахоҳад ёфт. Кӯдаке, ки ҳама ҷиҳатҳои ҳаёти одамӣ – ҳам бахту саодат, ҳам ғаму андӯхро пай набурдааст, ӯ ҳеҷ гоҳ одами дилсӯз ва ҳамдард нахоҳад шуд. Ҳамдардшавӣ яке аз нозуктарин соҳаи идрок аст-идрок тавассути фикрҳо ва дил.

Дар ташаккули тарбияи одамият ба он ноил шудан даркор, ки тарбитгирандагон пайпаста неқӯкориро омӯзанд ва ба рафикони худ ё умуман ба одамони дигар ёрӣ расонанд, вале ин корро бо амри дил ба ҷо оранд ва аз кори иҷронамудаи худ пурра қаноатманд бошанд. Шояд, ин яке аз душвортарин қорҳои бошад дар тарбияи одамият: ба одам неқӯкориро омӯзиву дар айни ҳол аз маслиҳатҳои ошқоро (ана ин тавр кун гуфтан) худдорӣ намоӣ. Пас, дар амал ҷӣ бояд кард? Зимнан, ҷизи аз ҳама асосӣ дар кӯдак инкишоф додани қувваҳои ботинӣ мебошад, ки ба туфайли онҳо одам наметавонад неқӣ накунад. Яъне омӯхтани ҳамдардшавӣ. Аммо инро ҷӣ тавр бояд амалӣ намуд? Ҷӣ бояд кард, ки бачаҳо аз мусибати каси дигар хабар ёфта, худро ба ҷойи ӯ тасаввур кунанд, фикри муъҷази онҳо ҳиссиёти баландро бедор созад, шахсияти кӯдак ва наврас бо шахсияти одами ҳаёташ пуразоб даромезад, ӯ дар шахси одами мусибатдошта худро бинад ва ҳис кунанд?

Хеле муҳим аст, ки ҳиссиёти неқ ва неқӯкорӣ ба «ҷорабиниҳои намунавӣ» табдил дода нашаванд. Дар бораи кори қардашуда ҳадалимқон қамтар ғап задан, ҳеҷ гуна таърифу тавсифи аз ҳад зиёд барои неқӯкорӣ, яъне ҷунин талаботро дар кори тарбияи насли наврас ба эътибор бояд ғирифт.

Ҳатроқтарин он ҷиз ба ҳисоб меравад, ки неқӯқорӣ муқаррарӣ одамиро кӯдак хизмати шоистаи худ ва ҳатто шӯҷоат шуморад. Ба ин, ақсар вақт мақтаб гунаҳгор аст. Кӯдақон бояд мунтазири таърифу тавсиф нашуда, қорҳои неқро нисбат ба рафик, дӯст ва шахсони дигар анҷом диҳанд. Неқӯкорӣ низ ҷун тафакқур бояд як ҷизи муқаррарие гардад, он бояд ба одат табдил ёбад. Қоллективҳои педагоғӣ бояд баҳри он кӯшанд, ки рафтори неқ ва самимона дар қалби бачаҳо ҳисси қаноатмандӣ боқӣ гузорад. Дилсузӣ самимона ба олами маънавии каси дигар дар айёми бачағӣ ҳам зери таъсири суҳани муаллим, ҳам зери таъсири рӯҳияи қоллектив бедор мешавад. Бавуҷудорӣ ҷӯшу хуруши шафқати сидқидилӣ дар бачаҳо дар бораи неқӯкорӣ, омодаосуи бачаҳо ба ин ҳислати ахлоқӣ басо муҳим аст. Амм ин ҷӯшу хуруш фақат ҳамон вақт қасро хушахлоқтар меғардонад, ки он ба фаъолияти шахсӣ табдил ёбад. Агар кӯдак ҳис кунанд, ки бо қирдори худ ба одамони мӯҳтоҷ шодиву хурсандӣ мебахшад, ӯ аз хурдсолӣ манфиати худро бо манфиати мардум мувофиқ меғардондағӣ мешавад. Ин бошад, барои тарбияи накухислатӣ ва одамғарӣ бениҳоят муҳим аст. Дар ин бора ҳақ ба ҷониби педагоғи барҷастаи тоҷиқ Муҳаммад Лутфуллозода мебошад, ки менависад: «Ҳама гуна неқӣ некист ва арзише дорад. Аммо некие, ки ба ивази ҷон қарда мешавад, хеле арзишманд аст» (4, с.135).

Он қасе, ки ҳаду ҳудуди майлу хоҳиши худро намедонад, ҳеҷ гоҳ шаҳрванди хуб нахоҳад шуд. Худбинҳо, манфиатпарастон, одамони нисбат ба бадбахтӣ ва нохушиҳои дигарон бетараф маҳз аз оилаҳое ба воё мерасанд, ки дар бачағӣ фақат манфиати худро медонанду ба манфиати қоллектив қоре надоранд. Майлу хоҳиши худро идора қарда натавонистан ин одати ба назар басо оддӣ, вале дар ҳақиқат хеле мураккаби одамӣ-сарҷашмаи одамғарӣ, шафқат, садоқат, самимият, худидорақунист, ки бе он на вичдон ҳаст ва на одами ҳақиқӣ.

Ба олами мураккаби муносибатҳои одамон дохил кунонидани кӯдак, наврас аз муҳимтарин вазифаҳои тарбия аст. Ҳассосӣ нисбат ба шодию хурсандӣ ва ғаму андӯхро танҳо дар овони бачагӣ метавон парварид. Тарбияи ҳисси дилсӯзӣ ва шарикшавӣ бо ғаму андӯхи дигарон вазифаи муҳими мактаб, омӯзгорон ва падару модарон махсуб доништа мешавад. Одам фақат ба шарте метавонад дӯст рафиқ, ва бародари каси дигар гардад, ки ғаму андӯхи ӯро ғаму андӯхи шахсии худ донад. Гузашта аз ин, кас шарикӣ ғаму андӯхи дигарон буданро бо сухан не, бо рафторҳои амалии худ бояд нишон диҳад. Бояд, кӯдак бо тамоми ҳасти хайрҳои шахси дигар бошад.

Ба хонандагон ёд додани ҳис кардани каси дигар душвортарин ҷиҳати кори тарбия аст. Ҳис кардани каси дигар, дӯстӣ, самимият, шафқат, дилёбӣ ва хайрҳои кори душвор аст ва аз тарбиятгарон маҳорати махсусро талаб менамояд. Кӯдак нозуктарин ҷиҳати ҳолати рӯҳии каси дигарро ҳамон вақт эҳсос хоҳад кард, ки барои бахту саодат, шодиву хурсандӣ ва осоиши мардум ягон кори хубе кунад. Дар дили кӯдак муҳаббати ҳақиқӣ-барои қисмати одамон дигар тараддуд кардан, ташвиш кашидан, ғамхорӣ намудан, ғам хурданро бояд парварид.

Муҳаббати ҳақиқӣ танҳо дар ҳамон диле метавонад тавлид ёбад, ки вай ғами каси дигарро хурдааст. Чӣ хубаст, ки кӯдак ва наврас дӯсти хубе дошта бошанду дар ҳақи ӯ ғамхорӣ намояд. Кӯдак, наврас ҳар қадар дар ҳақи каси дигар ғамхорӣ намояд, дили ӯ нисбат ба рафиқон ва падару модар ҳамон қадар хайрхоҳтар мегардад.

Дар ҷамъият зистан маънои онро дорад, ки кас барои беҳбудӣ ва осоиши дигарон аз шодиву нишоти худ даст кашада тавонад. Баъзе падару модарон мекушанд, ки кӯдаки худро аз ҳама гуна ноҳушӣ ва чизҳои ҳузнангез дуртар нигоҳ доранд ва қоре кунад, ки шодиву нишоти тифлаш заррае кам нашавад. Кӯдакро аз ҳаёти ҳузнангези ҳаёти одамон ҳеҷ гоҳ дур кардан лозим нест, бигузор кӯдак ва наврас донад, ки дар ҳаёти мо на фақат шодиву хурсандӣ, балки ғаму ғусса низ ҳаст. Бигузор ғаму андӯхи дигарон ба дили кӯдак роҳ ёбад.

Симои маънавии шахс дар ниҳояти қор, ба он вобаста аст, ки шодиву хурсандии одам дар айёми бачагӣ фақат ба қонунгардонидани талаботи шахсии ӯ нигаронида шуда бошад. Агар кӯдак аз ҷигунагии ғаму андӯх, ранҷиши хотир, азоби рӯҳӣ беҳабар монад, пас, ӯ чун шахси худбине ба қамол мерасад, нисбат ба одамон ғамхору хайрхоҳ намегардад. Бадин тартиб, тарбиятгариандагон бояд чӣ будани нишоти бузург - нишоти он ҳиссиётеро, ки дар дили кас аз ғамхорӣ дар ҳақи инсон пайдо мешавад, донад. Ин басо муҳим аст.

Дар солҳои бачагӣ ва наврасӣ ҳар одам меҳодад лутфу эҳсон ва меҳрубонӣ бинад. Агар кӯдак ва наврас дар шароити бетараҳумӣ қалон шавад, вай шахси нисбат ба неқӣ ва зебӣ шахси бепарвар мегардад. Ногуфта намонад, ки мактаб наметавонад пурра оила, хусусан модарро иваз намояд, аммо агар кӯдак дар ҳонааш навозиш, самимият ва ғамхорию набинад, тарбиятгарон, бояд нисбат ба ӯ алаҳхусус боилтифот бошад.

Бисёр муҳим аст, ки тарбиятгарон дар байни мактаббачагон ҳисси дилбастагӣ нисбат ба ҳамдигарро ба вуҷуд оранд. Аз ин рӯ, падару модарон ва омӯзгорону мураббӣён бояд кӯшиш ба ҳарч диҳанд, ки ҳар як кӯдак муносибат ба рафиқон, мубодилаи боигарии маънавӣ сарчашмаи шодиву нишот ва эҳсоси зиёд гардад. Ҳар як кӯдак ва наврас бояд ба коллектив чизе аз худ дохил намоянд, барои бахту саодат ва шодиву нишоти дигарон кӯшанд.

Мо нағз медонем, ки дарккунии одам аз оила сар мешавад-аз ҳамон вақте сар мешавад, ки тифл ҳангоми шунидани суруди аллаи модар бори аввал ба ӯ табассум мекунад. Он чиз басо муҳим аст, ки аввалин фикрҳои нисбат ба неқӣ, самимият, зеботарин чизи олам-муҳаббати одам ба одам, дар таҷрибаи шахс пайдо мешавад ва барои кӯдак маҳбубтарин шахс модар, падар гарданд. Агар ин сифати ҳақиқии одам дар оила ба қадри қофӣ набошад, ё худ тамоман набошад, мактаб ва омӯзгорон бо қадом андоза метавонанд онро бидиҳанд? Дар пеши дили ҳассос ва зуд мутаассиршавандаи кӯдак дарҳои неқӣ, зебӣ ва рӯҳӣ одамиро чӣ тавар бояд кушод? Муҳаббати ҳақиқии падар ё модар

асосан ба он нигаронида мешавд, ки писар, духтар эҳтиром кардани худро ёд гирифта, ба одами накӯкор шудан кӯшиш ба ҳарч диҳад. Ин кор барои он манфиатбахш аст, ки кӯдак бо худ, бо рафтори худ бифаҳрад, шарафи худ, кадру кимати худро ҳифз намояд.

Лозим ба таъкид аст, ки масъалаи беш аз ҳама асосие, ки тамоми умр омӯзгорону падару модаронро ором нагузорад, ин бошад, мактаббачагонро чӣ сон ба олами бузурги ҳаёти ҷамъиятӣ ворид намоянд, чӣ коре кунанд, ки ҳар як кӯдак на фақат деҳаи худ, зебогии дарёхоеро, ки дар соҳилҳои он солҳои аввали бачагиаш гузаштаанд, балки олами бузургу нопайдоканори Ватани худро низ бубинанд? То ин ки на танҳо зебогии табиат ва қалби одамиро дӯст доранд, балки нисбат ба қувваи душмане, ки халқҳоро зулму тааддӣ мекунад, адоват дошта бошад. То ин ки ба ҳифзи музаффариятҳои халқи худ, озодӣ, шараф, дӯстии халқҳои мамлакат тайёр бошад. Дар мактабҳои ҷумҳурий садҳо муаллимони дорои таҷрибаи ғании педагогӣ ва ҷонфидои касби худ фаъолият менамоянд, ки аз фаъолияти пурсамари онҳо баҳри тарбияи одамият дар насли наврас истифода бояд бурд.

Вобаста ба фикрҳои болозикр иброз менамоем, ки имрӯз тарбияи одамият дар насли наврас такмили ҳамаҷонибаи ҷараёни педагогиро талаб мекунад, ки ин ба баланд шудани маданияти муносибати маънавию эмоционалии байни тарбиятгар ва коллективи кӯдакон вобастагии зич дорад. Вазифаи омӯзгорон ва падару модарон аз он иборат аст, ки ҳанӯз аз синни хурди мактабӣ дар кӯдакон низоми басо нозуки рафторҳои ахлоқӣ ва самимияту дилбастагиро, ки муомилаи байни шахсият ва олами ботинии инсонӣ тавассути онҳо сурат мегирад, инкишоф ва парвариш диҳанд.

Кӯдак охиста-оҳиста қалон шуда, наврас, навҷавон ва ниҳоят падару модар мешавад, вале муҳим он аст, ки агар дар солҳои наврасӣ ва навҷавонӣ баъзе ҷиҳатҳои хулки неки бачагӣ, аз қабилӣ софдилӣ, мутаассиршавӣ аз ҳодисаҳои воқеаҳои муҳити атроф, ғамхории самимӣ нисбат ба ихтисоси қалби одамоне, ки ҳамроҳи онҳо кор, таҳсил қардан ва душворихоро бартараф намудан лозим меояд, дар дили онҳо боқӣ монад.

Барои он ки дар ниҳоди мактаббачагон сифатҳои баланди одамият, аз қабилӣ некӯкорӣ, некдилӣ, меҳрубонӣ, ба дигарон мунису ғамхор будан ҷой гирад, пеш аз ҳама зарур аст, ки бо онҳо қори босуботи тарбиявино анҷом дод. Тарбияи сифатҳои одамият аз қисмҳои таркибии зерин иборат аст: тарбияи некдилӣ; тарбияи некӯкорӣ; тарбияи садоқатнокӣ; тарбияи тараҳум; тарбияи дардошноӣ; тарбияи ҳамдардшавӣ; тарбияи одатҳои ахлоқӣ; тарбияи боилтифотӣ; тарбияи қарзи инсонӣ.

Муҳимтарин манъбаи тарбияи одамият, муносибати бисёртарафаи эмоционалии мактаббачагон дар коллективи ягонаву тифок, ки дар он ҷо муаллим на ин ки мураббӣ, балки дӯсту рафиқ низ мебошад, ба ҳисоб меравад. Омӯзгорон бояд боварӣ пайдо кунанд, ки вазъи эмоционалии коллектив, яъне хушҳолии руҳбаландӣ – қувваи бузурги маънавӣ буда, мактаббачагонро муттаҳид месозад, дар қалби бачаҳои фориғбол нисбат ба ҳар як қори коллектив ҳисси шавқмандиро бедор мекунад. Ин ҷо аҳамияти синни хурди мактабиро дар тарбияи одамият бори дигар таъкид намудан лозим аст.

Дар он ҷойе, ки шафқат идроки олами атроф нест, кӯдакон сангдил ба воя мерасанд ва набояд фаромӯш қард, ки ҳассосиву зудмутаассиршавӣ дар овони бачагӣ ташаккул меёбад. Дар овони бачагӣ ташаккул додани зудмутаассиршавӣ, аз заминаҳои устувори дар мактаббачагон ташаккул додани одамият мебошад.

Агар кӯдак нисбат ба рози рафиқ, дӯст, падару модари худ ва ҳар як нафаре, ки дучораш мекунад, бепарво бошад, агар кӯдак ба ҷашмони каси дигар назар андохта, аз рози дили вай хабар наёбад, ӯ ҳеҷ гоҳ одами дардошно нахоҳад шуд.

Ба ақидаи мо *дардошноӣ* як қисми муҳими таркибии тарбияи одамият дар кӯдакону наврасон ба ҳисоб меравад. Аз он ки кӯдакон барои фаҳмидани дарди дили одамон саъю кӯшиш мекунанд ва ин ба хушахлоқ шудани онҳо мусодидат мекунад, аз самаранокии қори тарбиявии омӯзгорону падару модарон ғӯвоҳӣ медиҳад. Чӣ қадаре, ки кӯдакон ба ғаму андӯҳ ва ташвишҳои одамон сарфаҳм рафтан гиранд, дилҳои онҳо ҳамон қадар нозуктар, дардошнотар мегардад. Дар сурати дар мактаббачагони хурдсол тарбия

намудани ҳисси дардошноӣ дар дили онҳо майлу хоҳиш ва чуръати ба дигарон некӣ ва хайрхоҳӣ намудан ташаккул ёфтанд мегирад.

Ҳамзамон, баҳри он кӯшиш намудан даркор, ки кӯдакон дар андешаи чӣ тавр кӯмак кардан ба одами имдодталаб бошанд, яъне аз ҳама муҳимтар ба кӯдакон ҳамдардшавиро ёд додан даркор.

Ҳамдардшавиро ба кӯдакон монанди он ки ба тифл аввалин қадаммонии мустақилонаро мулоҳизакорона, ғамхорона ва эҳтиёткорона меомӯзонем, ташаккул додан даркор. Ҳамдардшавӣ як қисми муҳими таркибии тарбияи одамият ба ҳисоб меравад. Зимнан, чизи аз ҳама асосӣ дар кӯдакон инкишоф додани қувваи ботинӣ мебошад, ки ба туфайли ин одам наметавонад некӣ накунад. Аммо инро чӣ тавр бояд кард? Чӣ бояд кард, ки кӯдакон аз мусибати каси дигар огаҳ шуда, дар онҳо ҳиссиёти худро ба шахсияти одами ҳаёташ пуразоб даромехтан, ташаккул ёбад. Кӯшиш намудан даркор, ки бачаҳо қувваи маънавии худро ба рафики мусибатдори худ ҳар қадар бештар бидиҳанд, то ин ки дили онҳо ҳамон андоза ҳассостар шавад.

Тарбияи *некӯкорӣ* қисми дигари таркибии тарбияи одамият дар мактаббачагон мебошад. Шояд ин яке аз душвортарин қисмҳои тарбияи одамият бошад. Некӯкорӣ қувваи бузургест, ки дар дили одам эҳсоси поку наҷибро бедор мекунад, дар дили шахс чуръати ёрӣ расонидан ба касони мӯҳтоҷбударо бедор мекунад. Танҳо нафаре шахси арзандаи ҷомеа барои ормонҳои олии шуда метавонад, ки ӯ дар солҳои бачагӣ ва наврасӣ санъати олии инсон будан, фарзанди бовароӣ миллат буданро ёд гирифта бошад. Садоқату вафодорӣ бечунучаро итоат кардан набуда, балки муомилаи хуш боадабона, овардани шодмонӣ барои дигарон мебошад.

Дилсӯзии самимона нисбат ба каси дигар, ҳам зери таъсири сухани муаллим ва ҳам зери таъсири рӯҳияи коллектив бедор мешавад. Дар мактаббачагон ба вучуд овардани шафқати сидқидилӣ қисми асосӣ муяссаршаванда нест. Аммо ин ҷӯшу хуруш дар сурате кӯдаконро хушалоқтар мегардонад, ки он ба ғайрияти фардӣ ҳар як кӯдак табдил ёбад.

Барои он ки ба дили кӯдакон зиштиро разолат роҳ наёбад, дар ниҳоди онҳо эҳсоси наҷибӣ олиҳимматиро тарбия намудан лозим аст. Одам дар сурате некӯкор мешавад, ки агар ба муқобили зишти бадқирдорӣ мубориза бурда тавонанд. Некӯкорӣ танҳо иборат аз он нест, ки одам барои худ ва наздиконаш саодату шодкомӣ фароҳам орад, балки аз он иборат аст, ки ӯ нисбат ба зишти бадқирдорӣ нафрату адоват дошта бошад.

Хеле муҳим аст, ки дар мактаббачагон ҳиссиёти *некдилӣ* тарбия карда шавад, ки тарбияи ҳиссиёти некдилӣ низ як қисми таркибии тарбияи одамият ба ҳисоб меравад. Омӯзгорон бояд ба он кӯшиш намоёнд, ки дар айёми кӯдакӣ дар қалби бачаҳо рафтори некдилӣ ва самимона ташаккул ёбад. Асоситарин муваффақияти қисми тарбиявӣ дар он зоҳир меёбад, ки бачагон аз мактаби одамият сабақ омӯзанд, ҳис кардани инсон, шарикӣ шодиву ғуссаи вай шудан, дар байни одамон зистан, дӯст доштани Ватан ва кинаю адоват доштан нисбат ба душманро ёд гиранд.

Тарбияи некдилӣ оғози рафтори нек дар муносибату муомилаи байни одамон аст. Мактаббачае, ки дилаш ба ҳоли гунҷишӣ дар сармои қаҳратун бе сарпаноҳ ва бе обу дона монда месӯзад, онро аз марғ наҷот медиҳад, ниҳоли аз таъсири барф ҳамзадаро рост мекунад, ҳеҷ гоҳ нисбат ба одамон бераҳмию сангдилӣ нахоҳад кард. Ва баръакс, бачае, ки чизи барои одамон дилписанду шодибашро бераҳмона набуд мекунад, дар оянда нисбат ба наздикони худ ҳар гуна бераҳмиро раво мебинад.

Омӯзгорон ва падару модарон бояд аз он дар изтироб бошанд, ки кӯдакон аз мусибати касе ғамгин мешаванд ё не? Оё тарбиятгирандагон дар ҷашмони дӯст, рафики худ ноқили онҳо, дарди онҳоро дида метавонанд? Ба ақидаи мо, ин алифбои маданияти эмотсионалӣ, дар айни замон *алифбои тарбияи ахлоқӣ* ҳам мебошад, ки бидуни он бародарии ҳақиқӣ одамон, оштинопазирӣ нисбат ба бадқирдорӣ ва садоқат ба ормонҳои олии имконнопазир аст.

Ташаккул додани алифбои маданияти ахлоқӣ як заминаи устуворест барои дар мактаббачагон ташаккул додани одамият. Барои он ки кӯдакон алифбои маданияти ахлоқию эмоционалиро дарк намоянд, бояд онҳо бо меҳнати суботкоронаи калонсолон шинос карда шаванд. Кӯдаконро пайваста байни одамон бурдан зарур, то ки онҳо бинанд, ки калонсолон барои ободии Ватан, насли оянда чӣ гуна меҳнати шуҷоатмандона мекунанд. Эҳсоси миннатдорӣ аз одамон бо эҳсоси масъулиятшиносӣ, қарз ва ифтихори шахрвандӣ аз якдигар ҷудонашаванда мебошанд.

Агар кӯдаке, ки дар зиндагӣ як маротиба аз рафтори бадкирдорона ба ғазаб омада бошад, бояд даҳ маротиба кори нек карда, бо рафтору кирдори худ ин иқдоми некиро дар зиндагӣ мустаҳкам намояд. Чунин алифбои маданияти ахлоқиро аз бар карда истода, хонандагон ба фаҳмидани моҳияти ахлоқ ҳамчун шакли олии инсондӯстӣ ва хушахлоқӣ, ҳамчун низоми идеяҳо ва ақидаҳои, ки беҳтарин сарвати маънавии инсониятро дар худ таҷассум кунонидааст, тайёр мешавад.

Дар солҳои бачагӣ ҳар одам меҳодад лутфу эҳсон ва меҳрубонӣ бубинад. Агар кӯдак дар шароити бетараҳумӣ калон шавад, ин дар ташаккули шахсияти ӯ хавфи калон дорад. Бинобар ин, кӯшиш намудан даркор, ки аз синни хурдӣ дар кӯдакон ҳисси *тараҳум* нисбат ба одамони касалманд, пиронсолону хурдтаракон ва касони ба ёрӣ мӯҳтоҷбуда ташаккул ёбад. Тарбияи ҳисси тараҳум бошад, воситаи тавоноии дар мактаббачагони хурдсол тарбия намудани ҷуръатнокии ахлоқӣ мебошад. Вақте ки дар дили кӯдак ҳисси меҳру тараҳум ҷой мегирад, ин ўро водор месозад, ки ба падару модар, дӯст, рафиқ ва дигарон некӣ кунад. Ё ин ки агар кӯдакон шарикӣ шодиву ғаму ғуссаи дигарон шуданро ҳис кунанд, албатта дар онҳо майлу хоҳиш ва ҷуръати ба одамон некӣ кардан пайдо шудан мегирад.

Ташаккули одатҳои ахлоқӣ воситае мебошанд, ки тарбиятгар тавассути он ба ҷаҳони маънавии тарбиятгаргиранда дохил шуда метавонад. Бидуни ин, таъсир расонидан ба шахсияти мактаббача бо воситаҳои гуногуни тарбиявӣ имконнопазир аст. Агар муҳимтарин ҷиҳатҳои маданияти ахлоқӣ маҳз дар синни хурди мактабӣ ба ҳукми одат надароянд, пас одам аз онҳо абадӣ маҳрум мешавад, ки сарвати гумгашта дигар ҳеҷ гоҳ ба даст нахоҳад омад. Бинобар ин, кӯшиш намудан зарур, ки дар ниҳоди мактаббачагон нисбат ба ҳамаи он чӣ ки дар ҳаёте ҳаррӯза ба вуқӯъ меояд, эҳсоси боилтифотию диққатнокӣ бедор карда шавад.

Дар бораи тарбияи одатҳои ахлоқӣ сухан ронда, боя таъкид намуд, ки вазифаи омӯзгорон ва падару модарон аз он иборат аст, ки дар мактаббачагони хурдсол беҳтарин ва муҳимтарин одатҳоро ба анъана табдил диҳанд.

Мо ҳар қадар дар бораи тарбия намудани малакаи одамият дар ниҳоди мактаббачагон ҳарф занем ҳам, вале ҳангоми муносибат ва мурочиат намудан, аз ҳар ҷиҳат эҳтиром карда тавонистани шахсияти тарбиягирандаро фаромӯш накунем, чунки эҳтиром кардани шахсияти кӯдак муҳимтарин воситаи педагогӣ мебошад. Масалан, ба кӯдак мусибате рух додааст, ё мушкилоте пеш омадааст. Дар ин сураат омӯзгорон бояд ҳангоми кӯмак намудан ба кӯдак, хеле эҳтиёткор бошанд. Дар баъзе ҳолатҳо тавре мкӯмак расонидан лозим, ки алами кӯдак аз ин амали мо тоза нагардаду гиря накунад. Баръакс, ҳангоми кӯмак намудан, баъзу кӯдакон сабукиро ҳис мекунанд. Дар ин бора педагоги барҷастаи даврони шӯравӣ В.А. Сухомлинский хеле хуб менависад: «Дахл кардан ба ҳассостарин гӯшаи дил, бепарвоёна дастдарозӣ кардан ба он чӣ, ки худӣ мактаббача ҳал кардан меҳодад, бо ҳар гуна роҳҳои бо зӯрӣ таъсир расонидан, ба тааҷҷуб овардан ва монанди инҳо-ҳама нишонаи надоштани маданияти оддитарини педагогӣ мебошад. Агар хоҳед, ки тарбиятгиранда ба назди шумо омада ёрӣ пурсад, маҳз ҳамон гӯшаи дили ўро эҳтиёт кунед, ки андаке дастдарозӣ ба он ўро озурда мекунад. (9, с. 324) В.А. Сухомлинский дар ҷойи дигар менависад: «Ба муаллим бисёр вақт лозим меояд, ки ба ҷои ҷарроҳ бошад ва ба дардмандтарин ҷои одам даст расонаду худӣ одам аз ин беҳабар монад» (9, с. 124).

Дар ин зимн, бояд қайд намуд, ки нобароии кори тарбиявии бисёр муаллимон дар баъзе мавридҳо дар он зоҳир меёбад, ки онҳо ташаккули ахлоқнокии кӯдаконро танҳо ба воситаи баҳо додан ба сифати дониши онҳо андоза мекунанд, яъне хонандагонро вобаста ба чи гуна иҷро намудани вазифаи хонагӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд. Оё муаллиме, ки ташаккули шахсияти мактаббачагонро ҳамин тавр мефаҳмад, магар метавонад тарбиятгари хуб шавад? Агар муаллим фикр кунад, ки танҳо дар вақти дарс ба талабагон таъсири тарбиявӣ мерасонад, ҳочаки дар ин бора ҳарф задан ҳам нест. Муҳим он аст, ки омӯзгор вақти дар мактаб будани хонандагон ба онҳо то кадом андоза шодиву хурсандӣ ато карда метавонад. Ва он чиз низ басо муҳим аст, ки ҳар кӯдак шодиву нишотро на ин ки эҳсос кунад, балки бочуръатона ба ҳаёти коллектив зам намояд.

Дар рафти таҳлилу омӯзиши масъалаи дар ниҳоди мактаббачагон тарбияи малакаи одамият мо сабабу омилҳои ихтилофи байни одамият ва рафторҳои мактаббачагонро муайян намудем:

- сатҳӣ аз худ намудани донишу рафторҳои ахлоқӣ аз ҷониби мактаббачагон ва набудани барномаи махсуси тарбиявӣ дар ин самт;
- байни кӯшиши нигоҳдории арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва самтгирии омӯзгорон оид ба истифодаи таҷрибаи мавҷудбуда оид ба тарбияи одамият дар оила ва мактаб;
- камтаваҷҷуҳии ҳуди мактаббачагон барои омӯختани сифатҳои одамият ва набудани роҳбарии дурусти педагогӣ аз ҷониби омӯзгорон оид ба аз худ намудани меъёрҳои одамият аз ҷониби мактаббачагон;
- дар чараёни таълиму тарбия пурра ҷалб накардани ҳамаи кӯдакон ба корҳои мухталифи коллективона ва баҳои воқеӣ надодапани омӯзгорон ба ин воситаи муҳими тарбиявӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон М.Х., Муҳиддинзода Б. Инъикоси арзишҳои ахлоқӣ ва инсондӯстӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ. – 2026. – № 1(27). – С. 50-54. – EDN FIPLJN.
2. Азбука нравственного воспитания. Пособие для учителя. Под ред. И.А. Каирова и О.С. Богдановой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1979. – 318 с.
3. Гербенников И.В. Воспитательный климат семьи – М.: Знание, 1976 – 39 с.
4. Қодиров Қ. Таърихи тарбия аз аҳди бостон то замони Сомониён. Душанбе, 2012. – 240 с.
5. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, 1997. – 150с.
6. Мораль и этическая теория./ Под ред. О.П. Целиковой. – М.: Изд.-во «Наука», 1974. – 295 с.
7. Нуров А. Арзишҳои миллӣ ва умуминсонӣ ва роли онҳо дар тарбия ахлоқии насли наврас. Душанбе. – 2007.
8. Орифӣ М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. Ҷ.1. (асрҳои X– 11). Душанбе – 1962
9. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникии халқи тоҷик. Душанбе, 2008. – 296 с.
10. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика – М: Знание, 1978. – 96 с.
11. Харчев А.Г., Алексеева В.Г. Образ жизни. Мораль. Воспитание. – М.: Политиздат, 1977. – 143 с.
12. Энциклопедия персидско-таджикской прозы. Кабуснаме. Синдбад-наме. Сказки. – Душанбе: Главная научная редакция таджикской советской энциклопедии. 1990. – 510 с.
13. Ҷумъахон Сайдалӣ. Достони матонат // Минбари халқ, 30.06.2023 (1422).

**МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY**

**ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ШАВҚИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӮӢНИ
МАКОТИБИ ОЛӢ БА ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ**

ШАРОПОВ Шавкатҷон Аҳмадович - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-771-78-70.

ШАРИПОВА Мадинахон Абдуллоҷоновна - унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, **тел.:** (+992) 92-774-77-60.

**ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ШАВҚИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӮӢНИ
МАКОТИБИ ОЛӢ БА ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ**

Дар мақола масъалаҳои шартҳои педагогии ташаккули шавқи маърифатии донишчӯёни макотиби олӣ ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки таҳқиқи амиқи раванди ташаккули ангеаҳои маърифатии мутахассисони оянда чиҳати омӯзиши забони англисӣ дар макотиби олӣ, яке аз масъалаҳои мубрами илми педагогикаи муосири тоҷик арзёбӣ мегардад. Зарурияти коркарди ин мавзӯ аз он бармеояд, ки то имрӯз дар фазои илмӣ кишвар таҳқиқоти ҳамаҷонибаи назарӣ, ки фарогири тамоми ҷанбаҳои ин масоил бошад, ба таври кофӣ ба назар намерасад. Гарчанде дар осори муҳаққиқони алоҳида баъзе паҳлуҳои масъалаи мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифта бошанд ҳам, вале таҳлили низомманди заминаҳои педагогӣ ва механизми таъсиррасонии онҳо ба сатҳу сифати азхудкунии забонҳои хориҷӣ тақозои таҳқиқи бунёдиро дорад. Амалигардии раванди шахсиятмехвар ва ғайолиятманд ба донишчӯ имкон медиҳад, ки дар раванди азхудкунии маводи таълимӣ ба дастовардҳои воқеӣ ноил гардида, шавқу рағбати ботинии худро нисбат ба омӯзиш таҳким бахшад.

Хулоса шудааст, ки шарт ва заминаи асосии ин раванд мушоҳида ва дарки муваффақиятҳои шахс аз ҷониби ҳуди донишчӯ мебошад, ки дар ӯ эътимод ба тавоноии хешро чиҳати ҳалли мушкилоти таълимиву амалӣ ба вучуд меорад. Бинобар ин, фароҳам овардани вазъияти муваффақият ва таҷриба қардани эҳсоси зафармандии зеҳнӣ аз ҷониби донишчӯ яке аз шартҳои меҳварии педагогии инкишофи шавқу рағбати маърифатӣ ба забонмӯзӣ маҳсуб мешавад.

Калидвожаҳо: шароитҳои педагогӣ, шавқи маърифатӣ, рушд, ташаккул, раванд, омӯзиш, дониш, ғайолият, забонҳои хориҷӣ, омӯзгор, донишчӯён.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО
ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ВУЗОВ К ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

ШАРОПОВ Шавкатджон Ахмадович – доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-771-78-70.

ШАРИПОВА Мадинахон Абдуллоджоновна – соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1, **тел.:** (+992) 92-774-77-60.

В статье рассматриваются вопросы педагогических условий формирования познавательного интереса студентов высших учебных заведений к изучению иностранных языков. Отмечается, что углубленное изучение процесса формирования познавательной мотивации будущих специалистов для изучения английского языка в высших учебных заведениях является одним из актуальных вопросов современной таджикской педагогической науки. Необходимость проработки этой темы возникает из-за того, что до сегодняшнего дня в научном пространстве страны недостаточно всесторонних теоретических исследований, охватывающих все аспекты этих вопросов. Несмотря на то, что в трудах отдельных исследователей рассматриваются некоторые аспекты данного вопроса, систематический анализ педагогических предпосылок и механизма их влияния на уровень и качество усвоения иностранных языков требует фундаментального исследования. Реализация личностно-ориентированного и активного процесса позволяет студенту достичь реальных результатов в процессе усвоения учебного материала, укрепляя его внутренний интерес к обучению.

Делается вывод, что основным условием и основой этого процесса является наблюдение и восприятие личных успехов самим студентом, что вселяет в него уверенность в собственных силах для решения учебно-практических задач. Поэтому создание ситуации успеха и переживание чувства интеллектуального триумфа студентом считается одним из основных педагогических условий развития познавательного интереса к изучению иностранного языка.

Ключевые слова: педагогические условия, познавательный интерес, развитие, формирование, процесс, обучение, знания, деятельность, иностранные языки, учитель, студенты.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF STUDENTS' COGNITIVE INTEREST IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES AT UNIVERSITIES

SHAROPOV Shavkatjon Akhmadovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State University of Khujand named after B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Avenue, 1. **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **phone:** (+992) 92-771-78-70.

SHARIPOVA Madinakhon Abdullojonovna - candidate of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, g. Khujand, Mavlonbekov, 1, ave, **phone:** (+992) 92-774-77-60.

The article discusses the pedagogical conditions for the formation of students' cognitive interest in learning foreign languages at universities. It is noted that the in-depth study of the process of forming the cognitive motivation of future specialists to learn English at universities is one of the relevant issues in modern Tajik pedagogical science. The need to study this topic arises from the fact that, to date, there have been insufficient comprehensive theoretical studies in the country's scientific community that cover all aspects of these issues. Despite the fact that some aspects of this issue are addressed in the works of individual researchers, a systematic analysis of the pedagogical prerequisites and the mechanism of their influence on the level and quality of foreign language acquisition requires fundamental research.

The implementation of a student-centered and active learning process allows students to achieve real results in the process of learning the subject matter, strengthening their internal interest in learning. It is concluded that the main condition and basis of this process is the

observation and perception of personal success by the student, which instills confidence in their ability to solve educational and practical tasks. Therefore, creating a situation of success and experiencing a sense of intellectual triumph is considered one of the main pedagogical conditions for developing students' cognitive interest in learning a foreign language.

Keywords: *pedagogical conditions, cognitive interest, development, formation, process, learning, knowledge, activity, foreign languages, teacher, students.*

Дар марҳилаи кунунии рушди босуръати ҷомеа ва густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ, татбиқи пайгиронаи сиёсати забон, аз ҷумла амалисозии босамари «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» на танҳо як зарурати таълимӣ, балки тақозои замон ҷиҳати боло бурдани сатҳи тахассусии кадрҳо дар тамоми зинаҳои таҳсилот маҳсуб меёбад. Ин ҳуҷҷати сарнавиштсоз муассисаҳои таълимиро вазифадор менамояд, ки ҷиҳати мутобиқсозии сифати донишандӯзӣ ба стандартҳои байналмилалӣ иқдоми самарабахш роҳандозӣ намоянд.

Пажӯҳиши амиқи раванди ташаккули ангеҷаҳои маърифатии мутахассисони оянда ҷиҳати омӯзиши забони англисӣ дар макотиби олӣ, яке аз масъалаҳои мубрами илми педагогикаи муосири тоҷик арзёбӣ мегардад. Муҳимияти ин мавзӯ аз он бармеояд, ки то имрӯз дар фазои илмии кишвар таҳқиқоти ҳамаҷонибаи назарӣ, ки фарогири тамоми ҷанбаҳои ин масоил бошад, ба таври кофӣ ба назар намерасад. Ҳарчанд дар осори муҳаққиқони алоҳида баъзе паҳлуҳои масъалаи мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифта бошанд ҳам, вале таҳлили низомманди заминаҳои педагогӣ ва механизми таъсиррасонии онҳо ба сатҳу сифати азхудкунии забонҳои хориҷӣ тақозои таҳқиқи бунёдиро дорад. Дар ҳоле, ки маҳз чунин равиш имкон медиҳад, ки монеаҳои равониву методологӣ дар ҷараёни таълим рафъ гардида, майлҳои ботинии донишҷӯён ба ангеҷаҳои маърифатӣ-касбии онҳо мубаддал шавад.

Дар ин замина, салоҳиятмандии раванди таълим ҳамчун стратегияи самарабахши татбиқи ҳадафҳои мазкур зухур намуда, тавассути имкониятҳои дидактикии забони англисӣ шартӣ меҳварии таҳриқи шавқу рағбати маърифатии донишҷӯён маҳсуб меёбад. Ин омил боис мегардад, ки омӯзиши забони хориҷӣ аз вазифаи таълимӣ ба василаи муассири салоҳияти касбӣ ва тавсеаи иқтидори зеҳнии мутахассиси оянда мубаддал гардад.

Дар низоми шартҳои педагогии ташаккули шавқу рағбати донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ мавқеи муҳимро ангеҷаҳо ишғол менамоянд. Таҳлили падидаи шавқу рағбат собит месозад, ки инкишофи майлу кӯшиши донишҷӯ ба азхудкунии забони хориҷӣ бевосита ба дарки амиқи аҳамияти прагматикӣ ва концептуалии он барои фаъолияти минбаъдаи педагогӣ вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз, шартӣ асосии ташаккули шавқу рағбати маърифатиро, дарки амиқи моҳият ва ҷойгоҳи фанни забони англисӣ дар низоми салоҳиятҳои касбӣ номидан мумкин аст.

Дар ин росто, рисолати касбии омӯзгори забони хориҷӣ дар он зоҳир мегардад, ки тавачҷуҳи донишҷӯёнро маҳз ба ҷавҳари маърифатии фанни ҳеш ҷалб намояд. Мутобиқи концепсияи равоншиносии барҷаста А.Н. Леонтьев, танҳо шавқу рағбати бевоситаро ба ҳуди объекти омӯзиш ҳамчун рағбати комили таълимӣ эътироф намудан мумкин аст. Дар ҷараёни омӯзиши забони англисӣ, саъю талоши донишҷӯён барои дарки мушаххасоти педагогӣ, фарҳангшиносӣ, санъатшиносӣ ва филологӣ мубаддал мегардад. Ин раванд ба мутахассисони оянда имкон медиҳад, ки тавассути таҳлили муқоисавии забонӣ ва байнифарҳангӣ ба суолҳои илмӣ тахассусии ҳеш посухҳои бунёдӣ дарёфт намуда, ҷаҳонбинии касбии худро тавсеа бахшанд.

Шахсияти омӯзгор яке аз омилҳои меҳварии таҳкими шавқу рағбати маърифатии донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ маҳсуб меёбад, зеро омӯзгор бо салоҳияти баланди касбӣ ва ҷозибавӣ маънавии ҳеш на танҳо аҳамияти забондониро барои рушди

касбияти мутахассисони оянда собит менамояд, балки ҳамчун намунаи ибрат барои ташаккули маҳорату малакаҳои муоширатӣ ва ҳавасмандии донишҷӯён ҷиҳати омӯзиши фаъолонаи забони хориҷӣ хизмат мекунад. Дар ин замина нақши омӯзгор аз доираи дастурдиҳии анъанавӣ фаротар рафта, ба мақоми роҳнамои босалоҳияте табдил мегардад, ки бо намунаи шахсии хеш арзиш ва зарурати забон омӯзиро дар ташаккули шахсияти мутахассиси муосир собит месозад.

Мутобиқи равиши фардӣ-фаъолмандӣ дар меҳвари чараёни таълим бевосита шахсияти таълимгиранда бо низоми мураккаби ангеҷаҳо, ҳадафҳо ва хусусиятҳои фардӣ равоии хеш қарор мегирад. Дар доираи ин концепсия, омӯзгор раванди таълимро бо назардошти сатҳи шавқу рағбат, дониш ва маърифати донишҷӯ созмон менамояд. Татбиқи амалии равиши мазкур тақозо менамояд, ки усули таълими фанни забони хориҷӣ бо таъба ба иқтисоди зехнӣ, ангеҷаҳои ботинӣ ва хусусиятҳои равоии ҳар як донишҷӯ тарҳрезӣ ва роҳандозӣ карда шавад.

Татбиқи равиши шахсиятмеҳвар ва фаъолиятманд ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки дар раванди азхудкунии маводи таълимӣ ба дастовардҳои воқеӣ ноил гардида, шавқу рағбати ботинӣ худро нисбат ба омӯзиш таҳким бахшад. Шарт ва заминаи асосии ин раванд мушоҳида ва дарки муваффақиятҳои шахс аз ҷониби ҳуди донишҷӯ мебошад, ки дар ӯ эътимод ба тавоноии хешро ҷиҳати ҳалли мушкилоти таълимиву амалӣ ба вуҷуд меорад. Бинобар ин, фароҳам овардани вазъияти муваффақият ва таҷриба қардани эҳсоси зафармандии зехнӣ аз ҷониби донишҷӯ яке аз шартҳои меҳварии педагогӣ инкишофи шавқу рағбати маърифатӣ ба забон омӯзӣ маҳсуб мешавад. Чуноне, ки олими шинохта Панкратов қайд менамояд: «Барои ташаккул ва таҳкими шавқу рағбати устувор, донишҷӯ бояд ба муваффақати хеш эътимод дошта бошад» [11]. Татбиқи ин равиш аз омӯзгор маҳорати баланди тафриқабандии раванди таълимро бо назардошти хусусиятҳои фардӣ муҳассилин тақозо менамояд.

Дар назария ва амалии педагогикаи муосир собит шудааст, ки инкишофи самарабахши фаъолияти маърифатӣ донишҷӯён маҳз дар заминаи муоширати созанда имконпазир аст. Принсипи коммуникативӣ, ки аз солҳои 70-уми асри XX ҳамчун парадигмаи асосии таълими забонҳои хориҷӣ пазируфта шуда буд, концепсияҳои анъанавиро бозбинӣ намуда, муоширатро на танҳо ҳамчун ҳадафи ниҳой, балки василаи самарабахши азхудкунии забон муқаррар сохтааст.

Омӯзиш ва баррасии таҳқиқотҳои олимони барҷаста, аз ҷумла Ю.П. Азаров, А.А. Бодалев, Н.В. Кузьмина, А.А. Леонтьев, А.В. Петровский ва дигарон, собит менамояд, ки сатҳу муносибати инфиродӣ дар низоми «омӯзгор-донишҷӯ» омили танзимкунандаи раванди таълим, тарбия ва таҳаввули шахсият маҳсуб мешавад. Муҳаққиқ В.А. Кан-Калик аҳамияти ҳоссаи муоширатро ҳамчун заминаи татбиқи усулҳои педагогӣ таъкид намуда, қайд мекунад: «Ҳатто ҷолибтарин ва муҳтавомандтарин маводи таълимию тарбиявӣ, инчунин фаълтарин усулҳои пешрафтаи таъсиррасонии педагогӣ танҳо дар сурате самаранок мегардад, ки агар онҳо бо муоширати дуруст ва муносиби педагогӣ тавҷам бошанд» [5].

Бинобар ин, муоширати аз лиҳози педагогӣ мақсаднок ташаккул ва рушди босамари шавқу рағбати донишҷӯёро ба фанни мавриди омӯзиш таъмин намуда, заминаи мусоидро барои ҳалли муосири вазифаҳои таълимӣ, рушддиҳанда ва тарбиявӣ фароҳам меорад.

Вазифаҳои таълимӣ дар низоми муоширати педагогӣ ҳамчун дастгоҳи муҳими пайванди амиқ равоӣ бо донишҷӯён хизмат намуда, барои ташаккули ангеҷаҳои маърифатӣ ва эҷоди муҳити солим дар ҳалли дастҷамъонаи масъалаҳои маърифатӣ заминаи устувор фароҳам меорад. Вазифаҳои тарбиявӣ бошад дар фазои муоширати созанда ба осонӣ ҳал гардида, миёни омӯзгору донишҷӯ иртиботи самимиву мустақим барқарор мегардад. Ин раванд монеаҳои равоиро аз миён бардошта, боиси ташаккули ҷаҳонбинии маърифатӣ ва танзими муносибатҳои дӯстона дар муҳити таълимӣ мегардад.

Бар асоси таҳлилҳои ғавқ, метавон омилҳои таҳриқбахши педагогии ташаккули шавқу рағбати маърифатиро ба омӯзиши забони англисӣ чунин муайян кард: бедор намудани шавқу рағбати ботинӣ ба омӯзиши фанни «Забони хориҷӣ»; нуфузи шахсияти омӯзгор ҳамчун соҳиби салоҳиятҳои касбӣ ва забонӣ; эҳсоси муваффақият дар раванди азхудкунии фан; муоширати созандаи педагогӣ; ташаккули низоми анғезаҳои мусбат ба азхудкунии забони хориҷӣ.

Шартҳои равандӣ-технологии ташаккули шавқу рағбати маърифатӣ дар донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ бо истифодаи усулҳо ва технологияҳои инноватсионии таълим иртиботи қавӣ дорад. Мо ба консепсияи Г.А.Китайгородская ҳамфикр мебошем, ки тибқи он тақмили сифатии раванди таълиму тарбия дар соҳаи забонҳои хориҷӣ тавассути шартҳои зерин таъмин мегардад, аз ҷумла:

1) истифодаи васеи шаклҳои мухталифи корҳои гурӯҳӣ, ки ба рушди фаъолияти зеҳнии донишҷӯ нигаронида шудаанд (аз ҷумла, бозҳои таълимӣ);

2) ташаккули маҳорати баланди ташкиливу роҳбарикунандаи омӯзгор дар танзими фаъолияти муштараки донишҷӯён;

3) истифодаи усулҳои таҳлил, масъалагузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ чихати фаъолсозии тафаккур;

4) тақмили малакаҳои муоширати касбии педагогӣ, ки ба сафарбаркунии нерӯи эҷодии донишҷӯён равона шудаанд;

5) татбиқи принсипи фардикунонии супоришҳои таълимӣ бо назардошти хусусияти равонӣ ва қобилияти фардии ҳар як донишҷӯ;

6) фароҳам овардани шароит барои рушди пайвастаи ҳар як донишҷӯ, сарфи назар аз сатҳи дониши аввала ва хусусиятҳои фардии ӯ;

7) истифодаи васеи дастовардҳои муосири соҳаи равоншиносӣ оид ба ташаккули шахсият ва психологияи иҷтимоии ҷомеа дар раванди дарс;

8) татбиқи воситаҳои муосири таълим ва унсурҳои таълими барномарезишуда дар ҳолатҳои зарурӣ» [6].

Таҷрибаи амалии мо собит намуд, ки истифодаи баъзе усулҳои таълими забони хориҷии олимони варзидаи ин соҳа аз назари педагогӣ комилан асоснок аст. Махсусан, татбиқи усулҳои Майкл Уэст — донишманди барҷастаи амрикоӣ ва муаллифи низоми муназзами рушди малакаҳои хониш ва муоширати шифохӣ, дар раванди ташаккули шавқу рағбати донишҷӯён натиҷаҳои мусбат ба бор овард.

Бинобар ин, бо итминони комил метавон изҳор дошт, ки низоми педагогии Майкл Уэст ба баланд бардоштани сатҳи забондонии муҳассилин ва таҳкими шавқу ҳаваси онҳо ба омӯзиши забони хориҷӣ нигаронида шудаанд [12].

М. Уэст зимни таҳияи методологияи таълими нутқи шифохӣ маҷмуи усулҳои эвристикиро пешниҳод намудааст, ки донишҷӯро ба азхуд намудани маводи забонӣ водор менамояд. Моҳияти педагогии ин усулҳо дар принципҳои зерин таҷассум меёбад: «Чунон биомӯз, ки дар хотират ҳифз гардад», «Ба калидвожаҳо диққат деҳ ва танҳо дар ҳолати зарурӣ ба матн рӯй ор», «Тавассути баён биомӯз», «На танҳо калимаҳоро ба хотир ор, балки онҳоро зерӣ лаб ва бо овози паст талаффуз намо», «Калимаҳоро чунон ба забон ор, ки гӯё воқеан ба ту лозиманд, аз болои онҳо кор кун», «Забон на танҳо маҷмуи калимаҳо, балки аломати одоб аст» [12,с.12].

Майкл Уэст ҳангоми таҳияи низоми таълимии хеш худ се вазифаи асосиро, ки мувозинати байни фаъолияти субъектҳои таълимро таъмин менамоянд, мавриди омӯзиш қарор дода буд: 1) то ҳадди имкон зиёд кардани вақти машқи ҳар як таълимгиранда; 2) назорати муназзами раванди таълим; 3) кам кардани хастагии омӯзгор.

Ин донишманди амрикоӣ усулҳои содда ва ниҳоят муассири таълимро эҷод намуд, ки дар методика бо номҳои «Усули крешендо» (афзоиши тадриҷии садо ва суръати нутқ), «Усули афтодани сӯзан» (чалби диққати комил), «Бихон ва бигӯ» (интиқоли иттилоот аз матн ба нутқ) ва «Машқи гурӯҳӣ тавассути хор» маъруфанд [12,с.26].

Таҷрибаи амалии М. Уэст ба ташаккули шавку рағбати устувори маърифатии донишчӯён нигаронида шудааст. Тибқи дидгоҳи ӯ: «Арзишмандтарин чизе, ки хонанда метавонад аз дарсҳои забони англисӣ бардошт кунад, ин омӯхтани усулҳои омӯзиши забон – тамоми забонҳо аст» [12,с.42]. Принципҳои мазкур дар таҳқиқоти таҷрибавии мо чӣхати қорбасти маводҳои кишваршиносӣ ва фарҳангӣ ба таври васеъ истифода шуданд, ки ин амр ба ташаккули салоҳиятҳои касбии мутахассисони оянда ва омодагии онҳо ба фаъолияти илмӣ амалӣ заминаи мусоид фароҳам овард.

Мутобиқи дастовардҳои илми равоншиносӣ ва педагогика (Н.Ф. Добрынин, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Г.И. Шукина ва дигарон), дар таҳкими шавку рағбати маърифатӣ ба ҳам омадани хусусиятҳои объективӣ ва субъективӣ фаъолияти зеҳнӣ нақши муҳим мебозад. Масалан, ба гурӯҳи омилҳои объективӣ метавон вежагиҳои услуби эҷодкор – муаллифи асарҳои бадеӣ ё худ қонуниятҳои таносуби унсурҳои жанрӣ ва мазмуну муҳтавои асарро нисбат дод. Омилҳои объективӣ, чун қоида, ҷавҳари дарки моҳияти осори ин ё он давраро ташкил дода, дар асарҳои муҳталифи адабӣ такрор меёбанд.

Бо вуҷуди ин, қонуниятҳои объективӣ мазкур танҳо дар сурате дар рушди шавку рағбати маърифатӣ таъсир мерасонанд, ки агар барои донишчӯ аҳамияти хос пайдо кунанд. Бояд таъкид намуд, ки қонуниятҳои объективӣ таълим танҳо дар сурате ба рушди шавку рағбати маърифатӣ мусоидат мекунанд, ки агар маводи таълимӣ барои донишчӯ аҳамияти хоса касб намоёнд. Таҷрибаи омӯзгорони пешқадам нишон медиҳад, ки истифодаи шаклҳои гуногуни қорҳои мустақилона дар омӯзиши забони англисӣ имкон медиҳад, ки сифати азхудкунии салоҳиятҳои байнифарҳангӣ мавриди таҳлили амиқ ва воқеъбинона қарор гирад.

Дар зер баъзе саволҳои пурсишнома бо шарҳи мухтасар оварда шудаанд:

1. Оё шумо дар машғулиятҳои қорҳои беруназсинфӣ мутолиаи маҷаллаҳои соҳавӣ, тамошои барномаҳои телевизионӣ ва филмҳои илмӣ- оммавӣ ва бадеиро ба забони англисӣ ба роҳ мондаед? (Мисолҳо оваред).	Ин нави супориш имкон медиҳад, ки сатҳи эҷодкорӣ ва мустақилияти донишчӯён муайян карда шавад, ки ин аз мавҷудияти меъёрҳои зеҳнӣ ва когнитивӣ шавку рағбати маърифатӣ шаҳодат медиҳад
2.Донишчӯён дар машғулиятҳои қорҳои рӯзномаҳоро ба забони англисӣ мутолиа мекунанд?	Саволи мазкур ба рушди қуллаҳои донишчӯён ва тавсеаи тақмили донишҳои ихтисосӣ тавассути омӯзиши забони англисӣ нигаронида шудааст.
3.Намунаҳои мавзӯҳоро барои гузоришҳо, наёмҳо ва суҳбатҳои донишчӯён оид ба масъалаҳои кишваршиносӣ пешниҳод намоед: (анъанаҳо, расму оин, соҳти сиёсӣ кишвар, маориф, ҳаракатҳои ҷавонон, адабиёт, санъати тасвирӣ, мусиқӣ)	Таҳкими шавку рағбати донишчӯён нисбат ба надидаҳои фарҳангӣ кишваршиносӣ зимни тадриси фанни забони англисӣ ва нигаронида шудааст. Ин усул ба ташаккули салоҳиятҳои муоширатӣ мусоидат менамояд, ки сатҳи онҳо мустақиман аз дараҷаи фаъолнокии маърифатӣ худӣ муҳассилин вобастагӣ дорад.
4.Оё озмунӣ рефератҳои дар мавзӯҳои фарҳангӣ кишваршиносӣ гузаронида мешавад ва иштироки донишчӯён дар он чӣ гуна аст?	Савол имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои зеҳнӣ ва ироаи шавку рағбати маърифатӣ донишчӯён нисбат ба забони англисӣ пайгирӣ карда шаванд.
5.Чанд нафар донишчӯёни забонмӯз бо гузоришҳо дар мавзӯҳои фарҳангӣ кишваршиносӣ дар қонфронҳои илмӣ амалии донишгоҳӣ (байнидонишгоҳӣ, минтақавӣ) баромад намудаанд? (Маълумот барои се соли охир матлуб аст).	Посух ба шавку рағбати устувори маърифатӣ донишчӯён дар омӯзиши забони англисӣ ва фаъолияти таҳқиқотӣ ҳамчун нишондиҳандаи иродаи надидаи мавриди омӯзиши нигаронида шудааст.
6.Донишчӯён барои гузоришҳо, рефератҳои ва гузаронидани қорабинҳои беруназсинфӣ (дар заминаи маводи забони англисӣ) чӣ қадар ифтихорномаҳо ва сипосномаҳо гирифтаанд?	

Микдори ҳавасмандгардониҳо, ки ба муваффақияту дастовардҳои донишҷӯён дар фаъолиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, маърифатӣ ва эҷодӣ мутаносиб мебошанд, аз рушди нишондиҳандаҳои шавқу рағбати маърифатӣ шаҳодат дода, ҳамчун омили таҳкимбаҳши он хизмат мекунад. «Манзараи умумӣ»-и арзёбии коршиносон нисбат ба намудҳои фаъолияти донишҷӯён дар омӯзиши забони англисӣ дар ҷадвали 1 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 1

Рутбабандии намудҳои фаъолияти донишҷӯён дар омӯзиши забони англисӣ аз нигоҳи коршиносон ҳамчун шартҳои педагогӣ дорои хусусияти равандӣ-амалӣ

Мақом	Намудҳои фаъолияти таълимӣ ва маърифатии донишҷӯён
1	Баромад бо гузориш ва рефератҳои кишваршиносӣ
2	Ташаққули рағбатҳои хониш ва таҳлили матн
3	Иштироки фаъоли донишҷӯён дар корҳои илмӣ таҳқиқотӣ
4	Фаъолият дар маҳфилҳо ва чорабиниҳои беруназсинфӣ
5	Мутолиаи мунтазами навиришҳои даври хориҷӣ
6	Омӯзиши мероси намоёндагони адабиёти оламишумули англис

Таҳлили маводи зикршуда имкон медиҳад, ки муҳимтарин шартҳои педагогӣ равандӣ-технологӣ ташаққули шавқу рағбати маърифатӣ дар омӯзиши забони англисӣ мушаххас карда шаванд. Ба ин гурӯҳи шартҳо гуногуншаклии фаъолияти маърифатӣ, таносуби самарабахши усулҳо ва воситаҳои таълим дар таълими забони хориҷӣ, ташаққули муназзамии маҳорат ва малакаҳои нутқӣ ҳамчун натиҷаи ниҳони фаъолияти маърифатӣ дохил мешаванд.

Дар таълими забони англисӣ самаранокии ташаққули шавқу рағбати маърифатӣ мустақиман аз татбиқи шартҳои ташкилӣ ва педагогӣ вобаста мебошад. Дар ин замина, нақши асосиро ташкили корҳои аудиторӣ ва берунааудиторӣ донишҷӯён аз ҷониби омӯзгор мебошад.

Тарҳрезии муназзам ва банақшагирии дақиқи машғулиятҳо барои азхудкунии амиқи маводи таълимӣ заминаи устувор мегузоранд. Бояд таъкид намуд, ки робитаи мутақобилаи фаъолияти аудиторӣ ва берунааудиторӣ омили муҳими тақвияти шавқу рағбат нисбат ба забони хориҷӣ махсуб меёбад, зеро ҳамроҳангии фаъолияти аудиторӣ ва берунааудиторӣ на танҳо азхудкунии маводро ба забони хориҷӣ осон мегардонад, балки ба таҳкими ангеҷаҳои ботинии муҳассилин низ мусоидат мекунад.

Ин нукта дар пажӯҳишҳои методӣ ва назарии олимони соҳа, аз ҷумла Е.И.Веселова, Н.П.Ивашенко, М.А.Кириллова, Л.П.Козорезова, М.Ю.Комарова, Д.Г.Малтсева, М.Э.Рябова ва В.И.Шепелева мавриди баррасии амиқ қарор гирифтааст.

Яке аз шартҳои муҳими педагогӣ ҳамроҳангсозии фаъолияти омӯзгорони забони англисӣ бо мутахассисони фанҳои таърихи мусиқии хориҷӣ ва таърихи санъати тасвирӣ махсуб мешавад. Ин ҳамкорӣ барои татбиқи босамари барномаи таълимии «Адабиёт ва фарҳанги Англия» дар доираи омӯзиши забони англисӣ замина фароҳам меорад.

Матҳмуи шартҳои педагогиро тарбияи ҳислатҳои арзишманди шахсӣ дар донишҷӯён, аз ҷумла фаъолнокӣ, ҳадафмандӣ, мустақилият ва ташаббускорӣ тақмил медиҳад. Инчунин, гузаронидани мониторинги мунтазами чараёни рушди шавқу рағбати маърифатӣ бояд ҳамчун шартҳои муҳими педагогӣ баррасӣ шавад, ки ба ташаққули таваҷҷуҳи донишҷӯён ба забони англисӣ мусоидат менамояд.

Ҷадвали 2

Таснифоти шартҳои педагогӣ

Номгуи гурӯҳи шартҳо	Тавсифи шартҳои педагогӣ
Гурӯҳи шартҳои концептуалӣ-мазмунӣ (мундариҷавӣ)	Ҳаномандии фарҳангии барномаи таълимӣ. Корҳое, ки ба омӯзиши амиқи адабиёт ва фарҳанги Англия нигаронида шудааст. Навгонӣ (навоҷарӣ), пурмазмунӣ ва актуалӣ будани маводи таълимӣ. Рабитаҳои фанӣ.
Гурӯҳи шартҳои ангеҷишӣ	Бедор кардани шавқу рағбат ба омӯзиши фанӣ «Забони хориҷӣ». Шахсияти омӯзгор. Эҳсоси муваффақияти донишҷӯ ҳангоми омӯзиши

	<i>фан. Муоширати педагогӣ. Ташаққули ангеизиҳои мусбат ба омӯзиши забони хориҷӣ.</i>
<i>Гуруҳи шартҳои равандӣ-технологии шартҳои педагогӣ</i>	<i>Гуногунии шаклҳои дастҷамъона ва фардӣ фаъолияти маърифатӣ донишҷӯён. Таносуби самаранокии усулҳо ва воситаҳои таълим. Ташаққули салоҳиятҳои коммуникативӣ.</i>

Дар низоми мазкур мавқеи марказиро шахсияти омӯзгор ва қобилияти ӯ дар эҷоди фазои ҳавасмандгардонанда ишғол менамояд. Мутобиқи муносибати фардӣ-фаъолмандӣ маркази раванди таълим ҳуди таълимгиранда бо ангезаҳо ва сохтори нотакрори равонии хеш қарор мегирад. Оҳанги хайрхоҳонаи омӯзгор ва тавлиди фазои хуби равонӣ мучиби аз байн рафтани «монеаҳои эҳсосӣ» гашта, эҳсоси муваффақияти шахсии донишҷӯро таъмин мекунад. Тавре, ки дар пажӯҳишҳои равоншиносӣ собит шудааст, танҳо шавқу рағбати бевосита ба ҳуди объекти омӯзиш ҳамчун рағбати комили таълимӣ эътироф мегардад.

Таҳқиқи масъалаи инкишофи шавқу рағбати маърифатӣ донишҷӯён собит месозад, ки самаранокии омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар низоми муносири дидактикӣ ба ҳамгирии шартҳои муҳтавоӣ, ангеизиш ва равандӣ-технологӣ вобаста буда, шахсияти донишҷӯ ва ниёзи касбии ӯро дар маркази тавачҷуҳ қарор медиҳад. Татбиқи технологияҳои фаъоли таълим ва усулҳои пешрафтаи таълим, дар қорҷубаи эҷоди фазои солими психологӣ ва муоширати эътимодбахши педагогӣ, имкон медиҳад, ки шавқу рағбати маърифатӣ аз як ҳолати тасодуфӣ ба унсури устувори фаъолияти зеҳнӣ ва заминаи ташаққули салоҳиятҳои байнифарҳангӣ табдил ёбад. Ин муносибат на танҳо сифати донишро боло мебарад, балки дар ниҳоят мутахассисро ба камол мерасонад, ки бо ҷаҳонбинии васеъ ва салоҳияти баланди муоширатӣ метавонад дар арсаи ҷаҳонии муосир мавқеи сазовори ҳудро пайдо кунад.

АДАБИЁТ

1. Александрова, Г.П. Методическая эффективность страноведческой окрашенности бытовых тем устной речи : (1 курс, языковой факультет).: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. - Владимир, 1995. - 18 с.
2. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания. - М.: Наука, 1977.-380 с.
3. Беляев, Б.Г. Очерки по психологии обучения иностранным языкам: пособие для преподавателей и студентов. - М.: Просвещение, 1965. — 227 с.
4. Бердичевский, А.Л. Содержание обучения иностранному языку на основе базовой культуры личности. //Иностранные языки в школе, 2004. - №2.-С. 17-20.
5. Кан-Калик, В. А. Учителю о педагогическом общении. - М.: Просвещение, 1987. - С.7.
6. Китайгородская, Г.А. Активизация учебной деятельности студентов как проблема и задача вузовской педагогики // Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. АВ.Петровского. - М.: МГУ, 1986. -1 - С. 197 - 199.
7. Кузьмина, Н.В., Пеневинский В.И. Актуальные проблемы профессионально-педагогической подготовки учителя [Текст] // Н.В.Кузьмина, В.И.Пеневинской Сов.педагогика. - 1982, № 3, С.22-27.
8. Леонтьев, А.А. Страноведение и социальная психология. // Страноведение и преподавание русского языка иностранцам. - М.: МГУ, 1972.-с. 109-114.
9. Леонтьев, А.Н. Деятельность, сознание, личность. - М.: Полит, литра, 1977.-304 с.
10. Назаров, Р.С. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам / Р.С. Назаров, Х.А. Эвазов, Ф. Нурулло // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2010. – № 2 (16). – С. 16-22. – EDN: XIDKYV.

11. Панкратов, Т.К. Общие педагогические условия развития интересов студента.- Казань, 1971.-С. 53.

12. Уэст, М. Обучение английскому языку в трудных условиях. - М.:Просвещение,1966. – 116с.

ТАКМИЛИ МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМУЗГОР ТАВАССУТИ ХУДОМУЗӢ

ИДИЗОДА Чумахон – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **тел.:** (+992)93-315-11-81

Аннотатсия. Худомузӣ дар ҳамаи соҳаҳо, хусусан дар соҳаи маориф, беҳтарин роҳи такмили маҳорати касбии омӯзгор маҳсуб меёбад. Асоси худомузӣ омӯзгорро талаботи донишомӯзӣ, дӯст доштани касби худ ва кӯдакон, хоҳиши васеъ намудани ҷаҳонбинӣ ва кӯшиши мутахассиси соҳибтаҷриба шудан ташкил медиҳанд. Ин омилҳо, аз як тараф, ба табиати касби омӯзгорӣ вобаста бошанд, аз тарафи дигар, ба амал омадани тағйироти ҷиддӣ дар ҷараёни таълим алоқаманданд. Тағйироти мазкур мазмуни маълумот, методҳои таълим ва ҷаҳолгардонии раванди омӯзишро дар бар мегиранд.

Инчунин, муассисаҳои берунамактабӣ афзуда, мазмуни корашон такмил ёфтааст. Ҳамаи ин ба ҷаҳолият ва вазифаҳои касбии омӯзгор таъсири бевосита мерасонад. Худомузӣ танҳо дар сурати қори мунтазам, пайваста ва дар асоси нақшаи пешақӣ тартибдодашуда самараро диҳад.

Калидвожаҳо: худомузӣ, омӯзгор, такмили маҳорати касбӣ, донишҳои илмӣ, ҷаҳонбинии илмӣ, нақшаи худомузӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ ПОСРЕДСТВОМ САМООБРАЗОВАНИЯ

ИДИЗОДА Джумахон – соискатель Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. **Тел.:** (+992)93-315-11-81

Аннотация. Самообразование во всех сферах, особенно в системе образования, является одним из наиболее эффективных путей совершенствования профессионального мастерства учителя. Основу самообразования педагога составляют потребность в приобретении знаний, любовь к своей профессии и детям, стремление к расширению кругозора, а также желание стать опытным специалистом. Эти факторы, с одной стороны, связаны с природой педагогической профессии, а с другой - обусловлены существенными изменениями, происходящими в образовательном процессе. Данные изменения охватывают содержание образования, методы обучения и активизацию учебного процесса.

Кроме того, расширилась сеть внешкольных образовательных учреждений, совершенствуется содержание их деятельности. Всё это оказывает непосредственное влияние на профессиональную деятельность и обязанности учителя. Самообразование приносит желаемые результаты только в том случае, если оно осуществляется систематически, последовательно и на основе заранее разработанного плана.

Ключевые слова: самообразование, учитель, совершенствование профессионального мастерства, научные знания, научное мировоззрение, план самообразования.

IMPROVING TEACHERS' PROFESSIONAL SKILLS THROUGH SELF- EDUCATION

IDIZODA Jumakhon – degree-seeking researcher at Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. **Phone:** (+992)93-315-11-81

Annotation. Self-education in all fields, especially in the field of education, is considered one of the most effective ways to improve teachers' professional skills. The basis of a teacher's self-education consists of the need to acquire knowledge, love for the profession and children, the desire to broaden one's outlook, and the aspiration to become an experienced specialist. These factors, on the one hand, are connected with the nature of the teaching profession and, on the other hand, are related to significant changes taking place in the educational process.

These changes include the content of education, teaching methods, and the activation of the learning process. In addition, the number of out-of-school educational institutions has increased, and the content of their activities has been improved. All these factors have a direct impact on the professional activity and duties of teachers. Self-education produces the desired results only when it is carried out systematically, continuously, and on the basis of a previously developed plan.

Keywords: self-education, teacher, improvement of professional skills, scientific knowledge, scientific worldview, self-education plan.

Худомӯзӣ метавонад, соҳаҳои мухталифи рушду фаъолияти инсонҳоро фаро гирад. Он метавонад, дар шакли худомӯзии ахлоқӣ ё ҷисмонӣ, эҳсосотӣ, иродавӣ, ё зехнӣ ва эстетикӣ зоҳир гардад. Ҳол он ки ин ё он ҷанбаи рушди ҳаматарафа дар қори тақмили шахсияти худ вобаста аз талаботи замони ҳозира ва оянда ҷойҳои гуногунро ишғол намояд. Инсон худро вобаста аз нақшаҳои худ, самти асосии зандагӣ ва ё мақсадҳои муайян барои даври ҷудоғонаи ҳаёташ тарбия намуда, сифатҳои муайянеро мақсади худ қарор медиҳад.

Раванди худомӯзӣ бисёр ҳам мураккаб буда, ҷанбаҳои қамолоти ахлоқӣ, шахрвандӣ, зехнӣ, эстетикӣ, меҳнатӣ ва ҷисмониро фаро мегирад. Он бар пояи талаботи илмҳои табиӣ ва педагогӣ психологӣ қарор дорад, ки шиносӣ бо онҳо барои инсон, ки меҳода ба худомӯзӣ ҷиддан машғул шавад, зарур доништа мешавад.

Дар ин маврид бояд ба эътибор гирифт, ки қалимаи худомӯзӣ ба маънои васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад. Худомӯзӣ ба маънои васеъаш фаъолияти огоҳонаю мақсадноки инсон фаҳмида мешавад, ки ба тақмили ҳаматарафа (ахлоқӣ, зехнӣ, ҷисмонӣ, меҳнатӣ ва эстетикӣ) равона гардидааст. Дар ҳаёт таъбиқ намудани худомӯзӣ бо ин мазмун ва инкишофи шахсият дар раванди таълим, фаъолияти меҳнатию ҷамъиятӣ истифодаи самарабахшии вақти холигӣ ва ғайраро дар назар дорад. Худомӯзӣ дар маънои маҳдуди ин қалима бо доништани меъёрҳо ва қоидаҳои рафтори фарҳангӣ дар ҷомеа, одат қардан ва машқ қардан аз рӯйи барномаи махсус алоқаманд мебошад.

Ҷанбаҳои мухталифи таҳқиқ ва нақши фаъолияти инсон дар раванди худомӯзӣ ва худинкишофидӣ дар қорҳои олимони рус Б. Г. Анаев, Л. И. Божович, Н.Ф. Добринин, Т. В. Драгунова, А. Б. Запорожа, В. А. Куртеский, А. Н. Леонтев, А. В. Петровский, К. К. Платонов, Д. Б. Элқонин ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Дар таҳқиқоти олимони тоҷик М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И. Қаримова, Т. Зиёзода, М. Орифӣ, И. Обидов, М. Эркаев, К. Қодиров, Б. Раҳимов, Ф. Гулмадов, А. Нуоров, Х. Раҳимов, Л. Иматзода, С. Сулаймонӣ, С. Неъматов масъалаи худомӯзӣ ва худинкишофидӣ ҳамчун тақмилдиҳандаи маҳорати касбии омӯзгор баррасӣ гардидаанд.

Олими шинохта ва машҳури тоҷик М.Лутфуллозода таъкид мекунад, ки “Муаллим ўҳдадор аст, ки дараҷаи ҷаҳонбинию маълумоти назариявиашро мунтазам баланд бардошта, метод ва тарзҳои фанни таълимиашро тақмил диҳад, бо асосҳои илми педагогика ва психология мусаллаҳ гардад, таҷрибаи пешқадамро омӯзад” [3 с.453].

Худомӯзӣ фаъолияти мустақилонаи огоҳона ва мунтазами инсон аз болои худ ба мақсади ташаккули хусусиятҳои зарурии шахсӣ ва касбӣ, тарбияи сифатҳои баланди маънавӣ, дарёфти камолоти ҷисмонӣ, таҳким бахшидани қобилияту малакаҳои касбӣ, аз худ кардани малакаи идора намудани раванди худтакмилдиҳӣ дар асоси таҷрибаи худ ба шумор меравад.

Асоси худомӯзии муаллихро далелҳои зерин ташкил медиҳад: хирси донишомӯзӣ, дӯст доштани бачаҳо, хоҳиши васеъ намудани доираи назар ва ҷаҳонбинӣ, мутахассиси баландихтисос шудан ва ғайра.

Ба ақидаи педагог ва тарбиятгари машҳури шӯравӣ В. А. Сухомлинский, «худомӯзӣ ин на ин ки як чизи ёрирасон дар тарбия аст, балки таҳкурсии он аст. Ҳеҷ кас наметавонад инсонро тарбия кунад, агар вай худ худашаро тарбия накунад» [5 с.65].

Ба ҷумлаи масъалаҳои асосии илмию педагогии худомӯзии муаллимони таърих бо усулҳои гуногуни муосир, метавон, проблемаи ҳамгирозии байнифаннии машғулиятҳо ва махсусиятҳои истифодаи усулҳои умумиилмиро дохил кард.

Равандҳои ҳамгирозии (проблема, метод ва объекти омӯзиш) чараҳои фаъолияти педагогии муаллимони таърих тавассути худомӯзӣ имрӯз афзалият пайдо кардааст. Дар шароити рушди баъди саноаткунӣ, вақте ки шакли нави сохтори ҷамъиятӣ бунёд мегардад, муттаҳид намудани донишҳо шартӣ зарурӣ барои аз худ кардан ва истифодаи самарабахши маълумоти нав, ҳам таълимӣ ва ҳам илмӣ, ба шумор меравад.

Талаботи бозори муосири меҳнат ба мутахассисони дорои донишҳои васеъ ва ба тағйироти хусусияти меҳнат зуд мутобиқшаванда, омода ва аз худ кардани технологияҳои нав зарурати созмон додани низоми нави оморасозии насли ҷавонро ба миён мегузорад, ки пояи онро ақидаҳои муттаҳид кардани донишҳо аз фанҳои мухталиф ташкил медиҳанд.

Дар чараҳои фаъолияти педагогии муаллимони фанни таърих масъалаи муҳим ин беҳтар кардани худомӯзӣ ҳамчун раванди худтакмилдиҳӣ дар сатҳи ҳамаи қисмҳои таркибии он – мақсаднокӣ, субъекту объект, муҳтаво ва асоснокии илмӣ аст, ки дар сурати дуруст ҳаллу фасл шудани он натиҷаи хуб ба даст меояд.

Ба андешаи академик Муҳаммад Лутфуллозода «Худомӯзии муаллим ҳамон вақт самара мебахшад, ки агар қори мунтазаму пай дар пай ўро дар бар гирад ва аз рӯи нақшаи пешакӣ тартиб дода шуда бошад. Мазмуни нақшаи худомӯзии педагогии муаллихро вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии мактаб, дарачаи тайёрии муаллим муайян менамояд; худомӯзӣ ба ҷустуҷӯи роҳҳои самарабахши ҳалли вазифаҳои муҳим, ки дар назди мактаб гузошта шудааст, нигаронида мешавад. Аз ин нуқтаи назар меёри асосии мазмуни худомӯзии муаллим: 1) зарур ва замонавӣ будани масъалаҳои меомӯхтагӣ, 2) мувофиқати мавзӯи худомӯзӣ ба шароити аниқи қори муаллим, 3) мувофиқати он ба шавқу ҳаваси ҳуди муаллим мебошад» [3 с.453].

Педагоги машҳури советӣ А. С. Макаренко ба худомӯзӣ таваччуи ҳоса зоҳир намуда, аҳамияти калони онро зикр карда буд. Мавсуф худомӯзиро ҳамчун сабаби ҳуди рушди шахсият дар коллектив ҳисоб мекард. Дар ибтидо рушди шахсият дар зери таъсири беруна, вале баъдан бошад, дар натиҷаи талаботи ҷиддӣ нисбат ба худ, яъне дар натиҷаи худомӯзӣ сурат мегирад. А. С. Макаренко исбот мекунад, ки худомӯзӣ ин амал кардан дар танҳои нест, балки фаъолияти якҷояи ҳамаи коллектив аст. «Ба таври тамоман номаълум рафти тарбияе, ки Антон Семенович раҳнамоӣ мекард ва ҳайҳати муттаҳиди педагогҳоеро, ки ў интиҳоб карда буд, ба раванди худомӯзии дастҷамъӣ мубаддал гардид. Маҳз аз ҳамин иборат аст, он навгоние, ки А.С. Макаренко ба назария ва амалияи худомӯзӣ ворид карааст» [1 с.47].

Нависандаи бузурги рус Л. Н. Толстой ба худтарбиякунии қобилиятҳо ҳислатҳо ва хусусиятҳои зехнӣ аҳамияти ҳоса дода, бисёр ҳислатҳои неқ, ба мисли инсондӯстӣ, муҳаббат ба халқ ва қобилияту имкониятҳои худ, ба мисли мушоҳидакорӣ, зехни амиқ, таҳаюли эҷодӣ ва хотираи ҳудро вусъат бахшид [2 с.58].

Тарбияи шахсияти инсон дар се соҳаи нисбатан муҳимми ҳаёт – шуур, муносибатҳо ва машғулиятҳо сурат мегирад. Вале агар натиҷаҳои фаъолияти педагогии муаллимон

тавассути худомӯзӣ дар самти муносибатҳо дуруст нишон дода шуда бошанд, дар навбати аввал бояд фаъолияти педагогӣ ва фаъолияти ҷамъиятӣ дар рафтор зоҳир гардад.

Бояд ҳаминро хотиррасон кард, ки дар сатҳи мақсад фаъолияти педагогии муаллимон тавассути худомӯзӣ, ба ғайр аз гароиш ба сифатҳои аз лиҳози иҷтимоӣ муҳим, боз амалӣ гардондани мақсадҳои дигари вазифаҳои педагогӣ ҳам, яъне бомуваффақият ба ҳаёти иҷтимоӣ омода кардани насли наврас дар шароити имрӯза ва ҳудинкишофдиҳии инсон ҳамчун мавҷуди фаъол, ҳамчун шахсияти эҷодкор ва ҳамчун фардро фаро мегирад.

Худи ҳаёт ва хусусиятҳои замони ҳозираи он нишон медиҳанд, ки самарбахшии фаъолияти педагогии муаллимон тавассути худомӯзӣ асосан ба сатҳи маърифатнокии омӯзгор вобаста аст. Танҳо дар натиҷаи азхудкунии донишҳои илмӣ ва такмили маҳорату малакаи касбӣ тавассути худомӯзӣ сурат мегирад. Дар ин раванд, дар бораи муҳаббат ба ҷомеаи худ, ватани худ, касби худ ва мафкураи ватандӯстии халқҳо тавъам бо хусусиятҳои миллию динии таърихан шаклгирифтаи онҳо интиқол меёбанд.

Маълум аст, ки яке аз мақсадҳои асосии педагогика дар замони муосир ин аст, ки омӯзгорон дар шароити шиддатёфта ва муҳити таҳсил, ки ҷавонон ба онҳо рӯ ба рӯ мешаванд, ҳамоҳангӣ ё мутобикшавии онҳоро беҳтар созанд.

Ин метавонанд дар самарбахшии фаъолияти педагогии муаллимон тавассути худомӯзӣ, ки дар мавриди нарасидан ба мизони мувофиқи адаптатсия ба муҳити нав буда, ҳамзамон мансуб ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ истифода шаванд. Адаптатсияи иҷтимоӣ барои пешрафти воқеии омӯзгорон ва фаъолияти педагогии онҳо муваффақият ва эътибори ҳоса касб кунад.

Таъсири ин тарҳҳо дар педагогика ва омодагии омӯзгорон:

1. Таълифи робитаҳо: Санъати тарбиятдорӣ барои гирифтани натиҷаҳои ҷиддӣ ҳеле муҳим аст. Бо сохтани ҳамкорӣ ва робитаҳои дуруст, омӯзгорон метавонанд талоши худтакмилдиҳиро дуруст ба таври муассир амалӣ кунанд.

2. Пешгӯи ва таҳияи усулҳои дуруст барои адаптатсияи шахсият: Омӯзгор бояд бидуни ғалат ба роҳнамоӣ, ки барои таҷрибаҳои шикастҳои шахсиятии худ роҳ пайдо мекунад, кӯмак кунад. Бо ёрии усулҳои гуногунми педагогӣ, метавонанд ба таҳкими шахсият ва барқарор кардани қобилиятҳои худ дар шароити нави ҳаёт омода шаванд.

3. Нақши педагог дар ҷараёни худтакмилдиҳӣ, ки ҳамчун як ҷузъ ё равиш дар методологияи педагогикаи иҷтимоӣ махсуб меёбад, тавассути худомӯзӣ ташаккул ва таҳкими шахсияти шогирдонро муттаҳид мекунад, ки барои рушди дуруст ва боэътимоди инсон зарур аст.

Дар рушди фаъолияти омӯзгор худомӯзӣ тавассути сарчашмаҳои илмӣ, адабиёт ва китобҳои дарсии ҷанҷӣ ҳеле калон аст. Такмили донишҳои назариявӣ боиси касб кардани донишҳои зарурӣ дар замони рушди босуръати техникаву технологияҳои педагогӣ марбут ба фаъолияти омӯзгорӣ аз ҷониби онҳо мегардад:

Ба ҳайси мақсад ва натиҷаҳои педагогӣ тавассути худомӯзӣ дар раванди таълим, бешубҳа, ақидаҳо ва боварӣ (эътиқод) ба худ, ба касб хизмат мекунад. Калимаи боварӣ дар забони тоҷикӣ ба он гурӯҳи калимаҳои сермаъно дохил мешавад, ки дар онҳо ҳар яке аз маъноҳо яке аз тарфҳои ҳодисаҳои мураккабу ҷанҷпаҳлӯи олами воқеиро инъикос мекунад. Калимаи мазкур се маъноро ифода мекунад:

- якум, боварӣ гуфта унсури муҳими шуури ахлоқии одамон дар назар гирифта мешавад;

- дуум, боварӣ гуфта, ақидаҳои нисбатан устувори дар таҷрибаи шахс исботшудаеро меноманд, ки асоси ақидаҳои ҷаҳонбинии шахсро ташкил медиҳанд ва раҳнамои рафтори ӯ мебошанд. Бо ин калима худи рафти коркард шудани боварӣ дар шуури инсон ҳам ифода мешавад;

- сеюм, боварӣ ин усули асоситарини худтакмилдиҳӣ тавассути методҳои худомӯзӣ аст.

Мухтавои фаъолияти омӯзгорӣ тавассути худомӯзӣ аз амалисозии мақсаду вазифаҳои бамиёнгузошта ва пешниҳоду риояи мақсадҳои асосии муайянгардида иборат аст.

Асоси фаъолияти омӯзгорӣ тавассути худомӯзиро эътиқодоти зерин ташкил медиҳанд:

- хусусияти ба худ хоси таъриху фарҳанг, ки рушди салоҳиятҳо дар асоси расму ойинҳои таърихӣ фарҳангии ватанӣ, арзишҳо ва меъёрҳои фарҳанги миллӣ, суннатҳои этникии маҳаллиро дар назар дорад;

- мувофиқат ва созгорӣ бо афзалиятҳои умумибашарӣ, ки ба воридшавӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ дар асоси идеалҳои баробарӣ, фарҳанги муоширати байни миллатҳо, ҳамкорӣ, муколамаи фарҳангҳо, ҳамзистӣ дар ҷаҳонро дар назар дорад;

- фаъолнокӣ ва фаъолият дар роҳандозӣ намудани омӯзиши худтарбиякунӣ.

Тавассути методҳои худомӯзӣ дар ҳамаи сатҳҳо ба ҳайси ниҳоди иҷтимоӣ ягонагии ҷомеаро тавассути амалӣ намудани вазифаҳои зерин таъмин менамояд:

- ✓ ба таври мақсаднок фароҳам овардани шароит барои нисбатан дуруст равона кардани рушди ҳамаи аъзоёни ҷомеа ва иҷро кардани талаботи вазифавии онҳо;

- ✓ мувофиқ ба рушди ҷомеа омода намудани «сармояи инсонӣ», ки то андозаи кофӣ муносиби фарҳанги ҷомеа бошад;

- ✓ таъмини суботи ҳаёти иҷтимоӣ тавассути интиқоли фарҳангу арзишҳои миллӣ ва ғайра.

Дар робита ба вазифаҳои дарҷгардида, омӯзгор тавассути худомӯзӣ метавонад, ки дар худ бахшҳои иттилоотӣ-маърифатӣ, инкишофдиҳӣ, ислоҳкунӣ, ангишти водоркунӣ ба худшиносии шахс дар муҳити иҷтимоӣ-фарҳангии ватани худ, фароҳам овардани шароит барои худтакмилдиҳиро ташаққул диҳад.

Дар омӯзиши сарчашмаҳо оид ба фанҳои таҳассусӣ имрӯз ҳам методҳои анъанавӣ ва ҳам методҳои худфаъолият ба кор бурда мешаванд. Масалан, ҳагоми худомӯзии мавод оид ба фанҳои таҳассусӣ барои тақвият бахшидани малакаҳои касбӣ ва фаъолияти маърифатӣ амалӣ омӯғорро лозим аст, методҳо ва усулҳои зерин ба кор барад:

- ✓ гирифтани маълумоти ҷамъиятӣ аз сарчашмаҳои мухталиф, аз ҷумла маълумоти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ;

- ✓ дарки бархӯрдҳо ва дидгоҳҳои мухталифе, ки дар онҳо пешниҳод шудаанд;

- ✓ ҳалли масъалаҳои назариявӣ, маърифатӣ ва амалие, ки шароит ва ҳолатҳои маъмулии ҳаётро инъикос кардаанд;

- ✓ ба таври мухтасар ва дақиқ баён намудани ақидаи арзёбии худ доир ба ҷомеаи муосир дар асоси муқоисаи далелҳо ва тавзеҳи онҳо;

- ✓ арзёбии амалҳои худ ва амалҳои одамони дигар аз дидгоҳи маънавӣ, ҳуқуқ ва ғайра бахшии иқтисодӣ;

- ✓ ширкат дар бозиҳои омӯзишӣ (бозиҳои нақшдор, вазъиятӣ, коршиносӣ), намоишҳое, ки дар асоси ҳолатҳои ҳаёти рӯзмарра таҳия шудаанд;

- ✓ ташкили корҳои эҷодӣ доир ба мавзӯҳо ва ғайра.

Дар беҳтар намудани фаъолияти таълимии омӯзгорон тавассути худомӯзӣ бояд ба таъминоти методии онҳо – донишмандони усулҳои гуногуни педагогӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуд.

Аз рӯи ҳаҷм, возеҳӣ, мақсаднокӣ ва самарабахшии педагогӣ истифодаи методҳои педагогӣ метавон, дар бораи маҳорати педагогӣ омӯзгор қазоват кард.

Усулҳои тарбиявӣ, ки тавассати методҳои худомӯзӣ ба кор бурда мешаванд, вобаста аз равия ва хусусияти корбурди воситаю методҳо метавон, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кард:

- ✓ воридкунӣ ба муҳтавои маводи таълимии тавзеҳшаванда;

- ✓ усулҳое, ки асосанро ибрати шахс ташкил медиҳад;

- ✓ талаботи мустақим ва бевоситаи педагогӣ;

- ✓ талаботи педагогӣ ғайрирасмӣ;

✓ талаботи педагогии бавосита.

Ба ҳайси усулҳои муҳими худомӯзӣ метавонанд, усулҳои зерин хизмат намоянд:

✓ мисол овардан (қаҳрамони аскарон, аз ҷумла ҳамдиёрони хонандагон, бартарияти техникаи ватанӣ, амалҳои мутахассисоне, ки дониши хуби касбӣ доранд дар шароитҳои ғавқуллодаи душвор амал менамоянд, иҷрои бовиҷдонона ва фидокорона);

✓ истифодаи муқоиса ва муқобилгузори (сиёсати хориҷии давлатҳои гуногун, имкониятҳои илму маориф дар кишварҳои мухталиф, сатҳи рушди фарҳанг ва ғайра);

✓ нақли равшану образнок (анъанаҳои халқӣ ва расму ойини ватан ва зодгоҳ, ҳодисаҳои гуногуни қорнамоиҳои ҷангии, ки шӯратӣ на онқадар зиёд доранд, нақшаҳои ояндаи рушди минтақа, тавсифи бартарияти хизмат ба Ватан, симои ахлоқии шахрванди муосир ва ғайра);

✓ таҳлили ҳамаҷаҳафӣ далелҳо ва ҳодисаҳо (ҷиҳатҳои мусбатӣ манфӣ дар рушди иқтисодии кишвар, ихтилофот дар рушди соҳаи маънавии ҷомеа.

Тавассути методҳои худомӯзӣ шакли муносибатҳое, ки дар рафти дарс сурат мегиранд, омӯзгор ба хонандагон таъсири тарбиявӣ мерасонад. Принсипнокӣ, риояи одоб ва нехҳои ба ғайратмандонаи ҳар як иштирокчии раванди омӯзиш мусоидат мекунад, дар ӯ хусусиятҳои лозимаи шахси тарбия мекунад. Ба хусусиятҳои хоси муносибатҳои мазкур шахсияти омӯзгор ва маҳорати педагогии ӯ таъсири ҳалқунанда мерасонад. Аз ҷумлаи хусусиятҳои асосии таъсиргузори омӯзгор эътиқодмандии ғоявӣ, тафаккури хуб инкишофёфтаи гуманитарӣ, ватандӯстӣ ва сифатҳои хуби шахрвандӣ, ахлоқи хуб, дониши хуби илмӣ, дараҷаи баланди фарҳанги умумӣ ва маҳорати баланди касбии омӯзгор ба шумор мераванд.

Усулҳои фарқкунандаи худомӯзӣ ва мавқеи шахси иҷтимоии омӯзгор муҳим арзёбӣ мешаванд, ки аз инҳо иборатанд:

✓ муносибатҳои хуби шахсӣ ба муҳити калону хурд;

✓ мулоҳизаҳои созида дар бораи стратегия ва афзалиятҳои рушди кишвар дар давраи ҳозира, амнияти экологии минтақа, зарурати хуб иҷро кардани вазифаи шахрвандию ҳарбӣ ва ғайра;

✓ муносибати хуб ба анъанаҳои мардумӣ, эътиқодоти динӣ, таърих ва ояндаи ҳамаҷаҳафӣ мактаб ва ғайра;

✓ суҳанони хуб дар бораи ҳолати қорҳо дар мактаб ва аҳли синф;

✓ муносибати эҳтиромона ва боварибахш ба хонандагон, роҳ наодан ба маҳдудияти ҳуқуқҳои шахсии онҳо, гуфтори хуби пурҳисос доир ба мавзӯҳои ҷамъиятӣ ва ғайра.

Тавассути усулҳои худомӯзӣ муҳити аτροφ, ки бо рӯҳия ва муҳтавои худ ба тарбияи ватандӯстӣ мусоидат мекунад, ҷойгоҳи хоса дорад.

Албатта, худомӯзӣ танҳо баҳри худомӯзӣ набуда, баракати он дар ҳосили меҳнати педагогии омӯзгор ифода меёбад. Омӯзгор баробари ба нақша даровардани мавзӯи худомӯзӣ онро ҳамчун объекти таҷриба қарор медиҳад. Дар акси ҳол натиҷаи меҳнати худомӯзии омӯзгорро муайян кардан душвор аст. Ӯ пеш аз машғул шудан ба мавзӯи дониш ва пешрафти баҷаҳоро санҷида ва пас аз он боз месанҷад. Натиҷаҳои аввалу охириро муқоиса намуда, ба худомӯзии худ ва таъсирнокии он ба раванди таълиму тарбияи шогирдонаш баҳо медиҳад. Вале қор бо ин ба охир намерасад. Муаллим қайду ишораҳояшро истифода бурда маъруза менависад, дар иттиҳодияи методии мактаб, ноҳия ва агар лозим шумурда шавад, дар конференсияю семинарҳои ҷумҳурӣ баромад менамояд, бо тавсияи шахси дахлдор маърузаашро дар шакли мақола тайёр карда ба маҷмӯаи мақолаҳо ё ба яке аз нашрияҳои педагогӣ месупорад. Ҳатто муаллим метавонад натиҷаи қори худомӯзиашро ҳамчун рисолаи тадқиқотӣ қарор диҳад ва ҳулосаҳои интиҳории онро китобча карда ба ҷоп тавсия намояд. Ҳамаи ин қори мунтазаму педагогии худомӯзии муаллимиро таъмин намуда, имконият медиҳад, ки аз натиҷаи он дигарон низ бебаҳра намонанд.

АДАБИЁТ

1. Макаренко, А.С. Педагогическая поэма // Сочинения: В 7 томов. М.: Изд-во АПН, 1957. Т.1. 784 с.
2. Л. Н. Толстой. Избранные мысли о воспитании и образовании. Москва. 1902.
3. М. Лутфуллоев. Осор 4. Душанбе. 2013. 514 с.
4. Файзалиев, Дж. Х. Формирование совершенного человека: историко-философские и педагогические аспекты. Душанбе: ЭР-граф, 2011. 150 с.
5. Сухомлинский, В.А. Разговор с молодым директором школы. М.: Просвещение, 1973. 208 с.
6. Х. Рахимов, А.Нуров. Педагогика. Душанбе. 2007.
7. Массен, П. Развитие личности в среднем возрасте: Пер. с англ. / П. Массен, Дж. Конгер. М.: Прогресс. 1997. 272 с.
8. Федотова, Л.Н. Социология массовой коммуникации. М.: Аспект Пресс. 2002. 238 с.
9. Мухиддинзода, Б. Тамоюл ва равишҳои муосири ташаккули салоҳиятнокии касбии омӯзгор / Б. Мухиддинзода, Ш. М. Маҳмадсаидзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 3(57). – С. 41-48. – EDN ZYBGQI.

МАҚОМИ ФОЛКЛОР ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС ДАР ПЕДАГОГИКАИ МИЛЛӢ

МАМАДНОСИРОВА Мобегим Мирзомамадовна – номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хитобони Рӯдакӣ, 121.

Аннотатсия. Ман ҳамин тавр, дар кори худ раванди тарбияи насли наврасро дар ҷанбаи истифодаи педагогикаи миллӣ ва воситаҳои фолклорӣ таҳқиқ кардам. Маҳз дар фолклор бо таҷрибаи ҳазорсолаи педагогикаи миллӣ шаклҳои табиӣ ва зарурии рушди нутқ, қобилиятҳои мусиқӣ ва шоирӣ, тафаккури мантиқӣ ва тасвирӣ, зиракӣ, юмор, сатира, малакаҳои меҳнатӣ ва ҷисмонӣ интиҳоб карда шуда, онҳо дар шакли бадеӣ пешниҳод карда мешаванд. Дониши мерос барои ҳар як халқ зарур аст. Гузаштаи мо асоси зиндагии устувор ва пур аз азобу шиканҷро аз сар гузаронд ва мутаффакирони мо тавонистанд аз худ ба наслҳои имрӯза мерос гузоштанд ва дар замони ҳозира барои рушд дар оянда ва вазифаи мост, ки тамоми донишҳои ҷамъшударо ба насли наврас ёд диҳем, то ки онҳо дар оянда барои пешрафти ҷомеа саҳмгузорм бошанд.

Дар аксарияти хонандагони хурдсол ҳатто ҷанбаҳои сифатии таҷрибаи ахлоқӣ зикр гардид. Муҳим он аст, ки хонандагон тавонистанд ҷавобҳои худро асоснок кунанд ва дар муайян намудани меъёрҳои ахлоқӣ беҳтар равона шаванд.

Қобилиёти муайян кардани мушкilotи ахлоқӣ дар ҳолатҳои интиҳоб тақвият ёфт. Арзёбии рафтор на танҳо нисбат ба дигарон, балки нисбат ба худ низ инкишоф ёфт.

Қӯдакон бо шавқу завқ афсона мехонанд, худро бо қаҳрамонҳо муқоиса мекунанд, сюжетро идома дода метавонанд ва натиҷаҳои эҳтимолии ҳодисаҳоро пешгӯӣ менамоянд. Онҳо бо хурсандӣ афсона эҷод мекунанд ва ин яке аз фаъолиятҳои дӯстдоштаи онҳо на танҳо дар дарси забони модарӣ, балки дар машғулиятҳои берун аз синф низ мебошад.

Калидвожаҳо: фолклор, тарбия, ахлоқ, қӯдак, хонандагон, падару модар, духтарон, афсонаҳо, педагогикаи миллӣ, эҷодиёти шинохӣ, анъанаҳо, суруд, мусиқӣ.

СТАТУС ФОЛЬКЛОРА В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

МАМАДНОСИРОВА Мобегим Мирзомаматовна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, г. Душанбе, проспект, Рудаки, 121.

Аннотация. Таким образом, в своей работе я исследовал процесс воспитания подрастающего поколения в аспекте использования национальной педагогики и фольклорных средств. Именно в фольклоре с тысячелетним национальным педагогическим опытом отбираются естественные и необходимые формы речевого развития, музыкальные и поэтические способности, логическое и образное мышление, остроумие, юмор, сатира, трудовые и физические навыки, они представлены в художественной форме. Знание наследия необходимо каждому народу. Наше прошлое стало основой устойчивой и полной страданий жизни, и наши мыслители смогли оставить наследие от себя сегодняшним поколениям и в настоящем для будущего развития, и наш долг-передать все накопленные знания молодому поколению, чтобы они могли внести свой вклад в развитие общества в будущем.

В большинстве младших школьников упоминались даже качественные аспекты нравственного опыта. Важно, чтобы читатели могли обосновать свои ответы и лучше ориентироваться в определении этических норм. Усилилась способность определять моральные проблемы в ситуациях выбора. Эволюционировала оценка поведения не только по отношению к другим, но и по отношению к самому себе. Дети с удовольствием читают сказки, сравнивают себя с персонажами, могут продолжать сюжет и предсказывать возможные исходы событий. Они с удовольствием создают сказки, и это одно из их любимых занятий не только на уроках родного языка, но и на внеклассных мероприятиях.

Ключевые слова: фольклор, воспитание, мораль, ребенок, ученики, родители, девочки, мифы, национальная педагогика, устное творчество, традиции, песни, музыка.

THE STATUS OF FOLKLORE IN THE MORAL EDUCATION OF THE YOUNG GENERATION IN NATIONAL PEDAGOGY

MAMADNOSIROVA Mobegim Mirzomamadovna – candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Schools, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Dushanbe, prospect, Rudaki, 121.

Anatation. So, in my work, I studied the process of educating the younger generation in terms of the use of national pedagogy and folklore tools. It is in folklore with thousands of years of national pedagogical experience that natural and necessary forms of speech development, musical and poetic abilities, logical and imaginative thinking, wit, humor, satire, labor and physical skills are selected, they are presented in artistic form. Knowledge of heritage is necessary for every nation. Our past has become the foundation of a stable and suffering life, and our thinkers have been able to leave a legacy of themselves to today's generations and in the present for future development, and it is our duty to pass on all the accumulated knowledge to the younger generation so that they can contribute to the development of society in the future.

Even qualitative aspects of moral experience were mentioned in most of the younger students. It is important that readers can justify their answers and better understand the definition of ethical standards. The ability to identify moral issues in choice situations has increased. The assessment of behavior has evolved not only towards others, but also towards oneself. Children enjoy reading fairy tales, comparing themselves with the characters, can continue the plot and predict possible outcomes of events. They are happy to create fairy tales, and this is one of their favorite activities not only in native language lessons, but also at extracurricular activities.

Keywords: *folklore, upbringing, morality, child, pupils, parents, girls, myths, national pedagogy, oral art, traditions, songs, music.*

Яке аз хусусиятҳои тарбияи миллӣ дар он ифода ёфтааст, ки он ба эҷодиёти даҳонакии халқ робитаи мустақкам ва ҳаматарафа дорад. Эҷодиёти халқии даҳонакӣ ҳамчун сарчашмаи пурқиммат дар тарбияи насли наврас хизмат менамояд ва дар давоми асрҳо дар ҳаёти маънавии халқ нақши бузург бозид. Олимон ва педагогони тоҷик, ки дар давраи ҳокимияти феодализм, давраи ҷангҳои хонумонсӯз, дар давраи ҳукумронии зулму истисмор идеяҳои гуманизм, ватандӯстӣ, адолат ва озодиро ифода мекарданд, аз эҷодиёти даҳанкии халқ, аз идея ва афкори халқ васеъ истифода менамуданд. Афкори онҳо дар натиҷаи алоқа бо фолклор таъсиринокӣ, зебӣ ва таровати махсус пайдо мекард.

Дар ин ҷо аз тадқиқоти олими рус И.С.Брагинский дар асараш “Аз таърихи ашъори халқии тоҷик” далел овардан ҷоиз аст, ки ӯ гуфтааст: “Мутафаккирони тоҷик дар натиҷаи ба фолклор муроҷиат кардани худ шохасрхое эҷод намудаанд, ки онҳо ба таълиму тарбияи насли наврас таъсири мусбӣ расонда, аз тарафи халқ эътироф гардиданд”. [2. С.103]

Чи навъе дар “Ёддоштҳо” тасвир шудааст, Айнии хурдакакро афсона ва ҳикояҳои гӯяндаи моҳир Тӯтипошшо мафтун мекарданд. Садриддин Айний ӯро бо муҳаббати махсус ёдоварӣ карда, образи фаромӯшнашавандаи ӯро меофарад. Вай баъд аз ҳикоя намудани яке аз афсонаҳои Тӯтипошшо баён мекунад, ки “Тӯтипошшо ин ҳикояро бо образҳои бисёр равшан ва бо тасвирҳои соддаи халқӣ бағоят дилчасп нақл карда буд бо вучуди хурдсолӣ ман ва дигар шунавандагон бо шунидани ҷунин воқеа ба ҳаяҷон омада будем. Ман он кампири 80- солаи бесаводно дар ҳикоябандии воқеаҳо устои аввалини худ медонам” – мегӯяд Садриддин Айний. [7. С.64] Аз ин ҷост, ки фолклор барои нишон додани фарқи ҳаёти гузаштаву имрӯза ва оянда манбаи муҳим ба шумор меравад. Фолклор, аз як тараф барои равшан ва пурқувват намудани идеяи асосии онҳо, аз тарафи дигар ҳамчун як ҷузъи муҳими маданияти халқ барои ҳар ҷи амиқтар инъикос намудани ҳаёти маънавии насли наврас ёрӣ мерасонад.

Педагогӣ бузургии рус К.Д.Ушинский ба нерӯи педагогикаи халқ баҳои баланд дода буд. Ба ақидаи ӯ “Барои ҳама танҳо як майлу рағбат вучуд дорад, ки тарбияро метавон бар он асос гузоштааст ва он ба ибтидои халқӣ така мекунад, ҳамон нерӯи тарбиявиро дорост, ки дар системаҳои тарбиявии ба ғояҳои мучаррад асосёфта ва ё аз дигар халқ гирифташуда дида намешавад. Ҳамагуна ҳалқияти зиндаи таърихӣ беҳтарин офаридаи Худо дар рӯи замин мебошад ва тарбия аз ин чашмаи ғании пок бояд баҳра бардорад”. [9.с.161]

Танҳо он касе, ки дӯст медорад, кадр мекунад ва эҳтиром мегузорад ба он чизе, ки наслҳои гузашта ҷамъ овардаанд ва ҳифз кардаанд, метавонанд Ватанро дӯст дорад, онро бишиносад, ки он ватандӯсти ҳақиқӣ гардад.

Дар шароити низоми муосири таҳсилот вазифаи калидӣ – пайваست кардани насли нав бо хотираи таърихӣ халқ мебошад, ки ин маънои ҳифзи ин хотираро дар фарзандони мо низ дорад. Педагогикаи миллӣ ин ганҷинаи бузургии хирад ва захираи бебаҳои андешаҳои педагогӣ ва солимии маънавист, ки вазифаҳои зеринро аз тарбиядиҳанда талаб мекунад:

- Кӯмак ба кӯдак дар бедор намудани хотираи миллӣ ва ниёгон;
- эҳтиром гузоштан ба решаҳои қадимаи худ;
- гиромӣ доштан ва эҳтиром кардани хотираи гузаштагон;
- ба таври мунтазам ва мақсаднок ҷалб намудани кӯдакон ба сарчашмаҳои фарҳангии миллӣ.

Фолклор – ин на танҳо педагогикаи миллӣ, тарбия ба воситаи суҳан, мусиқӣ, ҳаракат ва ритм аст, балки мактаби тарбияи ватандӯстӣ низ мебошад.

Бегонашавии модар аз кӯдак ба назар мерасад, кӯдак ба он муҳит одат мекунад, аз ин меҳру муҳаббати модар дурр мемонад. Аз дили гарму дастони мулоими модар дурр мешуд. Кӯдак дар муҳити дигар муҳаббати модарро фаромӯш мекард. Вай нодуруст тарбия ёфта доир ба қарзи худ нисбати падару модар фаромӯш мекард.

Таҳлилҳо ва тадқиқотҳои ин проблема нишон доданд, ки на ҳама вақт дар тарбияи оилавӣ диққати асосӣ ба кӯдакон махсусан ба духтарон дода мешуд. Барои ҳамин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар назди парлумон масъала гузошт, ки Қонун доир ба масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд қор карда шавад. Ин қонун муваффақона дар амал ҷорӣ шуда истода ва таъсири он ба падару модарон, ба мактаб бевосита калон аст.

Барои дар амал татбиқ намудани мақсадҳо ва вазифаҳои тарбия, дар рӯҳияи аънаҳои миллӣ тарбияи намудани насли наврас нақши қонун бағоят калон аст. Ҳаёт нишон дод, ки аҳамият надодан ба асосҳои тарбияи халқӣ, ки асрҳои аср бисёр наслҳо ғун кардааст, алақай натиҷаи манфии худро додаанд: имрӯз бисёр наслҳо нисбат ба таърихи кӯҳан, таърихи гузаштаи худ, нисбати забони модарӣ, тақдири миллати худ беғаразанд. Ин барои он рӯй дод, ки мо ҳақиқатро, ки педагоги барҷастаи рус К.Д.Ушинский гуфтааст фаромӯш кардаем. «Тарбия, ки ҳуди халқ онро ба вучуд овардааст ва он аз халқ сарчашма мегирад, чунон қувваи бузург дорад, ки дар ягон система вучуд надорад». [10.с.300] Ӯ огоҳ намуд, ки монандии беруна дар тарбия шаҳодати он нест, ки мо ғуём тарбия аз ҳамаи миллатҳо бо равиш ва мазмуни худ ягона мебошад. Вай нишон дод, ки мақсадҳои тарбияи ҳар як халқ хусусияти асосии миллии худро дошта, онҳоро дар асоси мақсадҳои миллатҳои дигар сохтан хело душвор аст. Ҳар як халқ шароити инкишофи таърихӣ худро дорад, ки дар ҳислатҳои онҳо инъикос карда шудааст.

Фолклор дар эҷодиёти халқ мавқеи васеъ дошт ва нақши ғаёлона дар ҳаёти оилавӣ мебозид. Ва ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии тарбияи оилавӣ ва ҳислатҳои умумии инсонӣ хизмат мекунад. Дар фолклор урфу одатҳо, ҳислатҳо, шавқу завқ, талаботи инъикос ёфта, кӯдаконро дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, ахлоқи ҳамида, солимӣ тарбия мекард. Шабҳои дароз кӯдакон афсонаҳоро ғуш мекарданд, дар шеърҳои, тезгӯяҳо, зарбулмасалҳо, мақолҳо, чистонҳо иштирок мекарданд. Нақши муҳимро гурӯҳии таърихӣ, афсонаҳо, дostonҳо мебозид, ки дар инкишофи ҳамаҷарафаи шахсият мебозад.

Бояд қайд кард, ки дар тарбияи насли наврас нақши муҳимро дин мебозид. Дини ислом меҳнатдӯстӣ, дониш, илмомӯзӣ, ростқавлӣ, покқивдонӣ, табиатдӯстиро талқин мекард ва мекунад. Ба ғайр аз ин дини ислом иқтисодии калони тарбиявӣ дошта, решаҳои бои хирадмандӣ дорад. Дар замони ҳозира ҳам дин дар тарбия насли наврас мақоми хоса дорад.

Таҷрибаи тарбияи халқӣ дар гуногунҷанбаҳои ҳастии оилавӣ ва расму аънаҳои мардум таҷассум ёфтааст. Аз миллати тоҷик боқӣ мондааст, ки аҷдоди худро то даҳ насл донанд. Агар насли наврас хуб тарбия ёбад, ӯ ба ҳаёти оянда низ хуб тайёр мешавад..

Расму маросимҳои халқӣ тоҷикро мумкин ба чунин қисмҳо тақсим кард:

-расму маросимҳои қисми кӯдакона;

-расму маросимҳои тӯйёна;

-расму маросимҳои аъзодорӣ; дар ҳаёти оила мебошад. Дар навбати ҳадаш яъне, кӯдакӣ, наврасӣ, ҷавонӣ, пиронсолӣ ва вафот.

Барои ташкили оила интиҳоби ҳамсар аз тарафи шахмард ё ҷавон аҳамияти калон дошт. Идеали халқӣ дар интиҳоби ҳамсар: зебогӣ, ақл, хирад, тарбияёфта, меҳнатдӯст; аз ҷумла духтарон: қадбону (пухту пази хӯрокҳо), хунармандӣ (дӯзанда, бофанда, ресанда, тарох), муносибати хоксорона, дӯстона доштан нисбат ба оила ва ҷомеа будан.

Дигар урфу одат ин буд, ки кӯдаконро аз хурдсолӣ, яъне аз рӯзи ба дунё омаданашон «ғахворабахш» мекарданд. Ин маъно онро дошт, ки вақте ки хостгорон ба хостгории духтар меомаданд, аз рӯи ҳамин расм ӯро ба дигарон номзад намекарданд. Дар баъзе ҳолатҳо ҳуди ҷавон интиҳоби ҳамсар мекард ё ки падару модар низ барои писар номзад интиҳоб мекарданд. Падару модар номзад кардани духтар розигии ӯро

намекурсиданд. Дар бисёр мавридҳо духтарро аз деҳаҳои ҳамсоя хостгорӣ мекарданд. Дигар ин ки бештар никоҳи хешутаборӣ байни мардуми тоҷик анъана буд. Ин шаҳодат меод, ки аз чунин оилаҳо наслҳои солим ба дунё намеомаданд ва бо нуксонҳои гуногун таваллуд мешуданд.

Хушбахтона, бо иқдоми пеш гирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 13 ноябри соли 1998, № 682 фасли 2, боби 3, моддаи 14 (**КЧТ аз 26.12.11с., №791, 1290**) ба Кодекси оила ворид гардид, ки аз ин баъд никоҳи хешутаборӣ манъ карда шавад. Ҳамин тавр тибқи қонун издивоҷи байниҳамдигарии фарзандони хоҳарону бародарон, фарзандони амаку тағо манъ карда шуд. Ҳадафи асоси ин қонун дар бораи манъи никоҳи хешутаборӣ кам кардани шумораи кӯдакони маъҷуб, ки аксари онҳо дар натиҷаи никоҳи хешу таборӣ ба дунё меоянд, доништа мешавад. Илова бар ин қалб аз хонадор шудан навхонадорон бояд аз муоинаи тиббӣ гузаранд.[3. 13.11.1998, № 682.]

Он чизе ки ба маросими шахсони рӯзгордидаи он замон даллел дорад, яъне ба пирон оро ба ду давра тақсим кардан мумкин аст.

- 1) Хабаргирӣ, хешиталабӣ, маслиҳати қалинбарӣ
- 2) Омадани арӯс ба хонаи домод.

Омадани арӯс ба хонаи домод як қатор расму русумҳо дорад. Ба хоҳари омадани арӯс ба хонаи домод онҳоро бо шукӯҳу шаҳомати баланд истикбол мегирифтанд. Дар дохили оила ва хешу табор “арӯсбинион” ё, “духтарталабон” гузаронида мешуд.

Ин маросимҳо на фақат моҳияти хушию хурсандӣ доштанд, балки маъноӣ ахлоқӣ, тарбиявӣ ва дар онҳо ҳислатҳои бои маънавия ва алоқии наслҳо таҷассум ёфтааст. Аммо барои арӯс дар хонаи домод як қатор рафторҳо манъ карда мешуданд, ба монанди: сари луч, куртаҳои остинкӯтоҳ, танг, ҳудро дар сӯхбат ҳамроҳ кардан, ҳусурро бо ном ишора кардан, овоз баланд кардан, бо овози баланд ханда кардан, бо одамони ношинос салом додан, ба пешвози онҳо баромадан ва инчунин аъзои оилаи ҳамон хонавода низ дар назди арӯс рафторҳои ночоро нишон надодан, дар назди арӯс суханҳои қабҳӣ нагӯянд. Ҳурмату эҳтироми арӯсро ҳама ба ҷо меоварданд. Арӯс то як сол ҳуқуқи ба хонаи падару модар надошт. Дар яқсолагии тӯйяшон ҳусуру хушдоман барои ҳамаи хешовандони наздики арӯс тӯхфа тайёр карда, гӯсфанд кушта, сонӣ арӯсро ба хонаи падараш мебарданд. Дар муносибат ба хушдоман ҳислатҳои хуби арӯс аён мешаванд.

Ҳаёт гувоҳ медиҳад, ки бо гузашти солҳо баъзе расму русум кӯҳна шуданд, аз ёд рафтанд, дигаргун шуданд. Аммо асоси моҳият, мақсад, вучуд дорад ва аз байн нарафтааст. Баъзе оинҳои мардумӣ нақши асосии ҳудро гум кардаанд. Агар дар гузашта меҳнат асос ва муҳими ғайриқасбӣ ҳисоб мешуд, дар замони муосир бачагонро (аз ҷумла духтаронро) ба меҳнати таълимӣ тайёр бояд кард.

Тарзи ҳаёти зиндагӣ- хуб ва беҳтар шуд, таъминоти оила беҳтар гардид, ин меҳнати кӯдакро дар оила сабук кард. Бачагон то қадри имкон аз меҳнат озоданд, аммо бачаҳои деҳот то ҳол меҳнати зиёд доранд.

Дар шароити ҳозира чунин оинҳои мардумӣ вучуд доранд: рӯзи таваллуд, ҳатми мактаб, сохтани хона, таваллуди кӯдак, маросими тӯй, муносибати ҳамарӯза бо калонсолон, салом додан ва ғайра. Ба ҳамин тариқ омӯхтани таҷрибаи гузашта ва истифодаи он дар ҳаёти ҳозира мо оинҳои халқиро зинда карда барои инкишоф ва шукуфоии халқ истифода мебарем.

Мо боварии қавӣ дорем, ки оинҳои халқӣ, расму русум ҷамъбаст ва инъикоси тарбияи амалии бачагон (аз ҷумла духтарон) мебошанд ва онҳо дар асоси ин таҷрибаҳои тарбия ёфта ба ҳаёт тайёр мешаванд.

Ҷудошавӣ аз якдигар дар оилаҳои ҷавон хело кам буд. Оилаҳо мустақил буданд. Дар баъзе ҳолат ҷанҷолҳо зану шавҳарӣ мешуд, ё “се талок” гуфта зан ба хонаи падараш рафта ба шавҳар мебаромад. Агар худсарона мерафт аз қалини худ маҳрум мегашт ва агар шавҳар вафот мекард, ӯ бояд бо бародари дигар издивоҷ кунад. Ин ҳам як маъно дошт, ҷанги оила, кӯдакон бесарубон намонанд ва каси бегонаи дигар ба онҳо соҳиб

нашавад. Ин расм дар ҳаёти бисёр халқу миллатҳои дигар низ вучуд дорад. Дар ин ҳолат ҳам муносибати ҳешутаборӣ нигоҳ дошта мешуд.

Проблемаи тарбияи духтарон асрҳои аср проблемаи актуалӣ буда ва мемурад. Аз қадим ҳамаи оилаҳо мехостанд, ки фарзандҳои онҳо хуб солим, илмнок ба воя расанд.

Имрӯз дар замони муосир дар давлати соҳибистиклоли мо бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон асосӣ ба соҳаи маориф, махсусан ба проблемаи тарбияи духтарон дода шудааст. Шаҳодат он аст, ки тасдиқи қонун “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ бо як боварии қалон доир ба нақши зан дар ҷомеа сухан меронад. Дар ҳар як суханронии худ қайд мекунанд: “Зан – модар ин тарбиягари ҳамаи умумибашарӣ ва муаллими аввали одам мебошад. Мо ҳамеша ӯро ҳурмату эҳтиром намоем ва баҳои баланд диҳем”.

Масъалаи педагогикаи халқӣ таълиму тарбия боз қайҳо классикони тоҷик, шоирон ва нависандагонро дар қанор нагузоштааст. Барои мисол Унсурмаолии Қайковус дар китоби ҳадаш “Қобуснома” дар бораи “насиҳат ба фарзанд” чунин гуфтааст, ки падару модар дар тарбияи фарзанд нақши асосӣ мебошанд.

Образи зан дар ашъори ӯ ва ашъори дигар шоирону нависандагон аз асри XI то имрӯз мақоми хоса дорад. Тарбияи образи зан дар повести “Вис ва Ромин”-и Гургонӣ, “Лайлӣ ва Мачнун”, “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ Ганҷавӣ (асри XI), “Юсуф ва Зулайхо” – Абдурахмони Қомӣ (асри XV) ва Абулқосими Фирдавӣ дар “Шохнома” ниҳоят хуб инъикос гардида, занҳо дар баробари мардҳо барои Ватан ҷангида, шӯроат ва қаҳрамонии онҳо дар образи Гурдофарид, Фарангис – зани Сиёхвӯш, Таҳмина, Хумоӣ, Рудоба нишон дода шудааст. Ин обрӯҳо барои наслҳои ҳозира ҳамчун намунаи ибрат буда, онҳоро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, қаҳрамонӣ шӯроатмандӣ, далерӣ тарбия мекунанд. Маҳз аз ҳамин сабаб мутафаккирон дар шеърҳои мардумро даъват мекунанд, ки аз таҷрибаи зиндагӣ баҳра бигиранд, ҳаётро омӯзаданд. Бинобар ин Рӯдакӣ барҳақ гуфтааст:

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир

Ки баҳри дафъи ҳаводис тӯро ба қор ояд.

Образи зан ҳамчун шахси меҳнатқаш, меҳнатдӯст ва дар қорҳои вазнини ҳона, саҳро иштирок мекард, дар адабиёти классикӣ ва шӯравӣ низ хуб тасвир қарда шудааст. Монанди образи “Гулнор” дар романи Дохундаи Садриддин Айнӣ, “Ҷони ширин” – и Мирзо Турсунзода, образи Фируза дар романи “Духтари оташ”-и Ҷалол Иқромӣ шаҳодати онанд, ки зан – модар ин қувваи асосии давлат ва ҷомеа буда, тарбиягари насли наврас дар ҳамаи давраи замон буд ва мемурад ва бо ин диққати ҳамагонро ба худ ҷалб намуда соҳиби ҳурмату эҳтиром мебошад.

Ҷиҳати хуби педагогикаи халқӣ дар он аст, ки ӯ бо ҳаёт адоқаманд аст. Педагогика як қисми зиёди халқ буда, ҳуди халқ ӯро ба вучуд овардааст. Дар гузашта илми педагогикаро дар оилаҳо намеомӯхтанд, тарбияи кӯдак дар асоси таҷрибаи оила ба роҳ монда мешуд. Аммо педагогикаи халқӣ доимо дар инкишоф ва дар ташаккул аст. А.С.Макаренко низ дар тарбияи бисёрсолаи педагогии худ ба ҳулосае омада буд, ки мувофиқи он педагогика дар ҳаракатҳои зиндаи одамон, дар анъанаҳо ва таассуроти коллективи воқеӣ тавлид меёбад. Ӯ таъкид мекунанд, ки “барои таҳассуси ояндаи инсон омодагии оилавӣ, меҳнатӣ аҳамияти махсусан муҳим дорад”. [5.с.398]

Дар ҷумҳурии мо барои баланд бардоштани нақш ва мақоми зан дар ҷомеа тамоми ҷораҳо андешида шудааст. Дар бисёр ҳуҷҷатҳои нормативӣ меёри ҳукукии мақоми зан боло бардошта шудааст. Яке аз онҳо фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ “Доир ба баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа” 03.12.1999 таҳти рақами 5, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Доир ба қарорат додан баробарҳукукии зан ва модар”, 1 мартӣ соли 2005 № 89, “Барномаи

давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2017-2022”, аз 1 апрели соли 2017 № 158

“Доир ба мактабҳои олии тибқи квотаи Президентӣ қабул қабул намудани духтарон дурдасти деҳот”.

Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳо шаҳодатдиҳандаи он, ки давлат ва ҳукумат ба таври ҷиддӣ дар ҳаққи занон ғамхорӣ намуда, обрӯю эътибори онҳоро дар ҷомеа баланд бардоштааст. Ба ҳама маълум аст, ки то Инқилоби Октябр мақоми зан вазъияти онҳо хеле вазнин ва душвор буд. Ў ҳамчун воситаи истимор буда, воситаи хариду фурӯш, ҳамчун моя истифода мешуд ва дар зери фаранҷӣ буда, ҳуқуқи маълумот гирифтани надошт, саросар бесавод буданд.

Танҳо касе, ки насли ҷамъшуда ва ҳифзшударо дӯст медорад, кадр мекунад ва эҳтиром мекунад, метавонад Ватанро дӯст дорад, онро шиносад, ватандӯсти ҳақиқӣ шавад. Дар тӯли ҳазорсолаҳо эҷодиёти халқӣ ба инсон имконият медиҳад, ки ҷаҳонро низ шиносад ва муносибати худро ба он ифода кунад. Асарҳои эҷодиёти халқӣ хусусиятҳои даврони одамонро, ки онҳоро офаридаанд, инъикос мекунанд. Тамоми ҳаёти инсон бо эҷодиёти халқӣ алоқаманд аст. Дар шароити замони муосири вазифаи мактаб ва маориф дар он аст, ки дар насли наврас ва ҷавонон таърихӣ гузаштаи халқро ёдодан ва онро дар хотир нигоҳ доштани онҳо мебошад.

Таърих гувоҳ аст, ки чи гуна задухӯрдҳо барои аз худ намудани давлати тоҷикон мавриди ҳамлаи муғулҳо ва туркнажодҳо қарор гирифт. Мардум барои ҳифзи Ватан ғамхорӣ мекарданд. Дар эҷодиёти шиғоҳии халқӣ тоҷик ҳам шуури миллӣ ва ҳам ифтихори ватандӯстӣ инъикос ёфтааст. Фолклор ба ҳама лаҳзаҳои муборизаи мардуми тоҷик бо ҳамлаҳои душман посух дод. Қаҳрамонони тоҷик Ватан ва халқӣ худро аз душман ҳимоя мекарданд. Дар мавзӯи ватандӯстӣ дар бораи қаҳрамоноҳи ба монанди Темурмалик, Деваштич Муққана, Восеъ дар китобҳои дарсӣ ба насли наврас маводҳои таълимӣ ҷой дода шудааст.

Фолклори халқӣ тоҷик қисми муҳими фарҳанги маънавии миллӣ мебошад. Фолклор ганҷинаи на танҳо шеърӣ халқӣ, наср ва мусиқӣ, балки афкори педагогии халқӣ низ мебошад. Бинобар ин суруди халқӣ дар педагогика дорандаи асосҳои зиндаи инфиродии тарбияи миллӣ мебошад. Дар айни замон, суруди халқӣ мо ҳамчун воситаи муҳим барои ташаккули завқи солим, фаҳмидани зебӣ ва қобилияти лаззат бурдан аз он хизмат мекунад.

Принсипҳои тарбия ҳолқӣ дар оила аз рузҳои ба дунё омадани кӯдак, аз суруди басо пурмазмун, пурэхсос, пуробуранг, ширинлафз, мавзун, дилнавоз ва ғорами модар – “Алла” оғоз мегардад. “Алла” – и тоҷикӣ, аз ҷумла, аслан суруди маъмули халқӣ буда, ҳангоми хобондани кӯдак хонда (суруда) мешавад. Он матни ягона ё махсусро надорад, дар ҳар минтақаи ҷумҳурӣ модарон онро мувофиқи табиъи завқи эстетикӣ худ дар вақти гахворачунбонӣ замама мекунанд. Вале бояд гуфт, ки дар суруди “Алла” риояи як ҷиз ҳатмӣ мебошад. Ин ҳам бошад лафзи ширин, гуворо ва орзуҳои модарӣ мебошад. Модарон дар орзуҳои худ ба тифли навзоди худ, пеш аз ҳама, сиҳативу саломатӣ, далериву тавоноӣ ва ҷусту ҷолоқӣ, пурдонӣ ва дигар сифатҳои наҷиби инсониро орзу мекунад. “Алла” – ро умуман рози дили модарон метавон гуфт, дар он рӯҳия ва эҳсосоти модар, орзуи умедҳои ӯ ифодаи худро меёбад”. [1.с.185]

Бинобар ин Н.К.Крупская ба инкишофи нутқи адабии кӯдак эътибори зиёд дода, таъкид мекард, ки модарон дар оила бо кӯдакони худ бояд бо забони буррои адабӣ сухан кунанд. Ба ақидаи Н.К.Крупская “Забони модарӣ барои кӯдак аслиҳаи худифодакунӣ, воситаи баёни фикр ва рӯҳия мебошад”. [4.с.257]

Сурудҳои мардумӣ гарчанде оддӣ бошанд ҳам, вале бадеӣ астанд. Матни суруди халқиро дар тарбияи кӯдак иваз кардан мумкин нест, зеро тарбияи кӯдак аз аллаи модар сарчашма мегирад, барои ҳамаи онҳо мувофиқи хусусиятҳои синну соли дар тарбия кӯдак аз суруд ё таронаҳои мардумӣ истифода бурда, он ба ҳар давраи замон мувофиқат мекунад. Онҳо

одамро аз таваллуд то марг ҳамроҳӣ мекунад. Таъсир ба ҳиссиёти шахс, онҳо ҳамзамон ба шуур ва рафтори онҳо таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, онҳоро бо асосҳои пурра ба воситаҳои яққояи тарбияи халқӣ нисбат додан мумкин аст. Мо бояд сурудҳои гуногунро донем ва волидонро ба зарурати омӯхтани онҳо бо кӯдакон бовар кунем. Аз маводи бузурги таълимии эҷодиёти мусиқии халқӣ дар машғулятҳо ва дарсҳои мусиқӣ васеъ истифода бурда лозим аст, то ки кӯдакон аз аёми хурдсолӣ дар бораи суруд ва таронаҳои мардумӣ маълумот пайдо кунанд.

Яке аз воситаҳои муҳимтарини тарбияи афсонаҳо мебошанд, ки дар тӯли асрҳо аз ҷониби халқ эҷодшуда ва санҷидашуда таҳия шудаанд. Ҳаёт ба мо дарси ибратбахш буд, зеро дар замони пеш халқ ба эҷодиёти даҳонӣ боварии калон доштанд ва дар тарбияи фарзандон истифода бурда мешуд ва дар амалияи халқии тарбия ба мо арзиши педагогии афсонаҳоро исбот кард.

Кӯдакон ва афсонаҷӯнашавандаанд, барои яқдигар офарида шудаанд ва аз ин рӯ, шиносӣ бо афсонаҳои халқӣ худ бояд ҳатман ба курси таълим ва тарбияи ҳар як кӯдак махсусан дар замони муосир ворид шавад.

Бисёре аз афсонаҳои халқӣ ба пирӯзии ҳақиқат, пирӯзии комили некӣ бар бадӣ эътимод мебахшанд. Хусусияти муҳимтарини афсонаҳо дидактизм ва образнокӣ мебошад, ки хусусияти таълимии афсона дурӯғ аст, дар он ишора, ба ҷавонони хуб дарс аст. Дар асарҳои худ В.А. Сухомлинский нақши афсонаҳоро ба таври умумӣ муаррифӣ кардааст. Вай онҳоро дар раванди тарбияи самаранок истифода бурд. [8.с.162]. Омӯзгорони гузашта, аз ҷумла К.Д. Ушинский, афсонаҳоро ба китобҳои таълимии худ, хрестоматияҳо дохил карданд. Афсона ва масалҳо жанрҳои хурди фолклори тоҷик дар байни асарҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳои халқӣ ҷойгоҳи махсус доранд. Дар масалҳо маводи зиёди амалӣ мавҷуданд: маслиҳатҳои ҳаётӣ, хоҳишҳо дар меҳнат, салом, маҳкумкунӣ ва ғайра.

Омили асосии тарбияи халқӣ муҳаббат ба табиати кишвар мебошад. Он на танҳо макони зист, балки Ватан аст. Дар эҷодиёти халқӣ образҳои ватандӯстӣ, ватанпарварӣ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, некию накукорӣ, далерӣ нотарсӣ, хушёрӣ ва зиракӣ хело хуб таҷассус ёфтааст. Хусусияти миллии фолклори мардумӣ дар идеяи ягонагии замири мардуми тоҷик равшан зоҳир шудааст. Дар афсонаҳо, сурудҳои халқӣ бо воситаҳои гуногун симои ватани мо хеле хуб нишон додаанд.

Маросимҳо, анъанаҳо, расму оинҳо ба ҳар қадами инсон аз таваллуд то марг ҳамроҳ шуда, ҳаёти меҳнатӣ, иҷтимоӣ ва шахсии ӯро ташкил мекарданд. Онҳо барои тамоми ҷомеа ҳатмӣ буданд, онҳо мардумро рӯҳан муттаҳид мекарданд. Маросимҳои тақвимӣ ҳазорсолаҳо пеш аз милод ташаккул меёфтанд. Он маросимҳое, ки то ба имрӯз расидаанд, тағйироти назаррасро аз сар гузаронидаанд. Бо ташаббуси Пешвои муаззами миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қисми аз расму оин, анъанаҳо ва маросимҳое, ки қариб аз байн рафтанд, боз аз нав эҳё шуданд. Бо ошкор кардани нақши анъанаҳо дар тарбияи насли наврас, имрӯз дар муассисаҳо дар раванди дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ ҷорабиниҳои тарбиявӣ ташкил карда дар ҳамин замири хонандагонро дар рӯҳияи тарбияи миллий, ҳештаншиносӣ ва ҳудӯҳои тарбия менамоянд. Дар оилаҳои тоҷик ғамхорӣ анъанавӣ дар бораи тарбияи фарзанд зоҳир мешуд. Яъне, дар асоси педагогикаи миллий падару модар ба тарбияи фарзанд доир ба қору пайқори онҳо ба анъанаҳои оилавӣ эътибори ҷиддӣ дода медоданд. Падару модар дар оила барои фарзанд намунаи ибрат мебошанд. Чи хеле ки дар мақоли халқ мегӯянд: “Модар чигуна, духтар намуна”, ё ки “Модарро бин, духтарро гир” ва ғайраҳо.

Марҳилаи навбатии ташаккулдиҳии таҳқиқоти мо дар фаъолияти дарсӣ ва беруназсинфӣ амалӣ карда шуд. Огоҳии кӯдакон ба афсонаҳои халқӣ, ривоятҳо ва афсонаҳо дар ташаккули сифатҳои ахлоқии онҳо аҳамияти бузург дорад. Дар ин марҳила барнома таҳия гардид, ки дар он василаҳои фолклор, маводи эҷодиёти шифоҳои халқ васеъ истифода шуданд.

Баланд бардоштани фаҳмиши муҳити атроф дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути шиносоии онҳо бо эҷодиёти халқӣ.

Кумак ба рушди нутқи кӯдакон, ғанӣ гардонидани захираи луғавӣ, рушд додани образнокӣ ва малакаҳои нутқи пайдарҳам.

Кумак ба азхудкунии категорияҳои ахлоқӣ: некӣ – бадӣ, меҳнатдӯстӣ – танбалӣ, бегаразӣ – ҳасисӣ, соддагӣ – найрангбозӣ, итоат – саркашӣ.

Ҳавасмангардонии майли хонандагон ба қаҳрамонҳои мусбати афсонаҳо ва ташаккули ангеҷаҳои шахсӣ.

Таҳкими қобилияти фарқ кардани хубу бад ҳам дар афсона ва ҳам дар зиндагӣ, инчунин рушди қобилияти интиҳоби ахлоқӣ.

Эҷоди шароит барои фаъл шудани кӯдакон дар фаъолияти нутқӣ, мусиқӣ, бадеӣ ва бозӣ, вобаста ба мазмун ва образи афсона.

Мо асарҳои фолклорро на танҳо дар дарси хониши бадеӣ, балки дар дигар дарсҳо низ истифода бурдем, ки ин имкон дод, то ҳамгироии гуногуни фанҳо амалӣ гардад. Масалан, дар дарсҳои мусиқӣ ва санъати милли аз афсонаҳо, ривоятҳо ва дostonҳои халқӣ истифода шуд.

Ҳамчунин мо ба эҷодиёти халқи маҳаллӣ низ рӯ овардем, ки он ба кӯдакон маълумот дар бораи ҳодисаҳои таърихӣ, анъанаҳо, одатҳо, тарзи зиндагии ниёгон медиҳад ва муносибати мардумро ба воқеаҳо ва рафтор дар вазъиятҳои гуногуни зиндагӣ ташаккул медиҳад.

Ҳангоми гузаронидани таҳлили сатҳи ахлоқии хонандагон чунин натаҷаҳо ба даст овардем:

Афзоиши ҳаҷми донишҳои ахлоқӣ;

Зиёд шудани мисолҳо аз зиндагӣ;

Амиқтар шудани таҳлил ва ҳиссиёти ахлоқӣ;

Пайдо шудани қобилияти истифодаи анъанаҳои халқӣ дар ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоӣ;

Чуноне, ки дар боло қайд кардем, бо тамоми қатъият метавон гуфт, ки асоси педагогикаи илмиро, яъне тарғиби меъёрҳои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ба монанди: одаму одамгарӣ, ростию росткорӣ, нексиришӣ, покнатӣ, хоксорӣ, саховатмандӣ, ҳунаромӯзӣ, илму донишандӯзӣ, инсонпарварӣ, лутфу эҳсон, адаб, суҳан ва суҳандонӣ, меҳр ба ёр ва тақдири нуксонҳои иҷтимоӣ, бадӣ ва дигар сифатҳои манфии инсониро маҳз педагогикаи милли ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Алла, чонам, аллаё. – Душанбе, 1993. Таҳрир ва тақмили Баҳром Шермуҳаммадиён ва Додочони Обидзод. С.185
2. Брагинский, И.С. Унсурҳои эҷодиёти даҳанакии халқ дар осори қадим ва асри миёнагии тоҷик “Шарқи Сурх”, 1955, № 3.
3. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 13 ноябри соли 1998, № 682
4. Крупская, Н.К. Педагогические сочинения. Т.2. с.257
5. Макаренко, А.С. Собрание сочинение. Т.У. – М., 1957, С.398
6. Пирогов, Н. И. Избранные педагогические сочинения / Сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенко; Акад. пед. наук СССР. - М. : Педагогика, 1985. - 493, [3] с. - (Педагогическая библиотека). - Библиогр.: с. 489-491. - Указ.: с. 493.
7. Садриддин Айни. Ёдоштҳо, қисми 1, Сталинобод, 1955, сах. 64
8. Сухомлинский, В.А. Письмо Г.Н.Волкову от 6 февраля 1967г // кн.Волков Г.Н.Этнопедагогика. – Чебоксары. 1974. С.162
9. Ушинский, К.Д. О народности в общественном воспитании //Собр.сочинений. Т.2.,с. 161
10. Ушинский, К.Д. Сочинение В.11.Т.Т.6. –М.,Л., 1952. С.300.

ТДУ 623.1371.138+378+681.3

ТАҲЛИЛИ МУШКИЛОТИ ФАЪОЛИЯТИ КОММУНИКАТСИОНӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ АСОСИИ ТАТБИҚИ РАВАНДИ КОММУНИКАТСИЯ ДАР МАКТАБ

МИРЗОНАЗАРОВА Бегимоҳ Султоншоевна – ассистент кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **Email:** bmirzonazarova@gmail.com, **тел.:** (+992) 93 511 93 16

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили мушкилоти фаъолияти коммуникатсионӣ дар муҳити таълимӣ бахшида шудааст. Таҳлили равишҳои мавҷудаи сохтори мазмуни фаъолияти коммуникативӣ дар синф аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мактабҳои муосир ба муоширати бештар инсонпарварона бо хонандагон нигаронида шудаанд. Бештари вақт ин тамоюлро дар фаъолияти он муассисаҳои таълимӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки фаъолияти худро дар асоси принципҳои инноватсионии ташкили фаъолият дар синф, пеш аз ҳама, “муоширати баробари омӯзгор ва хонанда” пешбинӣ мекунанд. Дар таҳқиқот хусусиятҳо ва аҳамияти фаъолияти коммуникатсионӣ ҳамчун механизми асосии татбиқи раванди коммуникатсия дар мактаб мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муваффақияти раванди таълиму тарбия дар мактаб аз сатҳи рушди қобилиятҳои коммуникатсионии омӯзгорон ва хонандагон вобаста мебошад. Дар мақола омилҳои асосии ба пайдоиши мушкилот дар фаъолияти коммуникатсионӣ сабабгор — аз ҷумла фарқияти сатҳи фарҳанги муошират, норасоии малакаҳои шунидан ва фаҳмидани ҳамдигар, таҳлил шудаанд.

Дар мақола моҳияти мафҳуми «фаъолияти коммуникатсионӣ» аз дидгоҳи илми психология ва педагогика шарҳ дода шуда, нақши он дар ташаккули муносибатҳои байни омӯзгор ва хонанда, инчунин дар баланд бардоштани самаранокии таълим баррасӣ мегардад.

Инчунин, роҳҳои беҳтарсозии раванди коммуникатсия, аз ҷумла баланд бардоштани савияи фарҳанги муошират, истифодаи усулҳои инноватсионӣ ва ташаккули муҳити мусоиди ҳамкорӣ байни иштирокчиёни раванди таълим пешниҳод мегарданд. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки рушди фаъолияти коммуникатсионии самаранок дар мактаб на танҳо ба беҳбуди раванди таълим, балки ба ташаккули шахсияти иҷтимоии хонанда низ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: фаъолияти коммуникатсионӣ, муошират, раванди коммуникатсия, муҳити мактабӣ, омӯзгор, хонанда, мушкилот, ҳамкорӣ, инноватсия, гуманизми низомии муносибат, фаъолияти педагогӣ, принцип, масъалаҳои муошират, қисмҳои коммуникативии дарс, самаранокӣ.

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОСНОВНОГО МЕХАНИЗМА РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОГО ПРОЦЕССА В ШКОЛЕ

МИРЗОНАЗАРОВА Бегимоҳ Султоншоевна – ассистент кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **Email:** bmirzonazarova@gmail.com, **тел.:** (+992) 93 511 93 16

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблем коммуникативной деятельности в образовательной среде. Анализ существующих подходов к содержанию коммуникативной деятельности в классе показывает, что современные школы

ориентированы на более гуманистическое общение с учениками. Чаще всего эта тенденция наблюдается в деятельности образовательных учреждений, которые строят свою работу на принципах инновационной организационной деятельности в классе, прежде всего на «равноправном общении между учителем и учеником». В исследовании рассматриваются характеристики и значение коммуникативной деятельности как основного механизма реализации коммуникативного процесса в школе.

Успех школьного образовательного процесса зависит от уровня развития коммуникативных навыков учителей и учеников.

В статье анализируются основные факторы, вызывающие проблемы в коммуникативной деятельности, включая различия в уровне коммуникативной культуры, недостаток навыков слушания и взаимопонимания.

В статье объясняется сущность понятия «коммуникативная деятельность» с точки зрения психологии и педагогики, а также рассматривается его роль в формировании взаимоотношений между учителями и учениками, а также в повышении эффективности обучения.

Кроме того, предлагаются пути улучшения коммуникационного процесса, включая повышение уровня коммуникационной культуры, использование инновационных методов и создание благоприятной среды для сотрудничества между участниками образовательного процесса. Результаты анализа показывают, что развитие эффективных коммуникативных мероприятий в школе не только улучшает образовательный процесс, но и способствует формированию социальной идентичности ученика.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, коммуникация, процесс, школа, учитель, ученик, проблема, сотрудничество, инновация, гуманизм системы отношений, педагогическая деятельность, принцип, вопросы коммуникации, коммуникативные аспекты урока.

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF COMMUNICATIVE ACTIVITY AS THE MAIN MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE COMMUNICATIVE PROCESS AT SCHOOL

MIRZONAZAROVA Begimmo Sultonshoevna – assistant of the department of pedagogy and psychology of primary classes of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **Email:** bmirzonazarova@gmail.com, **phone:** (+992) 93-511-93-16

Annotation. This article analyzes the challenges of communicative activities in the educational environment. An analysis of existing approaches to the content of communicative activities in the classroom reveals that modern schools are focused on more humanistic interactions with students. This trend is most often observed in the activities of educational institutions that build their work on the principles of innovative organizational activity in the classroom, primarily on “equal communication between teacher and student.” The study examines the characteristics and significance of communicative activity as the main mechanism for implementing the communicative process in school

The success of the school educational process depends on the level of communication skills of teachers and students.

This article analyzes the main factors that cause communication problems, including differences in communication skills, poor listening skills, and poor communication skills. The article explains the essence of the concept of "communicative activity" from the point of view of psychology and pedagogy, and also examines its role in the formation of relationships between teachers and students, as well as in increasing the effectiveness of learning.

In addition, ways to improve the communication process are proposed, including raising the level of communication culture, using innovative methods and creating a favorable

environment for cooperation between participants in the educational process. The results of the analysis show that the development of effective communication activities in school not only improves the educational process, but also contributes to the formation of the student's social identity.

Keywords: *communicative activity, communication, process, school, teacher, student, problem, cooperation, innovation, humanism of the system of relations, pedagogical activity, principle, communication issues, communicative aspects of the lesson.*

Илми педагогии муосир сухан дар бораи гуманизми низоми муносибатро дар мавриде пешниҳод менамояд, ки «дар муоширати омӯзгору шогирд шароите фароҳам оварда мешавад, ки ба донишҷӯ имкони эҳсоси муваффақиятро дар расидан ба мақсад фароҳам меорад» [1, с.70]. Натиҷаи мусбӣ вақте имконпазир аст, ки ҳамаи мушкilotи равонӣ дар муошират бо синф («монеаҳои психологӣ») бартараф карда шаванд, ки инро бо ду роҳ ба даст овардан мумкин аст:

- усули аввал – дарки дуруст фаҳмидани муаллим оиди хонанда ё умуман синф дар он аст, ки фаъолияти тарбиявӣ на танҳо аз мазмун, балки аз шакли ташкили раванд ва мутаносиб ба қисмҳои коммуникативии дарс, муносибати байни мазмун ва ҷузъҳои коммуникативии дарс иборат аст. (А.А. Леонтьев)

- усули дуюм - нақши пешбарандаи чунин вазифаҳои фаъолияти бошууронаро ба мисли худтаҳлил, ки ба ташаккули бештар самараноки муносибатҳои мусбӣ нисбат ба муошират бо кӯдакон мусоидат мекунад, дар бар мегирад.

Мафҳумҳои пешниҳодшуда ба мо имкон медиҳанд, ки дар интиҳоби принципҳои «муоширати моделсозӣ» байни омӯзгорон ва донишҷӯён (Б.С.Грехнев, Н.В.Кухарев, М.И.Лисина, В.Н. Сагатовский ва ғ.) роҳнамоӣ кунем.

Мо ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки дар раванди таълим дар мактаб аз механизми асосии коммуникатсияҳои зеринро истифода барем:

- а) предмети муошират;
- б) талабот дар муошират;
- в) ангеҳои коммуникативӣ;
- г) амали муошират;
- д) вазифаҳои муошират;
- е) воситаҳои алоқа; [2, с. 13].

Маҳз ҳамин равиш ба сохтори муошират имкон медиҳад, ки натиҷаҳои амалигардонии мундариҷаи ҳамкорӣ дар дарс пешгӯӣ карда шавад (танҳо дар сурати ба назар гирифтани хатмии чунин омилҳои муҳиме, ки оптимизатсияи фаъолияти коммуникативиро ҳам мекунад, ба монанди: ҳамдигарфаҳмӣ; гузоштани мақсад дар муошират, қобилияти ҳуди муаллим;

Дар баробари ин барои тадқиқоти мо аз ҷониби як қатор олимони тасдиқ кардани он муҳим аст, ки фаъолияти коммуникатсионӣ дар раванди таълим на танҳо ба мазмуни умумии раванди коммуникатсия ва «механизмҳои» пешниҳодшудаи сохторсозӣ ва татбиқи он вобаста аст, балки аз рӯи дараҷаи тайёрии психологӣ муаллим ба муомила, муносибат ва малақаҳои зарурӣ муошират («дар назар доштани вазъияти муошират»), интиҳоби услуби муошират бо кӯдакон вобаста аст.

Дар заминаи ин бархӯрд ба таҳлили мушкilotи коммуникатсия дар синф ду самти таҳияи принципҳои сохтори фаъолияти коммуникатсионӣ дар синф, ки барои тадқиқоти мо муҳиманд, ба вучуд омадаанд:

А) Як гурӯҳи муҳаққиқон ба ҳулосае омадаанд, ки қобилияти сохтори муоширати мутақобила дар дарс, пеш аз ҳама, ба қобилияти омӯзгор оид ба татбиқи вазифаҳои гуногуни муошират дар раванди фаъолияти таълимӣ вобаста аст (Б.С.Грехнев, Б.Ф.Ломов, А.Б.Мудрик, ғайра). Дар ин ҳолат, функсияҳо ҳамчун механизми амалӣ намудани ҳадафҳои ҳамкорӣ дар дарс амал мекунад.

Дар ин замина таснифи вазифаҳо пешниҳод карда шуд ва ин имкон медиҳад, ки роҳи беҳтарини сохтори фаъолияти коммуникатсионӣ пайдо карда шавад ва он ба назар гирифта шавад, ки онҳо метавонанд бо муносибати муайяни мантиқӣ якпорчагии муоширати байнишахсӣ, ки аз фаъолияти иҷтимоӣ чудо нашудаанд, таъмин карда шаванд. Тадқиқотчиён пешниҳод мекунад:

- **вазифаи эмотсионалӣ** «асоси муайянкунандаи муошират, ки бо ҷанбаҳои ҳавасмандии мутақобила зич алоқаманд аст» [3, с. 11], ки оҳанги муоширати байнишахсиро, яъне байни муаллим ва хонанда муайян ва танзим менамояд;

- **вазифаи шинохти олам**, ки ташаккули мақсад ва мазмуни фаъолияти коммуникативиро муайян мекунад;

вазифаи меъёрҳои рафтор (иҷтимоӣ, синну солӣ, фардӣ, минтақавӣ), ки «муоширати одамонро ба танзим мебарорад, муайян мекунад, ки муошират бо кӣ, дар кучо, чӣ тавр ва бо кӣ имконпазир, иҷозат ё зарур аст» [4, с. 22];

- **вазифаи худшиносӣ** (симои «ман», ки дар раванди муошират ба амал меояд), ки қисмҳои он: сатҳи муайяни дониш дар бораи худ; худбаҳодиҳӣ; эътиқод ба дурустии худбаҳодиҳӣ;

- **вазифаи дарки худ** (дар коллектив, дар оила, дар гурӯҳҳо, тавассути баёни фикри худ, дар муошират бо худ).

Ин консепсия ба мо имкон медиҳад, ки қобилияти ташкили фаъолияти коммуникативӣ дар раванди таълимиро яке аз ҷузъҳои асосии салоҳияти касбии омӯзгор баррасӣ кунем.

Б) Гурӯҳи дигари муҳаққиқон пешниҳод мекунад, ки ба таҳияи ҳар гуна сохтор бо гузоштани «вазифаи коммуникативӣ» оғоз карда шавад, ки дар ҳамбастагӣ бо дигар вазифаҳои дарсӣ (муқаррар намудани мақсад) амалӣ мегардад.

Дар ин маврид ҳангоми ҳалли ин масъала муаллим бояд аз вазифаҳои мавҷудаи педагогӣ баромад кунад; аз шароити муътадили муошират бо синф; аз хусусиятҳои фардии талабагон; аз хусусиятҳои шахсии худ; аз усулҳои пешбинишудаи таъсиррасонӣ (А. А. Бодалев, Ф. М. Гоноблин, В. А. Кан-Калик, Н. Д. Левитов, М. И. Лисина ва ғайра). Маҳз бо ҳамин тартиб додани масъала вазифаҳои фаъолияти коммуникативӣ дар робитаи мутақобилаи **3 ҷузъи** сохтори муошират дар дарс амалӣ мешаванд:

- **зеҳнӣ**, ки ба таҳияи вазифаҳои мушаххаси муошират, моделсозии он, самаранокии ҷои исти ҳудро муайн кардан, дар ҳолатҳои коммуникативӣ дар дарс, таҳлили муоширати ба амаломеда ва таҳияи вазифаҳои нави ҳамкорӣ асос ёфтааст;

- **эмотсионалӣ**, ки ба майли умумӣ ба муоширати ҳама шахсон, қаноатмандӣ аз рафти он, сатҳи қаноатмандӣ аз натиҷаҳои он асос ёфтааст;

- **ихтиёрӣ**, ки ҳардуи гуфтаҳои болоро ба ҳам мепайвандад ва вобаста ба шароити муваққатӣ не, балки аз рӯи сатҳи инкишофи маҳорати зарурии коммуникативии омӯзгор зухур мекунад (таҳлили муфассали ин ҷузъҳо дар асарҳои В.А. Кан-Калик оварда шудааст).

Чунин бархӯрд ба таҳлили мушкilot заминаи методологияи дар ин тадқиқот пешниҳодшударо оид ба арзёбии қобилияти омӯзгор дар сохтори фаъолияти коммуникативӣ бо кӯдакон дар раванди таълим ташкил дод.

Натиҷаи умумии тадқиқоти махсус дар ин самт пайдоиши мафҳуми «марҳилаи коммуникативӣ» дар адабиёти илмӣ буд, яъне тахмин карда мешавад, ки мо ба ташкили ҳамкориҳо дар дарс тавассути пайвастигии самаранок ва мусбати вазифаҳои муошират, ки ба мо маълуманд, бо вазифаҳои асосӣ наздик мешавем. Ҷузъҳои асосии фаъолияти педагогӣ (тавассути конструктивӣ-таҳия, ташкилӣ, коммуникативӣ).

Ин муносибатро ба таври зерин ифода кардан мумкин аст:

- Вазифаи педагогӣ ва ҳалли он (дараҷаи ҳавасмандии муошират)

- Системаи методҳои таъсири педагогӣ, ки барои амалӣ ва ҳалли вазифаҳо интихоб карда шудаанд: мазмуни муошират

- Системаи вазифаҳои коммуникативӣ, ки ҳалли онҳо барои татбиқи мундариҷаи муошират зарур аст, бо назардошти он, ки дар муошират дараҷаи ҳамдигарфаҳмӣ дида шавад.

- Таъсири педагогӣ ва таъсири мутақобила (амалӣ кардани муошират истифодаи вазифаҳои гуногун).

Ин на танҳо ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи ба мақсад мувофиқ будани пешгӯии натиҷаҳои фаъолияти коммуникативӣ вобаста ба дараҷаи омодагии коммуникативии муаллим ба дарс (қобилияти таҳияи мундариҷаи фаъолияти коммуникативӣ), балки инчунин аз сатҳи ҳамдигарфаҳмӣ ӯ бо кӯдакон; дар бораи қобилияти муаллим барои ташаккул додани услуби муоширати худ бо кӯдакон (чиҳати иродавии муошират).

Дар робита ба дастгирии эмотсионалии муошират дар дарс, муҳаққиқон ба таъсири қолабҳои муошират ба хусусияти вазъияти коммуникативӣ дар дарс (аз ҷумла интиҳоби услуби муоширати муаллим ҳангоми фаъолияти коммуникативӣ) диққати махсус доданд.

Ба андешаи муҳаққиқон (И.Ю. Кулагина, В.Н. Куницина, Л.М. Фридман ва ғ.), пешгӯии байнишахсӣ муносибатест, ки дар он муттаҳидшавии одамон, инчунин хусусиятҳои муҳити даркшуда ва ниёзҳои субъект мавҷуд аст. Маҳз ҳангоми ба нақшагирии корҳои таълимӣ дар чараёни барномасозӣ ба чиҳатҳои бошуурона ва эҷодкоронаи фаъолияти кудак диққат дода, муносибати мустаҳками ҳамкориро ба вуҷуд меорад. Ташаккули шахсияти кудакон, пеш аз ҳама, ба фаъолияти равонии онҳо вобаста буда, дорои мазмуни фардӣ мебошад. Пеш аз ҳама, мувофиқати дарки субъектҳои ҳамдигар ба қобилияти шахс барои ворид шудан ба ҷаҳони ботинии шахси дигар вобаста аст.

Муҳим аст, ки олимон дар асоси мавқеъҳои муайян он нишондиҳандаҳоро ба низом дароварда тавонистанд, ки асоси эмотсионалии раванди муошират дар дарс ва табиист, ки сатҳи дастгирии ҳавасмандии ҳамкориҳои байни омӯзгор ва хонандагонро муайян мекунанд.

Дар асоси ин мавқеъ илм ду ҷониби таъмини ҳавасмандии чараёни таълимро равшан муайян кардааст (Ю.П.Азаров, Д.Аткинсон, А.А.Бодалев, Е.Детси, В.А.Кан-Калик, Д.Маккелланд, А.К.Маркова, Т.А.Матис, М. Липер, К. Роджерс ва ғайра). Ташаккулашон ба инҳо асос ёфтааст:

- Дурнамои кӯтоҳ, миёна ва дарозмуддати рушди шахсият. Доимо ҳавасманд кардани шавқи хонандагон дар ҳуди дарс (тарзи муошират дар ин ҳолат нақши асосиро мебозад), яъне. алоқаи эмотсионалӣ (ангезаи дохилӣ).

Гузашта аз ин, барои ташаккули муносибати муштараки эҷодии омӯзгор ва кӯдакро таъмин кардан лозим аст, ки дар сурати мавҷуд будан, шартҳои зерин ба даст оварда мешавад:

- мониторинги пешрафти инкишофи кӯдакон;
- муқоисаи кӯдак на бо дигар кӯдакон, балки танҳо бо ҳудаш дар марҳилаҳои гуногуни таълим;
- муайян кардани самти беҳтарине, ки кӯдак дар он таваҷҷӯҳи бештар зоҳир мекунад, ба муваффақияти бештар ноил мешавад;
- маҷмӯи хоси хусусиятҳои ҳар як донишҷӯ, аз нуқтаи назари омилҳои якхелаи зоҳирӣ;
- ташаккули ҳавасмандии мусбӣ барои донишҷӯён;
- ҳислатҳои хоси хонанда дар асоси ҷанбаҳои мусбат ва имкониятҳои онҳо;
- доштани саводнокии равонӣ, яъне огоҳӣ дар якҷоягӣ бо сифатҳои шахсии муаллим, таваҷҷӯҳ ба шахси дигар, эътиқоди некбинона;
- муҳайё намудани шароит барои густариши фаъолият, ки дар он талаби мақсадҳои дилхоҳи хонандаро инкишоф диҳад. [5, с.9- 13].

Ҳамзамон, тақмили омодагии коммуникативии омӯзгор, бевосита ба ақидаи равоншиносон, эҳсосоти манфӣ, ки на танҳо самаранокии фаъолияти муштарако дар синф коҳиш медиҳад, балки ба нуфузи омӯзгор дар назди хонандагон таъсир мерасонад.

Илми педагогӣ бошад, дар навбати худ ба чунин хулоса омадааст, ки мотивҳо дар бобати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти коммуникативӣ дар синф яке аз нақшҳои пешбарандаро мебозанд. Ҳавасмандии муошират ба фаъолияти омӯзгор дар сохтори раванди ҳамкорӣ дар дарс хизмат мекунад, яъне нишондиҳандаи асосии баҳодихии ҷанбаи ихтиёрии шакли фаъолияти коммуникативӣ ба мӯҳтавои муоширати байнишахсӣ ва ташаккули донишҳои муайян ва ҳатто услуби муошират бо кӯдакон таъсири ҳалқунанда дошта бошад. Дар баробари ин дар дарс омили асосии ташаккули низоми муносибатҳо дониста мешуд. Дар асоси назарияҳои илмии солҳои 70-ум олимони ба хулоса омаданд, ки қобилияти ихтиёрии муаллим дар ташкили амали мутақобила рафти дар дарс, ба ифоданокии нутқ, дарккунӣ, қобилияти ташкилотчигӣ ва илмию маърифатӣ вобастагӣ дорад [6, с. 12].

Ҳамаи ин қобилиятҳо дар якҷоягӣ ба ташаккули «услуби муошират» -и ҳуди муаллим таъсири калон мерасонанд. Мавқеи як қатор муҳаққиқони хориҷӣ, ки ҳануз солҳои 30-ум ташаккул ёфтаанд, ба ҳамин нуктаи назар наздик аст. Асри XX, ки ба инкишофи мафҳуми «услуби рафтор»-и муаллим асос ёфтааст (Г. Андерсон, Ч. Брофи, Т. Гуд, К. Чейкобсон, Г. Рейнхард, К. Рочерс, С. Розентал, А.-М. Тауш ва ғайра). Онҳо онро ҳамчун интиҳоби нақши мувофиқ дар ҷараёни муошират бо кӯдакон дар асоси эҳтиёҷоти касбии муаллим (ҳарчанд бе назардошти сатҳи зарурии ҳонандагон ба муошират) мешуморанд.

То миёнаи солҳои 80-ум намоёндагони илми рус тавонистанд, ки аломатҳои ду услуби асосии муоширатро (А.А. Бодалев, В.А. Кан-Калик, А.А. Леонтьев, Н. Ф. Маслова ва ғайра) қиёсан равшан муайян кунанд. Гузашта аз ин, муддати тӯлонӣ таснифоти зерин асосноктарин ҳисобида мешуд:

Аломатҳои ду услуби муошират дар педагогика

Услуби демократӣ	Услуби авторитарӣ
1. Кор бо синф дар маҷмӯъ	1. Бо донишҷӯ як ба як кор кунед
2. Хоҳиши ба ҳисоб гирифтани ҳислатҳои индивидуалӣ ва таҷрибаи шахсии донишҷӯ, фаъолият ва эҳтиёҷоти ӯ.	2. Андешаи миёнаи донишҷӯ, мавҷудияти талаботи абстрактӣ, ки қобилиятҳои инфиродии ӯро ба инобат намегиранд
3. Муносибати шахсӣ ба донишҷӯ	3. Характеристика муносибати функционалӣ-тиҷорӣ ва ситuali мебошад
4. Муносибатҳои манфӣ вучуд надоранд ва зоҳир намешаванд	4. Мавҷудияти муносибатҳои равшан ифодаёфта
5. Дар баҳодихӣ ва рафтор стереотипҳои вучуд надоранд	5. Стереотипизатсия дар арзёбӣ ва рафтор
6. Набудани интиҳобӣ дар тамос ва субъективӣ дар арзёбӣ	6. Интиҳобӣ ва субъективӣ дар арзёбӣ

Бо вучуди ин, дар солҳои 90-ум дар психология муносибати гуногунтаре ба таснифи услубҳои муошират дар синф ташаккул ёфтааст, ки дар он шакли муколамаи ташкил ҳамчун меъёри асосии арзёбӣ гирифта мешавад.

Фаъолияти коммуникативӣ (он ба дарки педагогии ташкили ҳамкорӣ дар дарс наздиктар аст).

Муаллифони ин консепсия чунин мешуморанд, ки маҳз дар ҳамин ҷанбаи ҳамкорию мутақобила қисми зиёди ҳисобҳои нодуруст зоҳир мешавад, ки на он қадар бо камбудихии омодагии методии ҳайати омӯзгорон дар дарс (Ю.П. Азаров, Ю.З. Гилбух, М. Ю. Кондратьев, С. А. Шейн ва дигарон), балки бо шакли соҳаи муошират дар ҷомеа муайян карда мешавад. Машхуртарин таснифоти услубҳои муошират имрӯз аз ҷониби Шейн С.А. - муаллиф пешниҳод мекунад, ки услубҳои зерини мутақобила баррасӣ карда шаванд:

1. Махфӣ-диалогӣ (тибқи муаллиф 29% омӯзгорон соҳиби он), ки худбаҳодии баланди омӯзгор, некбинии педагогӣ ва тамаркуз ба нерӯи шахсияти хонандаро пешбинӣ менамояд.

2. Алтруистӣ (6%), ки ба худбаҳодихии пасти муаллим, тобеъияти ӯ ба вазифаҳои таълим, иваз кардани кӯшиши кӯдакон бо ғаъолияти шахсии худ ва бетаваҷҷуҳӣ ба рушди шахсии ӯ гумон мекунад.

3. Бароҳат (4%), ки ба худбаҳодихии пасти муаллим, муоширати сатҳӣ ва бе низоъ бо ҳадафҳои норавшан, вақте ки хайрҳои беруна бо бепарвоии дохилӣ нисбат ба донишҷӯ пайваст мешавад.

4. Бепарвоя (10%), ки худбаҳодихии баландро бо норозигии пинҳон аз раванди муошират, худдорӣ шадид дар эҳсосот ва “дурӣ” аз кӯдакон пешбинӣ мекунад.

5. Рефлексивӣ-манипуляторӣ (3%), ки худбаҳодихии баланд ва худдорӣ, хоҳиши ба даст овардани муваффақияти бештар, истифодаи чандири малака ва дониши муоширатро дар бар мегирад.

6. Авторитарӣ-монологӣ (25%), ки ба худбаҳодихии баланди омӯзгор, бартарии омӯзгор бар кӯдакон, бартарии усулҳои интизомӣ нисбат ба усулҳои ташкилӣ, нодида гирифтани нуқтаи назари хонандагон, қолаббандӣ ва субъективиро дар баҳоҳо пешбинӣ мекунад.

7. Муноқиша (7%), ки худдорӣ ва худбаҳодихии паст, рад кардани муошират ва нақши шахс, тавваҷуъ дар муоширатро дар бар мегирад. [7, с. 44-46].

Ин таснифот хусусиятҳои каму беш равшани услубҳои муоширатро, пеш аз ҳама, вобаста ба принципҳои таъсири психологию ихтиёро ба қудакон ҳангоми дарси пешниҳодкардаи муаллим муайян мекунад, на танҳо аз сатҳи салоҳияти педагогии ӯ.

Арзиши ин нуқтаи назар барои тадқиқот дар он аст, ки вай истифодаи натиҷаҳои тадқиқоти диагностикӣ ва сотсиологиро дар бар мегирад ва ба принципҳои муосири таҳияи усулҳои таҳлили иҷтимоӣ ва педагогӣ оид ба масъалаҳои муоширати педагогӣ ҳос аст.

Имрӯз имкони муфассалтар омӯختани масъалаи душвориҳои **омӯзгор дар интиҳоби услуби муошират** вучуд дорад. Кӯшиши ҷиддитарин барои омӯзиши ин мушкилот аз ҷониби Кан-Калик В.А., ки дар асоси таҳхис мушкилоти асосии зеринро барои муаллимон дар интиҳоби услуби муошират муайян кардааст:

муаллим гуё аз синф боло мебарояд;

- пайдоиши масофа дар муносибати байни муаллим ва хонандагон;

- интиҳобӣ дар муносибат бо кӯдакон;

- муаллим танҳо ҳудаш, фикру ақидаи ӯро мешунавад;

- муаллим дар асоси барномаи пешбинишуда амал карда, ба тағйироти вазъият эътибор намедихад;

- бартарияти ҳислатҳои дӯстона аксар вақт ба муносибати ошноӣ оварда мерасонад;

- муаллим ҳудро ташаббускори асосии раванди таълим медонад;

- муаллимо доимо шубҳа азоб медихад: оё онҳо ӯро дуруст мефаҳманд, оё ҳафа намешаванд ва ғайра» [8, с.98].

Таҳлили равишҳои мавҷудаи сохтори мазмуни ғаъолияти коммуникативӣ дар синф аз он гувоҳӣ медихад, ки мактабҳои муосир ба муоширати бештар инсонпарварона бо хонандагон нигаронида шудаанд. Бештари вақт ин тамоюлро дар ғаъолияти он муассисаҳои таълимӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ғаъолияти ҳудро дар асоси принципҳои инноватсионии ташкили ғаъолият дар синф, пеш аз ҳама, “муоширати баробари омӯзгор ва хонанда” пешбинӣ мекунанд.

Ин мавқеъ дар ҷустуҷӯи доимӣ дар мамлақати мо ва берун аз он барои принципҳо, усулҳо ва технологияҳои нави ташкили раванди таълим, ки дар он системаи инсондустии муносибатҳои байни муаллимон ва хонандагон нақшӣ асосӣ мебозад, ифода меёбад. Дар ҳориҷа ин раванд роҳи даст кашидан аз усулҳои анъанавии таълиму тарбияро пеш мегирад. Пеш аз ҳама, ин дар ғаъолиятҳо ифода меёбад:

• «Мактабҳои озоди Вальдорф» (Рудольф Штайнер), ки идеяҳои бунёди раванди таълим ва эҷоди принципҳои нави муносибатҳои байнишахсӣ мувофиқи хусусиятҳои синну солӣ (индивидуализатсия) амалӣ мешаванд, яъне хоҳиши таваҷҷӯҳи «ба шахсияти донишҷӯ» дар рафти муошират бо ӯ дар дарс вучуд дорад [9, с.4].

• «Мактабҳои М.Монтессори», ки дар онҳо вазифаҳои асосӣ вучуд доранд: инкишоф додани ҳар як кӯдак мувофиқи қобилияташ; Омода кардани муаллим ба нақши нозир ё миёнараве, ки ба ҳаракатҳои ихтиёрии кӯдак монеъ намешавад ва фаъолияти худро ба қолабҳои манфии муошират бо кӯдакон асос намедихад ва намедонад, ки тарзи муоширати худро бо онҳо чӣ гуна тағйир диҳад (роҳи дигари фардикунонӣ).

• «Мактаби нав»-и С Френет. Он, пеш аз ҳама, «ба назар гирифтани психологияи инкишоф ва қобилиятҳои гуногуни хонандагон» ҳангоми фаъолияти коммуникативӣ дар раванди таълим нигаронида шудааст. Аммо дар доираи ҷустуҷӯи роҳҳои ташкили фаъолияти коммуникативии онҳо «муошират»-ро истифода мебаранд, танҳо ҳамчун воситаи ёрирасони амалӣ гардондани принципҳои кори худ ва дар ин сурат онҳо таклиф намекунад, ки кудакон дар рафти иҷрои вазифаҳои таълимӣ иштирокчиёни баробарҳуқуқи муошират ҳисоб карда шаванд.

«Гуруҳи нави маорифи Франция» бо сардории Анри Бассис. Аз соли 1990 инҷониб ин технологияи педагогӣ ташкили раванди таълим дар мамлакати мо беш аз пеш маъмул гаштааст («устоҳонаҳои педагогӣ»). «Мақсад аз ин технологияи педагогӣ ҷорӣ намудани омӯзгор ба ҷараёни шинохт, ҷустуҷӯи дониш аст, на инки бевоситаи маълумот аз донишманд ба нодон». Дар ин маврид масъалаи асосӣ интихоби индукторе мебошад, ки дар шури донишҷӯён дарҳости ангезандаро «ба вучуд меорад». Методологияи ташкили муносибатҳои байнишахсӣ дар «семинар» ба принципҳои асосии зерин асос ёфтааст:

1. «Устод дар муошират фазои хайрхоҳӣ, ошкорбаёнӣ ва ҳамкориро ба вучуд меорад.

2. Соҳаи эмотсионалии кӯдакро дар бар мегирад, ба эҳсосоти ӯ муроҷиат мекунад, шавқҳои шахсии хонандаро ба омӯзиши масъала бедор мекунад.

3. Устод дар ҷустуҷӯи дониш ба шогирд баробар аст, бо ҳама кор мекунад.

4. Барои ҷавоб додан ба саволҳо вақт ҷудо мекунад.

5. Маълумоти заруриро дар вояи хурд таъмин намуда, зарурати онро дар кӯдакон ошкор мекунад.

6. Баҳодиҳии расмӣ кори донишҷӯро аз байн мебарад (таъриф намекунад, сарзаниш намекунад, дар журнал баҳо намегузорад), аммо тавассути таблиғи кор имкон медиҳад, ки баҳодиҳии донишҷӯӣ, тағйироти он ва ислоҳи худ ба вучуд ояд» [10, с. 16].

Имрӯз ин техника дастоварди асосии педагогикаи гуманистии Аврупо мебошад. Дар мактабҳои тоҷикӣ дар баробари таваҷҷӯҳ ба таҷрибаи хориҷӣ дар ташкили фаъолияти коммуникативӣ дар синф, онҳо усулҳои худро меҷӯянд, ки имкон медиҳанд раванди муошират дар мактаб дар асоси принципҳои нав бунёд карда шаванд. Аз як тараф, дар раванди муошират дар синф самти амалӣ намудани нерӯи эҷодии омӯзгор мавҷуд аст, ки дар он қобилияти муаллим дар дарс аз усулҳои ғайрианъанавӣ ташкили муомила («бозӣҳои нақшбозӣ», «семинарҳо, машғулиятҳои гуруҳӣ ва ғайра) истифода бурда тавоништан роли асосиро мебозад - (Ю.П. Азаров, Ш. А.Амонашвили, И.П.Волков, А.К., Кухарев, Н.В.

Аз тарафи дигар, ҷустуҷӯ дар заминаи чунин вазифаҳои бунёдӣ, аз қабилӣ фардикунонӣ ва тафрикаи омӯзиш, ҳангоми таҳияи технологияҳои гуногуни ташкили муошират дар синф сурат мегирад. Маҳз ҳамин муносибати дутарафае, ки коллективҳои педагогӣ мактабҳои гуногун пешниҳод кардаанд, ҷустуҷӯи роҳҳои бехтар намудани «вазъияти коммуникативӣ» дар раванди таълиму тарбия ба мо имкон медиҳад:

муайян намудани самтҳои асосии таҳлили иҷтимоию педагогӣ оид ба проблемҳои таҳқиқи мавзӯ;

тасдики ақида дар бораи он, ки фаъолияти коммуникативӣ дар мактаб падидаи динамики инкишофёбанда мебошад, ки бо вазифаҳои ба ҳам алоқаманд муайян карда мешавад;

дорои сохтори худ, ки тавассути усулҳо ва шаклҳои гуногуни муносибат бо кӯдакон амалӣ карда мешавад;

дар рафти фаъолияти ислоҳи мо имконияти шинос кардани муаллимон бо таҷрибаи амалии ҷорӣ намудани принципҳои нави ташкили ҳамкориҳо дар синф ба раванди таълим таъмин карда метавонем;

зухуроти унсурҳои эҷодкорӣ дар истифодаи технологияҳои нави педагогӣ, конструктивӣ, нақш ва аҳамияти тамоми раванди муоширатро дар мактаб зиёд мекунад.

Зарурати баҳодиҳии муносиби «фарҳанги муошират»-и муаллимони мактабҳо ба таъсиси дастгоҳи ҳаҷми методӣ барои гузаронидани имтиҳони дахлдор мусоидат кард. Ғайр аз ин, ақидае, ки дар илм ва амалияи педагогӣ мо мавҷуданд, дар бораи нақши фаъолияти коммуникативӣ дар чараёни таълим, пеш аз ҳама аз нуқтаи назари усулҳои баҳодиҳии маҳорати муоширати омӯзгор вобаста аст.

Бинобар ин, мо зарур мешуморем, ки дар сархати оянда ба таҳлили вазъияти ҳозираи таъминоти методии тақмили ихтисоси кадрҳои педагогӣ оид ба проблемаҳои усулҳои ташкили фаъолияти коммуникативии муаллим бо хонандагон дар ҳамаи марҳалаҳои фаъолияти педагогӣ дар дарс диққати махсус диҳем.

АДАБИЁТ

1. Зеленина, Л.М., Яковлева, Г.А. Педагогические факторы гуманизации отношений "учитель - ученик",// материалы н.-п. конф. "Современная школа: проблемы гуманизации отношений учителей, учащихся и родителей",- М., МГУ, 1993, с.70-72.
2. Лисина, М.И. Проблемы онтогенеза общения,- М., "Педагогика", 1986, 143 с.
3. Мудрик, А.В. Общение школьников,/сер. Педагогика и психология, N11,- М., "Знание", 1987, 80 с.
4. Мудрик, А.В. Общение школьников,/сер. Педагогика и психология, N11,- М., "Знание", 1987, 80 с.
5. Маркова, А.К., Матис, Т.А., Орлов, А.Б. Формирование мотивации учения,- М., "Просвещение", 1991, 192с.
6. Гоноболин, Ф.Н. О некоторых психических качествах: личности учителя,- /Вопросы психологии, N 1, 1975, с. 12-15.
7. Шеин, С.А. Диалог как основа педагогического общения,- /Вопросы психологии, N 1, 1991, с. 44-52.
8. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении,- М., "Просвещение", 1987, 190 с.
9. Краних, Э.М. Свободные Вальдорфские школы, -М., "Парсифаль", 1993, 40 с.
10. Белова, Н.Н. Я знание построю в мастерской,- СПб., СП6ГУПМ, 1994, 54 с.
11. Боева, Л.П. Человек: деятельность и общение, - М., "Мысль", 1978, 216с.
12. Боева, Л.П. Человеческий фактор: новое мышление и новое действие, /сер.Знание, N 6,- М., 1988, 63 с.
13. Грехнев, В.С. Культура педагогического общения,- М., "Просвещение", 1990, 144с.
14. Батракова, С.Н. Основы профессионально-педагогического общения,- Ярославль, "Издательство Яр ГУ", 1996, 119 с.
15. Березовин, Н.А., Коломинский, Я.Л. Учитель и детский коллектив,- Минск, Изд. БГУ, 1975, 160с.

16. Березовин, Н.А. Проблемы педагогического общения,- Минск, "Издательство Мин ГУ", 1989, 126 с.

17. Бодалев, А.А. Проецирование и взаимодействие в общении, / Педагогика, N 1, 1994, с. 11-14.

МАВЗУЪ, ЖАНР ВА ХУСУСИЯТИ ҒОЯВИЮ БАДЕЙ ДАР АШЪОРИ БАЧАҒОНА (ДАР МИСОЛИ АШЪОРИ БАЧАҒОНАИ ҒАФФОР МИРЗО)

МУСТАФОЗОДА Нафиса - номзади илмҳои филологӣ, и.в.дотсент, муовини директор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. ш.Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5. **E-mail:** nafisa8@inbox.ru, **тел.:** (+992) 918-26-27-77.

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили мавзуъ, жанр ва хусусиятҳои ғоявию бадеии ашъори шоири маъруфи тоҷик Ғаффор Мирзо бахшида шудааст, ки махсусан барои кӯдакон ва наврасон навишта шудаанд. Муаллиф дар мақола нишон медиҳад, ки эҷодиёти кӯдаконаи Ғаффор Мирзо на танҳо бо соддагӣ фаҳмо будани забон, балки бо ғояҳои тарбиявӣ, инсонпарварӣ ва муҳаббат ба табиату зебоӣ фарқ мекунад. Ашъори ӯ аз ҷиҳати жанрӣ гуногун буда, шеърӯ афсона, панду ҳикмат, ҳаҷв ва латифахоро дарбар мегирад.

Шоир бо истифода аз образҳои ҷолиб ва воқеаҳои шавқовар, ҷаҳони рангини кӯдаконро нишон медиҳад ва бо ин васила ҳисси меҳрубонӣ, дӯстӣ ва меҳнатдӯстиро дар қалби хонандагонӣ наврас парвариш мекунад. Таълимоти ахлоқӣ ва иҷтимоии ашъори ӯ, тавассути услуби раван ва шакли бадеии зебо, мақоми шоёни ҳудро дар адабиёти бачагон пайдо кардааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, кӯдак, ҷистон, мавзуъ, табиат, жанр, мақола, афкор, шоир, ақида, эҷодиёт, ашъ, эҷодиёт, нутқ, забон.

ТЕМА, ЖАНР И ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА ГАФФОР МИРЗО ДЛЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

МУСТАФОЗОДА Нафиса – кандидат филологических наук, и.о. доцент заместитель директора по науке и международным связям Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. **E-mail:** nafisa82@inbox.ru, **тел.:** (+992) 918-26-27-77.

Аннотация. Статья посвящена анализу тематики, жанра и идейно-художественных особенностей стихотворений известного таджикского поэта Гаффора Мирзо, написанных специально для детей и подростков. Автор в статье показывает, что детское творчество Гаффора Мирзо отличается не только простотой и ясностью языка, но и просветительскими идеями, гуманизмом, любовью к природе и красоте. Его стихотворения разнообразны по жанрам, охватывая поэзию и басни, советы и мудрость, сатиру и анекдоты.

Используя интересные образы и интересные события, поэт показывает красочный мир детей, тем самым воспитывая в сердцах юных читателей чувство доброты, дружбы и трудолюбия. Нравственные и социальные учения его стихов, их плавный стиль и прекрасная художественная форма снискали им достойное место в детской литературе.

Ключевые слова: литература, дети, загадки, тема, природа, жанр, статья, ум, поэт, творчество, мысль, предметы, произведения, речь, язык.

THEME, GENRE, AND IMAGINATIVE AND ARTISTIC CHARACTERISTICS OF GHAFFAR MIRZO'S POEMS FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS

MUSTAFOZODA Nafisa - candidate of philological sciences, Acting Associate Professor, Deputy Director for Science and International Relations of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Dushanbe, 48/5 Borbad Street. **E-mail:** nafisa82@inbox.ru, **phone:** (+992) 918-26-27-77.

Annotation. This article is devoted to the analysis of the theme, genre, and ideological and artistic features of the poems of the famous Tajik poet Ghaffor Mirzo, written especially for children and adolescents. The author shows in the article that Ghaffor Mirzo's children's work is distinguished not only by the simplicity and clarity of the language, but also by educational ideas, humanism, and love for nature and beauty. His poems are diverse in genre and include poems and tales, advice and wisdom, satire, and anecdotes.

Using interesting images and interesting events, the poet shows the colorful world of children, thereby cultivating a sense of kindness, friendship, and hard work in the hearts of young readers. The moral and social teachings of his poems, through a flowing style and beautiful artistic form, have found their worthy place in children's literature.

Keywords: literature, children, riddles, theme, nature, genre, article, mind, poet, creativity, thought, objects, works, speech, language.

Ғаффор Мирзо барои бачагон ва наврасон мавзӯҳоро тарзе интихоб кардааст, ки аз ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо ҳикоя кунад ё ба хоҳишу талабҳои онҳо ҷавобгӯ бошад. Шоир хеле хуб медонад, ки насли хурдсол майлу рағбат ба чӣ дорад. Чаро дидан ва чиро дидан меҳаҳад. Маҳз барои ҳамин ҳам, нависандаи бачагон мавзӯҳои муштаракро чунон бояд тасвир кунад, ки ба фаҳмиши бачагон мувофиқ буда, барояшон шавқовар бошад. В.Г.Белинский басо хуб гуфтааст: «Бачагон хулосаю исбот, пайи ҳам омадани мантики ходисаю воқеаҳоро талаб наменамояд, ба онҳо образ, рангу овоз зарур аст. Бачагон ғоя (идея) –ро дӯст намедоранд, барои онҳо кисса, повест, афсонаву ҳикоя лозим аст» [9.5].

Ғаффор Мирзо низ ҳамин нуқтаҳоро ба инобат гирифта барои бачагони хурдсол асар меофарад. Дар шеърҳои достонҳои барои бачагон ва наврасон офаридаи ӯ тамоми олами ҳайвоноту наботот ба суҳан медароянд. Дар ҷое ҳайвонот бо ҳаракатҳои худ боиси хушҳолӣву болидарӯхӣи хурдтаракон гардад, дар ҷои дигар офтобу борону раъду барқ байни хеш мубориза мекунад. Мавзӯҳои, ки шоир интихоб намудааст, барои ҳамаи синну соли бачагон мувофиқат менамояд. Ғаффор Мирзо барои бачаҳо дар жанрҳои хурди шеърӣ, достон-афсонаҳо дар шакли қофиябандии маснавӣ, рубоӣ дар мавзӯҳои ҳаёти иҷтимоӣ, маишӣ, робитаи инсон бо табиат, робитаи бачаҳо бо паррандаву ҳайвоноти хонагӣ, фаслҳои сол, ҳашарот ва ғайра асарҳои зиёде эҷод намудааст. Масалан, шеърҳои хурду достон-афсонаҳои шоир ба худ вижагиҳои хос доранд. Аз ин лиҳоз, шеърҳои «Як тухфаи майдекак» аз ҷиҳати устухонбандӣ аз панҷ банд иборат мебошад. Банди аввал 4 –мисраъ, банди дуюм 6-мисраъ, банди сеюм 6-мисраъ, банди чорум 5-мисраъ ва банди охир 4-мисраъ иборат шудааст. Ҳар банд дорои мундариҷаи мустақил буда, дар он феълҳои рафтори хирсақ, рӯбох, санҷоб, муш, харғушбача, анҷобак, занбӯр аз забони шоир ва наберааш Дилишҷон қисса шудааст.

Қисми зиёди шеърҳои шоирро вазни шеърҳои ҳичоӣ ташкил медиҳад, дар байни асарҳои шоир аксарияташон достон-афсонаҳои ҳаҷмашон хурд ва калонро ташкил медиҳад. Масалан, қофиябандии достон-афсонаи «Гунҷишкак» дар шакли қофиябандии

маснавӣ – аа, бб, вв...эҷод шудааст. Дар асарҳои шоир ба монанди «Афсонаи сесона, се мурғи дари хона», «Шайтони бе кафшу маҳсӣ», «Як қатра Офтоб», «Раҳмат ба ту, эй Офтоб» низ дар қофиябандии маснавӣ таълиф ёфтааст. Асари дигари шоир «Баррача рӯяд аз замин» аз 11 банди 4-мисраи иборат аст, ки се мисраи аввал баҳор, савор, ёлдор ҳамқофия ва мисраи чорум аз қофия озод мебошад, ки дар шакли **аааб** қарор дорад.

Аз рӯи асарҳои барои бачагон офаридаи Ғаффор Мирзо пай бурдан душвор нест, ки ӯ адабиёти шифоиро хеле хуб мавриди омӯзиш қарор додааст ва дар ҳамоҳангӣ бо адабиёти шифоии халқ достонҳои «Гунчишқак», «Афсонаи сесона, се мурғи дари хона», «Достак», «Шайтони бе кафшу маҳсӣ» - ро навиштааст, ки далели равшан барои гуфтаҳои болост.

Ғаффор Мирзо шеърхову достонҳои хешро барои бачагони хурдсол тавре менависад, ки диққатҷалбкунанда бошад. Барои бачагон, алалхусус барои бачагони синни томақтабӣ, шунидани афсонаҳои қаҳрамонӣ ва ё нақлу достонҳои ҷолибу сеҳрангез хуш аст, хусусан агар он бо назм бошад. Ин талабу хоҳиши хонандагони хурдсолро ба инобат гирифта, шоирони мо, аз ҷумла Ғаффор Мирзо баъзе афсонаҳои халқиро ба назм даровардаанд. Дар ин бобат адабиётшинос Юсуф Акбаров навиштааст: «Барои бачагон, алалхусус барои бачагони синни томақтабӣ шунидани афсонаҳои шавқовари қаҳрамонӣ хуш аст, хусусан агар ки бо назм бошад. Ин талаби хонандагони хурдсолро ба назар гирифта, шоирони мо баъзе афсонаҳои халқиро ба назм медароранд, аз нав такмил медиҳанд ва баъзе асарҳои худро бо ҳамин услуб менависанд. Зеро услуби асарҳои фолклорӣ дар давоми асрҳо аз имтиҳони бузург гузашта, такмилу инкишоф ёфтааст. Аз ин рӯ, ҳар як асари фолклорӣ ба осонӣ ба дили хонандагон роҳ меёбад. Сабаби завқовар будани бисёр шеърҳои М.Миршакар, А.Дехотӣ, С.Чавҳаризода, Ғ.Мирзо, У.Рачаб, А.Баҳорӣ, А.Шукӯҳӣ, Мухтор Қаҳҳор ва дигарон дар он аст, ки бо услуб ва равиҳои асарҳои фолклорӣ навишта шудааст.

Ғаффор Мирзо дар офаридани достон-афсонаҳои хеш ба асарҳои фолклорӣ тақия намуда, афсонаву қисса ва ривоятҳое, ки байни оммаи халқ паҳн шудааст, ба онҳо як рангу таровати хоса бахшида, ба намуди назм офарида ба насли наврас пешниҳод намудааст. Ҳамаи ашъори кӯдакони Ғаффор Мирзо аз эҷодиёти даҳанакии халқ ифода меёбад. Дар аксарияти афсонаҳои халқӣ барои бачагон, ки аз тарафи модаркалону бобоён, модарону падарон ба бачагон нақл карда мешуданд, дар бораи ҳайвоноту наботот, дӯстии байни инсонҳо сухан меравад. Дар достон-афсонаҳои Ғаффор Мирзо низ ин нукта хеле хуб мушоҳида мешавад. Ба воситаи ин афсонаҳо мардум ба фарзандони худ ахлоқи нек меомӯзанд, аз ҷумла беҳтарин хислатҳои инсонӣ: меҳнатдӯстӣ, шучоат, нақӯкорӣ, покдилӣ ва садоқатро тарғиб менамояд. Ғаффор Мирзо низ ба ҳамин нуктаҳо аҳамияти кулӣ медиҳад ва афсонаҳои хешро тақия ба фолклор менависад. Масалан, дар фолклори тоҷик бо номи «Бибигамбусак» афсонае маълум аст, ки мазмуни фишурдаи он ба ин шакл сурат мегирад:

Қурбоққа ба гамбусак мегӯяд, ки ба ягон сабаб бо ту қаҳрӣ шавам чӣ кор мекунӣ?

- Қаҳрам биёяд – гуфтааст қурбоққа чашмонашро ало карда – аз поят қашида ба об мепартоям.

Бибигамбусак дар ҷавоб шеър мегӯяд:

Озорам ман, беозорам,

Тоқати ин хел шӯ надорам.

Баъд мушак ўро ба занӣ мегирад ва ҳар боре, ки ба хонааш баргардад, ба унвони ҳамсараш шеър мегӯяд:

Мағзу мавиз овардам,

Ҳар чӣ лазиз овардам.

Тезтар ин ҷо бароед,

Дарро ба ман кушоед! [5.26].

Ғаффор Мирзо низ ба ҳамин равиш мегӯяд:

Санҷоб дар сабадча,
Овард сета кулча.
Якта худаш меҳӯрад,
Якта занаш меҳӯрад,
Яктаи дигари он
Барои кӣ Дилишчон? [12.8].

ё дар ҷои дигар:

Ҳар гаҳ биёям аз сафар,
Савғот меорам ба бар... [12.8].

Ю. Акбаров дар мақолаи хеш таъкид мекунад, ки: «Сабаби муваффақият пайдо намудани асарҳои Ғаффор Мирзо ҳамин аст, ки дар онҳо воқеаҳои аҷоибу шавқовар ва диққатҷалбкунанда ба забони ширину шӯҳ, содаю равон, бо як юмори дилнишин, бо услубу оҳанги афсонаҳои халқӣ гуфта шудааст» [6.108]. Чӣ хеле ки дида мешавад, тасвиру ба вуқӯъ омадани амалиётҳо дар достон-афсонаҳои Ғаффор Мирзо ба монанди афсонаҳои халқӣ хеле ҷолибу таъсирбахш мебошанд. Бисёр афсонаҳои Ғаффор Мирзо монанди афсонаҳои халқӣ бо иштироки ҳайвонҳо сурат мегиранд. Ва ин афсонаҳо бозиҳои бачагонро пеши назар меоранд. Дар фолклори тоҷик низ сурудҳое, ки ба бачагону наврасон бахшида мешаванд, бо фаъолияти бачагони хурдсол, ки асоси онро бозиҳои гуногун ташкил медод, омезиш ёфтааст. Як қатор бозиҳои бачагон сурудҳои хурд-хурди иборат аз ду, чор, шаш мираъро дар бар мегирад. Мисол:

Ҳой бачаҳо хезетон,
Ин қадар нахобетон
Офтоби ҳаррӯзӣ,
Бо либоси зардӯзӣ
Баромадааст аз дур
Меҳандад бинед, чӣ тур? [3.40].

Бо ҳамин мазмун Ғаффор Мирзо мегӯяд:

Бояд ҳар пагоҳӣ,
Барвақт хезад аз хоб.
Ўро давост варзиш,
Обу ҳавову офтоб... [10.4].

Шеърӯ тарона, чистонҳои халқӣ ва бозиҳои гуногун, ки байни мардум пахн шудаанд, бо ифодаи возеҳтару содаву рангин ва мазмуни баланд дар ашъори барои кӯдакону наврасон таълиф намудаи Ғаффор Мирзо ба таври дигар инъикос ёфтааст. Дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик» ҷилди 6 «Адабиёти бачагона» [3].

дар ҳаёти бачагон чӣ гуна нақш бозидани шеър ба тафсил сухан рафтааст, аз ин ҷо бармеояд, ки падарону бобоёни мо барои тарбияи фарзандонашон аҳамияти ҷиддӣ зоҳир менамудаанд: «Мардум дараҷаи фаҳмиш ва имкониятҳои дарккунии бачаро ба эътибор гирифта, сурудҳое эҷод кардаанд, ки бачагонро ба шавқ меоварад ва мароқи онҳоро ба каломи бадеӣ, бо зебӣ тарбия менамояд» [3.194].

Акнун барои равшанӣ андохтан ба гуфтаҳои боло ба чанд масъала эътибор медиҳем. Аз адабиёти шифоӣ намунаҳои беҳтарини шеърҳои халқӣ то замони мо омада расидааст, ки аксарияти шеърҳо ва достон-афсонаҳои Ғаффор Мирзо аз ҷиҳати мазмун, услуб ва сабки баён ба ҳамдигар мушобеханд, ки ба онҳо шеърҳои «Момочурғотак», «Чанбаршохак», «Пишӣ, ту кучо алла» ва ғ. аз намунаҳои беҳтарини ин гуна шеърҳо ба шумор мераванд:

Момочурғотак,
Чаро ту хурдак.
Болу паракат

Сурхаку зардак
Боло мепарӣ,
Куҷо мепарӣ.
Момочурғотак
Чурғотат канӣ?
Соли нав омад
Савғотат канӣ?

Рафтаи деҳак,
Дидам бузак.
Хурду пастак,
Шоҳаш качак.

Пишӣ, пишӣ, лолои ту,
Мошони мо бобои ту.
Аз куҷо гаштанҳои ту,
Чоруқ намонд дар пойи ту.
Сағ пуштаки дар хуфта,
Пишӣ, ту куҷо алла?
Бомак ғарами пахол
Пишӣ, ту куҷо алла?... [5.188-189].

Фарошутрук,
Фароштурук,
Думат микроз
Омадӣ боз?
Аз лаби ой,
Овардӣ лой,

Шифти хона,
Сохти лона.
Лонаат шуд,
Аз бача пур.
Бо бачахот
Ширкулча хӯр [5.186].

- Зоғи ало:
- Қар, қари қар,
- Куҷо равӣ?
- Лаблаби чар,
- Чӣ мечинӣ?
- Меваи тар,
- Кай меҳӯрӣ?
- Вақти сахар [5.185].

Мусичаи бегуноҳ,
Рӯи сандали баро,
Аз нӯлакат муччӣ кунам,
Аз думакат қайчӣ кунам.
Мусича гуфт – Заргарам,
Тавқи зар дар гарданам,
Имрӯз туй хоҳарам,

Хабар бар ба модарам [5.185].

Як микдор асарҳои гуногуншакл ва гуногунмазмунӣ халқӣ ҳастанд, ки онҳоро бачагон дар мавридҳои гуногун истифода мебаранд ва аз ин рӯ, онҳоро фолклори бачагон меномем. Ин асарҳо асосан дар шакли афсона, достон, қиссаву ривоят аз тарафи калонсолон эҷод шуда ва дар онҳо шавку завқ, рӯҳияи хурдтаракон ба эътибор гирифта шудааст. Хусусиятҳои забонӣ, услубӣ, мавзӯӣ ва тасвири бадеӣ, ки дар фолклори бачагон мушоҳида мешавад, дар шеърҳои достон- афсонаҳои Ғаффор Мирзо низ ин нуқта ба назар мерасад. Дар асарҳои фолклорӣ асосан афсона ва шеърҳои бачагона, ки иштироккунандагони он ҳайвоноту паррандагон мебошанд, аз ҷумла: мусича, достак, фохтак, чумчук, булбулак, акка, чанбаршоҳ, зоғи ало ва ғайра мебошанд, ки ин иштироккунандагон айнан дар достон – афсонаҳои Ғаффор Мирзо низ ҷаҳолана иштирокдоранд. Инчунин дар фолклор шеърҳои зиёде ба назар мерасанд, ки аз омад-омади баҳор ва фарорасии айёми кишту кор ва шодиву сурури кӯдаконро ифода менамояд.

Рӯзҳои тобистон,
Миёни боғу бӯстон.
Меравем давон-давон,
Ба сӯи оби равон.
Даруни об метозем,
Обчошакон мебозем.
Ҳам оббозӣ мекунем,
Ҳам хокпошӣ мекунем... [2.40].

Ғаффор Мирзо ин тасвири фасли тобистонро ба таври дигар ба тасвир кашидааст:

Баҳорон бо муроде мешитобад,
Ки тобистон шавад дар охири кор.
Ки ҳар гул бо ҳазорон обутобе,
Бубандад ғура, рангин оварад бор...
Ки дохил гашта дар саҳрои пахта,
Кунрад кӯҳи сафедаи пахта ҳосил [20.18].

Маҷмӯаи дуҷуми ӯ «Як тӯҳфаи майдекак» мебошад, ки дар ин китоби шоир маҳз ҳамин гуна шеърҳои дар сабку оҳанги сурудҳои халқӣ эҷодкардаи ӯро дар бар гирифтааст. Чунончӣ:

Хирсак асалдуздӣ рафт,
Хирсака ору газид.
Ӯ дод гуфта мегурехт,
Харгӯшбача механдид.

Ё ин ки:

Гуфт рӯбоҳи рӯмолсурх,
- Намехӯрам гӯшти мурғ
Занбуруғам мефорад,
Вай устухон надорад,
Накун Дилишҷон бовар
Ба рӯбоҳи фиребгар...
Ду санҷобу як хирсак,
Аз ҷӯб карданд алвончак.
Алвончак дар тағи бед
Ҷӯби алвончак сафед [12.4].

Дар ин шеър ба кавли Ю.Акбаров «...ин мисраъҳо пур аз ҳаракат ва ҷӯшу хурӯш буда, воқеа хеле аҷиб ва хандаовар аст, мисраъҳо кӯтоҳ ва калимаҳо ба бачагон шиносу фаҳмоанд» [6.105].

Илова бар ин, Ғаффор Мирзо дар ин шеър аз ҷумла шеърҳои дигараш хонандагони хурдсоларо ба ҳаёт ва табиат шинос мекунад, ба онҳо одати хирсак, ки асалро дӯст медорад ва ҳислати занбӯри асалро нишон дода, манзараҳои ғалатии ҳаётро дар пеши назари бачаҳо ба ҷилва меандозад, муносибати рангини дар олами растаниҳо ва ҳайвонот вучуддоштаро дақиқназарона омӯхта, барои бачаҳо афсонаҳои дилангез эҷод мекунад.

Рачаб Амонов дар китоби «Адабиёт ва бачагон» хеле хуб баён месозад: «Ғаффор Мирзо ба туфайли завқи пурқуввате, ки дар эҷоди асарҳои бачагона пайдо карда буд, камбудияшро фаҳмида, ба шакли ифода бештар аҳамият дод. Ӯ таҷрибаи шоирони пешқадам, хусусан эҷодиёти даҳанакии халқро раҳнамоӣ худ қарор дода, ба офаридани асарҳои камар баст, ки ҷӣ аз ҷиҳати мазмун ва ҷӣ аз ҷиҳати услуб, ҳусни беҳтарини сурудҳои бачагонаи халқиро ба худ гирифта, ба талаботи назми хурдсолон мувофиқат кардаанд» [2.128].

Рачаб Амонов андешаашро идома дода мегӯяд: «... дар маҷмӯаи ӯ «Як тӯҳфаи майдекак» маҳз ҳамин шеърҳо ҷой пайдо кардааст, муҳаққиқ Ю.Акбаров диққатангез будани ин шеърҳоро таъкид карда, ба исботи фикраш пораи зеринро мисол овардааст» [2.128].:

Хирсак асалдуздӣ рафт,
Хирсака ору газид.
Ӯ дод гуфта мегурехт,
Харгӯшбачча механдид... [12.4].

Ин ҷо гап албатта фақат дар сари пурҳаракатӣ кӯтоҳии мисраъҳо ва фаҳмо будани калимаҳо (ҳарчанд, ки ин нуктаҳо дар шеърҳои Ғаффор Мирзо барҷастааст) набуда, дар он аст, ки шоир хонандагони хурдсоларо ба ҳаёту табиат шинос карда, муносибатҳои рангини дар олами растаниҳоро ҳайвонот вучуд доштаро мавриди диққат қарор дода, барои хурдсолон шеърро афсонаҳои завқовару дилнишин меофарад.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Таҳсиб-ус-сибён (ба ҷоп ҳозиркунанда С.Табаров). – Душанбе: Адиб, 1994. – 46 с.
2. Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон – Душанбе: Ирфон, 1981.-244с.
3. Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Дар китоби “Таърихи адабиёти советии тоҷик”. Ҷилди 6.-Душанбе: Дониш.1982.-346с.
4. Адибони Тоҷикистон (таҳия ва танзими Асрори Сомонӣ ва Маҷиди Салим)-Душанбе: Адиб, 2014.-319с.
5. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: УПД, 1983.-92с.
6. Акбаров, Ю. Назми хурдсолон маҳорати баланд ва дониши фаровон металабад. Дар маҷмӯаи мақолаҳо. “Материалҳо оид ба адабиёти бачагон”. Душанбе: Маориф, 1967. с107-141.
7. Бобокалонова, Ҷ. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи советии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1967.-270с.
8. Бобокалонова, Ҷ. Таърихи адабиёти афол. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006.-456с.
9. Белинский, В.Г., Чернишевский, Н.Г., Добролюбов, Н.А. “О детской литературе и детской чтении” – Москва:Детгиз, 1958.-432с.
10. Ғаффор Мирзо. Баррача рӯяд аз Замин. Сталинобод:Нашриёти давлатии тоҷик. 1957.-12с.

11. Ғаффор Мирзо. Санговдавак. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1957.-14с.
12. Ғаффор Мирзо. Як тухфаи майдекак. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1959.-14с.
13. Ғаффор Мирзо. Гунчишкак. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1961.-20с.
14. Ғаффор Мирзо. Достак. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1961.-24с.
15. Ғаффор Мирзо. Афсонаи сесона, се мурғи дари хона. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1969.-16с.
16. Ғаффор Мирзо. – Шайтони бе кафшу маҳсӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1963.-8с.
17. Ғаффор Мирзо. Кадам ҳунар беҳтар аст. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 31с.
18. Ғаффор Мирзо. Гулҳои даста баста. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 95с.
19. Ғаффор Мирзо. Аз ғаҳвора то майдон. – Душанбе: Маориф, 1981.-222с.
20. Ғаффор Мирзо. Наврӯзи кӯдакон. – Душанбе: Ирфон, 1972, 31с.
21. Ғаффор Мирзо. Як қатра Офтоб. – Душанбе: Маориф, 1964-1965.-28с.
22. Христоматия (барои интитутҳои педагогӣ) Тартибдиҳанда Ҷ.Бобокалонова. – Душанбе: ИМТ, 1971.-200с.
23. Муллоҷонов, М. Росташиро гӯям. Дар маҷмуаи мақолаҳои “Материалҳо оид ба адабиёти бачагон”. – Душанбе: Маориф, 1967.-190с.
24. Неъматҷон Файзуллоев. Адабиёти кӯдак. – Хучанд, 2010. – 662с.
25. Тазкираи адабиёти бачагон. Ҷилди 1 (назм). – Душанбе: Маориф, 1979.-336с.
26. Тазкираи адабиёти бачагон. Ҷилди 2. – (наsr). – Душанбе: Маориф, 1980.-365с.
27. Тазкираи адабиёти бачагон. Ҷилди 3. – (наsr). – Душанбе: Маориф, 1983. -347с.
28. Э. Раҳмон. – Кӯдакону наврасон сарвати асосии ҳар миллатанд. – “Садои мардум”, 2009, 20-март.

ТДУ: 37тоҷик+01+362+7тоҷик

САМТҲОИ АСОСИИ ТАРБИЯИ ИНСОН ДАР ЭҶОДИЁТИ ШИФОҲИИ ХАЛҚ

НАЗАРЗОДА Холназар Давлатишо – дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиббони Борбад, 48/5. **E-mail:** nazarov-6888@mail.ru, **тел.:** (+992) 901-60-68-88

Аннотатсия. Дар мақола арзиши тарбиявии эҷодиёти шифоҳӣ ҳамчун фарҳанги суннатии тарбия мавриди баррасӣ қарор дода шуда, ҷанбаҳои муҳимми тарбияи халқӣ дида баромада шудаанд. Гуфта мешавад, ки тарбияи халқӣ мероси маънавии гузаштагонӣ моро аз замони қадим дар бар мегирад ва дар баланд бардоштани ҳисси худшиносӣ ҳудуди наврастони ҷавонӣ нақши муассир дорад. Аз ин рӯ, ба ин восита тарбия додани наслҳои имрӯзаву оянда аз аҳамият холи нест. Вобаста ба муҳимияти тарбияи халқӣ далелҳои илмӣ оварда шудаанд.

Муаллиф ҳамин нуктаро ба назар гирифта, муҳимияти тарбияи халқиро дар самти тарбия барои тарбиятгирандагону тарбиятдиҳандагон мақсади асосӣ шуморидаст. Алоқии мутақобилаи арзиши миллий ва инсонӣ дар эҷодиёти шифоҳии халқ дида баромада шудааст.

Бо дарназардошти аҳамияти бузурги маънавӣ, эҷодиёти шифоҳии халқро бояд дар мактабҳо мавриди омӯзиш қарор диҳанд. Чунки он аз ҷашмаи софу беолоиш фарҳанги маънавии тоҷикон баҳра мегирад.

Калидвожаҳо: Авесто, достон, фарҳанг, тарбия, забон, дониш, суннат, педагогика, афсона, инсон, халқ, ахлоқ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАРОДНОГО УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

НАЗАРЗОДА Холназар Давлатшо – доцент кафедры языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. **E-mail:** nazarov-6888@mail.ru, **тел.:** (+992) 901-60-68-88

Аннотация. В статье рассматривается воспитательная ценность традиционного искусства устной культуры, а также важные аспекты воспитания людей. Говорят, что воспитание людей и форме диалога о духовном наследии наших предков с древних времен способствовало повышению чувства самопознания и самосознания подростков и молодежи. Таким образом, образование сегодняшнего и будущих поколений имеет важное значение. Дается научное подтверждение важности просвещения людей. Принимая это во внимание, авторы поставили перед воспитанником и педагогами задачу народного воспитания.

Рассматривается взаимосвязь национальной и человеческой ценности в народном творчестве. Исходя из огромного эстетического, героического, патриотического значения народного творчества, следует его изучать в школах.

Народное творчество является тем творением могучего народного гения, от которого, как от полноводного чистого родника, веками питается духовная культура таджиков.

Ключевые слова: Авеста, эпос, культура, воспитание, язык, знание, традиция, педагогика, сказка, человек, народ, поведение.

THE MAIN DIREKTIONS OF HUMAN EDUCATION IN FOLK ORAL CREATIVITY

NAZARZODA Holnazar Davlatsho – Associate Professor of the Department of Language and Culture International University tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5. **E-mail:** nazarov-6888@mail.ru, **phone:** (+992) 901-60-68-88

Annotation. The article discusses the educational value of oral creativity as a traditional culture of upbringing and considers important aspects of public education. It is said that upbringing of the people in the form of a dialogue of the spiritual heritage of our ancestors from ancient times has played a useful role in enhancing the sense of self consciousness and self-awareness of teenagers and youth.

Therefore, it is very important to educate current and future generations through this tool. Scientific evidence is given on the importance of upbringing.

Taking this into account, the authors consider the importance of public education as the primary goal of educators and educators.

Keywords: Avesto, from a friend, culture, education, language, knowledge, tradition, pedagogical, fairy tail, person, the people, ethics.

Дар тарбияи инсон самтҳои аз ҳама муҳим ва таъсиргузор нуктаҳои тарбиявии осори шиғоҳӣ ба шумор меравад. Чунки тамоми асарҳои заминавӣ муҳтавои тарбиявӣ дошта, аз тарафи халқ эҷод гардидаанд. Бо мурури замон, ин осори ҷовидонаи тарбиявӣ ба наслҳои оянда интиқол ёфтаанд, то ки дар асоси онҳо зиндагӣ фазои тарбиявӣ касб намояд. Офарандагон ва иҷрокунандагон он одамоне оддӣ мебошанд, ки аз рӯйи баромади иҷтимоӣ, таҷрибаи ҷамъиятӣ ва ҷаҳонбинӣ бо халқ

алоқаманданд. Ҳамзамон, халқ он шунавандаест, ки барои ӯ пеш аз ҳама, афсона, ривоят, суруди халқӣ ва дигар осори мардумӣ бо ҷанбаҳои сершумори тарбиявӣ эҷод ва иҷро карда мешавад. Дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мегардад, ки «тарбияи хислати милли аз тарафи ҷавонон азҳудкунии анъанаҳои маданияи халқи худ, инчунин таъсири воситаҳои асосии педагогикаи халқӣ (панду ҳикмат, андарзҳо ва ғайра)-ро ба идеалҳои ахлоқӣ дар назар дорад....» [8,4].

Дар достонҳои халқӣ низ, тарбия дар шакли анъанавӣ зиндаи шифохӣ байни наслҳои сершумор интиқол ёфтааст. Ва мисли дилхоҳ асари эҷодиёти шифохии халқ, суруди халқӣ, муаллифи худ – сарояндаи мардумро дорад. Ин сароянда, чӣ тавре ки мо дидем, одатан шахси нимкасбӣ аз халқ буда, истеъдоди эҷодии бадеӣ дорад. Аммо ин эҷодиёт ҳамеша ба анъанавӣ қадиму устувори коллективӣ таъяс мекунад, ки дар таркиби худ ҷанбаҳои гуногуни тарбиявиро дорост, ва мақсади эҷод кардани низ дар ҳамин аст. Ин дар навбати худ дарк кардани мазмун, методу воситаҳои анъанаҳои миллии ахлоқ ва тарбияро аз нуқтаи назари илмӣ мувофиқи воқеияти замони муосир талаб мекунад, зеро «ғояҳои тарбиявии ҳар як халқ ҳувияти бештари миллии доранд» [6, 247]. Аз ҷумла, “Ҳазор афсона” ҳамчун машҳуртарин ва ҷаззобтарин осори халқии бадеист, ки дар замони қадим, дар давраи муборизаи шадиди инсон барои ташкили оила ва мустаҳкаму барқарор кардани зиндагии нек ба вучуд омада, дар марҳилаҳои баъдина густариш ёфтааст. Инчунин қорнамоиҳои фарзандони бештарини халқро барои зиндагии озод ва ҳимояи ватан акс карда омадааст. Осори қаҳрамониро аҳли меҳнат эҷод карда дар он муроду мақсад ва орзуву умеди халқро ифода намудааст [4, 12]. Дар ҷараёни интиқоли шифохӣ аз як сароянда ба сарояндаи дигар, асари эҷодиёти халқӣ, ба тағйироти ҷунон қалоне дучор мегардад, ки ин ҳаммуаллифии эҷодии наслҳои сершумори сарояндаҳо онро беином ва ҷун дастоварди умумӣ мегардонад.

Ҳамин тариқ, дар достони халқӣ ҷанбаи анъанавӣ, коллективӣ бар инфироқӣ бартарӣ дорад. Эпоси халқӣ ҷаҳонбинии коллективи мардумро дар шаклҳои бадеӣ, анъанавӣ ва типӣ, ки ба дарки халқ дастрас аст, ифода мекунад.

Достони халқӣ ривоят ва нақлест, ақидаҳои педагогӣ-психологиро дорост ва дар бораи замони қадим дар доираи идеализаии қаҳрамонӣ ба вучуд омадааст. Хусусияти ин идеализиро ҷаҳонбинии коллективона муайян мекунад. Қаҳрамонӣ дар достон бо ҳуди халқ алоқавӣ зич дорад. Қаҳрамонии достон намоёндагии одии халқи худ буда, меъёри талаботҳои идеалии коллективро ба аъзои худ таҷассум месозанд. Шахсият бо коллектив алоқавӣ зич дорад, зеро ин шахсият, маҳз дар коллектив рушд меёбад. Достони халқӣ хоҳу ноҳу дорои муҳтавои тарбиявӣ буда, дар бораи қорномаҳое, ки аз одамон - қаҳрамонии наҷиби гузашта содир мегарданд, нақл мекунад, аммо умуман қорномаҳои қаҳрамон барои ҳар як узви коллектив меъёри идеалӣ мебошанд, ҳуди қаҳрамон бошад образи типист. Паҳлавон, духтари зебо, душмани халқ ё ҳарифи қаҳрамон, дӯст ва ёвари ӯ, ҳоқими достон, ки ба ӯ хизмат мекунад. Ҳар қас дар ҷойи худ таҷассумсози образии меъёри типӣ мебошад, ки дар шуури

халқ ба вучуд омадааст.

Бинобар ин, дар достони халқӣ идеал бо ҳақиқат алоқавӣ ногусатанӣ дорад. Идеалҳои халқӣ дар достони қаҳрамонӣ берун аз таҷассуму амалигардонии мушаххас, образии онҳо вучуд надоранд. Идеологияи достон дар образи нақшаҳои анъанавӣ ошқор мегардад. Вазиғаи мо аз баррасии ин образҳо ифодаи мушаххаси бадеии ҷаҳонбинии халқ аст. Ҳифз ва рушди анъанавӣ тарбияи халқи тоҷик бе ҷараёни мувофиқи педагогӣ имкон надорад. Ҳар қадар ин ҷараёни тарбия самараноктар гардад, пешрафти умумии маънавии шахсият, халқ, мамлакат ва инсоният баландтар мешавад [7, 37].

Достонҳои қаҳрамонӣ меъёри инсониро дар образи паҳлавони идеалӣ, ки бо шуҷоату мардонагӣ, қувваи азими қисмонӣ ҳешовандони худ, халқу ватанро

муҳофизат мекунад, мебинад. Қаҳрамон дар набард бар душмане, ки аз ҷиҳати ҷисмонӣ пурқувват буд, инчунин бар кушуни калони истилогарони қабилаҳои дигар ё бар ҳарифони афсонавӣ – деу аждарҳо, чодугарони маккор ғалаба мекард. Ў барои ба даст овардани марзи худ дар мусобиқоти ниҳой бар ҳарифони худ ғолиб меояд, ё ўро баъд аз як қатор корномаҳои паҳлавонӣ дар сафари пурмашаққат аз кишвари дури душманон медузданд. Дар достони халқии қадимтарин мардуми одӣ нақши қаҳрамониро, тавҳам бо тарбия офаридаанд ва ҳамеша нигоҳ медоранд.

Мавқеи тарбия дар ин корномаҳои таърихӣ ё афсонавӣ – фантастикӣ ниҳоят калон аст. Эпоси халқии тоҷикӣ як қатор калимаҳои дар бар мегирад, ки барои номгузориҳои қаҳрамон хизмат мерасонанд. Мавҷудияти чунин микдори калони муродифҳо таърихи бисёрасраи педагогикаи халқӣ тоҷикро инъикос менамояд.

Мисли достонҳои халқҳои дигар, ин достони паҳлавонӣ «мард» номида мешавад. Паҳншавии васеъ ва қадими ин калима номҳои қадимтарини сардорони қабилаҳо аз ахбороти аввалини шифоӣ ва хаттӣ дар бораи халқӣ тоҷик шаҳодат дода метавонанд.

Сифатҳои идеалии ҷангии қаҳрамони достони халқӣ дар он образҳои муқоисасохе, ки аз онҳо ровӣ зимни тавсифот ва баҳодиҳӣ ба қаҳрамон истифода мебарад, бараъло баромад мекунад. Мардонагӣ, ҷасорат, қувваи ҷисмонии паҳлавони идеалӣ дар як қатор муқоисот бо ҳайвоноти даранда, ки дар тасаввуроти мардум дараҷаи баланди ин сифатҳои ҷангиро доранд, инъикос ёфтаанд.

Чунин нави корномаҳо – бо шамшер ду ним кардани душман, баъзан якҷоя бо асп – дар достонҳои тамоми халқҳо машҳуранд, аз ҷумла онҳо дар анъанаи достонҳои халқии асримиёнагии франсуз ва немис маъмуланд ва бо хусусияти муқолиғавии худ, аллакай дар асрҳои миёна борҳо мавриди ҳаҷву тамасхӯр гардидаанд.

Дар баъзе осори халқӣ қаҳрамон дар диёри бегона (ғарибӣ) ба духтари зебои афсонавӣ хонадор шуда, дар мамлакати падарарӯси худ мемонад. Пас аз чанд вақт мамлакати худро дар ҳоб мебинад, дур аз ватан азоб мекашад ва, ниҳоят, барои ба ватан баргаштан иҷозат меҷӯрад. Завҷи ҷавони ӯ, бошад, одатан аз қафои ӯ меравад. «Ман падару модар, хоҳару бародар, мамлакат ва халқӣ худро ёд надорам, – меғӯяд ӯ дар чунин ҳолат: халқӣ ман – ҳаёти ман, халқ – ҷони ман, шод бош» [3, 45]!

Таҳаюли халқӣ, ки дар ривояти халқӣ образи идеалии қаҳрамон, сардори қабила ва ҳомии ватанро инъикос кардааст, дар аксари мавридҳо ба ӯ таваллуди мӯъҷизанокеро, ки дар ҳолатҳои фавқулода рӯй медиҳанду барои роҳи ҳаёти ояндаи ӯ аҳамиятнок аст, нисбат медиҳад. Таваллуди мотивҳои қадимтарини мӯъҷизанок достони халқӣ ва афсонаро ба ҳамдигар муттаҳид месозанд ва аз тасаввуроти халқии дар ҳама ҷо паҳншуда, ки дар давраҳои аввали рушди ҷомеаи инсон ташаккул ёфтаанд, ибтидо мегиранд. Чунончӣ, шаклҳои гуногуни нақши обистани бикрӣ бо давраи модаршохӣ алоқаманд аст. Қаҳрамон падар надорад ва аз духтар (модар) ҳамчун мӯъҷиза ба воситаи равшании офтоб мисли (Даной дар асотири антиқӣ) ё бо об (Давид Сасунский), (Калевала), аз хӯрдани ғизои мӯъҷизанок, масалан, себ (дар аксари афсонаҳо), аз бӯйи гул ва ҳ.к. ба дунё меояд. Чунин нави тасаввурот чун эътимоде, ки замоне умумӣ буд, дар достони халқӣ ва афсона чун асосишоиронаи идеалисоз, ки қаҳрамониасосиро бо рӯҳияи ғайриоддӣ, ҳодисаи мӯъҷизанокӣ аз тартиби муқаррарӣ берунбаромада ихота мекунад, нигоҳ дошта шудаанд. Дар ин хусус Г.Н. Волков қайд кардааст: «эътимоди умумии дар давраи модаршохӣ рушдёфта ба «обистани бикрӣ» нисбати таваллуди қаҳрамон баъдтар мутобиқ мегардад. Ў ба таври фавқулода таваллуд шудааст, муқоиса бо падар ўро паст мезанад» [5, 451].

Насиҳати анъанавӣ, ки дар вариантҳои гуногун қариб дар ҳамаи достонҳо волеҳурад, маҷмӯи қоидаҳои ҷамъият ва ахлоқӣ як нави кодекси қаҳрамонӣ ва рафтори ҷамъиятиро дар бар мегирад. Ҳамзамон, ба суҳанони паҳлавони пир, ки

писарро пеш аз ба ҳаёт баромадан насихат мекунад, ровӣ идеали шахсии халқии шафқату некиро нисбати мардуми оддӣ ҳамроҳменамояд: «Агар дар сафар мусофири бехонаро бинӣ, ўро озор мадеҳ», «Афтидаро, писарам, поймол макун», «Ашки чашмони камбағалонро ҳеҷ гоҳ марезон», «Ба кибру ғурур ҳеҷ гоҳ роҳ мадеҳ», «Мағӯ, нури чашмонам, зоти ман баланд аст», «Бо шахсони бад дўсти чонӣ машав», «Хубӣ кун, писарам, ба бадӣ роҳ мадеҳ». Чун формулаҳои ҳикмати халқ, ки дар афоризмҳои шеърӣ мустаҳкам гаштаанд, гуфторҳои алоҳида, ки ба зарбулмасалҳо шаклан наздиканд, такрор мешаванд. Масалан, насихати падар бо писар чунин аст: «Дар роҳ бо тарсу ҳамсафар нашав», «Шахси бадро ба зини асп наздикшавӣ намон», «Дар вақти қаҳру ғазаб ба сари асп назан» ва ғ.

Фарқияти калон дар ҳуди тарзи идроку тасвири тарбиявии воқеияти ҷамъиятӣ, ки ба ҷаҳонбинии оммаи халқ ва ровиёни он чун ифодакунандагони типии ин ҷаҳонбинӣ асос ёфтааст, мушоҳида мегардад. Реализми пурмазмуни достони халқӣ ҳаёти воқеии ҷамъиятиро дар шаклҳои сохташудаи идеали қаҳрамонӣ инъикос менамояд. Илова бар ин, образҳои қаҳрамонон ва қорнамоиҳои онҳо аз доираи табиӣ берун мебарояду мӯъҷиза чун унсури ақоиди динии воқеии халқҳо мисли асотири динҳои қадимтарин (масалан дар «Илиада» ва «Эда»-и скандинавӣ) ё асотири зардуштӣ ва исломӣ (дар «Шоҳнома» – и Фирдавсӣ) ё ин ки чун маҷмӯи хурофотҳои, ки ҳодисоти табиат ва ҳаёти инсонро аз нуқтаи назари тафаккури асотирий мефаҳмонанд, ҳузур дорад [6, 49]. Бинобар дуршавӣ аз ин шаклҳои архаистии тафаккур, ки масалан, дар достони муғулӣ ё якутӣ дода шудаанд, достони паҳлавони аз соҳаи асотирий – мӯъҷизавӣ ба соҳаи қаҳрамони инсонӣ мегузарад. Махсусан, осори халқӣ тоҷик дар ин ҷода осори инсонӣ мебошад.

Асарҳои қаҳрамони асримиёнагии Аврупои Ғарбӣ (масалан, романҳо дар бораи шох Артур) дар қиёс бо достони қаҳрамони қадима («Достони Роланд») чунин рушди васеи ҳаёли афсонавиро ошкор менамояд [7, 50].

Дар бештари осори халқӣ арзишҳои тарбиявӣ инҳоянд:

1) парастии шачара ва авлод, ки ҳисси ифтихорро барои аҷдодон ва масъулияро барои қорд рафтори худ дар назди аҷдодон ва ворисон ташаккул медиҳад;

2) оила, кӯдакон, ки қисми ҷудонашавандаи ҳаёти одам мебошанд;

3) дўстӣ, бародарӣ, ёрӣ (дастгирӣ) – и ҳамдигарӣ, ки чун асоси нигоҳдории давлат ва сулҳу субот дар он. Рӯҳияи адолат қадру қимати инсонро баланд мебардошт;

4) ватандӯстии қаҳрамонон ва хизмати фидокоронаи онҳо ба Ватан;

5) тасаввуроти экологии халқ, ки дар парастии ҷирмҳои осмонӣ, дарахти сулҳ бо гиёҳҳои табобатӣ, дар табобати паҳлавон аз захмҳо бо гиёҳҳои мӯъҷизанок, бо оби зинда;

6) мадҳи асп, тасвири сафҳои асбобҳои мусикӣ, садоҳои борон, бод, ки тасаввуроти эстетикӣ халқро дар бораи зебӣ инъикос менамояд;

7) меҳнат, меҳнатдӯстӣ чун яке аз сифатҳои хуби инсон, ки аз маҳсули қори худ ифтихор дорад;

8) забони хушоҳангу эътимодноки осори халқӣ, ки тавассути он тамоми ҳодисот тасвир меёбад;

9) дин, ки покии афқору рафтори инсонро муайян менамояд. Халқ ба имконияти дигаршавии қуллии хубу бад бовар дошт, ки рафторро ислоҳ мекард ва малакаҳои худназорати талқин менамуд.

Инчунин, мо дар осори халқӣ чунин методҳои тарбиявиро ошкор намудем:

1. методҳои таъсиррасонии калимагӣ-эмотсионалӣ (эзоҳдихӣ, панддихӣ, талқинкунӣ);

2. методҳои тарбия бо қор (талабот, супориш, озмоиш, фармону амр, намуна);

3. методҳои тарбия бо дин (дуои хайр, ибодат);

4. методи тарбия тавассути табиат ва санъат (мушоҳида, киёс, таҷдид);

5. методҳои тарбия ба воситаи бозӣ (мусобиқа, қувваозмоя, таассуроти инфиродӣ ва коллективӣ);

6. методҳои тарбия тавассути афкори ҷамъиятӣ (таҳсину офарин, ҷазо ва сарзаниш). Методҳои тарбияи халқӣ ба воситаи усулҳои мушаххас татбиқи худро меёбанд. Масалан, методи мусобиқа тавассути рақобати инфиродӣ ва коллективӣ, риояи шартҳои мусобиқа, методҳои тарбия тавассути кор – бо роҳи фароҳам овардани шароит барои интиҳоби ахлоқӣ. Воситаи ислоҳи рафтор на танҳо таъсиррасонии калимагӣ (забонӣ) ба шахсият, на танҳо методу усулҳои баландбардориву пахшкунӣ ахлоқии тарбиягирандагон, балки қоидаҳои одоб низ ва формулаҳои одоби онҳоро ҳамроҳикунанда, ки тавассути методу воситаҳо, усулу шаклҳои анъанавии тарбия инъикос ёфтаанд.

Ташаккули ахлоқии инсон аз рӯзҳои аввали таваллуд ва ҳатто ба ақидаи тоҷикон дар шиками модар оғоз меёбад, зеро ки синнусол на аз рӯзи тавлид, балки аз рӯзи ҳомиладоршавӣ муайян карда мешавад. Имрӯз чунин осор диққати моро бо муносибгардонӣ ва тақмили худ ба худ ҷалб мекунад. Ташаккули инсонӣ комил – фикри асосии ғояҳои дидактикии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар тарбияи инсон аст. Муҳимияти эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар он аст, ки асоси онро педагогикаи халқӣ ташкил медиҳад ва дар баланд бардоштани ҳисси худшиносию ҳудогоҳии миллӣ аҳамияти муфид дорад. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, ки дар тули асрҳо таҷрибаи бой ва рангини ҳаёти мардумро дар бар гирифтааст, метавонад ҳамчун сарчашмаи барқароршавии ҳувияти миллӣ дар тарбияи насли наврас хизмат намояд [12, 39].

Маводҳои педагогӣ, фолклорӣ ва таърихӣ эпоси мардумӣ ки аз даврони қадим бе каму кост то ин дам омада расидааст, шаҳодат медиҳад, ки дар ҷараёни тарбия волидайн нақши асосиро мебозад. Ба тарбияи писарон, асосан падарон машғул буданду ба тарбияи духтарон-модарон. Шахсони аз ҳама баоброӣ авлод ба кӯдакон ном медоданд. Номгузорӣ низ яке аз анъанаҳои беҳтарин ба ҳисоб меравад, чунки номи нек метавонад дар тарбияи фарзанд таъсири мусбӣи худро гузорад.

Аз ин нуқтаи назар, қайд кардан зарур аст, ки ҷанбаҳои тарбиявии ҳамосаҳои халқӣ тамоми пахлуҳои ҳаётро дар бар гирифта, на танҳо ба як халқу миллат, балки ба кулли инсоният равона шудаанд.

Дар таърихи рушди маданияи халқи тоҷик афкори педагогӣ мавқеи муҳим дорад ва дар педагогикаи халқии тоҷик бараъло намоён мегардад. Маълум аст, ки таҷрибаи тарбияи наслҳои наврас дар давоми якчанд аср, вақте ки мафҳуми «педагогика» ҳанӯз вучуд надошт, ташаккул меёфт. Фикру ақоид ва муҳокимаҳои одамон оид ба масоили гуногуни тарбия, ки дар ҷараёни рушди таърихӣ ба вучуд омадаанд, ба шакли ҷамъбастии шифоҳӣ ҳифз гардида, дар давоми асрҳо аз насл ба насл асосан дар ҷараёни меҳнат, анъанаҳо, урфу одатҳо, марсимҳо, эҷодиёти шифоҳии халқ ва ҳ.к. мегузаштанд.

Дар ин мавридҳо санъат, ки маҳсули тафаккури тоҷикони қадим мебошад, идеалҳои педагогӣ, ахлоқӣ, ҷамъиятӣ-эстетикӣ замони худ дар шаклҳои содаи боварӣ ба қувваҳои ғавқуллода дарк гардида буданд. Хусусан, идеали инсонӣ комил ифодаи мутамарказшудаи мақсади педагогикаи халқи тоҷикаст, ки дар мақсаду идеалҳои он талаботҳои тарбиявии халқ оид ба оморасозии насли ҷавон ба ҳаёт зоҳир мегарданд.

Бо инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҷрибаи иҷтимоӣ ғанӣ гашт, урфу одат, анъанаҳо ва маросимҳо ба талаботҳои нави ҳаёт, ба зинаҳои нави рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ мувофиқат накарда, аз байн рафтанд.

Воситаҳои гуногуни ақидаҳои халқӣ-педагогии ҳамосаи осори шифоҳии мардуми тоҷик аз ҷумлаи суруди алла, мақолу зарбулмасалҳо, афсонаҳо, достонҳо, ривоятҳо, чистонҳо ва намудҳои дигари эҷодиёти шифоҳии халқ, ки то ба замони мо омада расидаанд, ҳисоб меёбанд. Дар онҳо хиради педагогии мардуми меҳнаткаш,

васияти аҷдодони мо оид ба таълиму тарбия ифода ёфтааст. Тибки ин воситаҳо, волидайн бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, то ин ки кӯдакон тарбияи хуб гиранд, шаҳрванди арзандаи кишвар гарданд ва ҷисману рӯҳан солим ба камол расанд.

Мафҳуми «тарбия» дар тасаввуроти халқи тоҷик маънои ба камол, яъне ба синни балоғат расонидани кӯдакро дорад, зеро ки маҳз дар ин синусол кӯдак аллакай мустақилона зиста метавонад. Мафҳуми «ба камол расидан» маънои «расонидан ба рушд», яъне оқилиро дар назар дорад. Агар ба ин ифодаҳо бодикқат назар афканем, мебинем, ки аз тарафи халқ моҳияти тарбия ин ғамхорӣ нисбати рушди ҷисмонӣ (то ба балоғат расонидан) ва ҳам рушди ақлонӣ (то ба ақл расонидан, яъне оқил гардонидан) фаҳмида мешуд. Агар ба мафҳуми то ба ақл расонидан, яъне оқил гардонидан диққат диҳем, пас дарк менамоем, ки халқ зерини ин мафҳум омодагиро ба ҳаёт, тарбияи ахлоқӣ ва эстетикиро дар назар дошт. Ба мо маълум мегардад, ки мафҳуми «ба камол расонидан» ҳамаи ҷанбаҳои тарбия (ҷисмонӣ, меҳнатӣ, ахлоқӣ, фикрӣ, эстетикӣ ва ғайра)-ро муттаҳид месозад.

Дар ҳазинаи фарҳанги шифоҳии мадуми ориёитабор дар ҳама намудҳои каломӣ бадеъ асар пайдо кардан имконпазир аст. Ҳадаф аз ин фарҳанг тарбияи ҳосу ом аст. Бино бар ин, гумон маравад, айёме фаро расида, ки суннатҳои мардумиро аз умқи асрҳо бозгӯ намоем ва баҳри тарбияи шарқӣ пардозем ва дар оилаву парваришгоҳҳо дар мавриди шароити мувофиқ аз эҷодиёти шифоҳии мардумӣ қорбар шавем, то меҳру муҳаббат ва шавқу завқ атоли наврасидаро нисбат ба ин манбаи ғизои маънавӣ барангезем [13, 60].

Дар ин осори гаронарзиш, тарбияи фикрӣ мавқеи муайянеро дорад. Мувофиқи ғояҳои, ки дар образҳои қасрамонӣ асар ифода ёфтаанд, оқил будан, маънои фарқ карда тавонистани хуб аз бад, ғӯш додан ба суҳанони қалонсолон, эҳтиётқору қордон будан, маҳорати қаблан пешгирӣ кардани бадбахтиҳо, ҳосил кардани ягон чиз на бо қувваи шамшер, балки бо қувваи ақл, ҳудро ба даст гирифтани, дар ҳама қорҳо оқилу мулоҳизақор будан, чуқур фикр кардан, дар ҳоле, ки дӯстӣ зарур аст – нақштани тухми душманӣ, ба неқӣ бадӣ нақрдан, истифода бурдан аз таҷрибаи дигарон, ёд гирифтани ҳунарҳо, ёфтани методҳои муносиб барои ба даст овардани мақсадҳои гузашташуда ва ғайраҳо дорад.

Барои тарбияи фикрӣ дар осори халқӣ аз афсонаҳо, сурудҳо, мақолу ҷистонҳо, ривоятҳо, масалҳо ва ғайра истифода бурда шудааст. Дар онҳо маълумотҳои одитарин дар бораи ҳодисоти ғуногун, қорҳои ҷамъиятӣ ва ғайра ҳой дорад. Онҳо нишон медиҳанд, ки халқи меҳнатқашӣ тоҷик дар инсон ақлу ҳирад, зарофату донишро ҳело баланд арзёбӣ мекард. Халқ матни эҷодкардаи ҳудро мисли қорҳои рӯзмарраи рӯзгори ҳуд меодистанд. Дар айни замон, шунавандагон низ ғӯяндаи матро муаллифи он намеҳисобиданд, балки матро шунида, ба завқ меомаданду онро ҳифз намуда, баъдан ба дигарон интиқол меоданд. Ҳамин ғуна матн аз даҳон ба даҳон, аз ғӯрӯх ба ғӯрӯх ва баъдан аз насл ба насл мегузашт [14, 21].

Ҳамин тариқ, ғояи муҳимтарини педагогикаи халқи тоҷик таълими муттасил мебошад. Таълимиро аз хӯрдсолӣ оғоз намуда, бояд ба он муваффақ гашт, то ин ки кӯдак то 15-18 солағӣ болиғу оқил гардад, қасбу ҳунар ва доираи муайяни донишқоро азҳуд қунаду аз онҳо дар таҷрибаи ҳаёт истифода барад ва мустақилона зиндағӣ карда тавонад. Аммо набояд танҳо бо азҳудқунии донишқо маҳдуд гашт. Барои ҳар як инсон маълумот доштан зарур, вале ноқоғӣ мебошад, ҷунки «олим шудан осону инсон шудан мушқил». Агар одам маълумотнок бошад ҳуд атроғиғи ҳешро паст занад, қарзи шаҳрвандӣ ва уҳдадорҳои ба дӯши ҳеш дошташро иҷро нақнад, пас ў арзандаи номи баланди инсон нест. Ҷунин ҳикмати халқи тоҷик мефармояд: «одам бояд одамғарӣ дошта бошад». Ба мафҳуми одамғарӣ сифатҳои ахлоқие, амсоли ватандӯстӣ, поквичдонӣ, меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, ҳоксорӣ, дӯстӣ, зарофат ва ғайра доҳил мешавад.

Ростқорӣ, вағодорӣ, садоқат дар адабиёти даҳонӣ тарзҳои ғуногун доранд, вале ҷузъи асосии ҳудро нигоҳ меодоранд: одам бояд неқ бошад, бо бадӣ мубориза

барод ва дар натиҷа ба он ғолиб ояд. Муборизаи беамон бо қувваҳои бадӣ қисми ҷудонашавандаи дилхоҳафсона, масал, дoston, латифаҳои пандуахлоқии тоҷикӣ мебошад. Муборизаи беамон алайҳи тамоми қувваҳои бадӣ то решақанқунии пурраи онҳо, барои ҳаёти озод, барои баробарӣ, барои ғалабаи некӣ ба бадӣ, барои адолати иҷтимоӣ дар ин маводҳо мавқеи марказиро ишғол менамоянд.

Ҳикмати халқӣ, ки аз давраи қадим ибтидо мегирад, таълим медиҳад: нақӯкорӣ бо некӣ меанҷомаду бадӣ – бо ҷазо (мучозот). Ҳикмати халқӣ панд медиҳад: «Шаҳси бад сазовори бадии хеш мегардад», «Он чизеро, ки барои худ намехоҳӣ ба дигарон низ хоҳон мабош», «Ба дигарон ёрӣ деҳ, ба ту ҳам ёрӣ медиҳанд», «Ҳар кореро, ки мекунӣ, аз рӯи вичдон кун». Халқи тоҷик ҷавонро ба нақӯкорӣ даъват намуда, дар ӯ сифатҳои беҳтарини инсониро тарбия менамуд.

Дар баъзе эпизодҳои адабиёти шиғоҳӣ мулоҳизаҳо дар бораи растанӣҳо, ҳайвонот, ҳодисоти гуногуни табиат ба шакли маҷозӣ фикрҳо баён гардидаанд, ҳарчанде, ки дар ҳама мавридҳо одам дар назар дошта шудааст. Дар чунин ҳолатҳо инсон бо тамоми сифатҳои мусбӣ ва манфӣ, симои ахлоқӣ, рафторҳояш баррасӣ мегардад.

Дар ақидаҳои педагогӣ-халқии ҳамосаи адабиёти гуфтугӯӣ масоили тарбияи эстетикӣ мавқеи муҳим доранд. Нақшу нигори тоҷикӣ, маҳсулоти нозуки заргарӣ, биноҳои зебо, қандакорӣ, нақши рӯи зарфҳо, бофандагӣ, гулдӯзӣ, маҳсулоти зиннатӣ (ороишӣ), инчунин сурудҳои халқии қадима, ки дар гузаштаи дур таълиф шудаанд, оҳангҳои анъанавии рақсӣ, маросимҳои туй ва идҳо, ки бо рақсу суруд ҳамроҳ мегаштанд, нишон медиҳанд, ки халқи тоҷик дар тӯли асрҳо маданияти бойи эстетикиро ба вучуд овардааст.

Дар осори тарбиявии халқӣ аломатҳои ҳоси зебоии инсон ҷудо карда шудааст. Ин солимии ҷисмонӣ, қувваю ҷолоқӣ, ҳушандомӣ, меҳрубонӣ, аломатҳои дурусти руҳсор, ранги ҷашмон, либоси зебо ва олами ботинӣ-ҳоксорӣ, қушодарӯӣ, мардонагӣ, неққирдорӣ, олиҳимматӣ ва ғайра мебошад.

Дар осори тарбиявии халқӣ, ҳамчунин нақши муҳити атроф ва ирсият маҳсус кайд карда шудааст. Рушди шахсият на танҳо аз тарбия, балки аз муҳити атроф ва истеъдодҳои табиӣ вобастааст. Дар шароти мусоид ва зимни тарбияи муътадил шахсро аз нав тарбия кардан мумкин аст.

Мувофиқи ғояҳои педагогӣ, ки дар осори халқӣ гузошта шудаанд, инкишофи ҷисмонӣ ва эстетикӣ, мисли тарбияи ақлӣ ва ахлоқӣ, барои инсон зарур мебошад. Қариб дар тамоми эпизодҳои ишқӣ ва қаҳрамонии осори тарбиявии халқии мо қаҳрамонро мебинем, ки ҳам аз шамшеру усулҳои гуштин воқифанд, ҳам дар мусобиқаҳои сурудхонӣ ва ҳам дар қоидаҳои набардҳои суҳанварӣ ҳамто надоранд.

Аҳамияти тарбиявии осори халқӣ дар он аст, ки бо дили халқи одӣ наздик буда, ҳодисоти реалии ҳаёти ҷамъиятиро баъзан ба шакли ғайривоқеӣ тасвир менамояд. “Истифодаи матнҳои фолклорӣ барои парвариш ва тарбияи фарзанд аз таваллуди кӯдак оғоз мешавад. Ҳамаи расму оинҳои мавҷуд бар он равона шудааст, ки тифли навзод саломат ба қамол расад” [14, 289]. Асоси мундариҷаи ғоявии осори шиғоҳиро ғайрилояти шахсони реалӣ, ки бо таҳайюлотӣ эҷодии идеалигардонидашудаи халқ тасвир ёфтааст, ташкил медиҳад. Дар натиҷаи он ҳақиқат бо афсона, далелҳо бо таҳайюли бадеӣ ҳамбастагӣ пайдо мекунад.

Педагогикаи халқӣ тоҷик панд медиҳад, ки ба ташаккули шахсият, тарбият, муҳит ва ирсият таъсири ҳалқунанда мерасонанд. Илова бар ин, дар ҳолатҳои гуногун ҳар яке аз ин омилҳо нақши ҳалқунанда бозида метавонад.

Ҳамин тариқ, Осори халқӣ дар тарбияи насли наврас аҳамияти ҷиддӣ дошта, омӯзиш ва мутолиаи он аз манфиат ҳолӣ набуда, ба маънавият таъсири ниҳоят қалони мусбӣ мебахшад. Тамоми нуҳуфтаҳои халқ асоси педагогикаи халқӣ тоҷикро ташкил медиҳанд ва вазифаи тарбиявии дарсии ҳаётро дар оилаи тоҷик иҷро мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулхасан Мухаммад Нишапури. «Хазинат-ул-улум» («Сокровищница знаний»). – Тегеран, 1368 (1990). – 401 с. (на перс.яз.).
2. Амонов, Р. «Аҳамияти ватандӯстии эпоси қаҳрамонии халқи тоҷик» – Душанбе, 1978. – 22с.
3. Амонов, Р. «Аз паи ҳикмати халқ» – Душанбе, 1963. – 104с.
4. Бобо Юнус Худойдодзаде. Поэзия и эпос. Т.1 – Сталинабад, 1941.– 293 с. (на тадж.яз.).
5. Волков, Г.Н. Этнопедагогика:учебник для студ. сред.и высш. пед.уч.заведений. – М.: Изд.центр «Академия», 1999. – 322 с.
6. Волков, Г.Н. Этнопедагогика – Чебоксары: Чуваш. книж. изд., 1974.- 376.
7. Волков, Г.Н. Современное функционирование народной педагогики как феномена демократии и гуманизма в сфере воспитания Г.Н. Волков. – Чебоксары, 1993. - 86 с.
8. Концепсияи миллии тарбия дар ҚТ аз 3 марта 2006 с. № 94. - 36 с.
9. Қодиров, Қ. Таърихи тарбия аз аҳди Бостон то замони Сомониён, – Душанбе: 2012. – 240 с.
10. Лутфуллоев, М. Педагогикаи башар, – Душанбе:, 2008., – 144 с.
11. Лутфуллоев, М. Осор: Инсон ва тарбия, – Душанбе: Собириён, 2013., – 462 с.
12. Назаров, Х.Д. Фарҳанги тарбия дар фолклори тоҷик. Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Душанбе Адҳамова 11/2. – 2024, №3 (52) С. 38-41. ISSN 2222-9809
13. Назаров, Х.Д. Саҳми ҳикматҳои мардумӣ дар тарбия аз оғози мардуми аҷам / Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф – Душанбе к.Адҳамов 11/2, 2025, №3 (51) ISSN 2617-5320 с.255-260.
14. Раҳмонӣ, Р., Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтори тоҷикон (Фолклори тоҷик, дастури таълимӣ). – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020.–352 с.
15. Сулаймонӣ, С., Алиев А. Ориёҳо: Суннатҳои фарҳангӣ ва таълиму тарбиятӣ. – Душанбе: Ирфон 2009., 108 с.
16. Хочаев, Қ. Афкори педагогӣ. Душанбе: Эр – граф. 2004.– 250 с.

ҶОЙГОҲИ ОМУЗГОР ДАР БУНЁДИ ҶОМЕАИ СОЛИМ ВА ДАВЛАТИ МИЛЛӢ»

ШАРИФОВА Санавбар Саъдулоевна – номзади илмҳои педагогӣ, ходими калони илмӣ Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2, **тел.:** (+992) 558 003 279

Мақолаи мазкур ба нақши омӯзгор бахшида шуда, қайд мегардад, ки мақому манзалати ӯ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ баланд аст. Зеро ҳар як шогирде, ки роҳи дуруст пеш мегирад, ҳар як ҷавоне, ки роҳи илму ҳунарро мегирад – ин хиште дар бинои миллат аст, ки бо дасти ӯ гузошта шудааст. Ҷомеа, бояд ба омӯзгор арҷ гузорад.

Ҳамзамон дар мақолаи мазкур оид ба ғамхориҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва қабули Қонун дар бораи мақоми омӯзгор ва имтиёзҳои он нисбат ба эшон гуфта мешавад.

Омӯзгорӣ метавонад танҳо як ном бошад, аммо дар паси он олами пур аз фидокорӣ, меҳрубонӣ, садоқат, сабру тоқат ва фарҳангу дониш меистад. Ӯ на танҳо омӯзгори фанҳои дарсӣ, балки омӯзгори ахлоқ, одоб, таълим, тарбия, инсондӯстӣ ва зебӣ мебошад. Дар ҳар як суҳанаш маърифат аст, дар ҳар як нигоҳаш умед ва дар ҳар як

амалаш меҳру муҳаббат ба инсон ва ҷомеа дар қалбаш ҷой дорад. Омӯзгор бояд бишносад, ки заҳмати ӯ абадӣ аст – ҳатто агар тоҷи шуҳрат бар сараш набошад. Зеро ҳар як шогирде, ки роҳи дуруст пеш мегирад, ҳар як ҷавоне, ки роҳи илму ҳунарро мегирад – ин хиште дар бинои миллат аст, ки бо дасти ӯ гузошта шудааст. Ҷомеа, бояд ба омӯзгор арҷ гузорад. Ҳарфи ӯро бишназем, эҳсоси ӯро эҳтиром кунем ва қору пайкорашро кадр намоем. Чунки бе муаллим миллат кӯр аст ва бе омӯзгорӣ – оянда торик мебошад.

Калидвожаҳо: омӯзгор, сиёсат, давлат, Президент, мутобиқишавӣ, фаъолият, ҳамкорӣ, барқароркунӣ, омодагӣ, тарбияи насли наврас, арзишҳои умумибашарӣ, неъматҳои моддӣ, неъматҳои маънавӣ, Ватан, тарбия, муҳити зист, ҳештаниносии миллӣ, сарчашмаҳои таърихӣ фарҳангӣ, қонун, иҷтимоишавӣ, воридишавӣ иҷтимоӣ.

«МЕСТО УЧИТЕЛЯ В ОСНОВЕ ЗДОРОВОГО ОБЩЕСТВА И НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА»

ШАРИФОВА Санавбар Саъдуловна – кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник Института развития образования им. Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2, **тел.:** (+992) 558 003 279

Данная статья посвящена роли учителя, отмечая высокий статус и положение его в мировом сообществе, каждый ученик, идущий по правильному пути, или же молодой человек, идущий по пути науки и искусства, – это кирпич заложенный руками педагога. Общество должно уважать учителей.

Одновременно в статье говорится о заслугах и поддержках президента Эмомали Рахмон и принятие Закона о статусе учителей и предоставляемых им привилегии.

Учитель может быть одним именем, но за ним стоит мир, полный самоотверженности, доброты, сострадания, терпения и знаний. Он не только учитель, но и образец нравственности, порядочности, образования, воспитания, человечности и красоты. В каждом его слове — мудрость, в каждом его взгляде — надежда, и в каждом его поступке — бесконечная любовь к человеку и обществу. Учитель должен знать, что его труд вечен, даже если у него нет венка на голове. Потому что каждый ученик, который идет по правильному пути, каждый молодой человек, который получает знания и навыки, — это кирпичик в здании нации, заложенный его рукой. Общество должно уважать учителя. Давайте прислушаемся к его словам, уважать его чувства и ценить его труд и достижения. Потому что без учителя нация не растет, а без просветителя будущее темно

Ключевые слова: учитель, политика, государство, президент, адаптация, деятельность, сотрудничество, восстановление, подготовка, воспитание молодого поколения, универсальные ценности, материальные блага, духовные блага, Родина, воспитание, окружающая среда, национальная идентичность, историко-культурные источники, право, социализация, социальная интеграция.

THE PLACE OF THE TEACHER AT THE FOUNDATION OF A HEALTHY SOCIETY AND NATIONAL STATE

SHARIPOVA Sanavbar Saduloevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher at the Institute for Education Development named after Abdurahmon Jami, Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov St., 11/2, **Phone:** (+992) 558 003 279

This article is dedicated to the role of the teacher, noting their high status and position in the global community. Every student on the right path, or young person pursuing the path of science and art, is a brick laid by the hands of a teacher. Society must respect teachers.

The article also highlights the contributions and support of President Emomali Rahmon and the adoption of the Law on the Status of Teachers and the Privileges Granted to Them.

Teacher can be one name, but behind him is a world full of selflessness, kindness, compassion, patience and knowledge. He is not only a teacher, but also a model of morality, decency, education, nurture, humanity and beauty. In each of his words is wisdom, in each of his gaze is hope, and in each of his deeds is an infinite love for man and society.

The teacher must know that his labor is eternal, even if he has no wreath on his head. Because every student who goes the right way, every young person who gains knowledge and skills is a brick in the building of the nation laid down by his hand. Society must respect the teacher. Let us listen to his words, respect his feelings, and appreciate his work and achievements. For without a teacher the nation does not grow, and without an enlightener the future is dark.

Keywords: teacher, policy, state, president, adaptation, activity, cooperation, restoration, training, education of the younger generation, universal values, material goods, spiritual goods, homeland, education, environment, national identity, historical and cultural sources, law, socialization, social integration.

31 июл дар маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор» ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баррасӣ ирсол карда шуд...

АМИТ «Ховар»

Хушбахтона бо дастгирии Ҳукумати шахр ва аҳли кормандони соҳаи маориф Қонун дар бораи мақоми омӯзгор баъд аз коркард ва пешниҳодҳои мутахассисон қабул гардид. Ин қонун, омӯзгоронро водор месозад, ки дастро дар қалб гузошта, аз сидки дил қору ғаъолият қарда, балки ба фарзандони халқи маҳбубамон вафодорона хизмат намоянд.

Мусаллам аст, ки аз оғози даврони соҳибистиклолӣ то имрӯз масъалаҳои мактабу маориф ва омӯзгору хонанда тахти таваҷҷуҳи ғамхории аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат қарор дошта, раванди ислоҳоти соҳаи маориф ва таҷдиду навсозӣ дар ҳамаи самтҳои он идома дорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эҳтиромро нисбат ба омӯзгорон аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим унвон намудаанд. «Мо мактабро ба ҳайси боргоҳи илму дониш, саводу маърифат ва омӯзгорро чун шахси мафқурасозу тарбиятгари насли наврас эътироф қарда, ба ӯ арҷу эҳтиром гузоштанро аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарин медонем». Аз суҳанронҳои ҳамешагии Президенти Тоҷикистон бармеояд, ки мақоми омӯзгор дар низоми маорифи миллий афзалият дошта, дар бунёди ҷомеаи солим ва давлати миллий ҷойгоҳи хосеро соҳиб мебошад. Ба таъкиди Президенти Тоҷикистон, бо заҳмати дилсӯзонаву содиқонаи омӯзгорон наслҳое ба воя мерасанд, ки давлату миллат бо шарофати ғаъолияти онҳо боз ҳам ободу зебо ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли бамаротиб баланд мегардад.

Аз оғози даврони соҳибистиклолӣ то имрӯз масъалаҳои мактабу маориф ва омӯзгор тахти таваҷҷуҳи ғамхории аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат қарор дошта, раванди ислоҳоти соҳаи маориф ва таҷдиду навсозии миллат аст.

Тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» шаъну шарафи омӯзгор тахти қафолат ва муҳофизати қонун қарор дорад. Аз ин рӯ, ҷомеа бояд хуб дарк намояд, ки эҳтиром ба омӯзгор – эҳтиром ба ояндаи миллат аст.

Омӯзгор шахсест, ки бо нури саводу маърифат ва илму дониш ҳаёти ҷомеаро равшан месозад, хурوفоту ҷаҳолатро аз ҳаёти ҷомеа берун мекунад ва созандагону ободгарони ояндаи Ватанро ба камол мерасонад.

Дуруст аст, ки дар ҳаёти омӯзгорон низ мушкилоти иқтисодиву иҷтимоӣ ва маишӣ чой доранд, вале агар омӯзгор бо азму иродаи қавӣ дар иҷрои рисолати касбии худ кӯшиш намояд, он гоҳ насле ба камол хоҳад расид, ки ба қадри заҳмати устоду омӯзгори худ мерасад ва ба давлату ҷомеа содиқона хизмат мекунад. Яъне дар сурати заҳмати дилсӯзонаву содиқонаи омӯзгор наслҳое ба воқеа мерасанд, ки давлату миллат ба шарофати қору фаъолияти онҳо боз ҳам ободу зебо ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли ба маротиб баланд мегардад.

Омӯзгор бояд ба касби интихобкардаи худ завқ дошта бошад, иродаи қавӣ ва сатҳи баланди касбият дошта, бо рафтору кирдори неку намунавӣ эҳтироми боз ҳам бештари аҳли ҷомеа ба даст оварад. Яъне, иззату обрӯи ҳар шахс, аз ҷумла, омӯзгор, дар навбати аввал аз ҳудаш вобаста мебошад. Мо вазифадор ҳастем, ки омӯзгорон ва дигар кормандони муассисаҳои таълимиро боз ҳам бештар дастгирӣ кунем ва манзалату обрӯи онҳоро дар ҷомеа баланд бардорем.

Ба ҳамагон маълум аст, ки омӯзгорону устодони мо ҳамчун кишри фаъолу пешқадами ҷомеа дар солҳои душвори ҷанги таҳмилии шахрвандӣ бо вучуди мушкилоти саҳту сангини он давра содиқона фаъолият намудаанд ва дар таълиму тарбияи насли наврас саҳми шоиста гузоштаанд.

Омӯзгорони муҳтарам бояд ҳамеша дар ёд дошта бошанд, ки рисолати муқаддаси тарбияи инсон ва ташаккулдиҳи шахсиятро ба дӯш доранд, ба фарзандони мардуми Тоҷикистон саводу маърифат, илму дониш ва касбу ҳунар меомӯзонанд.

Бубинед, ки кӯдак вақте ба мактаб меравад, чӣ қадар ақлу фаҳмиш дорад? Донишаш дар кадом сатҳ аст? Оё хондаву навишта метавонад ва дарки ӯ оид ба ҳаёту зиндагӣ дар чӣ сатҳ аст? Тақрибан ҳеч! Аммо омӯзгор аз ӯ дар муддати 11 сол як инсонӣ комил тарбия мекунад. Ана ин аст рисолати инсонсозии омӯзгор. Яъне, ояндаи давлат, миллат ва Ватанро маҳз омӯзгор месозад. Маҳз омӯзгорон – машъалафрӯзони ҷомеа буда, кодиранд, ки имрӯз ва фардои диёрро бо нури маърифат мунаввар созанд ва дар рушду тараққиёти давлату миллат ҳиссаи сазовор гузоранд.

Омӯзгор шаъну шарафи миллат аст ва имрӯзу фардои ҳар як кишвар ва ҷомеа аз сатҳи маърифат ва фаъолияти ӯ вобастагии калон дорад. Эҳтироми омӯзгор аз тарафи ҳар як фард, эҳтироми миллат ва эҳтироми ҷомеа аст. Мо мақоми омӯзгорро ҳар қадар баланд бардорем, ҷомеа ҳамон қадар муваффақу пешрафта мегардад.

Лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор» аз 6 бобу 16 модда иборат буда, масъалаҳои принципҳои асосии мақоми омӯзгор, ҳуқуқу уҳдадориҳо, тайёркунии, тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ, аттестатсия ва дараҷаи таҳассусии омӯзгор, маҳдудият ва дахлнопазирӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ, кафолату хавасмандгардонӣ барои омӯзгор ва ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи ин қонунро дар бар мегирад.

Тибқи лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор», дар муассисаи таълимӣ барои фаъолияти омӯзгор шароити зарурӣ фароҳам оварда шуда, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ муваззаф гардидааст, ки мунтазам дар доираи имконияти бучети маҳаллӣ барои беҳтар намудани шароити иҷтимоии онҳо (махсусан дар шароити деҳот) тадбирҳои амалӣ андешанд.

Барои баланд бардоштани мақоми омӯзгор, бартараф намудани норасоии кадрҳои омӯзгорӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва дар вақти фаъолият ҷалб накардани омӯзгорон ба хизмати ҳарбӣ дар сарҳати 12 моддаи 5 лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор» чунин меъёр пешбинӣ карда шуд: яъне «дар давраи фаъолияти омӯзгорӣ хизмати ҳатмии ҳарбии омӯзгор ба таъхир гузошта мешавад».

Баъдан дар қисми 2 моддаи 11 лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор» ба омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ бартарият дода шуд, ки таҳсилоти олиии дуҷуми равияи омӯзгориро дар муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ ба таври ройгон гиранд.

Тибқи боби 3, моддаи 8-и қонун ҳуқуқу манфиатҳои омӯзгор зери ҳимояи давлат қарор доранд. Ҷалб кардани омӯзгор ба қору намудҳои фаъолияте, ки ба раванди таълиму

тарбия алоқаманд нест, манъ аст. Фаъолияти касбии омӯзгор танҳо аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи маориф ва илм, таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ва назорати соҳаи маориф ва илм мавриди санҷиш ва назорат қарор дода мешавад.

Инчунин давлат барои ҳифзи саломатии омӯзгор тадбирҳои зарурӣ меандешад. Омӯзгор аз муоинаи тиббӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ гузаронида шуда, дар муассисаҳои тиббии давлатӣ бо хизматрасониҳои солимгардонӣ фаро гирифта мешавад.

Тибқи моддаи 53-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф имтиёзҳои гуногун доранд. Яке аз онҳо барои дастовардҳо дар фаъолияти омӯзгорӣ ва тарбияи насли наврас бо мукофоти соҳавӣ, давлатӣ ва унвонҳои фахрӣ сарфароз шудан мебошад.

Инчунин, омӯзгорон имтиёз доранд, ки барои меҳнати шоиста ва дастовардҳои педагогӣ илмӣ ба таври моддӣ ва маънавӣ ҳавасманд гардонида шаванд. Омӯзгороне, ки бори аввал аз фонди давлатӣ бо манзили истиқоматӣ таъмин карда мешаванд ё ба бехтар намудани шароити манзилиашон эҳтиёҷ доранд, бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати аввал бо хонаи истиқоматӣ ё қитъаи замин барои сохтмони манзили истиқоматӣ таъмин карда мешаванд.

Бояд гуфт, ки ғамхорӣ дар ҳаққи омӯзгор сабаби бартараф намудани норасоии кадрӣ, таъмини шароити созгор барои соҳаи маориф мегардад.

Имрузҳо низ ҳар гушаи кишвари азизи мо таҳти сарвари марди хирадманд Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯз аз рӯз ободу зебо гардида, дар раванди рушд қарор дорад, бояд ҳар кас ин сулҳу суботи Ватани маҳбубро шукргузори намуда, нагузорад ки ягон ноҳалаф зидди мо бошад. Бояд насли наврасу ҷавонро дар руҳияи ватандустиву меҳанпарастӣ чун ворисони асили гузаштагонӣ худ тарбия ва ба камол расонем, то дар ҳақиқат арзишҳои милливу динии моро зиндаву ҷовидона пуштибониву соҳибӣ намоянд. Ва ин ҳама рисолати омӯзгор аст.

Омӯзгор ва тарбиятгар нафарест, ки бояд тамоми ҳастии худро ба шогирд бахшад агар аз як тараф дониш, қувва, матонат заковат ва таҷрибаи андӯхтаашро ба шогирд диҳад, аз ҷониби дигар, бояд масъалаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дарк намуда, дар лаҳзаҳои зарурӣ онро дар таълим ва тарбияи шогирдон мавриди истифода қарор диҳад. Дар маҷмӯъ, муаллим дар ҳаёт бояд ҳамеша биомӯзад, зеро маънои калимаи «омӯзгор» низ ҳаминро ифода мекунад.

Омӯзгор бевосита бо шогирдон ва дар баробари ин, бо волидони онҳо саруқор дорад. Аз ин рӯ, ўро зарур аст, ки чашми волидайнро барои тарбияи фарзанд фароҳу майдони наззораашро васеътар гардонад, чунки насли наврасу ҷавонони айёми истиқлол аз наслҳои 70 - 80 – уми асри гузашта ба кулӣ фарқ мекунанд иттилооте, ки ба ҷавонони имрӯза тавассути шабакаҳои замонавӣ пешкаш мегардад, метавонад онҳоро ба ду самт ғоидаовар ва зиёновар равона намояд, ки ҳам ҷанбаи манфӣ ва ҳам мусбати ин қабил иттилоотро нисбат ба волидон омӯзгорон пештар дарк карда метавонанд.

Рисолати муаллим дар ҳама давру замон новобаста ба таълими фунуни муҳталиф тарбияи инсон ва ҳидояти наврӯҳону навсафарони ҷодаи ҳаёти ба сӯи арзишҳои олии инсонӣ будааст. Аз ин рӯ, ҳамеша ҷӣ дар гузашта ва имрӯз муаллимиро ҳидоятгари ҷомеа, мураббии инсон, тарбиятгар ва раҳнамои ҳаёт унвон кардаанд ва бар ҳамин асос аст, ки фалсафаи бидуни роҳкушоии омӯзгор имконнопазир будани ташаккули инсонро бузургони мо тарғиб кардаанд. Ин ҳикмат ба фаровонӣ дар андешаҳои ниёкони шарафманди мо таълиғ шудааст. Нақли ин ду порчаи шеърӣ баёнгари ҳақиқати ин амр аст:

Ҳе кас аз пеши худ чизе нашуд,
Ҳеҷ оҳан ханҷари тезе нашуд.
Ҳеҷ мавлоно нашуд Муллои Рум,

То муриди Шамси Табрэзӣ нашуд.

Ё худ:

Бе мураббӣ зери гардун мӯътабар натвон шудан,
Моҳи навро рафта-рафта чарх оламгир кард.

Бар ин асос, ҷои шукргузорист, ки имрӯз низ ин рисолати бузурги омӯзгориро нафароне ҳастанд, ки ба шоистагӣ ва бо садоқат ба ормонҳои ниёкони шарафманди хеш идома дода, баробари тадрис, тарбияи насли наврасро дар рӯҳияи камолоти олии одамон ва таҳкими ҳудӯгоҳӣ, оини ватандорӣ ва амсоли ин вазифаи муҳим дар зиндагонии худ шинохтаанд. Хештаншиносӣ ин фалсафаи инсоншиносӣ ва инсонгароиро дар меҳвари фаъолиятҳои касбии омӯхтани асосу асли илму маърифат аз беҳтарин падидаҳои ахлоқи ҳасанаи инсонӣ баҳравар гардида, онҳоро дар тақмили фазилатҳои аҳсани хеш истифода намоянд. Омӯзгор дар ҳама давраи замон ҳамчун ҳазинаи бузурги маънавӣ буда, дар тарбияи ҷомеаи солим нақши назаррас дошту дорад. Ояндаи дурахшони ҳар як миллат ва давлат, пеш аз ҳама, ба малакаю маҳорат, сатҳи ҷаҳонбинӣ ва тафаккури созандаи омӯзгор вобастагӣ дорад. Мусаллам аст, ки ояндаи ҳар як халқу миллат аз насли наврас ва ҷавони он вобастагӣ дорад ва ин қишри ҷомеа ҳамон ваҳт ҳамчун насли созанда ва бунёдкор ба камол мерасад, ки хираду маърифату омӯзгор онҳоро раҳнамоӣ кунад. Дар ҳама давраи замон омӯзгор ҳамчун ҳазинаи бузурги маънавӣ дар ҳаёти ҳар як халқу миллат нақши назаррас дошту дорад. Бо нури хиради хеш роҳи шогирдонро ба сӯи фардо равшан месозад. Воқеан, бе роҳнамоиву ҳидояти омӯзгор шогирд наметавонад ба камолоти маънавӣ ва саодати зиндагӣ бирасад. Вазифаи муаллим – омӯзгор таълиму тарбияи насли наврас ва ҷавонон аст. Вай на танҳо ба ҳонандагон дониш медиҳад, балки дар тарбияи ахлоқӣ - маънавӣ ва фардии онҳо нақши асосӣ мебошад. Омӯзгор як навъ роҳбари маънавист, ки маърифат ва таҷрибаи ҳаётро ба насли оянда интиқол медиҳад. Дар Тоҷикистон омӯзгорон эҳтироми хоса доранд, зеро онҳо бо фаъолияти хеш дар тарбияи насли наврасу ҷавон заҳмат мекашанд. Бо пайдо гаштани роҳҳои гуногуни дастрасӣ ба маълумот аз омӯзгор тақозо мешавад, ки ба омӯзиш бештар машғул гардад. Зеро имконияти технологӣ ба насли наврасу ҷавон имкон фароҳам овард, ки дастрасӣ ба маълумоти фаровон дошта бошанд. Омӯзгор рамзи маърифат ва вичдони бедори миллат аст вай на танҳо таълимдиҳанда, балки падару модари маънавии ҷомеа мебошад.

Касби омӯзгорӣ масъулияти бузург аст ва на ҳар шахс, балки танҳо онҳо, ки вичдони пок, дониш ва муҳаббат ба инсон дорад, метавонад омӯзгори ҳақиқӣ шавад. Зеро ҷуноне меғӯянд, омӯзгорӣ ишқ аст, агар онро бо тамоми ҳастии дил қабул намудӣ, муборакат бод! вағарна, раҳояш намо. Дар баробари ин набояд фаромӯш кард, ки касби омӯзгорӣ яке аз касбҳои хеле вазнин буда, аз соҳибкасб маҳорату малакаи хоса, муҳаббати бепоён ба шогирдон, донишдони техникаю технологияи муосир, методикаи хосро талаб менамояд, зеро омӯзгор бо инсон кор мекунад ва ҳар як бурду бохти ӯ дар оянда асар хоҳад кард.

Ҷомеа бояд омӯзгорро ҳамчун меъмори насли нав ва пояи давлатдорӣ эҳтиром намояд, зеро ояндаи давлат аз заҳмати омӯзгор вобаста аст.

Бо ташаббус ва ғамхориҳои Пешвои миллат ҳамасола маоши омӯзгорон зиёд шуда, ҳамзамон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор» қабул шуд, албатта чунин баҳогузориҳои Сарвари давлат ба омӯзгорон боиси ифтихору сарфарозист.

Қабули қонун хеле ҳам хуб аст, вале дар баробари он мо бояд нисбат ба омӯзгорон каме дилсӯз ва хайрхоҳ бошем, кори онҳоро дучанд накунем, азобу машаққаташонро зиёд накунем, то ки онҳо аз рисолати асосии худ яъне омӯзгорӣ дур нашаванд. Барои мисол, аксарияти ректорони донишгоҳҳо омӯзгоронро маҷбур месозанд, ки аз соати 8 то соати 17-18 дар донишгоҳ бошанд, худ казovat намоед, агар омӯзгор дар басти 2 ё 3 дарс дошта бошад, чаро ӯ бояд расо соати 8 ба кор ҳозир шавад, ё худ то соати 17-18 нишастани ӯ дар муассиса чӣ маънӣ дорад. Ҳатто баъзе омӯзгоронро маҷбур месозанд, то ки онҳо баъд аз

соати 17 ба махфилҳои рақсу сурудҳои шомил гашта, хунарнамои кунанд. Мебахшед, вақте кӯдакони ӯ дар муассисаи томақтабӣ асту касе нест онҳоро соҳиб шавад, ё худ аҳли хонавода гурусна дар интизори модар, ё аз эшон беморе хасту чашмонаш чор дар раҳи ӯ, касро рақсу сурудҳои магар хуш аст? Дар баробари ин, ин гуна роҳбарон фикр намеkunанд, ки ҳукуки корманд, алалхусус занро поймол менамоянд, фикр намеkunанд, ки чунин рафторашон боиси ҷангу ҷанҷолҳо байни зану шавҳар, ҳатто хонавайроншавиҳо хоҳад шуд.

Ё худ ҳоло аз омӯзгорон талаб менамоянд, ки мақолаи илмӣ нависанду ҳатман ба кори илмӣ даст зананд. Хотиррасон мекунам, ки сарбории омӯзгор худ зиёд аст, бигзор омӯзгор аз методи кори худ, маҳорату малакаю ғаёлияташ баъзан ягон мақолае омода созад, ҳама нам дар ҳафтаномаи «Омӯзгор», чи лозим ки омӯзгор сарсону саргардон шуда, мақолаи илмӣ ҷоп кунад. Чуноне мегӯянд, як дарси хуб баробари як асари илмист. Шахсоне ки ҳаваси кори илмӣ карданро доранд, ҳудашон илоҷи корашонро меёбанд.

Мавқеи омӯзгор дар тарбияи насли наврасу ҷавон аз оила ва падару модар бештар мебошад. «Омӯзгорон барои ҷомеа аз падару модар ҳам арзишмандтаранд, зеро падару модар ба мо ҳаёт мебахшанд, аммо омӯзгорон тарзи дуруст истифода бурдани онро меомӯзонанд», - мегӯяд Арасту.

Маҳз дар оғӯши мактаб ва дар муҳити синфхона, ки ғазои меҳру илму дониш болафшон аст, аввалин панду ҳикмат, аввалин ҳисси масъулият ва меҳанпарастӣ дар қалби шогирдон ҷой мегирад. Ва ин ҳама ба туфайли заҳмати беинтиҳои омӯзгор аст.

Омӯзгорӣ метавонад танҳо як ном бошад, аммо дар паси он олами пур аз фидокорӣ, меҳрубонӣ, садоқат, сабру тоқат ва фарҳангу дониш меистад. Ӯ на танҳо омӯзгори фанҳои дарсӣ, балки омӯзгори ахлоқ, одоб, таълим, тарбия, инсондӯстӣ ва зебӣ мебошад. Дар ҳар як суҳанаш маърифат аст, дар ҳар як нигоҳаш умед ва дар ҳар як амалаш меҳру муҳаббат ба инсон ва ҷомеа дар қалбаш ҷой дорад.

Омӯзгор ҷароғест, ки роҳи инсонро равшан месозад, дар баробари нишон додани саводи хату хониш, ба шогирдони худ тарзи дурусти рафтору гуфтор ва рисолати зиндагиро меомӯзонад. Омӯзгор ҳастии худро дар тарбияи шогирдонаш фидо месозад, то ояндаи давлату миллатро тавассути ин фидокорӣ равшан созад. Алломаи Шарқ Абуалӣ ибни Сино ин нуқтаро возеҳу равшан баён кардааст: «Касе, ки ба мардум илм меомӯзад, мисли он аст, ки ҷароғе равшан мекунад, то дигарон роҳ ёбанд» Дар таърихи тоҷикон ҳамеша омӯзгорон мардумро ба маърифат роҳнамои кардаанд ва имрӯз низ ин рисолати басо пуршараф, вале душвору сангини худро бомуваффақона идома дода истодаанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ба муносибати Рӯзи дониш дар васфи омӯзгорон чунин таъкид карданд: «Омӯзгор шаъну шарафи миллат аст ва имрӯзу фардои ҳар як кишвар ва ҷомеа аз сатҳи маърифат ва ғаёлияти ӯ вобастагии қалон дорад». Албатта, чунин баҳогузориҳои сарвари давлат ба омӯзгорон боиси ифтихору сарфарозист.

Мутаассифона, заҳмати омӯзгорӣ на ҳамеша пурра қадр карда мешавад. Аммо ҳар як муваффақияти шогирд, ҳар як пирӯзии донишомӯз, натиҷаи заҳмати беминнати ӯст. Ва ин беҳтарин мукофот барои омӯзгор мебошад – дидани пешрафти шогирде, ки бо дастони меҳрубони ӯ ба қамол расидааст.

Рисолати омӯзгор дар ҷомеа одӣ нест, балки вазифаест, ки сарнавишти миллат ва давлатро муайян мекунад. Ҳар қадар омӯзгорон бо садоқат ғаёлият намоянд, ҳамон андоза сатҳи маърифат, ҳамбастагӣ ва пешрафти ҷомеа таъмин мегардад. Аз ин рӯ, эҳтирому арҷгузорӣ ба муаллим, натавон қарзи маънавӣ, балки қанолати пешрафти ҷомеа ва рушди устувори давлат аст. Пас месазад, ки мо – омӯзгорон минбаъд низ бо дарки ин ҳама масъулият барои пешрафти Ватани азизамон содиқона камари ҳиммат бубандем ва вазифаи хешро бо эҳсоси баланди ватандӯстона анҷом диҳем.

Дар замони муосир миллат маҳз бо фарҳанг, илм ва маърифат зинда мемонад. Агар миллат олимон, донишмандон ва муаллимони арзанда дошта бошад, фарҳангу ҳувиятро аз насл ба насл интиқол медиҳад. Пешрафти иқтисодӣ, сиёсат, илм ва фарҳанги ҳар

кишвар аз сатҳи маърифати шаҳрвандонаш сарчашма мегирад. Зеро агар миллат босаводу соҳибмаърифат бошад, кишвар рушд мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор» 05.10.2025
2. Эмомалӣ Раҳмон. Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон. Душанбе - 2017, саҳ-13.
3. Амонӣ, С. Шуълаи меҳр. Душанбе-2024, –2120
4. Мерганова, Л.К. Урегулирование конфликтов международными организациями (на примере Республики Таджикистан). / Л.К. Мерганова. - Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.-М.,1998.-21с.
5. Мухиддинзода, Б. Тамоюл ва равишҳои муосири ташаккули салоҳиятнокии касбии омӯзгор / Б. Мухиддинзода, Ш. М. Маҳмадсаидзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 3(57). – С. 41-48. – EDN ZYBGQI.
6. Раҳмонов, Э. Независимость Таджикистана и возрождения нации. / Э. Раҳмонов.- Том 4.-Душанбе: Ирфон, 2006.-С. 85-86.
7. Раҳмонов, Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации.-В 8 т. / Э. Раҳмонов. - Душанбе, 2006-2010.-Т. 1.-С. 156157.
8. Раҳмонов, Э. Таджики в зеркале истории. От арийцев до Саманидов. - Книга 1. - Лондон, 1999.-240 с.
9. Салимов, Н., Шарифзода, А. Признанный миром таджик. / Н. Салимов, А. Шарифзода. - Душанбе, «Ирфон», 2011.-372 с.

УДК: 808.2:378+378.1

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕАУДИТОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

САМАДОВА Гулджахон Юсуфджоновна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры таджикской филологии и иностранных языков Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде. **E-mail:** samadovaguldzahon@gmail.com, **тел.:** (+992) 93-524-22-26.

Аннотация. Сегодня деятельностная направленность образования выдвинула самостоятельную работу у школьников и студентов на ведущую роль в формировании профессиональных компетенций, естественно во взаимодействии с аудиторной работой. В соответствии с новыми государственными стандартами высшего образования самостоятельная работа по дисциплине увеличена в объеме. Поэтому данная проблема является актуальной, так как преподаватель должен при проектировании рабочей программы дисциплины провести структурирование самостоятельной работы по видам и формам выполнения, предусмотреть мероприятия контроля уровня освоения профессиональных компетенций.

В данной статье представлены и охарактеризованы различные формы и виды внеаудиторной самостоятельной работы будущих учителей начальных классов. В процессе изучения дисциплины «Русского языка» внеаудиторная самостоятельная работа осуществляется в трех направлениях: в рамках учебно -познавательной деятельности применяются подготовка к занятиям, подготовка информационного сообщения, изучение дополнительной литературы; в учебно-практической -подготовка к семинарскому занятию, в самостоятельной познавательной деятельности подготовка к экзаменам, подготовка для олимпиады по русскому языку.

Преподавателям надо думать, как дать силы слабым, неуспевающим школьникам, чтобы они самостоятельно могли бороться с возникающими проблемами на занятиях (внеаудиторной деятельности), чтобы они умели справляться с ними не только в школе, но и в жизни. Средства социальных медиа дают новые возможности дифференцировать преподавание для тех школьников, у которых есть трудности в учебе.

Ключевые слова: трудности, обучение, интерес, внутренняя и внешняя мотивация, потребность, результативность, добровольность, самостоятельные действия, взаимоотношение, активность, культура изучаемого языка.

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ БЕРУНАЗСИНФӢ АЗ ФАННИ ЗАБОНИ РУСӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ МУОШИРАТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

САМАДОВА Гулҷаҳон Юсуфҷоновна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи филология тоҷик ва забонҳои хориҷии Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода. **E-mail:** samadovaguldzahon@gmail.com, **тел.:** (+992) 93-524-22-26

Аннотация. Имрӯз самти фаъолият дар таълими кори мустақилонаи мактаббачагон ва донишҷӯёнро дар ташаққули салоҳиятҳои касбӣ, табиист, ки дар робита бо кори синфӣ дар мадди аввал гузоштааст. Мутобиқи стандартҳои нави давлатии таҳсилоти олии ҳаҷми кори мустақилона аз рӯи фан зиёд гардид. Аз ин рӯ, ин масъала муҳим аст, зеро ҳангоми тартиб додани барномаи кори фан муаллим бояд кори мустақилонаро аз рӯи намуд ва шаклҳои татбиқ сохтор намуда, барои назорати сатҳи азхудкунии салоҳиятҳои касбӣ чораҳо андешад.

Дар ин мақола шаклу намудҳои гуногуни кори мустақилонаи беруназсинфӣ муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ пешниҳод ва тавсиф карда шудааст. Дар раванди омӯзиши фанни «Забони русӣ» корҳои мустақилонаи беруназсинфӣ дар се самт амалӣ карда мешавад: дар доираи фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ омодагӣ ба дарсҳои истифода мешавад; омода намудани паёми иттилоотӣ, омӯзиши адабиёти иловагӣ; дар кори таълимию амалӣ - тайёри ба семинар, дар кори мустақилонаи маърифати - тайёри ба имтиҳонҳо, тайёри ба олимпиадаи забони русӣ.

Муаллимон бояд дар бораи он фикр кунанд, ки ба талабагони заиф, нотавон чи тавр қувва бахшанд, то ки онҳо проблемаҳои, ки дар синф (корҳои беруназсинфӣ) ба миён меоянд, мустақилона ҳал карда тавонанд, то ки аз уҳдаи онҳо на танҳо дар мактаб, балки дар ҳаёт ҳам барои тавонанд. Воситаҳои васоити ахбори иҷтимоӣ имкониятҳои навро фароҳам меоранд, ки таълимиро барои он донишҷӯёне, ки мушкilotи омӯзиш доранд, фарқ мекунанд.

Калидвожаҳо: мушкilot, омӯзиш, шавқу рағбат, ангезаи дохилӣ ва берунӣ, зарурат, таъсирнокӣ, ихтиёрӣ, амали мустақил, муносибат, фаъолият, фарҳанги забони омӯхташаванда.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING OUT-OF-CLASS ACTIVITIES IN THE RUSSIAN LANGUAGE AS A MEANS OF FORMING HIGH SCHOOL STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS

SAMADOVA Guldzahon Yusuffjonovna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Tajik Philology and Foreign Languages, Tajik State Institute of

Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda. E-mail: samadovaguldzahon@gmail.com, phone: (+992) 93-524-22-26.

Annotation. Today, the direction of activity in education puts the independent work of schoolchildren and students in the formation of professional competencies, naturally, in connection with classroom work, at the forefront. In accordance with the new state standards for higher education, the amount of independent work in the subject has increased. Therefore, this issue is important, because when developing a subject work program, the teacher must structure independent work according to the type and forms of implementation and take measures to monitor the level of mastery of professional competencies.

This article presents and describes various forms and types of independent extracurricular work for future primary school teachers. In the process of studying the subject "Russian Language", independent extracurricular work is carried out in three areas: preparation for lessons is used within the framework of educational and cognitive activities; preparing an information message, studying additional literature; in educational and practical work - preparing for a seminar, in independent educational work - preparing for exams, preparing for the Russian language Olympiad.

Teachers need to think about how to empower weak, helpless students so that they can independently solve problems that arise in the classroom (extracurricular activities), so that they can cope not only in school, but also in life. Social media tools provide new opportunities that differentiate education for those students who have learning challenges.

Keywords: *difficulties, training, interest, internal and external motivation, need, effectiveness, voluntariness, independent actions, relationship, activity, culture of the studied language.*

Внеаудиторная деятельность по русскому языку играет ключевую роль в формировании коммуникативных умений старшеклассников. В условиях современного образовательного процесса важно не только усваивать теоретические знания, но и развивать практические навыки общения, что способствует более глубокому пониманию языка и культуры.

Современное образование в Республике Таджикистан ориентировано на развитие личности обучающегося, формирование его речевых, коммуникативных и межкультурных компетенций. В этом контексте особое значение приобретает изучение русского языка как одного из важнейших средств межнационального общения, науки, культуры и дипломатии. Однако в последние годы наблюдается снижение мотивации школьников к изучению русского языка, особенно в таджикских группах творческих направлений, таких как литература, русский язык и история [13с 29].

Одним из действенных путей повышения интереса школьников к изучению русскому языку становится внедрение современных педагогических технологий, активизация учебного процесса, а также организация внеаудиторной деятельности, направленной на укрепление эмоциональной связи с языком, развитие познавательного интереса и создание ситуаций успешности.

В условиях обновления содержания школьного образования возрастает необходимость в формировании у старшеклассников устойчивых коммуникативных умений, особенно по русскому языку как неродному. Практика показывает, что только уроков недостаточно для полноценного развития речевой деятельности учащихся. Внеаудиторная деятельность, как важный компонент образовательного процесса, обладает значительным потенциалом для активизации речевой практики, воспитания интереса к языку и формирования коммуникативной компетенции. Несмотря на это, научно-педагогические подходы к системной организации внеаудиторной деятельности по русскому языку остаются недостаточно разработанными, что определяет актуальность данного исследования.

Формирование коммуникативной компетенции – процесс длительный и достаточно сложный. Главная роль отводится урокам русского языка. Что может сделать учитель русского языка и литературы, чтобы обеспечить коммуникативную компетенцию учеников? Прежде всего, создать оптимальные условия для продвижения каждого ученика в образовательном пространстве. Для этого необходимо знать учебные возможности школьников каждого возраста.

Пути реализации коммуникативной компетенции учащихся состоят в том, что формы, методы и приемы работы направлены на то, чтобы содержание учебного материала было источником для самостоятельного поиска решения проблемы.

Работа в парах, в группах сменного состава позволяет решить и задачи воспитания: желание и умение сотрудничать в группах с одноклассниками. Главное в работе – школьники свободно говорят, спорят, отстаивают свою точку зрения, ищут пути решения проблемы, а не ждут готовых ответов.

Формы внеаудиторной деятельности старшекласников:

1. Дискуссии и дебаты: обсуждение актуальных тем, формирование аргументированной позиции.
2. Ролевые игры: имитация различных ситуаций для практики общения и решения конфликтов.
3. Творческие проекты: создание литературных произведений, сценариев, презентаций.
4. Литературные вечера: чтение стихов, прозы, обсуждение произведений.
5. Конкурсы и олимпиады: участие в конкурсах по русскому языку и литературе.
6. Экскурсии: посещение музеев, театров, литературных мест с последующим обсуждением.
7. Вебинары и онлайн-курсы: участие в дистанционных мероприятиях по актуальным темам.
8. Социальные проекты: работа над проектами, направленными на решение социальных проблем.
9. Клубы по интересам: создание клубов для обсуждения книг, фильмов, культурных событий.
10. Волонтерская деятельность: участие в мероприятиях, связанных с популяризацией русского языка и культуры [8.с. 21].

Данный подход положен в основу формирования коммуникативной компетенции, так как он обеспечивает самостоятельную творческую деятельность каждого ученика. Языковая компетенция предполагает знание самого языка, его устройства и функционирования, языковых норм, в том числе орфографических и пунктуационных.

Именно языковая и коммуникативная компетенции способствуют формированию умений и навыков речевого общения. А для этого необходимо создавать на каждом уроке условия речевого общения. Речевая деятельность формируется во всех её видах – чтении, говорении, письме, аудировании.

Формируя языковые и коммуникативные компетенции, я использую различные методы, такие, как: сравнения, придумывания, диспуты, дебаты, работа с картиной и т.д.; приемы : придумывание заданий, вопросов, тем сочинений, ролевые игры, дающие возможность остановиться на формировании коммуникативной компетенции, так как она является одной из приоритетных, ведь язык – это средство общения, социализации и адаптации учащихся в современном мире. Обучение на основе общения является сущностью инновационных технологий, оно предполагает личностную ориентацию общения. Коммуникативное обучение – это такой способ образовательного процесса, при котором отношения между учащимся и учителем основаны на сотрудничестве.

Сформировать коммуникативные умения - значит научить школьника ставить вопросы и четко формулировать на них ответы, внимательно слушать и активно обсуждать рассматриваемые проблемы, комментировать высказывания собеседников и давать им критическую оценку. Думаю, что учитель русского языка и литературы на

внеаудиторных занятиях ставит своей целью развитие коммуникативных способностей учащихся, расширение их общелингвистического и культуроведческого кругозора.

На сегодняшний день в демократическом, унитарном государстве Республике Таджикистан происходят большие изменения в воспитании и обучении современной молодежи и эти существенные изменения, напрямую сказываются на развитии таджикского общества, в котором стали наблюдаться негативные процессы разрушения традиционных духовно - нравственных основ человека, теряться ценностные ориентиры, а также происходит снижение знания по русскому языку, речевой культуре, происходит снижение в доступности студенческой молодежи к сфере культуры, дополнительном образовании, досуге и спорте. В вузах и в школах республики век коммуникативных технологий, в век прогресса прекращают свое существование студенческие организации; медленно распадаются студенческие клубы; практика проведения научных олимпиад желает быть лучше, предметные недели проводятся наспех и по желанию педагога, вечера, диспуты, дискуссии, конференции, театрализованные сценки проводятся крайне редко и др. В связи с глобальными переменами в обществе, в образовании наблюдаются резкое падение общего уровня воспитанности и образованности подрастающего поколения и молодёжи [12.с.34].

Но сегодня на наш взгляд, характерным для современного таджикского общества является вовлечение в методологический пересмотр содержания и технологии образования. В настоящее время в стране идет становление национальной модели образования, которая выдвигает на первое место формирование ключевых компетенций личности обучаемого контингента и их развитие посредством образования. Этот процесс сопровождается изменением образовательной программы на всех уровнях учебно-воспитательной деятельности, начиная со школьного образования. Законом «Об образовании» Республики Таджикистан утвержден принцип вариативности в выборе педагогами форм, методов, технологии обучения, которые позволят им использовать оптимальные, на их взгляд, вариант конструирования учебно-воспитательного процесса по любой модели, включая авторские [1, с. 62; 69, с. 34-36].

Основная идея внеаудиторной работы в том, что она проводится самими школьниками и для школьников, их желания и интересы являются главными при выборе ее темы и содержания. Сама подготовка мероприятия является важной стадией, так как она способствует пробуждению интереса, а общение школьников с преподавателем и друг с другом имеет познавательное значение, расширяет эстетическое восприятие и прививает вкус. Проведение внеаудиторных мероприятий также дает огромную возможность преподавателям продемонстрировать свою образовательную деятельность, творчество и способность организовать школьников. Содержание внеаудиторной работы очень важный аспект, так как школьники имеют возможность больше узнать о традициях и обычаях страны изучаемого языка, которые отражаются в народных песнях, танцах, стихах и играх. Время диктует нам новые формы работы со школьниками и от того, насколько качественно она проводится, зависит авторитет предмета и его престиж изучения.

Мы пришли к такому выводу, что организация внеаудиторной деятельности по русскому языку является эффективным средством формирования коммуникативных умений у старшеклассников. Внедрение разнообразных форм и методов работы способствует не только развитию языковых навыков, но и формированию уверенности в себе, критического мышления и способности к сотрудничеству.

Коммуникативная методика и мотивация изучения языка.

Коммуникативная методика, получившая широкое распространение в конце XX века, радикально изменила подходы к формированию интереса к изучению языка. Основной принцип этой методики заключается в том, что язык изучается через общение, а не через изучение о языке. Коммуникативная методика рассматривает интерес к языку как результат успешного участия в коммуникативных ситуациях. Мотивация формируется

через понимание практической значимости изучаемого материала, его непосредственную применимость в реальном общении. Важным принципом коммуникативной методики является аутентичность учебных материалов. Использование реальных текстов, ситуаций и задач способствует формированию устойчивого интереса к языку, так как обучающиеся видят связь между учебной деятельностью и реальной жизнью. Коммуникативная методика также подчёркивает важность эмоционального компонента в формировании интереса к языку. Создание эмоционально окрашенных коммуникативных ситуаций, использование юмора, игровых элементов способствует формированию положительного отношения к языковому обучению.

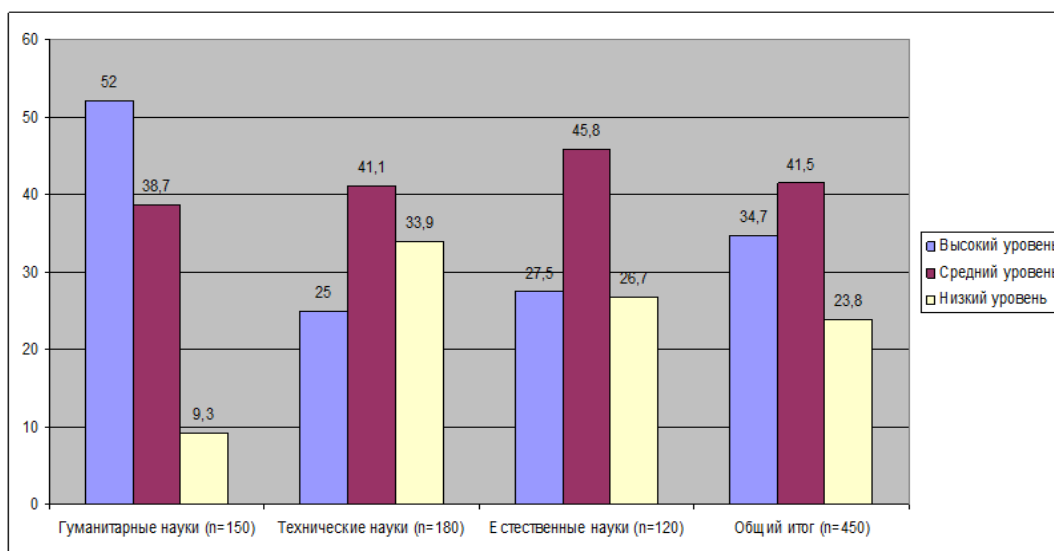
Вывод

Проведённый анализ истории развития проблемы формирования интереса школьников к изучению русского языка в педагогической науке позволяет сделать вывод о её устойчивой актуальности и многоплановости. На различных этапах развития педагогической мысли интерес рассматривался как важнейший психолого-педагогический фактор, обеспечивающий активизацию познавательной деятельности, повышение мотивации обучения и результативность образовательного процесса.

Историко-педагогический анализ показал, что научные представления о формировании интереса студентов эволюционировали от преимущественно объяснительно-репродуктивных подходов к современным личностно-ориентированным, коммуникативным и компетентностным моделям обучения русскому языку. При этом неизменным оставалось понимание интереса как внутреннего мотива, способствующего осознанному и устойчивому освоению языковых знаний и умений.

Диаграмма 1

Уровень интереса к изучению русского языка по направлениям подготовки



Обсуждение

Рассмотрение истории развития проблемы формирования интереса школьников к изучению русского языка в педагогической науке показывает, что данная проблема на протяжении длительного времени находилась в центре внимания исследователей и сохраняет свою актуальность в современных условиях. Обсуждаемые в научной литературе подходы к формированию интереса отражают изменения в образовательных целях, социокультурных условиях и представлениях о роли обучающегося в учебном процессе.

Анализ педагогических концепций различных исторических периодов позволяет утверждать, что первоначально интерес к изучению языка рассматривался

преимущественно как следствие внешнего воздействия со стороны преподавателя и содержания обучения. В дальнейшем акцент постепенно смещался в сторону признания ведущей роли внутренних мотивов, личностных потребностей и индивидуальных особенностей школьников. Это способствовало формированию представлений об интересе как устойчивом личностном образовании, тесно связанном с мотивацией и познавательной активностью обучающихся.

В рамках современных педагогических исследований проблема формирования интереса школьников к изучению русского языка обсуждается в контексте личностно-ориентированного, коммуникативного и компетентностного подходов. Особое значение придаётся использованию активных и интерактивных методов обучения, а также интеграции учебной и внеаудиторной деятельности, что позволяет повысить уровень языковой активности и сформировать положительное отношение школьников к изучаемому предмету.

Обсуждение результатов историко-педагогического анализа подтверждает необходимость комплексного подхода к формированию интереса школьников, учитывающего как накопленный научный опыт, так и современные требования к языковому образованию. Это создаёт предпосылки для дальнейших исследований, направленных на разработку эффективных моделей и технологий формирования устойчивого интереса обучающихся к изучению русского языка.

Заключение

Проведённый опрос педагогического сообщества позволил сделать вывод о том, что внеурочная работа по русскому языку – востребованная форма деятельности в общеобразовательных учреждениях. Однако несмотря на имеющиеся разнообразные формы и методы учителя русского языка, принявшие участие в опросе, отдают предпочтение традиционному характеру проведения внеурочной работы.

Нами был разработан и реализован проект внеурочной деятельности по русскому языку в виде проектной у школьников. Занятость подростков подразумевала создание сообщества, популяризирующего русский язык посредством ресурса таджикской школы. В рамках подготовки сообщества обучающиеся, осуществляли поиск и подбор интересных фактов из истории языка, проводили конкурсы и опросы на знание норм русского языка. Результатом проделанной работы можно считать разработанное совместно с школьниками сообщество. Таким образом, можно заключить, что поставленные задачи выполнены, цель – достигнута.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аляпова, Г.Т. К вопросу формирования творческих способностей учащихся//12-летнее образование [Текст]. - 2008. - №7. - С. 62.
2. Ахмедов, Х. Интерактивные методы обучения в вузе. — Душанбе, 2019.
3. Выготский, Л.С. Психология развития. — М.: Смысл, 2000.
4. Государственная программа развития языков Республики Таджикистан на 2020–2030 годы. — Душанбе, 2020.
5. Исмоилов, Б. Моделирование педагогических ситуаций. — Душанбе, 2021.
6. Касымова, Г. Русский язык в таджикской системе образования. — Душанбе, 2022.
7. Леонтьев, А.Н. Деятельность, сознание, личность. — М., 1975.
8. Лернер, И.Я. Дидактические основы методов обучения. — М., 1981.
9. Рахмон, Э. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли. — Душанбе, 2023.
10. Рахмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо омӯзгорон ва донишҷӯён. — Душанбе, 2021.
11. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. — СПб., 2003.
12. Сластёнин, В.А. Педагогика. — М.: Академия, 2002.
13. Шарипов, С.А. Проблемы мотивации в обучении. — Душанбе, 2015.

ПРОБЛЕМАҲОИ ИҶТИМОӢ-ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ВА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ НАВРАСОН ДАР ОИЛАҲОИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТӢ

БАЙМУРОДОВА Ҳилола Қаҳоровна - омӯзгори муассиса таҳсилоти миёнаи умумии № 28, шаҳри Душанбе, к. Н. Қарабоев, 33. **E-mail:** boymurodova84@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-26-84-93

Аннотатсия. Мақола ба мушкилоти иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули шахсияти наврасон дар оилаҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси оморҳои расмӣ солҳои 2015-2025, пурсиши 80 наврас (11-16 сола) Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №28-и н. Фирдавсии ш. Душанбе ва таҳлили муқоисавӣ бо назарияи «тарбияи ахлоқӣ натиҷагирӣ шудааст, ки наврасони оилаҳои муҳоҷир нисбат ба гурӯҳи назоратӣ (оилаҳои пурраи ғайримуҳоҷир) сатҳи пасти эҳтиром ба калонсолон (+38% камтар), сустии ҳисси масъулият (+42%) ва эҳтимоли бештари рафтори қачравӣ доранд.

Ҳамзамон, дар мақола таъкид мешавад, ки истифодаи усулҳои «педагогикаи ҳамкорӣ», ташкили созмонҳои «Ворисони Сомон» ва ворид намудани мавзӯҳои ахлоқӣ аз осори классикӣ (Саъдӣ Шерозӣ, Садриддин Айни, Абдурахмони Ҷомӣ) ба барномаҳои таълими муассисаҳои таҳсилотӣ метавонад норасоии таъсири оилавино қуброн кунад. Инчунин дар мақола пешниҳоди амалӣ барои муаллимон ва психологҳо дода шудаанд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, оила, наврас, ахлоқ, тарбияи ахлоқӣ, педагогикаи халқӣ, рафтори девиантӣ (қачравӣ ва муҷримона), ҷудой аз волидон.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НОРМАТИВНОГО ВОСПИТАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ В СЕМЬЯХ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

БАЙМУРОДОВА Ҳилола Қаҳоровна – учитель средней общеобразовательной школы № 28, г. Душанбе, ул. Н. Карабеева, 33. **E-mail:** boymurodova84@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-26-84-93.

Аннотация. Статья посвящена социально-педагогическим проблемам нравственного воспитания и формирования личности подростков в семьях трудовых мигрантов в Республике Таджикистан. На основе официальной статистики за 2015-2025 годы проведено исследование 80 подростков (11-16 лет) средней школы № 28, р. Фирдавси, г. Душанбе. В статье, основанной на сравнительном анализе с теорией «нравственного воспитания» Душанбе, сделан вывод, что подростки из семей мигрантов, по сравнению с контрольной группой (полностью немигрантские семьи), имеют более низкий уровень уважения к взрослым (+38%), более слабое чувство ответственности (+42%) и более склонны к девиантному поведению.

В то же время, в статье подчеркивается, что использование методов «кооперативной педагогики», создание организаций «Сомалийские наследники» и включение в учебные программы учебных заведений нравственных тем из классических произведений (Саъди Широzi, Садриддин Айни, Абдурахмони Джомӣ) могут компенсировать недостаток влияния семьи. В статье также приводятся практические рекомендации для учителей и психологов. Ключевые слова: трудовая миграция, семья, подросток, нравственность, нравственное воспитание, народная педагогика, девиантное поведение (девиантное и криминальное), разлука с родителями.

Ключевые слова: трудовая миграция, семья, подростковый возраст, мораль, нравственное воспитание, народная педагогика, девиантное поведение (девиантное и криминальное), разлука с родителями.

SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEMS OF MORAL EDUCATION AND PERSONALITY FORMATION OF ADOLESCENTS IN FAMILIES OF LABOR MIGRANTS

BAYMURODOVA Khilola Kahorovna – Teacher of Secondary General Education School № 28, 33 N. Karaboev Street, Dushanbe, Tajikistan. **E-mail:** boymurodova84@mail.ru, **phone:** (+992) 918-26-84-93.

Annotation. The article is devoted to the socio-pedagogical problems of moral education and personality formation of adolescents in families of labor migrants in the Republic of Tajikistan. Based on official statistics for 2015-2025, a survey of 80 adolescents (11-16 years old) of Secondary Educational Institution No. 28, Firdavsi, Dushanbe. Dushanbe and a comparative analysis with the theory of "moral upbringing" concluded that adolescents from migrant families, compared to the control group (full non-migrant families), have a lower level of respect for adults (+38% less), a weaker sense of responsibility (+42%), and are more likely to engage in deviant behavior.

At the same time, the article emphasizes that the use of "cooperative pedagogy" methods, the creation of "Somali Heirs" organizations, and the introduction of moral themes from classical works (Saadi Shirozi, Sadridin Ayni, Abdurahmoni Jomi) into the curricula of educational institutions can compensate for the lack of family influence. The article also provides practical recommendations for teachers and psychologists. **Keywords:** labor migration, family, teenager, morality, moral upbringing, folk pedagogy, deviant behavior (deviant and criminal), separation from parents.

Keywords: labor migration, family, adolescence, morality, moral education, folk pedagogy, deviant behavior (deviant and criminal), separation from parents.

Тарбияи ахлокии наврасон яке аз масъалаҳои меҳварии сиёсати давлату ҳукумат мебошад ва дар ҳар суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр мегардад [9, с. 85-100].

Тибқи маълумоти Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2024), шумораи шахрвандони ғайриқонунии ҳамаҷониба, ки дар хориҷа (асосан дар Русия, Қазоқистон ва кишварҳои Халиҷ) қор мекунанд, дар солҳои 2022-2024 ба ҳисоби миёна 1,2-1,5 миллион нафарро ташкил додааст [5]. Ин маънои онро дорад, ки дар айнаи ҳол тақрибан 35-40% оилаҳои тоҷик (ё яке аз волидон ё ҳарду) аз ҳам ҷудо зиндагӣ мекунанд. Дар чунин оилаҳо наврасон (аз 10-11 то 16-17 сола) бе назорати мустақими падар ва модар монда, ба суи таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ, ҳамсолон ва аксар вақт ба рафтори ғайриахлоқӣ рӯ меоранд.

Яке аз масъалаҳои муҳими педагогикаи иҷтимоӣ – омӯзиш ва баррасии проблемаҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули шахсияти наврасон дар оилаҳои муҳоҷирони меҳнатӣ мебошад. Зарурияти омӯзиши ин масъала дар он аст, ки аксарият падару модарон дар муносибат ба тарбияи фарзандони худ дар бештаре ҳолатҳо масъулияти ҷиддӣ эҳсос накарда, ин вазифаи ҳаётан муҳимро ба дӯши дигар аъзоёни оила (бобою бибиҳо, тағою холаҳо, фарзандони калонтари оила ва дигарон) вогузор менамоянд. Дар натиҷаи таҳлили адабиёт маълум гардид, ки кӯдакон дар синни наврасӣ бештар ба дастгирии падару модар эҳтиёҷ доранд [8].

Барои бонизом омӯхтану шарҳ додани *проблемаҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули шахсияти наврасон дар оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ* чунин масъалагузорӣ мувофиқи мақсад хоҳад буд:

- 1) ошкор ва маънидод кардани мафҳуми тарбия, ахлоқ ва тарбияи миллӣ-ахлоқӣ дар доираи муқаррароти Консепсияи миллии тарбия дар Тоҷикистон;
- 2) нақши оила дар тарбияи ахлоқӣ ва рушди шахсияти наврасон;
- 3) проблемаҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули шахсияти наврасон дар оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ.

Тибқи муқаррароти Консепсияи миллии тарбия дар Тоҷикистон мафҳуми *тарбия* – падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогӣ буда, барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷамъият хизмат менамояд. Он ҳамчун фаъолияти махсуси мақсадноки инсон барои рушди шахс ва ворид шудани инсон ба ҷараёни зиндагии воқеӣ ва бунёди ҳаёти маданӣ равона карда мешавад. Мақсад ва вазифаҳои тарбияи миллиро Консепсия мушаххас намудааст [4].

Мақсади тарбия қисми таркибии мақсаду вазифаҳои давлат қарор мегирад, ки барои амалӣ намудани манфиатҳои давлат, ҷомеа ва қар як шахрванд равона карда мешавад. Давлат инчунин тартибу низомро қарор мекунад, ки барои ҳаёт ва фаъолияти инсон ва тарбияи миллии шахрвандон мусоидат менамояд [4].

Тарбияи миллӣ дар шахрванд сифатҳои баланди ахлоқӣ, хувияти миллӣ, инсондӯстӣ, озодаандешӣ, мавқеи шахрвандӣ, ташаббусқорӣ ва амсоли инро ташаккул медиҳад. Чунин шахрванд қодир аст, ки дар пояи манфиатҳои миллӣ фаъолият намояд, нисбати зухуроти манфии ҷомеа аз лиҳози танқид назар кунад, Ватани ҳешро дӯст дорад ва манфиатҳои онро ҳимоя намояд, ҳамчун соҳиби тафаккури миллӣ ва посдори тамаддуни миллӣ дар пешрафти ҷомеа саҳмгузор бошад. Ҳамин тариқ, мақсаду вазифаҳои ниҳонии тарбияи миллӣ ташаккули инсонии қомил, соҳиби Ватан, нағву номуси миллӣ, ифодагари симои зеҳнӣ маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари инсонӣ мебошад [4].

Дар ташаккули инсонии қомил соҳиби Ватан самаранок бароҳ мондани тарбияи ахлоқӣ муҳим аст. *Ахлоқ* – пеш аз ҳама инъикоскунандаи маҷмӯи меъёр, қоидаҳои асосии рафтору одоб, муносибати байниҳамдигарии оилавӣ ва ҷамъиятии одамон, ва фарҳангии пазируфта миёни мардум ва риояи онҳо аз тарафи ҳар як фарди ҷамъият ҳатмӣ мебошад. Масалан, *ахлоқи нек* – ҳуқуқ одоби писандида; ахлоқу одоб – рафтор, тарзу равиши муомила, ҳуқуқ атвор ва ғайраҳо. Баъдан қалмаи ахлоқ ҳислатҳои рӯҳиву маънавӣ, табиӣ инсонро низ фароғир аст [15].

Тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ – ин таъсир ба дунёи маънавии шахс аст. Ин сифатҳо на танҳо дар инсон фаҳмиши зебӣ, балки фаъолияти нексиришӣ, ростқавлӣ, ҳалолқору ҳалолхӯрӣ, бо адлу инсоф, саховатманд ва амсоли инро ба вуҷуд меоранд. Ҳамаи дигар унсурҳои тарбияи миллӣ дар худ ғояҳои ахлоқию маънавӣ доранд. Ахлоқ унсурест, ки қисматҳои дигари тарбияро бо ҳам мепайвандад ва асоси фаъолияти шахрвандро ташкил медиҳад [4].

Роҷеъ ба *нақши оила дар тарбияи ахлоқии наврасон* – аз таърихи гузаштагонӣ мо маълум аст, ки аз қадимулайём мардуми соҳибтамаддуни мо ба тарбияи фарзанд ва рушди шахсияти ӯ аҳамияти хосса зоҳир намуда, барои дар рӯҳияи инсонгароӣ ватандӯстӣ, донишандӯзиву маърифатпар-вариӣ фарзандони худ ҳамеша кӯшиш мекарданд. Дар ҳар давраи замон дар тамаддуни мо бештар тарбияи инсондӯстӣ (гуманизм) ҳамчун принсипи муҳим дар навбати аввал гузашта меушудаанд, на саводнокии насли наврас. Бо ҳамин хотир, бештар ба ҷиҳатҳои ахлоқии тарбия аҳамияти хосса дода мешуд [11, с. 70-74].

Оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дорои таърихи дурудароз буда, аз қадимулайём вазифаҳои анъанавию махсуси худро дошт ва мураббии аввалин, раҳнамои ҳаёт, асосгузори феълӣ атвори ҳар як шахс мебошад. Дар оила шахс тарбия ёфта, меъёрҳои ахлоқиро аз худ мекунад ва ба ҳаёти мустақил омода мегардад, ба қамол мерасад. Маҳз аз ҳамин лиҳоз дар моддаи 33-и

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки оила асоси ҷомеа буда, таҳти Ҳимояи давлат қарор дорад [14, с. 27-34].

Доир ба назария ва амалияи нақши падару модар дар тарбияи фарзанд ва ё баръакс, вазифаи фарзанд дар бобати эҳтиром гузоштан ба падару модар китобҳои муътабаре, аз қабили “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус, “Насихатнома”-и Имоми Аъзам, “Ахлоқи Носирӣ”-и Насриддини Тӯсӣ, “Кимийи саодат”-и Ғазолӣ, “Ахлоқи Мӯҳсинӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва дигар панду насихатномаҳо таълиф шудаанд. Дар ин китобҳо марҳилаҳои мухталифи таҷрибаи ахлоқии миллати тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки нақши падару модар дар таълимутарбия ва ташаккули фарзандон муайян мегарданд [15, с. 13-18].

Ҳамин тариқ, яке аз ақидаҳои бунёдии ин муаллимони бузурги ахлоқ аз он иборат мебошад, ки онҳо ҳусни эҳтиром ва масъулиятро нисбат ба фарзанд пайваста, ҳамеша анҷом додани амалҳои солеҳро дар рафтору гуфтори ӯ бо муносибати некбинонаи падару модари онҳо алоқаманд медонанд. Тибки назарияи мутафаккирон марҳилаи аввали тарбия маҳз аз оила оғоз меёбад. Фарзандон аз падару модари худ тарбия гирифта, муҳити зиндагӣро меомӯзанд ва онҳоро ҳурмату эҳтиром мекунанд. Аз мафҳумҳои нахустини деҳа, шаҳр, ноҳия, Ватан, миллат ва ғайра бохабар мешаванд. Бо ҳамдигар ва ё хешу табор ва одамони дигар муомила карданро аз бар менамоянд. Волидон фарзандонро ба навозишу меҳрубонӣ ба тарбия фаро мегиранд. Кӯдакон аввалин донишҳоро дар бораи муҳити зиндагӣ, Ватан ва мактаб аз онҳо ба даст меоранд.

Роҷеъ ба *проблемаҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули шахсияти наврасон дар оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ*. Аз як тараф, раванди балоғати ҷинсӣ, пухта расидани равандҳои биологӣ организм; суръати номуътадили инкишофи протсессҳои психикӣ; ҷиҳати иҷтимоӣ тараққиёти шахсият (дар раванди таълиму тарбия ва ба маънои пуррааш, иҷтимоишавӣ шахсият); пайдошавии ҳисси калонсолӣ ва дараҷаи мустақилӣ наврасро ба он оварда мерасонад, ки дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун калонсол, дар баъзеи ҳолатҳо ҳамчун кӯдак муносибат мекунад. Чунин намуди муносибат дар рафтори наврасон падару модарро маҷбур менамояд, ки нисбат ба фарзанди худ назоратро пурзӯр намояд ва дар ҳолати итоат накардан ба талаботи гузошташудаи падару модар аз тарафи онҳо шаклҳои характери зӯроваридоштаи тарбия истифода гарданд [13].

Аз тарафи дигар, дар бештари ҳолатҳо чунин ба мушоҳида мерасад, ки волидон нисбат ба фарзандони ноболиғ ғамхорӣ хосса зоҳир намекунанд. Намепурсанд, ки онҳоро кадом муаммоҳо ташвиш медиҳанд. Баракс, аксарият падару модарон меҳоханд, ки наврасонро ба манфиати худ, бештар дар ҳалли мушкилоти гуногуни шахсият оилавӣ истифода баранд. Шахсияти онҳоро эҳтиром накарда, барои ҳамаи ночиз нисбат ба онҳо зӯроварӣ шаклан гуногунро раво мебинанд, ки ин боиси рӯҳан дур шудани наврасон аз калонсолон мегардад. Аниқтараш, зина ба зина аз тарафи наврасон ҳисси фарзандӣ нисбат ба падару модаронро коҳиш меёбад, ки боиси ба тарафи манфӣ тараққӣ ёфтани образи фарзанд дар ҷаҳми падару модарон мегардад [12, с. 18-25].

Наврасон дар шароити рушди босуръати илму техника хусусияти ба худ хос доранд, яъне дар давраи иқтисоди бозоргонӣ зиндагӣ намуда, ҳамзамон бо таъсири инкишофи босуръати техникаву технологияи навин ба воя мерасанд ва дар ҷомеа мутобиқ мешаванд. Аксари онҳо нисбат ба зиндагӣ фикри шахсии худро доранд, ки мутаассифона, на ҳама вақт бо урфу одат, арзишҳои миллӣ, ақидаҳои калонсолон, хусусан падару модарон мувофиқ меояд. Бо ҳамин сабаб дар байни калонсолон ва наврасон зиддияти давомнок ба мушоҳида мерасад. Зеро қисми зиёди падару модарон дар давраи ИҶШС таълиму тарбия ёфтаанд ва ҷаҳонбинии онҳо, хусусан дар масъалаи одоби ахлоқ аз насли ҳозира ба кулӣ фарқ мекунанд. Бинобар ин, баъзе наврасон барои мутобиқ шудан ба муҳити оила, мактаб ва дигар ниҳодҳои ҷамъиятӣ, бо таъсири омилҳои гуногуни психологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ душворӣ мекашанд, бештар таҳти фишор ва зӯроварӣ оилавӣ иҷтимоӣ тарбия мегиранд. Аксарияти онҳо ба фишори муҳити иҷтимоӣ, аҳли ҷомеа тобовар набуда, муносибати бадахлоқона ғайриқонуниро нисбат ба олами ихотакарда ва атрофиён ихтиёр менамоянд. Корҳои зиддиҷамъиятӣ содири қарда, ба

чамъият таъсири манфӣ мерасонанд. Дар рафтори онҳо шаклҳои оддитарини муносибати ғайриахлоқона ва муомилаи ношоиста ташаққул меёбанд [10, с. 77-90].

Ахлоқи бад ва рафтори ношоиста падидаи номатлубест, ки мавҷудияти он чомеаро хароб сохта, ба тартиботи ҳукукии ин ё он чомеа таҳдид менамояд, бо гузашти вақт тамаддунро ба таназзул мекашад. Воқеияти онро дар ҳар як давраи таърихӣ инсоният мушоҳида намудан мумкин аст [12, с. 18-25].

Солҳои зиёд мутахассисони соҳаҳои педагогика, психология, ҳуқуқшиносон, криминологҳо ва ғ. Кӯшиш мекарданд, ки сабабҳои бадахлоқию ҷинояткорӣи наврасонро ҷиддӣ омӯзанд ва барои коҳиш додани сатҳи ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон усулҳои мувофиқро истифода намоянд.

Коста гардидани ахлоқи хонандагон, ҳуқуқвайронкунии наврасон, ба ҷинояткорӣ даст задани иддае аз онҳо, ҷалб гардидани онҳо ба ҳар гуна ҳаракату равияҳои бегона, пеш аз ҳама натиҷаи дуршавии онҳо аз оилаҳо мебошанд [6, с. 15-32].

Дар раванди кор бо наврасоне, ки аз назари педагогӣ дур мондаанд, ахлоқан вайроншуда эътироф шудаанд, ҳуқуқвайронкунӣ содир кардаанд, ҳамзамон дар Мактаби махсуси ҷумҳуриявии ш. Душанбе таълиму тарбия мегирифтаанд, истифодаи усули сухбат хеле ҷолиб буд (87% наврасон аз оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ будаанд). Гуфтаҳои баъзеи онҳоро бо таҳлили хосса дар ин мақола овардан ҷолиби диққат аст. Суханҳои баъзе наврасон дар чунин шакл оварда хоҳад шуд, ки аз рӯйи махфияти маълумот дар он ному насаби ноболиғон гуфта намешаванд. Танҳо навраси «А» ё «Б», ва синну соли мушаххаси ӯ оварда мешаванд [6, с. 33].

Навраси «А», 11 сола, – «Маро падару модарам партофта рафтагӣ. Ман пеш дар хонаи бибиям зиндагӣ мекардам. Бибиям мегуфтанд, ки «Рав кор кун, нон харида биё». Мегуфтам, ки чи кор кунам, дар кучо кор кунам? Бибиям ба ман «дах» сомонӣ медод, мегуфт, ки «Рав испанд харида дар роҳҳо дуд кун ва ба ман ҳафтод сомон карда мебиёри!». Ман дар роҳҳои мошингард испанд дуд мекардам, пули кор кардаамро ба бибиям медодам. Маро кормандони милиса дошта ба ин Мактаби махсус оварданд» [6, с. 33].

Навраси «А», 12 сола. – «Падарам дар Россия, модарам, бибиям ва амакам дар хона ҳам бо ман муносибати хуб намекарданд, амакам фақат ба ман кор фармуда, агар иҷро накунам, мезад. Ҳамаи онҳо «гапи калонсолон-ро гӯш намекунӣ» гуфта, маро ҷанг мекарданд ва мезаданд. Ман маҷбур шудам, ки аз хона гурезам. Бе иҷозат ба хонаи амаам рафтам ва шаб хоб кардам, сахарӣ амаам маро бедор кард ва гуфт «хез акнун ба хонаат рав, ман туро дар ин ҷо гирифта истода наметавонам». Баъди он ман ба хона рафтам ва падарам маро барои ба хонаи амаам рафтаним ҷунон зад, ки қариб аз ҳуш равам, баъд аз он боз аз хона гурехтам. Чанд рӯз дар хонаи одамони бегона ва дар ҳар ҷо хоб мерафтам, дӯздӣ мекардам, ба дигар корҳои бад даст мезадам. Амакам маро дошта маҷбуран ба мактаби махсус оварда супорид. То ҳозир ман фикр мекунам, чаро падару модари ман дар бораи ман фикр намекунанд ва маро омада хабар намегиранд? Ман акнун барои гуноҳам пушаймонам, бачаи хуб шудаам, дигар ҳечқасро ҳафа намекунам» [6, с. 33].

Аз гуфтаҳои наврасон бар меояд, ки онҳо дар ҳолати ятимии иҷтимоӣ-оқибӣ ба шаклҳои гуногуни душвории педагогӣ рӯ ба рӯ шудаанд. Зӯроварӣ дар оила тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» - кирдори «зиддиҳукукии қасдонаи дорои хусусияти ҷисмонӣ, рӯҳӣ, шахвонӣ ё иқтисодӣ, ки дар доираи муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби як узви оила нисбат ба дигар узви оила содир шуда, боиси поймол шудани ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ, расонидани дарди ҷисмонӣ ё зарар ба саломатии ӯ мегардад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меорад» [1, моддаи 1, банди 2] фаҳмида мешавад. Наврас тибқи Қонуни мазкур ба намуди зӯроварии рӯҳӣ ва иқтисодӣ дучор шудааст. Зӯроварии рӯҳӣ дар оила – «таъсиррасонии қасдонаи рӯҳӣ, паст задани шаъну эътибори як узви оила аз ҷониби дигар узви оила бо роҳи таҳдид, таҳқир ва ё маҷбуркунӣ ба содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ё кирдорҳои, ки барои ҳаёт ва саломатӣ хавфноканд, инчунин ба вайроншавии инкишофи рӯҳӣ, ҷисмонӣ ё шахсият оварда мерасонад». Зӯроварии иқтисодӣ дар оила – кирдори «зиддиҳукукии қасдонаи як узви оила нисбат ба дигар узви оила вобаста ба маҳрум сохтан аз манзили истиқоматӣ,

хурук, либос, молу мулк ё воситаҳое, ки ҷабрдида тибки қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон ба онҳо ҳуқуқ дорад ва ин кирдор метавонад боиси вайрон гардидани солимии ҷисмонӣ, рӯҳӣ ё сар задани дигар ҳолатҳои ногувор гардад» фаҳмида мешавад [1, моддаи 1, банди 4 ва 5].

Қайд кардан ба маврид аст, ки Кодекси Ҷиноятии Чумхурии Тоҷикистон барои ин гуна амалҳои бераҳмона қалонсолон, хусусан нисбат ба намоёндогони қонунии ноболиғон ҷавобгари ҷиноятӣ пешбинӣ менамояд (Моддаҳои 110-13, 16-19, 127-128, 130, 134, 143 КҶҚТ) [3].

Албата мақсади муайян намудани ҷавобгари ҷиноятӣ ва ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани шахсони алоҳида паст задани шаъну шарафи онҳо набуда, балки барқарор кардани адолати иҷтимоӣ дар ҷомеаи шахрвандӣ мебошад. Бо назардошти инкишофи муносибатҳои оилавӣ ва масъалаи рӯзмарра арзёбӣ гардидани тарбияи наврасон ҷомеаи имрӯза ба назди психологҳо талаботи нав ба навро дар самти истифодаи усули нави корӣ ҷиҳати расонидани ёрии психологӣ пешниҳод менамояд.

Ҳамин тариқ, тавре таҳлили назариявӣ нишон дод, шароити зарурии ташкили корҳои мақсаднок дар самти муътадилгардонии муносибати байни наврасони муҳочирони меҳнатӣ ва падару модар, омӯзиши хусусиятҳои хосси психологӣ ин гуна муносибат басо муҳим аст. Омӯзиши омилҳои психологӣ рафтори зиддиахлоқии наврасон ва хусусиятҳои психологӣ муносибати байни чунин наврасон бо падару модар онҳо имкон медиҳад, ки корҳои таъсиррасониро мувофиқи мақсад ба роҳ монем.

Аксари оилаҳо дар ҷомеаи ҳозира марҳилаи душвори инкишоф – гузариш аз шакли оиладорӣ анъанавӣ ба шакли нави оиладорӣ ба замон мувофиқ гузашта истодааст. Муносибатҳои оилавии тағйирёбанда ба дигаргун шудани сохт ва шакли идоракунии он дар ҳаёти оилавӣ, муносибатҳои оилавӣ таъсири муайяне мерасонанд, ки тағйир ёфтани тарбияи кӯдакон, нақш ва аз ҳамдигар вобастагии ҳамсарону фарзандонро ҳангоми иҷрои вазифаҳои оилавии худ ба амал меорад [16].

Бештари муҳаққиқони илмҳои оилашиносӣ чунин ақидаро қонибдорӣ менамоянд, ки имрӯз оилаҳо ҳолати бухрониро аз сар мегузаронанд, ки он ба масъалаҳои муқаррарии раванди дигаргуншавии муносибати никоҳӣ оилавӣ дар мамлакатҳои тараққикарда вобаста аст.

Расонидани ёрии психологӣ ба оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ яке, аз муҳимтарин фаъолияти психолог ба шумор меравад. Одатан, чунин ақидаҳо ҷой дорад, ки ба он оилаҳое, ки муносибатҳои дохилиоилавии онҳо муътадиланд, ёрии психологӣ зарур нест. Зеро чунин оилаҳо вазифаҳои худро ба дараҷаи зарурӣ иҷро намуда, имконияти мустақилона ҳал кардани масъалаҳои оилавии худро доранд. Аммо боз ҳолатҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар чунин оилаҳои ҳаматарафа устувор ҳам, метавонад дар раванди ҳаёти оилавӣ ягон қисмати муносибат дар байни аъзо вайрон шавад, ки зарурияти расонидани ёрии психологиро пеш меорад. Барои ноустувор шудани оила ва вайрон шудани шакли муътадили муносибатҳои оилавӣ, метавонанд чунин омилҳо таъсири худро расонанд: ногаҳон (берун аз нақшаи ҳамсарон) ба дунё омадани фарзанд, вафоти яке аз ҳамсарон, дурру дароз дар алоҳидагӣ зиндагӣ кардани ҳамсарон (дигар аъзои оила), ҷудошавии ҳамсарон, ба бемории шадид дучор шудани яке аз аъзоёни оила ва ғ. Ин гуна омилҳо дар назди оилаҳо талаботеро ба пеш мегузоранд, ки муносибатҳои мураккаби баамаломадаро ба тарзи нав фаҳмида, нақшаҳои оиларо аз нав таҷдиди назар намоянд. Пайваста ба ин масъала барномаҳои кори психолог доир ба масъалаи муътадилгардонии муносибати баниҳамии аъзоёни оила, хусусан муносибати фарзандон бо падару модар низ, аз нав таҷдиди назар карда мешаванд. Масалан, аз мақсаду вазифаҳои оила оғоз карда, то тарзи зиндагии хонавода, ки маҳз дар ҳамин ҷо қоидаҳои аввалини оиладорӣ вайрон мешаванд ва ба рӯбарӯшавии ба бухрон оварда мерасонанд. Бухронҳои оилавӣ дар аксар ҳолатҳо ба дигаргун шудани сохти оиладорӣ вобастагӣ доранд, ки метавонанд дар ҳар як зинаи ҳаёти оиладорӣ ба амал оянд ва омилҳои гуногунро дошта бошанд [16].

Бо мақсади таъмини талаботи методологии тадқиқот ва асосноккунии фикрҳо дар шароити шаҳри Душанбе интихобан таҳқиқоти хурд бо ҷалби 80 нафар наврасон ва 28 нафар омӯзгорон гузаронида шуд.

Усулҳо, ташкили тадқиқот ва натиҷаҳои асосии он. Тадқиқот дар солҳои 2023-2025 дар муассисаи таҳсилоти умумии №28-и н. Фирдавсии шаҳри Душанбе ташкил ва гузаронида шудааст. Гурӯҳи мақсаднок ($n=80$ наврас) аз оилаҳои муҳоҷирони меҳнатӣ будаанд. Ба гурӯҳи мақсаднок он наврасоне шомил будаанд, ки: 1) ҳадди ақал яке аз волидонашон зиёда аз 6 моҳ дар хориҷа ба сари кор аст; 2) наврасоне, ки ҳарду волидонашон дар хона буда, оила пурра ва ғайримуҳоҷир мебошад.

Усулҳо: суҳбат, пурсиши (10 савол), мусоҳибаи нимсохторӣ бо синфи хонандагон, муаллимон ва психологи мактаб, таҳлили ҳуҷҷатҳои мактабӣ (ҳисоботи сифати таҳсилот, дафтери ҳисоботи психолог).

Натиҷаҳои асосии тадқиқот.

Роҷеъ ба вазъи психологӣ-педагогӣ дар оилаҳои муҳоҷирони меҳнатӣ. Аз 80 навраси гурӯҳи асосӣ, 86,25% (69 нафар) изҳор доштаанд, ки бештар аз 8 моҳи сол ба яке аз волидонашон мегузаронанд. Дар 27,5% ҳолатҳо (22 нафар) ҳарду волидайн дар хориҷа мебошанд. Назорати ҷорӣ таҳсил ва рафтор асосан ба зиммаи бобою бибӣ (73%) ё хешовандони дуру наздик (22%) вогузор шудааст. Танҳо 8,75% (7 нафар) наврасон назорати мустақими калонсоли ғайриволидайн надоранд.

Таҳқиқи сабабҳои асосии мушкилоти муносибат ва рафтор аз рӯи гуфтаи наврасон ($n=80$ наврас маълум гардид, ки

Чадвали 1. Сабабҳои асосии мушкилоти муносибат ва рафтор аз рӯи гуфтаи наврасон ($n=80$ наврас, ҷавобҳои сершумор)

№	Сабаб	% мувофиқат
1	Сарбории зиёди хонаводагӣ ба дӯши кӯдак (корҳои хоҷагидорӣ, нигоҳубини кӯдакони хурд дар хона ва ғ.)	86
2	Муноқишаҳои оилавӣ ва муҳити носолими психологию иҷтимоии оила	68
3	Набудани назорати ҳаррӯзаи падару модар нисбат ба таълиму тарбияи фарзанд (камчини маслиҳати зарурӣ)	54
4	Таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҳамсолон	48
5	Кам будани ҳамкориҳои мактаб бо волидони муҳоҷир (масофа, телефон)	44
6	Паст шудани ҳисси масъулият дар наврас	37

Аз ҷавоби наврасон ба пурсишнома маълум гардид, ки барои тарбияи онҳо бештар сарбории зиёди хонаводагӣ, ки ба дӯши кӯдак вогузор шудааст (корҳои хоҷагидорӣ, нигоҳубини кӯдакони хурд дар хона ва ғ.) таъсири манфӣ мерасонидааст (86%). Миёни озмӯдашаванда буданд шахсоне, ки нисбати онҳо меҳнати маҷбурӣ раво дида шудааст.

Омили дуҷуми костаҳои тарбияи ахлоқӣ муноқишаҳои оилавӣ ва муҳити носолими психологию иҷтимоии оила ба ҳисоб меравад (68%). Дигар омилҳо низ мавҷуд будаанд, ки аз 54 то 37%-ро ташкил медед (нигар ба чадвали 1).

Яке аз нишондодҳои назаррас – «Муноқишаҳои оилавӣ ва муҳити носолими психологию иҷтимоии оила» (84%) ва «Набудани назорати ҳаррӯзаи падару модар нисбат ба таълиму тарбияи фарзанд» (79%) мебошад (нигар ба чадвали 2).

Чадвали 2. Сабабҳои асосии мушкилоти тарбиявӣ аз рӯи гуфтаи омӯзгорон ($n=28$ омӯзгор, ҷавобҳои сершумор).

№	Сабаб	% мувофиқат
1	Муноқишаҳои оилавӣ ва муҳити носолими психологию иҷтимоии оила	84
2	Набудани назорати ҳаррӯзаи падару модар нисбат ба таълиму тарбияи фарзанд	79
3	Таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҳамсолон	72
4	Кам будани ҳамкориҳои мактаб бо волидони муҳоҷир (масофа, телефон)	71
5	Сарбории зиёди хонаводагӣ ба дӯши кӯдак (корҳои хоҷагидорӣ, нигоҳубини кӯдакони хурд дар хона ва ғ.)	67
6	Паст шудани ҳисси масъулият дар наврас	58

Мушоҳидаҳо нишон додаанд, ки яке аз сабабҳои паҳншатарини ба амал омадани низоъҳои оилавӣ – ин – иваз шудани аъзои оила, ё шумораи он, дигаргун шудани услуби муносибати байниҳамаи дар робита ба ин масъалаи оилавӣ мебошад. Гузариш ба марҳилаи нави инкишоф ва мутобиқ шудан ба он ба амал омадани муаммоҳо дар назди аъзои оила оварда мерасонад. Дар чунин ҳолат, агар оила аз уҳдаи ҳалли он бомуваффақият баромада натавонад, дар ин ҳолат муносибатҳои никоҳӣ бо катъшавӣ ба анҷом мерасанд. Чудошавии ҳамсарон аз ҷиҳати таъсиррасонӣ бӯади ҳодисаи вафоти ягон узви оила барои ҳуди ҳамон аъзои оила, хусусан барои кӯдакон дар ҷои дуҷум меистад, ки яке аз ҳодисаҳои аз ҷиҳати психологӣ осебпазир маҳсуб меёбад.

Аз рӯи ҳисоботи муассисаи таълимӣ-озмоишӣ ва пурсиш: 31,25% (25 нафар) наврасони гурӯҳи асосӣ дар ду соли охир ба қайди дохилимактабӣ (оворагардӣ, беинтизомӣ, ҷанҷол, тарки дарс) гирифта шудаанд.

Дар мусоҳиба бо омӯзгорон ва психологи муассиса якҷанд омилҳои асосии паст шудани сифатҳои ахлоқӣ дар наврасони оилаҳои муҳоҷир муайян карда шуданд:

1. Чудои эмотсионалӣ – наврас на танҳо назоратро аз даст медиҳад, балки ҳисси «талафшуда»-ро эҳсос мекунад. Дар сурати набудани муколамаи рӯзмарра бо падар ё модар, вобастагии эмотсионалӣ ба ҳамсолон ва интернет афзоиш меёбад.

2. Ивазшавии нақшҳо – наврас маҷбур мешавад, ки вазифаҳои калонсолонро (нигоҳубини фарзандони хурд, роҳбарии хонавода) ба зимма гирад, ки боиси ҳастагии психикӣ ва аксар вақт норозигӣ аз волидон мегардад.

3. Ноустувории анъанаҳои тарбиявӣ – бобою бибӣ дар ҳоле ки дилпуронанд, аксар вақт бо меъёрҳои нави ахлоқӣ (истифодаи интернет, телефон, шабакаҳои иҷтимоӣ) шинос нестанд. Дар натиҷа онҳо ё «бениҳоят саҳтгир» мешаванд ё тамоман назоратро суст мекунанд.

Ҳамин тариқ, қайд кардан ба маврид аст, ки бе падару модар ва бе ҳамкории наздики мактабу оила, шахсияти наврас ба таври ноустувор инкишоф меёбад.

Хулоса ва тавсияҳо

1. Дар синни наврасӣ яке аз вазифаҳои муҳими тарбияи ахлоқӣ аз он иборат аст, ки дар хонандагон эътиқоди идеалҳои ахлоқӣ ва дар онҳо падидаҳои арзишҳои ахлоқӣ умумибашарӣ ташаккул дода шаванд. Дар зинаи дуҷум дар шууру ҳисси хонандагон маҷмӯи эътиқоди маънавӣ, мақсадҳо, шуурнокии ахлоқӣ, ҳиссиёти ахлоқӣ ва рафтори маънавӣ шакл мегирад.

2. Муҳоҷирати меҳнатии волидайн ба таври манфӣ ба сифатҳои ахлоқии наврасон (эҳтиром, масъулият, ростгӯӣ) таъсир мерасонад. Наврасони оилаҳои муҳоҷир нисбат ба ҳамсолони худ аз оилаҳои пурра бештар ба ҳатари рафтори девиантӣ гирифташаванд.

3. Муассисаи таълимӣ метавонад вазифаи компенсатсиониро иҷро кунад, агар:

- ба шӯъбаҳои маориф вазифаи корманди иҷтимоӣ барои гурӯҳҳои наврасони гурӯҳи ҳатар ҷорӣ карда шавад;

- дар барномаҳои синфӣ ва берунасинфӣ мавзӯҳои ахлоқӣ аз педагогикаи классикии форс-тоҷик (Саъдӣ Шерозӣ, Садриддин Айни, Абдурахмони Ҷомӣ) ҳатмӣ карда шаванд;

- технологияҳои рақамӣ (мессенҷерҳо, платформаҳои мактабӣ) барои нигоҳдории муколамаи доимӣ бо волидони муҳоҷир васеъ истифода шаванд.

4. Барои омӯзгорон ва психологи муассиса курсҳои ҳатмии тақмили ихтисос оид ба кор бо оилаҳои ҷудошуда ва наврасони дорои эҳтиёҷоти махсуси психикӣ ташкил карда шаванд (мавзӯҳои пешниҳодӣ: «Психологияи наврасони дур аз волидайн», «Пешгирии ҳатари радикализатсия дар муҳити муҳоҷирӣ» ва дигар мавзӯҳо).

5. Дар сатҳи сиёсати давлатӣ тавсия дода мешавад, ки барномаҳои «Падару модари дур аз оила» (маслиҳалҳои ҳуқуқӣ ва психологӣ ба падарону модарони муҳоҷир) таҳия ва амалӣ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» (ш. Душанбе, 19 март соли 2013, № 954) / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013 №3).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 2 августи соли 2011, № 762.
3. Кодекси Ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, № 7, (бо тағйироту иловаҳо моддаи 452, Қонунҳои ҚТ аз 23.11.2015 с., №1228; аз 25.12.2015 с., №1261)
4. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2045 (ҚХҚТ аз 22 ноябри соли 2025, № 631)
5. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмуаи омори. – Душанбе, 2024.
6. Абдурашитов, Н.Ф. Тарбия ва ислоҳи психологӣ наврасони ҳуқуқвайронкарда. Душанбе: Ирфон, 2015. 152 с.
7. Абдурашитов, Н.Ф. Омилҳои психологӣ рафтори зиддиҳуқуқӣ наврасон // Илм ва инноватсия. Душанбе, 2013. № 4. С. 153-157.
8. Абдурашитов, Н.Ф. Психологические параметры гармонизации детско-родительских отношений у подростков-правонарушителей в условиях их пребывания в специальной школе: монография / Отв. ред. Р. Атаханов. Душанбе: Ирфон, 2017. 176 с.
9. Абдурашитов, Н.Ф. Инъикоси масъалаҳои мубрами таълиму тарбия дар суҳанронҳои Пешвои миллат // Нақши Иҷлосияи тақдирсозии миллат ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими Истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ). – Душанбе, Меҳроқ-Граф, 2024. – 264.
10. Абдурашитов, Н.Ф. Алоқамандии муносибатҳои фарзанд-волидайн ва самаранокии ҷустуҷӯи маъноӣ зиндагӣ дар синни наврасӣ / Масъалаҳои иҷтимоӣ-психологӣ оилаи муосир ва роҳҳои таъмини устувории он: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ // Зери таҳ. Умумии проф. Б.А. Маҷидова // мурағбат: У.Т. Ҳамидов. – Душанбе, 2025. – 640 с.
11. Абдурашитов, Н.Ф., Ахунова, Ф. Омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ гароиши наврасон ба ҳаракатҳои ғайриқонунӣ //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои муҳими тарбияи хонандагони душвортарбия дар шароити муосир». – Душанбе, 2023, - 109 с.
12. Атаханов, Р., Абдурашитов, Н.Ф., Бобоев, Н.Р. Таҳқиқи масъалаи муносибати байни падару модарон ва наврасон (ҳуқуқвайронкардагон) дар шароити зисти онҳо дар мактаби махсус // Илм ва инноватсия. Душанбе, 2013. № 3-4 (5-6). С. 18-25.
13. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности /Л.И. Божович. М.: Знание, 2005. 464 с.
14. Давлатшоев, И., Абдурашитов, Н.Ф., Каримов, Қ. Косташавӣ ахлоқи қўдакону наврасон – хатар ба ҷамъият // Масъалаҳои маориф. Душанбе, 2013. № 5. С. 27-34.
15. Давлатшоев, И., Абдурашитов, Н.Ф., Каримов, Қ. Роҳҳои пешгирии ҷиноят ва бадахлоқӣ дар байни ноболиғон // Маорифи Тоҷикистон. Душанбе, 2013. № 3. С. 13-18.
16. Қодиров, Қ.Б., Абдурашитов, Н.Ф., Боймуродова, Ҳ.Қ. Раҳнамо оид ба татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд») / Мухар. масъ. Лутфуллозода М. Душанбе: “Сифат” 2018. 112 с.
17. Раҳимзода, Х. Моҳияти танзим ва банақшагирии оила / Х. Раҳимзода, Б. Мухиддинзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2024. – № 1(50). – С. 23-27. – EDN JOTWJC.

ГАФОРОВ Абдусатор – номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоӣ Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. ш. Қўлоб, маҳаллаи С. Сафаров 16. **Тел.:** (+992) 918-12-24-12

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои вобаста ба моҳияту муҳтавои хусусиятҳои ҳифз ва рушди сифатҳои хуби инсонӣ дар тарбияи ахлоқии наврасон баррасӣ гаштаанд. Чуноне, ки муаллиф қайд мекунад, моҳияти ин масъала аз он иборат аст, ки чомеа ба барқарор намудани сифатҳои хуби инсонӣ, ки баъзеи онҳо дар рушди тарбияи ахлоқӣ аз байн рафта буданд дар тарақиёти маънавияти инсоният кумак мерасонад ва дар атрофи ин масъала рушди сифатҳои хуби инсонӣ дар тарбияи ахлоқии наврасон бедор карда шавад ва ин насл бояд дар оянда онро ҳифз ва сайқал дода ба наслҳои оянда ба мерос гузоранд.

Фикрҳои ҷамоа ҳуҷуҷа карда, муаллиф таъкид мекунад, ки бо дарназардошти ин нуқта тариқи иштирок дар намоишу чорабиниҳои тарбияи ахлоқии наврасон дар муаррифии фарҳанги миллӣ ба ҷаҳониён саҳмгузор бошанд, зеро Ҳукумати кишвар ҳамеша барои пешравии маърифати аҷдодӣ ва аз худ намудани сифатҳои хуби инсонӣ чораву тадбирҳои зарурӣ андешида, онро бо роҳҳои ҳавасмандгардонӣ ва таҳқиқу омӯзиш ҷалб менамояд.

Калидвожаҳо: сифат, рушд, масъала, наврасон, ахлоқ, имконият, миллӣ, инсон, аҷдод, масъала, фарҳанг, омӯзиш, муҳит, таъсир, хизматрасонӣ, муносибат, фаъолият, ҳаракат.

ВОСПИТАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ПОДРОСТКОВ ПОСРЕДСТВОМ ТРАДИЦИОННОЕ НАРОДНОЕ ИСКУССТВО

ГАФОРОВ Абдусатор - кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры дошкольного образования и социальной работы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. **Тел.:** (+992) 918-12-24-12

Аннотация. В статье обсуждаются вопросы, связанные с сущностью и содержанием особенности использования наилучших качеств в нравственном воспитании подростков в области образования и культуры. По мнению автора, использование наилучших качеств в нравственном воспитании подростков и развитие культурного отношение в данное время необходим, и термин наилучшие качество имеет глубокие корни и многие из них давно неиспользуется и сейчас идёт возрождение, необходимо формировать народные обычаи.

Как добавляет автор, суть данного вопроса заключается в том, что обществу необходимо формировать нравственное отношение с подрастающими поколениями. Обобщая свои мысли, автор подчеркивает, что в этом деле на каждое мероприятие страны наш народ показывает своё нравственные достижение всему миру как таджикский народ имеет богатую культуру и высококвалифицированных специалистов в этой области.

Ключевые слова: использование, нравственность, развитие, подростки, высококвалифицированный, возрождение, проблема, культура, возможность, сущность, понятие, личность, проблема, мероприятие, корни, лидеры, влияние, отношение, деятельность.

EDUCATION OF MORAL QUALITIES OF TEENAGERS THROUGH TRADITIONAL FOLK ART

GAFOROV Abdusator - candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of preschool education and social work of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Kulob, S. Safarov street 16. **Phone:** (+992) 918-12-24-12

Annotation. The article discusses issues related to the essence and specific features of using the best qualities in the moral education of adolescents. According to the author, the application of the finest human qualities in moral upbringing and the development of a cultural attitude among young people are especially necessary today. The concept of “best qualities” has deep historical roots; many of these values were neglected for a long time, but they are now being revived. Therefore, it is important to preserve and promote national traditions and customs.

The author emphasizes that the core of this issue lies in society's responsibility to cultivate a moral attitude in the younger generation. Summarizing the main ideas, the author highlights that through national events and initiatives, the people demonstrate their moral achievements to the world. The Tajik nation possesses a rich culture and highly qualified specialists in this field, which further supports the development of strong moral values among adolescents.

Keywords: use, morality, development, teenagers, highly qualified, revival, problem, culture, opportunity, essence, concept, personality, problem, event, roots, leaders, influence, attitude, activity.

Дар байни мардум мафҳумҳои «ахлоқ», «рафтору одоб», «интизом» хело паҳн гардида мебошад ва вақто ки сухан дар бораи одам ё шахси конкрет меравад, пеш аз ҳама сифатҳои ахлоқии ӯ дар назар дошта мешавад.

Меёрҳо ва қоидаҳо, рафтору одоб сараввал ба тарзи анъанавӣ аз тарафи калонсолон дар рафти ҳаёту ғайбати ҳаррӯза ба насли наврас омӯзонида мешуд. Дар рафти тараққиёту пешравии ҷамъияти инсонӣ меёрҳо ва қоидаҳои рафтору одоб бой мегардад. Меёрҳо ва қоидаҳои рафтору одоби дар байни мардум паҳн гардида ҳамчун масъалаи муҳими ҳаёти, ҷамъияти дар рафти тараққиёти таърихӣ ҷамъияти инсонӣ ба тартиб дароварда шуда дар сарчашмаҳои ҳаётӣ ба таври расмӣ дохил мегарданд.

Баробари пайдо шудани ҷамъияти синфӣ принципҳо, қоидаҳо ва меёрҳои ахлоқиро сохти ҷамъияти муайян карда иҷроиши онҳо зерӣ назорати давлат қарор мегиранд.

Меёрҳо ва қоидаҳои ахлоқӣ дар байни авлодони мардуми тоҷику форс паҳн гардидаро мо бори аввал дар сарчашмаи ҳақии қадимаи ин халқҳо, яъне дар китоби муқаддаси дини зардушт «Авесто» ва таълимоти ин дин воҷеҳурем, ки дар он гуфта шудааст вазифаи асосии зиндагии одилона «Андешаи нек», «гуфтори нек», «пиндори нек», ва мувофиқа ба қоидаи бадӣ мебошад.

Дар тар масъалаи қоидаҳои рафтору одоб ва зарурияти дар одамон парваридани онҳо дар дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла дар мероси адабии иҷтимоии классикони адабиёти тоҷик Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Саъдии Шерозӣ, Носири Хисрав, Абдурахмони Ҷомӣ, Бадриддин Ҳилолӣ ва дигарон ҷои намоёнро ишғол кардааст.

Масалан:

Бузургию афзунию ростӣ,
Ҳама гардид аз ҳӯи бад костӣ.

Абулқосим Фирдавӣ

Фариддуни Атор хулку одоби некро одоби аз ҳама беҳтарин шуморидааст.
Чунончи ӯ мегӯяд:

Беҳтарини чизҳо хулки нақӯст,
Халқ хулки некро доранд дуст.

Ба ақидаи Саъдии Шерозӣ касе, ки одоби некро доро нест, ҳеҷ кас ба ӯ муносибати хубу дӯсти қардан намеҳамад ва онҳо ҳам ба касе муносибати хуб қарда наметавонад.

Он касе, ки на росттабъ бошад, на нақӯ,
На ошиқӣ кас бувад, на кас ошиқӣ ӯ.

Бадриддин Ҳилолӣ рафтору одоби некро ба гул ташбеҳ додааст. ки ба ҳама хуш меояд.

Накухӯ аз дари раҳмат дарояд,
Чу гул ҳар ҷо, ки бошад, хуштар ояд.

Амир Хусрави Дехлавӣ даъват кардааст, ки ба одамони рафтору одоби бад дошта дасти ёрӣ дароз када шавад, то инки онҳо дорои сифатҳои хуби инсонӣ гарданд.

Мизочи кас раҳо кун, то тавонӣ

Ки то ба каммизочон дар намонӣ.

Даъват ба тарбияи рафтору одоби нек дар пандҳои ниёғони тоҷик низ бо хуби акс ёфтааст. Чунончи:

- «Агар хоҳи, ки мардум тӯро негӯ бошанд, нагӯи мардумон бош»;

- «Агар хоҳи, ки қадри ту барҷой бошад қадри мардум бишинос»; - «Агар хоҳи, ки дар дилҳо маҳбӯб боши ва мардумон аз ту нуфр набошанд, суҳан бар муроди мардумон гӯӣ»;

- «Агар хоҳи, ки нақутарину писандидатарини мардумон боши, он чи ба худ напсанди ба кас маписанд» [4.с.79]

Дар бораи он, ки авлодони гузаштаи мо ба масъалаҳои ахлоқӣ ва дар насли наврасу ҷавонон ташаккул додани сифатҳои баланди рафтору одоб диққати махсус додаанд, эҷод гардидани асарҳои бадеӣ - педагогӣ ба монанди «Қобуснома»-и Кайковус (нимаи 2-юми асри-10), «Футуватномаи Султонӣ», «Ахлоқи Муҳсинӣ» ва «Рисолаи ҳотомия»-и Хусайн Воизи Кошифи далели раднашаванда мебошад.

Агар мо ақидаҳои Кайковусро [10. с.17] оид ба масъалаи номбурда ба таври ҷамбасти баён намоем, онҳо вай дар мисоли писараш Гелоншоҳ дар насли наврасу ҷавонон парваридани чунин сифатҳои баланди ахлоқиро зарур шуморидааст: некию накукорӣ, ростгӯӣ, ростқавлӣ, беозорӣ, бурдборӣ, шармгинӣ, санъати суҳангӯӣ, ба ҷо овардани иззату эҳтиром, дӯстию рафиқӣ, хушмуомилағӣ, ҳалимӣ, саховатмандӣ, меҳнатдӯстӣ, масъулиятнокӣ, наомӯзонидани бадкорӣ, мардонагӣ ва ғайра. Муаллиф чунин хислатҳои бади инсониро ба монанди ҷоҳили фиребгарӣ, худписандӣ, бадгӯӣ ва ғайраро саҳт маҳкум кардааст. У оид ба меъёри бо ҳам муқобили ахлоқӣ, ки дар қисми одамон мушоҳида мешавад чунин гуфтааст: «Ва чун ту ба касе хуби кунӣ, бингар, ки андар вақти хуби қардан ҳам чандон роҳат, ки бад-он кас расад, дар дили ту хушиву роҳат падида ояд. Ва агар ба касе бади куни, чандоне, ки ранҷ ба вай расад, бар дили ту зухуроту (ғаму, андӯх, тангдилӣ) гаронӣ расида бошад ва аз ту худ ба касе бар наояд».

Дар асарҳои Хусейн Воизи Кошифи [4, с. 67] меъёрҳои ахлоқӣ ва моҳияту мазмуни онҳо мукамал гардонида шудааст. Муаллиф инчунин дар бораи муайян намудани меъёрҳои рафтору одоби устоду (омӯзгор) шогирд (хонанда) кушидааст. Масалан, ӯ дар бораи рафтору одоби шогирд чунин фикрҳо пешниҳод кардааст:

- баробари даромадан (ба назди устоду шогирдон, синфхона) салом гӯяд;
- дар пеши устод кам суҳан гӯяд;
- сар дар пеш андозад, яъне пеши худро нигоҳ кунад ва ба дигарон ҳалал нарасонад;
- ҷашм ба ҳар тараф нанигаронад;
- агар чизе пурсидани хоҳад аввал иҷозат гирад;
- дар пеши устод ба кас гӯшаки накунад;
- бо ҳурмати том нишинад ва бархезад;
- ҳарчи устод гӯяд хуб шунавад, қабул ва иҷро намояд;
- эътиқоди пок дошта бошад;
- меҳнатдӯст бошад;
- ба қор мардона шурӯъ намояд;
- гуфтору амалаш як бошад;
- он чи устод мефаҳмонад аз худ намояд ва ғайра.

Мақсад дар истифода қардани далелҳои дар саҳифаҳои боло акс ёфта аз он иборат аст, ки:

1. Насли наврасу ҷавононро бовар кунем, ки дар ҳама замонҳо авлодони гузаштаи мо ба тарбияи ахлоқии одамон, аз ҷумла насли наврас диққати махсус медоданд. Беҳуда нест, ки бисёр халқҳои ҷаҳон тоҷиконро халқи мардуми бомаданият, одоби баланд дошта эътироф мекарданд.

2. Дар чараёни тарбияи ахлокии насли наврас ба ҳисоб гирифтани зарур аст, ки баробари меъёрҳои умумии ахлоқ ба ташаққулобии сифатҳои ахлокии шахс шароити маҳал, анъанаҳо ва урфу одатҳои миллат таъсир мерасонад.

3. Аз рӯи нишондодҳои мутафаккирони гузашта меъёрҳои қоидаҳои мусбиро манфии рафтору одоби муайян намуда, ба муаллимони тавсия медиҳем, ки дар чараёни тарбияи ахлокии хонандагон ба онҳо диққат дода шавад, гарчанде, ки тарафҳои гуногуни одоби тарбияи ахлоқ дар эҷодиёти классикони адабиёти тоҷикӣ форс ва асарҳои бадеӣ-педагогии номбурда иникос ёфта бошад ҳам вале асосҳои илмӣ-методии ин масъала ноайён монда буд.

Ба тарбияи ахлокии насли наврас аз ҷониби педагогҳои намоёни замони гузашта яъне Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцций, К.Д.Ушинский диққати калон дода шудаанд. Масалан, Песталоцций тарбияи ахлоқро вазифаи асосии муассисаи тарбиявии бачагона шуморидааст. Ба фикри ӯ маҳз тарбияи ахлоқ характери хайрхоҳона ва муносибати дилсузонаро нисбати одамон дар шахс ташаққул медиҳад.

В.А. Сухомлинский [8, с.199] хело бо адолатона гуфтааст: «Мо ба он бовари дорем, ки ахлоқ натиҷаи ҳатмии донишмандӣ ва таракқиёти фикри нест, мо ба он бовари дорем, ки воқеаи ахлоқ вазифаи асосии тарбия аст, назар ба инкишоф додани фикр умуман, майнаро бо донишҳо пур кардан вазифаи хело ҳам муҳимтар аст».

Меъёрҳои баландтарини ахлоқ, ки дар кадом ҳолат будани шуури маънави ва интизомнокии хонандагонро муайян мекунад, ҳисси ватандӯстӣ ва умумибашарӣ (интернационалӣ) мебошад. Ин меъёри маънавӣ ё самтҳои тарбияи ахлоқӣ аҳамияти қадимаи таърихи дорад.

Афлотун ба ҳиссиёти ватандӯстӣ баҳои ниҳоят сазовор дода гуфтааст: "Алоқе дар дунё шадидтар аз меҳр ба Ватан нест".

Ҳиссиёти ватандӯстии мардуми тоҷик чун дигар халқҳои ҷаҳон решаҳои қадимаи таърихи дорад. Хонандагони тоҷик инро пеш аз ҳама аз рӯзи мазмунӣ панду ҳикматҳои мутафаккирони гузашта ва эҷодиёти даҳони халқ бо хуби дарк карда метавонанд.

Оид ба ин масъала Абулқосим Фирдавӣ чунин фармудааст:

Зи баҳру бару буму фарзанди хеш,
Зану кӯдаки хуруду пайванди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.

Мавзӯи ватандӯстӣ дар ашъори дигар классикони адабиёти тоҷик, низ мавқеи калон дорад. Масалан, Шайх Камол фармудааст:

Ҳоки поят дуст дорад чашми ман,
Нест айб, эй дӯстон хуббулватан.

Ҳилоли мегӯяд:

Далери кун, ки майдон аз далер аст,
Агар рӯбоҳ далер афтад, шер аст.

Бадриддин Ҳилоли дар ин порчаҳои шеърӣ барои ҳифзи Ватан бахшидааш мардумро ба далерию шучоат даъват кардааст.

Дар эҷодиёти даҳони халқ низ мардум ба ватандӯстӣ халқдӯсти ва дар ин роҳ зоҳир кардани бошарафи, нағму номус аз худ номи неки боки гузоштан, доим дар фикри Ватан будан даъват гардидааст. Чунончӣ: аз бандӣ шудан, мурдан беҳ. Марги бошараф беҳ аз зиндагии пурмазамат. Азобе чун азоби дурафтадони ватан нест. Ҳар киро хубии ватан нест, саодат не. Курбони Ватан бош, ки курбонат шаванд. Ҳоки ватан аз мулки Сулаймон беҳтар. Шахси беватан булбули бечаман. Ҳиссаи ватандӯстӣ дар рӯби зерин хеле хуб омадааст:

Лаънат ба касе, ки аз ватан канда шавад,
Афтад ба ғарибию ба кас банди шавад.
Чархи фалаке гардаду ояд ба Ватан,
Ин мурдаи садсола зи нав зинда шавад.

Ватандӯстии халқи тоҷик дар бисёр сарчашмаҳои таърихи, дар образҳои қаҳрамонони Шохнома-и Абулқосим Фирдавсӣ, дар мардонагӣю ҷасурии қаҳрамони халқи ба монанди Шерак, Спитамен, Муқанна, Восеъ, қаҳрамони собиқ Иттифоқи Советӣ Сафар Амиршоев, Саидкул Турдиев, Туйҷӣ Эрҷигитов ва дигарон дар қорнамоиҳои пешқадами истеҳсолот ба таври зарури инъикос гардида аст.

Баробари ин қайд кардан ҷоиш аст, ки вобаста ба паст гардидани сатҳи олами маънавии мардум ҳисси ватандӯстӣю мардумдӯстии халқи тоҷик то андозаи паст рафта истодааст.

Далели ин фикр ҳодисаҳои солҳои охир: ҷангҳои бародаркушӣ, ғорат кардан ва ба тороч бурдани боигарии давлатӣ ва мардумӣ, муносибати хунукназарона ба меҳнат, баланд шудани ҳисси маҳалчиғӣ, паст шудани майлу хоҳиши ба ҳамдигар дасти ёрӣ дароз кардан, надониҳои маданият, анъанаҳои миллии ва ғайра мебошад. Ин далелҳои манфи тарбияи маънавии хонандагон ва аз он ҷумла ташаккул додани ҳиссиёти ватандӯстии онҳоро хело душвору мураккаб мегардонад.

Мақсад дар ҳамаи суҳанҳои дар боло баён гардида аз он иборат аст, ки дар шароити ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон мазмун тарбияи ватандӯстии насли наврасро дар асоси ба ҳисоб гирифтани таҷрибаҳои анъанаҳои гузаштаю ҳозира ва талаботҳои замони оид ба ин масъала муайян кардан шарт ва зарур аст.

Мазмун тарбияи ватандӯстӣ як қатор сифатҳои боҳам алоқаманди маънавӣ ва хусусиятҳои ахлоқиро дар бар мегирад. Ба инҳо дохил мешаванд: изату ҳурмат ва муҳаббати бепоён ба падару модар ва ҳешу табор, ба забони ва адабиёту санъати миллии худ; ҳуб дониҳои таърихи халқи худ, анъанаҳо ва урфу одатҳои миллии ва баҷо овардани онҳо; дӯст доштани ҷои таваллуд, ноҳия ва кишвари худ, табиати он ва дар бораи ободию зебоии онҳо ғамхории доими зоҳир кардан; дӯст доштани миллату халқи худ ва дар бораи хушнудию некуахлоқии онҳо ҳисса гузоштан, ифтихормандӣ аз муваффақиятҳои халқу давлати худ дар соҳаҳои истеҳсолот, илму маданият ва санъат; ғаълона ба манфияти халқу Ватан меҳнат кардан, давом додан ва бой гардонидани анъанаҳои меҳнатии халқи худ, ғамхори дар бораи нигоҳ доштан ва афзун гардондани сарватҳои ҷамъиятӣ; муносибати ғамхорона нисбати ёдгориҳои таърихӣ, нигоҳ доштани шаъну шарафи халқу давлат; аз душманон ҳимоя кардани халқу ватан ва дар ин роҳ зоҳир кардани мардонагӣ, ҷасури, далерӣ ва ғайра.

Дар асоси ба ҳисоб гирифтани асосҳои психологӣ ин масъала дар хонандагон ташаккул додани талабот, шавқу ҳавас оид ба ватандӯстӣ ва донишҳои зарури бояд дар ғаъолияти омӯзгор ҷои марказиро ишғол намояд.

Тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун лаҳзаҳои тарбияи ахлоқӣ характери ғаъол дорад. Бинобар ин дар тарбияи ватандӯстии хонандагон ғаъолияти амали мавқеи калон дорад. Дар ташаккулёбии ҳиссиёти ватандӯстии хонандагон ҷараёни таълим роли ҳалқунанда мебозад, ҷун ки он яке аз намудҳои асосию зарурии ғаъолияти хонандагон буда, онҳоро бояд ба ватандӯст шудан тайёр намояд. Илова бар ин дар барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ бисёр мавзӯҳои ҷой дода шудаанд, ки маҳз ба тарбияи ватандӯстии хонандагон бахшида шудаанд.

Дар тарбияи ватандӯстии хонандагон шаклҳои гуногуни қорҳои берун аз дарс ба монанди сӯҳбат, ҳикоя, экскурсия, вохуриҳо, ҳониши берун аз синфи, тамошои кинофилмҳои ба ин соҳа бахшидашуда низ роли муҳимро мебозанд.

Дар гуфторҳои халқӣ оварда шудааст: инсон бародари инсон аст. Агар халқ бо халқ ҳамроҳ шавад, давлат аст. Ё худ Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ гуфтааст:

Бани одам аъзои якдигаранд.

Ки дар офариниш зи як гавҳаранд,

Ҷу узве ба дард оварад рӯзгор.

Дигар узвҳоро намонад қарор.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намоёндагони миллатҳо ва халқҳои гуногун зиндагӣ мекунанд, онҳо дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ва илму маданият ҳамроҳи тоҷикон кор мекунанд. Аз тарафи дигар бе ёрии миллатҳо ва халқҳои гуногуни давлатҳои мустақил гардида дар Ҷумҳуриамон аз байн бурдани бухрони иқтисоди ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии модию маиши ва маданияи мардум аз имкон берун аст.

Роҳҳо ва воситаҳои тарбияи умумибашарӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ чун хонандагони синфҳои миёнаву болоии мактаби чараёни таълим ва корҳои беруназсинфӣю беруназмактаби мебошад.

Тарбияи ахлоқии наврасон на танҳо барои давраи бачагӣ, балки дар тамоми равиши ташаккулёбии шахсият аҳамияти калон дорад ва онро риоя бояд кард. Қоидаҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ рафтори бачаро ба тартиб мебарорад. Кӯдак одоби ба шахси калонсол муомила карданро медонад, дигаронро гӯш карда метавонад ва сухани онҳоро қатъ намегардонад. Мактаббачаи хурдсол ашёҳои худро ба тартиб овардан, эҳтиром кардани меҳнати дигарон, риоя кардани қоидаҳои ҷамъиятиро медонад, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ чигуна рафтор кардан лозим аст. Хушмуомилагӣ ва ба одамони эҳтиёҷманд ёри расониданро ухдабарои мекунад. Бо хоҳиши том дар меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ иштирок мекунад. Хонандагони синфи ибтидоӣ то андозае таҷрибаи муҳокимарони ва баҳодиҳиши ахлоқиро аз худ кардаанд.

Вале маърифти маънавӣ-ахлоқии хонанда дорои як қатор хусусиятҳо аст. Яке аз ин хусусиятҳо бо ҳам мувофиқ наомадани донишҳою баҳодиҳии маънавӣ ва рафтори ӯ мебошад. Масалан хонанда қоидаҳои рафторро медонад, ба рафтори рафикаонааш баҳои дуруст медиҳад, вале ҳудаш дар бораи қоидаҳоро вайрон карданааш фикр накарда, доимо ба ҳатоӣҳо роҳ медиҳад. Онҳо баъзан вақтҳо меёӯҳои баҳодиҳӣ ва рафтори маънавии барояшон маълум бударо дилпуруна истифода мебаранд, ё риоя мекунанд. Аммо онҳо ҳанӯз ба меёӯҳои худбаҳодиҳӣ ба рафтору одоби худ табдил наёфтаанд. Бинобар ин онҳо сабаби содир кардани ҳатоӣҳояшонро ба он асоснок кардани мешаванд, ки фалони ҳамин тавр кард, ё касе гуфт, ки ҳамон тавр кардан лозим ва ғайра. Хонандагон ин сину сол хело ҳардамҳаёланд ва бо осони ба ҳуруҷ додашуда, ба рафторҳои ношоистае роҳ медиҳанд, ки дертар аз чунин гуноҳи содир кардаашон шарм медоранд. Дар онҳо просеси боздорӣ ҳанӯз суғ инкишоф ёфтааст, бинобар ин кӯдак, дар бораи чигуна рафтор карданааш фикр накарда, беихтиёр ба сари касе даст мебардорад, мегирад, мегурезад, чизеро мешиканад, ё сухани қабҳ мегӯяд ва ғайра.

Яке аз хусусиятҳои хоси рафтори маънавии хонандагон ба тақлидкори майл доштан аст. Агар хонандае ё одаме барои онҳо намуна бошад, рафторҳои нодуруст кунад ҳам, хонанда бо роҳи он рафтан мегирад ва сухану амали ӯро маъкул мешуморад.

Хусусияти дигар дар он ифода меёбад, ки муносибати хонандаи хурдсол нисбати дигарон ва нисбати худ ӯ ханӯз ноустувор, хом ва субъективӣ аст. Аз ин сабаб одатан ба онҳо бачагони аз худашон калонсоли боқуввату боғайрат, сарфи назар аз рафтору одобашон хело маъкул меоянд. Онҳо ханӯз ба муаллими серталаб баҳои ҳақиқӣ доданро намехоҳанд ва ҳам наметавонанд. Ба шахсияти худ аз баҳои муаллим дода балантар баҳо медиҳанд ва ғайра.

Хулоса дар ақидаҳои педагогҳои гузашта он асосҳои идеявӣ- сиёсӣ, ки тарбияи ахлоқӣ дар ин ё он сохти ҷамъият ба онҳо таъяс мекунад, кушода шудааст. Илова бар ин

асосҳои идеологии тарбия ахлоқӣ ҳам дар фаҳмидан ва ҳам дар муносибати методӣ ба татбиқи амалии ин масъала роли ҳалқунанда мебозад.

АДАБИЁТ

1. Азбука нравственного воспитания, зери таҳрири И.А. Каирова М.: Просвещение.- 1975.- 300с.
2. Калонтаров Я.И. Панду ҳикмати се халқ. Душанб, «Адиб». 1989.219с.
3. Кошифӣ Ҳ.В. Футуватномаи султонӣ. Душанбе, «Адиб» 1991.- 331с. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон, Душанбе, «Нашриёти муосир», 2020, 976 с.
4. Кошифӣ, Ҳ.В. Панду ҳикматҳо. Душанбе, Нашрдовтоҷ. 1963.- 211 с.
5. Нравственное формирование личности. Зери таҳрири З.И. Василова Л.1981, 173 с.
6. Расулов Д., Инъикоси масъалаҳои таълиму тарбия дар «Қобуснома» Кайковус, Кӯлоб, Сада, 1996, 76 с.
7. Раҳимов Б. Тарбияи малакаҳои рафтори мадани. Душанбе, «Сада»,1980, 211с.
8. Сухомлинский В.А., Мудрая власть коллектива. М. «Просвещение», 1975, 199
9. Ушинский К.Д. О нравственном элементе в воспитании. Соч. т.2, 243 с.
10. Унсуролмаолии Кайковус, Қобуснома. Душанбе. Маориф, 1979, 213 с.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖАХ ТАДЖИКИСТАНА: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ

**«Образование становится сильнее, когда технологии открывают путь к знаниям каждому»
Эмомали Раҳмон**

КАМОЛЗОДА Зарина Камол - заместитель директора по воспитательной работе Республиканского медицинского колледжа. ул. Рахмона Набиева, 248, **тел.:** (+992) 00 244 30 20

В статье рассматриваются вопросы использования информационных технологий в процессе преподавания английского языка в медицинских колледжах Таджикистана. Анализируются современные цифровые инструменты, их влияние на качество обучения, мотивацию студентов и формирование профессионально-коммуникативной компетенции. Особое внимание уделяется интеграции мультимедийных средств, онлайн-платформ и интерактивных методов обучения в образовательный процесс.

Выявлены основные проблемы, связанные с недостаточной технической оснащённостью и уровнем цифровой компетентности преподавателей. Предложены практические рекомендации по повышению эффективности использования информационных технологий в обучении.

Ключевые слова: информационные технологии, английский язык, медицинские колледжи, цифровое обучение, интерактивные методы, профессиональная коммуникация.

ТАҒЙИРОТИ РАҚАМИИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР КОЛЛЕҶҲОИ ТИББИИ ТОҶИКИСТОН: ИМКОНИЯТҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ҲАЛЛИ АМАЛИИ МАСЪАЛАҲО

КАМОЛЗОДА Зарина Камол - муовини директор оид ба корҳои тарбиявии Коллеҷи тиббии ҷумҳуриявӣ. к.Раҳмон Набиев, 248, **тел.:** (+992) 00 244 30 20

Дар мақола масъалаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълими забони англисӣ дар коллеҷҳои тиббии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд. Воситаҳои муосири рақамӣ ва таъсири онҳо ба сифати таълим, ҳавасмандии донишҷӯён ва ташаккули салоҳияти коммуникатсионии касбӣ таҳлил карда мешаванд. Ба истифодаи воситаҳои мултимедиявӣ, платформаҳои онлайнӣ ва усулҳои интерактивии таълим диққати махсус дода шудааст. Мушкилоти асосӣ, аз ҷумла норасоии таҷҳизоти техникӣ ва сатҳи пасти салоҳияти рақамии омӯзгорон муайян карда шудаанд.

Тавсияҳои амалӣ барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ, забони англисӣ, коллеҷҳои тиббӣ, таълими рақамӣ, усулҳои интерактивӣ, муоширати касбӣ.

DIGITAL TRANSFORMATION OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN MEDICAL COLLEGES OF TAJIKISTAN: PEDAGOGICAL POSSIBILITIES AND PRACTICAL SOLUTIONS

KAMOLZODA Zarina Kamol - Deputy Director for Educational (Student Affairs) Work at the Republican Medical College. s.Rahmon Nabiev, 248. **тел.:** (+992)00 244 30 20

This article examines the use of information technologies in teaching English in medical colleges of Tajikistan. It analyzes modern digital tools and their impact on the quality of education, student motivation, and the development of professional communicative competence. Special attention is paid to the integration of multimedia tools, online platforms, and interactive teaching methods into the educational process.

The study identifies key challenges, including insufficient technical resources and low digital competence of teachers. Practical recommendations for improving the effectiveness of information technology use in teaching are proposed.

Keywords: information technology, English language, medical colleges, digital learning, interactive methods, professional communication.

Цифровизация образования в современных условиях требует не только технических решений, но и системной государственной политики. Правительство играет ключевую роль в том, чтобы цифровые технологии стали реальным инструментом повышения качества и доступности обучения, а не разрозненными экспериментами. Правительство Республики Таджикистан обеспечивает финансирование и устойчивость проектов цифровизации. Средства направляются не только на закупку техники и создание платформ, но и на техническое обслуживание, интернет-инфраструктуру, развитие цифрового учебного контента, а также на профессиональную подготовку педагогов. Особое значение имеет обучение учителей: цифровизация будет успешной лишь тогда, когда педагогические кадры будут готовы применять технологии методически грамотно.

Чтобы цифровые решения были доступны всем учащимся, государство поддерживает инфраструктуру в регионах. Идет подключение школ к сети, обеспечивается оборудованием и сервисной поддержкой. Для эффективной работы образовательных учреждений необходимы единые подходы и стандарты совместимости цифровых систем, позволяющие обмениваться данными и использовать ресурсы в рамках единого образовательного пространства.

И здесь важно говорить о качестве внедрения и оценивать эффективность цифровых инициатив по конкретным результатам — вовлеченности учащихся, доступности образования, надежности платформ и уровню безопасности данных.

Современный этап развития системы образования характеризуется активным внедрением информационных технологий во все сферы учебного процесса. Особенно актуальным это становится в условиях подготовки специалистов медицинского профиля, где знание английского языка играет важную роль в профессиональной деятельности.

В медицинских колледжах Таджикистана английский язык выступает не только как учебная дисциплина, но и как средство доступа к международным научным ресурсам, медицинской литературе и профессиональному общению. В связи с этим возникает необходимость поиска эффективных методов преподавания, среди которых важное место занимают информационные технологии.

Информационные технологии в образовании представляют собой совокупность методов, средств и форм организации обучения с использованием цифровых ресурсов. Их применение позволяет

- повысить наглядность обучения
- активизировать познавательную деятельность студентов
- индивидуализировать процесс обучения
- обеспечить доступ к международным образовательным ресурсам

Современные педагогические подходы, такие как коммуникативный и компетентностный подходы, тесно связаны с использованием цифровых технологий.

Роль английского языка в медицинском образовании велика. Английский язык является языком международной медицины. Большинство научных публикаций, клинических рекомендаций и медицинских исследований публикуются именно на английском языке. Для студентов медицинских колледжей важно понимать профессиональную терминологию, уметь работать с научными текстами, развивать навыки устной и письменной коммуникации и использовать зарубежные источники информации.

Укажем на информационные технологии в обучении английскому языку. Прежде всего это:

1. Мультимедийные средства, которые включают использование презентаций, видео, аудио материалов позволяет сделать занятия более интересными и эффективными. Видео с медицинской тематикой способствует развитию профессионального словарного запаса.
2. Онлайн-платформы, которые позволяют организовать дистанционное обучение, проводить тестирование и отслеживать успеваемость студентов.
3. Мобильные приложения или мобильные технологии дают возможность студентам учиться в любое время. Они особенно полезны для запоминания терминологии, развития навыков аудирования и тренировки произношения.
4. Активно используются интерактивные методы. Это использование онлайн-викторин, виртуальных симуляций, ролевых игр, которые способствуют активному вовлечению студентов в процесс обучения.

Практика применения и анализ в медицинских колледжах Таджикистана показал, что в ряде колледжей внедряются мультимедийные технологии, используются презентации и видеоматериалы, и повышается интерес студентов.

Педагогические преимущества использования ИТ заключаются в повышении мотивации студентов, улучшении качества усвоения материала, способствует развитию самостоятельности и формируют профессиональные навыки.

Несмотря на преимущества, существуют следующие трудности и проблемы, которые затрудняют успешное внедрение технологий.

1. Недостаток оборудования
 2. Отсутствие методической базы
 3. Низкий уровень подготовки преподавателей
 4. Ограниченный доступ к цифровым ресурсам
- Считаю целесообразным озвучить ряд рекомендаций
- ✓ Оснастить колледжи современной техникой.
 - ✓ Организовать курсы повышения квалификации.
 - ✓ Разработать методические пособия.

- ✓ Внедрять интерактивные методы обучения.
- ✓ Создать единые цифровые образовательные платформы.

В заключении отмечу, что использование информационных технологий в обучении английскому языку в медицинских колледжах Таджикистана является важным направлением модернизации образования. Их грамотное внедрение способствует повышению качества подготовки специалистов и развитию профессиональных компетенций.

Несмотря на существующие проблемы, перспективы развития данного направления остаются высокими при условии комплексного подхода к их решению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назаров, Р.С., Эвазов, Х.А., Нурулло, Ф. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2010. – № 2 (16). – С. 16 - 22. – EDN: XIDKYV.
2. Назарзода, Р.С., Ризвонова, У.М. Обновление и совершенствование процесса преподавания на основе использования цифровых средств // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2025. – № 4(58). – С. 229-236. – EDN SXMDAV.
3. Полат, Е.С., Бухаркина М.Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. М., -2010.
4. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М.: Просвещение, 1991. — 223 с.
5. Пумпянский, А.Л. Чтение и перевод английской научной и технической литературы: Лексика, грамматика, фонетика, упражнения. — Мн.: ООО «Попурри», 1997. — 608 с.
6. Муродов З.О., Начмиддиниён А.М. Самаранокии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таҳсилот// Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2022. - № 4 (40). -С. 228-233. ISSN: 2222-9809.
7. Рубцова, М.Г. Чтение и перевод английской научной и технической литературы: Лексико-грамматический справочник. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. — 384 с.
8. Щукин, А.Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. — М.: АСТ, Астрель. 2007. — 746 с. 7. Щукин Обучение иностранным языкам. Теория и практика. — М.: Филоматис, 2004. — 416 с.

ТАЛАБОТ БА ИНТИХОБИ МАТНҲОИ АНГЛИСЗАБОН БАРОИ ДОНИШЧҶҶЁНИ ИХТИСОСИ «ТЕХНОЛОГИЯ ВА ТАҶҶИЗОТИ САНОАТИ ЗАРГАРӢ»

МУҶАМАДИЕВ Акбархон Набихонович - унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. **E-mail:** akbar-1988@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-710-04-63

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи талабот ба интихоби матнҳои англисзабон барои донишҷӯёни ихтисоси «Технология ва таҷҳизоти саноати заргарӣ» мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Матн ҳамчун воҳиди олитарини муоширатӣ ва воситаи ташаккули салоҳияти касбӣ баррасӣ гардида, зарурати интихоби он бар асоси меъёрҳои илмӣ-методӣ асоснок карда мешавад.

Муаллиф меъёрҳои муоширатӣ, когнитивӣ, касбӣ-тахассусӣ, луғавӣ-грамматикӣ ва жанриро муайян намуда, нақши онҳоро дар ташаккули салоҳияти муоширати касбии донишҷӯён нишон медиҳад. Ҳамчунин, сохтори низомии машқҳои пешазматнӣ, дарҷараёнӣ ва пасазматнӣ пешниҳод гардида, аҳаммияти онҳо дар рушди фаъолияти нутқӣ-тафаккурии донишҷӯён таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: матни бакасбравонагардида, меъёрҳои интихоби матн, салоҳияти муоширатӣ, салоҳияти касбӣ, хониши таҳассусӣ, истилоҳоти соҳавӣ, саноати заргарӣ, таълими забони англисӣ.

ТРЕБОВАНИЯ К ОТБОРУ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ ДЛЯ СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ТЕХНОЛОГИЯ И ОБОРУДОВАНИЕ ЮВЕЛИРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ»

МУХАМАДИЕВ Акбархон Набихонович - соискатель кафедры методики преподавания иностранных языков Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», город Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. **E-mail:** akbar-1988@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-710-04-63

Аннотация. В статье рассматриваются требования к отбору англоязычных текстов для студентов специальности «Технология и оборудование ювелирной промышленности». Текст анализируется как высшая коммуникативная единица и средство формирования профессиональной компетентности. Обосновывается необходимость отбора текстов на основе научно-методических критериев.

Автор выделяет коммуникативные, когнитивные, профессионально-специальные, лексико-грамматические и жанровые критерии отбора, раскрывая их роль в формировании иноязычной профессиональной коммуникативной компетенции студентов. Предлагается система предтекстовых, текстовых и послетекстовых упражнений.

Ключевые слова: профессионально-ориентированный текст, критерии отбора текстов, коммуникативная компетенция, профессиональная компетентность, специализированное чтение, терминология, ювелирная промышленность, обучение английскому языку.

REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF ENGLISH TEXTS FOR STUDENTS SPECIALIZING IN “TECHNOLOGY AND EQUIPMENT OF THE JEWELRY INDUSTRY”

MUHAMADIEV Akbarkhon Nabikhonovich - Postgraduate Researcher of the Department of Foreign Language Teaching Methodology, State Educational Institution “Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov”, Khujand, 1. Mavlonbekov. **E-mail:** akbar-1988@mail.ru, **Phone:** (+992) 92-710-04-63

Annotation. The article examines the requirements for selecting English-language texts for students majoring in “Technology and Equipment of the Jewelry Industry.” The text is considered as the highest communicative unit and a means of developing professional competence. The necessity of text selection based on scientific and methodological criteria is substantiated.

The author identifies communicative, cognitive, professional-specialized, lexical-grammatical, and genre-based criteria and reveals their role in forming students’ foreign language professional communicative competence. A system of pre-reading, while-reading, and post-reading exercises is proposed.

Keywords: professionally oriented text, text selection criteria, communicative competence, professional competence, specialized reading, terminology, jewelry industry, English language teaching.

Дар шароити муосир забони англисӣ воситаи муоширати байнифарҳангӣ буда, инчунин дастгоҳи асосии дастрасӣ ба иттилооти илмӣ-техникӣ, технологияҳои инноватсионӣ ва бозори байналмилалӣ меҳнат ба шумор меравад. Барои соҳаи саноати заргарӣ, ки бо воридоти таҷҳизоти муосир, ҳамкорӣ бо ширкатҳои хориҷӣ ва истифодаи манбаъҳои англисзабони касбӣ алоқаманд аст, ин омил аҳаммияти махсус касб мекунад.

Маҳз дар ҳамин замина масъалаи тақмили омӯзиши забони англисӣ бо дарназардошти хусусиятҳои таҳассусӣ ва талаботи воқеии фаъолияти касбӣ аҳаммияти илмӣ ва амалӣ пайдо менамояд.

Фаъолияти касбӣ, мушоҳидаҳо ва таҳлили амалияи таълим дар Донишқадаи куҳӣ-металлургии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки омӯзиши забони англисӣ ҳамчун забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ, ки мутахассисони соҳаи заргариро омода менамоянд, бо як қатор мушкilotи методӣ ва дидактикӣ рӯ ба рӯ мегардад. Ин мушкilot, пеш аз ҳама, бо муайян намудани эҳтиёҷоти воқеии донишҷӯён ба муоширати касбии хориҷизабон, норасоии китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимии дорой самти таҳассусӣ, инчунин бо навсозии мунтазами иттилооти илмӣ-техникӣ дар соҳаи саноати заргарӣ вобаста мебошад.

Дар чунин шароит масъалаи муайян намудани ҳадафҳои дақиқи омӯзиши забони англисӣ дар мактаби олии мазкур аҳаммияти калидӣ пайдо мекунад. Мантиқан низ ҳадафҳои таълим бояд ҳатман бо дарназардошти фаъолияти ояндаи касбии донишҷӯён мушаххас гарданд, зеро омӯзиши забони хориҷӣ барои онҳо на чун ҳадаф, балки чун воситаи азхудкунии донишҳои касбӣ ва муоширати илмӣ-техникӣ лозим мебошад.

Барои донишҷӯёни ихтисоси «Технология ва таҷҳизоти саноати заргарӣ» омӯзиши забони англисӣ бояд, пеш аз ҳама, ба ташаккули салоҳияти муоширатии касбӣ равона гардад. Ин салоҳият қобилияти дарк, таҳлил ва истифодаи иттилооти англисзабони соҳавиро дар бар мегирад. Таҳлили эҳтиёҷоти муоширатии донишҷӯён нишон медиҳад, ки рукни асосии фаъолияти нутқӣ барои онҳо ин хондани матнҳои илмӣ-техникӣ мебошад, зеро дар чараёни таҳсил донишҷӯёни ихтисоси мазкур ҳангоми навиштани қорҳои курсӣ, рисолаҳои хатм, омодагӣ ба семинарҳо, таҳияи маърузаҳо ва рефератҳо, дар баробари адабиёти тоҷикзабон ва русзабон аз манбаъҳои англисзабони илмӣ ва илмӣ-амалӣ низ истифода мебаранд. Аз ин рӯ, маҳз хониши адабиёти бо касби оянда алоқаманд бояд дар маркази раванди таълим қарор гирад. Дар ин замина масъалаи интиҳоби дурусти матнҳои англисзабон аҳаммияти хоса пайдо мекунад.

Мубрамияти масъалаи интиҳоби матнҳои англисзабон барои донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ якҷанд муҳаққиқонро барои таҳқиқ намудани асосҳои назариявӣ ва методии интиҳоб, тасниф ва истифодаи матнҳои ба касбнигаронидашуда дар раванди таълими забони хориҷӣ ба худ ҷалб намудааст.

Аз ҷумла, Т.С. Серова ва Л.П. Раскопина дар монографияи худ масъалаи ташаккули хониши чандир ва ба касбнигаронидашударо дар шароити муоширати байнифарҳангии қорӣ мавриди таҳлил қарор додаанд. Муаллифон таъкид менамоянд, ки интиҳоби матн бояд мувофиқи вазъияти воқеии муоширатӣ, ҳадафи касбӣ ва навъи фаъолияти минбаъдаи мутахассис сурат гирад. Ба андешаи онҳо, матнҳо бояд хусусияти аслӣ (аутентикӣ), иттилоотии баланд ва самти равшани касбӣ дошта бошанд, то ки донишҷӯён тавонанд малакаи таҳлил, интиҳоб ва қоркарди иттилооти соҳавиро ташаккул диҳанд [5, 242 с.].

Г.В. Барабанова дар таҳқиқоти худ ба ҷанбаҳои когнитивӣ ва муоширатии интиҳоби матн таваҷҷуҳ намуда, онро ҳамчун воситаи рушди фаъолияти нутқӣ-тафаккурӣ баррасӣ мекунад. Ба назари муҳаққиқ, матни касбӣ бояд дар баробари интиқол додани иттилооти соҳавӣ, инчунин фаъолияти маърифатии донишҷӯро фаъол гардонид, қобилияти таҳлил, муқоиса ва ҷамъбасти маълумотро инкишоф диҳад. Пажӯҳишгар махсус зарурати мутобикати сатҳи мураккабии матнро ба сатҳи омодагии донишҷӯён ва марҳилаи таҳсил махсус таъкид менамояд [2, 256 с.].

Дар асари А.Э. Бабайлова матн ҳамчун маҳсул, восита ва объекти муошират таҳлил шуда, моҳияти бисёрҷанбаи он ошкор гардидааст. Муҳаққиқ матнро воҳиди асосии раванди таълим шуморида, зарурати таҳлили сохторӣ, семантикӣ ва прагматикии онро ҳангоми интиҳоб таъкид мекунад. Ба андешаи ӯ, матни таълимӣ бояд ба талаботи муоширатӣ ҷавобгӯ буда, имконияти ташаккули салоҳияти забонӣ ва муоширатиро фароҳам оварад [1, 151 с.].

М.А. Чигашева бошад, дар таҳқиқот оид ба типологияи матнҳои таҳассусӣ ва истифодаи онҳо дар машғулиятҳои забони хориҷӣ ба масъалаи таснифи матнҳо аз рӯи жанр, услуб ва вазифаи муоширатӣ таваҷҷуҳ намудааст. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар раванди таълим аз матнҳои гуногуннавъ — иттилоотӣ, таҳлилий, тавсифӣ, дастурӣ ва ғайра — вобаста ба ҳадафи дарсӣ ва марҳилаи ташаккули малакаҳо истифода бурда шавад [7, с.109-111].

Аз гуфтаҳои болоӣ бармеояд, ки интиҳоби матнҳо дар таълими забони хориҷӣ, махсусан дар муассисаҳои ғайризабонӣ, бояд бар асоси меъёрҳои илмӣ (муоширатӣ, когнитивӣ, касбӣ, жанрӣ ва сатҳӣ) сураат гирад, зеро ин меъёрҳо имконият медиҳанд, ки матн ҳамчун воситаи самараноки ташаккули салоҳияти касбӣ ва муоширатии донишҷӯён хизмат намояд.

“Матн воҳиди олитарини коммуникативӣ буда, яклухтии ягона аст, ки аз унсурҳои коммуникативӣ-функционалӣ иборат мебошад ва онҳо дар низомии муайян барои амалӣ намудани ҳадафи муоширатии муаллифи матн дар шароити вазъияти мушаххаси нутқӣ пешниҳод мегарданд” [3, с.28]. Матн ҳамчун воҳиди асосии таълим дар баробари манбаи иттилооти соҳавӣ будан, инчунин василаи ташаккули малакаҳои луғавӣ, грамматикӣ ва муоширатӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, интиҳоби матнҳо барои донишҷӯёни ихтисоси «технология ва таҷҳизоти саноати заргарӣ» бояд бар асоси меъёрҳои мушаххаси илмӣ-методӣ сураат гирад, зеро “Низомии меъёрҳои интиҳоби матнҳо дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот имконият медиҳад, ки ҷузъи мундариҷавии раванди таълим ба таври яклухт ва пайдарпай ташкил ва танзим карда шавад; хусусиятҳои фарқкунандаи нишонаҳои мураккаб гардидани фаъолияти нутқӣ-тафаккуриро бо боло рафтани сатҳи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олӣ, мутобиқ ба регистри нутқи забони хориҷӣ, инъикос менамоянд; меъёрҳои интиҳоби матнҳо аз ҷониби омӯзгор барои интиҳоби мундариҷаи дастурҳои таълимӣ, ки асоси кори аудиториро ташкил медиҳанд, истифода бурда мешаванд.” [6, с.212]. Бо таъки ба ин мавқеи назариявӣ метавон хулоса кард, ки интиҳоби матнҳои касбӣ барои донишҷӯёни соҳаи заргарӣ низ бояд ҳамзамон се ҷанба — мазмунӣ, муоширатӣ ва когнитивиро фаро гирад, то ки раванди ташаккули салоҳияти касбӣ ва муоширатии онҳо ба таври марҳилавӣ ва муттасил таъмин гардад.

Муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки “Истифодаи матни бакабсбнигаронидашуда ба мутахассисони оянда имконият медиҳад, ки дар фаъолияти минбаъдаи худ озодона ва ба таври касбӣ андешаи худро баён намоянд, истилоҳоти махсусро аз худ кунанд ва захираи луғавии худро ғанӣ гардонанд.” [9, с.212-217]. Бинобар ин, матнҳо бояд ба самти таҳассусӣ мутобиқ бошанд ва масъалаҳои марбут ба технологияҳои коркарди металлҳои киматбаҳо, таҷҳизоти истеҳсолӣ, равандҳои тарҳрезӣ ва амсиласозӣ, стандартҳои сифат, технологияҳои рақамӣ, ҷопи сеандоза, лазербуриӣ ва дигар тамоюлҳои муосири саноати заргариро дар бар гиранд.

Инчунин, лозим аст, ки матнҳо дорои иттилооти нав бошанд, зеро ин имконият медиҳад, ки донишҷӯён “иттилоотро аз манбаъҳои гуногун ба таври интиҳобӣ истифода намоянд, ... иттилооти марбутро ба тавре ҳамгиро ва ҷамъбаст намоянд, ки мазмуни пешниҳодшуда дар мақолаҳои илмӣ дақиқ ва саҳеҳ инъикос гардад” [8]. Аз ин рӯ, мазмуни матнҳо бояд воқеияти муосири истеҳсолот ва пешрафти илмӣ-техникиро инъикос намояд. Матнҳои кӯҳнашуда наметавонанд ба ташаккули ҷаҳонбинии касбии мутахассиси оянда мусоидат намоянд.

Таҷриба дар мактаби олӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми интиҳоби матн сатҳи забондонии донишҷӯён бояд ба назар гирифта шавад. Зарур аст, ки маводи таълимӣ аз

чихати забонӣ дастрас бошад ва ҳамзамон дорои унсурҳои нави луғати касбӣ бошад. Масалан, матнҳое, ки равандҳои рехтагарӣ (casting), коркарди сангҳои қиматбаҳо (gemstone processing), сайқалдиҳӣ (polishing), санчиши сифати маснуот (quality control), истифодаи ҳулаҳо (alloys) ва технологияи чопи сеандоза дар заргарӣ (3D printing in jewelry)-ро шарҳ медиҳанд, метавонанд ҳамзамон истилоҳоти соҳавиро ворид намуда, доираи луғавии донишҷӯёро тадриҷан ғанӣ гардонанд.

Дар чунин ҳолат мураккабии матн бояд ба сатҳи омодагии забонии донишҷӯён мутобиқ карда шавад: воҳидҳои нави луғавӣ дар заминаи сохторҳои грамматикӣ ва қолабҳои нутқии шинос пешниҳод гарданд, то ки раванди дарк ва азхудкунӣ самаранок бошад. Илова бар ин, матн бояд ҳам дорои иттилоот, ҳам дорои арзиши муоширатӣ бошад, яъне донишҷӯро ба муҳокима, таҳлил ва истифодаи фаъоли истилоҳоти нав дар нутқи шифохӣ ва хаттӣ водор созад.

Принсипи тадриҷият (аз содда ба мураккаб) имконият медиҳад, ки захираи луғавии соҳавӣ марҳила ба марҳила ташаккул ёбад, сохторҳои грамматикӣ пайдарпай мустақкам гарданд ва фаъолияти нутқӣ-тафаккурии донишҷӯён тадриҷан мураккаб шавад. Дар марҳилаи ибтидоӣ истифодаи матнҳои дорои ҳаҷми маҳдуди истилоҳоти касбӣ, ҷумлаҳои сохтори содда ва иттилооти мушаххас мувофиқ мебошад. Дар ин зина диққати асосӣ ба фаҳмиши умумӣ, шиносӣ бо воҳидҳои луғавии калидӣ ва ташаккули малакаҳои ибтидоии хониши касбӣ равона карда мешавад.

Дар марҳилаи минбаъда матнҳо метавонанд дорои сохторҳои мураккаби синтаксисӣ, истилоҳоти тахассусӣ ва иттилооти таҳлилӣ бошанд. Ин гуна матнҳо донишҷӯёро ба таҳлили амиқи мазмун, муқоиса, ҷамъбаст ва баёни мустақилонаи андеша водор месозанд. Татбиқи принсипи тадриҷият барои ташаккули салоҳияти муоширатӣ ва касбии мутахассисони оянда заминаи бозғайнимонро фароҳам меорад.

Боиси қайд аст, ки матнҳо, инчунин, бояд хусусияти функционалӣ дошта бошанд ва ба навъҳои воқеии ҳуҷҷатҳои касбӣ наздик бошанд: дастурҳои техникӣ, тавсифи таҷҳизот, мақолаҳои илмӣ-амалӣ, каталогҳо, стандартҳо ва ҳисоботҳои истеҳсолӣ. Ин ба ташаккули малакаҳои кор бо ҳуҷҷатҳои касбӣ мусоидат менамояд.

Илова бояд қард, ки аз сабаби маҳдуд будани миқдори соатҳое, ки барои омӯзиши забони англисӣ ҷудо мешаванд ва сатҳи омодагии донишҷӯён гуногун мебошад, зарурати истифодаи усулҳои таълими ҳамфаъол ва муоширатӣ ба миён меояд. Дар чунин шароит ҳаҷми маводи забонӣ бояд дуруст интихоб гардад ва машқҳо ба рушди амалии малакаҳои нутқӣ равона шаванд.

Кор бо донишҷӯён собит месозад, ки татбиқи принсипи муоширатӣ имконият медиҳад, онҳо ғайр аз сохторҳои забонӣ, инчунин малакаи истифодаи онҳоро дар фаъолияти касбӣ аз худ намоянд. Кор бо матн бояд бо низоми машқҳои мухталиф (пеш аз хониш, ҳангоми хониш ва пас аз хониш) ҳамроҳ гардад, зеро онҳо ба таҳлил, ҳулосабарорӣ, муаррифӣ ва муҳокимаи иттилооти касбӣ мусоидат мекунанд.

Ҳамин тавр, талабот ба интихоби матнҳои англисзабон барои донишҷӯёни ихтисоси «Технология ва таҷҳизоти саноати заргарӣ» бояд бар асоси принсипҳои мутобиқати тахассусӣ, арзиши иттилоотӣ, навоарӣ, дастрасӣ, функционалӣ ва самти муоширатӣ муайян карда шавад. Маҳз дар ин сурат омӯзиши забони англисӣ метавонад ба омили муҳими ташаккули салоҳияти касбӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии мутахассисони оянда табдил ёбад.

Аз ин ҷиҳат, раванди муайянсозии эҳтиёҷоти муоширатӣ бояд мунтазам ва мақсаднок сурат гирад. Истифодаи суҳбатҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ, анкетагирӣ, мушоҳидаи фаъолияти донишҷӯён дар машғулият, таҳлили корҳои хаттӣ ва шифохӣ онҳо имконият медиҳад, ки сатҳи воқеии омодагии забонӣ ва самти таваҷҷуҳи касбии онҳо муайян карда шавад.

Яке аз шаклҳои нисбатан содда ва самаранокӣ муайян намудани эҳтиёҷоти донишҷӯён ин суҳбати фронталӣ мебошад, ки дар он донишҷӯён имконият доранд андешаи худро оид ба мазмун, сатҳи мушкилӣ ва аҳамияти матнҳои пешниҳодшуда баён

намоянд. Ин раванд ба омӯзгор маълумоти заруриро дода, ҳисси масъулияти донишҷӯёнро нисбат ба раванди таълим тақвият мебахшад.

Анкетасурӯи низ яке аз шаклҳои мукамалтарини муайянсозии эҳтиёҷот ба ҳисоб меравад, зеро имконият медиҳад, арзёбии матнҳо аз рӯи меъёрҳои гуногун (дастрасӣ, арзиши иттилоотӣ, ҷолибият, мутобикати таҳассусӣ ва аҳаммияти амалӣ) ба таври низомнок анҷом дода шавад. Натиҷаҳои чунин таҳлил метавонанд барои тақмили минбаъдаи мазмун ва сохтори маводи таълимӣ заминаи илмӣ фароҳам оваранд.

Дар интиҳоби матнҳои таълимӣ бояд як қатор меъёрҳои умумӣ риоя шаванд. Пеш аз ҳама, матнҳо бояд ба барномаҳои фанҳои таҳассусӣ мутобикат дошта бошанд ва мавзӯҳои калидии соҳа, аз ҷумла технологияҳои истеҳсоли, таҷҳизоти муосир, равандҳои технологӣ ва стандартҳои сифатро дар бар гиранд. Инчунин басомади истифодаи мавзӯҳо дар фанҳои таҳассусӣ ва фарогирии он дар низоми умумии омодаسازی касбӣ бояд ба назар гирифта шавад.

Аз рӯи мазмун, матнҳо метавонанд дорои хусусияти илмӣ, илмӣ-оммавӣ ё тангитисосӣ бошанд. Аммо дар ҳама ҳолат онҳо бояд бо воқеияти истеҳсоли ва ниёзҳои амалии мутахассисони оянда иртибот дошта бошанд. Аз ҷиҳати услуб, матнҳо бояд хусусиятҳои услуби илмӣ ва илмӣ-техникиро инъикос намоянд, зеро маҳз ҳамин навъи нутқ дар фаъолияти касбии онҳо бештар истифода мешавад.

Ташкили қори таълимӣ дар асоси матн бояд низоми мушаххаси машқҳо дар бар гирад. Машқҳои пешазматнӣ ба фаълосозии луғати соҳавӣ ва бартараф намудани мушқилооти луғавӣ-грамматикӣ мусоидат мекунад. Машқҳои дар ҷараёни хониш иҷрошуда ба фаҳмиши сохторӣ ва маъноии матн равона гардида, таҳияи нақша, муайян намудани ғояи асосӣ, ҷудо намудани қисматҳои маъноӣ ва таҳлили иттилооти муҳимро фаро мегиранд. Машқҳои пасазматнӣ бошад, ба рушди нутқи мустақилона, муҳокима, пешниҳоди ҳулоса ва татбиқи иттилооти гирифташуда дар вазъиятҳои муоширатӣ равона карда мешаванд.

Масалан, барои донишҷӯёни ихтисоси «Технология ва таҷҳизоти саноати заргарӣ» метавон низоми зерини машқҳо пешниҳод намуд:

1. Машқҳои пешазматнӣ:

- фаълосозии истилоҳоти соҳавӣ (alloy, gemstone, casting, polishing, hallmarking ва ғ.) тавассути мувофиқкунии истилоҳ бо таъриф;
- пешгуи мазмуни матн аз рӯи сарлавҳа, расм ё калидвожаҳо;
- таҳлили калимаҳои сохташуда (масалан, compound nouns: goldsmithing tools, stone-setting technique);
- баррасии саволҳои ангезанда: «Қадам марҳилаҳои истеҳсоли маснуоти заргариро медонед?»

2. Машқҳои дар ҷараёни хониш:

- муайян намудани ғояи асосии матн ва унвонгузории қисматҳо;
- тартиб додани нақшаи сохтори матн (introduction – process – materials – quality control);
- пур кардани ҷадвал оид ба марҳилаҳои технологӣ (Stage – Equipment – Purpose);
- ёфтани иттилооти мушаххас (scanning) ё фаҳмиши умумӣ (skimming);
- муайян намудани робитаҳои мантиқӣ байни ҷумлаҳо (cause-effect, comparison, sequence).

3. Машқҳои пасазматнӣ (post-reading activities):

- таҳияи ҳулосаи кӯтоҳи матн ба забони англисӣ;
- муҳокимаи гурӯҳӣ: «Қадам технологияҳо барои баланд бардоштани сифати маҳсулот самараноктаранд?»;
- иҷрои нақшбозӣ (role-play): муҳандис ва муштарӣ дар намоишгоҳи байналмилалӣ заргарӣ;
- таҳияи презентатсия оид ба таҷҳизоти муосири заргарӣ;
- навиштани шарҳи техникӣ ё тавсифи маҳсулот барои каталоги ширкат.

Таҷриба нишон медиҳад, ки низоми марҳилавии машқҳо имконият медиҳад, ки матн ҳамчун манбаи иттилооти соҳавӣ ва воситаи ташаккули салоҳияти луғавӣ, грамматикӣ ва муоширати касбӣ дар муҳити воқеии фаъолияти ояндаи мутахассисон истифода гардад.

Ҳамин тавр, муайян намудани эҳтиёҷоти муоширатии донишҷӯён ва интиҳоби мақсадноки матнҳои таълимӣ чӯзӣ муҳимми ташкили самараноки раванди омӯзиши забон ба ҳисоб меравад. Маҳз дар асоси чунин равиши илмӣ-методӣ метавон барои ташаккули салоҳияти муоширатии касбӣ ва рушди мустақилияти донишҷӯён шароити мусоидро фароҳам овард.

АДАБИЁТ

1. Бабайлова, А.Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 151 с.
2. Барабанова, Г.В. Когнитивно-коммуникативные аспекты обучения профессионально-ориентированному чтению в неязыковом вузе. – Симферополь: Таврия, 2003. – 256 с.
3. Глебова, М.А. Текст как теоретическое понятие и научная проблема // Евразийский научный журнал, №5, 2017. – С.28-31.
4. Назаров, Р.С. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам / Р.С. Назаров, Х.А. Эвазов, Ф. Нурулло // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2010. – № 2(16). – С. 16-22. – EDN: XIDKYV.
5. Серова, Т.С., Раскопина, Л.П. Обучение гибкому иноязычному профессионально-ориентированному чтению в условиях деловой межкультурной коммуникации: моногр. – Пермь: Изд-во Пермского гос. техн. ун-та, 2009. – 242 с. ISBN: 978-5-398-00208-9.
6. Тимкина, Ю.Ю. Отбор текстов в профессионально-ориентированном вариативном иноязычном образовании // Филологические науки. Вопросы теории и практики, №10-1 (76), 2017. – С.209-212.
7. Чигашева, М.А. Типы текстов по специальности и их использование на занятиях по иностранному языку // Технологии обучения иностранным языкам в неязыковых вузах: Сборник научных статей Межвуз. науч.-технич. конф. – Ульяновск, 2005. – С. 109-111.
8. Liselore van Ockenburg, Daphne Van Weijen, Rijlaarsdam Gert. Choosing how to plan informative synthesis texts: Effects of strategy-based interventions on overall text quality. - VL – 36. 2021/11/19. DO - 10.1007/s11145-021-10226-6.
9. Seitenova, S.S. Language training with professionally-oriented texts. – VL – 13. 2013/01/01. – P.212-217. DO - 10.5829/idosi.mejsr.2013.13.sesh.1438.

УДК 808.2 : 681.3 (575.3)

РАЗРАБОТКА, ВНЕДРЕНИЕ И ПРОВЕРКА ДИАГНОСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТЕПЕНИ СФОРМИРОВАННОСТИ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ

СОДИКОВА Матлюба Сайфуллоевна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибни Сино, г. Душанбе, ул. Сино, 29–31. **E-mail:** jumayevshohruz@gmail.com, **тел.:** (+992) 93-717-71-33.

САМАДОВА Гулджахон Юсуфджоновна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка Таджикского государственного института культуры и искусств имени М. Турсунзаде, **тел.:** (+992) 93-524-22-26.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические, методологические и практические аспекты разработки, внедрения и проверки диагностических средств,

предназначенных для определения степени сформированности коммуникативно-речевых навыков учащихся старших классов в условиях билингвального образования. Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения объективности оценки результатов языковой подготовки школьников и совершенствования механизмов педагогического контроля.

Представлены научные подходы к диагностике коммуникативной компетенции, включающие оценку продуктивных и рецептивных видов речевой деятельности. Разработан комплекс диагностических материалов, направленных на выявление уровня владения устной и письменной речью, навыками аудирования и чтения. Описаны структура диагностического комплекса, принципы отбора заданий, критерии и показатели оценивания. Особое внимание уделено обеспечению валидности, надежности и практической применимости разработанных инструментов.

Представлены результаты экспериментальной апробации диагностических материалов в старших классах общеобразовательных школ с билингвальной формой обучения. Анализ эмпирических данных позволил выявить типичные коммуникативно-речевые затруднения учащихся, определить уровень сформированности отдельных компонентов коммуникативной компетенции и установить направления дальнейшей коррекционно-развивающей работы. Полученные результаты подтверждают эффективность комплексного диагностического подхода и его значимость для повышения качества языкового образования.

Сделан вывод о целесообразности использования разработанного инструментария в практике преподавания русского языка в условиях билингвального образовательного пространства.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, коммуникативная компетенция, коммуникативно-речевые навыки, речевые умения, билингвальное образование, русский язык, оценивание, тестирование, контроль знаний, диагностика обучения, языковая подготовка, устная речь, письменная речь, аудирование, чтение, критерии оценивания, диагностический инструментарий, образовательный мониторинг, старшеклассники, качество образования.

ТАҲИЯ, ҶОҶИ НАМУДАН ВА САНЧИШИ ВОСИТАҲОИ ТАШХИСӢ БАРОИ МУАЙЯН КАРДАНИ ДАРАҶАИ ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ КОММУНИКАТИВИ-НУТҚӢ

СОДИКОВА Матлюба Сайфуллоевна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ш. Душанбе, к. Сино 29/31, **E-mail:** jumayevshohruz@gmail.com, **тел.:** (+992) 93-717-71-33

САМАДОВА Гулҷаҳон Юсуфҷоновна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, **тел.:** (+992) 93-524-22-26

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии таҳия, ҷорӣ намудан ва санчиши воситаҳои таҳхисӣ барои муайян кардани дараҷаи ташаққули малакаҳои коммуникативӣ ва нутқии хонандагонӣ синфҳои болоӣ дар шароити таҳсилоти дузабона мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Мубрамияти таҳқиқот бо зарурати баланд бардоштани объективияти баҳодиҳии натиҷаҳои омӯзиши забон ва тақмили низомии назорати педагогӣ асоснок карда мешавад.

Муаллиф зарурати истифодаи муносибати комплекси ба таҳхис нишон медиҳад, ки баҳодиҳии намудҳои продуктивӣ ва рецептивӣ фаъолияти нутқиро дар бар мегирад. Барои муайян намудани сатҳи салоҳияти коммуникативӣ маҷмӯи маҳсули маводи таҳхисӣ таҳия гардидааст, ки баҳодиҳии нутқи шифохӣ, хаттӣ, малакаҳои шунавоӣ ва хониширо фаро мегирад.

Дар мақола сохтори маҷмӯи таҳхисӣ, принципҳои интихоби супоришҳо, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои баҳодихӣ тавсиф карда шудаанд. Ба масъалаҳои эътимодноӣ, валидноӣ ва татбиқи амалии воситаҳои пешниҳодшуда диққати махсус дода мешавад. Натиҷаҳои санҷиши таҷрибавии воситаҳои таҳхисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии дорои таҳсилоти дузабона пешниҳод гардидаанд. Таҳлили маълумоти бадастомада имконият дод, ки мушкилоти маъмулии нутқии хонандагон муайян карда шуда, сатҳи ташаккули чӯзҳои алоҳидаи салоҳияти коммуникативӣ арзёбӣ гардад ва самтҳои кори ислоҳию рушддиҳӣ муайян карда шаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот самаранокии таҳхиси комплексӣ ва аҳамияти онро барои баланд бардоштани сифати таълими забон исбот менамоянд.

Хулоса мешавад, ки воситаҳои таҳияшуда метавонанд дар амалияи таълими забони русӣ дар муҳити таҳсилоти дузабона самаранок истифода шаванд.

Калидвожаҳо: таҳхиси педагогӣ, салоҳияти коммуникативӣ, малақаҳои коммуникативӣ-нутқӣ, маҳорати нутқ, таҳсилоти дузабона, забони русӣ, баҳодихӣ, тесткунӣ, назорати дониш, мониторинги таълим, омодагии забонӣ, нутқи шифохӣ, нутқи хаттӣ, шунидан, хониш, меъёрҳои баҳодихӣ, воситаҳои таҳхисӣ, хонандагони синфҳои болоӣ, натиҷаҳои таълим, сифати таҳсилот.

DEVELOPMENT, IMPLEMENTATION, AND VALIDATION OF DIAGNOSTIC TOOLS FOR DETERMINING THE LEVEL OF FORMATION OF COMMUNICATIVE AND SPEECH SKILLS

SODIKOVA Matlyuba Sayfulloevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of the Russian Language, Avicenna Tajik State Medical University, Dushanbe, Sino Street 29–31. **E-mail:** jumayevshohruz@gmail.com, **phone:** (+992) 93-717-71-33

SAMADOVA Guldzhahon Yusufjonovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of the Russian Language, Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzoda, **phone:** (+992) 93-524-22-26.

Annotation. The article explores the theoretical, methodological, and practical foundations for the development, implementation, and validation of diagnostic tools designed to assess the level of communicative and speech skills among senior secondary school students in a bilingual educational environment. The relevance of the study is determined by the growing need for objective assessment procedures and effective monitoring of students' language proficiency. The research substantiates a comprehensive diagnostic approach that integrates the evaluation of productive and receptive language activities, including speaking, writing, listening, and reading.

A diagnostic framework was developed to identify different levels of communicative competence and language performance. The paper describes the structure of the diagnostic toolkit, principles of task selection, assessment indicators, scoring criteria, and procedures for ensuring reliability and validity. Special attention is paid to the pedagogical applicability of the proposed instruments within bilingual educational settings.

The article presents the results of pilot testing conducted among senior secondary school students. The analysis of empirical data made it possible to identify common communicative difficulties, determine the degree of development of specific language skills, and outline corrective instructional measures. The findings demonstrate the effectiveness of comprehensive diagnostics in improving assessment objectivity, supporting evidence-based teaching practices, and enhancing the overall quality of language education.

The study concludes that the proposed diagnostic tools can be successfully integrated into Russian language instruction within bilingual learning contexts.

Keywords: *pedagogical diagnostics, communicative competence, communicative and speech skills, speech development, bilingual education, Russian language, assessment, testing, educational measurement, language proficiency, oral communication, written communication, listening comprehension, reading skills, evaluation criteria, diagnostic tools, educational monitoring, secondary school students, language learning outcomes, quality of education.*

Введение

Современный этап развития системы образования Республики Таджикистан характеризуется усилением внимания к качеству языковой подготовки учащихся, что обусловлено как социально-культурными, так и дидактическими факторами. Особую значимость в данном контексте приобретает проблема формирования и объективной оценки коммуникативно-речевых умений старшеклассников на уроках русского языка. Необходимость совершенствования диагностических процедур связана с изменением образовательных приоритетов, ориентированных на развитие функциональной грамотности, коммуникативной компетенции и способности обучающихся к эффективному речевому взаимодействию в различных сферах общения [8; 14]. В условиях билингвального образовательного пространства задачи педагогической диагностики существенно усложняются. Языковая подготовка учащихся формируется под воздействием факторов межъязыкового взаимодействия, что проявляется в интерференции, вариативности речевых стратегий и специфике усвоения языковых норм.

Теоретическое осмысление данных процессов представлено в исследованиях языковых контактов, где билингвизм рассматривается как сложное системное явление, оказывающее влияние на когнитивные и коммуникативные механизмы речевой деятельности [6]. В связи с этим традиционные формы контроля не всегда позволяют адекватно оценить реальный уровень сформированности речевых умений, поскольку ориентированы преимущественно на проверку формально-языковых знаний. Современные подходы к оценке образовательных результатов предполагают переход от репродуктивных моделей контроля к диагностике, выявляющей способность учащихся использовать языковые средства в условиях реальной коммуникации.

Подобное понимание педагогической диагностики раскрывается в работах, посвящённых теории и практике оценивания, где подчеркивается необходимость комплексного и многоуровневого анализа учебных достижений [14]. В этом аспекте особое значение приобретает использование тестовых технологий, обеспечивающих стандартизацию измерительных процедур, сопоставимость результатов и повышение объективности контроля. Важнейшим направлением модернизации диагностики является учет деятельностной природы речевых умений. Коммуникативная компетенция не сводится к сумме языковых знаний, а представляет собой интегративное качество, включающее лингвистические, когнитивные и социокультурные компоненты. Данная позиция требует разработки диагностических средств, ориентированных на оценку как продуктивных, так и рецептивных видов речевой деятельности, включая говорение, письмо, чтение и аудирование. Методические основания такого подхода соотносятся с положениями коммуникативной методики, рассматривающей речевую деятельность как центральный объект обучения и контроля.

Особую актуальность приобретает проблема разработки диагностического инструментария, учитывающего специфику билингвальной аудитории. В школьной практике нередко наблюдается несоответствие между декларируемыми образовательными целями и используемыми средствами контроля. Преобладание традиционных оценочных процедур ограничивает возможности выявления реального уровня коммуникативно-речевого развития учащихся и затрудняет реализацию индивидуализированного подхода. Между тем современные дидактические концепции подчеркивают необходимость интеграции предметных и метапредметных результатов обучения, включая универсальные учебные действия и функциональную грамотность [2.]. В данном контексте особое значение приобретает переосмысление функций педагогического контроля, который

должен рассматриваться не только как средство фиксации учебных достижений, но и как инструмент управления образовательным процессом. Диагностические процедуры становятся важнейшим механизмом обратной связи, позволяющим выявлять индивидуальные траектории речевого развития учащихся, а также своевременно корректировать методические стратегии обучения. В условиях билингвального образования проблема объективности оценивания приобретает дополнительную сложность, поскольку традиционные критерии нередко игнорируют влияние межъязыковой интерференции и вариативность языковых норм, характерных для многоязычной среды. Это требует разработки таких диагностических моделей, которые учитывали бы не только степень усвоения языковых единиц, но и способность обучающихся к функциональному использованию языка в коммуникативно значимых ситуациях. Современные подходы к оцениванию образовательных результатов ориентированы на комплексный характер диагностики, предполагающий сочетание качественных и количественных методов анализа.

Подобная интеграция позволяет повысить валидность контроля, минимизировать субъективность оценочных суждений и обеспечить сопоставимость результатов. При этом особую роль играют тестовые и критериально-ориентированные технологии, обеспечивающие стандартизацию измерительных процедур и методическую прозрачность оценивания. Совершенствование диагностического инструментария выступает неотъемлемым условием повышения эффективности языкового образования, поскольку именно диагностика позволяет установить реальный уровень сформированности коммуникативно-речевых умений и определить направления дальнейшего педагогического воздействия.

Таблица 1. Структура диагностического инструментария

Компонент диагностики	Содержательная направленность	Методическое назначение
Критерии оценки письменной речи	Анализ содержания, композиции и языкового оформления текста	Объективная оценка продуктивной речевой деятельности
Лексический блок	Функциональное владение словом, уместность употребления	Выявление уровня речевой вариативности и точности
Грамматический блок	Использование грамматических структур в речи	Оценка практической реализации языковых норм
Диагностика чтения	Понимание и интерпретация текста	Оценка рецептивных когнитивных процессов
Диагностика аудирования	Восприятие устной речи	Проверка рецептивных коммуникативных умений
Диагностика устной речи	Говорение, аргументация, связность	Комплексная оценка коммуникативной компетенции

Таким образом, **актуальность настоящего исследования** определяется противоречием между потребностью образовательной практики в объективных и валидных диагностических средствах и недостаточной разработанностью комплексных инструментов оценки коммуникативно-речевых умений учащихся старших классов в билингвальной среде. Разрешение данного противоречия предполагает обращение к достижениям педагогической тестологии, психолингвистики и методики преподавания русского языка.

Целью исследования является разработка и апробация диагностического инструментария, обеспечивающего комплексную оценку уровня сформированности коммуникативно-речевых умений учащихся старших классов. Специфика обучения в условиях билингвизма требует учета механизмов языковых контактов, интерференции и особенностей функционирования языковых систем. Данные аспекты теоретически обоснованы в работах, посвящённых проблемам языкового взаимодействия. В методическом плане данная проблема соотносится с концепцией учебника и отбора языкового содержания в обучении русскому языку как неродному. Разработка диагностического инструментария опирается на психолингвистическое понимание речевой деятельности, в рамках которого диагностика рассматривается как оценка не

только языковых знаний, но и механизмов порождения и восприятия речи [15]. Важнейшим принципом при этом является моделирование реальных коммуникативных ситуаций. Разработанный диагностический комплекс включает систему критериев оценки письменных работ, тестовые задания и методические рекомендации. При определении критериев оценивания письменной речи учитывались положения текстоцентрического подхода, рассматривающего текст как основную единицу обучения и контроля. Данный подход соответствует современным представлениям о структуре письменной речевой деятельности. Система критериев оценивания носит дифференцированный характер и ориентирована на анализ содержательных, композиционных и языковых характеристик речевых продуктов учащихся. Коммуникативная направленность оценивания соотносится с задачами развития связной речи и речевого мышления.

Таблица 2. Критерии оценки коммуникативно-речевых умений

Вид речевой деятельности	Основные параметры оценки	Диагностический акцент
Письменная речь	Содержательная полнота, логика, языковая корректность	Способность к развернутому высказыванию
Изложение	Понимание, интерпретация, структурная целостность	Осмысление исходного текста
Устная речь	Связность, аргументация, коммуникативная уместность	Реализация речевого намерения
Чтение	Глубина понимания, выделение информации	Когнитивные механизмы переработки текста
Аудирование	Точность восприятия, интерпретация смысла	Рецептивные процессы понимания

При разработке критериев оценки изложений учитывалась специфика данного вида речевой деятельности. Современные исследования подчеркивают, что изложение выступает средством проверки не только воспроизведения, но и понимания и интерпретации текста [11; 12]. Параллельно с критериями оценивания был разработан комплекс тестовых заданий. Его конструирование осуществлялось с учетом положений педагогической тестологии и требований к композиции заданий [1]. Методические основы тестового контроля и обеспечения объективности результатов соотносятся с современными теориями педагогических измерений. Разнообразие форматов заданий соответствует принципам комплексной диагностики образовательных результатов. Лексический компонент диагностики ориентирован на выявление функционального владения словом и его употреблением в контексте, что согласуется с теоретическими положениями лексической компетенции.

Грамматический блок диагностики опирается на функциональный подход к языку, предполагающий оценку практического использования грамматических структур в речи. Данный подход концептуально соотносится с представлением о языковой системе и речевой деятельности. Диагностика навыков чтения базируется на психолого-методических положениях теории чтения как когнитивного процесса [10]. Дифференциация заданий по видам чтения обеспечивает более точную оценку уровня понимания текста. Задания на аудирование разрабатывались с учетом психолингвистических механизмов восприятия речи и закономерностей формирования рецептивных умений. В процессе разработки инструментария учитывались современные образовательные технологии и принципы технологизации обучения. Особое место заняли задания, направленные на развитие критического мышления учащихся. Интерпретация результатов диагностики в билингвальной среде требует учета специфики языкового развития учащихся и влияния языковых контактов. Это позволяет более объективно анализировать речевые затруднения.

Методические рекомендации по использованию инструментария базируются на принципах современной педагогической диагностики и оценивания образовательных результатов. Апробация диагностического комплекса включала экспертную оценку и пилотное тестирование. Необходимость экспертной валидации тестовых материалов теоретически обоснована в работах по тестологии [1]. Полученные результаты

подтвердили надежность разработанного инструментария и его диагностическую состоятельность [13.]. Особое внимание в исследовании уделено межкультурной коммуникации. Теоретические основания учета культурного компонента языка представлены в лингвокультурологических исследованиях. В этом контексте важным диагностическим объектом выступают фразеологические единицы, отражающие национально-культурную специфику языка. Включение заданий на функциональную грамотность обусловлено современными представлениями о результатах образования и способности учащихся применять знания в практических ситуациях [8]. Оценка метапредметных умений соотносится с концепцией универсальных учебных действий и дидактическими подходами к структуре образовательных результатов. Диагностика устной речи строится на принципах коммуникативной методики и моделирования естественных речевых ситуаций [5]. Интегративные задания соответствуют психолингвистическому пониманию речевой деятельности как целостного процесса. Таким образом, разработанный диагностический инструментарий представляет собой научно обоснованную систему комплексной оценки коммуникативно-речевых умений учащихся, обеспечивающую объективность контроля и методическую корректность диагностических процедур. Проведённое исследование подтверждает, что проблема объективной оценки коммуникативно-речевых умений учащихся старших классов в условиях билингвального образования сохраняет высокую научно-методическую актуальность. Анализ теоретических источников и результаты апробации разработанного диагностического инструментария позволяют утверждать, что традиционные формы контроля не в полной мере отражают реальный уровень сформированности коммуникативной компетенции обучающихся.

Современные подходы к оцениванию образовательных результатов требуют перехода к комплексным диагностическим моделям, ориентированным на выявление функционального владения языком и способности к решению коммуникативных задач [14]. Результаты исследования показали, что коммуникативно-речевые умения представляют собой интегративное образование, включающее лингвистические, когнитивные и социокультурные компоненты. Это согласуется с психолингвистическим пониманием речевой деятельности как многоуровневого процесса, в котором языковые знания реализуются через механизмы восприятия и порождения высказываний. Следовательно, диагностика речевого развития учащихся не может ограничиваться проверкой формально-языковых показателей, а должна учитывать особенности функционирования языковых средств в условиях реальной коммуникации. Особое значение в исследовании приобрёл учет билингвального контекста обучения.

Влияние языковых контактов и интерференции, характерных для многоязычной образовательной среды, требует специфических диагностических решений и корректной интерпретации результатов контроля. Теоретические основания подобного подхода представлены в работах, посвящённых языковому взаимодействию, где билингвизм рассматривается как закономерный фактор речевого развития личности [6]. Полученные в ходе апробации данные подтверждают, что особенности речевых затруднений учащихся во многом обусловлены именно межъязыковыми процессами. Разработанный диагностический инструментарий продемонстрировал достаточный уровень надежности и валидности, что свидетельствует о его методической состоятельности. Применение принципов педагогической тестологии и требований к композиции заданий позволило обеспечить объективность измерительных процедур и сопоставимость результатов [1; 13].

Таблица 3. Типичные речевые затруднения и педагогические выводы

Выявленные затруднения учащихся	Возможные причины	Методические следствия
Недостаточная аргументация	Несформированность логико-речевых умений	Усиление работы с речевыми моделями
Нарушение связности текста	Дефицит текстовых навыков	Акцент на текстоцентрический подход
Ограниченность лексики	Интерференция, бедность	Расширение функциональной

Выявленные затруднения учащихся	Возможные причины	Методические следствия
	словарного запаса	лексической работы
Ошибки в языковых нормах	Межъязыковое влияние	Дифференцированная коррекционная работа
Трудности интерпретации текста	Недостаток когнитивных стратегий	Развитие аналитического чтения

Использование заданий различных форматов, ориентированных на продуктивные и рецептивные виды речевой деятельности, обеспечило комплексный характер диагностики и расширило возможности анализа коммуникативной компетенции учащихся. Важным результатом исследования стало выявление типичных затруднений обучающихся, связанных с аргументацией, связностью высказывания, лексическим разнообразием и соблюдением норм письменной речи. Данные проблемы согласуются с современными представлениями о структуре речевых умений и подтверждают необходимость системной работы по развитию связной речи и речевого мышления [4; 11]. Диагностический подход, реализованный в исследовании, позволяет не только фиксировать уровень учебных достижений, но и определять направления коррекционной педагогической деятельности.

Существенным аспектом исследования является интеграция диагностики коммуникативно-речевых умений с задачами формирования функциональной грамотности и метапредметных компетенций. Современные дидактические концепции подчеркивают, что результаты языкового образования выходят за рамки предметных знаний и включают способность учащихся применять языковые средства в разнообразных коммуникативных ситуациях [2; 8;]. Включение заданий, ориентированных на анализ информации, аргументацию и интерпретацию текстов, расширяет диагностический потенциал инструментария и повышает его практическую значимость. Особую методическую ценность представляет разработка критериев оценки устной речи, поскольку именно устная коммуникация наиболее полно отражает уровень сформированности коммуникативной компетенции. Ориентация на принципы коммуникативной методики и моделирование естественных речевых ситуаций обеспечивает диагностическую достоверность и педагогическую целесообразность подобных процедур [5].

В целом результаты исследования позволяют сделать вывод о том, что комплексный диагностический инструментарий является эффективным средством оценки коммуникативно-речевых умений учащихся в билингвальной образовательной среде. Его использование способствует повышению объективности контроля, обеспечивает более точную интерпретацию учебных достижений и создает предпосылки для индивидуализации обучения. Теоретическая и практическая значимость разработанного подхода определяется возможностью его адаптации к различным образовательным контекстам и уровням языковой подготовки обучающихся .

ЛИТЕРАТУРА

1. Аванесов, В. С. Композиция тестовых заданий. — М.: Центр тестирования, 2002. — 239 с.
2. Асмолов, А. Г., Бурменская, Г. В., Володарская, И. А. и др. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. — 2-е изд. — М.: Просвещение, 2011. — 159 с.
3. Бабкин, А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. — М.: Либроком, 2009. — 264 с.
4. Баранов, М. Т., Ипполитова, Н. А., Ладыженская, Т. А., Львов, М. Р. Методика преподавания русского языка в школе. — М.: Академия, 2001. — 368 с.

5. Быстрова, Е. А. Коммуникативная методика в преподавании родного языка // Русский язык в школе. — 1996. — № 1. — С. 3–8.
6. Вайнрайх, У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования. — Киев: Вища шк., 1979. — 263 с.
7. Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. — М.: Русский язык, 1990. — 246 с.
8. Виноградова, Н. Ф. (ред.) Функциональная грамотность младшего школьника. — М.: Вентана-Граф, 2018. — 280 с.
9. Вятютнев, М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного. — М.: Русский язык, 1984. — 144 с.
10. Гез, Н. И., Ляховицкий М. В., Миролюбов, А. А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. — М.: Высшая школа, 1982. — 373 с.
11. Демидова, Н. И., Богданова, Е. С. Как воплотить идею филологизации в практике обучения русскому языку? // Русский язык в школе. — 2023. — Т. 84. — № 5. — С. 7–18.
12. Дейкина, А. Д., Скрябина, О. А. Текст как основа обучения письменной связной речи и правописанию // Известия ЮФУ. Филологические науки. — 2021. — № 4. — С. 152–163.
13. Ефремова, Н. Ф. Тестовый контроль в образовании. — М.: Логос, 2020. — 368 с.
14. Звонникова В. И., Челышкова, М. Б. Современные средства оценивания результатов обучения. — М.: Академия, 2011. — 224 с.
15. Зимняя, И. А. Лингвopsихология речевой деятельности. — М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2001. — 432 с.

ТДУ 681.+004+373 (575.3)

МАВҚЕЪ ВА РОҲҲОИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

ШАРИФЗОДА Файзигул Шариф – омӯзгори калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. ш. Душанбе, хiebони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** faizigul81@mail.ru, **тел.:** (992) 918-31-83-62

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, қорбурди он ҳамчун шартӣ омӯзиши технологияи инноватсионӣ муҳаққиқон назари худро дар таъба манбаъҳои илмӣ муайян намудааст. Зикр бояд намуд, ки фаъолияти педагогии мактабҳои муосир дорои таҷрибаҳои зиёди технологияҳои инноватсионӣ мебошад. Имконияти истифодаи онҳо дар раванди таълим ба омодагии омӯзгорон ба дарки дигаргуниҳо ва албатта, аз дастрасии техникии муассисаҳои таълимӣ вобаста аст. Дар бисёре аз мактабҳои Тоҷикистон синфхонаҳо бо тахтаҳои электронӣ ва дастгоҳҳои мултимедиявӣ муҷахҳаз шудаанд ва дар назди омӯзгорон компютери шахсӣ ё ноутбуки дорои дастрасӣ ба интернет муҷахҳаз шудааст. Зикр бояд намуд, ки дар ҷомеаи муосир ҳеҷ як раванди таълимро аз истифодаи технологияҳои таълимӣ ҷудо кардан мумкин нест. Ин механизми асосии ташаққули ҳамаҷонибаи шахсияти хонандагон дар раванди таълим мебошад. Барои маълумоти бештарро соҳиб шудани хонандагон курсҳои куттоҳмуддати омӯзиши технологияҳои инноватсионӣ тавассути ҷалби хонандагон ба шаклҳои иловагии ташаққули шахсият амалӣ карда шавад.

Аз ҷиҳати психологию педагогии татбиқи технологияҳои инноватсионӣ асосноккунии илмию педагогии дар раванди таълим ҷорӣ намудани навгониҳои муайянро дар назар дорад. Иҷрои онҳо аввал дар шурои педагогӣ муҳокима карда мешавад.

Бинобарин, аини замон дар соҳаи маориф ба технологияҳои инноватсионӣ аҳамияти калон дода мешавад.

Дар маҷмӯъ зикр бояд намуд, ки барои самаранокии раванди таълим бо назардошти имконияту шароит, хусусиятҳои психологӣ аз технологияҳои инноватсионии муосир компютер, тахтаи электронӣ ва дигар намуди технологияҳо истифода бурдан ба маврид аст.

***Калидвожаҳо:** омӯзгор, хонанда, технологияи педагогӣ, омӯзиш, фаъолият, технологияи инноватсионӣ, таҳсилот, муассиса, миёнаи умумӣ, методи интерактивӣ, методи анъанавӣ, интерактив, ҳамгиро, босалоҳият.*

ПОЗИЦИЯ И СПОСОБЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СРЕДНИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

***ШАРИФЗОДА Файзигул Шариф** – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** faizigul81@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-31-83-62*

Аннотация. В данной статье исследуется внедрение инновационных технологий в учреждениях общего среднего образования, а также их использование как условие обучения инновационным технологиям, которые исследователи определили свои взгляды на основе научных источников. Следует отметить, что педагогическая деятельность современных школ имеет богатый опыт применения инновационных технологий. Возможность их использования в образовательном процессе зависит от готовности преподавателей понимать происходящие изменения и, конечно же, от технической доступности учебных заведений. Во многих школах Таджикистана классы оборудованы электронными досками и мультимедийными устройствами, а учителя оснащены персональными компьютерами или ноутбуками с доступом в Интернет.

Следует отметить, что в современном обществе ни один образовательный процесс не может быть отделен от использования образовательных технологий. Это основной механизм формирования всесторонней личности обучающихся в образовательном процессе. Для того чтобы студенты могли получить больше информации, необходимо реализовать краткосрочные курсы обучения инновационным технологиям с привлечением студентов к дополнительным формам формирования личности.

С психолого-педагогической точки зрения научно-педагогическое обоснование применения инновационных технологий предполагает внедрение определенных инноваций в образовательный процесс. Следовательно, их реализация сначала обсуждается на педагогическом совете. В настоящее время в сфере образования большое значение придается инновационным технологиям.

В целом, следует отметить, что для эффективности образовательного процесса с учетом возможностей и условий, психологических особенностей целесообразно использовать современные инновационные технологии, компьютеры, электронные доски и другие виды технологий.

***Ключевые слова:** учитель, студент, педагогическая технология, обучение, деятельность, инновационная технология, образование, учреждение, общее среднее, интерактивный метод, традиционный метод, интерактив, интеграция, компетентность.*

POSITION AND METHODS OF INTRODUCING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

SHARIFZODA Fayzigul Sharif – senior lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Schools of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Dushanbe, Rudaki avenue, 121. **E-mail:** faizigul81@mail.ru, **phone:** (992) 918-31-83-62;

Annotation. This article examines the implementation of innovative technologies in general secondary education institutions, as well as their use as a condition for teaching innovative technologies, which researchers have defined their views on based on scientific sources.

It should be noted that the pedagogical activity of modern schools has extensive experience in the use of innovative technologies. The possibility of their use in the educational process depends on the willingness of teachers to understand the changes taking place and, of course, on the technical accessibility of educational institutions. In many schools in Tajikistan, classrooms are equipped with electronic boards and multimedia devices, and teachers are equipped with personal computers or laptops with Internet access.

It should be noted that in modern society no educational process can be separated from the use of educational technologies. This is the main mechanism for the formation of a comprehensive personality of students in the educational process. In order for students to be able to obtain more information, it is necessary to implement short-term courses in innovative technologies with the involvement of students in additional forms of personality formation.

From a psychological and pedagogical point of view, the scientific and pedagogical justification for the use of innovative technologies involves the introduction of certain innovations into the educational process. Consequently, their implementation is first discussed at the pedagogical council. At present, great importance is attached to innovative technologies in the field of education.

In general, it should be noted that for the effectiveness of the educational process, taking into account the possibilities and conditions, psychological characteristics, it is advisable to use modern innovative technologies, computers, electronic boards and other types of technology.

Keywords: teacher, student, pedagogical technology, training, activity, innovative technology, education, institution, general secondary, interactive method, traditional method, interactive, integration, competence.

Дар шароити рушди илму технологияи таммадуни ҷаҳон дар соҳаи маориф дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал меоянд. Тазаккур бояд намуд, ки кунун бархурдҳои навини муосир аз он ҷумла, педагогикаи ба шахсият нигаронидашуда амалӣ гардонида шуда истодааст. Имконпазирии чунин муносибат танҳо дар сурате татбиқ мегардад, ки тағйирпазирии равандҳои таълимӣ амалӣ карда шавад ва тибқи он намудҳои гуногуни муассисаҳои таълимӣ таъсис ёбанд, ки бешубҳа фаҳмиши амиқи илмӣ ва амалиро тақозо менамояд.

Воқеан, навоарӣ ё навоариҳо хоси ҳама гуна фаъолияти касбии инсон буда, бо тамоми соҳаҳои ҷомеа созгор гашта, таҳти омӯзиш, таҳлил ва татбиқ қарор мегардад. Навоварӣ раванDEST, ки худ аз худ ба вучуд намеояд, он танҳо дар натиҷаи тадқиқотҳои илм, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони алоҳида ва тамоми коллективҳои педагогӣ мебошанд. Албатта, ин раванд ба таври стихиявӣ амалӣ намешавад, балки онро идора кардан лозим аст. Аз ин рӯ, ба ин мавзӯ, мавзӯи ҷорӣ ва истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълим ба даст овардани натиҷаҳои баланд аз истифодаи онҳо таваҷҷуҳи зиёд дорад.

Дар луғати С.И. Ожегов таърифи зайлро медихад: «нав — бори аввал офаридашуда ё сохташуда, пайдо шуда ё ба наздикӣ пайдо шуда, нав кашфшуда, ба гузаштаи наздик ё ба замони ҳозира дахл доранд, ба қадри кифоя ошно, кам маълуманд [10. с 435].

Истилоҳи «инноватсия» аз латинии «novatio», ки маънояш «навсозӣ» (ё «тағйир») ва префикси «дар», ки аз латинӣ ҳамчун «ба самт» тарҷума шудааст, гирифта шудааст, агар айнан тарҷума кунем «Innovatio» маънои “ба самти тағйирот”-ро ифода мекунад. Мафҳуми инноватсия бори аввал дар асри XIX дар тадқиқоти илмӣ пайдо шудааст.

Мафҳуми «инноватсия» дар ибтидои асри XX ҷадидан рушд ёфта, дар асарҳои илмӣ иқтисодшиносии америкӣ Й. Шумпетер дар натиҷаи таҳлили комбинатсияҳои навоварона ва тағйироти инкишофи системаҳои иқтисодӣ таҷдиди назар шуд.

Лозим ба ёдоварист, ки инноватсия ягон навоварӣ нест, балки танҳо он чизест, ки самаранокии системаи кунунро ба таври ҷиддӣ афзоиш медиҳад [1, с 74]. Ин чунин маъно дорад, ки инноватсия, аз як тараф, раванди амалисозӣ бошад, аз тарафи дигар, ин фаъолиятест, ки ба фаъолияти муайяни иҷтимоӣ чизи нав ворид мекунад.

Дар омӯзиши худ, Е.Е. Кучко таснифи навоварихоро таҳлил намудааст, ки онҳоро аз руи як қатор аломатҳо тақсим кардан мумкин аст ва дар ҳар кадоми онҳо зерфаслҳои муайян мушаххас карда шудааст [11, с.58].

Дар асоси таснифоти боло мо навоварихои гуногунро мебинем, ки дар соҳаҳои гуногуни илму техника, аз ҷумла дар соҳаи маориф истифода мешаванд. Дар баробари мафҳуми «инноватсия» мафҳуми «технологияи инноватсионӣ» низ вуҷуд дорад.

Ҳамин тавр, технологияи инноватсионӣ маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои мебошад, ки марҳилаҳои таҷрибаи инноватсияро дар тамоми самтҳо дастгирӣ намуда, таҷриба менамояд. Дар ин самт намудҳои зерини технологияҳои инноватсионӣ ҷудо карда мешаванд: таҷриба; таълим (таълим); машварат (машварат); интиқол (интиқол); аудит [15, с 25].

Барои нигоҳ доштани чунин таносуб дар ноил шудан ба ҳадафҳо, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ зарур аст. Е.Е. Кучко мафҳуми «технологияи инноватсионӣ»-ро ба чунин маъно шарҳ медиҳад: «Технологияи инноватсионӣ маҷмӯи усулҳост, ки ба омӯзиш, таҷрид ва оптимизатсияи фаъолият нигаронида шудааст, ки дар натиҷаи онҳо навоварӣ ба вуҷуд меояд ва модди мегардад, ки боиси тағйироти сифатӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт мегардад, ба истифодаи оқилонаи неруҳои моддию иқтисодӣ ва захираҳои иҷтимоӣ нигаронида шудааст» [11, с 58].

Ҳамин тариқ, мо ба ҳулосае омадем, ки нав ва инноватсия ду мафҳуми гуногунанд, ки онҳоро иваз кардан мумкин нест. Ҳамчунин, бояд гуфт, ки дар адабиёти илмӣ методӣ ва таҳқиқоти олимони мафҳумҳои «педагогикаи инноватсионӣ», «инноватсияи педагогӣ», «таълими инноватсионӣ», «технологияҳои инноватсионӣ дар таълим» ошкор карда шудаанд. Зияда аз як нафар ё ҳатто як гурӯҳи одамон, ки дар як соҳа машғуланд, дар азхуд ва таҷрибаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълим ҷалб шудаанд, ки ин раванд гурӯҳҳои зиёди аҳолиро дар самтҳои гуногун фаро мегирад.

Аз солҳои 80-уми асри XX роҷеъ ба навоварихо дар системаи маориф андеша меронданд. Маҳз, дар ҳамин давра дар педагогика масъалаи навоварӣ ва мувофиқан дастгирии концептуалии он ба миён меояд. Дар айни замон, мавзӯи мазкур ба яке аз проблемаҳои муҳим қарор ёфта, дар ин самт таҳқиқотҳои махсус бурда мешавад. Истилоҳҳои «навоварӣ дар омӯзиш» ва «навоварихои педагогӣ», ки ҳамчун муродифи истифода мешаванд, аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда, ба дастгоҳи категорияи педагогика ворид карда шуданд.

Навовари педагог – ворид намудани чизи нав ба фаъолияти педагогӣ, тағйир додани мақсад, мазмун, усул ва шаклҳои таълиму тарбия буда, мақсади он аз баланд бардоштани самаранокии фаъолияти яққояи омӯзгору хонанда мебошад [2, с 81].

Навовари педагог ин навоварӣ дар соҳаи педагогика, дигаргунии мақсадноки прогрессивӣ мебошад, ки ба муҳити таълим унсурҳои (навоварӣ) устуворро ворид мекунад, ки хусусиятҳои ҳам ҷузъҳои алоҳидаи он ва ҳам дар маҷмӯи худ системаи таълимро тақмил медиҳанд.

Зимнан, навоварихои педагогиро ҳам аз ҳисоби маблағҳои худ системаи маориф (роҳи интенсификации тараққиёт) ва ҳам бо роҳи ҷалб намудани иқтидорҳои (сармоягузори) иловагии маблағ, техника, технология, маблағгузориҳои асосӣ ва роҳи васеи рушд ва ғайраҳо ба амал баровардан мумкин аст [7, с 451].

Дар айни замон ба қобилияти дарёфт кардани маълумоти зарурӣ, қор карда баромадани он ва баровардани ҳулосаҳои муайяни хонандагон диққати калон дода мешавад. Дар баробари ин, малакаҳои муоширати иҷтимоӣ бо гурӯҳи ҳамсолон ва

қобилияти дӯстӣ пайдо кардан пайдо мешаванд [3. с 76]. Дар натиҷаи тағйироти мақсад ва вазифаҳои дар назди мактаб гузошташуда зарурати истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълим ба миён омадааст.

Технологияҳои инноватсионӣ дар таълим ҳамчун маҷмӯи се унсур муаррифӣ мешаванд:

1. Мундариҷае, ки ба хонандагон интиқол дода мешавад. Он ба рушди салоҳиятҳои, ки ба ҷаҳони муосир мувофиқанд, нигаронида шудааст. Ин мундариҷа бояд сохтори хуб дошта бошад, дар шакли мултимедиявӣ равшан муаррифӣ карда шавад ва тавассути коммуникатсияҳои муосир интиқол дода шавад.

2. Усули таълим, ки бояд ба ҷалби ғаёлонаи хонандагон нигаронида шавад. Донишро на ба таври ғайрифайол, балки бо иштироки бевоситаи кӯдакон ба даст овардан лозим аст.

3. Воситаҳои таълимӣ, аз ҷумла ҷузъҳои иттилоотӣ, технологӣ, ташкилӣ ва коммуникатсионӣ.

Ҳадафҳои асосии технологияҳои муосири таълимӣ инҳоянд:

– ташаккул додани донишҳои заминавӣ, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки минбаъд донишҳои нав, коркард ва аз нав омӯхта шаванд;

– ташаккули як намуди шахсияти эҷодкор, қобилияти кори гурӯҳӣ ва таҳлилӣ, таҳаммулпазирӣ, рушди тафаккури тарҳрезӣ.

Пас маълум мешавад, ки дар раванди таълим истифодаи усулҳои навоварона зарур аст. Аммо дар ин ҳолат саволҳо ба миён меоянд: ин технологияҳо чӣ гуна бояд бошанд ва кӣ бояд онҳоро амалӣ созад?

Албатта, аз саволи дуввум чунин ҷавоб бармеояд. Омӯзгорон бояд шахсоне бошанд, ки дар раванди омӯзиш мунтазам технологияи нави касбиро мавриди амал қарор диҳанд. Лозим меояд, ки дар чунин вазъият аввало ба омӯзгорон имконияти бозомӯзӣ намуданро фароҳам оварда, онҳоро бо тамоюлҳои нав шинос намоянд. Дар айни замон дар сатҳи маҳаллӣ, ноҳиявӣ ва ҷумҳуриявӣ дар байни омӯзгорон озмунҳои зиёд гузаронида шуда, онҳоро ба ҷорӣ намудани усулҳои навоварона дар раванди омӯзиш ҳавасманд менамояд. Семинарҳои муҳталиф дар шабакаҳои интернет ба таври васеъ баргузор мегардад. Дар Интернетӣ ҷаҳонӣ маълумоти зиёде дастрас буда, имкон медиҳад навоварихоро дар шароити синфхона созгор намуда, мавриди татбиқ қарор диҳад.

Ҷаъолияти педагогии мактабҳои муосир дорои таҷрибаҳои зиёди технологияҳои инноватсионӣ мебошад. Имконияти истифодаи онҳо дар раванди таълим ба омодагии омӯзгорон ба дарки дигаргуниҳо ва албатта, аз дастрасии техникаи муассисаҳои таълимӣ вобаста аст. Дар бисёре аз мактабҳои Тоҷикистон синфхонаҳо бо тахтаҳои электронӣ ва дастгоҳҳои мултимедиявӣ мучахҳаз шудаанд ва дар назди омӯзгорон компютери шахсӣ ё ноутбуки дорои дастрасӣ ба интернет мучахҳаз шудааст.

Омӯзгори таҷрибаомӯз дар ҷаъолияти ҳаррӯзаи худ аз технологияҳои инноватсионӣ ва усулҳои муосири таълим, ки шаклҳои ғаёл ва интерактивиро дар бар мегиранд, истифода мебаранд. Усулҳои ғаёл иштироки бевоситаи хонандагон, мавҷеи ғаёлонаи онҳоро дар раванди таълим дар бар мегирад. Шаклҳои интерактивӣ имкон медиҳанд, ки донишҳои гирифташударо тавассути дарки шунавой-визуалӣ беҳтар аз худ кунед. Ин усулҳо ба шаклҳои гурӯҳии таълим марбутанд, вақте ки донишҷӯён ба кор ҳамчун як қисми гурӯҳ ташвиқ карда мешаванд, дониши гурӯҳӣ мегиранд, аммо дар айни замон масъулияти инфиродӣ доранд. Омӯзгорон ба мақсад мувофиқ будани чунин шаклҳои дарсхоро қайд мекунанд:

– дарсҳо–экскурсияҳо;

– дарсҳо – вохӯриҳо бо одамони машхур, мутахассисони соҳаҳои гуногун, одамони эҷодкор;

– дарсҳои эҷодӣ – ба сахна гузоштани песаҳо, эҷоди рӯзнома ё филм;

– тамошои филмҳо ва видеоҳо;

– ҳалли масъалаҳои гуногун тавассути бозиҳо, аз қабилӣ “ҳучуми ақлӣ”.

– супоришҳои гурӯҳӣ.

Дар натиҷа дар хонандагон қобилияти ба даст овардани маводи нав ва таҳлили он ташаккул меёбад; аз хондашон ҳулоса баровардан, маълумотҳои гирифташударо ҷамъбаст ва ба низом даровардан, муҳокима ва муҳоҳиса кардани меомӯзанд. Албатта, истифодаи усулҳои навоварона дар раванди таълим аз ҳоло ба як талабот табдил ёфтааст. Навоварӣ имкон медиҳад, ки одам ҳудро зуд ба он мутобиқ намуда, мустакилона қарор қабул карда тавонад.

Аммо ин гузариш аз анъана ба навоварӣ набояд стихиявӣ бошад. Ҳама тағйирот бояд бодикқат таҳия карда шаванд ва дар якҷанд самт: психологию педагогӣ, иҷтимоӣ-педагогӣ ва бевосита педагогӣ.

Ҳамин тариқ, технологияҳои инноватсионӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла маориф татбиқ мешаванд. Гузаштани вақт ва тағйирёбии тарзи зиндагӣ зарурати ҷорӣ кардани навоваронро тақозо мекунад. Ҷорӣ намудани ягон навоварӣ чараёни стихиявӣ нест, ин раванди ба нақша гирифташуда ва бодикқат таҳлилшуда мебошад.

Мо дар боло навъҳои гуногуни технологияҳои инноватсионии дар раванди таълим истифодашавандаро зикр кардем. Лозим аст ба онҳо мушаххастар назар андозем.

Технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълими фанҳо ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. Технологияҳои умумӣ:

– технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК);

– дидактикӣ;

– сарфқунандаи саломатӣ, нерӯи тавоноӣ.

2. Технологияҳое, ки ба муносибати шахс ба омӯзиш асос ёфтаанд:

– ба шахсият нигаронидашуда;

– дастгирии психологию педагогии татбиқи технологияҳои инноватсионӣ;

– мониторинги рушди зеҳнӣ;

– таълимӣ;

– технологияи таълими пешрафта.

Дар раванди таълим ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамгироии соҳаҳои гуногуни донишро бо информатика дар назар дорад. Ин боиси рушди тафаккури хонандагон ва фаҳмиши онҳо дар бораи равандҳои иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир мегардад.

Бартариҳои ТИК аз инҳо иборатанд: возеҳ будани маводи таълим, услуби эҷодии кор, дастрасии бемамонӣ ба ҳама гуна манбаи иттилоот дар мавзӯҳои гуногун, самаранокии навосозии иттилоот. Ҷанбаи асосии мусбати истифодаи ТИК дар дарсҳо қобилияти дарк кардани иттилооте, ки тавассути аудиовизуализатсия интиқол дода мешавад, мебошад.

Истифодаи ин технологияҳо дар фаъолияти омӯзгор имкон медиҳад, ки вақти коркарди маълумот ва омодагӣ ба дарсҳо кам карда шавад.

Аммо ҳангоми истифодаи ТИК дар дарс омӯзгор набояд фаромӯш кунад, ки воситаҳои техникии истифодашаванда ўро ҳамчун муаллим иваз намеkunанд, балки танҳо ба ў имкон медиҳанд, ки маводи заруриро возеҳу равшантар пешниҳод намояд.

Технологияҳои дидактикӣ иборатанд: аз бозихо; супоришҳои гурӯҳӣ; оморасозии лоиҳаҳо; кори мустакилона бо китоби дарсӣ.

Усули бозӣ ба шумо имкон медиҳад, ки хонандагонро шавқманд кунед ва онҳоро ҷалб кунед. Дар натиҷа, шумо дониши заруриро мегиред ва иттилоотро аз худ меkunед. Махсусан супоришҳои гурӯҳӣ ба хонандагон кӯмак меkunанд, ки қобилияти гузаронидани муколамаро инкишоф диҳанд, якҷанд вариантҳои ҳалли мушкилотро ба назар гиранд ва тавассути муҳокима ба як ақидаи умумӣ меоянд.

Ҳангоми таҳияи лоиҳаҳо базаи бузурги маҳорат ва қобилиятҳо ташаккул меёбад, ки бояд дар ҳаёти берунасинфӣ истифода шаванд. Барои эҷоди кор хонандагон бояд манбаҳои иттилоотро пайдо кунанд, онҳоро омӯзанд, маълумотҳои бадастомадаро ба

низом оваранд ва онро дар шакли мухтасар амалӣ созанд. Дар баробари ин тайёр кардани лоиҳа низ муносибати эҷодиро талаб мекунад. Кори анҷомдодашуда бо акс ё видео маводҳои бевосита аз ҷониби донишҷӯ офаридашуда ҳамроҳ карда мешавад.

Айни замон дар соҳаи маориф ба технологияҳои сарфакунандаи саломатӣ аҳамияти калон дода мешавад. Ин равиши мунтазам ба раванди таълим мебошад, ки ба нигоҳ доштани фазои мусоиди равонӣ ва тарғиби тарзи ҳаёти солим нигаронида шудааст.

Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини таълими муассир муҳити бароҳат ва мусоид ҳангоми дарсҳо мебошад. Мутлақо ҳама омӯзгорон барои фаъолияти мӯътадили равонӣ кӯшиш мекунанд. Ин ба кам шудани монеаи байни муаллиму шогирд ва ошкор шудани қобилияти эҷодии ҳар як хонанда ёрӣ мерасонад.

Ҳазлу шуҳии муносиб, бо камоли қордонӣ ислоҳи ҳатогӣҳо, ҳавасмандгардонии фаъолияти равонӣ - инҳоянд усулҳои, ки истифодаи онҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки дар синф муҳити бароҳати равонӣ ба даст орад. Ниғаҳдории тандурустии бачагон якҷанд соҳаҳои дар бар мегирад. Аввалан, ин эҷоди ҷанбаҳои зарурии гигиенӣ ва психологӣ мебошад. Дуюм, ин тарғиби тарзи ҳаёти солим аст, сеюм, пешгирии бемориҳои гуногун.

Технологияҳои ба шахсият нигаронидашуда, махсусан ба донишҷӯи мушаххас ва рушди қобилиятҳои ӯ нигаронида шудаанд. Дар ин навъи омӯзиш донишҷӯ ҳамчун субъекти инфиродӣ дида мешавад ва ҳадафу ниёзҳои ӯ ба мадди аввал гузошта мешавад.

Омӯзгор ҳангоми татбиқи ин навоариҳо аз усулҳои таълими бисёрсатҳӣ, модуль ва «таълими муштаракӣ коллективӣ» истифода мебарад.

Истифодаи технологияи таълим, ки ба хонанда нигаронида шудааст, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз сабаби зиёд будани шумораи хонандагон дар як синф мушкул аст. Истифодаи ин технологияҳо дар муассисаҳои махсуси ислоҳи ҳеле маъмул аст, ки сабаби кам будани шумораи хонандагон дар синфҳо мебошад.

Дастгирии психологию педагогӣ татбиқи технологияҳои инноватсионӣ асосноккунии илмию педагогӣ дар раванди таълим қорӣ намудани навгониҳои муайянро дар назар дорад. Иҷрои онҳо аввал дар шурои педагогӣ муҳокима карда мешавад. Илова бар ин, бо мутахассисони ин соҳа ва қормандоне, ки аллақай аз ҷунин навоарӣ истифода мебаранд, машварат карда, дар татбиқи онҳо таҷрибаи қоричиро омӯзанд.

Мониторинги рушди зеҳнӣ, имкон медиҳад, ки бо истифода аз тест дараҷаи азҳудкунии маводи таълимӣ аз ҷониби ҳар як донишҷӯ таҳлил ва таҳхис карда шавад. Дар асоси натиҷаҳои онҳо графיקи динамикаи пешравӣ сохта мешавад. Ин намоиши визуалӣ ба омӯзгор кӯмак мекунад, ки мавзӯҳои мушқилотро барои ҳар як хонанда муайян кунад ва сипас усулҳои ба донишомӯз нигаронидашударо барои ҳар як донишҷӯ истифода барад.

Стандартҳои нави таълимӣ (минбаъд – стандартҳо) системаи нави фаъолияти баҳодиҳиро қорӣ намуданд. Қорӣ намудани ҷунин системаи баҳодиҳӣ имкон медиҳад, ки шахсро барои рушди ҳуд, гузоштан ва расидан ба ҳадафҳо ҳавасманд қардонад, ҳудбаҳодиҳӣ ва масъулиятро инқишоф диҳад.

Мувофиқи стандартҳо баҳодиҳии ниҳонии хонанда бояд баҳои ҷамъшударо дар бар қирад, ки динамикаи дастовардҳои инфиродии таълимиро дар тамоми солҳои таҳсил тавсиф мекунад [8, с 89]. Системаи оптималии ҷамъовариӣ ҷунин маълумот портфел мебошад. Технологияи портфолио вазифаҳои зиёдеро дар бар мегирад: ҳавасмандқунӣ, гузоштани ҳадаф, таҳхис, мундариҷа, ислоҳқунӣ, омӯзиш.

Зикр бояд намуд, ки ҳеч як раванди таълимиро аз истифодаи технологияҳои таълимӣ ҳудо қардан мумкин нест. Ин механизми асосии ташаққули донишҷӯ мебошад. Таълим омили бунёдии шароити муосири таълим мебошад. Он тавассути ҷалби хонандагон ба шаклҳои иловагии ташаққули шахсият амалӣ қарда мешавад. Ин метавонад қузаронидани қорабиниҳои фарҳангӣ бошад: таҳқил ва қузаронидани идҳо, вохӯриҳо бо одамони қолиб, экскурсияҳо, боздид аз осорхонаву театрҳо. Хонандагон метавонанд дар марказҳои гуногуни таҳсилоти иловагӣ, қружокҳо истеъдод, қобилият ва эҷодиёти ҳудро

ошкор созанд. Танҳо муҳим он аст, ки ба ӯ озодии интихоб ва имкони иваз кардани як ғаёлиятро ба дигараш додан лозим аст.

Дар воқеъ, муқаррароти асосии технологияи таълими ояндабинӣ муносибати байнишахсӣ, тамаркуз ба комёбӣ ҳамчун омили асосии шахсияти хонанда, пешгирии хатогиҳо на аз рӯи қорҳои содиршуда, балки дастрас будани вазифаҳо барои ҳама, интиқоли донишу маълумотҳо низ иборат аст.

Ҳамин тариқ, технологияҳои умумии инноватсионӣ маҷмӯи усулҳоро дар бар мегиранд, ки ақсарияти онҳо ба татбиқи комёбиҳои илму техника асос ёфтаанд. Истифодаи онҳо ба принципҳои технологӣ ва информатикунории раванди таълим асос ёфтааст. Ҳадафи интегралӣ инкишоф додани қобилиятҳои эҷодии ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим ва тафаккури гуногунрангӣ мебошад.

Технологияҳои инноватсионии педагогӣ ақсар вақт муносибати шахсиро талаб менамояд, ки ба онҳо роҳнамоӣ карда, дар бартарафсозии душворихо ҷӯй расонад.

Аз ин рӯ, ҳама гуна технология ба рушди шахсият ва нерӯи эҷодии ӯ нигаронида шудааст. Барои истифодаи ин гуна технология омӯзгор бояд дорои таҳассуси баланд бошад. Ҳар як омӯзгори мактаби муосир бояд равандинош бошад, то бо ҳар як хонанда дар алоҳидагӣ муошират карда, ба ҳар як хонанда муносибати инфиродӣ пайдо кунад.

АДАБИЁТ

1. Алексеева, Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ Л. Н. Алексеева// Учитель. - 2004. - № 3. - с. 78.
2. Бычков, А.В. Инновационная культура/ А.В. Бычков// Профильная школа. - 2005. - № 6. - с. 83.
3. Дебердеева, Т.Х. Новые ценности образования в условиях информационного общества/ Т. Х. Дебердеева// Инновации в образовании. - 2005. - № 3. – с. 79.
4. Минеева, Т.Ф. Информатика в начальной школе. //Начальная школа. - 2004г. - №11.
5. Назарзода, Р.С. Таҷдид ва тақмили раванди тадрис дар пояи истифодаи воситаҳои рақамӣ / Р. С. Назарзода, У. М. Ризвонова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 4 (58). – С. 229-236. – EDN: SXMDAV
6. Попова, Н.Г. Информатизация учебного процесса. // Начальная школа. -2002. №11.
7. Сластенин, В.А. Подымов,а Л.С. Педагогика: инновационная деятельность М.: ИЧП «Издательство Магистр»,1997. – 456с.
8. Босова, Л.Л. Компьютерные уроки в начальной школе //Информатика и образование. № 1 – 2002.- С.86-94.
9. Бараников, А.Л., Васильев, К.Е. Инновационная деятельность в сфере образования. Статья в журнале «Арбитражный управляющий». С.21-22.
10. С.И.Ожегов осуществлял редактуру таких словарей – справочников, как «Русское литературное произношение и ударение» (1955), «Орфографический словарь русского языка» (1956).
11. Кучко, Е.Е. Социологическое обеспечение нововведений как фактор оптимизации инновационной деятельности // Веснік БДУ. Серія 3.— 1997.— С. 56-58.
12. Назарзода, Р.С. Татбиқи навъ ва шаклҳои гуногуни саволу масъалаҳои тест дар санҷиши дастовардҳои таълимии донишҷӯён аз силсилафанҳои барномасозӣ / Р.С. Назарзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2021. – № 3(40). – С. 121-132. – EDN: YMEFKV.
13. Назарзода, Р.С. Хизматрасонии «Ҳудро бисанҷ» ҳамчун воситаи ҷириасон барои довталабон дар низомии низомии имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ / Р.С. Назарзода // Маҷаллаи иттилоотию методӣ ва илмӣ «Довталаб». – 2019. – № 1. – С. 98-109. – EDN: OBSTUT.

14. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Под.ред. Е.С.Полат: Изд. Центр «Академия» - 2005– с.152-153.

15. Муродов З.О., Начмиддиниён А.М. Самаранокии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таҳсилот// Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2022. - № 4 (40). -С. 228-233. ISSN: 2222-9809.

16. Современная педагогика. М.Лутфуллоев. Изд. МО и НРТ. 2005–с.15-16.

17. Кредитно-модульная система образования (учебное - методическое пособие). Душанбе «Кайхон» 2014. 206 с.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ РОЛЬ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

КАМОЛЗОДА Зарина Камол - заместитель директора по воспитательной работе Республиканского медицинского колледжа. г. Душанбе, ул. Р. Набиев 248. **E-mail:** vohidovazarinakamolovna@mail.ru, **тел.:** (+992) 002-44-30-20

Аннотация. В статье автор рассматривает современные образовательные технологии и их значение в развитии системы образования Таджикистана. Особое внимание уделяется внедрению цифровых инструментов, интерактивных методов обучения и инновационных педагогических подходов.

Анализируется влияние технологий на повышение качества образования, развитие познавательной активности учащихся и формирование профессиональных компетенций педагогов.

Отмечается необходимость дальнейшей цифровизации образовательной среды и совершенствования методической подготовки учителей.

Ключевые слова: современные технологии, цифровизация образования, инновации, образовательный процесс, Таджикистан, педагогические технологии, компетенции.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИР ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

КАМОЛЗОДА Зарина Камол – муовини директор оид ба корҳои тарбиявии Коллеҷи ҷумҳуриявии тиббӣ. ш. Душанбе, к.Р.Набиев, 248. **E-mail:** vohidovazarinakamolovna@mail.ru, **тел.:** (+992) 002-44-30-20

Аннотатсия. Дар мақола технологияҳои муосири таълимӣ ва нақши онҳо дар рушди низоми маорифи Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд. Диққати асосӣ ба ҷорӣ намудани воситаҳои рақамӣ, усулҳои интерактивии таълим ва равишҳои инноватсионии педагогӣ равона шудааст.

Таъсири технологияҳо ба баланд бардоштани сифати таълим, рушди фаъолияти маърифатии хонандагон ва ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорон таҳлил мегардад.

Зарурати рушди минбаъдаи рақамикунонии муҳити таълим ва тақмили омодагии методии омӯзгорон таъкид мешавад.

Калидвожаҳо: технологияҳои муосир, рақамикунонии маориф, инноватсия, раванди таълим, Тоҷикистон, технологияҳои педагогӣ, салоҳият.

MODERN TECHNOLOGIES AND THEIR ROLE IN THE EDUCATION SYSTEM OF TAJIKISTAN

KAMOLZODA Zarina Kamol - Deputy Director for Educational Work of the Republican Medical College. Dushanbe, R. Nabiev Street, 248. **E-mail:** vohidovazarinakamolovna@mail.ru, **Phone:** (+992) 002-44-30-20

Annotation. The article examines modern educational technologies and their role in the development of the education system of Tajikistan. Special attention is paid to the implementation of digital tools, interactive teaching methods, and innovative pedagogical approaches.

The impact of technologies on improving the quality of education, enhancing students' cognitive activity, and developing teachers' professional competencies is analyzed.

The need for further digitalization of the educational environment and improvement of teachers' methodological training is emphasized.

Keywords: modern technologies, digitalization of education, innovation, educational process, Tajikistan, pedagogical technologies, competencies.

Современное образование находится в условиях глубоких технологических изменений, связанных с цифровизацией общества, распространением сетевых коммуникаций и переходом к электронным формам взаимодействия. Одним из наиболее заметных факторов этих изменений выступают современные медиа технологии — совокупность цифровых, мультимедийных и коммуникационных средств, обеспечивающих создание, передачу, хранение и использование образовательного контента. Для системы образования Таджикистана актуальность медиа технологий определяется одновременно несколькими обстоятельствами, такими как потребностью в повышении качества обучения, расширении доступа к образовательным ресурсам, оптимизации учебного процесса, формировании информационной грамотности у обучающихся и укреплении взаимодействия школы или вузов с внешней информационной средой.

Роль медиа технологий в образовательной системе Таджикистана может рассматриваться на разных уровнях — от методики преподавания и педагогического дизайна учебных материалов до организационных и инфраструктурных решений, обеспечивающих устойчивость цифрового обучения. При этом внедрение медиа технологий сопровождается вызовами и рисками — от цифрового неравенства и нехватки подготовленных кадров до вопросов кибербезопасности, качества контента и защиты персональных данных.

Цель данной статьи — раскрыть содержание современных медиа технологий, обозначить их основные направления применения в системе образования Таджикистана, показать педагогические эффекты и обозначить проблемные зоны внедрения. В статье опираемся на общие научные подходы к цифровому обучению и медиаобразованию, а также на практику использования цифровых ресурсов в образовательной среде.

Под медиа технологиями в образовательном контексте целесообразно понимать технологии, обеспечивающие образовательный процесс средствами мультимедиа и цифровой коммуникации: видеоматериалы, аудиоконтент, интерактивные презентации, цифровые учебники и платформы, образовательные веб-ресурсы, системы управления обучением, сервисы обратной связи, инструменты онлайн-оценивания и аналитики. Эти технологии выходят за рамки «технического сопровождения» урока, поскольку меняют саму логику организации обучения — структура занятия, роль учителя, способы формирования мотивации и контроля знаний, характер взаимодействия обучающихся.

Сущность медиа технологий проявляется в нескольких ключевых признаках:

1. Мультимедийность — объединение текстовой, визуальной и аудиальной информации.
2. Интерактивность — возможность управлять контентом, получать подсказки, проходить задания в режиме обратной связи.

3. Коммуникативность — поддержка синхронного и асинхронного взаимодействия (форумы, чаты, видеосвязь, электронная почта).

4. Доступность и масштабируемость — распространение учебных ресурсов на широкий круг обучающихся.

5. Цифровая фиксация результатов — возможность собирать данные об учебной активности и качестве выполнения заданий.

6. Гипертекстовая/сетевой характер контента — переход по ссылкам, построение тематических траекторий, формирование навыков поиска информации.

В образовательной среде медиа технологии могут использоваться как поддержка традиционного обучения (дополнение к уроку), так и как самостоятельные формы обучения (дистанционное обучение). Наиболее перспективным направлением считается смешанный формат (*blended learning*), где сочетание очных занятий с онлайн-компонентами позволяет сохранить педагогическое взаимодействие и одновременно расширить возможности цифровых ресурсов.

Одно из главных преимуществ медиа технологий, на наш взгляд, это расширение инструментов педагогического воздействия без потери содержательной стороны обучения. Медиа технологии позволяют повысить наглядность материала за счет видео, анимаций, графических схем, обеспечить вариативность объяснения, когда один и тот же учебный материал может быть представлен в разных форматах (текст, видео, инфографика, интерактивные задания), создать условия для активного обучения (проблемные вопросы, интерактивные симуляции, тестирование с немедленной обратной связью), развить самостоятельную работу обучающихся (доступ к материалам вне учебного времени, самооценка, повторение), сформировать навыки информационной грамотности (поиск, отбор, оценка достоверности информации) и усилить мотивацию за счет интерактивности и современной коммуникативной среды.

Важным методическим аспектом является педагогический дизайн — проектирование образовательного контента и учебных активностей с учетом целей обучения, уровня подготовленности обучающихся, логики усвоения материала и особенностей восприятия. В традиционной модели обучение нередко строится линейно: объяснение учителя — закрепление — контроль. В цифровой среде логика может быть более гибкой: обучающийся двигается по траектории, возвращается к сложным темам, проходит задания разной сложности. При этом педагогический контроль не исчезает, а переходит в формат формирующего оценивания: обучающийся получает обратную связь по ходу выполнения задач.

Отдельного внимания заслуживают возможности медиа технологий в формировании критического мышления. Современный обучающийся живет в информационном поле, где тексты и визуальные материалы могут искажать факты, использовать манипулятивные приемы или распространять недостоверные сведения. Следовательно, образование должно включать элементы медиаобразования. Это обучение анализировать источники, распознавать ошибки, отличать факт от мнения, проверять информацию и корректно цитировать материалы.

Для системы образования Таджикистана можно выделить несколько ключевых направлений внедрения медиа технологий.

Во-первых, использование электронных учебных материалов. Это могут быть электронные версии учебников, рабочие тетради, презентации, базы упражнений, тематические конспекты, дополнительные материалы для углубления и расширения знаний. Электронные учебные материалы позволяют быстрее обновлять контент, адаптировать его под учебные программы и дополнять мультимедийными элементами.

Во-вторых, развитие видео- и мультимедийных образовательных ресурсов. Видеоуроки, демонстрационные ролики, интерактивные презентации и анимации способствуют лучшему пониманию сложных тем (естественно-научные дисциплины, математика, история, география). При наличии сценариев уроков и методических рекомендаций видео может стать не просто «иллюстрацией», а инструментом активного усвоения.

В-третьих, применение систем управления обучением (LMS). LMS позволяют размещать задания, вести учет посещаемости и активности, организовывать тестирование, хранить учебные материалы и обеспечивать обратную связь. Для образовательных учреждений Таджикистана значимость LMS заключается в возможности стандартизировать учебный процесс, повысить прозрачность и улучшить коммуникацию между участниками обучения.

В-четвертых, внедрение дистанционных и смешанных форм обучения. Дистанционные модели становятся особенно актуальными при возникновении ограничений на очные занятия, для повышения гибкости графика, а также для расширения доступа к образовательным ресурсам. Смешанный формат может быть реализован через комбинацию очных занятий, онлайн-курсов, видеолекций и практических заданий в цифровых средах.

В-пятых, использование инструментов цифрового оценивания и обратной связи. Онлайн-тесты, электронные журналы, рубрики оценивания, автоматизированные проверки заданий помогают ускорять процесс контроля знаний и повышать объективность оценивания. Однако автоматизация не отменяет педагогической оценки, особенно в задачах, требующих анализа, аргументации и творческого подхода.

В-шестых, развитие образовательных коммуникаций и информационных каналов. Социальные и коммуникационные платформы могут использоваться как инструмент поддержки учебного процесса, это объявление заданий, обсуждение тем, проведение консультаций и обмен материалами. При этом важно соблюдать методические правила и учитывать педагогические риски, связанные с отвлекающим контентом и нарушением академической дисциплины.

Роль медиа технологий в формировании учебной мотивации и компетенций велика. Медиа технологии способны существенно повлиять на мотивацию обучающихся за счет:

- визуальной и динамической подачи материала;
- интерактивных форматов, позволяющих «учиться через действие»;
- возможности индивидуального темпа работы;
- включения элементов геймификации (баллы, уровни, достижения) при корректном и методически оправданном использовании;
- усиления обратной связи и прозрачности результатов.

В образовательной логике компетентностного подхода медиа технологии могут развивать не только предметные знания, но и универсальные навыки:

- информационно-коммуникационные компетенции (работа с цифровыми ресурсами, создание презентаций, оформление материалов);
- компетенции критического мышления (анализ источников, сопоставление данных, выявление ошибок);
- самостоятельность и саморегуляцию (планирование учебной деятельности, повторение по материалам);
- коммуникативные навыки (умение обсуждать, задавать вопросы, аргументировать позицию в онлайн-среде).

Для Таджикистана особенно актуально развивать эти навыки с учетом языкового и культурного многообразия, а также разной степени доступа обучающихся к цифровым технологиям. Поэтому медиа технологии должны внедряться не только как «современная техника», а как педагогически выстроенная система поддержки обучения.

Учитель здесь выступает как медиапроводник и существуют педагогические требования к использованию медиа технологий. Внедрение медиа технологий меняет роль педагога. Преподаватель становится не только источником знаний, но и медиапроводником, т.е. человеком, который отбирает, объясняет и методически адаптирует контент, формирует правила учебной работы в цифровой среде, помогает обучающимся осваивать инструменты и критически оценивать информацию.

Чтобы медиа технологии давали образовательный эффект, необходимы:

1. Методическая компетентность — умение связывать цифровой контент с целями урока.

2. Умение проектировать учебные активности — сценарий занятия, последовательность заданий, критерии оценивания.

3. Развитие цифровой грамотности педагога — навыки работы с инструментами, платформами, базовыми цифровыми сервисами.

4. Контроль качества контента — проверка достоверности материалов, соответствия программе, отсутствие ошибок или устаревшей информации.

5. Педагогическая этика и безопасность — соблюдение требований к персональным данным, корректная работа с онлайн-коммуникацией.

Отдельной проблемой является риск подмены педагогического содержания формальным использованием технологий. Например, если видео просто демонстрируется без закрепления, обсуждения и заданий, то эффект может быть ограниченным. Аналогично интерактивные тесты могут превращаться в механическое прохождение без анализа ошибок. В связи с этим медиа технологии должны быть встроены в методику обучения.

Бесспорно, что эффективность медиа технологий во многом зависит от организационных и инфраструктурных факторов. Это доступ к интернету, наличие оборудования (компьютеры, проекторы, интерактивные доски), доступность платформ, стабильность работы сервисов и техническая поддержка.

В системе образования Таджикистана ключевым вызовом остается цифровое неравенство. Обучающиеся из разных регионов могут иметь различный уровень доступа к интернету и устройствам. В некоторых условиях это приводит к тому, что онлайн-обучение становится формальным или недоступным для части учащихся.

Решение требует:

- создания офлайн-доступных материалов (например, загрузка контента на устройства или использование локальных ресурсов);
- распределения оборудования и обеспечения школ необходимой техникой;
- гибкой организации учебного процесса (варианты выполнения заданий в зависимости от возможностей обучающихся);
- учета особенностей доступа при проектировании курсов и платформ.

Также важна устойчивость инфраструктуры и компетентная техническая поддержка. Если платформа недоступна или не работает стабильно, качество обучения снижается. Поэтому внедрение медиа технологий должно включать не только закупку техники, но и сопровождение: обучение сотрудников, регламенты использования, поддержку пользователей и контроль качества.

Цифровая образовательная среда неизбежно затрагивает вопросы кибербезопасности. При использовании онлайн-платформ возникает риск утечки персональных данных (ФИО, учебные результаты, контакты), а также возможность киберугроз и вредоносных действий.

К основным рискам можно отнести:

- доступ к личной информации обучающихся без должной защиты;
- фишинговые и мошеннические попытки под видом образовательных платформ;
- некорректное использование аккаунтов, паролей и несоблюдение регламентов;
- распространение недостоверной информации в открытых онлайн-каналах;
- кибербуллинг и нарушение цифровой этики.

Следовательно, требуется формировать культуру цифровой безопасности и устанавливать правила:

- использовать безопасные учетные записи и управлять доступами;
- обучать педагогов и обучающихся базовым принципам кибергигиены;
- ограничивать распространение персональных данных;
- соблюдать требования конфиденциальности при обсуждении результатов обучения;
- организовывать модерацию образовательных коммуникаций.

Одновременно нельзя игнорировать вопрос качества информационного контента. Медиа технологии ускоряют распространение материалов, но не гарантируют их

достоверность. Поэтому обучение должно включать медиаграмотность и навыки проверки источников.

Даже при наличии технологий образовательный эффект зависит от качества контента и методической целесообразности. К возможным проблемам относятся:

- использование разрозненных ресурсов без общей учебной логики;
- несоответствие контента образовательным стандартам и программам;
- наличие ошибок, неточностей или устаревших данных;
- низкая педагогическая ценность материала (например, перегруженность визуальными эффектами при слабой дидактике);
- отсутствие сценария обучения и критериев оценивания.

Для решения этих проблем необходимы механизмы отбора и подготовки контента:

- разработка требований к образовательным цифровым ресурсам;
- рецензирование и методическая экспертиза;
- создание банка качественных мультимедийных материалов;
- методические рекомендации для педагогов по внедрению в уроки.

Важна также роль обратной связи от обучающихся: оценка удобства платформ, понятности заданий, качества видео и объяснений позволяет улучшать контент и снижать методические ошибки.

Перспективы дальнейшего развития медиа технологий в образовании Таджикистана связаны с несколькими направлениями.

Во-первых, переход к более системному подходу: создание целостной цифровой образовательной экосистемы, где учебный контент, LMS, коммуникации, оценивание и поддержка объединены в единые процессы.

Во-вторых, расширение подготовки педагогических кадров. Наиболее эффективной стратегией является комплексная подготовка: цифровая грамотность, методика построения уроков с мультимедиа, основы медиаграмотности, навыки разработки сценариев цифровых занятий.

В-третьих, развитие региональных и ресурсных центров поддержки. Когда педагоги имеют возможность консультаций, обучения и доступа к готовым материалам, внедрение становится устойчивым.

В-четвертых, укрепление принципов доступности и инклюзивности. Цифровые материалы должны быть адаптированы под разные потребности обучающихся: учитываться визуальные особенности восприятия, возможности автономной работы и доступность форматов.

В-пятых, развитие цифровой аналитики учебного процесса. При корректном использовании данных можно выявлять трудности обучающихся, прогнозировать риск отставания и поддерживать индивидуальные учебные траектории. Однако аналитика должна быть этичной и безопасной, с соблюдением требований к персональным данным.

Современные медиа технологии играют важную роль в системе образования Таджикистана, выступая инструментом повышения качества обучения, расширения доступа к образовательным ресурсам и формирования ключевых компетенций обучающихся. Их педагогический потенциал проявляется в мультимедийной наглядности, интерактивности, организации обратной связи, возможности развития самостоятельной работы и критического мышления.

Вместе с тем внедрение медиа технологий требует учета инфраструктурных условий, подготовки педагогов и обеспечения безопасности цифровой среды. Основные вызовы включают цифровое неравенство, риск формального использования технологий, проблемы качества контента, а также вопросы защиты персональных данных и кибербезопасности.

Оптимальным направлением развития видится системный подход к цифровой трансформации образования в Таджикистане: создание единой экосистемы образовательных ресурсов и платформ, повышение квалификации педагогов, разработка стандартов качества контента, развитие механизмов поддержки обучающихся и обеспечение безопасной медиасреды. Реализация этих задач позволит превратить медиа

технологии из дополнительного элемента в полноценный ресурс повышения эффективности образования и формирования нового качества учебного процесса.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Беспалько. В. П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. 192 с.
2. Вербицкий. А. А. Технологии контекстного обучения: теория и практика. М.: Московский психолого-социальный институт, 2013. 288 с.
3. Кларин. М. В. Инновации в обучении: метафоры и модели. М.: Наука, 2017. 496 с.
4. Лаптев. В. В., Лаптева. М. В. Дистанционное обучение: организационные и методические аспекты. М.: Юрайт, 2019. 208 с.
5. Муродов З.О., Начмиддиниён А.М. Самаранокии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таҳсилот// Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2022. - № 4 (40). - С. 228-233. ISSN: 2222-9809.
6. Муродова, Ш.С. Интеграция цифровых и человеческих компетенций в образовательный процесс: путь к конкурентоспособности студентов / Ш.С. Муродова, Р.С. Назарзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2025. – № 3 (62). – С. 114-123. – EDN: MKDJHE.
7. Назарзода, Р.С. Таҷдид ва тақмили раванди тадрис дар пояи истифодаи воситаҳои рақамӣ / Р. С. Назарзода, У. М. Ризвонова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 4(58). – С. 229-236. – EDN: SXMDAV
8. Назаров, Р.С. Особенности модульной технологии обучения как инновационная образовательная технология / Х.А. Эвазов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2013. – № 1(20). – С. 61-64. – EDN: VXKWJJ.
9. Назаров, Р.С. Тестгузаронии педагогӣ ҳамчун усули арзёбии объективонаи натиҷаҳои раванди таълим // «Номаи донишгоҳ»-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2017. – № 4(53). – С. 292-299. – EDN: KWRQTZ.
10. Полат. Е. С. Теория и практика дистанционного обучения. М.: Академия, 2004. 192 с.
11. Селевко. Г. К. Современные образовательные технологии. М.: Народное образование, 1998. 256 с.
12. Тихомиров. О. К. Информационные технологии в образовании. М.: Академия, 2005. 272 с.
13. Ушинский. К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. М.: Педагогика, 1990. 557 с.
14. Хуторской. А. В. Дидактика: теория образования в информационном обществе. М.: Педагогическая академия, 2007. 320 с.
15. Шарко. А. С. Медиаобразование в школе: концепции, технологии, практика. М.: Просвещение, 2012. 160 с.

УДК 378.147

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТАПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

ШОРАХМАТУЛЛОЕВА Зулфия Мамадсаидовна – соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, город Душанбе, ул. А. Адхамова 11/2, тел.: (+992) 93-500-29-91

Аннотация. В статье подробно рассматривается понятие метапредметных компетенций и их значимость в контексте современного образования. Проводится комплексный анализ существующих подходов к классификации метапредметных

компетенций, выявляются их основные компоненты и особенности структуры. Особое внимание уделяется тому, как метапредметные компетенции способствуют формированию универсальных учебных действий, таких как критическое мышление, самоорганизация, умение работать с информацией и взаимодействовать в коллективе.

В работе рассматривается их роль в обеспечении адаптивности обучающихся к быстро меняющимся социальным и технологическим условиям современного мира. Автор также обсуждает методы и технологии, направленные на эффективное формирование этих компетенций в образовательном процессе, и подчёркивает необходимость интеграции метапредметного подхода в учебные программы.

Представленные материалы способствуют глубокому осмыслению места метапредметных компетенций в системе образования и предлагают практические рекомендации для педагогов по развитию у студентов навыков, необходимых для успешной социализации и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: метапредметные компетенции, классификация компетенций, современное образование, универсальные учебные действия, критическое мышление, формирование компетенций, образовательные технологии, адаптивность обучающихся, социализация студентов.

МАҒҲУМ ВА ТАСНИФИ САЛОҲИЯТҲОИ МЕТАҒАННӢ ДАР ТАЪЛИМИ МУОСИР

ШОРАХМАТУЛЛОЕВА Зулфия Мамадсаидовна - унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2 **Тел.: (+992) 93-500-29-91**

Аннотатсия: дар мақолаи мазкур мағҳуми салоҳиятҳои метағаннӣ ва аҳамияти онҳо дар заминаи таҳсилоти муосир муфассал баррасӣ карда шуда, таҳлили комплекси равишҳои мавҷуда ба таснифи салоҳиятҳои метағаннӣ гузаронида, ҷузъҳои асосӣ, сохтор ва хусусиятҳои онҳо с ошкор карда шудааст. Дикқати махсус ба он дода шудааст, ки чӣ гуна салоҳиятҳои метағаннӣ ба ташаккули амалҳои универсалии таълимӣ, аз қабилӣ тафаккури интиқодӣ, худтанзимкунӣ, қобилияти қор бо иттилоот ва ҳамқорӣ дар коллектив мусоидат мекунад.

Дар мақола нақши онҳоро дар таъмини мутобиқшавии донишҷӯён ба шароити босуръати иҷтимоӣ ва технологияи ҷаҳони муосир баррасӣ карда шудааст. Муаллиф инчунин усулҳо ва технологияҳоеро, ки ба ташаккули самараноки ин салоҳиятҳо дар раванди таълим нигаронида шудаанд, муҳокима карда, зарурати ҳамгироии равиши метағаннӣ ба барномаҳои таълимӣ таъкид мекунад.

Маводҳои пешниҳодшуда ба фаҳмиши амиқи ҷойгоҳи салоҳиятҳои метағаннӣ дар системаи маориф мусоидат карда, барои омӯзгорон тавсияҳои амалӣ оид ба рушди малакаҳои иҷтимоикунонии донишҷӯён пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: салоҳиятҳои метағаннӣ; таснифи салоҳиятҳо; таҳсилоти муосир; амалҳои универсалии таълимӣ; тафаккури интиқодӣ; ташаккули салоҳиятҳо; технологияҳои таълимӣ; мутобиқсозии донишҷӯён; иҷтимоикунонии донишҷӯён.

THE CONCEPT AND CLASSIFICATION OF META-SUBJECT COMPETENCIES IN MODERN EDUCATION

SHORAKHMATULLOEVA Zulfiya Mamadsaidovna – Applicant for a scientific degree at the Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov Street, **phone: (+992) 93-500-29-91**

Annotation. This article provides a detailed analysis of the concept of meta-subject competencies and their significance in the context of modern education. It presents a comprehensive review of existing approaches to the classification of meta-subject competencies and identifies their main components, structure, and specific features. Particular attention is paid to the role of meta-subject competencies in the formation of universal learning activities, such as critical thinking, self-regulation, the ability to work with information, and collaboration in a team.

The article examines their role in ensuring students' adaptation to the rapidly changing social and technological conditions of the modern world. The author also discusses methods and technologies aimed at the effective formation of these competencies in the educational process and emphasizes the need to integrate the meta-subject approach into educational programs.

The materials presented contribute to a deeper understanding of the place of meta-subject competencies in the education system and offer practical recommendations for teachers on developing students' socialization skills.

Keywords: *meta-subject competencies; classification of competencies; modern education; universal learning activities; critical thinking; formation of competencies; educational technologies; students' adaptation; students' socialization.*

Современное образование переживает процессы глубоких преобразований, вызванных переходом к компетентностному подходу, усилением междисциплинарных связей и необходимостью подготовки личности, способной к саморазвитию, критическому мышлению и адаптации в быстро меняющемся мире. В этом контексте особое значение приобретают метапредметные компетенции - универсальные образовательные результаты, выходящие за рамки отдельных дисциплин и формирующиеся в процессе освоения различных предметов, проектной и внеурочной деятельности.

Роль **метапредметных компетенций** в обществе и жизни человека сложно переоценить, особенно в условиях стремительных изменений, цифровизации, глобализации и нестабильности.

Метапредметные компетенции формируют **гибкость мышления**, умение быстро адаптироваться к новым условиям, самостоятельно находить и применять нужную информацию. Это крайне важно в современном мире, где технологии, профессии и социальные процессы стремительно меняются [6,с.35].

Пример: Работник, способный обучаться новому и переосмысливать устаревшие подходы, будет востребован на рынке труда дольше, чем специалист с узкой специализацией.

Современные работодатели всё чаще ценят **«гибкие навыки»**: критическое мышление, коммуникацию, умение работать в команде, принимать решения, управлять временем и проектами. Все они - проявление метапредметных компетенций.

Пример: Инженер, умеющий грамотно доносить свои идеи до коллег и адаптировать знания в разных проектах, успешнее в командной и проектной работе.

Метапредметные компетенции напрямую связаны с **функциональной грамотностью** - способностью применять знания на практике. Это означает, что человек не просто знает, как устроена экономическая система, а умеет планировать бюджет, критически оценивать информацию из СМИ, распознавать манипуляции и т. д. [11,с.5].

Пример: Ученик, умеющий анализировать тексты и выстраивать логические рассуждения, лучше ориентируется в информационном пространстве.

Метапредметные компетенции включают **ценностно-смысловые установки**, критическое мышление, умение взаимодействовать с другими людьми. Это способствует формированию зрелой личности, ответственного гражданина, уважающего мнение других и способного участвовать в жизни общества.

Пример: Обучающийся, умеющий вести диалог, отстаивать свою позицию и сотрудничать, в будущем будет готов к участию в демократических процессах, волонтерстве, общественных инициативах.

Метапредметные компетенции помогают **учиться учиться** - ставить цели, планировать, искать ресурсы, оценивать собственный прогресс. Это делает человека автономным в обучении и жизненном развитии [16, с.99].

Пример: Выпускник школы, обладающий этими навыками, сможет сам выбрать траекторию дальнейшего обучения и успешно освоить её.

Таким образом, **метапредметные компетенции - это основа для формирования человека, способного жить, работать и развиваться в сложном, быстро меняющемся мире.** Они выходят за рамки школьной программы и становятся необходимыми навыками XXI века: универсальными, применимыми в разных сферах жизни - от образования и труда до личного развития и участия в жизни общества.

Актуальность изучения метапредметных компетенций обусловлена потребностью в формировании у обучающихся способности применять знания и навыки в нестандартных ситуациях, решать комплексные задачи, а также взаимодействовать в команде и эффективно коммуницировать. Однако, несмотря на широкое использование термина в нормативных документах и педагогической литературе, подходы к определению сущности и классификации метапредметных компетенций остаются разнородными.

Цель данной статьи - рассмотреть понятие метапредметных компетенций, проанализировать существующие подходы к их классификации и обосновать значимость их формирования в условиях современного образовательного процесса.

Современный рынок труда предъявляет к специалистам не только профессиональные, но и **универсальные требования**, охватывающие способности к коммуникации, критическому мышлению, самоорганизации и взаимодействию. Именно эти качества обеспечивают **метапредметные компетенции**, которые становятся ключевыми факторами профессиональной успешности вне зависимости от конкретной отрасли.

Метапредметные компетенции способствуют **готовности к постоянному обучению**, адаптации к новым условиям, технологиям, требованиям профессии. В условиях быстро меняющегося мира человек, обладающий метапредметными навыками, легче осваивает новые профессиональные области [7, с.56].

Пример: Айти-специалист, владеющий метапредметными умениями (анализ информации, постановка задач, критика решений), быстрее осваивает новые языки программирования и методы разработки.

Многие профессиональные задачи решаются **в команде**, что требует развитых коммуникативных умений, умения слышать других, аргументировать свою точку зрения, управлять конфликтами.

Пример: Врач, работающий в мультидисциплинарной команде (врачи, медсёстры, психологи), должен уметь договариваться и взаимодействовать для комплексной помощи пациенту.

В профессиональной среде нередко требуется принимать решения в условиях недостатка информации или высокой ответственности. Метапредметные компетенции позволяют анализировать, сопоставлять факты, **делать обоснованные выводы.**

Пример: Руководитель проекта, умеющий анализировать риски, выстраивать причинно-следственные связи, будет успешнее в управлении.

Регулятивные метапредметные компетенции - это умение ставить цели, планировать деятельность, контролировать выполнение задач. Они критически важны для любого профессионала, особенно в условиях многозадачности [3, с.12].

Пример: Учитель, умеющий планировать рабочий день, грамотно распределять нагрузку и анализировать результаты, будет эффективнее в своей деятельности.

Многие профессии сегодня требуют **творческого подхода** к решению задач, разработки новых идей, ведения проектов.

Метапредметные компетенции помогают выстраивать логические цепочки, оценивать эффективность решений, генерировать нестандартные подходы.

Пример: Маркетолог, владеющий метапредметными навыками, способен не только анализировать рынок, но и предлагать оригинальные идеи продвижения продукта.

Метапредметные компетенции - это **основа профессиональной мобильности, устойчивости и успешности специалиста**. Они универсальны, применимы в любой сфере и позволяют человеку:

- быстро осваивать новое;
- эффективно взаимодействовать с другими;
- грамотно управлять своей деятельностью;
- быть конкурентоспособным и востребованным на рынке труда.

Сегодня важно не просто «знать» или «уметь», но уметь **учиться, сотрудничать, анализировать и принимать ответственные решения** - и именно в этом проявляется значимость метапредметных компетенций в профессиональной жизни.

Проблема метапредметных компетенций является относительно новой, но уже устойчиво вошла в контекст современного образования в связи с внедрением новых требований и компетенций, ориентированных на формирование универсальных учебных действий и развитие функциональной грамотности учащихся [5, с.12].

В последние годы наблюдается рост научного и методического интереса к понятию метапредметности и метапредметных результатов. В работах И. А. Зимней, А. Г. Асмолова, В. В. Серикова, Л. Г. Петерсон, С. Ю. Курганова и других исследователей поднимаются вопросы сущности, структуры и педагогических условий формирования метапредметных компетенций.

В условиях таджикской системы образования данный вопрос отражён в отдельных работах педагогов и методистов (И.Х. Каримовой, Б.Р. Кодирова, М.Лутфуллозода, Д.Р. Таировой, Ф. Шарифзода и др.), где подчёркивается необходимость интеграции универсальных и метапредметных компетенций в образовательные программы вузов.

Они рассматриваются как важный компонент компетентностного подхода, обеспечивающий межпредметные связи, развитие познавательной самостоятельности и способности к применению знаний в различных ситуациях.

При этом в теории и практике образования пока отсутствует единое, общепринятое определение понятия «метапредметные компетенции». Существует множество трактовок, различающихся по содержанию, количеству и видам выделяемых компетенций.

Также остаются дискуссионными вопросы их классификации, границ между метапредметными и универсальными компетенциями, а также механизмов их оценки и развития в условиях реального учебного процесса.

Однако системные подходы к классификации и построению целенаправленной работы по развитию этих компетенций в образовательных организациях пока представлены ограниченно.

Таким образом, несмотря на имеющиеся теоретические и практические наработки, проблема требует дальнейшего научного осмысления, уточнения понятийного аппарата, унификации классификаций и разработки прикладных методик формирования метапредметных компетенций в образовательной среде.

Переход к компетентностной модели образования обусловил необходимость формирования у обучающихся не только предметных знаний, но и **универсальных способностей деятельности**, применимых в различных ситуациях. В этом контексте особое значение приобрели **метапредметные компетенции**, которые выходят за рамки одной учебной дисциплины и отражают способность учащегося использовать полученные знания комплексно, системно и в реальной жизни [7, с.56].

Метапредметные компетенции - это **интегративные образовательные результаты**, формирующиеся на основе освоения различных предметных областей, проектной, исследовательской и социальной деятельности. Они включают в себя умения:

- самостоятельно организовывать учебную деятельность;
- применять логические и исследовательские методы;

- критически оценивать информацию;
- взаимодействовать в команде;
- решать комплексные проблемы и задачи [10,с.14].

Метапредметные результаты - это один из трёх типов планируемых результатов освоения образовательной программы (наряду с личностными и предметными). Они отражают освоение универсальных учебных действий (познавательных, регулятивных, коммуникативных), которые и составляют основу метапредметных компетенций.

В педагогической литературе выделяются разные подходы к классификации метапредметных компетенций, в зависимости от критериев, положенных в основу.

Наиболее распространённая классификация основывается на структуре универсальных учебных действий (УУД), которая включает:

- **познавательные компетенции:** способность к поиску, анализу, структурированию и использованию информации, формулировке гипотез, установлению причинно-следственных связей;
- **регулятивные компетенции;** умения целеполагания, планирования, самоконтроля, коррекции, самооценки и осознания этапов собственной деятельности;
- **коммуникативные компетенции:** владение навыками устного и письменного общения, аргументации, ведения диалога, взаимодействия в группе, принятия совместных решений.

Другой подход к классификации выделяет метапредметные компетенции по их **практико-ориентированной функции:**

- **учебно-познавательные** (навыки самообучения, постановки вопросов, анализа);
- **информационные** (поиск, отбор, анализ и интерпретация информации из разных источников);
- **коммуникативные** (командная работа, ведение делового диалога, презентация идей);
- **рефлексивные** (самоанализ, осмысление полученного опыта, корректировка действий);
- **проектно-исследовательские** (умение ставить проблему, планировать и реализовывать проекты).

Некоторые исследователи предлагают классифицировать метапредметные компетенции в зависимости от **образовательной среды**, в которой они формируются:

- **интегративные** (формируются на стыке нескольких учебных предметов - например, в междисциплинарных проектах);
- **контекстуальные** (развиваются при решении практико-ориентированных задач, приближенных к реальной жизни);
- **трансферные** (переносятся и используются в других ситуациях, вне учебной среды) [6,с.35].

Метапредметные компетенции играют важную роль в реализации целей образования XXI века - формировании **функционально грамотной, ответственной и самостоятельной личности**, способной к саморазвитию и принятию обоснованных решений.

Формирование метапредметных компетенций должно происходить:

- **в урочной деятельности** через интеграцию элементов исследовательской, проблемной и проектной работы;
- **во внеурочной деятельности** (кружки, конференции, проектные мастерские, волонтерские акции);
- **в рамках индивидуальных и групповых учебных проектов.**

Эффективная реализация метапредметного подхода требует от педагога не только изменения методов преподавания, но и переосмысления роли учителя как **модератора, наставника и партнёра в обучении.**

Формирование метапредметных компетенций должно быть **целенаправленным, системным и интегрированным в образовательный процесс.** Оно требует пересмотра

методик преподавания, разработки новых форм заданий и организации учебной среды, способствующей активности, самостоятельности и сотрудничеству учащихся.

На этапе планирования уроков и занятий рекомендуется наряду с предметными результатами **выделять метапредметные цели** (например: «научиться работать с информацией», «развивать навыки групповой работы», «сформировать умение выдвигать гипотезу и проверять её»).

Метапредметные компетенции эффективно формируются через:

- **проектную деятельность** (индивидуальные и групповые проекты, презентации);
- **проблемные задания** (ситуации, требующие анализа и аргументации);
- **исследовательскую деятельность** (выдвижение гипотез, сбор и анализ данных).

Рефлексивные задания помогают учащимся осознавать собственную деятельность, находить ошибки, оценивать эффективность способов решения задач. Это может быть:

- написание мини-эссе по итогам работы;
- ответы на вопросы: «Что я узнал?», «Что вызвало трудности?», «Где я могу применить это знание?».

Интегрированные уроки и задания, включающие знания из разных предметных областей, способствуют **развитию целостного мышления** и умения переносить знания [16, с. 56]. Например:

- математика + география (анализ климатических данных);
- история + литература (историческая реконструкция по художественному тексту);
- биология + информатика (создание инфографики о жизненных циклах организмов).

Метапредметные компетенции являются важным компонентом современного образования, отражающим переход от передачи готовых знаний к формированию универсальных способов мышления, деятельности и взаимодействия. Они обеспечивают учащимся способность применять знания в новой ситуации, анализировать и решать проблемы, взаимодействовать в коллективе, осознанно управлять учебной и жизненной деятельностью.

Рассмотренные в статье подходы к пониманию и классификации метапредметных компетенций показывают, что это понятие многогранно и требует системного подхода как в теории, так и в практике. Несмотря на наличие разнообразных трактовок, можно утверждать, что метапредметные компетенции формируются через интеграцию знаний, межпредметные связи, проектную и исследовательскую деятельность, а также рефлексии и совместную работу обучающихся.

Эффективное формирование метапредметных компетенций возможно только при условии целенаправленной педагогической работы, осознанного проектирования образовательного процесса и активного вовлечения обучающихся в познавательную и коммуникативную деятельность. Педагогу важно не только владеть методами формирования таких компетенций, но и видеть их ценность для подготовки учащихся к жизни в быстро меняющемся, информационно насыщенном мире.

В дальнейшем необходима разработка практических инструментов оценки метапредметных результатов, а также методических решений, позволяющих обеспечить преемственность в формировании этих компетенций на разных уровнях образования.

Таким образом метапредметные компетенции не формируются стихийно - они требуют методической продуманности, творческого подхода и педагогической гибкости. Использование межпредметных заданий, рефлексивных практик, проектных форм работы позволяет эффективно интегрировать метапредметный компонент в учебный процесс и повышать его качество.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асмолов, А. Г. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли. Пособие для учителя / А. Г. Асмолов, Г. В. Бурменская, И. А. Володарская и др. - М.: Просвещение, 2010. - 151 с.

2. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. - М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
3. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции как результат нового качества образования / И. А. Зимняя. - М.: НИИ РАО, 2004. - 42 с.
4. Каримова И.Х., Шарифзода Ф. Актуальные проблемы поликультурного и полилингвального образования в Республике Таджикистан». - Душанбе, 2018, 175 с.
5. Кодиров Б.Р. Межпредметные связи: инновация и творческое мышления учащихся: монография.-Душанбе: «Эрграф»,2006г.192с.
6. Курганов, С. Ю. Метапредметный подход как методологическая основа проектирования современного урока // Управление образованием. - 2016. - № 6. - С. 34–38.
7. Левитов, Н. Д. Методы активного обучения как средство развития метапредметных компетенций // Современное образование. - 2020. - № 4. - С. 55–61.
8. Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. - М.: Знание, 1996. - 312 с.
9. Муҳиддинзода, Б. Тамоюл ва равишҳои муосири ташаккули салоҳиятнокии касбии омӯзгор / Б. Муҳиддинзода, Ш.М. Маҳмадсаидзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 3(57). – С. 41-48. – EDN ZYBGQI.
10. Образование в контексте метапредметности: теория и практика / Под ред. Т. А. Шамовой. - М.: АРКТИ, 2019. - 254 с.
11. Петерсон, Л. Г. Метапредметные результаты как основа учебной деятельности // Начальная школа плюс до и после. - 2013. - № 6. - С. 3–10.
12. Полат, Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат. - М.: Академия, 2018. - 272 с.
13. Савенков, А. И. Исследовательская деятельность школьников: методология, теория, практика / А. И. Савенков. - М.: Академия, 2014. - 208 с.
14. Сериков, В. В. Образование как процесс саморазвития личности // Педагогика. — 2004. — № 1. — С. 10–17.
15. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - № 2. - С. 58–64.
16. Чосханова, А. А. Метапредметные компетенции как основа формирования функциональной грамотности // Педагогическое образование и наука. - 2021. - № 3. - С. 98–103.
17. Шарифзода, Ф. (Шарипов). Актуальные проблемы современной педагогики: Кн.1. / Шарифзода Файзулло (Шарипов). -Душанбе: Ирфон, 2009. -500 с.
18. Шарифзода Файзулло (Шарифов), И.Х. Каримова. Педагогика: Учебное пособие / – Душанбе, 2008. -284 с.

РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ СРЕДСТВАМИ МАЛОГО ФОЛЬКЛОРА

ДЖОНМАХМАДОВА Гулрафтор Шералиевна – кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, город Душанбе, улица А. Адхамова 11/2, **E-mail:** dgulraftor@bk.ru, **тел.:** (+992) 88-888-62-76.

МАМАДЖАНОВА Муаззама - соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, улица А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** muazzama.mamadzhonova@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-771-54-08.

Аннотация. Русский язык является основным языком педагогического общения на всех ступенях образовательной системы. Чтобы быть интегрированным в общий воспитательно – образовательный процесс, ребенок должен владеть русским языком. Целесообразность обучения русскому языку с дошкольного возраста обусловлена тем, что этот период развития ребенка характеризуется интенсивным формированием

познавательных процессов, более быстрым и легким, чем на последующих ступенях, усвоением умений и навыков.

Сформировать у детей правильное произношение всех звуков русского языка, как изолированных, так и в составе слова первостепенное значение приобретает тот речевой материал, который используется в семье и ДООУ в развитии ребёнка. Это малый фольклор - колыбельные, пестушки, потешки, прибаутки, загадки, ссороговорки. Учить детей понимать их функцию и использовать эти противопоставления в речи. Обращать особое внимание на формирование звуков, отсутствующих в родном языке детей.

Ключевые слова: дошкольный возраст, познавательные процессы, виды деятельности, изучение русского языка, речевой аппарат, владение русским языком, устное народное творчество, малый фольклор, логическое ударение, обучающие игры.

ИНКИШОФИ ФАЪОЛИЯТИ НУТҚИИ КЎДАКОН БА ВОСИТАИ ФОЛКЛОРИ ХУРД

ҶОНМАҲМАДОВА Гулрафтор Шералиевна – номзади илмҳои педагогӣ, котиби илмӣ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2. **E-mail:** dgulraftor@bk.ru. **тел.:** (+992) 88-888-62-76.

МАМАДҶОНОВА Муаззама - унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2, **E-mail:** muazzama.mamadzhonova@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-771-54-08.

Аннотатсия. Забони русӣ забони асосии муоширати педагогӣ дар ҳама зинаҳои системаи таълим мебошад. Барои ба протсеси умумии таълим дохил шудан, кӯдак бояд забони русиро хуб донад. Ба мақсад мувофиқ будани таълими забони русӣ аз синни томактабӣ аз он иборат аст, ки ин давраи инкишофи кӯдак бо ташаккули интенсификации протсеси маърифатӣ, нисбат ба давраҳои минбаъда тезтар ва осонтар азхуд кардани малакаи маҳорат хос аст. Инкишоф додани талаффузи дурусти ҳамаи овозҳои забони русӣ дар кӯдакон, ҳам алоҳида ва ҳам дар таркиби калимаҳо муҳим мебошад.

Маводи нутқе, ки дар оила ва муассисаҳои томактабӣ истифода мешавад, дар инкишофи кӯдак аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ба ин фолклори хурд — суруҳои алла, ҳаҷвӣ, муаммоҳо, чистону шумурак, тезгӯяк дохил мешаванд. Ба кӯдакон таълим диҳед, ки вазифаи онҳоро фаҳманд ва ин муқоисаҳо дар нутқ истифода баранд. Ба ташаккули овозхонӣ, ки дар забони модарии кӯдакон мавҷуд нестанд, диққати махсус диҳед.

Калидвожаҳо: синни томактабӣ, равандҳои маърифатӣ, намудҳои фаъолият, омӯзиши забони русӣ, аппарати нутқ, азхудкунии забони русӣ, фолклори шифохӣ, фолклори хурд, задаи мантиқӣ, бозиҳои таълимӣ.

DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH ACTIVITY THROUGH SMALL FOLKLORE FORMS

DJONMAKHMADOVA Gulraftor Sheralievna - Candidate of Pedagogical Sciences, Leading Researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A. Adkhamov Street. **E-mail:** dgulraftor@bk.ru, **phone:** (+992) 88-888-62-76.

MAMADJANOVA Muazzama - Degree Applicant at the Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jami of the Academy of Education of Tajikistan, 11/2 A. Adkhamov Street. **E-mail:** muazzama.mamadzhonova@mail.ru, **phone:** (+992) 92-771-54-08.

Annotation. Russian is the primary language of pedagogical communication at all levels of the educational system. To be integrated into the overall educational process, a child must be proficient in Russian. The expediency of teaching Russian from preschool age is due to the fact that this period of a child's development is characterized by the intensive formation of cognitive processes, and a faster and easier acquisition of skills and abilities than at subsequent stages.

To develop children's correct pronunciation of all Russian sounds, both isolated and as part of words. The speech material used in the family and preschool is of primary importance in the child's development. This includes small folklore - lullabies, nursery rhymes, jokes, riddles, and tongue twisters. Teach children to understand their function and use these contrasts in speech. Pay special attention to the formation of sounds not present in the children's native language.

Keywords: *Preschool age, cognitive processes, types of activities, learning Russian, speech apparatus, proficiency in Russian, oral folklore, small folklore, logical stress, educational games.*

Сегодня современная наука выявляет дошкольный возраст как возраст формирования общечеловеческих способностей. Главная задача детского сада и семьи - это создание условий для всестороннего развития ребенка с учетом его возрастных особенностей и потребностей. В процессе различных видов деятельности как игры, рисование, пение, речевая коммуникация, живопись и т. д. происходит появление «важных нововведений, инноваций», которые подготавливают ребенка к выполнению новых действий. Для активного самостоятельного и творческого развития каждого ребенка крайне важно и необходимо создавать здоровую среду для развития познавательной деятельности, самостоятельности и творчества.

Раннее обучение русскому языку создаёт прекрасные возможности для того, чтобы вызвать интерес к языковому и культурному многообразию Республики Таджикистан, способствует развитию коммуникативно-речевого такта. С этой целью в республике в три этапа принят – первый, от 4 апреля 2003 года «О совершенствовании преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан» и в два этапа «Государственная программа совершенствования и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы» (2014) и «Государственная программа совершенствования и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» (2019). В соответствии с Постановлением Правительства Республики Таджикистан «О государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан до 2030 года» от 30.08.2019 г., №438 [3] осуществляется обучение русскому и английскому языкам, в которой определены задачи по успешному изучению этих языков в стране: «Русский язык в Таджикистане на протяжении многих лет выполняет роль межнационального общения. В качестве официального языка он является стержнем, формирующим полилингвальное и поликультурное образовательное пространство в республике, фактором когнитивного и интеллектуального развития, обеспечивающим возможность школьников и студенческой молодежи самореализации в условиях многонационального поликультурного государства.» [3,11]

Как было выше сказано, одним из важных аспектов обучения и воспитания детей, подготовки к обучению в школе является приобщение их к изучению русского языка. Исследования ученых-педагогов А.И. Жук, П. Казимирской, А.Е. Шухман, Э.С. Евсеевой, З.А. Ивановой, Р.А. Колганова, С.А. Костромеева, О.Н. Куркиной, А.Е. Лакеева, С.Н. Медведевой, И.Ю. Романова, А.Ю. Орешкина, Ю.Е. Питкевича, Л.А. Предвечной, О.Г. Тетрина, Е.В. Фомичева, Н.В. Шипициной, Е.В. Яиковой, Н.В. Якубченко и др. показали, что благоприятный возраст для успешного начального обучения иностранному (русскому) языку возможен с пяти лет, т.е. с дошкольного возраста. Зарубежные авторы: К. Бюлер, К. и В. Штерны, Ж. Пиаже - внесли вклад в исследование детской речи на раннем этапе ее изучения.

В отечественной педагогике проблемы воспитания и обучения детей дошкольного возраста исследовали отечественные ученые-педагоги М. Лутфуллозода, И. Х. Каримова, Б. Маджидова, Н. Насруллоева, Л. Иматзода, Г.Курбанова, З.Курбанова, М.Акрамова, и другие. Исследователь-педагог Б.Маджидова подчеркивает: «Полноценное и непрерывное развитие ребенка зависит от постоянного, систематического, целенаправленного воспитательного воздействия. Это требует единства в реализации воспитательных и учебных задач, в результате чего развиваются навыки и творческие способности детей на каждом этапе дошкольного возраста, и обеспечивается их готовность к школе.» [6, с. 69].

Видные исследователи (Л. А. Венгер, А. А. Леонтьев и др.) утверждают, что «ребенок дошкольник к 5 годам овладевает простейшими способами мышления: анализ, нахождение решения задачи. У большинства из них складываются операции обобщения и определения, таким образом, мыслительные возможности ребенка-дошкольника вполне могут обеспечить овладение иностранным языком путем сознательного оперирования языковыми средствами.» [1,159].

Выдающийся советский психолог Л.С. Выготский подчёркивал, что в речевом развитии ребёнка могут возникнуть «затруднения, когда условия воспитания не гарантируют образования... более или менее самостоятельных сфер приложения каждого языка, когда ребёнок отдан во власть случайной смеси различных языковых систем... когда детское двуязычие развивается стихийно» [2, с. 69].

В старших и подготовительных группах детского сада 5-7 лет ребёнок способен к более или менее продолжительной концентрации внимания, у него появляется способность к целенаправленной деятельности, он овладевает достаточным лексическим запасом и запасом речевых моделей для удовлетворения своих коммуникативных нужд. «Это наиболее благоприятный период для обучения языкам. Этот возраст отмечается сензитивностью (восприимчивостью к обучению). Гибкость речевого аппарата, активная память, повышенная восприимчивость к языку, способность к подражанию дают им возможность быстро усвоить второй язык» [7, с. 76]

Изучая психолого-педагогические особенности обучения иностранному языку детей старшего дошкольного возраста И.В.Фирсов отмечает, что «Изучение и владение иностранным языком занимало важное место и в профессиональном становлении личности, и в других сторонах его жизни. Именно поэтому сегодня изучение иностранного языка выходит на один из первых планов уже в самом раннем возрасте. И, несмотря на то, что оптимальный возраст начала изучения языку вызывает споры у ученых, само познание языка, несомненно является ценным и полезным для развития ребенка» [10, с. 190].

В настоящее время в Таджикистане во многих дошкольных образовательных учреждениях, в различных центрах изучения языков дети с раннего возраста знакомятся с иностранными языками, в том числе и русским. Учёные - психологи и педагоги всего мира не раз попытались разработать и апробировать различные множество методик обучения иностранным языкам младших школьников и старшего дошкольного возраста. Многие из экспериментальных методик имели определенный успех и успешно используются педагогами-новаторами.

Дети пяти-шести лет обладают хорошим речевым слухом и цепкой языковой памятью. У них так же сильно развито эмоционально-образное восприятие языка. Форма слова, его звуковая оболочка, складность и ритмичность речи, красота и выразительность звука для детей этого возраста важнее лексического значения и грамматической стройности.

Целью преподавания русского языка детям старшего дошкольного возраста является привитие любви к русскому языку, развитие их познавательных способностей.

Учет родного языка играет исключительно большую роль в овладении детьми как средствами общения, так и деятельностью общения. Опора на опыт учащихся в родном языке подразумевает познавательную активность детей по отношению к явлениям родного и русского языков. При этом необходимо обходиться без терминов, которые пока незнакомы учащимся в родном языке (например, грамматическое время, лицо,

число, падеж и др.) и опираться на эмпирические представления ребенка о системе родного языка, формируя через них аналогичные представления в русском языке. С помощью родного языка дети осознают значение новых слов и речевых образцов.

Исследователи отмечают, что «овладение фонетическими средствами представляет для изучающего неродной/иностранный язык значительный трудности как по причине существующих расхождений между фонетическими нормами родного и изучаемого языков, что является причиной фонетических ошибок, так и индивидуальных особенностей учащихся, влияющих на восприятие и воспроизведение иноязычной речи» [1, с. 41].

Особую сложность для детей-таджиков представляет овладение правильным произношением русских фонем в речевом потоке, так как их органы речи приспособлены к произношению фонем родного языка. Поэтому необходимо проводить специальную работу по формированию навыков правильного произношения, учитывая широкие возможности положительного переноса и ограничивая влияние интерференции.» Над произношением трудных для детей - таджиков фонем «л, ж, ш, ц, о, ы» надо проводить специальную работу. При этом вначале проводится работа над изолированной фонемой, а затем над произношением её в словах, в потоке речи.» [7, с. 41].

При этом первостепенное значение приобретает тот речевой материал, который используется в семье и ДООУ в развитии ребёнка. Как известно, он должен отвечать возрастным особенностям детей, быть для них интересным и понятным. Это малый фольклор. Взрослые создали для детей колыбельные песни, потешки, пестушки, прибаутки, которые сопровождали уход, воспитание и развитие детей колыбельного и младшего возраста (0-3 года, 4-5 лет), загадки и скороговорки, развивающие сообразительность, смекалку, пословицы и поговорки, которые, точно также, с детских пор, учили, наставляли, приобщали к сокровищницам народной мудрости.

Следует отметить, что разучивая стихи, песни на русском языке, слушая и инсценируя сказки русского народа, знакомясь с играми, в которые играют их сверстники в другой стране, осуществляя ту или иную деятельность, дети овладевают коммуникативным минимумом, достаточным для осуществления русского общения на элементарном уровне.

Хотя по телевидению, радио много передач, посвящённых устному народному творчеству, но они становятся больше занятием специально организованных фольклорных ансамблей. К сожалению, в последние годы происходит деформация малых форм фольклора, падение интереса к нему в повседневной жизни. У фольклора появилось много заместителей: аудио, видео, телепрограммы, компьютерные программы. Они, безусловно, ярки их воздействие активно, однако они не требуют того внутреннего переживания, той работы ума, которые естественны при работе с материалами устного народного творчества.

Простота содержания, чёткость ритма, интонационное богатство позволяет широко использовать колыбельные, пестушки, потешки, прибаутки в развитии речи детей дошкольного возраста. В ясельной и младшей группах ДООУ эти фольклорные жанры выполняют ещё одну функцию: они оказывают огромную психологическую помощь в период адаптации ребёнка в детском саду. Эти образцы устного народного творчества вполне можно использовать в ДООУ на занятиях по развитию речи детей, в режимных и не режимных моментах жизни детского сада.

Во все времена признавалось и высоко оценивалось духовно-эстетическое и воспитательное значение колыбельных. Колыбельные песни обогащают словарь детей за счёт того, что содержат широкий круг сведений об окружающем мире, прежде всего о тех предметах, которые близки опыту людей и привлекают своим внешним видом. Ребёнок, благодаря колыбельным песням, впервые в жизни знакомится с поэтическими средствами – сравнением, метафорой, гиперболой, литотой (приуменьшение), знакомится с качествами и признаками предметов и явлений, с которыми сравнивают их матери в своих песнях.

Грамматическое разнообразие колыбельных способствует освоению грамматического строя речи. Обучая детей образовывать однокоренные слова, можно использовать эти песни на занятиях по развитию речи, так как в них создаются хорошо знакомые детям образы, например образ кота. Причём это – не просто кот, а «котенька», «коток», «котик», «котя», не просто волк, а «волчище», «волчок» и т.д. К тому же положительные эмоции, связанные с тем или иным с колыбели знакомым образом, делают это освоение более успешным и прочным.

«Ах ты, котик серенький»

Ах ты, котик серенький,
Хвостик у тебя беленький,
Брысь, котик, не ходи!
Мою детку не буди.

«Баю-бай, баю-бай»

Баю-бай, баю-бай!
Ты, собаченька, не лай.
И в гудочек, не гуди.
Нашу детку не буди [4].

Согласно правилам народной педагогики, чтобы воспитать физически здорового, жизнерадостного и любознательного человека, в ребёнке необходимо поддерживать в часы его бодрствования радостные эмоции. Этой цели и служат пестушки, которые как и колыбельные, адресованы ребёнку младенческого и раннего возраста.

Пестушки – песенки и стишки, которыми сопровождают первые сознательные движения ребёнка и которые наполняют жизнь крохи нежностью. Цель их – забавлять, потешать, успокаивать, отвлекать, ласкать ребёнка, объяснять его движения и действия.

Ни одно событие в жизни младенца не остаётся в стороне от внимания взрослых и, в первую очередь, матери. Купание младенца, его кормление, первое гуление, первые шаги, улыбка, одевание великая радость для матери и все матери во все времена выражали свою любовь песенкам – пестушкам.

Сова – совушка,
Белая головушка,
Сова умывалась,
В лапти, обувались,
В лапти, в тряпички,
В тёплые рукавички!

Водичка – водичка!
Умой моё личико!
Чтобы щёчки краснели!
Чтобы глазки блестели!
Чтоб смеялся роток!
Чтоб кусался зубок! [4].

Потешки – ещё один жанр детского малого фольклора, наряду с колыбельными и пестушками, активно участвующий в развитии ребёнка с младенческого возраста. Какое они занимают место в эмоциональном развитии ребёнка. А эмоциональное развитие – один из важных факторов речевого и интеллектуального развития. Поэтому привлечение образцов этого жанра материнской поэзии в работе с детьми не только послужит развитию речи и мышления детей, но поможет облегчить адаптационный период ребёнка в детском саду.

Не плач, не плач,
Куплю тебе калач
Не хныч, не ной
Куплю другой,
Слёзы утри:
Дам тебе три.

Ах ты моя девочка,
Золотая белочка,
Сладкая конфеточка,
Сиреневая веточка.
Не плач, не рыдай,
Лучше с Катей поиграй [5].

Ценность детского фольклора, особенно тех его жанров, которые именуются «материнской поэзией», заключается в том, что с его помощью взрослый легко устанавливает с ребёнком эмоциональный контакт, эмоциональное общение. Поэтому использование образцов этих фольклорных жанров не только на специальных занятиях по развитию речи, но и в других режимных моментах ДОУ, повысит эффективность развития речемыслительной деятельности ребёнка.

В качестве подготовительной работы по разъяснению смысла пословиц можно проводить ещё и работу по обогащению речи детей фразеологизмами, где в качестве средств выступают пословицы и поговорки. В работах Н.Гавриш, М.М.Алексеевой, В.И.Яшиной, Н.В.Казюк, А.М.Бородич, Г.А.Фомичева и др. разработана и апробирована методика работы по осознанию детьми переносных значений слов и словосочетаний [1, с. 9]

Можно один раз в неделю во второй части занятия по развитию речи планировать работу с пословицами, причём формы и методы работы должны быть самыми различными. Например, игры-соревнования по рядам: кто больше скажет пословиц. Дидактическая игра «Продолжи пословицу»: воспитатель говорит начало, а дети продолжают; затем начало пословицы произносит один ребёнок, а другой её заканчивает.

Человек без родины, что соловей без песни.

Труд человека кормит, а лень портит.

Без труда не вытащишь и рыбку из пруда.

Птице – крылья, человеку – разум.

Загадки обогащают словарь детей за счёт многозначности слов, помогают увидеть вторичные их значения, формирует представления о переносном значении слова, увидеть за метафорой сам предмет. Например, благодаря загадкам ребёнок понимает, что снежинку можно сравнить с пушинкой, звёздочкой, месяц с рогом, половиной лепёшки. Загадки помогают усвоить звуковой и грамматический строй русской речи, заставляя сосредоточиться на языковой форме и анализировать её.

С неба к нам он прилетел,
Покружился, тихо сел,
Замёрзшую землю
В шубу белую одел.
(Снег)

Что же это? Кап да кап!
Мокрые дорожки.
Нам нельзя идти гулять,
Мы промочим ножки.
(Дождь) [9].

Скороговорки – это отдельные предложения и фразы, основанные на частом повторении отдельных звуков или их сложном размещении. Много также скороговорок основанных на повторении сразу нескольких отличающихся друг друга фонем при главенстве одной. Это оказывает большую помощь в различении звуков речи. Поэтому скороговорки используются при исправлении неправильного произношения отдельных звуков в речи дошкольников и школьников начальных классов.

1. Белые бараны били в барабаны.

2. Не жалела мама мыла.

Мама Милу мылом мыла.[5]

Немало и таких скороговорок, правильное произнесение которых зависит не только от состояния речевого аппарата и наличия дефектов речи у ребёнка, но требуют от него внимания, сосредоточенности, умения находить логическое ударение скороговорки.

Основной целью проведения занятий по русскому языку в этих группах является формирование и развитие первоначальных умений и навыков практического владения русским языком в устной форме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева, М.М., Яшина, В.И. Методика развития и обучения родному языку дошкольников. М., 1997. - 228 с.
2. Выготский, Л.С. К вопросу о многоязычии в детском возрасте. – Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. М., 1980, с. 68-70.
3. Государственная программа совершенствования и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» (2019). http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php

4. Детские частушки, шутки, прибаутки: Популярное пособие для родителей и педагогов / Сост. Т.И.Бахметьева, Г.Т. Соколова. - Ярославль: Академия развития, 2002.
5. Клименко, Г. Использование пословиц и поговорок в работе с детьми (подготовительная к школе группа). // Дошкольное воспитание. – 1983, № 5.
6. Маджидова Б. Дошкольная педагогика. /Уч.пособие для студентов. Часть 1. – Душанбе, 2011. 246с.
7. Методика обучения русскому языку в национальном детском саду / Под.ред.Ф.А.Сохина, Е.И.Негневицкой.
8. Программа воспитания и обучения в ДОУ «Рангинкамон». – Душанбе, 2012. 112с.
9. Федоренко, Л.П., Фомичёва, Г.А. Формирование у ребёнка грамматического строя русского языка. - М. Просвещение, 1984. – 228 с.
10. Фирсова, И.В. Психолого-педагогические особенности обучения иностранному языку детей старшего дошкольного возраста//Современное педагогическое образование.- . 2023. -№2. - С. 190-195.

УДК: 372.8:808.2+373

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДИК

СОДИКОВА Матлюба Сайфуллоевна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино». **E-mail:** jumayevshohruz@gmail.com, **тел.:** +(992) 93-717-71-33

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы развития коммуникативно-речевых умений учащихся старших классов в процессе преподавания русского языка. Акцент сделан на применении современных педагогических технологий, способствующих активизации речевой деятельности, развитию мышления, мотивации к изучению русского языка.

Представлены примеры из практики школ Республики Таджикистан, раскрыта роль внеаудиторной деятельности, а также приведены высказывания Президента Республики Таджикистан о значении русского языка как языка межнационального общения. Статья предназначена для педагогов, методистов, аспирантов и преподавателей.

Ключевые слова: речевые умения, старшеклассники, русский язык, современные методики, педагогические технологии, Таджикистан, внеаудиторная деятельность.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯӢ ВА АМАЛӢ БАРОИ РУШДИ МАҲОРАТҶОИ НУТҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ БОЛОӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ БО ИСТИФОДАӢ УСУЛҶОИ МУОСИР

СОДИКОВА Матлюба Сайфуллоевна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони русӣ Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуали ибни Сино». **E-mail:** jumayevshohruz@gmail.com, **тел.:** +(992) 93-717-71-33

Аннотатсия. Дар мақола асосҳои назариявӣю амалии такмили малакаҳои нутқии хонандагони синфҳои болоӣ Ҳангоми омӯзиши забони русӣ баррасӣ шудаанд. Муаллиф ба истифодаи усулҳои муосири педагогӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, нақши фаъолгардонии нутқи шогирдон, рушди тафаккур ва ангезиши омӯзиши забонро таъкид мекунад. Мисолҳо аз таҷрибаи мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Ҳамчунин, нақши фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва изҳороти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақоми забони русӣ ба таври васеъ инъикос ёфтаанд. Мақола барои омӯзгорон, методистҳо ва аспирантон пешниҳод мешавад.

Калидвожаҳо: малакаҳои нутқ, хонандагони синфҳои болоӣ, забони русӣ, усулҳои муосир, технологияҳои таълимӣ, Тоҷикистон, фаъолияти беруназсинфӣ.

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING SPEECH SKILLS OF SENIOR STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE USING MODERN METHODS

SODIKOVA Matlyuba Sayfulloevna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Russian Language Department of the State Educational Institution «Tajik State Medical University named after Avicenna». **E-mail:** jumayevshohruz@gmail.com, **phone:** +(992) 93-717-71-33

Annotation. The article explores the theoretical and practical foundations for developing speech skills among high school students in the process of teaching the Russian language. Special attention is paid to the use of modern pedagogical methods that enhance speech activity, develop critical thinking, and motivate learners.

The study presents examples from educational institutions in the Republic of Tajikistan and highlights the role of extracurricular activities. The statements of the President of the Republic of Tajikistan on the importance of the Russian language are also cited. This article is intended for teachers, researchers, and postgraduate students.

Keywords: speech skills, high school students, Russian language, modern methods, pedagogical technologies, Tajikistan, extracurricular activities

В условиях обновления содержания образования и внедрения современных образовательных стандартов особую актуальность приобретает развитие речевых умений учащихся. Владение речью, как устной, так и письменной, является основой успешной социализации, формирования критического мышления и реализации коммуникативной компетенции. Особенно важным это становится в старших классах, где уровень абстрактного мышления позволяет учащимся осваивать более сложные речевые конструкции и участвовать в содержательных дискуссиях. В современных педагогических подходах усиливается внимание к личности обучающегося, его активности и потребности в самовыражении [1.с. 256]. Русский язык как средство межнационального общения в Таджикистане сохраняет своё значение, что неоднократно подчеркивается в выступлениях Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона:

«Русский язык — это не только язык общения, но и язык науки, культуры, дипломатии, который открывает двери к международному сотрудничеству».

В контексте многоязычия, характерного для Республики Таджикистан, русский язык сохраняет важнейшую функцию межнационального общения. Президент Эмомали Рахмон многократно подчёркивал значение русского языка для национальной идентичности и интеграции:

«Мы должны беречь и развивать русский язык как средство дружбы народов и взаимодействия с внешним миром. Это наш стратегический ресурс, необходимый для подготовки конкурентоспособных кадров»

Также в своём Послании к Маджлиси Оли (2023 г.) он подчеркнул:

«Владение русским языком сегодня — это требование времени. Это ключ к получению образования, научным открытиям и современным профессиям» [1.с 24].

Эти высказывания подчёркивают государственную заинтересованность в развитии русской речи среди подрастающего поколения.

Развитие речевых умений предполагает не только овладение лексикой и грамматикой, но и умение использовать их в различных ситуациях общения. Согласно Л.С. Выготскому, речевая деятельность является неотъемлемой частью мыслительной, а обучение должно быть ориентировано на зону ближайшего развития учащегося². Это

означает, что задачи, направленные на развитие речи, должны быть посильными, но стимулирующими к переходу на новый уровень.

Исследователи (А.А. Леонтьев, Е.И. Пассов, Г.А. Богин) выделяют речевые умения как системное образование, включающее лексическую, грамматическую, интонационную и коммуникативную составляющие³. Современные методики акцентируют внимание на формировании речевых навыков в контексте реальной коммуникации, что соответствует требованиям компетентностного подхода [2.с. 56]

Таким образом, теоретическое осмысление процесса развития речи предполагает внедрение технологий, направленных на активизацию мышления, мотивации и межличностного взаимодействия.

Исходя из теоретических положений, рассмотрим, какие практические подходы и современные технологии наиболее эффективны в условиях современной школы Республики Таджикистан.

Эффективное развитие речевых умений невозможно без применения интерактивных форм обучения, которые активизируют речевую деятельность учащихся. Это могут быть такие технологии, как:

- Проектное обучение,
- Дебаты и дискуссионные площадки,
- Метод кейсов (case-study),
- Обучение в сотрудничестве (cooperative learning),
- Интерактивные карты, интеллект-карты (mind maps).

Например, при изучении темы «Моя родина» учащиеся старших классов могут разрабатывать мини-проекты о культурных достопримечательностях Таджикистана с последующей защитой на русском языке. Такая форма способствует не только речевому, но и общекультурному развитию [7.с. 98].

Кроме того, важно учитывать психологические особенности подростков: стремление к признанию, интерес к актуальным темам, потребность в самоутверждении. Применение мультимедийных технологий, онлайн-обучения и тематических форумов делает уроки русского языка более привлекательными.

Однако не только уроки, но и внеаудиторная деятельность способствуют развитию речевой культуры учащихся. Рассмотрим это подробнее.

Внеаудиторная деятельность как фактор речевого развития

Внеаудиторная работа предоставляет больше свободы в выборе формы общения и тематики, позволяя раскрыть творческий потенциал учащихся. Среди эффективных форм внеурочной деятельности можно выделить:

- Ведение школьных радиопередач и газет на русском языке;
- Проведение театральных постановок и литературных вечеров;
- Организацию дебатных клубов и конкурсов чтецов [4.с.274].

Примером может служить практика Лицея №3 города Душанбе, где регулярно проводятся русские вечера, объединяющие школьников разных возрастов. На таких мероприятиях учащиеся не только демонстрируют владение русской речью, но и учатся слушать, задавать вопросы, высказывать мнение, соблюдать нормы этикета общения.

Президент Таджикистана в одном из обращений к молодёжи отметил: «Овладение русским языком даёт нашей молодёжи неограниченные перспективы в образовании, науке и международных коммуникациях».

Приведённые данные подтверждаются примерами из образовательной практики таджикских школ, которые мы рассмотрим далее.

Исследование, проведённое в ряде школ Душанбе, Худжанда и Курган-Тюбе, показало: внедрение современных методик и активное участие учеников в речевой практике значительно повышают уровень коммуникативных навыков. Учителя, использующие метод проектов, регулярно отмечают рост активности, самостоятельности и качества устных высказываний учеников.

Так, в гимназии №4 г. Душанбе был реализован проект «Русский язык через журналистику», в рамках которого учащиеся готовили интервью с учителями, снимали

видеоролики, создавали подкасты. Эти формы работы способствовали развитию речи, навыков структурирования текста, расширению словарного запаса.

Развитие речевых умений старшеклассников требует комплексного подхода, включающего как урочные, так и внеурочные формы работы. Современные педагогические технологии позволяют не только активизировать учебный процесс, но и пробудить интерес к изучению русского языка. В условиях многоязычной среды Таджикистана особое значение приобретает поддержка двуязычия и формирование культурной толерантности. Подход, основанный на деятельностном и личностно-ориентированном обучении, доказывает свою эффективность и должен стать основой методических разработок в преподавании русского языка в старших классах.

Таким образом, на основе теории и практики можно сформулировать ключевые выводы [12.с.56].

По мнению академика РАО В.В. Серикова, коммуникативное образование предполагает не столько передачу знаний, сколько создание условий для речевой самореализации личности. Он пишет:

«Речевое развитие возможно только в условиях, когда учащийся чувствует потребность выразить себя, донести свою мысль и быть услышанным»

Российский методист В.М. Ляудис подчёркивает: «Современные школьники мыслят образами, и если учитель не адаптирует речь и задания под этот стиль восприятия — он теряет контакт» [13.с.19].

В Республике Таджикистан данную проблему изучают Н. Сафаров, Ф. Юнусова, Г. Ахмедова и другие. Так, в работе Юнусовой Ф.М. «Коммуникативный подход в таджикской школе» [5.с. 198] подчёркивается важность:

- ситуационного обучения,
- работы в парах и группах,
- вовлечения учеников в реальную языковую практику (экскурсии, интервью, видеоблоги).

«Успех изучения русского языка в Таджикистане во многом зависит от педагогической гибкости учителя и его готовности к постоянному обновлению форм общения», — пишет Г. Ахмедова [3.с. 312].

Таким образом, совершенствование методик преподавания русского языка должно быть направлено на развитие речевых умений с учётом реалий таджикской школы, педагогических инноваций и внеаудиторной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Душанбе, 2023.
2. Выготский, Л.С. Мышление и речь. — М.: Педагогика, 1982.
3. Леонтьев, А.А. Основы психолингвистики. — М.: Смысл, 2003.
4. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения. — Воронеж, 2000.
5. Богин, Г.А. Теория и практика речевой деятельности. — Тверь, 1997.
6. Ахмедова, Г.Х. Русский язык в таджикской школе: проблемы и пути решения. — Душанбе, 2020.
7. Юнусова, Ф.М. Методика преподавания русского языка как неродного. — Казань, 2019.
8. Назаралиев, Х.Т. Психология подростка и речевая активность. — Душанбе, 2017.
9. Соловова, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. — М.: Просвещение, 2015.
10. Мухаммадиева, М.С. Развитие устной речи школьников в поликультурной среде. — Душанбе, 2022.
11. Хусейнова, М. Современные технологии в гуманитарном образовании. — Душанбе, 2021.

12. Сафаров, Н.М. Развитие устной речи школьников на уроках русского языка. — Душанбе: Ирфон, 2019.
13. Юнусова, Ф.М. Коммуникативный подход в таджикской школе. — Душанбе: Сафо, 2020.
14. Ахмедова, Г.Х. Методика обучения русскому языку как неродному в Республике Таджикистан. — Душанбе, 2021.
15. Назаров, С.К. Формирование речевой активности в полиязычной среде. — Душанбе, 2022.
16. Сериков, В.В. Образование как пространство самоопределения личности. — М.: Педагогика, 2017.
17. Ляудис, В.М. Коммуникация в школьной аудитории. — М.: Просвещение, 2018

ТАРҲРЕЗИИ МУҲИТИ ТАЪЛИМУ ОМЎЗИШ ВА ТАВСИФИ УНСУРҲОИ АСОСИИ ОН

АЛИЕВ Асрор Бахридинович - сармутахассис оид ба таҳсилоти лоиҳаи «Муҳити таълим - асоси таҳсилоти босифат» дар назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, к. Нисормухаммад 13а. **E-mail:** alievdti_74@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-82-85-41.

Аннотатсия: Мақола ба таҳлили масъалаи тарҳрезии муҳити таълиму омӯзиш дар шароити ислоҳоти ҷорӣ низоми маориф баҳшида шудааст. Муаллиф мафҳумҳои «муҳити таълим» ва «фазои таълим»-ро аз дидгоҳи илмӣ баррасӣ намуда, фарқият ва робитаи онҳоро асоснок мекунад. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ва таҷрибаи миллӣ, муҳити таълим ҳамчун низоми бисёрҷанба (физикӣ, иҷтимоӣ ва педагогӣ) тавсиф ёфтааст. Ҳамчунин, унсурҳои асосии муҳити рақамии таълим, имкониятҳо ва маҳдудиятҳои он мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар мақола аҳамияти муҳити мусоиди таълим ҳамчун шартҳои муҳимми татбиқи муносибати босалоҳият ва рушди салоҳиятҳои асосӣ (тафаккури интиқодӣ, муошират, ҳамкорӣ, эҷодкорӣ ва худомӯзӣ) таъкид шудааст. Хулосаҳо нишон медиҳанд, ки муҳити таълим омили калидӣ дар баланд бардоштани сифати таҳсилот буда, нақши омӯзгор дар ташаккули он ҳалқунанда мебошад.

Калидвожаҳо: муҳити таълим, фазои таълим, муҳити рақамии таълим, муносибати босалоҳият, салоҳиятҳои асосӣ, сифати таҳсилот, тарҳрезии муҳити таълим.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ И ОПИСАНИЕ ЕЁ ОСНОВНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

АЛИЕВ Асрор Бахридинович - главный специалист по образованию проекта «Среда обучения – основа качественного образования» при Министерстве образования и науки Республики Таджикистан. г. Душанбе, ул. Нисормухаммад 13а. **E-mail:** alievdti_74@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-82-85-41.

Аннотация: Статья посвящена анализу проблемы проектирования образовательной среды в условиях современных реформ системы образования. Автор рассматривает понятия «образовательная среда» и «образовательное пространство» с научной точки зрения, обосновывает их сходства и различия. На основе анализа научной литературы и национального опыта образовательная среда представлена как многокомпонентная система, включающая физические, социальные, и педагогические аспекты.

Также в статье рассматриваются основные элементы цифровой образовательной среды, её возможности и ограничения. Особое внимание уделяется значению благоприятной образовательной среды как ключевого условия реализации компетентностного подхода и развития ключевых компетенции (критическое мышление, коммуникация, сотрудничество, креативность и самообучение). В выводах подчёркивается, что образовательная среда является важным фактором повышения качества образования, а роль учителя в её формировании является определяющей.

Ключевые слова: образовательная среда, учебное пространство, цифровая образовательная среда, компетентностный подход, ключевые компетенции, качество образования, проектирование образовательной среды.

DESIGNING THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND DESCRIBING ITS KEY ELEMENTS

ALIEV Asror Bakhridinovich - Chief Education Specialist of the project «Learning Environment - the Basis of Quality Education» under the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 13a Nisormuhammad Street. **E-mail:** alievdti_74@mail.ru, **phone:** (+992) 918-82-85-41.

Annotation: The article is devoted to analyzing the problem of designing an educational environment in the context of modern reforms in the education system. The author examines the concepts of “educational environment” and “educational space” from a scientific perspective, substantiating their similarities and differences. Based on an analysis of scientific literature and national experience, the educational environment is presented as a multi-component system that includes physical, social, and pedagogical aspects.

The article also considers the main elements of the digital educational environment, its opportunities, and limitations. Special attention is paid to the importance of a favorable educational environment as a key condition for implementing the competency-based approach and developing key competencies (critical thinking, communication, collaboration, creativity, and self-learning). The conclusions emphasize that the educational environment is an important factor in improving the quality of education, and the teacher’s role in shaping it is decisive.

Keywords: learning environment, educational space, digital learning environment, competency-based approach, key competencies, quality of education, learning environment design.

Дар шароити ислоҳоти ҷорӣ дар низоми маориф, масъалаи тарҳрезии муҳити таълиму омӯзиш аҳамияти хоса пайдо кардааст. Таълим дигар танҳо интиқоли дониш нест, балки раванDEST, ки бояд ба ташаккули шахсият, рушди малакаҳои асри нав ва омодагии насли ҷавон ба зиндагӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ мусоидат намояд. Барои расидан ба ин ҳадаф, муҳити таълимӣ бояд ба талаботи замони мутобиқ бошад ва унсурҳои асосии он - аз муҳити физикӣ то муносибатҳои иҷтимоӣ ва раванӣ бо дарназардошти меъёрҳои педагогикаи муосир тарҳрезӣ карда шаванд. Чӣ тавре, ки дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷ шудааст, барои мутобиқшавии таълимгирандагон дар ҷаҳони муосир бояд муҳити созгор муҳайё сохт: «... Дар замони муосир дастовардҳои шахсии ҳар як шахрванд ба қобилияти мутобиқшавии ӯ ба дигаргуниҳо ва донишомӯзии доимии ӯ дар тӯли ҳаёт вобаста аст. Дар навбати худ соҳаи маориф бояд фазоero муҳайё созад, ки барои рушди ин салоҳиятҳои мувофиқ бошад...» [13; 2].

Ислоҳоти маориф дар кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки муҳити созгори таълимӣ метавонад ба баланд бардоштани сифати таҳсилот, бештар гардидани ҳавасмандии хонандагон ва рушди салоҳиятҳои асосӣ мусоидат кунад. Ба муҳити мусоиди

таълиму омӯзиш, ки яке аз омилҳои асосии татбиқи ислоҳоти маориф махсуб меёбад, аҳамияти аввалиндараҷа дода нашудааст ва дар адабиёти илмию методӣ ва рӯзнамаҳои даврӣ низ мавриди таҳқику омӯзиши васеъ сурат нагирифтааст. Барпо кардани муҳити таълиму омӯзиш, ки имкони фаъолиятҳои гурӯҳӣ ва инфиродӣ, дастрасии озод ба манбаҳои таълимӣ, муносибати мусбат байни омӯзгору хонанда, инчунин фазои бехатар ва ҳавасмандкунандаро таъмин менамояд бояд бештар таҳлилу таҳқиқ карда шавад, зеро бе муҳити мувофиқ, татбиқи ислоҳоти соҳа, махсусан, муносибати босалоҳият наметавонад самарайи дилхоҳ диҳад.

Бо дарназардошти ин гуфтаҳо, омӯзиши мафҳумҳои муҳити таълиму омӯзиш ва таснифи муҳитҳои мусоид барои таҳияи моделҳои муассири педагогӣ зарур аст. Аз ин рӯ, мақолаи мазкур ба таҳлили тарҳрезии муҳити таълимӣ ва тавсифи унсурҳои асосии он равона шудааст. Ҳамчунин, таҳлили баъзе истилоҳҳои ба ин раванд хосро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додем, ки ба назари мо на танҳо муҳим, балки саривақтӣ мебошад, то заминаи назариявӣ ва амалии рушди низоми маорифро мустаҳкам созад. Зеро таҳлили амиқи ин истилоҳҳо дар адабиёти илмию методӣ ба забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқи омӯзиши васеъ сурат нагирифтааст. Мо бо таъриба дар мавриди таҳияи “Чаҳорчӯбаи миллии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва истифодаи маводди таълимии курсҳои тақмили ихтисос, ки дар доираи лоиҳаи «Муҳити таълим – асоси таҳсилоти босифат» таҳия шуда буданд, то андозае ба ин масъалаҳо маълумотҳоро оварда будем, аммо тавсифи илмӣ ин масъалаҳо ба назари мо ҳоло ҳам масъалаи рӯзмарра аст ва мақолаи мазкур ба таҳлили амиқи он бахшида шудааст.

Мафҳуми муҳит дар илмҳои педагогика, психология ва фалсафа ҳамчун маҷмуи омилҳо ва шароитҳое, ки ба фаъолияти инсон таъсир мерасонанд, фаҳмида мешавад. Ин омилҳо метавонанд табиӣ (иклим, муҳити зист), иҷтимоӣ (фарҳанг, ҷомеа, муносибатҳои иҷтимоӣ) ва техникӣ (технология, воситаҳои иттилоотӣ) бошанд. Дар таҳқиқоти Непрокина И.В. ва дигарон дидан мумкин аст, ки муҳит ҳамчун маҷмуи шартҳои инсонро иҳотакунанда ва таъсиргуздор шарҳ ёфтааст: «*Муҳит — маҷмуи шартҳои мебошад, ки инсонро иҳота мекунад ва бо ӯ ҳамчун организм ва шахсият ҳамкорӣ менамоянд*» [8; 82].

Дар сарчашмаҳои илмӣ, махсусан ба забони русӣ, шарҳи ягонаи муҳити таълимӣ ба назар намерасад, яке онро маҷмуи омилҳои моддӣ раванди таълим ва муносибатҳои байнишахсӣ, дигари низоми таъсирҳо ва шароитҳо, сеюмин маҷмуи шароити мукаммали физикӣ, иҷтимоӣ ва педагогӣ ва монанди ин медонанд. Масалан, Шербакова Т. Н. маҷмуи омилҳои моддӣ раванди таълим ва муносибатҳои байнишахсӣ номида, муҳити таълимро субъектҳои таълим дар ҷараёни ҳамкорӣ барқарор менамояд, гуфтааст: «*Муҳити таълимӣ маҷмуи омилҳои моддӣ раванди таълим ва муносибатҳои байнишахсиро дар бар мегирад, ки субъектҳои таълим дар ҷараёни ҳамкориҳои худ барқарор месозанд*» [15].

Дар баъзе сарчашмаҳо ба забони русӣ мафҳумҳои “фазои таълимӣ” ва “муҳити таълим”-ро ҳамчун синоним меноманд, чун мо дар луғати истилоҳҳои педагогии Новиков А.М. рад кардани ин андешаро дарёфтем ва ба ин андеша мувофиқ ҳастем: «*Аксар вақт мафҳумҳои “фазои таълимӣ” ва “муҳити таълимӣ” ҳамчун синоним истифода мешаванд. Аммо онҳо мафҳумҳои наздиканд, вале синонимӣ нестанд*» [8; 138]. Дар ин луғат шарҳи бештар оварда шуда, ҳамчунин шарҳи ин мафҳумҳоро дар алоҳидагӣ овардааст, мо ҳарду мафҳумро дар зер овардем, то ки аз рӯйи он фарқиятҳоро мушоҳида карда тавонем: «*Фазои таълимӣ – маҷмуи ҳамаи субъектҳо ва объектҳоест, ки мустақим ё ғайримустақим дар равандҳои таълимӣ иштирок мекунад ё манфиатдор мебошанд, ё ки таъсир мерасонанд*» [7; 137].

«*Муҳити таълимӣ – низоми таъсирҳо ва шароитҳои таълику таълим, инчунин имкониятҳои рушди он мебошад, ки дар муҳити иҷтимоӣ ва фазои ашъи атроф мавҷуданд*» [8; 137].

Таҳлили сарчашмаҳо, махсусан ба забони русӣ нишон медиҳанд, ки фазои таълимии инсон ҳамчун категорияи методологӣ дар педагогикаи муосир мавқеи хеле муҳим дошта, ҳамкориҳои шахс бо муҳитро дар бар мегирад ва дар раванди ин ҳамкорӣ

фарҳанги инфиродии шахс рушд мекунад. Тавре ки Понамарёв таъкид мекунад, фазо, шахс ва муҳитро дар раванди ҳамкорӣ дар бар мегирад ва робитаи онҳоро чунин асоснок мекунад: *«Фазои таълимии инсон, маконест, ки шахс ва муҳитро дар раванди ҳамкорӣ фаро мегирад ва натиҷаи он афзоиши фарҳанги инфиродии таълимгиранда мебошад»* [10; 3]. Дар натиҷаи муколамаи шахс ва муҳит фарҳанги инфиродии таълимгиранда рушд мекунад, ки маҷмуи донишҳо, арзишҳо ва малакаҳои шахсро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, фазои таълимӣ ҳамчун категорияи методологӣ дар педагогикаи муосири миллӣ ва таъсиррасон ба рушди шахсият бояд ҳамаҷониба таҳқиқу асоснок карда шавад.

Аз лиҳози илми педагогӣ агар ба мафҳумҳои «муҳити таълим» ва «фазои таълим» назар андозем, пас муҳити таълим мафҳуми васеътар буда, «фазои таълим» бошад, бештар ба ҷой ва тархрезии он ишора мекунад, ки муҳит дар он ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, мо фазои таълимиро ҳамчун як минтақаи хурде, ки дар он равандҳои таълимӣ баргузор мегардад, мефаҳмем. Чунин фаҳмишро С. В. Кривих хеле хуб таҷассум кардааст: *«Зери мафҳуми фазои таълимӣ мо маҷмуи падидаҳоро дар назар дорем, ки дар худ ҳамкорию таъсири мутақобилаи омилҳои гуногуни иҷтимоиро, ки дар ҳудуди муайян амал мекунанд, фаро мегирад. Дар шакли содатар, зери фазои таълимӣ ҳудуде фаҳмида мешавад, ки танҳо аз дидгоҳи таълимӣ баррасӣ мегардад»* [5].

Ҳангоми таҳияи маҷмуи модулҳои таълимӣ барои курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон мо ҳанӯз соли 2008 ба масъалаи муҳити таълиму омӯзиш аҳамияти аввалиндараҷа дода, онро ҳамчун муҳити махсус ташкилкардашуда барои рушди салоҳиятҳо ва ба рушди хонанда нигаронидаро дарҷ карда будем: *«Муҳити таълимӣ ва ё омӯзишӣ аз он ҷизҳое, ки қӯдакро иҳота мекунад ва ба ташаккули вай таъсир мерасонад, иборат аст»*.

Муҳити таълимӣ муҳити ташкилкардашудаи махсусе, мебошад, ки ба пайдо намудани маҳорату малака ва салоҳиятнокӣҳои зарурӣ равона карда шудааст» [14; 32].

Бояд дарҷ намоем, ки як масъалаи муҳими дигаре, ки дар он давра сарфи назар гардидааст, шарҳу тавзеҳ додани ин ду истилоҳ мебошад. Вобаста ба ин Анна Серих ва Ирина Соколова дар мақолаи илмӣ худ ин фарқиятро хеле дуруст дарҷ кардаанд: *«Дар муҳити таълимӣ метавонад маҷмуи зиёди «муҳитҳои омӯзишӣ» вуҷуд дошта бошад, ки дар онҳо равандҳои алоқаманди омӯзиш ва таълим амалӣ мегарданд»* [12].

Дар робита ба масъалаи мазкур, Назира Азимова бар он назар аст, ки муҳити таълим шароити мусоидро барои рушди салоҳиятҳои донишҷӯён дар доираи муносибати босалоҳият фароҳам меорад. Ин таъкид бо мавқеи мо низ мувофиқат дошта, аҳамияти муҳити таълимиро ҳамчун омили калидӣ дар ташаккули салоҳиятҳо нишон медиҳад: *«...муҳити таълим – шароити мусоид барои фаъолияти маърифатӣ, эҷодӣ, касбии донишҷӯён дар доираи муносибати салоҳиятнок...»* [1; 181].

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини тархрезии муҳити таълиму омӯзиш ин муайян намудан ва тавсифи унсурҳои асосии он ба шумор меравад, ки дар асоси он амсилаи муайянеро таҳия ва пешниҳод кардан мумкин аст.

Дар Форуми байналмилалӣ маориф (Дакар, 2000) қарореро доир ба ҷаҳорҷӯбаи ягонаи амалҳо (FRESH), ки ба ҳифзи саломатии хонандагон нигаронида шудааст, ба имзо расониданд. Ихтисораи ҷаҳорҷӯбаи FRESH - ин «Самтҳои раванасозии захираҳо ба таъмини ҳифзи самараноки саломатӣ дар мактабҳо» фаҳмида мешавад, ки мақсади он натавона ҷаҳорҷӯбаи саломатии қӯдакону наврасон, балки муҳите, ки дар он хонандагон худро дар амну осоиштагӣ ҳис карда, омӯзиши худро идома медиҳанд, фаҳмида мешавад. Дар Ҷаҳорҷӯбаи мазкур барои таҳқиқоти мо якчанд масоили муҳим дарҷ шудааст. Пеш аз ҳама, Консепсияи FRESH бар асоси чор унсурҳои асосӣ (принсипҳои барномавӣ) таҳия шудаанд, ки муассисаҳои таълимӣ бояд татбиқ намоянд: *«1. Сиёсати мактабӣ дар соҳаи саломатӣ; 2. Муҳити бехатар барои таълим; 3. Таҳсилот дар соҳаи саломатӣ, ки ба рушди малакаҳо асос ёфтааст; 4. Хизматрасониҳо дар соҳаи тандурустӣ ва ғизо дар мактабҳо»* [11; 6]. Агар ба ин принсипҳо боддиқат назар андозем, пас хусусиятҳои идоракунии муассисаи таълимӣ, муҳити бехатар, муҳити солим ва алоқамандии малкаҳое, ки аз

нигоҳи равонию педагогӣ ба саломатии хонандагон таъсир мерасонад (метавон муҳити педагогӣ номид!), баръало дида метавонем. Аз ҷониби дигар, хусусиятҳои хоси муҳити мактабиро ба ду гурӯҳ – физикӣ ва иҷтимоӣ-эмотсионалӣ ҷудо карда, таъсир онро ба некуаҳволӣ ва саломатии хонандагон таъсиргузор арзёбӣ кардаанд: *«Муҳити мактабӣ ҳамчун муҳити физикӣ ва иҷтимоӣ-эмотсионалӣ муайян карда мешавад, ё ҳамчун маҷмуи ҷанбаҳои алоҳидаи ҷазои мактабӣ, ки ба ҳолати ҷисмонӣ ва иҷтимоӣ-эмотсионалии некуаҳволии хонандагон таъсир мерасонанд»* [11; 7]. Ва ниҳоятан, таҳсилот бояд ба рушди малакаҳо (ин ҷо ҳамон салоҳиятҳои асри XXI дар назар дошта шудааст, аз қабili тафаккури интиқодӣ, ҳамкорӣ, муошират, худомӯзӣ ва ғайра – шарҳи мо) нигаронида шуда бошад, ки он барои некуаҳволӣ, саломатӣ, бехатарӣ ва монанди ин ёрӣ мерасонад.

Балабанова Н.В. дар таҳқиқоташ ишора мекунад, ки *«... бисёре аз равоишиносон ва педагогҳо муҳити таълимиро ҳамчун як система медонанд, ки ҷунин унсурҳои сохторӣ, мисли маҷмуи технологияҳои таълимӣ, фаъолияти беруназсинфӣ, идоракунии раванди таълиму тарбия ва ҳамкорӣ бо муассисаҳои беруна ва иҷтимоиро дар бар мегирад»* [2; 66]. Вобаста ба ин гуфтаҳо, агар мо муҳити таълимиро ҳамчун система аз зовияҳои гуногун шарҳ диҳем, пас мебинем, ки вай аз унсурҳои алоҳида иборат буда, маҳз ба ҳамон система хос тавсиф карда мешавад. Барои мисол, технологияҳои рақамӣ, ки дар замони муосир ба таври густурда рушд ёфта истодаанд ва пайваста дар ҳаёти воқеии мо мавриди истифода қарор доранд, пас ояндаи наздик ворид шудани муҳити рақамии таълим дар ҷумҳурии мо низ амали ноғузир аст. Далелҳо доир ба ин масъала хеле зиёд овардан мумкин аст, аммо барои таҳқиқоти мо дастури пешниҳоднамудаи Мария Сергеевна Добрякова, ки бар асоси гузориши байналмилалӣ «Салоҳиятҳои универсалӣ ва саводнокии нав: аз шиорҳо ба воқеият» (2020) таҳия кардааст ва ба тадқиқотҳои ҷиддӣ таъяс мекунад, арзишмандтар намуд. Ҷун ба андешаи ӯ ояндаи соҳаи маориф ва саводнокии хонандагон аз технологияҳои онлайнӣ ва зеҳни сунъӣ вобастагии зиёд дорад: *«Дар соҳаи маориф баррасӣ намудани мафҳуми «саводнокии оянда», мо бояд пеш аз ҳама он мушкилотро муайян кунем, ки метавонанд ба тағйироти ҷиддӣ оварда расонанд, — инҳо технологияҳои онлайнӣ ва зеҳни сунъӣ мебошанд...»* [3; 236]. Аз ин рӯ, унсурҳои сохтории муҳити рақамӣ, маҷмуи технология, дидактикаи муҳити рақамӣ, раванду принципҳо ва монанди ин фарқияти хоси худро дошта, ҳамчун як системаи муайян онро шарҳу тавзеҳ додан мумкин аст. Ҷун суҳан дар бораи “муҳити рақамӣ” ва “муҳити таълимии рақамӣ” рафт, пеш аз шарҳи унсурҳои сохтории он ин ду истилохро дар қори Блинова И.В ва дигарон дида мебароем: *«Муҳити рақамӣ — низоми шароит ва имкониятҳоест, ки мавҷудияти инфрасохтори иттилоотӣ-коммуникатсиониро дар назар дошта, ба инсон маҷмуи технологияҳо ва захираҳои рақамиро барои амалӣ намудани қобилиятҳои шахсӣ, рушду тақомули шахсият қасбӣ ва ҳалли гуногуни масъалаҳои рӯзмарра ва қасбӣ пешниҳод мекунад»* [4; 77]. Агар шарҳи мафҳуми муҳити рақамӣ ва муҳити рақамии таълимиро таҳлил намоем, пас мебинем, ки аз ҷиҳати сохтор ва инфрасохтор ба ҳам монанд буда, аммо аз ҷиҳати мақсад ва самти истифода фарқ мекунанд. Яъне, муҳити рақамӣ ба тамоми паҳлӯҳои зиндагӣ ва қасб дахл дорад, аммо муҳити рақамии таълим ба омӯзиш, тарбия, иҷтимоишавӣ ва рушд равона шудааст. Ин фарқият имкон медиҳад, ки муҳити рақамии таълим ҳамчун зерсистемаи муҳити рақамӣ баррасӣ гардад, ки нақши қалидӣ дар рушди маориф ва ташаққули шахсияти инсонро дорад: *«Муҳити рақамии таълим — низоми шароит ва имкониятҳоест, ки мавҷудияти инфрасохтори иттилоотӣ-коммуникатсиониро дар назар дошта, маҷмуи технологияҳо ва захираҳои рақамиро барои омӯзиш, рушд, иҷтимоишавӣ ва тарбияи инсон пешниҳод мекунад»*. [4; 79]. Ин ҷо низ гуногуни шарҳи ин истилохро аз сарчашмаҳои дидан мумкин аст, зеро ки дар адабиётҳо таърифи ягонаи ин мафҳумро дарёфтани мушкил аст. Дар сарчашмаҳои илмию методӣ бештари шарҳи ин истилоҳо ба мақсадҳо ва таъсир (рушд, тарбия, иҷтимоишавӣ) ишора мекунанд, қисме дигаре бошад ба воситаҳо ва раванд (таъмин қардани раванди таълим), ки дар муқоисаи ин ду намуна мушоҳида қарда метавонед: *«Муҳити рақамии таълим — маҷмуи воситаҳои техникӣ, платформаҳои*

барномавӣ, захираҳои рақамӣ ва методикаҳо, ки якҷоя раванди таълимиро таъмин мекунад» [6; 55].

Чӣ тавре, ки қайд намудем, барои дарки беҳтари сохтори муҳити рақамии таълимӣ, бояд ба унсурҳои асосии он назар афканем. Ҳар кадом нақши худро иҷро мекунад: бархе заминаи техникӣ медиҳанд, дигаре ташкили раванди таълимиро таъмин мекунад ва сеюмин дастрасӣ ба захираҳо ва дастгирии ҳамкориҳо фароҳам меорад. Якҷоя онҳо як фазои таълимиро месозанд, ки дар он техника, мазмуну муҳтаво ва педагогика муттаҳид мешаванд. Ба сифати намуна, мо таҳлили якҷанд сарчашмаҳои ба роҳ монда, унсурҳои асосии муҳити рақамии таълимиро муайян кардем ва дар шакли ҷадвал барои тақмили ихтисоси омӯзгорон омода намудем. Дар он унсурҳои асосӣ бо мисолу вазифаашон бо мақсади сарфаҳм рафтани омӯзгорон дарҷ карда шуд (нигаред, ҷадвали 1. Унсурҳои муҳити рақамии таълим), ки муҳити рақамии таълим маҷмуи тасодуфии воситаҳо набуда, балки як сохтори мураккабу бисёрсатҳӣ мебошад. Бо дарназардошти стратегияи андешидашуда ва татбиқи марҳилавӣ метавонад самаранок фаъолият кунад, таълимиро дастгирӣ намояд, ба омӯзгор кӯмак расонад ва барои хонандагон имкониятҳои нав фароҳам оварад.

Ҷадвали 1. Унсурҳои муҳити рақамии таълим

Унсур	Мисолҳо	Вазифа
1. Инфрасохтори техникӣ	Компютер, планшет, тахтаи интерактивӣ, интернет	Таъмини дастрасӣ ба захираҳои рақамӣ
2. Ҳалли барномавӣ	Журналҳои электронӣ, платформаҳо (Google Classroom)	Ташкил ва идоракунии раванди таълим
3. Захираҳои рақамӣ	Китобҳои дарсии электронӣ, мултимедиа, тренажёрҳои онлайн	Омӯзиш ва худомӯзӣ, васеъ кардани имкониятҳои муҳтавои таълимӣ
4. Kommunikatsiya	Порталҳои мактабӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ (WhatsApp), видеоконференсияҳо (Zoom, Teams)	Ҳамкорӣ миёни «омӯзгор – хонанда – мактаб», мубодилаи супоришҳо ва иттилоот
5. Санҷиши автоматии дониш ва супоришҳо	Тестҳои онлайн, тренажёрҳо, барномаҳои санҷиши имло	Сарфаи вақти омӯзгор, воқуниши ғаври ба хонанда, ҷамъоварии омор
6. Таҳлил ва назорат	Ҳисоботи электронӣ, базаҳои маълумот, мониторинги ҳузур ва пешрафт	Пайгирии динамикаи таълим, назорати сифати маориф, дастгирии қарорҳои идоракунии

Чӣ тавре ки аз хусусиятҳои муҳити рақамии таълим дидан мумкин аст (дар ҷадвал оварда шудааст), он барои васеъ кардани имкониятҳои таълим, дастрасӣ, ҷандир гардондани он ва мутобиқсозӣ ба талаботи замони таъсис дода мешавад. Муҳити рақамии таълим барои таъмини дастрасии баробар, ғаври гирифтани маълумоту дониш, фардисозӣ, интерактивӣ, аёни намудани раванди таълим, баланд бардоштани самаранокии идоракунии муассисаи таълимӣ, рушди саводи рақамӣ, рушди салоҳиятҳои асосӣ, ташкили таълими омехта, ғосилавӣ ва монанди инҳо имкон фароҳам меорад. Албатта, хангоме ки дар бораи манфиатҳо сухан меронем, ҳатман дар бораи маҳдудият ва ё афзалияту камбудии низ бояд ёдовар шуд, чун дилхоҳ система ду ҷониб дорад. Зеро хангоми гузариш ба муҳити рақамии таълим камбудииҳо ба назар нагирем, дар натиҷа онҳо метавонанд ногаҳон ба мушкилӣ табдил ёбанд. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ба муҳити рақамии таълим бо назари интиқодӣ нигарем, ҳам ҷиҳатҳои мусбат ва ҳам таҳдидҳои эҳтимолиро бубинем, то таъсири манфиро пешақӣ коҳиш диҳем. Вобаста ба ин, мо дар маводди курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон афзалият ва камубиҳои муҳити рақамии таълимиро тавсиф намуда, дарҷ кардем, ки на танҳо имкониятҳо, балки ҳатарҳои муҳити рақамиро низ ба назар гирем, то таъсири мусбатро тақвият бахшем ва маҳдудиятҳои коҳиш диҳем (нигаред ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Афзалият ва камбудиҳои муҳити рақамии таълим

Афзалиятҳо	Камбудиҳо
Дастрасии дониш – имкони омӯзиш дар ҳар вақт ва аз ҳар ҷой	Нобаробарии дастрасӣ – на ҳама оилаҳо компютер ва интернет доранд, бахусус дар деҳот
Фардисозии раванди таълим – омӯзгор метавонад супориш ва маводро мутобиқ ба сатҳи хонанда интихоб кунад	Мушкил кардани кори омӯзгорон – лозим аст ҳам дар шакли коғазӣ ва ҳам рақамӣ кор кунанд
Интерактивӣ ва аёни – мултимедиа, лабораторияҳои виртуалӣ, омӯзиш тавассути бозӣ ва амал	Вобастагӣ аз техника ва интернет – дар ҳолати қатъ шудани шабакаи интернет ё барқ, таълим қатъ мегардад
Идоракунии самараноки мактаб – журнал, рӯнома, ҳисоботҳо, санчиши автоматӣ, назорати пешрафт	Омодагии ноқофии омӯзгорон – на ҳама истифодаи воситаҳои рақамиро медонанд; дастгирӣ ё курсҳои тақмили ихтисос ҳамеша дастрас нестанд
Санчиши автоматии дониш ва супоришҳо – сарфаи вақти омӯзгор, воқуниши ғаврӣ ба хонанда, омили қулай барои таҳлил	Маҳдудияти шакли фаъолиятҳо – танҳо барои тестҳо ва супоришҳои содда самаранок аст, арзёбии эҷодкориро иваз намекунад
Коммуникатсия ва воқуниши ғаврӣ – мубодилаи иттилоот тавассути платформа ва мессенҷерҳо (Telegram, WhatsApp)	Бенизозии иттилоот ва бесоҳторӣ – паёмҳо парокандаанд, маводи пештарро ёфтани мушкил аст, иттилооти зиёдатӣ аст
Рушди саводи рақамӣ – хонандагон ва омӯзгорон малакаи кор бо технологияҳоро меомӯзанд, ки барои зиндагӣ ва касб муҳим аст	Хатарҳои иҷтимоӣ ва раванӣ – вобастагӣ аз дастгоҳҳо, коҳиши муоширати зинда ва афзоиши хастагӣ

Тавре ки таҳлилҳои мо нишон доданд, дар сарчашмаҳо ба забони русӣ аз ҳама бештар хусусиятҳои муҳити таълимӣ, ки аз ҷониби Януш Корчак пешниҳод шуда буд, истифода мешаванд ва инро Ясвин В.А. низ чунин дарҷ кардааст: *«Дар асари асосии педагогии Януш Корчак «Чӣ гуна бояд кӯдакро дӯст дошт», ки бори аввал соли 1919 дар Варшава нашр шудааст, хусусиятҳои чор навъи «муҳити тарбиявӣ» баён мегарданд: «догматикӣ», «идеявӣ», «истеъмоли бидуни таълими», «зоҳирпарастӣ ва карера» (догматическая, карьерная, безмятежная и творческая)»* [15; 15]. Ба назари мо ин хусусиятҳо вобаста ба вазифаҳои таҳқиқоти мо мувофиқ буда, онро ҳангоми алоқамандии таъсири муҳит ба рушди салоҳиятҳои хонандагон истифода бурда метавонем. Ақалан ду хусусияти ҷудонамудаи В.А. Ясвин, ки ба ҳолатҳои озодӣ - вобастагии хонанда ва фаъоли - ғайрифаволии хонандаро истифода бурдан мумкин аст ва тавассути он таъсири муҳит ба салоҳиятҳо, муҳити ба рушд ва ё маҳдудкунанда нигаронидаро арзёбӣ кардан мумкин аст: *«Методикаи таҳиякардаи мо оид ба амсиласозии векториҳои муҳити таълим, ки низомии координатҳои ду меҳварро дар назар дорад, аз меҳвари «озодӣ - вобастагӣ» ва меҳвари «фаъолӣ - ғайрифаволи» иборат аст»* [16; 36].

Пас, аз таҳлили сарчашмаҳо ва маводди пешниҳодшуда чунин хулосаҳои муҳим баровардан мумкин аст. Пеш аз ҳама, ислоҳоти низомии маорифи ҷумҳурӣ ба баланд бардоштани сифати таълим равона гардидааст. Дар ин раванд таҳқиқ ва омӯзиши муҳити таълиму омӯзиш низ бояд мавқеи баробар дошта бошад ва омӯзиши бештарро талаб мекунад ва дар ин замина, омӯзгор шахси калидӣ дар татбиқи ин раванд мебошад.

Тавсифи муҳити таълим бо дарназардошти моҳияти васеи он дар таҷрибаи миллий («Ҷаҳорҷӯбаи миллии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», лоиҳаи модулҳои тақмили ихтисос,) нишон медиҳад, ки муҳит аз унсурҳои физикӣ, педагогӣ, идоракунии ва арзёбӣ иборат аст.

Инчунин, муҳити таълим ва раванди омӯзиш то андозае аз шахсияти омӯзгор вобаста аст: маҳз омӯзгор бо интиҳоби усулҳо ва муносибат ва тарзи банақшагирии фаъолияти худ метавонад муҳитро ба фазои эҷодиву рушддиҳанда ё баръакс ба муҳити маҳдудкунанда табдил диҳад. Муҳити мусоиди таълим шартӣ асосии татбиқи муносибати босалоҳият буда, бе он ислоҳоти соҳа самаранок дилхоҳ намедиханд. Танҳо дар чунин муҳит салоҳиятҳои асосӣ (тафаккури интиқодӣ, муошират, эҷодкорӣ, ҳамкорӣ, худомӯзӣ) воқеан дар амал ба таҷриба мубадал мегарданд.

Ниҳоят, муайян намудан ва тавсифи унсурҳои асосии муҳити таълим, ки барои рушди хонандагон ва умуман рушди шахсият нигаронида шудааст, бояд ҳамаҷониба

мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода шавад. Мафҳумҳо аз ҷиҳати илмию методӣ шарҳу тавзеҳ ёфта, дар маводҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон ба таври равшан инъикос ёбанд. Таснифоти хусусиятҳои муҳити таълим аз нигоҳи нав, бо дарназардошти тамоюлҳои оядабинии соҳаи маориф, ки гузариш ба муҳити рақамии таълим ногузир аст, таҳлил, омӯзиш ва коркарди дақиқро тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Азимова, Н. С. Асосҳои методи амалинамоии муносибати босалоҳият дар таълими фанни математикаи олии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дисс. док. илм. пед: 13.00.08 /Азимова Назира Самадова. – Хучанд, 2025.-399 сах.
2. Балабанова Н.В. Образовательная среда школы и проблемы социализации личности: монография. Краснодар: КубГУ, 2002. – 104 с.
3. Добрякова, М. С. Ученик выигрывает: знания, грамотности и компетентности в школе: Методическое пособие по разработке содержания образования с учетом формирования универсальных компетентностей и новой грамотности («мягких навыков») / М. С. Добрякова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2023. — 240 с.
4. Дидактическая концепция цифрового профессионального образования и обучения / П. Н. Биленко, В. И. Блинов, М. В. Дулинов, Е. Ю. Есенина, А. М. Кондаков, И. С. Сергеев; под науч. ред. В. И. Блинова – М.: Издательство «Перо», 2019. – 97 с.
5. Кривых С. В., Соотношения понятий «Среда» и «Пространство» в социокультурном и образовательном аспектах. Мир науки, культуры и образования., №2 (27) 2011. С.106 -111
6. Муносибати босалоҳият ва муҳити таълим дар таълими математика (лоиха), модули таълимӣ барои шунавандагони курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорони фанни математика. – Душанбе-2025, 71 сах., С.55
7. Назарзода Р.С. Рақамикунонии раванди таълим: абзорҳои рақамии маъмул барои омӯзиш ва санҷишу арзёбӣ // Фурӯғи илм: маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ. – 2025. – № 4(08). – С. 18-26. – EDN: LIPLCI.
8. Новиков А.М., Педагогика: словарь системы основных понятий. – М.: Издательский центр ИЭТ, 2013. – 268 с.
9. Непрокина, И.В. Безопасная образовательная среда: моделирование, проектирование, мониторинг: учеб. пособие / И.В. Непрокина, О.П. Болотникова, А.А. Ошкина. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2012. – 92 с.
10. Пономарев Р. Е., Образовательное пространство: проблемы, теория, проектирование: монография / Р.Е. Пономарев. – Москва: МАКС Пресс, 2024. – 108 с.
11. Руководство по мониторингу и оценке школьных программ охраны здоровья. Бюро ЮНЕСКО. - М., 2014 – 130 с.
12. Серых, А. Б., Соколова, И. А. Образовательная среда, педагогическое пространство и их значение для формирования экологического сознания // Известия Балтийской государственной академии рыбопромыслового флота. – 2024. – № 3(69). – С. 22–27.
13. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 29 сентябри соли 2020, №526, 90 с.
14. Усулҳои таълим ва омӯзиши интерактивӣ. Дастури таълимӣ. Модули 6. Муҳити таълимӣ дар омӯзиши ба шахсият нигаронидашуда / Зери таҳрири умумии Сафин Д.В., Мусина Р.Г. - Душанбе, 2008. - 57 сах.
15. Щербакова Т. Н. К вопросу о структуре образовательной среды учебных учреждений // Молодой ученый. — 2012. — №5. — С. 545-548.

16. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. — М.: Смысл, 2001. — 365 с.

ОМОДА НАМУДАНИ ДОНИШЧЌЁН БА ХИЗМАТ ДАР КУВВАХОИ МУСАЛЛАХ

ВАҲОБОВ Аббосхон Эркинович - омӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **тел. :** (+992) 901-29-49-94

Аннотатсия. Муаллиф дар таълифоти хеш оид ба омода намудани донишчӯён ба хизмат дар қувваҳои мусаллаҳандешаронӣ намуда, қайд намудааст, ки дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии донишчӯён, омодагии онҳо ба хизмати ҳарбӣ, инчунин фароҳам овардани фазои зарурии ҳаёти ва маънавӣ-психологӣ барои хидмати оянда дар қисмҳои ҳарбӣ нигоҳ доштани анъанаҳои ғании таърихӣ ва расму оинҳои ҳарбии қувваҳои мусаллаҳ аҳамияти калон дорад.

Дар мақола омадааст, ки дар гузашта тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон дар ҷомеа нақши асосӣ гузошт, ки ин ба ҷавонони оянда имконият дод, ки рӯҳияи баланд, қаҳрамонӣ, далерӣ, ташаббус ва матонатро дар ботини хеш инкишоф дода, марзу буми Ватани хешро муҳофизат намоянд. Барои баланд бардоштани шаъну шараф ва содиқона хизмат кардани донишҷӯён дар сафи қувваҳои мусаллаҳ қорҳои лозимиро ба ҷо овардан мумкин аст, ки ин бо мисолҳои сершумори далерӣ ва шучоат дар мақола нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: омодагӣ, донишҷӯён, хизмат, қувваҳои мусаллаҳ, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, хизмати ҳарбӣ, ҳисси садоқат ба Ватан, вазифаи шаҳрвандӣ, ҳифзи манфиатҳои Ватан.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К СЛУЖБЕ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ

ВАХОБОВ Аббосхон Эркинович - преподаватель кафедры физического воспитания и начальной военной подготовки Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. **тел.:** (+992) 901-29-49-94

Аннотация. В своих трудах автор размышляет о подготовке студентов к службе в Вооруженных Силах, отмечая, что в военно-патриотическом воспитании молодежи, их готовности к воинской службе, а также в создании необходимой жизненной и морально-психологической атмосферы для будущей службы в воинских частях, огромное значение имеет сохранение богатых исторических традиций и воинских обычаев Вооруженных Сил.

В статье подчеркивается, что в прошлом военно-патриотическое воспитание молодежи играло ключевую роль в обществе, что позволило будущим поколениям развивать в себе высокий дух, героизм, отвагу, инициативность и стойкость для защиты рубежей своей Родины. В публикации на многочисленных примерах мужества и доблести показано, какие меры могут быть предприняты для повышения чести, достоинства и верности студентов при прохождении службы в рядах Вооруженных Сил.

Ключевые слова: подготовка, студенты, служба, вооруженные силы, военно-патриотическое воспитание, военная служба, чувство преданности Родине, гражданский долг, защита интересов Родины.

PREPARING STUDENTS FOR SERVICE IN THE ARMED FORCES

VAHOBOV Abboshon Erkinovich - Lecturer at the Department of Physical Education and Military-Defense Training of the Nosir Khusrav Bokhtar State University. **phone:** (+992) 901-29-49-94.

Annotation. In his writings, the author reflects on the preparation of students for service in the Armed Forces, noting that in the military-patriotic education of students and their readiness for military service, the preservation of rich historical traditions and military customs of the Armed Forces plays a vital role. This process also involves creating the necessary vital and moral-psychological atmosphere for future service in military units.

The article states that in the past, military-patriotic education played a fundamental role in society, enabling future youth to develop a high spirit, heroism, courage, initiative, and resilience within themselves to protect the borders of their Motherland. The article demonstrates, through numerous examples of bravery and valor, the necessary work that can be done to enhance the honor, dignity, and loyal service of students within the ranks of the Armed Forces.

Keywords: preparation, students, service, armed forces, military-patriotic education, military service, sense of loyalty to the Motherland, civic duty, protection of national interests.

Омода намудани донишҷӯён ба хизмат дар қувваҳои мусаллаҳ чузъи муҳими ғаёлияти ҳар як давлат мебошад. Бо ин мақсад давлат ҳуҷҷатҳои гуногуни меъёрии ҳукукиро оид ба намудҳои ғаёлият, тайёри ва бозомӯзии аҳоли барои хизмат дар қувваҳои мусаллаҳ таҳия намуда, инчунин ба аҳоли донишу малакаҳои заруриро барои татбиқи онҳо дар ҳолатҳои амалҳои ҳарбӣ дар самти истифодаи онҳо таъмин менамояд. Зимни ин андешаҳо бояд қайд кард, ки дар муассисаҳои таълимӣ ба воситаи машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш шахс аз лиҳози ҷисмонӣ зебову тавоно мешавад, тавассути машқҳои ҷисмонӣ рӯҳи инсон покизаву қавӣ ва дунёи иродатмандию маънавиёти он пурғановату мукамал гардида, дар замири одами машқварзида иродаи қавӣ, иитизоми шоиста, солимии тафаккур ва мустақилияту фидокорӣ дар ҷодаи меҳнат ғаёлияти муташаккилу масъулиятшинос тарбия меёбад [11, с. 6].

Дар асоси асноду меъёрҳои ҳукукӣ саволе ба миён меояд: «Чӣ тавр мо обрӯи эътибори артишро барқарор кунем? Дар ин давраи душвори иҷтимоию иқтисодии ташаккули давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ чи тавр дар дили ҷавонон қарзи ватандӯстӣ, майли ҳифзи Ватанро тарбия кардан мумкин аст?»

Дар ин давра эҳёи системаи миллии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ тавассути маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва дигар анъанаве буд, ки кишвари мо аз онҳо бой буд.

Дар ин ҷо аҳамияти амалии системаи маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки барои тарбияи ватандӯстии ҷавонон доираи васеи ҷорабиниҳои тарбиявӣ дорад, равшан мегардад.

Мазмуни ҳадафи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, аз нигоҳи мо, дар қисмати зерин - ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шаҳрвандӣ ва ўҳдадорӣҳои конститусионӣ оид ба ҳифзи манфиатҳои Ватан бештар асоснок садо хоҳад дод.

Барои ноил шудан ба ҳадафи тарбияи ватандӯстӣ тавассути системаи маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ маҷмӯи вазифаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст:

- ташаккул ва инкишофи сифатҳои шаҳрванд - ватандӯсти Ватан ва қобилияти бомуваффақият иҷро кардани вазифаи шаҳрвандӣ дар замони озоишта ва ҷанг;
- гирифтани донишҳои зарурӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ ва таълими амалии ҳарбӣ;
- мусоидат ба инкишофи сифатҳои ахлоқӣ ва ихтиёрӣ, инкишофи равандҳои равонӣ ва ҳислатҳои шахсият;

- ташаккули устувории равонӣ;
- ташаккули малакаҳои амалӣ дар соҳаи корҳои ҳарбӣ ва мудофияи шаҳрвандӣ;
- ташаккули тайёрии умумӣ ва махсуси (ҳарбию амалӣ) ҷисмонӣ, таҳкими саломатӣ, мусоидат ба рушди муътадили ҷисмонӣ;
- дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, тайёрии ҳарбӣ зарурат ва маҳорати машғул шудан ба ҳудумузӣ.

Намудҳои таълим дар системаи маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ самтҳои асосии кор бо ҷавонон мебошанд, ки ба маънои умумӣ онҳоро ба таври зерин тасниф кардан мумкин аст [7, с. 193]:

- *Омодагии ахлоқӣ*

Тамоми доираи тарбияи ахлоқӣ, сиёсӣ ва психологиро дарбар мегирад. Шаклҳои самарабахши тарбияи ахлоқӣ дар баробари донишҳои мардонагӣ, қори сарпарастии ҳарбӣ, озмунҳо ва қори курсӣ дар мавзӯҳои ватандӯстӣ, муҳокимаи китобу филмҳо вохӯриҳо бо ҷанговарони башардӯст дар кишварҳои Афғонистон, Чеченистон ва ғайра соатҳои хотиравӣ, марши шухрат, вохӯриҳо бо мавзӯҳои ҷангу меҳнат ва муҳоҳисаҳо мебошанд.

Муҳим аст, ки ин дар система бошад, зеро ҷиҳатҳои маънавии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бояд пай дар пай ва мунтазам ҳал карда шаванд. Дар ин маврид пай дар пай интиҳоб кардани шакл, восита ва усулҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мувофиқи синну сол ва хусусиятҳои фардии шахсоне, ки тарбия меёбанд, иборат аст.

- *Омӯзиши назариявӣ:*

Мақсади он аз ҳуд кардани асосҳои донишҳои амалии ҳарбӣ мебошад. Он ба ихтисосҳои ҳарбӣ зич алоқаманд аст. Ғайр аз ин, вай масъалаи таълими умумии мудофияи шаҳрвандиро ҳал мекунад.

- *Омӯзиши амалӣ:*

Омӯзиши амалии ҷавонон ин аз ҳуд намудани малака ва қобилияти ҳарбию ҷисмонӣ мебошад. Он чун қоида дар маҳфилҳо, озмунҳои ҳарбӣ-варзишӣ дар фестивалу мусобиқаҳои ҳарбию варзишӣ гузаронда мешавад. Хусусияти таълими амалӣ на танҳо инкишоф додани маҳорату малака, балки ба даст овардани натиҷаҳои стандартӣ, иҷрои талаботи муайяни техникӣ низ мебошад. Тайёр кардан ва иҷрои стандарту талаботи комплексҳои ҳарбию варзишӣ мисол шуда метавонад.

Мазмунҳои таълими ҷавонон дар маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ

Ба самтҳои қори маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстии дар боло номбаршуда бахшҳои таълимии зерин дохил мешаванд [8, с. 74]:

Омӯзиши. Дар машғулиятҳои омӯзишӣ ҳамаи элементҳои асосии назариявӣ ва амалии тайёрии ҳарбӣ нишон дода, ба ҳам пайваستا мешаванд. Ин барои ба таври органикӣ ба ҳам пайвастании таълими ҳарбӣ ва тарбияи ҷавонон, бошӯуруна аз ҳуд намудани барномаҳои таълимӣ шароити мусоид фароҳам меоварад. Гимнастика аз маҷмӯи машқҳои варзишӣ иборат буда, онҳо дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ омӯзонда мешаванд, ки ҳар комплекс аз 6-7 машқ иборат аст. Онҳо бояд ба тамоми мушакҳои асосии бадан таъсир расонанд [1, с. 192].

Ҳангоми шиносонидани ҷавонон бо корҳои ташкилӣ ва мусаллаҳшавӣ ҳамчунин ба онҳо омӯзонидани асосҳои амалиёти ҷангӣ, тарбия намудани малакаҳои ибтидоии амалии рафтор ва ташаккул додани муносибати масъулиятнок ба хизмати ҳарбӣ дода мешавад. Инчунин дар ҷавонон майлу хоҳиши устуворӣ, ҳудумузӣ, тақмил додани сифатҳои ахлоқӣ-сиёсӣ, равонӣ ва ҷисмонӣ ташаккул дода шавад, аз қабилӣ:

- *Омӯзиши силоҳи оташфишон* ба ташаккули малакаҳои устувор дар истифодаи амалии навъҳои гуногуни силоҳ нигаронида шудааст. Дар рафти он одатан асосҳо ва қоидаҳои тирпарронӣ аз ҳуд карда мешаванд, машқҳои тирпарронӣ гузаронда мешавад. Дар дарсҳои омӯзиши тирандозӣ ҷавонон бо қисмати моддӣ ва хосиятҳои ҷангии автомати Калашников ва автомати сабук, милтиқи хурди калибрӣ ва норинҷакҳои дастӣ шинос шуда, малакаҳои иҷрои техника ва қоидаҳои тирандозӣ ва партоби норинҷакҳои дастиро

меомӯзанд. Ба ҷавонон омӯзонидани тарзи кор кардан бо милтиқ, норинҷакҳои дастӣ ва милтиқи хурди калибр низ дар ташаккули муташаккилӣ, дақиқӣ, хушёрӣ, интизомнокӣ, як қатор сифатҳои ихтиёрӣ - суботкорӣ, худдорӣ, такмил додани тафаккур, тасаввурот, таваҷҷуҳ ва қобилият дар шароити тағйирёбанда мусоидат мекунад. Омӯзиши силоҳ боиси афзоиши фаъолият дар дарсҳо мегардад, ки ба ҳар ҳол бояд омӯзонда шавад. Роҳҳои ташаккул додани шуур, ирода, қувва ва амалиёти ҷавонони синни пеш аз даъват бояд ҷустуҷӯ карда шавад.

Тамрини таълим. Вазифаи асосии тарбиявии таълим аз он иборат аст, ки дар ҷавонон муносибати эҳтиромона ба таълим ташаккул ва мустаҳкам карда шавад. Маросимҳое, ки ҳангоми бозҳои гуногуни ҳарбӣ-варзишӣ истифода мешаванд, ба ташаккули фаъолони муносибати эҳтиромона ба тамрини машқ мусоидат мекунад. Инҳо расму оинҳое мебошанд, ки бо бардоштани парчам ҳангоми ҷамъомадҳои тантанавии ҷавонон дар санаҳои муҳими ҳаёти кишвар ва қувваҳои мусаллаҳи кишвар, ҳангоми посбонии фахрӣ дар назди мучассамаҳо ва аломатҳои ёдгорӣ, ҳангоми додани шарафи ҳарбӣ ба мушовирони бозҳои ҳарбӣ-варзишӣ ва ба ҳамдигар, дар ҳама ҳолатҳои пӯшидани либоси ҳарбӣ (дар либоси ҳарбӣ ва варзишӣ). Вазъияти мусобикаи тантанавӣ, ҳарбиён ҷавонро ба аз худ намудани техника ва маҳорату малака водор мекунад. Иштирок дар расму оинҳо дар ҷавонон болоравии эҳсосотӣ, ҳисси мансубият ба анъанаҳои ҳарбӣ, хоҳиши идома додани онҳоро ба вучуд меорад. Ҳамзамон, дар онҳо таваҷҷуҳ ва эҳтиром ба ташаккули ҳарбӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини расму оинҳо, ҷашнҳо, мусобикаҳо тарбия карда мешавад;

- *Мудофияи шаҳрвандӣ.* Машғулиятҳои мудофияи шаҳрвандӣ ба боз ҳам инкишоф додани ҳисси ватандӯстии ҷавонон, ташаккули майлу хоҳиши онҳо барои сазовор давом додани анъана ва қорнамоиҳои пуршарафи падарону бобоҳои худ, ки дар муҳофизати аҳоли, объектҳои хоҷагии халқ ва ёдгориҳои маданият аз бомбаборони душман ва офати табиӣ намунаи фидокорӣ, мардонагӣ ва муташаккилӣ нишон додаанд, мусоидат мекунад. Вазифаи асосии тарбия ташаккули дарки дурусти шароити иҷрои вазифаҳои мудофияи шаҳрвандӣ дар ҳолати офати табиӣ, равона кардани насли наврас ба тарбияи мардонагӣ, интизомнокӣ, ёрии ҳамдигарӣ, эҳтироми амиқ ба моликияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ мебошад.

Таърихи қувваҳои мусаллаҳи кишвар. Ҳуҷҷатҳо оид ба ташкили қувваҳои мусаллаҳ, қонуни ҷумҳурӣ дар бораи хизмати умумии ҳарбӣ омӯхта мешаванд. Аз рӯи намудҳои қувваҳои мусаллаҳ машғулиятҳо гузаронда мешаванд. Ҷамъ кардан, омӯختани маводҳо дар бораи қорнамоиҳои ҷанговарони тоҷик дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва Ҷанги Бузурги Ватанӣ.

Тарбияи умумии ҷисмонӣ. Мазмуни он ба ҳалли масъалаҳои инкишоф додани тайёрии умумӣ ва махсус (ҳарбию амалӣ), мустаҳкам намудани саломатӣ, инкишофи муътадили ҷисмонӣ нигаронида шудааст.

Омӯзиши ва омодагии ҳолати ҷангӣ. Омӯзиш, муттаҳид кардан ва такмил додани доираи васеи маҳорат ва малақаҳои техникӣ дар ҷанги тан ба тан. Омӯзиши махсуси психологӣ, ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ва ихтиёрӣ. Тарбияи махсуси ҷисмонӣ, ки қобилияти аз худ кардан ва истифода бурдани малақаҳои ҷангии тан ба танро таъмин мекунад.

Тайёрии кӯҳӣ-туристӣ (ҳучуми кӯҳӣ) ва ҳарбӣ. Асосҳои туризм, усулҳои ташкили оташигирӣ дар шароити гуногуни табиӣ, таҷҳизоти ёрии таъҷилии тиббӣ, усулҳои ёрии аввалин, муайян ва иҷро кардани усулҳо дар замин бо харита ва бе харита омӯхта мешаванд.

Омӯзиши тиббӣ. Асосҳои донишҳои тиббӣ.

Омӯзиши техникӣ. Аз худ кардани малақаҳои идоракунӣ, истифодабарии воситаҳои техникӣ (масалан, нақлиёт), аз ҷумла техникаи ҳарбӣ.

- *Омӯзиши ҳуқуқӣ.* Шиносоӣ бо заминаи меъёрии ҳуқуқии танзими фаъолият дар соҳаи тайёрии ҳарбӣ, тарбияи ватандӯстӣ, истифодаи малақаҳои дар дарсҳо дар

маҳфилҳои ҳарбӣ-ватанпарварӣ гирифта шуда ва ғ.[8, с.73].

Дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон, омодагии онҳо ба хизмати ҳарбӣ, инчунин фароҳам овардани фазои зарурии ҳаётӣ ва маънавӣ-психологӣ барои хидмати оянда дар қисмҳои ҳарбӣ нигоҳ доштани анъанаҳои ғании таърихӣ ва расму оинҳои ҳарбии қувваҳои мусаллаҳ аҳамияти калон дорад.

Ҳар як маросим, чун қоида, бо лаҳзаҳои муҳими ҳаёти коллективи ҳарбӣ, қувваҳои мусаллаҳи давлат алоқаманд буда, ба психология ва ҷаҳони маънавии хизматчиёни ҳарбӣ таъсири калон мерасонад. Ҳама гуна вайрон кардани тартиби анъанавии гузарондани расму оин боиси вайрон шудани он ҳамчун система ва якбора суишудани таъсирнокии эмотсионалии он мегардад.

Анъана ва расму оинҳои ҳарбӣ самтҳои зерини асосии тарбиявӣ ва ватандӯстиро ифода мекунанд, ки ба:

- ташаккули ягонагӣ ва муттаҳидии маънавии ҳаёти шахсии қувваҳои мусаллаҳ, равона кардани он ба иҷрои бошӯрунаи вазифаи ҳарбӣ дар назди Ватан;

- давомнокии таърихии аз насл ба насл интиқоли анъана ва расму оинҳои ҳарбӣ;

- тақмили муносибатҳои ҳарбӣ байни хизматчиёни ҳарбӣ ҳангоми иҷрои вазифаи ҳарбӣ;

- ташаккули муносибатҳои маънавӣ, психологӣ ва эмотсионалии хизматчиёни ҳарбӣ барои иҷрои вазифаи ҷангии худ дар асоси анъанаҳои таърихии артиши миллӣ.

Анъана ва расму оинҳои ҳарбӣ ба се мафҳуми асосии ахлоқӣ - «Ватан», «шараф», «вазифаи ҳарбӣ» асос ёфтаанд; инчунин принципҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва ташкилии қувваҳои мусаллаҳ — ватандӯстӣ, рафқати ҳарбӣ, кордонӣ, интизомнокӣ ва тобеъ будан ба онҳо асос ёфтаанд. Анъанаҳои ҳарбӣ, пеш аз ҳама, аз ҳисоби дохилӣ дастгирӣ ва ҷорӣ карда мешаванд.

Дар Савганди ҳарбӣ, низомномаҳо, дастурҳо бисёр расму оинҳои ҳарбӣ сабт шудаанд. Ҳамин тариқ, онҳо на танҳо зарурати маънавӣ, балки аҳамияти ҳуқуқӣ низ пайдо мекунанд. Масалан, Низомномаи умумии ҳарбии қувваҳои мусаллаҳ расму оинҳои хидматӣ ва ҷаҳонияти ҷангӣ ва меъёрҳои анъанавии рафтори хизматчиёни ҳарбиро муайян мекунанд.

Илова бар ин, дар қувваҳои мусаллаҳ расму оинҳо мавҷуданд, ки дар низомнома зикр нашудаанд, вале онҳо дар ҳаёти дастаҳои ҳарбӣ устувор гаштаанд ва ба таври васеъ амалӣ мешаванд. Ба инҳо дохил мешаванд ҷавонони даъватшаванда ва хизматчиёни ҳарбие, ки дар иҷрои вазифаи ҷангии худ аз дигарон бартарӣ доранд.

Дар ҳоли ҳозир артиши мо ба истилоҳ “дедовшина” ва расму оинҳои марбут ба он, ки шахсияти хизматчиӣ ҳарбиро паст мезанад, ҷой дорад. Ин ҳодисаҳо дар муҳити артиш одатан дар замони осоишта пайдо шуда, инъикоси протсессҳои манфии бозсозӣ, ки дар мамлакат ба амал омада буданд, қувват гирифтанд. Дар артиш ба муқобили ин зухуроти манфӣ қатъиян ва саҳт мубориза бурда мешуд. Масалан, дар охири асри XIX генерал М.И. Драгомиров талаб кард, ки ҳар як ҳодисаи ҳучум ба ҳаёти фармондеҳон, аз ҷумла ба штаб ҳамчун вазъияти фавқуллода хабар дода шавад; вале ин ҳодисаи нангин ҳеҷ гоҳ пурра бартараф карда нашудааст. Пеш аз оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ (1914) дар артиши Русия муштзанӣ вучуд дошт, аммо «он паҳлуи ҳаёти казармавӣ ба ҳисоб мерафт ва пинҳон, маҳкум ва таъқиб мешуд» [4, с.51].

Қувваҳои мусаллаҳ бе анъана ва расму оинҳо вучуд дошта наметавонанд. Масалан дар таърихи миллати рус як давраи фоҷиавие буд, ки дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба ҷои аскарону афсарон, ки дар фронтҳо ҳалок гардида буданд, бо наваскарон иваз карда шуданд, ки анъана надоштанд. Армияи муназзами рус ба ҷойи такаюҳи асосии давлат ва муҳофизати Ватан будан, ба лашкари мусаллаҳона табдил ёфт. Замони ин воқеаҳо муаррих ва публицисти ҳарбӣ А. Красновский навишта буд: «Ин одамон дар сафҳои қисмҳои ғайбӣ истода, худро на гвардиячиён, гранатачиён, тирандозони полкҳои кӯҳнае, ки ғалабаҳои онҳоро Европа ба ёд меовард, балки ҳамчун деҳқонон, косибон, коргарони

заводу фабрикаҳо ҳис мекарданд, ки хизмати ҳарбӣ барои онҳо воқеаи ҳаётӣ буд» [9, с. 167].

Анъанаҳо ва расму оинҳои ҳарбӣ қисми муҳими протсессии таълиму тарбия ва баланд бардоштани рӯҳияи ҷангии хизматчиёни артиш мебошад. Ҳамаи ин барои ташаккули сифатҳои баланди маънавияу ҷангӣ дар хизматчиёни ҳарбӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ба таври худкор боиси болоравии маънавӣ ва ҳисси ифтихор аз хидмат ба Ватан дар хизматчиёни ҳарбӣ мегардад. Дар фаъолияти қувваҳои мусаллаҳ нақши пешбарандаро анъанаҳои ҷангӣ мебозанд, ки ба тӯфайли онҳо таҷрибаи ҷангӣ дар ҳифзи кишвар аз истилогарони хориҷӣ ташаккул меёбад. Намоиши матонати шикастнопазир ва шучоат дар ҳифзи Ватан, моҳирона нигоҳ доштани техника ва аслиҳаи ҳарбӣ, ёрии байниҳамдигарӣ ва рафокати ҳарбӣ – сифатҳое, ки дар заминаи анъана ва расму оинҳои ҷангӣ қарор доранд, ки ба халқи мо имкон доданд, ки давлатдории худро ҳифз кунанд. Дар натиҷа, дар қувваҳои мусаллаҳ самтҳои зерини анъанаҳои ҷангӣ ташаккул ёфтанд [9, с. 169]:

- садоқат ба савганди ҳарбӣ;
- садоқат ба байрақи ҷангии қисм;
- эҳтиром ба корнамоиҳои ҷангӣ ва қаҳрамонии ҷанговарон;
- пос доштани хотираи ҷанговарони дар ҷанг ҳалок гардида.

Вазифаҳои ҷангӣ, ки бо фаъолияти ҳаррӯзаи қувваҳои мусаллаҳ алоқаманданд, аҳамияти калон доранд. Ба инҳо дохил мешаванд: нигоҳ доштани тартиботи дохилӣ дар қисм ва навбатдории посбонӣ; нигоҳ доштани намууди намунавӣ ва гузаронидани санҷишҳои ҳарбӣ; иҷрои талаботи одоби ҳарбӣ ва ғайра.

Ҳамаи ин дар сарбозон интизом, тартибот, одоби берунӣ ва ботинии ахлоқӣ-эстетикӣ ва устувории хизмати муваффақиятнокунанда эҷодкорона дар сафи қувваҳои мусаллаҳи мамлакатро тарбия менамояд. Бо пайдо шудани қисмҳои ҳарбӣ, ки дар замони осоишта супоришҳои ҷангиро иҷро мекарданд, расми «Ба вазифаи ҷангӣ қабул кардан» ба вучуд омад. Аммо, сарфи назар аз ҳама тағйирот дар маросим, ҳадафи он бетағйир боқӣ монд - ин санҷиши омодагии посбонон ба хидмат, сафарбар кардани сарбозон барои иҷрои босифати супориши ҷангӣ, ба тобеияти шахсони қатъӣ муқарраршуда интиқол додани ҳайати шахсӣ ва додани ҳуқуқ барои иҷрои мунтазами вазифаҳои ҳарбӣ мебошад [9, с. 171].

Дар ҳаёти гурӯҳҳои ҳарбӣ анъана ва расму оини ҷангӣ нақши калон мебозад. Ин анъана аз баррасии дастаҳои шохзодаҳо пеш аз баромадан ба маъракаи низомӣ сарчашма мегирад. Дар охири асри XV - ибтидои асри XIX аз назар гузаронии оини ҷангӣ дар тайёрии ҷангии артиш яке аз ҷойҳои марказиро ишғол карда, дар баъзе мавридҳо ба паради тантанавӣ — майдончаи парад табдил ёфт. Хизмати ҳар як сарбоз аз ҷойгир шудан дар саф оғоз мешавад. Мақсадҳои аз назар гузаронии машқҳо аз зарурати назорати қатъӣ аз болои ҳайати шахсӣ, ҳолати либоси ҳарбӣ ва аслиҳаи онҳо муайян карда мешаванд. Аз назар гузаронӣ дорои аҳамияти бузургӣ тарбиявӣ мебошад, зеро дар рафти он хизматчиёни ҳарбӣ метавонанд шикоят кунанд, саволҳои шахсӣ диҳанд ва аз ҷониби роҳбарият барои кӯшишҳои дар хизмат баҳогузори карда шаванд [4, с.52].

Маросими «додани шарафи ҳарбӣ» ва риояи анъанаҳои одоби ҳарбӣ дар қувваҳои мусаллаҳ аз замонҳои қадим ба таври муқаддас риоя мешуд. Ин унсурҳои тобеият эҳтироми сарбозонро нисбат ба фармондеҳону сардорон, ба ҳамкорони худ, либоси низомӣ ва рамзи мансубият ба ташкилоти ҳарбӣ зиёд мекард. Онҳо ба принсипи фармондихӣ як нафара асос ёфтаанд. Ҳама гуна сабуки дар масъалаҳои тобеияти ҳарбӣ на танҳо аз ҷониби вайронкунанда, балки аз ҷониби сардори ӯ низ вайрон кардани ўҳдадорӣ ҳарбӣ ҳисобида мешавад.

Артиши миллии имрӯзаи тоҷикон дар гузашта (34 сол қабл аз ин) бо артиши собиқ Ҳукумати Шӯравӣ дар якҷоягӣ амал мекард. Соли 1809 дар тахти роҳбарии вазири ҳарбӣ А. Аракчеев, бори нахуст дар таърихи артиши Русия маросими гиромии дошти рутбаҳо бо

гузоштани даст ба сарпӯш оғоз шуд. Дар рафти воқеаҳои инқилобии соли 1917 дар Россия кӯшиш карда шуд, ки салюти ҷарбӣ дар артиш маҳдуд ва баъд бекор карда шавад. Аммо ҳангоми таъсиси артиши нави мунтазам Ҳукумати Шӯравӣ маҷбур шуд, ки ин маросимро барқарор намояд. Салют додан яке аз фишангҳои барқарор намудани интизом ва тартибот дар Армияи Сурхи ҷавон гардид. Дар қувваҳои мусаллаҳи Федератсияи Русия маросими гиромии дошти рутбаҳо «Салюти ҷарбӣ» ном дошт.

Парадҳои ҷарбӣ як ҷузъи анъанаҳои қувваҳои мусаллаҳ буда, дар бедор кардани сарбозон аз мансубият ба ҷалоли аслиҳа иштирок дар қаҳрамониву шучоати афсарону сарбозони наслҳои гузашта нақши мусбат доранд. Намоиши қудрати низомӣ дар парадҳои ҷарбӣ шаҳрвандонро ба омодагии комили қувваҳои мусаллаҳ барои дифоъ аз манфиатҳо дар майдони ҷанг эътимод мебахшад.

Машқҳо барои инкишоф додани мушакҳо, узвҳои бадан, мӯътадили ҷараёни хун ва органҳои нафаскашӣ хеле ғоидаоваранд. Машқҳо устухонҳоро устувор ва суръати ҳаракати онҳоро метезонанд [1, с. 197] .

Дар гузашта тарбияи ҷарбӣ-ватандӯстии ҷавонон дар ҷомеа нақши асосӣ гузошт, ки ин ба ҷавонони оянда имконият дод, ки рӯҳияи баланд, қаҳрамонӣ, далерӣ, ташаббус ва матонатро дар ботини хеш инкишоф дода, марзу буми Ватани хешро муҳофизат намоянд. Қувваю шучоат дар майдони муҳориба бо фаҳмидани ғалабаҳои пуршарафи ниёгонамон дар муҳорибаю ҷангҳои дигар афзун гардид. Ватандӯстии баланд дар шиорҳои «Барои ҳифзи Ватан», «Барои Ватани азиз» низ ифода ёфта буд. Айни замон дар ҷумҳурӣ барои ташаккул ва инкишоф додани тарбияи ҷарбӣ-ватандӯстӣ дар байни ҷавонон ба қадри қифоя қорҳо ба анҷом нарасидааст. Бефарвоии як қатор шаҳрвандон ва махсусан ҷавонон то ба дараҷае афзудааст, ки ба омодагии ҷарбӣ дар дигар кишварҳо аҳамият намедиханд, аз тарафи ин қабил ҷавонон беғоида будани қувваҳои мусаллаҳ ба таври ҷиддӣ изҳор карда мешавад. Инро натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ тасдиқ мекунад. Масалан, танҳо 1,8%-и ҷавонон хушбахтӣ дар ҳаёти шахсии худро бо тавоноии ғоида ба ҷомеа рабт медиханд, дар ҳоле ки 35%-и пурсидашудаҳо омодагии худро барои тарки кишвар ва тақрибан 70% - беғоида будани хизмати ҷарбӣ эълон кардаанд. Баъзан расонаҳо низ ба ҷавонон таъсири манфӣ мерасонанд. Илова бар ин, фирори ҷавоне, ки аз хизмати сарбозӣ саркашӣ мекунад ё аз иҷрои фармони фармондеҳ сарпечӣ мекунад, қаҳрамони расонаҳо мешавад ва ҳуди хизмат ҳамчун як навъ мучозот муаррифӣ мешавад. Дар натиҷа, артиш дар миёни кишри муайяни аҳоли ва пеш аз ҳама ҷавонони синни даъват ба масҳара ва нописандӣ табдил ёфтааст.” Дар шароити кунунӣ ҷомеа бояд ба масъалаи тарбияи ҷарбӣ-ватандӯстии ҷавонон рӯоварад [3, с. 21]. Бо истифода аз мисолҳои таърихӣ тарбия намудани ҷавонони муосир ва шиносӣ бо таҷрибаи наслҳои гузашта, шартӣ асосии тарбияи наслҳои пешин мебошад, ки имрӯз ҳимояи марзу буми Ватан қарзи фарзандии ҳар яки мост. Барои баланд бардоштани шаъну шараф ва содиқона хизмат кардани ҷавонон дар сафи қувваҳои мусаллаҳ қорҳои лозимиро ба ҷо овардан мумкин аст, ки ин бо мисолҳои сершумори далерӣ ва шучоат нишон дода шудааст. Дар гузашта дар таълиму тарбияи ватандӯстии ҷавонон ва ба хизмати ҷарбӣ тайёр ва омода кардани онҳо муассисаҳои таълимӣ бо қисмҳои ҷарбӣ алоқаи зич доштанд. Афсарони қисмҳои ҷарбӣ, намояндагони комиссариатҳои ҷарбӣ бо муҳассилини муассисаҳои таълимӣ вохӯрию чорабиниҳо доир мекарданд. Мавзуҳои ватандӯстӣ бештар тараннум карда мешуд.

Хатмкардагон, ки ба хизмати ҷарбӣ рафта, ба муассисаҳои таълимии ҷарбӣ дохил мешуданд, бо хонандагону донишҷӯёни муассисаҳои таълимӣ робитаи худро гум намекарданд ва бо онҳо мукотиба мекарданд [3, с.23]. Чорабинию вохӯриҳо доир намуда, ҷавононро дар рӯҳияи далерӣю шучоатмандӣ ва ҳимояи Ватан даъват менамуданд. Ҳамчунин дар вохӯрию чорабиниҳо барои инкишоф додани қобилияти эҷодии ҷавонон, донишҳои техникӣ ва ҷарбии онҳо қорҳои фаҳмондадихӣ гузаронида мешуд. Аз ин рӯбарои иқтисоричисмонӣ тарбияи қисмонӣ ва варзиш, ҳифзисаломатӣ ва дигар тадбирҳо зарур мебошанд [12, с. 311] .

АДАБИЁТ

1. Абдурахимов Қ. С. Назария ва мундариҷаи тарбия. - Душанбе, 2012.
2. Абдурахмон, М.Х. Инъикоси арзишҳои ахлоқӣ ва инсондӯстӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ / М.Х. Абдурахмон, Б. Муҳиддинзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ. – 2026. – № 1(27). – С. 50-54. – EDN FIPLJN.
3. Болдин, В.А. Усовершенствование общей и профессиональноприкладной физической подготовки студентов, обучающихся в учебном военном центре ТГУ для дальнейшего прохождения военной службы по контракту в ВС РФ [Текст] / В.А. Болдин, В.Г. Шилько // Актуальные вопросы физической культуры и спорта : Материалы XVI региональной научно-практ. конф. - Томск: 2003. - С. 22-23.
4. Бородин, Н. Традиции и воинские ритуалы в Вооруженных Силах Российской Федерации / Н. Бородин. - Ориентир. - 2005.- № 6. - С. 49-53.
5. Быков, А.К. Формирование патриотического сознания молодежи [Текст] / А.К. Быков // Педагогика, 2010. - № 9. - С. 10-20.
6. В.М.Качашкин. Методика физического воспитания. Москва “Просвещение” 1980 г.
7. Горностаев, П.В. Отечественный опыт военно-патриотического воспитания. // Воспитание патриотизма, дружбы народов, веротерпимости: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. М., 2001. - С. 192-194.
8. Мезенцев, В.А. Процессуальная модель физической военноприкладной подготовки / В.А. Мезенцев // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2010. - № 6. - С. 72-75.
9. Меркулов, И.П. Особенности содержания допризывной и физической подготовки в клубе военно-патриотической направленности [Текст] / И.П. Меркулов, С.Л. Садырин// Физкультурное образование Сибири.- № 1(5). - 1997.-С. 163-175.
10. Сапронова, З.В. Спортивно-патриотическое воспитание студенческой молодежи / З.В. Сапронова // Теория и практика физ культуры.-2007.-№6.- С.70-72.
11. Ш. А. Сафаров, Д.Қ. Каримова,М. Ҳ. Саидова, Қ. Д . Сафаров Тарбияи ҷисмонӣ. - Хучанд, “Набӣ Фахрӣ” 2019, 336 сах.
12. Шарифзода Ф.Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ. -Душанбе: Ирфон. 2010,сах.314-315.
13. Шамстудинов, Ш.А. Методика физической подготовки допризывной молодежи в условиях общеобразовательной школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ш.А. Шамстудинов. - Челябинск, 2008. - 21 с.

ДУАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И КАЧЕСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПЕДАГОГИКЕ XXI ВЕКА

КАЮМЗОДА Гуландом Каюм – кандидат педагогических наук, старший преподаватель Академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан. г. Душанбе, ул. Джаббора Расулова. **E-mail:** gkayumzoda1000@mail.ru, **тел.:** (+992) 002-22-69-02

Аннотация. В статье рассматривается дуальное образование как инновационный механизм обеспечения качества профессионального обучения в педагогике XXI века. Показано, что дуальная модель предполагает тесное взаимодействие образовательной организации и предприятия, благодаря чему обучение приобретает практикоориентированный характер и обеспечивает формирование профессиональных компетенций, востребованных рынком труда.

Раскрыты педагогическая сущность дуального образования, роль педагогов и наставников, а также условия успешного внедрения: нормативно-организационная база, согласованность учебных модулей и производственных задач, система оценивания и подготовка участников партнерства. Сформулированы выводы о значимости дуального образования для повышения результативности профессиональной подготовки и укрепления связи между образованием и трудоустройством.

Ключевые слова. Дуальное образование; профессиональное обучение; качество подготовки кадров; компетентностный подход; наставничество; партнерство с работодателями; профессиональные компетенции; оценивание результатов обучения; педагогика XXI века.

ТАҲСИЛОТИ ДУАЛӢ ВА СИФАТИ ТАЪЛИМИ КАСБӢ ДАР ПЕДАГОГИКАИ АСРИ XXI

ҚАЙУМЗОДА Гуландом Қайум – номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, к. Ҷаббор Расулов. **E-mail:** gkayumzoda1000@mail.ru, **тел.:** (+992) 002-22-69-02

Аннотатсия. Дар мақола таҳсилоти дуалӣ ҳамчун механизми инноватсионӣ барои таъмин намудани сифати омӯзиши касбӣ дар педагогикаи асри XXI баррасӣ мешавад. Нишон дода мешавад, ки модели дуалӣ ҳамкориҳои зичи муассисаи таълимӣ ва корхона/ташкilotро дар бар мегирад, ки боиси амалишавии омӯзиш дар асоси таҷриба мегардад ва ташаккули салоҳиятҳои касбиро таъмин менамояд.

Моҳияти педагогии таҳсилоти дуалӣ, нақши омӯзгорон ва роҳбаладон (наставникҳо), инчунин шартҳои муваффақонаи татбиқ: асоси меъёрӣ-ташкилӣ, мувофиқати модулҳои таълимӣ бо вазифаҳои истеҳсолӣ, системаи баҳодиҳӣ ва оморасозии иштирокдорони шарикӣ шарҳ дода мешавад. Хулосаҳо оид ба аҳамияти таҳсилоти дуалӣ барои баланд бардоштани натиҷанокии оморасозии касбӣ ва мустаҳкам намудани пайванди байни таълим ва ҷойи кор пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти дуалӣ; омӯзиши касбӣ; сифати тайёркунии кадрҳо; равиши салоҳиятнок; роҳбаладӣ (наставничество); шарикӣ бо корфармоён; салоҳиятҳои касбӣ; баҳодиҳии натиҷаҳои таълим; педагогикаи асри XXI.

DUAL EDUCATION AND THE QUALITY OF VOCATIONAL TRAINING IN PEDAGOGY OF THE 21ST CENTURY

GULANDOM Kayumzoda Kayum – candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, Jabbora Rasulova Street. **E-mail:** gkayumzoda1000@mail.ru, **Phone:** (+992) 002-22-69-02

Annotation. This article examines dual education as an innovative mechanism for ensuring the quality of vocational training in the context of 21st-century pedagogy. The paper highlights that the dual model is based on close cooperation between educational institutions and enterprises, which makes learning practice-oriented and supports the development of professional competencies demanded by the labor market.

The article discusses the pedagogical essence of dual education, the roles of teachers and workplace mentors, and the key conditions for successful implementation, including a proper regulatory and organizational framework, alignment between educational modules and workplace tasks, a competency-based assessment system, and preparation of all partnership

participants. The study concludes that dual education strengthens the linkage between education and employment and increases the effectiveness of vocational training.

Keywords. *Dual education; vocational training; quality of staff preparation; competency-based approach; mentoring; employer partnership; professional competencies; assessment of learning outcomes; 21st-century pedagogy.*

Дуальное образование в последние годы становится одним из наиболее востребованных инструментов модернизации системы профессионального обучения. Его ключевая особенность заключается в том, что обучение организуется в тесном взаимодействии учебной организации и предприятия (организации-работодателя), обеспечивая системную связь между теоретическими знаниями и практическими профессиональными компетенциями. В педагогике XXI века внимание смещается от простого усвоения информации к формированию компетентностей, готовности к профессиональной деятельности, развитию способности применять знания в реальных производственных условиях. Именно поэтому дуальное образование в Таджикистане рассматривается как инновационный механизм повышения качества профессиональной подготовки, а также как способ согласования запросов рынка труда и образовательных целей.

Цель данной статьи — раскрыть сущность дуального образования, показать его педагогические преимущества, обозначить условия успешного внедрения и определить перспективы применения в системе профессионального обучения в контексте педагогики XXI века.

Задачи нашего исследования заключаются в рассмотрении теоретических основ дуального образования как педагогической модели, анализе инновационного потенциала дуального образования для повышения качества профессионального обучения и определении роли педагогов, работодателей и обучающихся в дуальной системе. Очень важно обозначить практические условия, необходимые для эффективной реализации дуального подхода и сформулировать выводы и предложения по дальнейшему развитию дуального образования.

Определим понятие дуального образования и его педагогическую сущность. Дуальное образование — это модель подготовки специалистов, при которой образовательная программа реализуется в двух взаимодополняющих средах:

1. В образовательной организации (колледж, техникум, училище и др.) — преимущественно теоретическая подготовка, освоение методологических и общепрофессиональных компетенций;

2. На предприятии или в организации — профессиональная практика, закрепление навыков, выполнение задач, приближенных к реальным производственным условиям.

В педагогическом смысле дуальность означает не простое «чередование занятий», а построение целостного образовательного процесса с единой логикой: цели → содержание → методы → оценивание → результаты. При этом предприятие перестаёт быть только местом прохождения практики и становится равноправным участником образовательного процесса.

С педагогической точки зрения дуальное образование способствует формированию профессиональной идентичности обучающегося, развитию компетенций, востребованных работодателями, повышению мотивации за счёт ориентации на реальные профессиональные задачи и созданию условий для обучения через практику и рефлексию.

Часто возникает вопрос, а почему же дуальное образование рассматривается как инновационный инструмент? Инновационность дуального образования проявляется в нескольких аспектах.

Во-первых, это инновация в организации учебного процесса. Модель позволяет встроить практику в структуру программы не эпизодически, а системно, что обеспечивает непрерывность обучения и постепенное усложнение профессиональных задач.

Во-вторых, это инновация в содержании обучения. Профессиональные модули и результаты обучения формируются с учётом требований работодателей, что делает содержание более актуальным и «прикладным».

В-третьих, это инновация в технологиях обучения. Дуальная модель активизирует методы, характерные для современного компетентного подхода: мастер-классы специалистов, наставничество, обучение на рабочем месте, проектные задания, моделирование рабочих ситуаций, оценка компетенций по результатам деятельности.

В-четвёртых, это инновация в оценивании. Контроль качества становится ориентированным на измеримые профессиональные результаты: демонстрация навыков, выполнение производственных задач, качество выполнения операций, соответствие стандартам безопасности, профессиональная дисциплина и т.д.

Отсюда следует, что дуальное образование выступает не только организационной формой обучения, но и комплексной педагогической технологией, ориентированной на качество.

Дуальное образование и качество профессионального обучения едины. Качество профессионального обучения в XXI веке связано с несколькими измерениями:

1. Релевантность — соответствие содержания обучения запросам экономики и рынка труда.
2. Результативность — сформированность компетенций, подтверждаемая практическими достижениями.
3. Практикоориентированность — способность выпускника применять знания и навыки в реальных условиях.
4. Социальная значимость — подготовка конкурентоспособных специалистов и снижение разрыва между образованием и трудоустройством.

Дуальная модель воздействует на каждое из этих измерений.

1. Релевантность обеспечивается участием предприятий в определении профессиональных модулей, компетенций и требований к результатам.
2. Результативность достигается через выполнение задач на рабочем месте и оценивание реальных профессиональных действий.
3. Практикоориентированность усиливается за счёт постоянного погружения обучающихся в производственную среду.
4. Социальная значимость проявляется в росте трудоустройства выпускников и снижении риска несоответствия подготовки потребностям работодателей.

Следует отметить, что дуальное образование способствует формированию навыков, которые трудно развить только в аудитории. Это дисциплина труда, культура безопасности, взаимодействие в рабочем коллективе, ответственность за результат.

Эффективность дуального образования напрямую зависит от распределения ролей и согласованности действий.

Образовательная организация отвечает за:

- разработку учебных планов и программ;
- организацию теоретического обучения;
- согласование с работодателем целей, модулей и результатов обучения;
- подготовку педагогов к взаимодействию с производственной средой;
- организацию оценочных процедур и мониторинг результатов.

Педагоги в дуальной системе выступают как координаторы образовательного процесса и обеспечивают методическую интеграцию теории и практики.

Наставники обеспечивают ввод обучающегося в рабочую среду, сопровождение выполнения практических заданий, разъяснение профессиональных стандартов и норм безопасности, формирование устойчивых практических навыков и обратную связь по результатам обучения.

Наставничество в дуальной модели становится важнейшим звеном качества.

Работодатель обеспечивает доступ к рабочим местам и производственным условиям для обучения, участие в оценке компетенций, предоставление задач и проектов,

соответствующих целям обучения и формирование культуры профессиональной дисциплины и практической ответственности.

Обучающийся в дуальной модели становится активным субъектом. Он учится планировать свои действия, выполнять задания и демонстрировать результаты, развивает профессиональную ответственность и участвует в анализе собственных достижений и повышает мотивацию.

Для успешной реализации дуального образования необходимы определённые организационно-педагогические условия.

1. Нормативно-организационная база

Нужны соглашения между образовательной организацией и предприятием, регламенты взаимодействия, распределение ответственности, порядок прохождения практики и оценивания.

2. Партнёрство и устойчивые связи с работодателями

Дуальная модель требует стабильного партнёрства, а не разовых договорённостей.

3. Подготовка наставников и педагогов

Наставники должны иметь педагогические компетенции (умение объяснять, сопровождать, оценивать). Педагоги — владеть методами интеграции теории и практики.

4. Согласованность учебного плана и производственных задач

Практика на предприятии должна быть связана с учебными модулями и результатами обучения.

5. Система оценивания компетенций

Следует внедрять критерии оценки, инструменты фиксации результатов (карты компетенций, чек-листы, портфолио достижений, демонстрация практических навыков).

6. Ресурсное обеспечение

Нужны площадки, оборудование, условия для безопасного обучения, а также материалы для инструктажа.

Педагогика XXI века характеризуется переходом от «знаниевой парадигмы» к компетентностной, от унифицированного подхода к персонализации траекторий обучения, от обучения «в аудитории» к интеграции обучения в реальные профессиональные среды и от контроля знаний к оценке результатов деятельности и компетенций.

Дуальное образование соответствует этим тенденциям. Оно обеспечивает коммуникацию в профессиональной среде, умение работать в команде, соблюдение стандартов, готовность к профессиональному росту.

Важным преимуществом дуальной модели является также формирование карьерной ориентации обучающихся. Они получают возможность увидеть реальные условия профессии, понять требования к квалификации и выстроить собственные образовательные цели.

Возникает вопрос: каковы же перспективы развития дуального образования?

Дальнейшее развитие дуальной системы может быть связано со следующими направлениями:

1. Расширение сети партнёрских предприятий и отраслей.
2. Внедрение цифровых инструментов обучения (электронные портфолио, симуляторы, онлайн-компетентностные модули).
3. Развитие стандартов наставничества и программ подготовки наставников.
4. Создание механизмов независимой оценки качества подготовки (с привлечением работодателей и профессиональных сообществ).
5. Укрепление мониторинга результатов трудоустройства и удовлетворённости работодателей.

Из сказанного мы позволим себе сделать вывод. Дуальное образование является эффективным инновационным инструментом реализации качественного профессионального обучения в педагогике XXI века. Оно обеспечивает системную связь между теоретической подготовкой и реальными профессиональными задачами, повышает релевантность содержания обучения требованиям рынка труда и способствует

формированию устойчивых профессиональных компетенций. Качество дуального обучения достигается благодаря согласованности действий образовательной организации, работодателя, наставников и обучающихся, а также наличию продуманной системы оценивания и мониторинга результатов.

Перспективы внедрения дуального образования связаны с развитием партнёрских моделей, совершенствованием нормативно-организационных механизмов, внедрением инструментов цифрового сопровождения и расширением систем наставничества. В конечном итоге дуальная модель способствует подготовке конкурентоспособных специалистов, способных эффективно работать в современных условиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зеер, Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. — М.: МПСИ, 2007.
2. Хуторской, А. В. Дидактика: компетентностный подход в образовании. — М.: Просвещение, 2003.
3. Муродзода З.О., Холов Ш.Ё. Дар бораи усули баҳодиҳии сифати таълим дар системаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон //Паёми политехникӣ. Бахши: Интеллект, Инноватсия, Инвеститсия. - 2026. - № 1 (73). - С. 56-66.
4. Яковлева, Н. В. Практико-ориентированное обучение в профессиональном образовании.
5. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989.
6. Зимняя, И. А. Педагогическая психология — М.: Логос, 2000.
7. Материалы по дуальному обучению в контексте сотрудничества «образование—работодатель» (аналитические отчёты и методические рекомендации).
8. Муродова, Ш.С. Интеграция цифровых и человеческих компетенций в образовательный процесс: путь к конкурентоспособности студентов / Ш.С. Муродова, Р.С. Назарзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2025. – № 3(62). – С. 114-123. – EDN: MKDJNE.

ҲАМГИРОИИ ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ОДАТҲОИ МУСБII ФАРҲАНГИ МУОШИРАТ ДАР МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ

ШЕРЗОДА Рустам Алихон – унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров, 16, тел.: (+992) 98-784-42-85

Аннотатсия. Муллиф дар мақола моҳият ва мазмуни мафҳумҳои фарҳанги муошират, одатҳои мусбати рафтори ахлоқиро таҳлил намуда, шароити педагогии ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсолро пешниҳод намудааст. Таъкид карда мешавад, ки фарҳанги муошират на танҳо донишдони қоидаҳои одоб, балки қобилияти татбиқи онҳо дар амал, эҳтироми дигарон, риояи меъёрҳои ахлоқӣ, масъулиятшиносӣ ва ҳамкорӣ мебошад.

Муаллиф шароитҳои педагогӣ, ки ба ташаккули одатҳои мусбат мусоидат менамоянд, таҳлил намудааст, аз ҷумла фароҳам овардани муҳити солими педагог-психологӣ, муносибати инсондӯстона ва шахсиятмехвари омӯзгор, истифодаи усулҳои фаъоли таълим (бозӣҳои нақшофарӣ, муҳокима, корҳои гурӯҳӣ), ҳамгироии фанҳои таълимӣ бо унсурҳои тарбиявӣ, намунаи шахсии омӯзгор ва ҳамкорӣ самараноки мактаб бо оила ва ғайра. Зикр карда мешавад, ки танҳо дар ҳолати пайвастигии донишҳои назариявӣ бо таҷрибаи амалии рафтори ҳаррӯза метавон одатҳои устувори мусбии фарҳанги муоширатро дар мактаббачагони хурдсол ташаккул дод.

Калидвожаҳо: шароити педагогӣ, фарҳанги муошират, одатҳои мусбати рафтори ахлоқӣ, мактаббачагони хурдсол, арзишҳои ахлоқӣ.

ИНТЕГРАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИТИВНЫХ ПРИВЫЧЕК КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ШЕРЗОДА Рустам Алихан – соискатель общепедагогической кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. г. Куляб, ул. С. Сафаров, 16, тел.: (+992) 98-784-42-85

Аннотация. В статье автор проанализировал сущность и содержание понятий культуры общения, позитивные привычки нравственного поведения, предложил педагогические условия формирования позитивных привычек культуры общения у младших школьников. Подчеркивается, что культура общения-это не только знание правил этикета, но и умение применять их на практике, уважать окружающих, соблюдать этические нормы, быть ответственным и готовым к сотрудничеству.

Автор проанализировал педагогические условия, способствующие формированию позитивных привычек, в том числе создание здоровой педагогико-психологической среды, гуманистическое и личностно-ориентированное отношение учителя, использование активных методов обучения (ролевые игры, дискуссии, групповые занятия), интеграция учебных дисциплин с образовательными элементами, личный пример учителя и эффективное взаимодействие школы с семьей и др. Отмечается, что только в случае увязки теоретических знаний с практическим опытом повседневного поведения у младших школьников могут сформироваться устойчивые позитивные привычки культуры общения.

Ключевые слова: педагогические условия, культура общения, позитивные привычки нравственного поведения, младшие школьники, моральные ценности.

CONDITIONS FOR THE FORMATION OF POSITIVE COMMUNICATION CULTURE HABITS IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

SHERZODA Rustam Alikhan – Applicant of the University-wide Department of Pedagogy, Abuabdullo Rudaki Kulob State University. 16 S. Safarov Street, Kulob. Phone: (+992) 98-784-42-85.

Annotation. In this article, the author analyzes the essence and content of the concepts of communication culture and positive habits of moral behavior, and proposes pedagogical conditions for the formation of positive communication culture habits in primary school children. It is emphasized that communication culture is not only about knowing the rules of etiquette, but also about applying them in practice, respecting others, following ethical norms, being responsible, and being ready to cooperate.

The author analyzes the pedagogical conditions that contribute to the formation of positive habits, including the creation of a healthy pedagogical and psychological environment, a humanistic and personality-oriented teacher's approach, the use of active learning methods (role-playing games, discussions, and group sessions), the integration of educational disciplines with educational elements, the teacher's personal example, and effective collaboration between schools and families, among others. It is noted that only if theoretical knowledge is linked to practical experience of everyday behavior, can junior schoolchildren develop stable positive habits of communication culture.

Keywords: *pedagogical conditions, communication culture, positive habits of moral behavior, junior schoolchildren, moral values.*

Мактаби муосир бо дарназардошти талаботу ниёзҳои ҷомеа ҷаҳониро худро ба самте рағбат месозад, ки таҷрибаи ғании арзишҳои ахлоқии дар ғулаи таърих ташаккули фарҳанг ба насли наврас интиқол диҳад. Аз ҷумла, яке аз вазифаҳои асосии он дар насли наврас тарбия намудани одатҳои мусбии фарҳанги муошират ба ҳисоб меравад. Тарбия намудани одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол дар сутате натиҷаи дилхоҳ дода метавонад, ки заминаҳои он дар синни хурди мактабӣ ва пеш аз он гузашта шаванд. Ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират, рағбат мурағбат ва дарозмуддат буда, роғбатии мақсадноки омӯзгорон ва падару модаронро талаб менамояд. Ин рағбат зарурати пайвастании рағбатии таълим ва тарбияро дар маҷалаи мақсуд тақозо мекунад. Бо ин мақсад, муассисаи таълимӣ бояд ҷунун таҷрибаи иҷтимоии рағбатро ба роғбат монад, ки мактаббачагони хурдсол таъволи худро таъволи худро дар назди ҷомеа, коллектив ва ҳамдигар дар сатҳи маъсулиятшиносӣ иҷро менамоянд. Дар ин замина, мактаб на танҳо интиқолдиҳандаи маҷмӯи муайяни донишҳо, балки муҳити ташаккули шахсияти ҷаҳонӣ, дониш мавқеи шахрвандӣ, ахлоқӣ шоиста, фарҳанги баланди муошират ва рағбати намунавӣ ба шумор меравад.

Ҳангоми муайян намудани мағҳуми одатҳои мусбии фарҳанги муошират мо ба таълимоти классикони педагогика тақя намудем, ки моҳият ва мағмуми ахлоқро дар робитаи диалектиии ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва фардӣ дар шуури шахсият шарҳ медиҳанд. Классикони педагогика заминаҳои илмӣ мағҳуми ахлоқ ва фарҳанги муоширатро асоснок намуда, онро ҳамҷун унсӯри муҳими рушди шуури ҷамъиятӣ арзёбӣ кардаанд. Дар таҳқиқоти онҳо фарҳанги муошират ҳамҷун як ҷузъи ахлоқ асоснок гардида, нақши он дар ташаккули шахсият рағбат нишон дода шудааст.

Ҷунун рағбатии назариявӣ барои муайян намудани хусусиятҳои ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират аҳамияти калидӣ дорад. Дар мақола инҷунун мавқеи файласуфон оид ба шуури ҷамъиятӣ ҳамҷун рағбатии ҷаҳонӣ эҷодӣ, ки воқеияти иҷтимоиро инъикос менамояд, ба эътибор гирифта шудааст. Ҳамзамон, таъкид менамоем, ки роғби самараноки ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират иштироки бошууруна ва ҷаҳонлоии мактаббачагони хурдсол дар ҳаёти коллективи мактабӣ ва оила мебошад.

Дар назди мактаб бошад, вазифаҳои нисбатан ҷиддии тарбияи одатҳои мусбии фарҳанги муошират ва амалӣ намудани роғбу усул ва шароитҳои пешрафтаи ин рағбат гузашта шудааст. Маҷалаи асосӣ калидӣ ин ягонагии қавлу амал ба ҳисоб меравад. Кӯшишҳои мо ҷиҳати баланд бардоштани ахлоқ, маданияти рағбат самарай дилхоҳ намедиҳанд, агар онҳо бо корҳои амалӣ бағри баланд бардоштани маданият дар мактаб, оила, ҷойҳои ҷамъиятӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ пурзӯр карда нашаванд.

Дар рағбатии омӯзиши маҷалаи ташаккул додани одатҳои мусбии фарҳанги муоширати мактаббачагони хурдсол мо ба таҳқиқоти файласуфон-этиқҳо, ки хусусиятҳои хося тарбияи ахлоқӣ, мақсад ва роғбу воқитаҳои ташаккули он, мағҳуми мундариҷаи тарбияи ахлоқиро таҳлилу баррасӣ намудаанд, тақя намудем. Файласуфон вазифаҳои зерини ахлоқро, аз қабилӣ инсондӯстӣ, арзишнокию самтнокии ахлоқ, батанзимдарорӣ, назарияи ғнесеологӣ, вақҳнокӣ, арзишнокию робитанокии ахлоқ ва пешгӯикуниро кушода додаанд.

А.И. Титаренко моҳият ва вазифаҳои ахлоқро муайян намуда, қайд менамояд, ки «ахлоқнокӣ барои инсон нақши ивазнашавандаи «қутбнамо»-и (компас) рағбатро иҷро менамояд, ки имкон медиҳад шахс ба таври самаранок мавқеи худро дар ҳаёти ҷамъиятӣ, дунёи маҳсули фарҳангӣ, ҷаҳони арзишҳои иҷтимоӣ муайян намояд [10, с. 99].

Файласуфон робитаи байни ахлоқ ва ҷомеаро мавриди омӯзиш қарор дода, ба ҳулоасе омаданд, ки шуури ҷамъиятӣ ҳастии ҷамъиятиро муайян месозад. Дар ин маврид дар маркази диққат на он робитаҳо қарор доранд, ки аз ҳастии ҷамъиятӣ ба шуури

ҷамъиятӣ равона карда шудаанд, балки ҳамагон робитаҳои мутақобилаи аз шуури ахлоқӣ ба ҳастӣ ва ба ҷомеа нигаронидашуда қарор доранд.

Ғояи ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар ҳонандагон дар таҳқиқотҳои педагогҳои машҳур А.С. Макаренко, Н.К. Крупская ва В.А. Сухомлинский амиқ таҳлил гардидааст. Онҳо бар он ақида буданд, ки фарҳанги муошират дар сурате амалӣ мегарданд, ки агар мактаббачагон маънӣ ва мафҳуми аслии мақсадҳои дар назди ҷомеа гузоштаро дарк намоянд.

Н.К. Крупская менависад: «Одаме, ки қору амалаш аз якдигар фарқ мекунад, ба ҳеҷ дарде даво шуда наметавонад. Ў ба осонӣ ба доми шахси разил афтида, ба қоре хиёнат мекунад, ки барои он мубориза бурда истодааст». Бинобар ин, ӯ таъкид менамояд, ки дар ҳонандагон бояд чунин маҳоратеро тарбия намоем, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаашон тарзи рафтори дурустро на дар суҳан, балки дар амал интиҳоб намоянд.

Масъалаи ташаккули фарҳанги муоширати ҳонандагон дар мақола ва асарҳои педагоги барҷаста А.С. Макаренко ҳаматарафа асоснок карда шудааст. Ў барномаи комили назарияи ахлоқро дар алоқамандӣ бо фарҳанги муошират қор карда баромада, онро дар ҷаласаҳои умумӣ ба самъи тарбиятгирандагони худ пешниҳод менамуд. Барои амалӣ намудани ин барнома омӯзгоронро зарур аст, ки доир ба мақсади тарбияи ахлоқӣ тасаввуроти қомил дошта бошанд, таъкид менамуд А.С. Макаренко. Бинобар ин, дар таҳқиқотҳои илмӣ А.С. Макаренко назарияи ахлоқ, шарҳу эзоҳи усулҳои ахлоқ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. «Ман дар хотир дорам, ки баъди як сӯҳбат дар мавзӯи ахлоқ чи тавр зуд ва бо хушнудӣ коллективи ман дар баъзе ҳолату вазъиятҳо ба вучуд меомад. Як қатор сӯҳбат ва силсиласӯҳбатҳо дар мавзӯи ахлоқ миёни коллективи ман муҳити солими фалсафиро ба миён меовард», - менависад А.С. Макаренко [4, с. 142].

В.А. Сухомлинский чунин меҳисобад, ки ягонагии донишҳои ахлоқӣ ва фарҳанги муошират, пеш аз ҳама, дар меҳнат, мубориза ва дар қору фаъолияти воқеии ҳаррӯза ба миён меоянд. Ў бо далелҳои дақиқу равшан таъия намуда, роҳу воситаҳои ба даст овардани ягонагии донишу рафторҳои ахлоқ фарҳанги муоширати ҳонандагонро дар айёми бачагӣ ва ҳамчунин дар замони хурдсолӣашон нишон додааст. Дар асоси далелҳои дақиқу равшан ба исбот намудааст, ки роҳи ташаккули ягонагии донишу рафторҳои ахлоқӣ ва фарҳанги муошират тавассути одатҳои ахлоқӣ ва шуури ахлоқӣ сурат мегирад. Ў тасдиқ менамояд, ки асоси шуури ахлоқӣ дар давраи бачагӣ ва наврасӣ гузошта мешавад. «Маҳз дар хурдсолӣ, ки қалб қур аз таъсири эҳсосот аст, мо метавонем дар назди кӯдакон меъёрҳои ахлоқии умумибашарию возеҳу равшан қушода, алифбои ахлоқро омӯзонем» [9, с. 160]. Педагоги боистеъдод маҳз ҳамагон меъёрҳои асосии ахлоқро нишон додааст, ки онҳо барои наврасон ҳамчун алифбои фарҳанги муошират хидмат менамоянд.

Вазъи масоили ташаккул додани одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол дар муассисаҳои таҳсилоти умумии дорои таҷрибаи пешқадам аз ҷониби мо ба таври равшан таҳлилу ҷамъбаст шудааст. Хулоса ва таҳлили таҷрибаи педагогӣ ба мо имконият фароҳам овард, ки хусусиятҳои ҳоси одатҳои мусбии фарҳанги муоширати мактаббачагони хурдсолро ошқор намуда, вазъи дақиқу равшани масоили таҳқиқшударо дар мактабҳои зиёд муайян намуда, дастовардҳо ва қамбудиҳоро дар қори тарбиявии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар масъалаи маққур ошқор созем. Илова бар ин, дар рафти таҳқиқот нақши муҳими ягонагии донишу рафторҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол дар ташаккули фарҳанги муоширати мактаббачагони хурдсол муайян қарда шуд.

Барои муайян намудани аҳамияти одатҳои мусбии фарҳанги муошират ҳамчун яке аз сифатҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол аз ҷониби мо барномаи маҳсули мушоҳида тартиб дода шуда, ҳамчунин маҷмӯи усулҳои таҳқиқӣ қор қарда баромада шуданд. Барномаи мушоҳида ва усули таҳқиқ барои ба даст овардани чунин маълумотҳо равона қарда шудааст:

1. Тавсифи фаъолияти омӯзгорон оид ба ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муоширати мактаббачагони хурдсол дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

2. Тавсифи фаъолияти омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ оид ба ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муоширати мактаббачагони хурдсол ҳангоми гузаронидани сӯҳбатҳои ахлоқӣ дар асоси мавзӯҳои махсуси коркардашуда дар синфҳои озмоишӣ ва муқаррарӣ.

3. Мундариҷаи тасаввуротҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол оид ба одатҳои мусбии фарҳанги муоширати мактаббачагони хурдсол: мазмунӣ дараҷаи ибтидоии тасаввуротҳо оид ба одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол ва тавсифи тағйирёбии онҳо вобаста ба гузаронидани сӯҳбатҳои ахлоқии ҷамъбасти.

4. Дастовардҳо дар ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол.

Дар натиҷаи сӯҳбат ва гузаронидани пурсишномаҳо мо хусусияти махсуси тасаввурот ва дарки омӯзгоронро роҷеъ ба ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муоширати мактаббачагони хурдсол муайян намудем. Фикру ақида ва андешаҳои омӯзгоронро дар бораи ин ё он усулҳои таъсирбахш ва судманди ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол дақиқ намудем. Ҳамзамон муайян намудем, ки то кадом андоза омӯзгорон дар ин масъала хусусиятҳои фардӣ ва психологию синнусолии хонандагонро ба ҳисоб мегиранд.

Ҳамгироии шароити педагогии ташаккул додани одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол яку яқбора муяссар намешавад. Ин кори тадриҷӣ ва мунтазамро тақозо мекунад.

Дар раванди ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол донишҳои ахлоқӣ ва рафторҳои ахлоқӣ ҳамчун заминаи методологӣ муошират мавқеи калидӣ дорад. Донишҳои ахлоқӣ ва рафторҳои ахлоқӣ дар робитаи мутақобила қарор дошта, якдигарро пурра ва такмил медиҳанд. Таъсири мутақобилаи онҳо дар он зоҳир мегардад, ки дониш ҳамчун ҷанбаи маърифатӣ рафторро самт медиҳад ва рафтори амалӣ, дар навбати худ, устуворӣ ва эътимоднокии донишхоро таъмин менамояд. Чунин алоқамандӣ ба қонуни фалсафии ягонагӣ ва муборизаи ба ҳам зидҳо таъя мекунад, ки тибқи он унсурҳои ба ҳам вобаста дар таъсири мутақобила рушд намуда, якдигарро мукамал мегардонанд. Дар соҳаи педагогика ин қонун дар ҳамгироии дониш ва рафтори ахлоқии мактаббачагон ифода меёбад, ки маҳз дар заминаи он одатҳои устувори фарҳанги муошират ташаккул меёбанд.

Яке аз шароити муҳими педагогӣ дар мактаббачагони хурдсол ташаккул додани фарҳанги мусбии муошират ташкили фаъолияти коллективонаи мақсаднок мебошад. Омӯзгор бояд тақсими одилонаи вазифахоро миёни хонандагон таъмин намояд, то ки принсипи «баробар» ва «мувофиқи таъвоноӣ» риоя гардад. Дар чунин шароит кӯдакон мафҳуми адолат, масъулият ва эҳтироми мутақобиларо на танҳо дар сатҳи назариявӣ, балки дар амал дарк менамоянд. Таҷрибаи фаъолияти яққоя ба ғанӣ гардидани тасаввуроти мактаббачагони хурдсол оид ба фарҳанги мусбии муошират мусоидат мекунад.

Бояд зикр намуд, ки байни тасаввуротҳои мактаббачагони хурдсол оид ба фарҳанги мусбии муошират ва рафтори ахлоқӣ робитаи мураккаб мавҷуд аст. Дар баъзе ҳолатҳо кӯдакон меъёрҳои фарҳанги муошират қабл аз дарки амиқи онҳо иҷро менамоянд, зеро ба талаботи омӯзгорон ва қалонсолон таъя мекунаанд. Аммо барои ташаккули одатҳои устувор зарур аст, ки ин донишҳо ба эътиқоди шахсӣ табдил ёбанд. Танҳо дар ин сурат худбаҳодиҳӣ, худназорат ва қобилияти арзёбии рафтор аз нигоҳи меъёрҳои неқӣ ва бадӣ ташаккул меёбад.

Дар ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират риояи як қатор талаботи педагогӣ зарур мебошад, аз ҷумла:

- ташаккули кӯшиши такмил додани рафтор мутобиқи меъёрҳои ахлоқӣ;
- иҷрои қоидаҳои умумикабулшудаи фарҳанги муошират;
- муқовимат ба рафторҳои ғайриахлоқӣ;
- рушди ҳамкорӣ ва ғамхорӣ нисбат ба ҳамсолон;
- ташаккули малакаи худназораткунӣ ва худбаҳодиҳии рафтори худ.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ихтилофи байни дониш ва рафтори ахлоқи мактаббачагони хурдсол оид ба фарҳанги муошират дар натиҷаи сатҳи аз худ намудани донишҳо, набудани роҳбарии пайгиروнаи педагогӣ, ҷалб накардани ҳамаи хонандагон ба ҷаҳлияти коллективона ва номувофиқатии сухан ва амали калонсолон ба вучуд меояд. Бартараф намудани ин омилҳо яке аз шартҳои муҳими педагогии ташакули фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, танҳо дар ҳамгироии шароити педагогӣ ташаккули одатҳои мусбии фарҳанги муошират дар мактаббачагони хурдсол ташаккул ёфта, ба ҷузъи таркибии шахсияти онҳо мубаддал мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Богданова, О.С., Петрова, В.И. Воспитание культуры поведения учащихся 1–3 классов. – 2-е изд., испр. – М.: Просвещение 1978. – 159 с.
2. Бондаревская, Е.В. Опыт выявления уровня нравственной воспитанности учащихся // Советская педагогика. – 1965, №4. С. 122 – 131.
3. Связь развития коллектива и нравственного формирования личности. Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – Л., 1983. – 37с.
4. Макаренко, А.С. Методика организации воспитательного процесса. // пед. соч. в 8-ми т. Т.1.-М.: Педагогика, 1983.- С. 267- 329.
5. Макаренко, А.С. Пед. соч. в 8-ми т. Т. 4. М.: Педагогика, 1984. –С. 41 – 375.
6. Мораль и этическая теория./ Под ред. О.П. Целиковой.-М.: Изд.-во «Наука», 1974. – 295 с.
7. Петрова, В.И. Воспитание и развитие нравственного сознания и поведения школьников. Автореф. дис. ... д-ра. пед. наук.–М., 1982.– 42 с.
8. Поляков, В.Н. Формирование единства нравственных знаний и поведения у учащихся 4-5 классов в учебной и внеучебной деятельности. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1982. – 20 с.
9. Сухомлинский, В.А. Избр. пед. соч., в 3-х т. Т.3. – М.: Педагогика, 1981. – 640 с.

ОПТИМИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

АБДУЛАХАДОВА Анорби Сафоловна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры языков Таджикский технический университет им. акад. М. С. Осими. **E-mail:** anorbiabdulahadova@gmail.ru, **тел.:** (+992)985-96-42-74

В статье рассматривается проблема оптимизации педагогических условий для формирования ключевых компетенций у студентов неязыковых специальностей. На основе анализа отечественной и зарубежной литературы автором предложено понимание термина «компетенция» как интеграции знаний, умений, отношений, установок и ценностей. Обоснована значимость ключевых компетенций (лидерство, командная работа, критическое мышление, межкультурное взаимодействие и др.) для успешной профессиональной деятельности.

Описываются уровни сформированности компетенций и приводятся результаты исследования по определению уровня сформированности основных компетенций у студентов технической специализации. Подчеркивается необходимость использования интерактивных методов и диалогового обучения для эффективного формирования компетенций. Особое внимание уделено определению основных языковых компетенций (коммуникативной, межкультурной, регулятивной и лингвистической) в контексте предмета «Иностранный язык» и их роли в профессиональной компетентности будущего специалиста. Проанализированы различные подходы к структурированию иноязычной

коммуникативной компетенции, выделены ключевые элементы ее структуры: личностные качества, навыки, умения и знания.

Ключевые слова: оптимизация, педагогические условия, формирования, ключевые компетенции, студенты, неязыковые специальности, интеграция, знание, умение, отношение, ценности, интерактивные методы.

МУНОСИБСОЗИИ ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ АСОСӢ ДАР ДОНИШЧӢӢНИ ИХТИСОСҲОИ ҒАЙРИЗАБОНӢ

АБДУЛАҲАДОВА Анорбӣ Сафоловна – номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. **E-mail:** anorbiabdulahadova@gmail.ru, **тел.:** (+992) 985-96-42-74

Дар ин мақола мушкилоти мусоидсозии шароитҳои педагогӣ барои рушди салоҳиятҳои калидӣ дар донишчӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ баррасӣ мешавад. Дар асоси таҳлили адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ, муаллиф дарки истилоҳи "салоҳият"-ро ҳамчун ҳамгироии дониш, малака, муносибат ва арзишҳо пешниҳод мекунад. Аҳамияти салоҳиятҳои калидӣ (роҳбарӣ, қори дастаҷамъона, тафаккури интиқодӣ, муоширати байнифарҳангӣ ва ғайра) барои фаъолияти муваффақонаи касбӣ асоснок карда шудааст.

Сатҳҳои рушди салоҳият тавсиф карда шудаанд ва натиҷаҳои таҳқиқот барои муайян кардани сатҳи рушди салоҳиятҳои асосӣ дар донишчӯёни ихтисосҳои техникаӣ пешниҳод карда мешаванд. Зарурати истифодаи усулҳои интерактивӣ ва омӯзиши муколамавӣ барои рушди самараноки салоҳият таъкид карда мешавад. Таваҷҷӯҳи махсус ба муайян кардани салоҳиятҳои калидии забонӣ (коммуникативӣ, байнифарҳангӣ, танзимкунонда ва забонӣ) дар заминаи фанни "Забони хориҷӣ" ва нақши онҳо дар салоҳияти касбии мутахассисони оянда равона карда шудааст. Равишҳои гуногун барои сохторбандии салоҳияти муоширатии забони хориҷӣ таҳлил карда мешаванд ва унсурҳои асосии сохтори он: сифатҳои шахсӣ, малака, қобилият ва донишҳо қайд карда мешаванд.

Калидвожаҳо: беҳсозӣ, шароити педагогӣ, рушд, салоҳиятҳои асосӣ, донишчӯён, ихтисосҳои ғайризабонӣ, ҳамгироӣ, дониш, маҳорат, муносибат, арзишҳо, усулҳои интерактивӣ.

OPTIMIZING PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING KEY COMPETENCIES IN STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

ABDULAKHADOVA Anorbi Safolovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Languages, Tajik Technical University named after Academician M. S. Osimi. **E-mail:** anorbiabdulahadova@gmail.ru, **phone:** (+992) 985-96-42-74

This article examines the problem of optimizing pedagogical conditions for developing key competencies in students of non-linguistic specialties. Based on an analysis of domestic and international literature, the author proposes an understanding of the term "competency" as the integration of knowledge, skills, attitudes, and values. The importance of key competencies (leadership, teamwork, critical thinking, intercultural interaction, etc.) for successful professional performance is substantiated.

The levels of competency development are described and the results of a study to determine the level of development of core competencies in students of technical specializations are presented. The need for the use of interactive methods and dialogue-based learning for effective competency development is emphasized. Particular attention is paid to defining key language competencies (communicative, intercultural, regulatory, and linguistic) in the context of the subject "Foreign Language" and their role in the professional competence of future

specialists. Various approaches to structuring foreign language communicative competence (FLCC) are analyzed, highlighting key elements of its structure: personal qualities, skills, abilities, and knowledge.

Keywords: *optimization, pedagogical conditions, development, key competencies, students, non-linguistic specialties, integration, knowledge, skill, attitude, values, interactive methods.*

Анализ зарубежной и отечественной методической литературы показывает отсутствие единого, общепринятого определения понятия "компетенция", что свидетельствует о продолжающемся процессе его теоретического осмысления. Эффективное применение данного понятия в практике возможно лишь при понимании его комплексной природы, представляющей собой интеграцию знаний, умений, отношений, установок и ценностей, оказывающих равноценное влияние на осуществление профессиональной деятельности.

Ключевым аспектом компетентности, следовательно, является способность осуществлять разнообразную деятельность, опираясь на совокупность профессионального опыта, сформированных отношений, развитых умений и полученных знаний. В соответствии с подходом Е.В. Сартаковой, Ю.В. Коновалова, А.А. Муравьева и О.Н. Олейникова, к ключевым компонентам компетенции относятся: знания, приобретаемые в процессе когнитивной деятельности; умения как целенаправленное выполнение конкретных задач; отношения, отражающие позицию специалиста к карьере, самосовершенствованию и объектам (субъектам) профессиональной деятельности; и опыт, представляющий собой осмысленное и интегрированное личностью профессиональное и жизненное содержание [9, С. 12].

Понятие «ключевые компетенции» самим названием предполагают свое основное положение по отношению к другим, предметно-ориентированным и конкретным компетенциям, они имеют характер надпредметный и надпрофессиональный и являются общими для любого вида деятельности.

Владение ключевыми компетенциями следует рассматривать как социальный заказ современного общества, который отражен в образовательных стандартах в виде универсальных компетенций выпускников вузов, которые должны быть сформированы в ходе реализации учебной программы; лидерство и командная работа; критическое и системное мышление; межкультурное взаимодействие; разработка и осуществление проектов; безопасность жизнедеятельности; саморазвитие и самоорганизация.

По мнению И.В. Новгородцевой, успешная профессиональная деятельность во многом зависит от степени развития ключевых универсальных компетенций. Данные компетенции, сформированные в контексте расширения коммуникативных способностей будущего профессионала, позволяют ему осознать смысл профессионального контекста, который необходим для успешного решения профессиональных задач, повысить свою трудовую и образовательную мобильность, а значит, и конкурентоспособность в своей профессиональной сфере, определить векторы своего дальнейшего саморазвития [1, С. 23-28].

Уровни сформированности основных компетенций, представленные Мартяновой И.А., позволяют выявлять способность студента ориентироваться в разных ситуациях социального характера, объективно оценивать эмоциональные состояния и личностные особенности окружающих, уметь адекватно общаться с другими людьми, быть готовым к командной работе [8].

Благодаря полученному опыту удалось осуществить определение уровней сформированности основных компетенций по дисциплине «Управление персоналом» у студентов технической специализации. Выяснилось, что 15% продемонстрировали высокий уровень ключевых компетенций, тогда как у 30% студентов их сформированность оказалась на низком уровне.

Следует отметить, что ключевые компетенции формируются через обучение, в основе которого лежит метод решения проблем в рамках ситуаций реальной трудовой

деятельности, или ситуаций, имитирующих такую деятельность, а также предполагающего использование интерактивных методов. В связи с этим учебно-воспитательный процесс должен быть организован на основе новых подходов, среди которых в первую очередь следует назвать интерактивное и диалоговое обучение, которое доказало свою эффективность в деле формирования компетенций.

Вместе с тем, следует отметить, что обучение, основанное на компетенциях, следует рассматривать, как обучение, в основе которого лежит определение, усвоение и способность продемонстрировать умения, знания, типы отношений и поведения, которые необходимы для определенной профессии или вида трудовой деятельности.

В контексте представленного исследования основные языковые компетенции следует рассматривать как элементы профессиональной компетентности будущего специалиста. Основными языковыми компетенциями предмета «Иностранный язык» являются: коммуникативная, межкультурная, регулятивная и лингвистическая.

Коммуникативную компетенцию рассматривают в качестве комплекса языковых средств, которые необходимы для построения письменных и устных высказываний, а также знаний о закономерностях, способах и средствах речевого общения. Формирование этой компетенции осуществляется на уроках иностранного языка посредством таких видов речевой деятельности, как полилоги, диалоги и монологи. В рамках данной компетенции должны быть сформированы умения писать, говорить, слушать и читать.

Межкультурная компетенция подразумевает понимание индивидуумом языкового пространства другой социокультуры, способность находить между культурами как различия, так и общие черты, владеть определенным объемом знаний о культуре, язык которой изучается. Межкультурная компетенция характеризуется следующей структурой:

1. Культурно-специальные и общекультурные знания.
2. Владение межкультурной восприимчивостью.
3. Навыки устного общения с людьми, представляющими другую культуру.

Содержательная составляющая обучения иностранным языкам должна содержать в себе: родную культуру студента и культуру страны, язык которой изучается, а также проблемы, характерные для современного поликультурного и многоязычного мира. Другими, словами, «Иностранная литература» как учебная дисциплина выполняет функцию инструмента познания как собственной культуры, так и другой.

В состав регулятивной компетенции включают такие качества, как умение осуществлять речевую коммуникацию в рамках профессиональных ситуаций, способность к анализу итогов своей деятельности, умение анализировать собственный опыт речевого иноязычного общения, а также своевременно вносить необходимые коррективы в свою деятельность. Формирование регулятивной компетенции осуществляется с помощью постановки четко сформулированной цели, самооценки, анализа и контроля за учебной деятельностью.

Лингвистическая компетенция предполагает наличие знаний о речи и языке, навыков работы с материалом языкового характера, умения осуществлять анализ языковых фактов и явлений, строить синтаксически грамотные предложения и правильные формы. Анализ языковых единиц основан на принципе триединства (функция, форма, значение).

Иноязычную коммуникативную компетенцию (далее, ИКК), вопросы ее формирования часто исследуют в своих работах как отечественные, так и зарубежные ученые.

Между тем, до настоящего времени еще не выработан единых подход к определению и пониманию данного понятия. Ряд ученых считают, что ИКК, представляя собой многогранное понятие, состоит из определенных компонентов. Вместе с тем, другая группа исследователей считают ИКК состоящей из субкомпетенций, формирование которых позволяет гармонично развиваться иноязычной коммуникативной компетенции.

Рассмотрим детальнее эти подходы.

Так, по мнению А.Н. Щукина, ИКК следует рассматривать как способность к речевой деятельности через средства изучаемого языка в соответствии с ситуацией и

целью общения в различных сферах деятельности. Ученый предлагает выделить в составе иноязычной коммуникативной компетенции следующие субкомпетенции: языковая, компенсаторная, профессиональная, предметная, дискурсивная [14, С. 139].

По мнению И.Л. Бима, иноязычная коммуникативная компетенция представляет собой способность к иноязычному общению и готовность содействовать студентам в повышении их мотивации глубже познавать культуры страны, язык которой они изучают. Ученый также поддерживал позицию о субкомпетенциях, из которых и состоит ИКК. И.Л. Бим считает, что иноязычная коммуникативная компетенция состоит из учебно-познавательной, компенсаторной, социокультурной, речевой и языковой субкомпетенций.

В.В. Сафонова понимает под иноязычной коммуникативной компетенцией владение на определенном уровне социокультурными, речевым и языковыми навыками, умениями и знаниями, которые позволяют ученику варьировать свои речевым поведением в зависимости от конкретной ситуации в рамках общения. Структура ИКК, по мнению исследователя, состоит из компенсаторной, речевой, социокультурной и языковой компетенций [10, С. 97].

Совет Европы в своем документе, посвященном Общеввропейским компетенциям «...владения иностранными языками...» рассматривает три компонента, составляющих ИКК: прагматический, социолингвистический и лингвистический. Прагматическая составляющая предполагает введение экстралингвистических компонентов, способствующих коммуникации. Социолингвистическая составляющая, связывая между собой остальные элементы ИКК, предусматривает учет социокультурных условий использования того или иного языка. Лингвистическая составляющая предполагает умения и знания в сфере грамматики, лексики и фонетики.

Проанализировав ряд работ, рассматривающих вопросы о компонентах ИКК, мы выявили их ключевые элементы структуры. Это личностные качества, навыки, умения и знания.

Умение следует понимать, как способ выполнения тех или иных действий, освоенный индивидуумом, который обеспечивается всем комплексом приобретенных навыков и знаний. Способность к осознанному действию с опорой на эти навыки и знания. Позволяет выполнять определенные действия как в привычных условиях, так и в изменяющихся.

Навыками называют компоненты осознанного действия индивидуума, сформированные в ходе выполнения данного действия до автоматизма. Навыки зарождаются в виде действий, осознанно направленных на выработку автоматизма, и далее уже становятся автоматизированным способом реализации действия.

Заслуживает внимание определение, предложенное Б.М. Тепловым, рассматривающим способности как особенности индивидуально-психологического характера, позволяющие человеку эффективно осуществлять ту или иную деятельность [12, С. 9-20].

К личностным качествам относят такие социально-значимые качества, которые помогают индивидууму успешно адаптироваться в обществе. В свою очередь, личностные качества подразделяют на две крупных группы - качества психосоциальные и интеллектуальные.

По мнению Д.С. Великого, любая компетенция формируется на основе идеи, которую выдвинул Томас Дюран, об уровнях компетенций, состоящих из опыта, навыков, знания и информации [2, С. 674-677].

Именно на этих уровнях происходит формирование компетенции, другими словами учащемуся необходимо получить знания, выработать навыки и умения, а также участвовать в том виде деятельности, которая способствует развитию его способностей. Повторение такого цикла приводит к приобретению опыта. Завершить цикл целесообразно проверкой сформированности компетенций посредством механизма запланированных целей обучения.

Осмысливая сказанное выше, приходим к выводу, что в основе любого компонента ИКК лежат умения, знания, навыки, врожденные задатки, личностные качества, которые в ходе той или иной деятельности превращаются в способности.

Между этими структурными элементами существует тесная взаимосвязь, они образуют систему взаимодополняющих друг друга компонентов. Процесс формирования и развития этих компонентов является неотъемлемой частью развития личности, становящейся «языковой личностью» через участие в межкультурном и межкультурном общении.

Сформулировав целевую доминанту, мы установили место и роль способностей, умений, навыков и знаний межкультурного характера в структуре ИКК.

По мнению В.В. Сафоновой, коммуникативная иноязычная компетенция, являющаяся понятием многоаспектным, состоит из следующих субкомпетенций [11, С. 4]:

- 1) лингвистическая;
- 2) социокультурная;
- 3) социолингвистическая;
- 4) дискурсивная;
- 5) социальная;
- 6) стратегическая.

С.Г. Тер-Минасова считает, что языки необходимо изучать одновременно с изучением соответствующей культуры, а значит, всей совокупности осваиваемых человеком дискурсивных умений, навыков и знаний будет характерна культурная специфика, поскольку формирование любого дискурса осуществляется в соответствии с законами «конкретного лингвосоциума». Таким образом, овладевая иностранным языком, человек также усваивает комплекс определенных социокультурных, экстралингвистических умений, знаний и навыков, которые характеризуют конкретного носителя иностранного языка как представителя конкретного этнического и языкового сообщества [13, С. 34].

Учитывая эту социальную функцию языка, мы получаем уникальный ориентир при разработке приемов и методов обучения иностранным языкам.

Современный образовательный процесс подразумевает центральное положение обучаемого в качестве «эффективного участника межкультурной коммуникации, который открывает для себя новые аспекты социальной действительности через подключение к ней посредством различных каналов коммуникации».

Межкультурная коммуникация, по мнению В.В. Красных, представляет собой общение между представителями различных лингвокультурных сообществ, которые обладают различными когнитивными национальными основами, являются носителями различных лингвально-ментальных структур. Эффективность такой коммуникации обусловлена общностью социального опыта и знаковых средств, другими словами, человек, желающий стать в другом языковом окружении «своим», должен не только владеть языком, но также обладать социолингвистическими знаниями [3, С. 96].

Резюмируя сказанное выше, приходим к выводу, что при изучении языка следует принимать во внимание различные варианты его употребления различными социальными группами, а также учитывать при изучении культурный контекст. Данный тезис позволяет отделить от других социолингвистическую составляющую, отдав ей приоритетную роль в деле достижения ключевой цели обучению иностранным языкам.

Владеть устной речью означает уметь задать вопрос, ответить на заданный, привести в ходе дискуссии убедительный довод, защитить диплом или проект на иностранном языке, выступить с докладом и т.д.

Владеть письменной речью означает умение создать текстовый документ, вести электронную переписку, знать правила презентации и подачи информации.

В ходе формирования названных основных языковых компетенций следует принимать во внимание дидактические особенности учебного предмета «Иностранный язык». В высшем учебном заведении иностранный язык выступает одновременно в роли средства и цели обучения. Как учебный предмет, иностранный язык отличается своим

многоуровневым, межпредметным, интегрированным, неоднородным и полифункциональным характером. Однако главная особенность иностранного языка как учебного предмета заключается в его так сказать «беспредметности», то есть его изучают в качестве средства общения, тематика же речи определяется извне.

Перечисленные выше дидактические особенности обуславливают, в свою очередь, и особенности построения занятий по данной дисциплине:

1. Учебная деятельность имеет коммуникативную направленность.
2. Применение метода лексической и фонетической зарядки, обучение всем видам речевой активности (писать, слушать, читать, говорить).
3. Акцент в обучении на устную речь.
4. Формирование для студентов искусственной среды общения ввиду недоступности естественной.
5. Диалоговое взаимодействие, в ходе которого его участники выступают в роли равноправных партнеров.
6. Применение накопительного оценивания по каждому виду речевой деятельности.

Ключевые компетенции формируются с опорой на особенности преподавания учебного предмета «Иностранный язык», при этом учебный процесс учитывает следующие принципы:

1. личностное целеполагание предполагает самостоятельный выбор студентом как промежуточных задач и целей, так и конечных. Каждый студент формулирует эту задачу по-своему, учетом своего уровня владения языком, речевого опыта, знаний.
2. продуктивное обучение, предполагающее не столько овладение студентами объемом знаний, умений и навыков, предусмотренных в учебной программе, сколько их совершенствование. Способствует достижению этой цели создание такой образовательной ситуации, которая побуждает студента принимать самостоятельные решения, творчески подходить к решению учебных задач.
3. выбор собственной образовательной траектории означает самостоятельное определение студентом модели своего обучения. Для этого студент должен быть обеспечен инструментами организационной, когнитивной и креативной деятельности.
4. ситуативность обучения - создание такой учебной обстановки, которая вынуждает студента самостоятельно заниматься определением значения незнакомого слова с применением словообразовательных стратегий. Помимо этого, обучающий процесс обязательно должен включать в себя ситуации, которые связаны с будущей профессией студента.
5. образовательная рефлексия, когда студент понимает путь к преодолению лексических проблем через словообразовательную деятельность, что в итоге позволяет ему не только научиться понимать текст, но также осознать способы достижения такого понимания.

Известно, что в ходе обучения иностранному языку ключевыми компетенциями являются профессиональные и общекультурные аспекты, представленные социально-проектными, социально-технологическими, научно-организационными и научно-исследовательскими компетенциями. Для каждой из них характерны свои особенности в контексте прохождения того или иного этапа обучения иностранному языку [7, С. 24].

Мы считаем, что для выпускника вуза важно обладать следующими четырьмя видами культурных компетенций.

Компетенция-1 предполагает умение выпускника строить логически последовательную, аргументированную речь, способность к публичным выступлениям, а также к ведению полемики и дискуссий с языковой позиции.

Компетенция-2 отражает готовность к профессиональной деятельности, что включает в себя умение находить и передавать информацию, накопленную человечеством, создавать условия для формирования профессиональных, социальных и личностных компетенций.

Компетенция-3 означает умение выпускника использовать ключевые положения экономических, гуманитарных и социальных наук при решении профессиональных и социальных задач.

Компетенция-4 означает способность к общению в письменной и устной форме на родном и иностранном языках с целью решения задач межличностного и межкультурного общения.

Предлагаем рассмотреть особенности формирования указанных компетенций в ходе обучения иностранному языку в вузах неязыковой направленности.

Формированию компетенции ОК-1 способствует выполнение заданий по чтению. Например, студентам дается задание разместить в логическом порядке предложенные им разрозненные отрывки с сохранением их общего смысла. Могут даваться задания, определяющие правильность восприятия студента: верно высказывание или нет, соответствует ли оно тексту и т. д. Такие задания могут быть на аудирование или на чтение. Конкретная направленность определяется дисциплиной, которая изучается - деловой иностранный язык, практикум по профессиональной коммуникации либо просто иностранный язык [6, С. 110].

Описание презентаций является частью программы на развитие логичности устных высказываний. Эти задания предназначены для студентов разных уровней и включают в себя разные тематики - от страноведческого международного аспекта до регионального компонента. Студентам также предлагаются хаотично расположенные слайды, которые необходимо устно прокомментировать и расположить в логически правильной последовательности.

В рамках компетенции ОК-2 формируются главным образом навыки устной коммуникации. Это могут быть вопросы к конкретному тексту, требующие расширенных ответов. Упражнения могут также включать в себя построение диалога по заданной теме или прочитанному или прослушанному тексту, аудиторное обсуждение на изучаемом языке профессиональных или бытовых тем.

Компетенция ОК-3 включает в себя навыки перевода и понимания отрывка или целого текста на изучаемом языке, адекватное восприятие прослушанной информации и умение делать из нее собственные выводы. Студенты переводят предложенные тексты, обсуждают ключевые вопросы высказываний или лекций, участвуют в межгрупповом общении по заданной теме, где каждая из групп выражает в аудитории свою аргументированную позицию.

Компетенции ОК-3 и ОК-4 очень близки между собой, поскольку именно общение является главной целью изучения иностранного языка. Мы считаем эту компетенцию самой главной, поскольку иноязычное общение развивает личность в профессиональном, интеллектуальном и культурном аспектах [5, С. 134].

Рассматривая профессиональные компетенции при изучении иностранного языка, мы бы выделили в качестве основных компетенций 3, 5, 6 и 7. В вузах неязыкового профиля они подразумевают следующее.

Формирование компетенции ПК-3 означает активное владение двумя языками как минимум, а также умение использовать их для полноценной профессиональной деятельности. Например, предполагается активное владение английским языком, включая умение писать и говорить. Как правило, в неязыковых вузах предлагается к изучению один язык, главным образом, английский, минимальные требования - знание 2500 лексических единиц, умение их применять в письменной и устной речи, оперировать определенным набором грамматических образцов. Формирование этой компетенции осуществляется через пополнение словарного запаса и его регулярной тренировки в рамках речевых образцов, обучение навыкам письма на иностранном языке, включая составление резюме и другой деловой корреспонденции, а также писем личного характера. Студенты обучаются основным правилам написания подобных текстов, знакомятся с грамматическими клише и шаблонными фразами.

Формирование ПК-5 означает владение языком на уровне, достаточном для делового и межличностного общения, умения осуществлять прямой и обратный перевод

устных и письменных текстов профессионального характера между родным языком и английским. Формирование этой компетенции осуществляется через выполнение упражнений по закреплению нового профессионального словарного запаса, например: завершить словосочетание или предложение, сделать перевод заданного отрывка из статьи в журнале или научного текста, найти и вставить в текст слово, подходящее по смыслу. Помимо этого, студентам предлагается послушать текст по их изучаемой профессии, обсудить его ключевую мысль, дать ответы на вопросы [4, С. 248].

Формирование ПК-6 предполагает знание грамматических и лексических особенностей международных документов, умение делать письменный и устный перевод профессиональных текстов как с родного языка на английский, так и наоборот. Помимо этого, данная компетенция предусматривает навыки профессионального общения на английском языке. Формирование этой компетенции включает в себя занятия по изучению профессионального реферирования и перевода, что входит в программу практикумов по английскому языку. Закрепляются новые слова из профессионального лексикона, отрабатываются грамматические образцы текстов технической направленности и упражнения по технике перевода.

Профессиональная компетенция - 7 означает активное владение языком, умение свободно писать и говорить на нем. В эту компетенцию включены все виды речевой активности, и закрепляется она с помощью соответствующих упражнений и заданий.

Навыки чтения закрепляются через упражнения, в ходе которых подбираются заголовки к отрывкам текста, предлагается ответить на вопросы по отрывкам или целым текстам, логически завершить предложение или фразу.

Навыки аудирования отрабатываются с помощью заданий по определению ключевой мысли услышанного текста, через ответы на вопросы по нему же и т.д.

Навыки говорения формируются через такие упражнения, как описание предложенной картинки, имитация диалога, аргументированные возражения или ответы при общении с собеседником, реакция на высказанную точку зрения. Уровень тем определяется уровнем знаний студентов, а подбор тем может быть самым широким - от профессиональных до бытовых.

Навыки письма формируются через написание эссе, сочинений, изложений, тезисов, аннотаций, рефератов, а также деловых писем и документов. Уровень сложности заданий варьируется в зависимости от уровня подготовки студентов и целей обучения.

Таким образом, формирование указанных компетенций в процессе обучения иностранному языку в неязыковом вузе является многогранным и комплексным процессом, включающим в себя различные виды речевой деятельности. Важно отметить, что успешное формирование данных компетенций требует использования разнообразных методов и приемов обучения, а также учета индивидуальных особенностей студентов.

Эффективность формирования иноязычных компетенций также зависит от мотивации студентов и их активной вовлеченности в учебный процесс. Преподаватели должны создавать стимулирующую образовательную среду, предлагать интересные и актуальные задания, а также обеспечивать обратную связь, которая позволяет студентам отслеживать свой прогресс и совершенствовать свои навыки.

В заключение, следует подчеркнуть, что формирование компетенций ОК-1, ОК-2, ОК-3, ОК-4, ПК-3, ПК-5, ПК-6 и ПК-7 является неотъемлемой частью подготовки конкурентоспособных специалистов, способных успешно взаимодействовать в международной профессиональной среде. Интеграция иностранного языка в учебный процесс неязыковых вузов способствует развитию не только лингвистических, но и когнитивных, коммуникативных и социокультурных навыков, необходимых для успешной карьеры в современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Багдасарьян, Н.Г. Ещё раз о компетенциях выпускников инженерных программ, или Концепт культуры в компетенциях инженеров / Н.Г. Багдасарьян, Е.А. Гаврилина // Высш. образование в России. – 2010. - № 6. – С. 23 – 28.
2. Великий, Д. С. К вопросу об обобщённой структуре компетенций и уровнях их развития в области школьного и высшего образования // Молодой ученый. 2013. №5. С. 674-677.
3. Красных, В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М., 2003. - С.96.
4. Лихачева, О.Н. Реализация лингвистического компонента иноязычной коммуникативной компетенции на занятиях по английскому языку в неязыковом вузе. Научные труды Кубанского государственного технологического университета. Краснодар, 2016. – С. 248.
5. Лихачева, О.Н. Сущность гуманитарного компонента в рамках неязыкового вуза на примере английского языка. Булатовские чтения. ООО «Издательский Дом-Юг». Краснодар, 2018, Т. 7. – С. 134.
6. Лихачева, О.Н. Творческая работа студентов-нелингвистов как аспект развития иноязычной коммуникативной компетенции. Булатовские чтения. ООО «Издательский Дом - Юг», Краснодар, 2018; Т. 7. – С. 110.
7. Лихачева, О.Н., Рубан, Д.А., Черкесов, Т.А. Особенности иноязычной коммуникативной компетенции в условиях современного неязыкового вуза. Взаимодействие науки и общества: проблемы и перспективы. Международная научно-практическая конференция. Стерлитамак, АМИ, 2017. - С. 24.
8. Мартыанова, И.А. Формирование коммуникативной компетентности студентов технического вуза: дис. ...канд. пед. наук 13.00.01. Волжский государственный инженерно-педагогический университет. – Н. Новгород, 2009. – 229 с.
9. Олейникова, О. Н., Муравьева, А. А., Коновалова, Ю. Н., Сартакова, Е. В. Модульные технологии: проектирование и разработка образовательных программ: учеб. пос. М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2010. – С. 12.
10. Сафонова, В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. Воронеж, 1996. - С.97.
11. Сафонова, В.В. Методика обучения иностранным языкам. Языковая педагогика в схемах и таблицах. Тема: Многоуровневость в языковом образовании: общеевропейский и национальный подходы // Методические тетради. М., 2008. - С. 4.
12. Теплов, Б. М. Проблемы индивидуальных различий. М., 1961. С. 9-20.
13. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2008. - С.34.
14. Щукин, А.Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика. М., 2004. - С.139.

САМАРАНОКИИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТУ МАЛАКАҲО ВА ДОНИШИ ДОНИШҚЎЁН ДАР РАВАНДИ МАШҒУЛИЯТҲОИ ГАНДБОЛ

НОЗИМОВ Зафар Тагаевич - унвонҷӯи Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов. **Email:** zafar_nozimov@gmail.ru, **тел.:** (+992) 935-25-83-83

Аннотатсия. Дар мақола самаранокии ташаккули маҳорату малакаҳо ва дониши донишқӯён дар раванди машғулиятҳои гандбол мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ба гузаштаи таърихи бозии гандбол равшанӣ андохта, рушди онро ба марҳилаҳо тақсим намуда, таъкид менамояд, ки фаъолияти ҳаракатии гандболбозон дар бозӣ на танҳо ҷамъи усулҳои алоҳидаи муҳофизат ва ҳамла, балки маҷмӯи амалҳои мебошад, ки бо мақсади умумӣ ба низомии ҷонаи динамики муттаҳид шудаанд. Зимнан, муваффақияти амалҳои ҳаракатӣ аз устуворӣ ва тағйирёбандагии малакаҳо, сатҳи рушди сифатҳои ҷисмонӣ ва зеҳнии бозингарҳо вобаста мебошад.

Қайд карда мешавад, ки дар раванди машғулиятҳои таълимию тамрини гандбол саломатии машқварзон таҳким ёфта, сифатҳои ҷисмонии онҳо (қувва, суръатнокӣ, чолокӣ, тобоварӣ) тақмил меёбанд. Инкишофи ҷисмонӣ тақмил ёфта, часурӣ, боазмӣ ва ирода ба ғалаба тарбия меёбанд. Барои ин истифодаи самарабахши воситаҳои гандбол дар раванди тарбияи ҷисмонии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти бояд бо заминаи кифояи методӣ барои ташкил ва гузаронидани машғулиятҳо таъмин бошад.

Калидвожаҳо: маҳорату малакаҳо, бозии гандбол, низоми тарбияи ҷисмонӣ, донишҷӯён, даста, варзиш, Бозиҳои олимпӣ, машқварз, машғулиятҳои таълимию тамринӣ.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ И ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ ГАНДБОЛА

НОЗИМОВ Зафар Тагаевич - соискатель Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова. **Email:** zafar_nozimov@gmail.ru, **тел.:** (+992) 935-25-83-83

Аннотация. В статье рассматривается эффективность развития умения, навыков и знаний студентов в процессе занятий гандболом. Автор проливает свет на историческое прошлое игры в гандбол, делит ее развитие на этапы и подчеркивает, что двигательная деятельность гандболистов в игре является не только суммой отдельных приемов защиты и нападения, но и комплексом действий, объединенных единой целью в единую динамическую систему. При этом двигательные действия зависят от устойчивости и вариативности навыков, уровня развития физических и интеллектуальных качеств игроков.

Отмечается, что в процессе учебно-тренировочных занятий гандбола укрепляется здоровье занимающихся, совершенствуются их физические качества (сила, быстрота, ловкость, выносливость). Совершенствуется физическое развитие, воспитываются смелость, решительность и воля к победе. Для этого следует, чтобы эффективное использование средств гандбола в физическом воспитании студентов учебных заведений было обеспечено достаточной методической базой для организации и проведения занятий.

Ключевые слова: умения и навыки, игра в гандбол, система физического воспитания, студенты, команда, спорт, Олимпийские игры, занимающийся, учебно-тренировочные занятия.

THE EFFECTIVENESS OF DEVELOPING STUDENTS' SKILLS AND KNOWLEDGE DURING HANDBALL LESSONS

NOZIMOV Zafar Tagayevich - degree applicant at the Tajik Institute of Physical Education named after S. Rahimov. **Email:** zafar_nozimov@gmail.ru, **phone:** (+992) 935-25-83-83

Annotation. This article examines the effectiveness of developing students' skills, abilities, and knowledge during handball lessons. The author sheds light on the historical past of the game of handball, divides its development into stages and emphasizes that the movement activity of handball players in the game is not only the sum of individual defense and attack techniques, but also a set of actions united by a single goal into a single dynamic system. At the same time, movement actions depend on the stability and variability of skills, the level of development of the physical and intellectual qualities of the players.

It is noted that in the process of training sessions of handball, is strengthens the health of those involved, improve their physical qualities (strength, speed, dexterity, endurance). It improves the physical development, develops courage, determination and the will to win. To do

this, it is necessary that the effective use of handball in the physical education of students of educational institutions is provided with a sufficient methodical basis for organizing and conducting classes.

Keywords: *handball game, physical education system, students, team, sports, Olympic Games, involved, educational-training classes.*

Дар миёни ҳамаи бозиҳои варзишӣ гандбол, ба ақидаи мо, ба дараҷаи бештарин афзалияти онҳоро таҷассум месозад. Он сифатҳои барои даванда, ҷаҳанда, ҳаводиханда, гимнастро инкишоф дода, тафаккури бозингарии тактикӣ, қувваи ирода, ташаббуснокӣ, дастаҷамъиро тарбияи карда, ҳамин тариқ, усули муосири такмили варзишӣ ба ҳисоб меавад. Аз нуқтаи назари ташкилӣ ба афзалиятҳои гандбол лозим аст соддагии асбобу лавозимо, номураккабии нисбии макони интиҳоби бозӣ ва таҷҳизоти онро нисбат дода мумкин аст: онро ҳам дар толори варзишӣ, ҳам дар майдончаҳои кушод гузаронидан мумкин аст. Аз ин рӯ, гандбол дар баробари футбол, волейбол, баскетбол ва намудҳои дигари бозӣ дар барномаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии бояд мақоми муносиби худро пайдо кунад. Дара адабиёти мавҷудаи педагогӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз мавзӯи самаранокӣ ташаккули маҳорату малакаҳо ва дониши донишҷӯён дар раванди машғулиятҳои гандбол мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, мақсади таҳқиқоти мазкур муайян кардани самарабахшии ташаккули маҳорату малакаҳо ва дониши донишҷӯён дар раванди таълими бозии гандбол мебошад.

Барои амалӣ намудани вазифаҳои гузошташуда маҷмӯи **методҳои** зерин: таърихӣ-муқоисавӣ, таҳлили адабиёти илмӣ ва методӣ; методи таҳлили низомнок, мушоҳидаи педагогӣ аз болои раванди таълим мавриди истифода қарор дода шуданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Машғулиятҳои гандбол монанди машғулиятҳои дигари тарбияи ҷисмонӣ шакли асосии машғулиятҳо ба шумор мераванд. Мақсадҳои умумии таълимию тарбиявӣ оид ба гандбол бо барнома муайян гардида, дар низоми вазифаҳои ҷузъӣ ҳангоми банақшагирии қор барои давраи муайян (ҷорак, сол, марҳилаи тамрин) мушахас карда мешаванд. Дарс бояд ҳатман вазифаҳои таҳсилотиро дар бар гирад. Ин бо шарҳу тавзеҳи пайвастаи мавод оид ба азхуд кардани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо, истифодаи маҷмӯи машқҳои гуногун, воябандии дурусти сарборихи ҷисмонӣ ва психикӣ ба даст меояд.

Гандбол ба забони англисӣ ҳамчун handball аз hand - даст ва ball - тӯб садо медиҳад. Федератсияи байналмилали гандбол (бо забони англисӣ: International Handball Federation, IHF) созмони идоракунандаи гандболи ҷаҳонӣ мебошад. Штаб-квартира дар Базел (Швейтсария) воқеъ гардидааст.

Бозии гандбол гузаштаи бойи таърихӣ дорад. Ҳанӯз дар давраи қадим бозӣҳо бо тӯб мавҷуд буданд, ки дар онҳо унсурҳои гандболи муосир ҳузур доштанд. Дар соли 1892 дар ҳудуди Чехияи муосир бозие бо тӯб ихтироъ карда шуд, ки онро “Чешска хазена” номиданд. Соли 1898 Холгер Нилсен, омӯзгори гимназияи занонаи шаҳри даниягии Ордруп дар машғулиятҳои худ бозiero зери номи “Ҳаандболд” ҷорӣ кард, ки дар он дар майдони начандон калон дастаҳо аз 7 нафар, бо додани тӯб ба якдигар ва кӯшиши ба дарвоза ҳаво додани он мусобиқа мекарданд [3, с. 12].

Вақте ки Нилсен аз ду бозӣ - футбол ва баскетбол - бозии навро барои занон тартиб дод, касе тахмин намекард, ки ин бозӣ чунин маъруфиятро дар ҷаҳон пайдо мекунад.

Ташкили бозӣ бо ҳайати даста аз 11 нафар ба солҳои 1917 - 1919 мансуб аст. Ҳарду нави бозӣ муддати тӯлонӣ якҷоя арзи вучуд доштанд.

Соли 1920 дар Берлин бозиҳои аввалин барои Ҷом ва чемпионати Олмон доир ба бозии гандбол баргузор гардиданд. Соли 1923 қоидаҳои бозӣ тасҳеҳ карда шуда, андозаи тӯб кам карда шуда, қоидаҳои «се сония» ва «се қадам» ҷорӣ карда шуданд, ки ин техникаи бозиро ба таври назаррас баланд бардошт. Соли 1925 воҳӯрии аввалини байналмилалӣ дастаи Олмон бо дастаи Австрия баргузор гардида, мусобиқа бо ҳисоби

5:6 хотима меёбад. Соли 1926 дар конференсия дар Гаага дар назди Федератсияи байналмилалӣ дӯстдорони атлетикаи варзиш комиссияи машғул ташкил карда шуда, ки ба вазифаҳои он мусоидат ба рушди бозии гандбол дохил мешуд. Аз ҳамон вақт гандбол дар миёни намудҳои дигари варзиш ҳамчун намуди баробархуқуқ эътироф гардид [2, с. 44; 9].

Соли 1928 дар Амстердам Федератсияи байналмилалӣ дӯстдорони гандбол (ФБДГ) таъсис дода шуд, ки ҳамагӣ 11 кишварро муттаҳид мекард, ҳоло Федератсияи байналмилалӣ гандбол (ФБГ) тақрибан 200 аъзо дарбар мегирад. Соли 1936 гандбол ба шумори намудҳои олимпии варзиш дохил карда шуд. Соли 1938 дар Олмон чемпионати ҷаҳон дар байни дастаҳои мардона доир ба гандболи 7×7 ва 11×11 баргузор гардид, ки дар ҳарду чемпионат варзишгарони олмонӣ ғолиб омаданд [9].

Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941 - 1945 рушди варзиши ҷаҳониرو ба муддати тӯлонӣ боздошт. Гандбол низ истисно ба ҳисоб намерафт. Болоравии нав дар рушди бозӣ дар солҳои баъдиҷангӣ аз таъсиси Федератсияи байналмилалӣ гандбол (ФБГ) оғоз ёфт.

Дар чемпионати ҷаҳон барои дастаҳои мардона доир ба гандболи 11×11 дар Франция дар соли 1948 12 даста иштирок карда, дар он дастаи Шветсия ғолиб баромад.

Соли 1946 гандбол тақони навро барои рушд мегирад. Федератсияи байналмилалӣ гандбол (INF) таъсис дода мешавад, аз ҷониби он барнома тасдиқ карда шуд, ки ба эҳёи гандболи ҷаҳонӣ нигаронида шуда, нақшаи гузаронидани чемпионатҳои ҷаҳон (дар формати 11×11) низ тарҳрезӣ карда шуд. Аз соли 1966 дар дастаи гандболбозон 7 нафар бозӣ мекунанд [3, с. 144].

Соли 1949 дар Будапешт дар чемпионати занонаи ҷаҳон кавитарин дастаи Мачористон гардид. Минбаъд тасмим гирифта шуд чемпионати ҷаҳон доир ба гандбол як маротиба дар ҷаҳор сол гузаронида шавад. Ҳамагӣ 7 чемпионати мардона ва 3 чемпионати занона доир ба гандболи 11×11 гузаронида шуданд.

Рушди гандболи 7×7 ба таври мувоҷӣ бо рушди «гандболи калон» ҷараён мегирифт. Қоидаҳои аввалини байналмилалӣ соли 1934 қабул карда шуданд. Соли 1954 дар Шветсия 4 дастаи мардонаи ҷаҳонӣ 7×7 қувваозмоя карда, мизбонон ғолиб омаданд. Занон чемпионати аввалини худро доир ба гандболи 7×7 соли 197 дар майдонҳои кушоди Югославия баргузор карданд.

Дар Бозиҳои XI-уми олимпӣ дар Берлин дар соли 1936 дастаҳои мардонаи гандбол мусобиқа намуданд. Даҳсолаҳои минбаъда гандболро ба барномаи Бозиҳо дохил накарданд. Танҳо соли 1972 дар Бозиҳои XX-уми олимпӣ дар Мюнхен ба барнома мусобиқаи гандболи дастаҳои мардона дохил карда шуд. Соли 1976 дар Монреал ҳам дастаҳои мардона, ҳам занона мусобиқа карданд.

Дар таърихи рушди бозии гандбол якҷанд марҳилаҳоро тақсим кардан мумкин аст:

- 1898–1941 гг.– пайдоиш, интишор ва ташаккули бозӣ;
- 1946–1957 гг.– рушди афзалиятноки бозии гандболи 11×11 ;
- 1960–1972 гг.– паҳншавии бозӣ 7×7 ;
- с 1972 г.– марҳилаи маъруфияти васеъ дар тамоми ҷаҳон;
- с 1986 г.– ибтидои касбишавии гандбол.

Ба монанди аксарияти бозиҳои варзишӣ, бозии нав бо ҳаводиҳои тӯб ба Россия аз хориҷа аз ҷониби омӯзгори гимнастикаи чамбъяти «Сокол» ворид карда шуда, бори аввал дар шаҳрҳои Харьков ва Львов соли 1909 пайдо мешавад. Он номи «Ганд-боол»-ро мегирад. Дар ибтидо ин намуди бозии варзиширо дар машғулиятҳои гимнастика истифода мебарданд, ва бо пешниҳоди духтур Э. Мали гандбол дар гимназияҳои Харьков ҳамчун воситаи тарбияи ҷисмонии насли наврас мавриди истифода қарор гирифт. Гандбол интишори васеъро дар Украина пайдо мекунад.

Бозии аввали расмӣ дастаҳои варзишии гандболӣ дар Харьков соли 1910 баргузор гардида, соли 1918 дар он ҷой «лигаи гандболӣ» ташкил карда мешавад, ки дар он 21 даста мавҷуд буд.

Дар ИҶШС ба бозӣ кардани гандболи 11 × 11 аз соли 1922 шурӯ карданд. Воҳӯриҳои аввалин дар Москва дар майдонҳои таҷрибавию намоишии Всеобуч баргузор гардиданд. Тӯби дастӣ (маҳз ҳамин тавр дар Федератсияи Россия гандболро меномиданд) асосан дар шаҳрҳои РСФСР ва Прибалтика паҳн гардид.

Санҷиши аввали кувваҳо дар мусобиқаҳои расмӣ дар чемпионати ҷаҳон дар соли 1964 барои дастаи мардона ғолибият навоард. Зиёда аз даҳ сол дастаи яккаҷони марраи ҷоизавӣ расида натавонистанд. Соли 1968 муваффақияти калонро дастаи мунтахаби доншҷӯён бо ғолиб омадан аз болои ҷамаи ҳарифони худ дар чемпионати ҷаҳонӣ ба даст овард. Ин медалҳои аввалини тиллоии гандболбозони шӯравӣ дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ба ҳисоб мерафтанд. Ба пирузии калон ғалабаи гандболбозони шӯравӣ (ҳам занон, ҳам мардон) дар Бозиҳои ХХІ Олимпиада дар Канада соли 1976 мубаддал гардид. Минбаъд дар дастаҳои мунтахаб ҳам муваффақиятҳо, ҳам нобарорӣҳо буданд. Дар Бозиҳои олимпии соли 1984 дастаҳои шӯравӣ бо сабабҳои сиёсӣ иштирок накарданд.

Ба наздикӣ бозсозӣ оғоз ёфта, мамлакат ба давлатҳои алоҳида пароканда мешаванд. Соли 1992 дар Бозиҳои олимпӣ дастаи муттаҳидаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бори охир дар ҳаёти қавӣ ҳунарнамоӣ мекунад.

Гандбол ба намудҳои варзиши дорой ба ном фаъолияти муноқишавӣ мансуб мебошад. Дастаҳо кӯшиш мекунанд аз болои рақиб бартарӣ пайдо карда, мақсади ниятҳои худро ниқобпӯшӣ карда, ҳамзамон кӯӯшиш мекунанд нақшаҳои ҳарифро кушояд. Аз ин рӯ, муборизаи варзиширо аз мавқеъҳои муборизаи тарафҳо баррасӣ кардан лозим аст. Бозингарон дар даста бо як мақсади умумӣ муттаҳид шудаанд: партофтани ҳарчи тӯбҳои бештар ба дарвозаи ҳариф ва сар надодани тӯб ба дарвозаи худ. Аз ин ҷо бармеояд, ки гандбол бозии дастаҷамъӣ мебошад. Барои дастбӣ ба комёӣ амалҳои мувофиқа кардашудаи ҷамаи аъзои даста, тобӣ намудани амалҳои худ ба иҷрои вазифаи умумӣ зарур мебошанд. Фаъолияти ҳар як бозингари даста тамоюли мушаххаси худро дорад, ки мувофиқи он гандболистҳоро аз рӯи вазифаҳояшон: дарвозабон ва бозингарони майдон дар ҳамла (марказӣ, бозидароранда, ниммиёна, кунҷӣ, ҳаттӣ) ва дар муҳофизат - марказӣ, ниммиёна, канорӣ, муҳофизатгари пеш фарқ мекунанд.

Фаъолияти ҳаракатии гандболбозон на танҳо маҷмӯи усулҳои алоҳидаи муҳофизат ва ҳамла, балки маҷмӯи амалҳои мебошад, ки бо мақсади ягона ба низомии ягонаи динамикӣ муттаҳид карда шудаанд. Муваффақияти амалҳои ҳаракатӣ аз устуворӣ ва тағйирёбандагии малакаҳо, сатҳи инкишофи сифатҳои ҷисмонӣ ва зехнии бозингарон вобаста мебошад. Дар қатори намудҳои қадимтарини варзиши сабук гандбол ҳамчун низомии ҳаракатҳо аз амалҳои табиатӣ ҳаракатие ташкил ёфтааст, ки дар заминаи дав, ҷаҳишҳо ва ҳаводихҳо - ҳаракатҳои таърихан қадимтарини инсон бунёд ёфтанд. Бо ин таъсири ҳамоҳанги машғулиятҳои гандбол ба инкишофи ҷисмонии бадан шарҳ ёфта, ҳуди ҳамин тамоюли солимгардонии бозии гандболро муайян мекунад [12, с. 6-8].

Самарабахшии гандбол дар мусоидат ба рушди ҳамоҳанги шахсият, аввалан, бо хусусияти хоси он, сониян, бо таъсиррасонии ҳамазарафа ба бадани машқварзон бо инкишофи сифатҳои ҷисмонӣ ва азхуд кардани малакаҳои ҳаётан муҳими ҳаракатӣ; сеюм, дастрасӣ барои одамони синну сол ва тайёрии гуногун (сатҳи сарбории ҷисмонӣ дар миқёси васеъ - аз миқёси ночиз дар машғулиятҳо бо тамоюли солимгардонӣ то шиддати ниҳонии ҷисмонӣ ва психикӣ дар сатҳҳои варзиши дастовардҳои олӣ танзим мешавад); чаҳорум, бо заряди эҳсосотӣ, дар ин ҷо аз рӯи ин нишона ҳама баробаранд - «ҳам пир, ҳам барно»; панҷум, бозиҳои варзишӣ тамошои нодир буда, аз рӯи ин нишона намудҳои дигари варзиш қобили муқоиса бо онҳо намебошанд, тавзеҳ меёбад [1, с. 34].

Фаъолияти ҳаракатии гандболбозон дар бозӣ на танҳо ҷамъи усулҳои алоҳидаи муҳофизат ва ҳамла, балки маҷмӯи амалҳои мебошад, ки бо мақсади умумӣ ба низомии ягонаи динамикӣ муттаҳид шудаанд. Муваффақияти амалҳои ҳаракатӣ аз устуворӣ ва тағйирёбандагии малакаҳо, сатҳи рушди сифатҳои ҷисмонӣ ва зехнии бозингарҳо вобаста мебошад. Дар қатори қадимтарини намудҳои варзиши сабук гандбол ҳамчун низомии ҳаракатҳо аз амалҳои табиатӣ ҳаракатие ташкил ёфтааст, ки дар заминаи дав, ҷаҳишҳо

ва ҳаводиҳиҳо - ҳаракатҳои таърихан қадимтари инсон бунёд ёфтаанд. Бо ин таъсири ҷамоаҳои машғулиятҳо бо гандбол ба инкишофи ҷисмонии бадан шарҳ ёфта, маҳз ҳамин таъсири ҳамаҷониби солимгардонии бозиро муайян мекунад.

Гандболи муосир барои ба даст овардани натиҷаҳои баланд сатҳи омодагии баланди ҳам ҷисмонӣ, ҳам психологӣ машқварзро талаб мекунад. Илова бар маҳорати бозӣ кардан дар муддат зиёд бо суръати тез ва қанда - қанда ва сатҳи баланди соҳибӣ кардани тӯб инчунин тафаккури инкишофёфтаи бозингарӣ, истеъдоди тактикӣ ва қобилияти таҳлили барқасои вазъият зарурӣ мебошанд.

Дар раванди машғулиятҳои таълимию тамрини гандбол саломатии машқварзон таҳким ёфта, сифатҳои ҷисмонии онҳо (қувва, суръатнокӣ, ҷолокӣ, тобоварӣ) таҳким меёбанд. Инкишофи ҷисмонӣ таҳким ёфта, ҷасурӣ, боазмӣ ва ирода ба ғалаба тарбия меёбанд. Машғулиятҳои таълимию тамринӣ ва мусобиқаҳо дар майдонҳои кушоди варзишӣ аҳамияти қалони солимгардонӣ дошта, ба таҳким ва инкишофи дастгоҳи ҳаракатӣ мусоидат мекунад. Бозии гандбол яке аз воситаҳои самарабахши истироҳати ҷаҳони донишҷӯён ба ҳисоб меравад. Синну соли донишҷӯён барои инкишоф додани ин сифатҳо мусоидтар ба шумор меравад [5, с. 122-125; 7, с. 279-282; 8, с. 69-72; 15]. Вазифаҳои, ки самтҳои асосии раванди таълимию тамриниро дар гандбол муайян мекунад, дар шаш намуди омодаسازی ҳал карда мешаванд: ҷисмонӣ, техникӣ, тактикӣ, назариявӣ, психологӣ ва бозингарӣ [4, с. 115-117]. Омодаسازیи функционалии гандболбоз бояд ба мутабиқгардонии бадан ба интиқоли «арзиши» оптималии набзҳои сарборӣ ниғаронида шавад. Дар ҳамаи бозӣҳои ҷаҳонӣ донишҷӯён дар речаҳои гуногуни замони шиддатнокӣ ҷараён мегирад. Бартари речаи муайяни қор ақсуламалҳои дахлдори ҷавобии бадани донишҷӯро ташаккул медиҳад [6, с. 118-121; 7, с. 279-282; 13, с. 114-117].

Донишҳо дар бораи қонуниятҳои равандҳои мутабиқгардии организм дар ин давраи синну соли барои дарки асосҳои физиологӣ бунёди тамрин дар машғулиятҳои гандбол дар донишҷӯён аҳамияти стратегӣ доранд.

Сарборҳои муносиби ҷисмонӣ дар ташаккули захираҳои функционалии бадан нақши муҳимро мебозанд [14, с. 214-217; 17, с. 81; 18, с. 64-71; 19, с. 38-41]. Дар ин росто, қосиносон гандболро ҳамчун намуди варзише таъриф мекунад, ки имкон медиҳад ҳамаи сифати асосии ҷисмонии донишҷӯ - тобоварӣ, қувва, суръат, қайишӣ, ҷамоаҳои инкишоф дода шавад [10, с. 125-129]. Бозӣҳои даставӣ ба донишҷӯён имкон медиҳанд малақаҳои коммуникативии қорро дар гурӯҳ азхуд кунанд. Дар айнаи замон далелҳои зиёд аз зарурати минбаъд баланд бардоштани самарабахшии раванди таҳсилотӣ оид ба тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии гувоҳӣ медиҳанд, ки идоракунии он чун анъана бо идоракунии маҳдуд мебардад. Аз ин рӯ, истифодаи самарабахшии воситаҳои гандбол дар раванди тарбияи ҷисмонии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилотӣ бояд бо заминаи қифояи методӣ барои ташкил ва гузаронидани машғулиятҳо таъмин бошад.

Гандбол, ҳамчун бозии универсалӣ, бо футбол ва баскетбол речаҳои умумӣ дошта, аз рӯи атлетизм аз регбӣ қамӣ надорад. Усулҳои асосии техникӣ гандболбозон дав, суръатгирӣ, қойивазкуниҳо, «қандашавиҳо», ҳаводиҳиҳои тақиягӣ дар қаҳиш ба дарвозаҳо, партофт ва доштани тӯб бо усулҳои ҳеле гуногун, муборица барои тӯб ва мақсез ва ғайра, инчунин бозии дарвозабони бозии гандбол ба шумор меравад. Ҳамаи онҳо бо чунин намудҳои варзиш, монанди варзиши сабук, гимнастика, муҳориба ва акробатика зич алоқаманд мебошанд [11].

Сифати муҳимтарини гандболбоз суръат ба ҳисоб меравад. Он дар бозии гандбол он на танҳо аз ақсуламали ҳаракатӣ, балки инчунин аз суръатнокии тафаккур ва сатҳи инкишофи сифатҳои маънавию иродавӣ низ вобаста мебошад. Дар раванди бозии гандбол ҷолокӣ, қайишӣ, тобоварӣ - сифатҳои, ки барои инкишофи ҳамаҷонибаи инсон заруранд, ташаккул меёбанд.

Инкишофи ҳамаҷонибаи донишҷӯ - варзишгар, сатҳи баланди маънавию рӯҳиявӣ, сифатҳои гуногуни иродавӣ, инкишофи ҷамоаҳои сифатҳои ҷисмонӣ (қувва, ҷолокӣ,

суръатнокӣ, тобоварӣ ва қайишӣ), қобилияти баланди кории низомҳои дилу рағ, нафаскашӣ ва дигари бадан, маҳорати азхуд кардани ҳаракатҳо ва дуруст ҳамоҳанг сохтани онҳо, камолоти ҷисмонӣ дар маҷмӯъ - ин ҳама заминаи фарҳанги ҷисмонӣ ба шумор мераванд. Дар асоси оморасозии ҳамаҷаҳабаи вобастагии мутақобилаи ҳамаи сифатҳои инсон қарор гирифтааст: инкишофи яке аз онҳо ба инкишофи сифатҳои дигар таъсири мусбат мерасонад ва, баръакс, ақибмонӣ дар як ё якчанд сифатҳо инкишофи сифатҳои боқимондари бозмедорад. Маҳз аз ин рӯ дар тарбияи ҷисмонии инсон бозҳои варзишӣ аз аҳамияти калон бархӯрдор мебошанд. Зеро онҳо, аз як тараф, бо гуногунии сифатҳои инкишоф додашавандаи сифатҳо, мувофиқат ба қобилиятҳои табиӣ ҳаракатҳои инсон, аз тарафи дигар, бо самарабахшии баланди бо суҷа, эҳсосотнокии бозингарӣ муайяншуда тавсиф мешаванд [16].

Нақши бозҳои варзишӣ дар ҳалли вазифаҳои тарбияи ҷисмонӣ дар миқёси калони синну солӣ, ба монанди ташаккули талаботи бошуурона дар азхудкунии арзишҳои саломатӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш; тақмили ҷисмонӣ ва таҳкими саломатӣ ҳамчун шартӣ таъмин ва ноилшавӣ ба сатҳи баланди касбият дар намудҳои аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳими фаъолият, инкишофи мутақобил ба табиат ва аз ҷиҳати инфиродӣ қобили қабули нерӯи ҷисмонӣ, ки ноилшавӣ ба сатҳи зарурӣ ва кофӣи сифатҳои ҷисмонӣ, низомии маҳорату малакаҳои ҳаракатӣ; таҳсилоти тарбияи ҷисмонии умумӣ, ки ба азхудкунии арзишҳои зеҳнӣ, технологӣ, ахлоқӣ ва зебоишиносии тарбияи ҷисмонӣ нигаронида шудааст; мубрамгардонии донишҳо дар сатҳи малакаҳои гузаронидани машғулиятҳо ва маҳоратҳои мустақилонаи шинос кардани дигарон бо онҳо, хеле бузург аст [1, с. 123].

Омӯзгор - мураббӣ дар таълими гимнастика ба донишҷӯён бояд ҳудро пайваста мувофиқи вазифаҳои зарурии фаъолияти худ: пешбиникунанда, лоиҳавӣ, конструктивӣ, ташкилӣ, арзёбикунанда, коммуникативӣ ва шинохтӣ тақмил диҳад. Ин вазифаҳо ба тариқи зайл шарҳ меёбанд:

Вазифаи пешбиникунанда - ин маҳорати муайян кардани тамоюлҳои рушди гандбол, мақсадҳои ояндадори оморасозӣ, умедбахшии шогирдони худ в фаъолияти намуди муайян мебошад.

Вазифаи лоиҳавӣ мутахассис маҳорати бунёди раванди бисёрсолаи оморасозии гандболбозонро дарбар мегирад. Сарборҳои тамринӣ ҳоло баланд буда, нигоҳдории саломатии бозингарон аз саводнокии мураббӣ дар бунёди раванди оморасозӣ дар ҳамаи марҳилаҳои тақмил вобаста мебошад.

Вазифаи ташкилӣ маҳорати ташкил ва бомуваффақият татбиқ намудани чорабиниҳои ба нақша гирифташударо дарбар мегирад. Мураббӣ барои ҳамаи чизе, ки дар даста сурат мегирад, ҷавобгӯ мебошад. Аммо ташкилотчи хуб уҳдадорихоро бояд тавре тақсим кунад, то ки дар мураббии дуюм, сардори даста, духтур, масҳгар уҳдадорихои муайяни касбӣ дошта бошанд.

Вазифаи арзёбикунанда маҳорати мураббӣ дар арзёбӣ кардани ҳолати ҷисмонӣ ва психикии шогирдони худ, самарабахшии методҳо ва воситаҳои оморасозӣ, таъсири технологияҳои нав, фаъолияти шахсии худро пешбинӣ мекунад.

Вазифаи коммуникативӣ маҳорати барқарор намудани муносибатҳои хубро бо варзишгарон, кормандони роҳбарикунанда, падару модарони бозигарон барои ҳалли масъалаҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим пешбинӣ мекунад.

Вазифаи конструктивӣ мутахассисро уҳдадор месозад ба шогирдони донишхоро дар бораи гандбол дода, ўро ба қабули мустақилона дар бозӣ ва раванди тамрин таълим медиҳад. Барои ин мураббӣ уҳдадор аст сатҳи донишҳои худро пайваста баланд бардошта, тақмили ихтисосро дар курсҳои факултети тақмили ихтисоси муассисаҳои таҳсилоти олии семинарҳои мураббӣ гузарад.

Вазифаи шинохтӣ маҳорати мураббиро дар истифодаи адабиёти додашуда, таҷрибаи пешқадам, таҳлили меҳнати шахсии худ пешбинӣ мекунад.

Ҳатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии уҳдадор аст ин талаботро ба шахсияти мутахассис оид ба тарбияи ҷисмонӣ, мураббӣ - омӯзгор оид ба гандбол азхуд карда,

истифодаи онҳоро дар раванди фаъолияти худ истифода барад. Бо донишони мазмуни онҳо, ҳар як мутахассис метавонад ҳангоми доштани хоҳиш камбудихоро дар тайёрии худ ошкор карда, маҳорати касбии худро такмил диҳад.

Дар бозии гандбол амалҳои бозингар ба манфиатҳои гурӯҳ тобеъ гардонида шуда, дар айни замон худбоздеҳии пурраро талаб мекунанд. Аз ин ҷост ташаккулёбии сифатҳои баланди маънавӣ: шуурнокӣ, ҷаҳонноӣ, интизомнокӣ, мақсаднокӣ, тобоварӣ, ҳуддорӣ, маҳорати идора кардани эҳсосот.

Ниҳоят, тавре ки қайд гардид, гандбол намуди даставии варзиш бо шиддатнокии баланд ба шумор рафта, дар он дақиқӣ, ба ҳисоб гирифтани вақт ва суръати ҳаводихӣ ҳеле муҳим мебошанд. Дар миёни онҳо дақиқии бозии гандбол ва интиҳоби вақти ҳаводихӣ аксаран бо омодагии техникаӣ ва тактикаӣ алоқаманд мебошанд. Раванди тамрини гандболбоз омилест, ки ба донишҷӯ кумак мекунад қувваҳои мушакҳо, тобовариро ба даст оварда, тафаккури мантиқӣ, суръатнокии аксуламал ва қабули қарорҳоро инкишоф диҳад.

Хулоса, омодагии ҷисмонӣ асоси таъмини машғулиятҳои варзиш ба ҳисоб рафта, омодагии ҷисмонӣ дар гандбол пешзаминаи баланд шудани сифати варзиш мебошад. Аз нуқтаи назари таълими гандбол, гандбол ба гурӯҳи намудҳои саҳти муноқишагии варзиш мансуб буда, ба тайёрии ҷисмонии бозингарон талаботи баланро пешниҳод мекунанд, аз ин рӯ омодагии ҷисмонии гандболбоз кафолати бунёдии баланд бардоштани сифати гандбол ба шумор хоҳад рафт. Аз ин рӯ, стратегияи татбиқи сифатҳои махсуси техникаӣ ва тактикаӣ бо истифода аз бозии гандбол ин чунин ташкили раванди таҳсилоти мебошад, ки зимни он таълими босифат, инкишоф ва тарбияи таълимгирандагон бидуни расонидани зарар ба саломатии онҳо сурат мегирад. Малакаҳо ва донишҳои, ки дар раванди машғулиятҳои гандбол ба даст оварда мешаванд, ба донишҷӯён имконият фароҳам меоранд шакли ҷисмонии худро беҳтар кунанд, нерӯи худро ба маҷрои лозима равона карда, худро аз одатҳои бад, ки ба саломатӣ таъсири манфӣ мерасонанд, дур кунанд.

АДАБИЁТ

1. Акрамов, Ж.А., Павлов, Ш.К., Абдурахманов, Ф.А. Гандбол. Программа и учебное пособие для ДЮСШ, СДЮСШОР. Т., Lider Press., 2007. - 144 с.
2. Гандбол. Правила игры [Текст] Минск : Белорусская Федерация гандбола, 2010. — 80с.
3. Игнатъева, В.Я., Портнов, Ю.М. Гандбол. Учебник для физкультурных вузов. М: ФОН, 1996. - 314 с.
4. Киприянов, В.А. Развитие быстроты и точности движений у начинающих игроков 11-12 лет / В.А. Киприянов, Г.Г. Худяков, И.Ю. Кожевникова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Образование, здравоохранение, физическая культура. - 2012, № 28. - С. 115-117.
5. Киселева Л.Е. Комплексный подход в обучении гандбольных тренеров / Л.Е. Киселева, Г.Н. Колотилова // Олимпийская идея сегодня: сборник материалов Четвёртой международной НИК. - Ростов н/Д: ЮФУ, 2014. - С. 122-125.
6. Киселева, Л.Е. Оптимизация физической и функциональной тренировки на примере гандболистов / Л.Е. Киселева, А.А. Дмитриенко // Олимпийская идея сегодня: сборник материалов Четвёртой международной научно-практической конференции. - Ростов н/Д: ЮФУ, 2014. - С. 118-121.
7. Колотилова, Г.Н. Медико-биологические аспекты индивидуализации подготовки в гандболе / Г.Н. Колотилова, И.А. Пономарева, В.В. Лебедева // Инновационные преобразования в сфере культуры физической, спорта и туризма. Том 1. Научные труды XVII-ой Международной научно-практической конгрессконференции. - п. Новомихайловский: ООО «АзовПечать», 2014. - С. 279-282.

8. Колотилова, Г.Н. Психологическая подготовка юных гандболистов / Г.Н. Колотилова, Е.Л. Минько // Физическая культура, спорт, здоровье и долголетие: основы приобщения подрастающего поколения к идеалам и ценностям олимпизма: сборник материалов Третьей всероссийской с международным участием научно-практической конференции. - Ростов н/Д: ЮФУ, 2014. - С. 69-72.
9. Кудрицкий, В. Н., Цапенко, В. А. Техника игры в гандбол и методика обучения / В. Н. Кудрицкий, В. А. Цапенко. Методические рекомендации. — Брест БрГТУ, 2005 — 28с.
10. Лихачев, О.Е. Физическое воспитание студентов: традиции, направления развития / О.Е. Лихачев, В.Н. Смирнов // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. 2014. - №1 (107). С. 125-129.
11. Лях, В. И. Тесты в физическом воспитании гандболистов [Текст] / В. И. Лях. — М. : Физкультура и спорт, 1998. — 204 с.
12. Муравов, Н. В. Оздоровительные возможности средств физической культуры и потребности общества [Текст] / Н. В. Муравов. — М. : Теория и практика физической культуры, 1990. — №6. — С. 6-8.
13. Овчинникова, А.Я. Динамика развития скоростных способностей гандболистов различного пола и возраста / А.Я. Овчинникова, СВ. Усенко // Образование, спорт, здоровье в современных условиях окружающей среды: Материалы третьей всероссийской с международным участием научнопрактической конференции. - Ростов н/Д: ЮФУ, 2014. - С. 114-117.
14. Светличкина, А. А. Планирование интенсивности физических нагрузок на основании исследований электрокардиографии у высококвалифицированных спортсменов и студентов Астраханского ГМУ / А.А. Светличкина, О.А. Козлятников // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. - 2016. - № 3 (133). - С. 214-217.
15. Суханов, А. И. Теория и практика управления физическим состоянием человека на основе комплексных физкультурно-оздоровительных коррекций [Текст] : Дис. докт. пед. наук / А. И. Суханов. – СПб. : [б. и.], 2002. — 351 с.
16. Холодов, Ж. К. Теория и методика физического воспитания и спорта [Текст] / Ж. К. Холодов. — М. : Физкультура и спорт, 2000. — 348 с.
17. Чичков, М.Ю. Синдром ранней реполяризации желудочков у профессиональных спортсменов / М. Ю. Чисков, А. А. Светличкина, М. А. Чичкова, Н. А. Ковалева // Современные проблемы науки и образования. - 2016. - № 5. - С. 81.
18. Чичкова, М. А. Возможности адаптации сердечно-сосудистой системы к физическим нагрузкам у лиц с ограниченными слуховыми возможностями / М. А. Чичкова, А. А. Светличкина// Астраханский медицинский журнал. - 2016. - Т. 11. -№ 4. С. 64-71.
19. Чичкова, М. А. Особенности ремоделирования сердечно-сосудистой системы у людей с ограниченными слуховыми возможностями в ответ на физические нагрузки (обзор литературы) / М. А. Чичкова, А. А. Светличкина // Журнал научных статей Здоровье и образование в XXI веке. - 2017. - Т. 19. - № 6. - С. 38-41.

УСУЛҲОИ ТАКМИЛИ ОМОДАСОЗИИ ДОНИШҚЎЁН БА ШИНОВАРӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

ФАЙЗУЛЛОЕВ Аҳлиддин Шодиёвич - унвонҷӯи Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов. **E-mail:** ahliddin_fayzullo@gmail.ru, **тел.:** (+992) 874-60-80-80

Аннотатсия. Дар мақола мавзӯи усулҳои тақмили омодагории донишҷӯён оид ба шиноварӣ дар раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олии баррасӣ шудааст. Таъкид карда мешавад, ки дар марҳилаи муосири тараққиёт тарбияи ҷисмонӣ яке аз омилҳои муҳим дар ташаккул, таҳким ва нигоҳ доштани саломатии инсон ба ҳисоб рафта,

машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ба ташаккул ва рушди шахсияти ба таври ҷамоҳанг инкишофёфта ва омодагии ҷавонон ба фаъолияти ояндаи касбӣ мусоидат мекунад. Дар ин росто, тавре ки таҳлили адабиёти сершумори илмӣ нишон медиҳад, аҳамияти шиноварӣ барои инкишофи ҷамоҳанги бадан, ки самти солимгардонии он дар таъсиррасонии ҳоси муҳити атроф ба узвҳо ва низомҳои инсон зоҳир мегардад, маълум аст. Шиноварӣ на танҳо ҳамчун воситаи солимгардонӣ, балки ҳамчун унсуре омодагии касбии мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ аз аҳамияти калон бархӯрдор аст. Қайд карда мешавад, ки раванди таълимӣ-тамринӣ оид ба шиноварӣ мутобиқи хусусияти раванди таълимӣ ва хусусиятҳои тарҳрезӣ, гузаронидан ва ташкили машғулиятҳои таълимӣ оид ба шиноварӣ бо дарназардошти азхудкунии барномаи омодагӣ аз рӯи ихтисосҳо, фармонҳо, дастурҳо оид ба гузаронидани тамринҳо дар вақти ғайритаълимӣ, инчунин ҷамъомадҳо ва мусобиқаҳо ташкил карда мешавад.

Хулоса карда мешавад, ки шиноварӣ яке аз намудҳои маъруфи варзиш ба шумор рафта, дар тафовут аз дав ва иҷрои машқҳои қуввагӣ, бо он ҳамаи хоҳишмандон, сарфи назар аз синну сол ва имкониятҳои ҷисмонӣ, машғул шуда метавонанд. Шиноварӣ воситаи беҳтарини солимгардонӣ ва барқарорсозии бадани донишҷӯ ба шумор рафта, ҳамзамон имкон медиҳад шакли ҷисмонӣ нигоҳ дошта шуда, низоми асаб ором карда шуда, нафаскашӣ назорат карда шуда, гардиши худ барангехта шуда, ба буғумҳо сарбориро ба вуҷуд наоварда, имкон медиҳад мушакҳои камари китф, миён ва пойҳо ба таври ҷамоҳанг инкишоф дода шаванд. Ғайр аз ин, шиноварӣ яке аз усулҳои тезтарини беҳтар кардани қувва, тобоварӣ ва қори низоми дилу рағҳо маҳсуб мешавад.

***Калидвожаҳо:** омодагӣ, донишҷӯ, шиноварӣ, раванди таълим, муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, саломатӣ, инкишофи бадан, фаъолнокии ҳаракатӣ, тобоварӣ, мусобиқа.*

СПОСОБЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К ПЛАВАНИЮ В ФИЗКУЛЬТУРНОМ ВУЗЕ

ФАЙЗУЛЛОЕВ Аҳлиддин Шодиевич - соискатель Таджикского института физического воспитания им. С. Рахимова. **E-mail:** ahliddin_fayzullo@gmail.ru, **тел.:** (+992) 874-60-80-80

Аннотация. В статье рассматривается тема способов совершенствования подготовки студентов к плаванию в учебном процессе вуза. Подчеркивается, что на современном этапе развития физическое воспитание является одним из важных факторов формирования, укрепления и поддержания здоровья человека, а физкультурная деятельность способствует формированию и развитию гармонично развитой личности, подготовке молодых людей для будущей профессиональной деятельности. В связи с этим, как показывает анализ многочисленной научной литературы, известно значение плавания для гармоничного развития организма, оздоровительная направленность которого проявляется в специфическом влиянии окружающей среды на органы и системы человека. Плавание – это не только средство укрепления здоровья, но и элемент профессиональной подготовки специалистов в области физического воспитания и спорта. Отмечается, что учебно-тренировочный процесс по плаванию соответствует характеру учебного процесса и особенностям построения, проведения и организации учебных занятий по плаванию с учетом освоения программы обучения по специальностям, заказам, инструкции по проведению тренировок в неучебное время, а также организуются сборы и соревнования.

Сделан вывод, что плавание является одним из самых популярных видов спорта, в отличие от бега и силовых тренировок, заниматься им может каждый, независимо от возраста и физических возможностей. Плавание является лучшим способом улучшения здоровья и восстановления организма обучаемого и в то же время позволяет поддерживать физическую форму, успокаивать нервную систему, контролировать

дыхание, стимулировать кровообращение, не создавая нагрузки на суставы и не создавая нагрузки на мышцы, позволяя плечевому поясу, талии и ногам развиваться гармонично. Кроме того, плавание – один из самых быстрых способов улучшить силу, выносливость и работу сердечно-сосудистой системы.

Ключевые слова: подготовка, студент, плавание, учебный процесс, вуз, физическое воспитание, спорт, здоровье, развитие организма, двигательная активность, выносливость, соревнование.

THE WAYS OF IMPROVING THE PREPARATION OF STUDENTS FOR SWIMMING AT THE PHYSICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTION

FAYZULLOEV Ahliddin Shodievich - applicant of the Tajik Institute of Physical Education named after S. Rahimov. **E-mail:** ahliddin_fayzullo@gmail.ru, **phone:** (+992) 874-60-80-80

Annotation. The article discusses the topic of the ways of improving the training of students for swimming in the educational process at a higher education institution. It is emphasized that at the modern stage of development, physical education is one of the important factors in the formation, strengthening and maintenance of human health, and physical education activities contribute to the formation and development of a harmoniously developed personality and the preparation of young people for future professional activities. In this regard, as the analysis of numerous scientific literature shows, the importance of swimming for the harmonious development of the body, whose health direction is manifested in the specific influence of the surrounding environment on human organs and systems, is known. Swimming is not only a means of improving health, but also an element of professional training of specialists in the field of physical education and sports.

It is noted that the educational-training process for swimming is in accordance with the nature of the educational process and the features of designing, conducting and organizing training sessions for swimming, taking into account the mastery of the training program according to specialties, orders, instructions for conducting training during non-training time, as well as organization of gatherings and competitions. It is concluded that swimming is one of the most popular sports, unlike running and strength training; everyone can engage with it, regardless of age and physical capabilities. Swimming is the best way to improve the health and recovery of the student's body, and at the same time, it allows maintaining physical shape, calming the nervous system, controlling breathing, stimulating circulation, without creating a load on the joints, allowing the muscles of the shoulder girdle, harmoniously development of waist and legs. In addition, swimming is one of the fastest ways to improve strength, endurance and cardiovascular function.

Keywords: preparation, student, swimming, educational process, institution of higher education, physical education, sports, health, body development, movement activity, endurance, competition.

Дар марҳилаи муосири тараққиёт тарбияи ҷисмонӣ яке аз омилҳои муҳим дар ташаккул, таҳким ва нигоҳ доштани саломатии инсон ба ҳисоб рафта, ҳамаи ин ба ҷавонони донишҷӯ низ муносибати бевосита дорад. Машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ба ташаккул ва рушди шахсияти ба таври ҳамоҳанг инкишофёфта ва омодагии ҷавонон ба фаъолияти ояндаи касбӣ мусоидат мекунад. Солҳои охир хеле паст шудани сатҳи саломатӣ ва омодагии ҷисмонии ҷавонони донишҷӯ бо афзоиши чунин омилҳо, аз қабили: мавҷуд будани вазни зиёдании бадан, бемориҳои музминӣ ва намудҳои гуногуни фишорҳои ҷисмонӣ ва психологӣ ҳатто дар донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ба мушоҳида мерасад. Дар ин росто, муқаррароти асосӣ ва маълуми

накши солимгардонии шиноварӣ дар муқоиса бо намудҳои дигари машқҳои ҷисмонӣ аз таъсири гуногунҷанбаи об ба бадани одам иборат мебошанд. Ин ҳолат бо хосиятҳои физикӣ, термикӣ, химиявӣ ва механикӣ об алоқаманд мебошад. Мақсади таҳқиқоти мазкур муайян кардани усулҳои тақмили омодаسازی донишҷӯён ба шиноварӣ дар муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ

Дар раванди кор методҳои: таҳлили назариявӣ ва ҷамъбасти адабиёти илмӣ ва методӣ, мушоҳидаи педагогӣ истифода шуданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Яке аз самтҳои самараноктарини кор бо донишҷӯё гузаронидани машғулиятҳо аз рӯи ихтисоси «Шиноварӣ» ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки таъсири мусбати шиноварӣ ба бадан ба андозаи бештар ба ҳарорати обе, ки одам дар дохили он қарор дорад, давомнокии қарор гирифтани дар он ва усули шинокунӣ вобаста мебошад. Аммо аз аҳамияти бештар низоми машғулиятҳои шиноварӣ бархӯрдор мебошад. Тамринҳои шиноварӣ тобоварии функционалии дастгоҳи сутунмуҳрагӣ, тобоварии статикӣ-кинетикӣро баланд бардошта, эҳсоси баробарвазнро беҳбуд мебахшанд. Ин дар вақти иҷрои такрори машқҳо, инчунин бо барангезиши бисёрқаратаи дастгоҳи сутунмуҳрагӣ дар вақти гардишҳои сар барои нафасгирӣ ба амал меояд [22].

Маълум аст, ки барои беҳтар кардани натиҷаҳои омодагии ҷисмонии ҷавонони донишҷӯ муносибатҳо, воситаҳо ва технологияҳои усулан нава зарур мебошанд, ки бояд хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён ҷавобгӯ буда, ба татбиқи ба ҳадди аксар самаранокӣ шавку ҳавасҳо, майлу рағбатҳо, қобилиятҳо ва маҳорату малакаҳои онҳо мусоидат намоянд. Ислоҳкунии омодагии ҷисмонии донишҷӯён дар муассисаи таҳсилоти олии бояд бо истифодаи шаклҳои гуногуни машғулиятҳо ва ҷорабиниҳои гуногуни тарбияи ҷисмонӣ-солимгардонӣ бо дарназардошти ҳавасмандгардонӣ ва сатҳи саломатӣ бунёд карда шавад [1; 21].

Шиноварӣ воситаи самарабахши пешгирӣ ва табobati бемориҳои низомҳои дилу раг ва нафасгирӣ буда, зимни вайроншавии мубодилаи моддаҳо, қадду баст, паёмдҳои осебҳои дастгоҳи таъяғҳӣ-ҳаракатӣ ва ғайра таъсири мусбат мерасонад. Дар вақти шинокунӣ одам муқовимати обро бартараф мекунад, ва ин ба функцияҳои нафаскашӣ, гардиши хун талаботи назаррасро зоҳир намуда, механизмҳои физиологии танзими гармиро дар бадан тамрин карда, қувваи мушакҳоро инкишоф медиҳад. Иҷрои машқҳо дар об дар вазъи уфуқӣ (шинокунии оҳиста) қори дил ва гардиши ғайримарказии хунро осон карда, басомади кашишҳои дилро кам мекунад. Шинокунии тӯлонӣ бо нафаскашӣ дар ду давр (сикл) қори дилро осон мекунад.

Ҳамаи муносибатҳои дар боло зикргардида ҳангоми ташкили дурусти машғулиятҳо ба мустақкам шудани саломатии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Мавриди зикр аст, ки машғулшавӣ бо фаъолнокии ҷисмонӣ, аз ҷумла бо шиноварӣ, ба таваҷҷуҳ ва тамаркуз, ки ба дарку фаҳмидани объектҳои беруна (омӯзгор, сигналҳо, намоиши машқҳо) ё ба худ (эҳсоси идрок ва ғайра) нигаронида шудаанд, ниёз дорад. Дар вақти машғулиятҳои шиноварӣ таваҷҷуҳе, ки ҳамчун асос барои интизомнокии бошуурона мебошад, ташаккул меёбад. Машқҳое, ки барои тақмили эҳсосоти махсусгардонидашуда, аз қабилӣ: об, вақт, суръат, сатҳи кӯшишҳо истифода шуда, рушд меёбанд, дар тамринҳо ба кор бурда мешаванд. Илова бар ин, чунин намудҳои хотира, ба монанди хотираи ҳаракатӣ (дар хотир нигоҳ доштани ҳаракатҳо), хотираи образӣ (тамрини идеоҳаракатӣ), хотираи зебоишиносӣ (ҳолати беҳтарини эҳсосотӣ), нутқӣ (дар хотир нигоҳ доштани калимаҳо, мафҳумҳо, фикрҳо) тамрин мешаванд [6].

Айни замон ислоҳот ҳарчи бештар соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеаи муосир, аз ҷумла низоми таҳсилоти олии касбиро низ фаро гирифтааст. Вобаста ба шароити муосири ҷаҳонишавӣ муосиркунонии фаъолияти таҳсилотӣ ба омодагии касбии хатмкунандагон, ки инчунин ба сатҳи баланди омодагии ҷисмонии онҳо, ки имкон медиҳад ваифаҳои гузашташудаи таълимӣ бомуваффақият ҳал карда шавад, асос меёбад [28, с. 28-32]. Мақоми махсусро дар робита ба ин донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии

тарбияи ҷисмонӣ касб менамояд, ки талабот ба сатҳи омодагии онҳо вобаста ба махсусияти таълим ва фаъолияти ояндаи касбӣ дорои хусусияти хос мебошад.

Фаъолияти касбии хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олий хеле гуногунҷанба буда, аз мутахассиси оянда на танҳо донишҳои васеъ дар бораи фаъолияти ҳаётии инсон ва татбиқи босифати он дар раванди кор бо гурӯҳҳои гуногуни одамон, балки инчунин сатҳи ба кадрӣ кофӣ баланди солимӣ ва омодагии ҷисмониро талаб мекунад, ки имкон медиҳанд вазифаҳои касбӣ ҳаллу фасл карда шаванд [3, с. 55-59; 12; 23, с. 275-277].

Аҳамияти шиноварӣ барои инкишофи ҳамоҳанги бадан, ки самти солимгардонии он дар таъсиррасонии ҳоси муҳити атроф ба узвҳо ва низомҳои инсон зоҳир мегардад, маълум аст [7; 11]. Шиноварӣ на танҳо ҳамчун воситаи солимгардонӣ, балки ҳамчун унсурҳои омодагии касбии мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ аз аҳамияти калон бархӯрдор аст [15; 24; 30]. Шиноварӣ на танҳо маҳорату малакаҳои ҳаётан муҳим, қисми муҳими таркибии сатҳи омодагии ҷисмонӣ, балки ҳамчун фанни ҳатмӣ таълимие мебошад, ки на танҳо маҳорату қобилияти шиноварӣ, балки маҳорату малакаҳои расонидани кумак ба осебдидагонро дар об ташаккул ва инкишоф медиҳад. Кумак ба осебдидагон дар фаъолияти омӯзгории хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олий аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар робита ба ин, таҳлили самаранокии барномаҳои мавҷудаи таълими шиноварӣ ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олий ва тақмили онҳо аз тариқи призмаи (маншури) муносибати ба салоҳият нигаронидашудае, ки дар он ҳамчун унсурҳои асосии он ҳолати ҷисмонии донишҷӯён ба шумор рафта, маҳорату малакаҳои касбии онҳо мубрам ва амалан муҳим хоҳанд буд [17; 18].

Ҳамин тавр, шиноварӣ як намудари мураккаби техникий даврии варзиш ба ҳисоб рафта, дар робита ба ин зарурати ташкили машғулиятҳои таълимӣ-таминӣ оид ба шиноварӣ бо донишҷӯё дар давоми соли таҳсил ба миён меояд. Яке аз самтҳои муҳимтарини тақмил ва баланд бардоштани самаранокии раванди таминӣ ин беҳбуд бахшидан ба омодагии техникий шиноварон мебошад. Барои тақмили техникаи ҳаракатҳо бо пойҳо шинокунӣ бо тахта дар дастон ба зиёдшавии мутамаркази суръати ҳаракатҳои белчазанӣ мусоидат мекунад. Шинокунӣ бе тахта бошад, барои зиёд кардани амплитудари ҳаракатҳо ва дарозии қадам самарабахш мебошад [8, с. 163].

Тобоварӣ яке аз сифатҳои муҳимтарини ҷисмонии шиновар ба ҳисоб рафта, аз он натиҷаҳои варзишӣ вобаста мебошанд. Дар назария ва амалия тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш тобоварии умумӣ ва махсусро фарқ мекунад. Барои рушди тобоварии умумӣ бо донишҷӯён-шиноварон дави тӯлонӣ дар маҳалли убури (кросс), дави лӯкка, ҳаракат дар лижаҳо, бозиҳо ва машқҳои, ки аз рӯи методи тамирини даврӣ иҷро карда мешаванд, истифода мешаванд. Машқҳо дар минтақаҳои дорои иқтисоди муътадил ва калон, дар майдончаҳои варзишӣ дар хибёонҳо, боғҳо ва соҳилҳои дарёҳо иҷро карда шуда, давомнокии онҳо аз 40 то 90 дақиқаро ташкил медиҳад.

Тобоварии махсус ин қобилияти варзишгар ба иҷрои самарабахши сарбории махсус дар давоми вақте мебошад, ки бо талаботи ихтисос ва фаъолияти мусобиқавӣ ӯ муайян шудааст. Ҳамин тавр, рушди тобоварии махсуси шиноварон гузариши бисёрқаратаи қитъаҳои масофа бо суръати мусобиқавӣ ё ба он наздик ва таваккуфҳои кӯтоҳи истироҳат, гузариши масофаҳои мусобиқавӣ дар шароити мусобиқаҳои назоратиро пешбинӣ мекунад.

Л.М. Матвеев пешниҳод кардааст, ки «тобоварии махсуси тамиринӣ»-е, ки дар нишондиҳандаҳои ҳаҷми мачмӯӣ ва шиддатнокии қори махсусе, ки дар машғулиятҳо, микросиклҳои тамиринӣ ва воҳидҳои бузургтари раванди тамиринӣ иҷро карда мешавад, аз «тобоварии махсуси мусобиқавӣ», ки аз рӯи қоршоямӣ ва самарабахшии амалҳои ҳаракатӣ, хусусиятҳои зухуроти психикӣ дар шароити мусобиқаҳо баҳодихӣ карда мешавад, фарқ карда шавад [19, с. 435-436].

Сифатҳои варзишӣ-техникии шиновар, пеш аз ҳама, дар қобилияти зуд суръат гирифтани дар ҳатти марра, нигоҳ доштани суръати баланди масофагӣ, иҷрои гардишҳои босуръат бо суръати баланд зоҳир мешаванд.

Барои мураббӣ зарур аст иттилооти обективиеро, ки бо истифода аз методҳои абзории таҳқиқ ба даст омадааст, дар бораи он, ки шогирдонаш кадом камбудихоро доро мебошанд, то ки бо дарназардошти ин маълумот дар раванди тамрини машқҳоеро, ки барои ҳар як шиновар вобаста ба таҳассус ва омодагии техникаш ба таври инфиродӣ интихоб шудаанд, истифода кунад [16].

Баланд бардоштани самаранокии тарбияи ҷисмонӣ таълимгирандагон вазифаи муҳими ҷаҳидӣ дар низомӣ омода кардани мутахассисони ҷавон ба ҳисоб рафта, бо ин мақсад дар марҳилаи муосир намудҳои гуногуни фаъолнокии ҳаракатӣ истифода мешаванд.

Таҳлили адабиёти илмӣ-методӣ нишон дод, ки амалияи истифодаи варзиш ҳамчун воситаи тарбияи ҷисмонӣ дорои анъанаҳои худ буда, дар тӯли даҳсолаҳои зиёд мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст [4, с. 158-159; 20, с. 135-140; 25, с. 28-29; 26].

Аз ҷониби мутахассисон муккаррар карда шудааст, ки истифодаи воситаҳои шиноварӣ дар тарбияи ҷисмонӣ самарабахшии раванди таълимиро дар натиҷаи тақмили қобилиятҳои ҷисмонӣ ва функционалии донишҷӯён баланд бардошта, нигоҳдории сатҳи кифояи коршоямӣ онҳоро таъмин намуда, инчунин дар таълимгирандагон маҳорату малакаҳоро барои машғулиятҳои мустақилонаи шиноварӣ ташаккул медиҳад.

Раванди таълимӣ-тамринӣ оид ба шиноварӣ мутобиқи хусусияти раванди таълимӣ ва хусусиятҳои тарҳрезӣ, гузаронидан ва ташкили машғулиятҳои таълимӣ оид ба шиноварӣ бо дарназардошти азхудкунии барномаи омодаسازی аз рӯи ихтисосҳо, фармонҳо, дастурҳо оид ба гузаронидани тамринҳо дар вақти ғайритаълимӣ, инчунин ҷамъомадҳо ва мусобиқаҳо ташкил карда мешавад.

Аммо аҳамияти бештарро дар низомӣ омодаسازیи варзишгарон-шиноварон раванди тамринӣ ишғол мекунад. Ҳангоми ташкили он методҳое, аз қабили: бетанаффус, тағйирёбанда, такрорӣ, фосилавӣ, мусобиқавӣ, бозигарӣ ва интегралӣ барои истифода пешниҳод карда мешаванд. Ҳангоми гузаронидани тамринҳо истифода чунин усулҳо, аз қабили: ҷабҳавӣ, маҷроғӣ, фосилавӣ, доиравӣ, мусобиқавӣ ва якҷоякунии имконпазирӣ онҳо бо дарназардошти имкониятҳои инфиродии варзишгарон-донишҷӯён ба мақсад мувофиқ мебошад. Инчунин пешниҳод карда мешавад, ки раванди тамрини шиноварӣ дар асоси принципҳои дастрасӣ, аёнӣ, бетанаффусӣ ва пайдарпайӣ ташкил ва гузаронида шавад.

Яке аз омилҳои асосӣ ҳангоми таълими шиноварӣ хусусияти муҳити обӣ ба шумор меравад. Интиқоли сифатҳои ҷисмонӣ ва маҳорату малакаҳои ҳаракатӣ дар шароити махсус ба амал омада, об дорои хосиятҳои ҷоришавандагӣ, ғализӣ ва амалан фишурданашавандагӣ мебошад [2, с. 5; 6; 9]. Барои нигоҳ доштани ҷисм дар ҳолати шино аз ҳисоби ҳаракатҳои обӣ-тақияҳои малакаи қиматҳои махсуси заминавии шиноварӣ, ки танҳо ба ин намуди варзиш хос аст, зарур мебошад.

Дар баробари ин, дар марҳилаи омодаسازیи заминавӣ диққати махсус бояд ба ташаккул ва рушди техникаи оқилонаи усулҳои варзишӣ – азхудкунии ритми мувофиқасозии ҳаракатҳои даст, пойҳо, тана ва сар барои нафасгирӣ – ки аз рӯи сохтор бо техникаи варзишгарони баландихтисос монанд аст, ҷудо карда шавад. Аммо бояд ба назар гирифт, ки нишондиҳандаҳои инкишофи ҷисмонӣ, омодагии ҳаракатӣ, суръати азхудкунӣ ва тақмили усулҳо аз рӯи унсурҳо ва дар ҳамоҳангии пурра дар навбаста дар муқоиса бо дараҷадорон ба қулайӣ фарқ мекунанд.

Имкониятҳои супоридани меъёрҳо аз ҷониби донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олиро низ бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ-ҷинсӣ, инчунин инкишофи ҷисмонӣ ва сатҳи омодагии машқварзонро низ фарқ кардан лозим аст. Сарборҳои аз меъёр зиёд метавонанд ҳамчун сабаби ба вучуд омадани паёмдари номатлуб, манфӣ хизмат кунад [10, с. 87,88; 29, с. 17, 61, 270].

Ба назари мо, барои тақмили омодагии донишҷӯён оид ба шиноварӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ дар раванди машғулиятҳои шиноварӣ аз аҳамияти қиматҳои рушди нишондиҳандаҳои махсуси ҷисмонӣ, аз қабили ҳамоҳангсозии ҳаракатҳо ва ғайра, ки

онҳоро на танҳо дар раванди тамринҳо дар ҳавз, балки бо кумаки машқҳои муайян дар толори варзишӣ беҳтар кардан мумкин аст, бархӯрдор мебошад. Зимни барномаи дуруст тартибдодашудаи машғудияти таълимӣ-тамринӣ онҳо самарабахштар буда, ба раванди тамринӣ гуногунрангӣ ворид карда, ба такмили имкониятҳои ҳаракатии донишҷӯ-шиновар гуногунрангӣ ворид мекунад. Дар хотир нигоҳ доштан муҳим аст, ки ҳар гуна ғаълонокии ҷисмонӣ беруна аз ҳавз бояд ба он равона карда шавад, ки суръати шинокунӣ баланд карда шуда, ҳаракатҳои шинокунӣ оқилонатар иҷро карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки таълим ва тамринҳо байни ҳамдигар ба таври ҷудонашавандаалоқаманд буда, раванди таълимӣ-тамриниро ташкил медиҳанд. Аммо шартан марҳилаи якуми ин раванд, ки дар он азхудкунии ибтидоии маҳорату малақаҳои оддии шиноварӣ бартарӣ доранд, бо истилоҳи «таълим» ишора карда, дуюмиро, ки дар он омодаسازی ба дастёбӣ ба натиҷаҳои баланди варзӣ-техникӣ бартарӣ дорад, бо истилоҳи «тамринҳо» ном мебаранд.

Дар раванди таълими шиноварӣ вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд:

- мустаҳкам кардани саломатӣ, обутобёбӣ, азхудкунии маҳорату малақаҳои устувори беҳдоштӣ;
- омӯзиши техникаи шиноварӣ ва азхуд кардани маҳорату малақаҳои ҳаётан муҳими шиноварӣ;
- инкишофи гуногунтарафаи ҷисмонӣ, инкишофи дастгоҳи таҷағҳӣ-ҳааркатӣ ва такмил ёфтани сифатҳои ҷисмонӣ: кувва, тобоварӣ, чандирӣ, қайишӣ, суръат, ҷолоқӣ, ҳамоҳангсозии ҳаракатҳо;
- шиносӣ бо қоидаҳои беҳатарӣ дар об ва азхуд кардани маҳорату малақаҳои шиноварии амалӣ [27].

Раванди таълимӣ-таринӣ зимни таълими шиноварӣ бояд мутобиқи принципҳои асосии тарбияи ҷисмонӣ, аз қабилӣ: таълими тарбиявӣ, инкишофи ҳаматарафа, тамоюли солимгардонӣ, тамоюли амалӣ ва ғайра ба амал бароварда шавад. Илова бар ин, раванди таълимӣ-тамринӣ бояд дар заминаи принципҳои асосии дидактикӣ бунёд ёбад, ки қонунҳои таълиму тарбия: принципи шуур ва ғаълоноқӣ; принципи мунтазамӣ; принципи дастрасӣ; принципи айёният; принципи фардиқунониро инъикос мекунанд [27].

Интиҳоби усулҳои шиноварӣ ва пайдарпайии таълими онҳо бо: мақсад ва вазифаи таълим (омодаسازی варзишгарон барои супоридани меъёрҳо, вазифаҳои амалӣ, вазифаҳои беҳдоштӣ ва солимгардонӣ); қонтингенти таълимгирандагон (ҷинс, синну сол, рушди умумии ҷисмонӣ, доштани маҳорату малақаҳои шиноварӣ); шароити гузаронидани машғулиятҳо (муҷаҳҳазнокии ҳавз, ҳарорати об, ҳаво ва ғайра); муҳлатҳои таълим (миқдори соатҳо, давомнокии курс, миқдори машғулиятҳо дар як ҳафта, давомнокии ҳар як машғулият) муайян карда мешавад [5, с. 19]. Вобаста ба ин омилҳо, омӯзгор яке аз низоми зерини таълими усулҳои гуногуни шиноварӣ: таълими ҳамзамони (мувозии) ҳамаи усулҳои асосии варзиши шиноварӣ; таълими мувозӣ-пайдарпайи шиноварӣ; таълими пайдарпайи усулҳои шиновариро интиҳоб мекунад.

Мутобиқи назарияи профессор А.Н. Крестовников, ташаккули малакаи ҳаракатӣ дар одам аз рӯи марҳилаҳо, ки мидорашон аз мураккабии ҳаракат вобаста мебошад, ба амал меояд. Дар марҳилаи аввал – марҳилаи омӯзиши ибтидоӣ унсурҳои алоҳидаи ҳаракатҳо (методи машқи ҷудо кардашуда), ҳаракатҳои алоҳида азхуд карда шуда, инчунин муттаҳидсозии онҳо ба ҳаракатҳои якпорча ба амал меояд, яъне усули шинокунӣ дар варианти асосии он азхуд карда мешавад. Дар баробари ин, ба қор миқдори қалони мушакҳо ворид мешавад. Дар марҳилаи дуюми омӯзиши амиқ ташаккули малакаи ҳаракатӣ ба вучуд омада, ҳаракатҳои барзиёд, шиддати нодарқори мушакҳо, ки дар шиновари аҳамияти махсус дорад, бартараф карда шуда, ҳамоҳангсозӣ такмил меёбад. Вазифаи асосии омӯзиши амиқ ташаккул додани малакаи мукамалтари шиноварӣ дар оянда мебошад. Барои ҳалли ин вазифа методи омӯзиши якпорчаи машқ дар намуди табиӣ (бе истифодаи воситаҳои ёрирасон) истифода мешавад. Дар натиҷаи марҳилаи мазкур дар одам маҳорату малақаҳои ҳаракатӣ ташаккул меёбанд. Дар марҳилаи сеюм

маҳорату малакаҳои бадастомада то ба худкор (автоматизм) такмил ёфта, мустаҳкамшавӣ ва такмили усули шиноварӣ чараён гирифта, усулби фардӣ ташаккул меёбад [13, с. 140].

Нақшаи умумии таълими усули шиноварӣ бояд аз марихалҳои зерин иборат бошад:

- намоиши усули шиноварӣ ва унсурҳои он;
- асосноккунии (шарҳу тавзеҳи) назариявии техникаи усули додашудаи шиноварӣ ва унсурҳои он;

- санҷиши усули шиноварӣ (кӯшиши шино кардан бо усули додашуда);

- шиносшавии амалӣ бо шакли ҳаракатҳо дар хушкӣ;

- азхуд кардани унсурҳои усули шиноварӣ ва таркибҳои алоҳидаи ҳаракатҳои (аваал бо таъия мустаҳкам – дар бари ҳавз, дар қисми на он қадар амиқи ҳавз – сипас дар ҳаракат) азхудкунии усули шиноварӣ дар маҷмӯъ;

- такмили техникаи усули шиноварӣ ва унсурҳои он.

Ҳамчун шакли асосии машғулиятҳо бо навмашқон бояд таълими гурӯҳӣ бо муносибати инфиродӣ ба ҳар як таълимгиранда мебошад. Пурракунии гурӯҳҳои таълимӣ дар асоси принсипи фардисозӣ бо назардошти ҷунин тавсифоти таълимигирандагон, ба монанди: ҷинс, сатҳи омодагии шиноварӣ; хусусиятҳои омодагии ҷисмонӣ [17].

В.А. Парфенов ва Б.Н. Никитский гурӯҳҳои зерини синнусолиро барои пурракунии гурӯҳҳои таълимӣ оид ба шиноварӣ ҷудо кардаанд: кӯдакони синни томақтабӣ – 5-6-сола; хонандагони синни хурд – 7-8-сола (гурӯҳҳои оморасозӣ); хонандагони синни хурд – 9-10-сола (гурӯҳҳои кӯдакони хурд); хонандагони синни миёна – 11-12-сола (гурӯҳҳои кӯдакони калон); хонандагони синни миён – 13-14-сола (гурӯҳҳои наврасон); хонандагони синни калон – 15-16-сола (гурӯҳҳои навҷавонон); хонандагони синни калон – 17-18-сола (гурӯҳҳои гузурандаи навҷавонон); калонсолон – 19-25-сола; калонсолон – 25-35-сола; калонсолон – 36-сола ва боло [18].

Дар дарсҳои шиноварӣ усулҳои зерини бурдани дарс истифода мешаванд:

- усули ҷабҳавӣ – иҷрои ҳамзамони машқҳо аз ҷониби ҳамаи таълимгирандагон;

- усули гурӯҳӣ – таълимгирандагон ба гурӯҳҳо мутобиқи сатҳи омодагии шиноварӣ тақсим карда шуда, машғулиятҳо дар гурӯҳҳо бо кумаки ёварон (мураббӣён, шиноварони бехтарин) гузаронида мешаванд;

- усули инфиродӣ – дар кор бо таълимгирандагони қафомонда ва аълоҳонҳо, инҷунин дар дарсҳои санҷишӣ;

- усули ҷорӣ – барои мустаҳкам кардани малакаи шинокунӣ. Дар ин усул таълимгирандагон ба гурӯҳҳо тақсим шуда, бо амр (бо навбат) ҳар як таълимгиранда аз гурӯҳ машқро бо чараёнҳои бетанаффус (шинокунӣ ба масофаи – 50 м, 100 м ва ғ.) иҷро мекунад [14].

Ҳамчун воситаи асосии шиноварӣ машқҳо буда, ба машқҳои умумии инкишофдиҳанда, машқҳои оморакунанда машқҳои махсус тақсим мешаванд. Ғайр аз ин, ҷаҳишҳои таълимӣ ба об, бозихо дар об низ истифода мешаванд [27]. Машқҳои умумии инкишофдиҳанда ба рушди сифатҳои асосии ҷисмонӣ: қувва, суръат, тобоварӣ, қайишӣ ва ҷолоқӣ мусоидат мекунанд. Он имкониятҳои функционалиро тақмил дода, феҳристи маҳорату малакаҳои ҳаракатии таълимгирандагонро васеъ карда, ҳамин тариқ, онҳоро ба азхудкунии самарабахшари ҳаракатҳои шинокунӣ (аз қабилӣ машқҳои гимнастикӣ: дав, роҳгардӣ, ҷаҳишҳо ва ғ.). Машқҳои оморасозанда ба инкишофи он сифатҳои ҷисмоние мусоидат мекунанд, ки барои омӯзиши маҳорату малакаҳои шиноварӣ ва тақмил ёфтан дар унсурҳои алоҳидаи техника зарур мебошанд. Се гурӯҳи машқҳои оморасозанда: барои шиносшавӣ бо об; барои омӯхтани усулҳои осон кардашудаи шиноварӣ; барои омӯхтани техникаи усулҳои варзишии шиноварӣ. Машқҳои махсусро барои такмили техникаи усулҳои варзишии шиноварӣ бар асоси хусусиятҳои инфиродии таълимгирандагон истифода мекунанд.

Бо мақсади тақмили оморасозии донишҷӯён оид ба шиноварӣ дар муассисаи таҳсилоти олии методҳое истифода мешаванд, ки ҳалли вазифаи азхудкунии маҳорату малакаҳои шиноварию таъмин менамоянд [31, с. 140]. Се гурӯҳи асосии методҳои

таълими шиноварӣ: шифохӣ, аёний ва амалӣ истифода мешаванд. Ба методҳои (намудҳои) шифохии таълими шиноварӣ: тавсиф, шарҳу тавзеҳ, суҳбат; таҳлилу таҷзия; дустур; амрҳо ва супоришҳо; ҳисобкунӣ ва ғайра дохил мешаванд. Бо кумаки методҳои шифохӣ дар таълимграндагон тасаввуроти пешақӣ дар бораи ҳаракатии додашуда, шакл ва хусусияти онро ташаққул дода, маҳорату малакаҳои таҳлили ҳаракати муайян, ёфтан ва ислоҳ кардани ҳатогихоро инкишоф медиҳанд [27]. Методҳои аёний эҷоди тасаввуротро дар таълимгирандагон дар бораи ҳаракати мавриди омӯзиш таъмин мекунанд, ки ин ҳангоми таълими техникаи варзишӣ хеле муҳим мебошад. Чунин методҳо: нишон додани машқҳо; нишон додани техникаи шинокунӣ ва ҳаракатҳои алоҳида дар он; истифодаи васоити аёний, кинофилмҳо; истифодаи имову ишора ва ғайраро дар бар мегиранд. Методҳои амалӣ аз методҳои: машқ; бозӣ; мусобиқа ташкил ёфтаанд [27]. Бояд қайд кард, ки методи машқ бо иҷрои бисёркаратаи ҳаракат дар маҷмӯъ ва аз рӯи қисмҳо бо дарназардошти бузургии сарбории ҷисмоние тавсиф мешавад, ки бо тағйирёбии машқҳои дар дарс иҷрошаванда, мураккабии онҳо, миқдори такрорҳо, суръати иҷро, давомнокии истироҳат байни машқҳо ва ғайра танзим карда мешавад. Методҳои бозӣ ва мусобиқаӣ ҳангоми таълими ибтидоии шиноварӣ барои баланд бардоштани эҳсосотнокӣ ва динамизми машғулиятҳо истифода мешаванд. Фарқияти усулии ин методҳо дар он аст, ки дар методи бозӣ ҳамеша мазмуни сужавӣ вучуд дошта, дар методи мусобиқаӣ бошад, чунин мазмуни сужавӣ вучуд надорад.

Хулоса, шиноварӣ яке аз намудҳои маъруфи варзиш ба шумор рафта, дар тафовут аз дав ва иҷрои машқҳои қуввагӣ, бо он ҳамаи хоҳишмандон, сарфи назар аз синну сол ва имкониятҳои ҷисмонӣ, машғул шуда метавонанд. Шиноварӣ воситаи беҳтарини солимгардонӣ ва барқарорсозии бадани донишҷӯ ба шумор рафта, ҳамзамон имкон медиҳад шакли ҷисмонӣ нигоҳ дошта шуда, низоми асаб ором карда шуда, нафаскашӣ назорат карда шуда, гардиши худ барангехта шуда, ба буғумҳо сарбориро ба вучуд наоварда, имкон медиҳад мушакҳои камари китф, миён ва пойҳо ба таври ҳамоҳанг инкишоф дода шаванд. Ғайр аз ин, шиноварӣ яке аз усулҳои тезтарини беҳтар кардани қувва, тобоварӣ ва қори низоми дилу рағҳо махсуб мешавад. Аз тарафи дигар, шиноварӣ яке аз намудҳои душвортарини варзиш ба шумор рафта, имрӯз барои дастёбӣ ба натиҷаи баланд шиддати ҳадди аксари қувваҳои ҷисмонӣ ва маънавӣ, маҳорату малакаҳои баланд, тамринҳои пуршидат дар давоми солҳои зиёд талаб карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Агеев В.У., Канев Т.М. Организация физической культуры и спорта. / В.У. Агеев – М.: ФиС, 1986. – 192с.
2. Александров, А.Ю. Обучение плаванию самобытными способами.[А.Ю. Александров, Л.С. Малыгин]; Моск. гос. акад. физ. культуры. – Малаховка, 2007.
3. Апанасенко, Г.Л. Диагностика индивидуального здоровья / Г.Л. Апанасенко // Гигиена и санитария. – 2004. – №2. – С.55–59.
4. Белевский В.Н., Холоденко В.В., Константинова А.А. Плавание как средство повышения физической активности и сохранения здоровья студентов // Вестник Калужского университета. – 2019. – № 4 (45). – С. 158-159.
5. Булгакова Н.Ж. Теория и методика плавания: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Н. Ж. Булгакова, О. И. Попов, Е.А.Распопова; под ред. Н.Ж.Булгаковой. — М.: Издательский центр «Академия», 2014. — 320 с.
6. Булгакова Н.Ж. Плавание: Учебник для вузов. / Н.Ж. Булгакова – М.: Физическая культура и спорт, 2001. – 400с.
7. Булгакова, Н.Ж. Оздоровительное, лечебное и адаптивное плавание: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.Ж. Булгакова, С.Н. Морозов, О.И. Попов. – М.: Академия, – 432 с.
8. Владыкина, В. В. Особенности применения специальных упражнений для совершенствования техники плавания способом баттерфляй у пловцов высокой

квалификации [Текст] // Материалы Всероссийской научно-практической конференции молодых учёных, аспирантов, соискателей и студентов/ В.В. Владыкина. – Омск: изд-во СибГУФК, 2009. – С. 161-164.

9. Ганчар, И.Л. Методика преподавания плавания: технологии обучения и совершенствования / И.Л. Ганчар – Одесса: Друк, 2006. – 72с.

10. Иванков, Ч.Т. Методические основы теории физической культуры и спорта / Ч.Т. Иванков – М.: «ИНСАН», 2005. .

11. Иванов, А. А. Прогностическая значимость анкетирования как метод выявления состояния предболезни в связи с профилем обучения и физическими кондициями студентов / А.А. Иванов, Н.Г. Кожевникова // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 2.

12. Ильинич, В. И. Физическая культура студента и жизнь / В. И. Ильинич. – М.: Гардарики, 2008. – 366 с.

13. Лафлин, Т. Полное погружение. Как плавать лучше, быстрее и легче / Терри Лафлин, Джон Делвз; пер. с англ. [Екатерины Шелеховой и Карины Бильдановой]; под ред. Максима Буслаева. — 3-е изд., — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 208 с.

14. Лях В.И. Физическая культура. 10— 11 классы: учеб. для общеобразоват. учреждений /В. И. Лях, А. А. Зданевич ; под ред. В. И. Ляха. — 7-е изд. — М.: Просвещение, 2012. — 237 с.: ил.

15. Минвалеева, Р.С. Индекс для оценки вегетативного тонуса, вычисляемый из данных кровообращения: пер с нем./ Р.С. Минвалеева М.: Спортивна медицина, 2009. – 44с.

16. Мироненко, Е.Н. Повышение эффективности гребковых движений в спортивных способах плавания на основе дифференцированного применения упражнений скоростной и координационной направленности на этапе базовой подготовки: автореф. дис. ... канд.пед. наук [Текст] / Е.Н. Мироненко. – Омск, 2003. – 24 с.

17. Никитский Б.М. Плавание: Учеб. для студентов фак. физ. воспитания пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1981. – 304 с.

18. Парфенов В.А. Плавание: Учеб. для фак. физ. воспитания пед. ин-тов. –К.: Вища школа, 1978. – 288 с.

19. Платонов, В.Н. Плавание: учебник [Текст] / В.Н. Платонов. – Киев: Олимпийская литература, 2000.- 495с.

20. Покровская Н.В. Организация учебного процесса по физической культуре со студентами гуманитарных факультетов РГУ им. И. Канта средствами плавания // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Филология, педагогика, психология. – 2010. – №11. – С. 135-140.

21. Попенченко В.В. Пути повышения эффективности учебного процесса по физическому воспитанию в вузе: Метод. пособие для преподавателей вузов. / В.В. Попенченко – М.: Высшая школа, 1979. – 125 с.

22. Раевский Р.Т. Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов технических вузов./ Р.Т. Раевский – М.: Высшая школа, 1985. – 136 с.

23. Репьёва, Н.Г. Проблема адаптации студентов первого курса к обучению в вузе / Н.Г. Репьёва //Основные проблемы и направления воспитательной работы в современном вузе: Тезисы докладов Всероссийской научно–практической конференции / Барнаул: АлтГТУ, 2010. – С. 275-277.

24. Севостьянов, Д.В. Здоровье и физическая подготовленность по плаванию студентов вуза на начальном этапе обучения / Д.В. Севостьянов, В.С. Лешуков.– Челябинск: ЮУрГУ, 2009. – №2.

25. Сими́на Т.Е., Михальченко Е.Г., Кузьмин М., Сысоева Е.Ю. Методика ускоренного обучения студентов плаванию // Теория и практика физической культуры. – 2017. – № 9. – С. 28-29.

26. Томашевская О.Б. Частные подходы специалистов по обучению плаванию различных возрастных групп. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2008. – 53 с.

27. Физическая культура [Электронный ресурс]: курс лекций для студентов всех форм обучения (авт. редакция) / сост. С. В. Казначеев; Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ, Сиб. ин-т упр. — Электрон. дан. — Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2015. — 162 с. — Доступ из Б-ки электрон. изданий / Сиб. и-нт упр. — филиала РАНХиГС. — Режим доступа: <http://www.sapanet.ru>

ОМУЗИШ ВА РОҲҶОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ МАМЛАКАТ

РАҲМОНОВ Маҷид Нахҷирович - ассисенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ. **E-mail:** manakh57@mail.ru, **тел.:** (+992) 91-955-60-33.

Аннотатсия. Дар ҷомеаи муосир муошират бо забонҳои хориҷӣ ҷузъи муҳими ҷаҳолияти касбии ояндаи хатмкунандагони донишгоҳҳо ба ҳисоб рафта, дар ин замина нақши ҷанни «забони хориҷӣ» дар донишгоҳҳо ба таври назаррас афзоиш меёбад. Маълум аст, ки барои донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ ҷанни "забони хориҷӣ" муҳим нест, аз ин рӯ, барои самараноктар ва ба мақсад нигаронидани раванди таълим омӯзгор бояд нақши забони хориҷиро дар ҳаёт ва ҷаҳолияти мутахассиси оянда дарк кунад. Дар муҳити таълимӣ барои ҷаҳолияти касбӣ пеш аз ҳама фароҳам овардани муҳит зарур аст.

Ҳамзамон, ба ақидаи муаллифи мақола, набудани шароит дар донишгоҳҳои ғайризабонӣ барои омӯзиши забон монеа шуда наметавонад, зеро хоҳишмандон метавонанд аз интернет, аудиокассетаҳо бо забони хориҷӣ, филмҳо бо забони англисӣ, дарсҳои намуна, алалхусус бисёр китобҳои ҷолиб, муқолаҳо ва дастурҳои таълимӣ истифода баранд. Дар тӯли даҳсолаҳои охир забони англисӣ муҳимтарин ва бартаридоштатарин забони ҷаҳон гардид. Барои омӯзандагони забон, омӯзиши забони нав метавонад як раванди мураккабе бошад, ки вақт ва кӯшиши зиёдро талаб менамояд. Омӯзгори забони дуҷум барои дарёфти роҳи ҷолибтарин ва самаранокӣ омӯзиши забон аз намудҳои гуногуни захираҳои маводҳои таълимии забони англисӣ истифода мебаранд. Яке аз беҳтарин роҳе, ки самаранок истифода карда мешавад, ҳавасманд кардани забонмӯзон барои рушди салоҳиятҳои забонии худ тавассути филмҳои англисӣ мебошад.

Калидвожаҳо: мутахассис, забонҳои хориҷӣ, касб, донишгоҳҳои ғайри забонӣ, салоҳият, интернет, китобҳо, муошират, хонанда, маориф донишҷӯ.

ОБУЧЕНИЕ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ НЕЗАВИСИМОСТИ СТРАНЫ

РАҲМОНОВ Мадҷид Нахҷирович – ассистент кафедры языков Таджикского технического университета имени академика М. С. Осими. **E-mail:** manakh57@mail.ru, **тел.:** (+992) 91-955-60-33.

Аннотация. В современном обществе, общение на иностранных языках становится важной частью будущей профессиональной деятельности выпускников вузов, и на этой основе роль предмета «иностранный язык» в вузах значительно возрастает. Понятно, что для студентов неязыковых специальностей предмет «иностранный язык» не является основным предметом, поэтому для того, чтобы процесс обучения был более эффективным и целенаправленным, преподаватель должен понимать роль иностранного языка в жизни и творчестве будущего специалиста. В образовательной среде необходимо создать среду

для профессиональной деятельности. В этом случае учебная информация - это средство оптимизации профессиональной деятельности.

В то же время, по мнению автора статьи неязыковые ВУЗы не являются препятствием или поводом для изучения языка, потому что желающие могут использовать Интернет, аудиокассеты на иностранном языке, фильмы на английском языке, образцы уроков, особенно много интересных книг, диалогов и руководств по изучению языка. За последние несколько десятилетий английский язык стал самым важным и доминирующим языком в мире. Для тех, кто изучает язык, изучение нового языка может быть сложным процессом, требующим много времени и усилий. Преподаватели второго языка используют различные учебные ресурсы, чтобы найти наиболее увлекательный и эффективный способ обучения. Один из самых эффективных способов - поощрять изучающих язык развивать языковые навыки с помощью англоязычных фильмов.

Ключевые слова: специалист, иностранные языки, профессия, неязыковые ВУЗы, компетенция, интернет, книги, общение, читатель, образование, студент.

TRAINING AND WAYS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF TEACHING ENGLISH IN THE CONDITIONS OF THE COUNTRY'S INDEPENDENCE

RAKHMONOV Majid Nakhchirovich – Assistant Lecturer at the Department of Languages, Tajik Technical University named after Academician M. S. Osimi. **E-mail:** manakh57@mail.ru, **phone:** (+992) 91-955-60-33.

Annotation. In modern society, communication in foreign languages is becoming an important part of the future professional activity of university graduates, and on this basis, the role of the subject "foreign language" in universities increases significantly. It is clear that for students of non-linguistic specialties the subject "foreign language" is not important, therefore, in order for the learning process to be more effective and purposeful, the teacher must understand the role of a foreign language in the life and work of a future specialist. In the educational environment, it is necessary to create an environment for professional activity. In this case, educational information is a means of optimizing professional activity.

At the same time, according to the author of the article, non-linguistic universities are not an obstacle or a reason for learning a language, because those who wish can use the Internet, audio tapes in a foreign language, films in English, sample lessons, especially many interesting books, dialogues and study guides. Over the past few decades, English has become the most important and dominant language in the world. For language learners, learning a new language can be a challenging process, requiring considerable time and effort. Second language teachers use a variety of learning resources to find the most engaging and effective ways to teach. One of the most effective ways is to encourage language learners to develop their language skills through English-language films.

Keywords: specialist, foreign languages, profession, non-linguistic universities, competence, Internet, books, communication, chitatel', obrazovaniye, student.

Забон ойинаест, ки дар он симои пурҷилои миллат равшан инъикос мешавад ва мо бояд ба қадри ин нишонаи ҳастии миллатамон расем ва дар баробари ин, ба омӯзиши забонҳои русиву англисӣ ҳамчун забонҳои муоширати байналмилалӣ эътибори аввалиндараҷа диҳем.

Эмомалӣ Раҳмон

Танҳо таҳсилоти бунёдии пайваста қодир аст талаботи инсонро қонеъ созад, ўро дар бозори меҳнат рақобатпазир созад. Таълими муосири асри XXI бо технологияҳои

инноватсионӣ, иттилоотию коммуникатсионӣ ва дониши иқтисодӣ асос ёфтааст. Стандартҳои нави таълимӣ барои таъмини чандирии таҳсилот бо дарназардошти босуръат тағйирёбии бозори меҳнат, технология, техника ва давлат таҳрезӣ шудаанд. Омӯхтан ва донистани забони англисӣ ба кас имконият медиҳад, ки аз имконияту вазъият ва бурду бохт ва пешравиҳои ҷаҳони муосир огоҳ бошад. Донистани забон миллатро ба бузургӣ, фардро ба воломақомӣ ва давлатро ба пешравии муваффақият ноил мегардонад. Забондонӣ- ҷаҳондонист, бузургист, сарбаландист ва ифтихор дар ҳама гуна лаҳзаҳои ҳаёт буда, инсонро ёвару мададгор, дилбардору роҳнамо мебошад. Дар баробари идома доштани раванди амалисозии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015 – 2020» дар асоси дастури Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон лоиҳаи нави барномаи мазкур барои давраи то соли 2030 ҳоло дар баррасии Ҳукумати мамлакат қарор дорад. Ҳамчунин, Ҳукумати мамлакат аз ҳудудҳои забонҳои хориҷӣ, махсусан, забонҳои русиву англисиро аз тарафи наврасону ҷавонон муҳим ҳисобида, барномаҳои дахлдори давлатиро қабул намудааст. Дар баробари ин, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020” барои марҳалаи дувум тасдиқ гардид. Марҳилаи аввали “Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014”, ки аз 26 банд иборат буд, муҳимтарин ҷиҳатҳои тақмили омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар марҳилаи кунунии инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ, ҳадаф, вазифа ва маҷрои амалигардонии онро дар ҷараёни таълим, кафолатҳои давлатию иҷтимоии кормандони муассисоти таълимӣ ва дигар муассисаҳои соҳаи маориф, таъминоти таҳассусӣ, илмӣ, ҳамкориҳои байналхалқиро фаро гирифта буд. Бо мақсади баланд бардоштани савияи дониш ва сатҳи забонмӯзии омӯзгорон тибқи талаботи Нақшаи амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» аз омӯзгори забонҳои хориҷӣ аз пештара дида боз кӯшишу заҳмати зиёдтарро талаб менамояд. Мо омӯзгорон чӣ дар рафти дарс ва чӣ берун аз он тибқи Нақшаи амалигардонии барномаи зикргардида амал намоем, барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ, бахусус забони англисӣ ҷорабиниҳои муҳталиф, аз қабili маҳфилҳо, викторинаҳо, дарсҳои кушод ва озмоишӣ, мизи мудаввар, семинару конференсияҳо, озмунҳо, баромадҳо дар ҷамъомадҳои муассиса бо забони англисиро бояд ба роҳ монем. Инчунин дар байни омӯзгорон аз ёд кардани маводҳо (топикҳо) бо забони англисӣ дар мавзӯҳои гуногун, дар як ҳафта аз бар намудани на кам аз 200 калима ва истилоҳҳои иҷтисодию техникӣ бо забони англисӣ, аз ёд гуфтани ғазалҳои шоирони классикӣ муосир бо забони англисӣ, мутолиаи китобҳои тавсияшуда барои рӯзҳои истироҳат ва таътил аз манфиат ҳолӣ нест. Омӯзгори имрӯзаи забони англисӣ бояд чунин амалҳои педагогиро дар рафти дарс амалӣ намояд:

- аз усулҳои гуногун ва муосири баланд бардоштани нутқи шифоҳии омӯзгорон истифода барад.
- роҳҳои гузаронидани санҷишҳои тестӣ аз ҷанми забони англисиро донад;
- баланд бардоштани сифати дониш, малака ва маҳорати хонандагонро сармашки қори ҳаррӯзаи худ қарор диҳад;
- қор бо луғатро дар рафти дарс ҷонок намояд, чунки он яке аз усулҳои ғанӣ гардонидани захираи луғавии хонандагон аз ҷанми забони англисӣ мебошад;

Истифодаи техника ва технологияи муосири таълим дар раванди дарсҳои забони англисӣ дарсро аҷоиб ва шавқовар менамояд ва шавқу рағбати хонандагонро нисбати забонмӯзӣ бедор мекунад. Агар дарси забони англисӣ бо методҳои нави интерактивӣ гузаронида шавад, маҳорату малакаи забонмӯзии хонандагон инкишоф дода мешавад. Дар рафти дарс бозиҳои шавқовар аз қабili тезгӯякҳо, қистонҳо, қалимаёбак, ҷумласозӣ бо забони англисӣ низ қобилият ва шавқи хонандагонро боло бурда, муҳлати аз ҳудудҳои забонро метезонанд. Вазонти техникӣ, ки имрӯз қариб дастраси ҳамагон аст, барои

забономӯзии хонандагон сахми хеле назаррас дорад. Муҳаққиқон мушоҳида карданд, ки ба вучуд омадани барномаҳои замонавии забономӯзии ба хонандагон нигаронидашуда дар воситаҳои техникӣ ҳамчун воситаи таълимӣ ва муассири интиқоли иттилоот имкон фароҳам овардаанд, ки хонандагон мустақилона тавассути ин барномаҳо:

- нутқи равонро ба осонӣ бифаҳманд;
- фонди луғавии худро тавассути калимаҳои нав ғанӣ гардонанд;
- малакаи суҳанвариашонро инкишоф диҳанд;
- филмҳо ва барномаҳои бо забони англисӣ таҳияшударо бо сифати аслии тамошо кунанд. Унсурҳои бештар истифодашавандаи технологияҳои омӯзиш дар раванди таълим:

- технологияҳои бозӣ,
- омӯзиши лоиҳавӣ,
- симуляторҳо ва барномаҳои санҷишӣ,
- захираҳои таълимии Интернет,
- омӯзиши гурӯҳӣ,
- харитаҳо ва атласҳои интерактивӣ,
- конфронсҳо ва озмунҳои интерактивӣ,
- мавод барои таълими фосилавӣ,
- лоиҳаҳои тадқиқотӣ.

Омӯзиши забони англисӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ба хонандагон имкониятҳои васеъ фароҳам меорад, ки дар викторинаҳо, озмунҳо, олимпиадаҳо дар Интернет, мукотиба ва муошират бо ҳамсолони дигар кишварҳо, иштирок дар видеоконфронсҳо иштирок кунанд, хонандагон метавонанд дар бораи мушкилоте, ки рӯи онҳо кор мекунанд, ҳама гуна маълумотро дастрас кунанд, масалан: маводи забонӣ ва фарҳангӣ, мақолаҳо аз рӯзномаҳо ва маҷалаҳо, адабиёти зарурӣ ва ғайра. Дарсҳои классикӣ ва ҳамгирошуда бо презентатсияҳои мултимедиявӣ, видеоҳо ва филмҳо, маҳсулоти нармафзор ба хонандагон имкон медиҳанд, ки дониши худро амиқтар кунанд. Таълими муосир бояд ба талаботи ҷомеа ва замон ҷавобгӯ бошад. Дар айни замон масъалаи самаранокии таълими забони англисӣ дар муассисаи актуалӣ мебошад. Дар назди омӯзгорони забони англисӣ вазифаи ташаккул додани шахсияте меистад, ки дар муоширати байнифарҳангӣ иштирок карда тавонанд. Ташаккул додани салоҳияти коммуникатсионӣ, ки ҳам салоҳияти забонӣ ва ҳам иҷтимоӣ фарҳангиро дар бар мегирад, муҳим боқӣ мемонад. Забон муҳимтарин воситаи муошират аст. Тағйирот дар муносибатҳои иҷтимоӣ, воситаҳои муошират (истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ) баланд бардоштани салоҳияти коммуникатсионии хонандагонро тақозо мекунад. Ин мақоми фанни «забони англисӣ»-ро ҳамчун фанни таҳсилоти умумӣ баланд мебардорад. Мақсади асосии фанни забони англисӣ ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ, яъне қобилият ва омодагӣ ба анҷом додани муоширати байнишахсӣ ва фарҳангии он ба ҳисоб меравад. Нуқтаҳои асосии мундариҷаи омӯзиши забони англисӣ:

- малакаҳои муошират дар намудҳои асосии фаъолияти нутқ: гӯш кардан, гуфтор, хондан ва навиштан;

- воситаҳои забонӣ ва малакаҳои истифодаи онҳо;
- бархурдории иҷтимоӣ - фарҳангӣ;
- малакаи умумии таълимӣ ва маҳсули таълимӣ.

Натиҷаҳои таълимии нақшавӣ:

1. Мавзӯӣ (хонанда меомӯзад).

2. Фаъолиятҳои таълимии универсалӣ:

А) шахсӣ:

- мутобиқшавӣ ба нақшҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои байнишахсӣ;
- ҳавасмандгардонии иҷтимоии фаъолияти таълимӣ.

Б) Танзимкунанда:

- таъкид ва мураттаб сохтани он чизе, ки аллакай омӯхта шудааст ва он чизе, ки ҳоло бояд омӯхта шавад, худсанҷишӣ ва худбаҳодиҳӣ;

- усули амал ва натиҷаи онро бо меъёри додашуда, худназоратӣ, назорати ҳамдигар муқоиса намояд;

- ҳангоми банақшагирии усули ҳалли қоидаҳои муқарраршуда истифода бурда шавад;

- пешгӯии имкониятҳои ба даст овардани натиҷаи мушаххас ҳангоми ҳалли масъалаҳо;

- вазъияти муваффақият, ҳавасмандии фаъолияти таълимӣ.

В) маърифатӣ

- бо истифода аз моделҳо барои ҳалли мушкилот;

- бошуурона ва худсарона изҳоротро дар шакли хаттӣ ва шифохӣ созад;

- ҷустуҷӯ ва интиҳоби маълумоти зарурӣ аз матн;

- хониши маъноӣ;

- интиқоли маълумот ба таври шифохӣ (муқоиса, тадбиққунӣ)

- мутобиқи мазмуни ҷараёни таълим предмету падидаҳои воқеияти атрофро эътироф ва муайян намояд.

Д) коммуникативӣ:

- дар муомила барои ҳалли вазифаҳои коммуникатсионӣ ва маърифатӣ фаъол бошанд;

- ба мусоҳиба гӯш карда, саволҳо диҳанд;

- малақаҳои интерактивӣ. Истифодаи лавҳа; нуктаи назари худро баён кунанд.

Моҳияти дарси муосири забони англисӣ:

Ҷавоб ба саволи «Дарс чист?» имрӯз хеле душвор аст ба ин савол ҷавоб додан, чунки таърифҳои зиёди ин мафҳум мавҷуданд. Дарс - ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим мебошад. Дарс мисли қатраи об тамоми ҷиҳатҳои мусбат ва манфии мафҳуми илмиро, ки омӯзгор истифода мебарад, инъикос менамояд. Дарс - чунин шакли ташкили таълим мебошад, ки дар он омӯзгор дар як муддати дақиқаи муайяншудаи вақт ба фаъолияти коллективии маърифатии як гурӯҳи доимии хонандагон ё синф роҳбарӣ мекунад ва хусусиятҳои ҳар яки онҳоро ба назар гирифта, аз воситаю усулҳои кор истифода бурда, барои ҳамаи хонандагон барои азхуд намудани асосҳои фанни дар рафти машғулият омӯхташаванда шароити мусоид фароҳам меоварад, инчунин барои инкишофи тарбияи қобилият ва қувваи маънавии хонандагон ҳаматарафа кӯшиш менамояд. Дарс - қисми (марҳила, ҳалқа, ибтидо) - и ҷараёни таълим мебошад, ки аз ҷиҳати барнома, вақт ва маъно ташкил карда мешавад, ки омӯзгор ҳамарӯза дар он хонандагонро таълиму тарбия ва ба камол мерасонад. Дарс тамоми хосиятҳои раванди таълими умумиро дорад. Ин маҷмӯи мураккаби вазифаҳои тарбиявӣ мебошад, ки ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагон дар асоси вазъияти мушаххаси сирф инфиродӣ, шароити қори гурӯҳ ё алоҳида ҳал мекунанд. Омӯзгорони донишманд ҳамеша равшан мефаҳманд, ки мақсади ин ё он вазифаро ба миён гузоштан, кадом вазифаҳои тарбиявиро ҳал кардан меҷӯянд. Чунин омӯзгорон метавонанд роҳҳои алтернативии ҳалли як масъаларо бубинанд ва интиҳоби худро шарҳ диҳанд. Арзиши фардиқунонӣ дар дарс муҳим аст. Моҳияти ин муқаррарот пеш аз ҳама дар азхуд кардани фарҳанги шахсият мебошад. Аз ин рӯ, фардиқунонӣ аз ба назар гирифтани ва истифода бурдани захираҳои шахсияти шунавандагон иборат аст, яъне таҷрибаи ҳаётӣ, ҷаҳонбинӣ, мазмуни фаъолият ва шавқу ҳавас, ҳиссиёт, мақоми шахс дар коллектив. Ин дар ҳар як ҳолати мушаххас фарқ мекунад, аммо чанд варианти эҳтимолӣ инҳоянд:

- ҳангоми банақшагирии мавзӯи он масъалаҳоеро интиҳоб кунед, ки барои ин гурӯҳ бештар мувофиқ бошанд, аз рӯи мазмуни фаъолияти онҳо, ба сатҳи дарк ва дониши хонандагон мувофиқат кунанд;

- ҳангоми ташкили мубоҳиса ва ба нақша гирифтани пурсиш барои хонандагони мушаххас аз таҷрибаи гуногуни ҳаёти хонандагон, шавқу ҳавасҳои онҳо истифода бурда шавад;

- истифодаи супориши навъи қушод ва сатҳи баланди мушкилот;

- аз супоришҳои хонагии инфиродӣ истифода бурда, ба хонандагон имконият диҳед, ки фикри худро ба таври дилхоҳ ва беҳтарин баён кунанд, дониши худро ошкор созанд, таҷриба мубодила кунанд, муносибаташонро нисбат ба худ тағйир диҳанд;

- бо назардошти сатҳи воқеии таълим аз рӯи фан, ташаккули малакаҳои нутқ ва забон;

- воситаҳои иловагии таълимиро интихоб кунанд, ки ба имконияту эҳтиёҷоти ҳақиқии хонандагон мувофиқ бошанд.

Вазъиятноки - шартҳои муҳими омӯзиши сухан аст. Вазъият системаи муносибати мусоҳибон мебошад. Аҳамияти асосии вазъиятноки дар он аст, ки он ҳам барои ташаккули малакаи нутқ ва ҳам барои инкишофи маҳорати нутқ зарур аст. Талаботи муҳим самти нутқ аст. Нишонрас будани нутқ, пеш аз ҳама, маъноӣ самти амалии дарс, инчунин умуман омӯхтанро дорад. Масалан, бо омӯхтани қоидаҳои хониш хонданро ёд гирифтани мумкин нест ва ё танҳо бо омӯхтани қоидаҳои грамматика сухан гуфтанро ёд гирифтани мумкин нест. Нишонрас ва таъсирнок будани нутқ характери нутқи ҳамаи машқҳо дорад. Бо амалҳои таҷрибавии нутқ машғул шудан ҳанӯз самарائي омӯзишро таъмин намекунад, зеро таълими фаъолияти нутқ танҳо бо амалҳои характери нутқ имконнопазир аст. Самти нутқ инчунин ба вучуд овардани ангеаи ҳикояро дар назар дорад. Системаи фаъолиятҳо дар дарс. Фаъолият ин як мафҳуми хеле мураккаб ва гуногунмаъно аст. Вай пешбарии вазифаҳои воҳиди нутқро дарбар мегирад ва ин вазифа аз ҷиҳати забонӣ қушода намешавад. Маҳз шуури асосан ба вазифа нигаронида шуда, шакл бошад, асосан беихтиёр азхуд карда мешавад. Дар баробари ин, хусусияти қоидаҳои гузоришшуда ва дастурҳо - низ тағйир меёбад. Барои таъмини функсияҳои омӯзиш, дар танзимот ва машқҳо, шумо бояд ҳама вазифаҳои нутқро, ки дар муошират истифода мешаванд, истифода баред:

- 1) Хабар додан (огоҳ кардан, арз кардан, маълумот додан).
- 2) Фаҳмондан (равшан кардан, тавсиф кардан, таъкид кардан).
- 3) Тасдиқ кардан (маслиҳат, дастгирӣ, таъриф).
- 4) Маҳкум кардан (эътироз кардан, рад кардан, айбдор кардан).
- 5) Бовар кардан (асос кардан, итминон додан, илҳом бахшидан).

Фаъолият танҳо сухан гуфтан нест. Ҳангоми таълим додани хондан, гӯш кардан низ муҳим аст. Инчунин дар дарс бояд навоварӣ бошад. Он дар омӯхтани сухан зоҳир мешавад. Навоварӣ тағйирёбии доимии ҳолатҳои нутқро тавассути иваз кардани ҷузъи вазъият, вазифаи нутқи ҳамсӯҳбат ё шумораи мусоҳибон, мавзӯи баҳс ва ғайра дар назар дорад. Дар бораи мундариҷаи методии дарси муосир сухан ронда, мо пайваستا ба зарурати тақлид кардани ҳолатҳои воқеии муошират дар дарс, фикр кардан, мусаллаҳ кардани хонандагон бо дониши самаранок аз фанни забони англисӣ бармегардем. Фардикунонӣ, самти нутқ ва навоварӣ дар дарс - ҳамаи ин муқаррарот бо ҳам алоқаманданд ва баъзан ин тақсимот то ҳадде худсарона ва шартӣ ба назар мерасад. Дарси забони англисӣ бояд дар як вақт як қатор ҳадафҳо ба таври идеалӣ ҳал кунанд. Одатан, ҳангоми тайёрии ба дарс омӯзгор як мақсади пешбарандаро муайян мекунад ва дар 99,9 фоиз ин мақсади амалӣ мебошад. Маҳз ҳамин мақсад тамоми рафти минбаъдаи дарс, мантиқ, мазмуни он, инчунин маҷмӯи вазифаҳои ба ҳам алоқамандаро муайян мекунад, ки онҳо дар баробари татбиқи мақсади асосӣ ҳал кардан мумкин аст. Маҳз ҳамин ҳадафи дарс хусусияти вазифаи хонагиро муайян мекунад, зеро ҳадафи дуруст тартиб додашудаи дарс натиҷаи ба нақша гирифташуда мебошад.

Мақсади дарс интихоби машқҳо муайян мекунад. Арзиши муошират дар дарси забони англисӣ ниҳоят бузург аст. Истифодаи шаклҳои гуногуни технологияву усулҳо ба омӯзгор барои расидан ба ҳадафи асосии таълими забони англисӣ - ташаккули малакаҳои муошират мусоидат мекунад. Дар ниҳоят, он бояд ба сатҳи муайяни муошират бирасанд, яъне забони англисиро ҳамчун воситаи муоширати байни одамон истифода бурда тавонанд. Аз ин рӯ, дар назди омӯзгори забони англисӣ масъалаи нигоҳ доштани тавачҷуҳи доимӣ ба ин фан ва ҳавасманд кардани хонандагон ба омӯзиши он меистад.

Ҳамин тариқ, фаҳмидани нақши ҳар як дарс дар як силсила дарсҳо дар мавзӯи метавонад тамоми раванди таълимро ба таври назаррас таъсирнок ва пурмаҳсул кунад, онро бештар мутамарказ ва муттасил гардонад. Дарси забони англисӣ як воҳиди бисёрфункционалии раванди таълим мебошад, ки дар он тамоми таъсироти педагогӣ мутамарказ амалӣ мегардад, муоширати интерактивӣ сураи мегирад, ки на танҳо ба баланд бардоштани фаъолияти маърифатӣ, балки ба рушди маънавияи ахлоқии шахсият нигаронида шудааст.

Дар тӯли даҳсолаҳои охир забони англисӣ муҳимтарин ва бартаридоштатарин забони ҷаҳон гардид. Барои омӯзандагони забон, омӯзиши забони нав метавонад як раванди мураккабе бошад, ки вақт ва кӯшиши зиёдро талаб менамояд. Омӯзгорони забони дуҷум барои дарёфти роҳи ҷолибтарин ва самаранокӣ омӯзиши забон аз намудҳои гуногуни захираҳои маводҳои таълимӣ забони англисӣ истифода мебаранд. Яке аз беҳтарин роҳе, ки самаранок истифода карда мешавад, ҳавасманд кардани забонмӯзон барои рушди салоҳиятҳои забонии худ тавассути филмҳои англисӣ мебошад. Воқеан, ба самаранокӣ истифодаи воситаҳои ахбори омма, бахусус филмҳои англисӣ дар таълим ва омӯзиши забонҳо таваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад. Тарафдорони истифодаи ин навъи ВАО бар ин назаранд, ки филмҳо имкон медиҳанд, ки роҳҳои интерактивӣ ва ҷолиби таълим ва омӯзиши забони англисиро фароҳам оранд [12]. Дигар муҳаққиқон (Кусуманингрӯм ва Сарӣ) баҳс мекунанд, ки тамошои филмҳо барои омӯзиши забони англисӣ баъзе камбудҳои дорад, зеро ин филмҳо хусусиятҳои таълимӣ ва педагогӣ надоранд [10], [11]. Ба ақидаи Тафани бошад, истифодаи филмҳои англисӣ ҳамчун василаи омӯзиши забони англисӣ, бояд аз ҷониби муаллимон ташвиқ ва амалӣ карда шавад [12]. Аммо бисёре аз муҳаққиқон аз қабилӣ Исмоилӣ, Ли ва Ванг иддао кардаанд, ки дар истифодаи филмҳои англисӣ ҳамчун василаи рушди малакаи забонӣ як қатор бартариҳо вучуд доранд. Ин бартариҳо баланд бардоштани ҳавасмандии хонандагон, баланд бардоштани малакаҳои шифоҳӣ ва муоширати хонандагон инчунин рушди оғаҳии фарҳангии онҳоро дар бар мегиранд, ки ба ин васила имкон медиҳад, ки таҷрибаи бештари омӯзиши забонро фароҳам оранд.

Мутаносибан, Хошния бар он назар аст, ки истифодаи филмҳои англисӣ метавонад бо феҳристи густурдаи луғат, синтаксис ва дигар малакаҳои забонӣ, ки ба онҳо имкон медиҳад, то сатҳи забони англисии худро беҳтар созад, қувват бахшад [8]. Гарчанде ки барои фаҳмидани аҳамияти ҳамгироии ВАО ба синфҳои забонмӯзӣ ва таҷрибаи омӯзиши забонҳо тадқиқоти зиёд анҷом дода шуда бошад ҳам, дар бораи самаранокӣ тамошои филмҳо махсусан, барои мақсадҳои таълимӣ кори кам анҷом дода шудааст. Илова бар ин, ба омӯхтани дарки забонмӯзии хонандагон нисбати истифодаи филмҳо барои рушди малакаҳои забонӣ аҳамияти кам дода шуд. Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии мақолаи мазкур омӯхтани ҳиссиёт ва дарки омӯзандагони забони хонандагон дар бораи ҷаро ва ҷӣ гуна бояд филмҳои англисӣ барои рушди малакаҳои забони англисӣ истифода шаванд, пешбинӣ шудааст. Сараввал ҳар як филми англисӣ, ки барои дарсҳо интихоб карда мешавад, бояд аз ҷониби ҳуди омӯзгор қаблан тамошо карда шуда, ба яқинанд паҳлуҳояш диққати махсус дода шавад:

- ба синну соли хонандагон мувофиқ бошад;
- паҳлуҳои тарбиявӣ дошта бошад;
- ҳиссиёти шахвонии хонандагонро бедор накунад;
- табиғотҳои террористию экстримистӣ ва динӣ дида нашавад;
- суҷаи филм саршор аз ҳисси ватандӯстию ростқавлӣ бошад.

Фикру андешаҳои ин муҳаққиқонро ба инобат гирифта, мо низ дар навбати худ баҳри дар амал тадбиқ намудану натиҷаи назаррасеро ба даст овардан, тӯли 2-моҳ бо хонандагони синфҳои 10-уми Мактаби байналмилалӣ Президентӣ дар шаҳри Душанбе озмоиш гузаронидем. Дар озмоиш мо 10 филми кутӯҳмуддати англисии дорои субтитор бударо интихоб намудему дар дарсҳои забони англисӣ пешкаши хонандагон намудем. Пас аз ба анҷом расидани озмоиш тариқи саволномаҳо андешаҳои хонандагон (иштирокчиён)-ро оиди бартариҳои истифодаи филмҳо дар дарсҳои забони англисӣ баҳри

шавқовартар гардидани омӯзиши забон, ҷамъоварӣ намудем. Тадқиқоти қаблӣ оид ба истифодаи филмҳои англисӣ нишон дод, ки филмҳоро барои беҳтар кардани забон омӯзонӣ англисӣ самаранок истифода бурдан мумкин аст. Ба ҳамин монанд, забон омӯзон, ки дар ин тадқиқот ширкат доштанд, боварӣ доштанд, ки забони онҳо дар натиҷаи тамошои мунтазами филмҳои инкишоф ёфтааст.

Натиҷабархост будани истифодаи филмҳо дар дарсхоро қариб ҳамаи иштирокчиён қайд карданд ва аз ин рӯ, метавон инро ҳамчун усули нави таълими забони англисӣ пешниҳод кард. Ин мавзӯ аз он шаҳодат медиҳад, ки тамошои филмҳо барои омӯзиши забони англисӣ дар рушд ва тақмили забони англисии иштирокчиён нақши муҳим бозидоаст. Аз ҷумла, иштирокчиён ҷаҳр малакаи асосии забонро тавсиф карданд, ки дар натиҷаи тамошои филмҳои инкишоф меёбанд. Ин ҷаҳр малакаи забонӣ иборат аз: гуфтугӯ, гӯш кардан, талаффуз ва азхудкунии луғат мебошанд. Аввалан, суҳанронӣ ва гӯш кардан аз ҷониби иштирокчиён ҳамчун намунаи рушди забони онҳо ногӯсастаи буд. Аксарияти иштирокчиён боварӣ доранд, ки тамошои филмҳо ба онҳо имкон медиҳад, ки малакаи гуфтор ва гӯш кардани худро тақмил диҳанд. Тавре ки як донишомӯз қайд кард, "Азбаски ман муддати тӯлонӣ филм тамошо мекунам, забони англисии ман воқеан дар гуфтугӯ ва гӯш кардан беҳтар шуд." Як иштирокчӣ дигар қайд кард: "Ман ҳис мекунам, ки пас аз тамошо кардани филмҳо, қобилияти гуфтугӯ ва гӯш кардани ман воқеан беҳтар шудааст."

Дуҷум, талаффуз як маҳорати дигари забон аст, ки аз ҷониби иштирокчиён ҳангоми тавсифи таҷрибаи худ дар бораи истифодаи филмҳо ҳамчун асбоби омӯзиш пайваста зикр шудааст. Масалан, як иштирокчӣ изҳор дошт: «Ман филмҳо тамошо мекунам, то тавонам якҷанд луғати нав ва талаффузи онҳоро аз худ кунам. Ин ба ман барои беҳтар кардани талаффузи худам кӯмак мекунад." Иштирокчӣ дигар саҳт эҳсос кард, ки филмҳо муҳимтарин манбаи амалияи талаффузи ӯ мебошанд: Ба ғайр аз фароғат, ман одатан барои беҳтар кардани талаффузи худ филмҳо тамошо мекунам. Ман як роҳи воқеан судманди машқ кардани суҳанронии худ ва муҳимтар аз ҳама малакаи талаффузи худро пайдо кардам. Ман ҳунармандонро гӯш мекунам, ки калимаҳоро талаффуз мекунанд ва сипас ду-се маротиба бо овози баланд ҳарф мезанам. Бо сабаби истифодаи ин усул талаффузи ман хеле беҳтар шудааст.

Сеюм, иштирокчиён барои пайвастан байни тамошои филмҳо ва ба даст овардани луғати бештар майл доштанд, ки инро як иштирокчӣ тасдиқ мекунад, ки гуфт: «Тамошои филмҳо мунтазам ба ман имкон медиҳад, ки калимаҳои зиёдеро донам, ки дар дарсҳо имкони омӯхтан надоштам. Дар филмҳо ин калимаҳоро одамони воқеӣ истифода мекарданд. Ман дидам, ки ин калимаҳо чӣ гуна бояд истифода шаванд." Иштирокчиён боварӣ доранд, ки тамошои филмҳо ба онҳо кӯмак мекунад, ки захираи луғавии худро афзоиш диҳад, ки як ҷанбаи муҳими омӯзиши забон аст. Қолиб он аст, ки як иштирокчӣ филмҳоро "кони тиллои луғат" тавсиф кардааст, ки калимаҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки аз онҳо омӯхта метавонад. Ин иштирокчӣ қайд кард: "Филмҳо манбаи омӯзиши забони англисии ман мебошанд. Ҳар дафъае, ки ман филм тамошо мекунам, калимаҳои нави меомӯзам, ки баъдтар истифода бурда метавонам. Ман боварӣ дорам, ки филмҳо як кони тилло мебошанд, ки калимаҳои зиёде доранд, ки мо метавонем дар ҳаёти ҳаррӯза истифода кунем. Ман инчунин фикр мекунам, ки филмҳо бояд дар ҳама дарсҳои забони англисӣ истифода шаванд. Онҳо ҳақиқӣ ва пур аз калимаҳои нав мебошанд". Тааҷҷубовар аст, ки баъзе иштирокчиён боварӣ доштанд, ки тамошои филмҳо ба онҳо тавассути хондани субтитрҳо на танҳо малакаи шифохӣ, балки хаттии онҳоро низ беҳтар мекунад, тавре ки яке аз иштирокчиён шарҳ дод, "Тамошои филмҳо на танҳо суҳан ва гӯш кардани манро бо забони англисӣ беҳтар мекунад, балки навиштани ман низ ба таври назаррас беҳтар шудааст.

Вақте ки ман ба субтитрҳо, ки дар филмҳо буданд, тамошо мекардам, навиштанам инкишоф ёфт." Хондани ин субтитрҳо ба ман имкон дод, ки имлои бисёр калимаҳоро донам. Инчунин, хондани субтитрҳо ба ман имкон дод, ки сохтори ҷумларо донам. Дар

мачмӯъ, қариб ҳамаи иштирокчиён ба ақидае буданд, ки тамошои филмҳо боиси рушди забони онҳо шудааст. Иштирокчиён гузориш доданд, ки малакаҳои гуногуни забонии онҳо, аз қабилӣ гуфтор, гӯш кардан, азхудкунии луғат ва навиштан ба шарофати тамошои филмҳои англисӣ беҳтар шудаанд. Аз гуфтаи хонандагон бар меояд, ки истифодаи филмҳо дар дарсҳои забони англисӣ манфиатбахш буда, омӯзгор метавонанд баҳри шавқовартар бурдани дарсҳои худ аз ин метод баръало истифода кунад. Мақолаҳо зарур шуморидем, бо гуфтаҳои ҷаноби олий Эмомалӣ Раҳмон оғоз намоем, зеро Президенти мамлакат қариб дар ҳама баромаду паёмҳояшон оид ба арҷ гузоштан, поку беолоиш нигоҳ доштан ва ҳифздории забон ҳамеша меғӯянд. Ифтихор аз он дорем, вақте Президенти мамлакат борҳо аз минбари Созмони милалӣ муттаҳид ва дигар минбарҳои бошукӯҳи ҷаҳон бо забони пурра тоҷикӣ ҳарф мезананд. Вақте аз дасти бомубораки Пешвои миллат китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» - ро тӯҳфа гирифтем, хушбахтии моро ҳадду қанор набуд, зеро китоби зерин муаррифгари фарҳангу тамаддун, таъриху адабиёт бавижа забони равону гуворои тоҷик мебошад. Забон пойгоҳи асосии ташаккули шахсият, гурӯҳ ва фардҳои алоҳида мебошад. Забон на танҳо воситаи иртибот, балки як ҷузъи ҷудонопазири шахс, мансубияти ӯ ба ҷамъият мебошад. Ҷуноне академик ва олими барҷастаи халқамон Лутфуллозода М. дар китобашон «Педагогикаи миллии халқи тоҷик» иброз медоранд, ... забон яроқи асосии омӯзгору шогирд аст. Чунки маҳз тавассути забон омӯзгор шогирдонро истиқбол мегирад, машғулиятҳои гуногун ва қорҳои мустақилона месупорад, тавассути забон ба зинаҳои болотар ҳидоят мекунад [2. С.703].

Дар солҳои охир таълими забон ва фарҳангҳои алоҳида, шиносӣ бо асосҳои ҳамдигарфаҳмии байналмилалӣ ҷойи махсусро ишғол намудааст. Имрӯз донишҷӯи забонҳои хориҷӣ арзиши иқтисодии воқеӣ гирифтааст. Ғайр аз ин, дар замони муосир, чунин масъалаҳо чун арзиши таълими забонӣ, арзиши донишҷӯи забон ва арзиши тарҷума аҳамияти рӯзафзун пайдо намудааст, яъне нақши азхудкунии забонҳои хориҷӣ дар ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ торафт меафзояд. Таълими забонҳои хориҷӣ дар низомии донишгоҳӣ, ҷузъи ҳатмии таълими давомдори касбӣ ба ҳисоб меравад. Курси донишгоҳӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ хусусияти коммуникатсионӣ ва ба касб нигаронидашуда дорад ва боиси ташаккули салоҳияти касбии коммуникатсионӣ мегардад. Ислоҳоти низомии маориф мувофиқи талаботи замони донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор месозад, ки роҳҳои беҳтарини тақмили маълумоти олий, баланд бардоштани сифати дониш ва нерӯи эҷодии мутахассисони ояндаро пайдо намоянд. Кӯшишҳои омӯзгорон дар даҳсолаҳои охир барои муайян кардани имкониятҳои барои тағйироти сифатнокии таҳсилоти олии касбӣ тавассути тақмили сохтори он равона карда шудаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки вақтҳои охир мафҳумҳои «салоҳият», «салоҳиятнокӣ», «босалоҳият» ва ғайра зиёд истифода мешавад, яъне зарурати ворид сохтани ин низом дар он аст, ки:- хонандаи имрӯз ғаёл бошад;

- аз болои худ қор кунад;
- мустақилона фикр кардан, қор кардан, амалро иҷро кардан, омӯхтан, доништан ва ғайраро омӯзад;
- донандаи фарҳанг, таърих, расму оин, забону адабиёт бошад;
- аз ҳаёту фарҳанги мамлакатҳои беруна воқиф бошад;
- ба омӯхтани забонҳои хориҷӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намояд;
- аз техникаву технологияи муосир воқиф бошад;
- омӯзгорро чун падар, модар ҳурмат намояд;
- сӯҳбатрову ҳамнишин, ба ақидаи дигарон гӯш додаву, дар ақидаи худ устувор бошад, ҳуллас, бо як иборае чун кадри салоҳиятнок тарбия ёбад.
- дар баробари ин аз омӯзгорон ин низом талаб менамояд то ки:
- дӯстори касби худ бошанд;
- ҳар соати дарсиро самаранок истифода намоянд;
- аз аёният, роҳу усулҳои муосир, техникаву технология зиёдтар истифода намоянд;
- бештар ба шогирдон озодии қору ғаёлият диҳанд;

- ба шогирди худ падарвор ва модарвор мурочиат намоянд;
- дар давоми дарс бо ҳама шогирдон кор кунанд;
- дарсхоро шавқовару хотирмон, пурмазмуну пурэҷод омода намоянд;
- бо чехраи кушод дарсро оғоз намуда, бо чехраи кушод онро анҷом диҳанд;
- аз ҳаёту шуғли шогирдон ҳамеша боҳабар бошанд;
- дар вақти зарурӣ дасти ёрӣ расонанд.

Ҳамзамон, таълими забонҳои хориҷӣ дар факултетҳои ғайризабонӣ чун чӯзӣ зарурии таҳсилоти касбӣ ба шумор меравад.

Курси донишгоҳии таълими забонҳои хориҷӣ маниши иртиботӣ, касбӣ, самтнокӣ дошта, ба ташаккули салоҳиятҳои касбии иртиботӣ бурда мерасонад. Барои мутахассиси муосири рақобатпазир на танҳо доштани малакаи баланд дар фаъолияти касбии худ, балки омодагӣ ба ҳалли масъалаҳои касбӣ дар муоширати забони хориҷӣ низ муҳим аст. Муошират бо забони хориҷӣ чӯзӣ муҳими омодагии касбии мутахассисони ҳар гуна соҳа шуда истодааст, зеро вазифаи асосии донишҷӯён на танҳо азхуд кардани малакаҳои муошират бо забони хориҷӣ, балки инчунин азхуд кардани дониши махсуси истилоҳот аз рӯи ихтисоси худ мебошад. Бар ҳар ҳол баъзе шартҳои ҳастанд, ки риояи онҳо дар муошират бо забони хориҷӣ ҳатмист, чун,

- фазои мусоиди психологӣ, ки дар муҳити некхӯй ва озодӣ сурат мегирад;
- худбодарӣ, яъне ба донишҷӯён имконияти ба истеъдоду қобилияту малакаву маҳорати худ бовар кардан;
- монеаҳои психологӣ, яъне ҳангоми суҳан кардан наҳаросидан аз душвории талаффуз ё худ хатоҳо дар ибораву калитмаҳо, боз ҳангоми гуфтугӯ шарм кардан аз забони ғайр ва ҳоказо.

Ҳангоми аз худ кардани забонҳо, инсон ҳамзамон ба фарҳанги нави инноватсионӣ ворид мешавад, сарвати азими маънавии дар забонҳои омӯхташаванда ҳосилшударо ба даст меорад. Яъне дар баробари омӯзиши забон, инсон бо фарҳанг ва ҳаёти мамлакати бегона шинос мешавад [4 с.174].

Дар баробари ҳадафи амалӣ (таълими муоширати касбии забонҳои хориҷӣ), курси забони хориҷӣ дар муассисаҳои олӣ ҳадафҳои таълимиро мегузорад, ки татбиқи он бо баланд бардоштани сатҳи фарҳанги мутахассисони оянда ва ташаккули омодагии онҳо ба густариши робитаҳои фарҳангӣ ва илмӣ алоқаманд аст. Тайёрии касбии чунин мутахассисон бояд ба баланд бардоштани маърифати фарҳангии онҳо нигаронида шуда, инчунин ба ташаккули як қатор сифатҳои шахсӣ ва ташкилӣ, ки барои бомуваффақият иҷро кардани вазифаҳои касбӣ имкон медиҳанд, мусоидат намояд. Яке аз роҳҳои имконпазири баланд бардоштани маърифати фарҳангии донишҷӯён ташаккули салоҳияти фарҳангӣ дар доираи курси таълими забонҳои хориҷӣ дар факултаҳои ғайризабонӣ мебошад. Ба гуфтаи Е.И. Пассов, сатҳи пасти саводнокии мутахассисони забонҳои хориҷӣ на танҳо рақобатпазирии давлатро сушт мекунад, балки ба иқтисодиёти дохили кишвар ҳалал мерасонад. Ин алалхусус ҳангоми ташкили корхонаҳои муштарак мушоҳида мешавад, ки шарикон бояд якдигарро хуб фаҳманд, ки бидуни он эътимод вучуд надорад. Яъне, мушкilotи калонтарин барои шинохти якдигар надонистани забон аст [3 с.156].

Дар ҳомаи муосир муоширати забонҳои хориҷӣ чӯзӣ муҳими фаъолияти касбии ояндаи хатмкардаи донишгоҳ мегардад ва дар асоси он нақши фанни «забони хориҷӣ» дар донишгоҳҳо ба таври назаррас меафзояд. Ҳомаи муосир, ки тағйироти назаррасро тақозо мекунад, боз ҳам баланд бардоштани самаранокӣ таълими омӯзгоронро тақозо менамояд, аммо ба ин нигоҳ накарда, дониш ва малакаи касбии онҳо ба ин мушкilot пурра ҷавобгӯ нест. Ин ниёз бевосита бо талаботи мутахассисони оянда барои азхудкунии салоҳияти зарурии коммуникатсионӣ алоқаманд аст, ки имкон медиҳад тарҳи мувофиқро барои намудҳои гуногуни фаъолияти касбии коммуникатсионӣ интихоб намояд. Ҳамин тавр, вазифаи афзалиятнокӣ таълими забонҳои хориҷӣ ба донишҷӯёни ихтисоси ғайритахассусӣ ташаккули марҳилавии салоҳияти иртиботӣ дар донишҷӯён мебошад. Маънои таълими касбии нигаронидашудаи забони хориҷӣ дар робитаи он бо фанҳои

махсус барои азхуд намудани донишҳои иловагии касбӣ ва дар натиҷа ташаккули қобилияти муошират бо забони хориҷӣ дар соҳаҳо ва ҳолатҳои мушаххаси касбӣ, бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти касбӣ мебошад.

Маълум аст, ки барои донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ, фанни "забони хориҷӣ" ихтисоси муҳим нест, аз ин рӯ, барои самараноктар ва мақсадноктар гардидани раванди таълим, омӯзгор бояд нақши забони хориҷиро дар ҳаёт ва фаъолияти як мутахассиси оянда ба хубӣ дарк кунад. Зарур аст, ки барои фаъолияти касбӣ дар шароити таълимӣ муҳит фароҳам оварда шавад. Дар ин ҳолат, маълумоти таълимӣ воситаи оптимизатсияи фаъолияти касбӣ мебошад. Албатта маълум аст, ки яке аз мушкилоти асосии омӯзгори забони хориҷӣ дар донишгоҳҳо набудани сатҳи мувофиқи ҳавасмандии аксари донишҷӯён мебошад, зеро, мутаассифона, донишҷӯёни муассисаҳои таълимии ғайризабонӣ забони хориҷиро ҳамчун фанни дуҷумдараҷа қабул мекунанд ва сарборӣ низ нисбат ба ин фан дар дигар фанҳо баланд аст. Яъне соати дарсӣ барои омӯзиши забони хориҷӣ кам ҷудо шудааст. Аз ин рӯ, фароҳам овардани шароит барои ташаккули ангежа ва афзоиши таваҷҷӯҳ ба омӯзиши забони хориҷӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ҳамзамон барои омӯхтани забон, ҳамаи ин монеа ё худ баҳона шуда наметавонад, чунки хоҳишмандон метавонанд, аз маводи интернет, ғитҳои сабти овозӣ бо забони хориҷӣ, филмҳо бо забони англисӣ, намунаи дарсҳо, алаҳусус китобҳои зиёди шавқовар, муколамаву дастурҳо барои омӯхтани забон истифода баранд. Яъне ҳар як донишҷӯи имрӯза бояд, дарк намояд, ки бидуни донишҳои забонҳои хориҷӣ, дар оянда мутахассиси хуб шудан, ё худ кори хуб ёфтан амри маҳол аст, чунки ҳоло қадом як корхона, ё худ муассисаи имрӯзае, ки ниёз ба мутахассис дорад, яке аз талаботҳои асосиаш ин ҳадди аққал бо яке аз забонҳои хориҷӣ дар сатҳи муоширати иҷтимоӣ ва касбӣ ҳарф задан аст.

АДАБИЁТ

1. Забони миллат – ҳастии миллат. Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 431 с.
2. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. – Душанбе, 2015. (Осори педагогӣ). 703 с.
3. Пассов. Е. И. Программа концепция коммуникативного иноязычного образования. «Развитие индивидуальности в диалоге культур». - М.: Просвещение, 2000. С. -156.
4. Каримова И., Шарифзода Ф, Негматов С. Актуальные проблемы поликультурного и полилингвального образования в Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018: «Нигор». - 174 с.
5. Браун, Ҳ. Д. //Принсипҳои омӯзиш ва таълими забон. Таҳсилоти пиронсолон// с2000.
6. Кук, В. //Омӯзиши забони дуҷум ва омӯзиши забон// с2016.
7. Кристал, Д. // Забони англисӣ ҳамчун забони ҷаҳонӣ // Кембриҷ, Британияи Кабир: Матбуоти Донишгоҳи Кембриҷ. с2012.
8. Гилякҷонӣ, А. П. //Аҳамияти талаффуз дар таълими забони англисӣ.// Омӯзиши забони англисӣ, 5(4), саҳ 96-107, с2012.
9. Гилмор, А. //Маводҳои асли ва аслият дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ.// Маҷалаи Таълими забон, 40(2), саҳ 97-118, с 2007.
10. Исмоили, М. // Самаранокҳои истифодаи филмҳо дар синфи EFL // Таҷқиқоте, ки дар Аврупои Ҷанубу Шарқӣ гузаронида шудааст. Маҷаллаи академии таҳқиқоти байнисоҳавӣ, 2(4), саҳ 121-132, с2013.
11. Муродзода З.О., Холов Ш.Ё. Дар бораи усули баҳодиҳии сифати таълим дар системаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон //Паёми политехникӣ. Бахши: Интеллект, Инноватсия, Инвеститсия. - 2026. - № 1 (73). - С. 56-66.
12. Назаров, Р.С. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам / Р.С. Назаров, Х.А. Эвазов, Ф. Нурулло // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2010. – № 2(16). – С. 16-22. – EDN: XIDKYV.

ШАРОИТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ-ВАРЗИШӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

ТУМАНОВ Ҳамроқул Раҳматулоевич – ассистенти кафедраи назария ва методикаи бозиҳои варзишии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 45, **тел.:** (+992) 903 03 33 51

Аннотатсия. Дар мақола шароит ва хусусиятҳои тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ дар Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Таъкид карда мешавад, ки баъди ба даст овардани истиқлолият ва ба иқтисоди бозорӣ гузаштани мамлакат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши халқӣ тоҷик дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Вобаста ба ин, вазифаҳои сифатан нав оид ба ҷалби шахрвандон ба ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба миён омаданд.

Қайд карда мешавад, ки омӯзиш ва таҳқиқи таърихӣ-педагогии раванди ташаккул ва рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ бо шароити мушаххаси иҷтимоию фарҳангии рушди таърихӣ Тоҷикистон муайян карда мешавад. Бар асари ноустувории вазъи сиёсӣ, махсусан солҳои 1992-1993, на танҳо раванди таълиму тарбия ва мусобиқаҳо қатъ гардид, балки бар замми ин, мутахассисони варзидаи ҳаракати тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ҷумҳуриро тарк карданд. Пойгоҳҳо, объекту иншоотҳои варзишӣ қор накарда, ба харобазор мубаддал мешуданд. Ҳеҷ гуна мусобиқаҳои варзишӣ гузаронида нашуда, намояндагони Тоҷикистон амалан ба мусобиқаҳои берун аз ҷумҳурӣ сафар намекарданд. Дар давраи ташаккул ва рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ дар Тоҷикистон ба душвориҳои калон нигоҳ накарда, чунин масъалаҳои муҳим, монанди нарасидани кадрҳои ихтисоснок, ба вучуд овардани пояи моддӣ-техникии варзиш бомуваффақият ҳал карда шуданд.

Хулоса карда мешавад, ки ба камбудҳои муайян нигоҳ накарда, ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон чи дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва чи дар давраи соҳибхитӣ дар бобати ба ҳаёти халқ қор намудани тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таҷрибаи муайяни қорро андӯхтанд.

Калидвожаҳо: ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ, Тоҷикистон, дигаргунӣ, ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, тарбияи мунтазам, фарҳанги ҷисмонӣ, варзишгарони тоҷик, шахсият, солимгардонӣ, ГТО.

УСЛОВИЯ И ОСОБЕННОСТИ ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО ВОСПИТАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

ТУМАНОВ Ҳамроқул Раҳматулоевич – ассистент кафедры теории и методики спортивных игр Таджикского института физической культуры имени С. Рахимова, Душанбе, ул. Лучоб, 45, **тел.:** (+992) 903 03 33 51

Аннотация. В статье рассматриваются условия и особенности физкультурно-спортивного воспитания в Таджикистане. Подчеркивается, что после обретения независимости и перехода страны к рыночной экономике в Республике Таджикистан в сфере физической культуры и спорта произошли коренные изменения. В связи с этим возникли качественно новые задачи по привлечению граждан к движению физической культуры и спорта. Отмечается, что изучение и историко-педагогическое исследование процесса формирования и развития физкультурно-спортивного движения определяется конкретными социально-культурными условиями исторического развития Таджикистана. В результате нестабильной политической обстановки, особенно в 1992–1993 годах, были приостановлены не только учебно-воспитательный процесс и соревнования, но и многие

квалифицированные специалисты в области физической культуры и спорта покинули республику. Спортивные базы, объекты и сооружения не функционировали и приходили в упадок. Спортивные соревнования практически не проводились, а представители Таджикистана фактически не участвовали в соревнованиях за пределами республики.

Несмотря на значительные трудности в период становления и развития физкультурно-спортивного движения в Таджикистане, такие важные проблемы, как нехватка квалифицированных кадров и создание материально-технической базы спорта, были успешно решены. Делается вывод о том, что, несмотря на отдельные недостатки, организации физической культуры Таджикистана как в годы Советской власти, так и в период суверенитета накопили определенный опыт работы по внедрению физической культуры и спорта в жизнь населения.

Ключевые слова: физкультурно-спортивное движение, Таджикистан, преобразования, организации физической культуры и спорта, систематические занятия, физическая культура, таджикские спортсмены, личность, оздоровление, ГТО.

CONDITIONS AND CHARACTERISTICS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

TUMANOV Khamrokul Rakhmatuloevich – assistant of the department of theory and methodology of sports games of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rakhimov, Dushanbe, Luchob street, 45, **phone:** (+992) 903 03 33 51

Annotation. The article examines the conditions and characteristics of physical education and sports development in Tajikistan. It is emphasized that after gaining independence and transitioning to a market economy, significant transformations took place in the field of physical culture and sports in the Republic of Tajikistan. In this regard, qualitatively new tasks emerged related to involving citizens in physical education and sports activities. It is noted that the study and historical-pedagogical analysis of the process of formation and development of the physical education and sports movement are determined by the specific socio-cultural conditions of Tajikistan's historical development.

As a result of political instability, especially during 1992–1993, not only were educational and training processes and competitions suspended, but many highly qualified specialists in the field of physical culture and sports also left the country. Sports facilities, objects, and infrastructures ceased to function and fell into disrepair. Sports competitions were practically not held, and representatives of Tajikistan rarely participated in competitions outside the republic. Despite serious difficulties during the formation and development of the physical education and sports movement in Tajikistan, such important issues as the shortage of qualified personnel and the creation of a material and technical base for sports were successfully addressed.

It is concluded that, despite certain shortcomings, physical education organizations in Tajikistan, both during the Soviet period and in the years of independence, have accumulated considerable experience in integrating physical culture and sports into the life of the population.

Keywords: physical education and sports movement, Tajikistan, transformation, physical education and sports organizations, regular training, physical culture, Tajik athletes, personality, health improvement, GTO.

Таҷрибаи солҳои пешин собит месозад, ки сарфи назар аз мушкилоти ҷиддӣ, дар давраи ташаккул ва рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон, масъалаҳои муҳим, аз қабилӣ нарасидани кадрҳои ихтисосманд ва таъсиси пойгоҳи моддию техникии варзиш бомуваффақият ҳаллу фасл карда шуданд.

Дар ҷумхури бо мақсади эҳё ва рушди минбаъдаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҷамъбааст ва истифодаи таҷрибаи мусбати ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон дар рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ, ки дар гузашта дорои арзиши бузурги илмӣ ва амалӣ буд, зарур ба шумор мерафт.

Бо кумаки мутахассисони ҷумхуриҳои дигар, бахусус шаҳрҳои Москва, Ленинград ва Киев, кадрҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷумхури омода карда мешуданд. Аввалин маҳфилҳои тарбияи ҷисмонӣ ва майдончаҳои варзишӣ дар назди ҳафт корхонаи пахтазоказунӣ дар шаҳрҳои Хучанд, Драгомирово, Конибодом ва конҳои ангишти Шӯроб-Исфара таъсис дода шуданд [11, с. 33].

Бояд қайд кард, ки таърихи ташаккул ва рушди ин маҷмааи бузурги тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз соли 1955 оғоз мешавад, ки маҳз дар ҳамин сол пешрафти назаррас дар ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ ба амал меояд. Аз ҳамин сол шурӯъ карда, дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон машғулиятҳо оид ба тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун шакли нисбатан нави тақмили маҳорату малакаҳо ва қобилиятҳои омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ ҷорӣ карда мешаванд. Бо таъсиси Ҷумҳурии Худмуктори Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон (1924) ва баъдан Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон (1929) марҳилаи нави рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонии халқи тоҷик оғоз гардид. Ба муносибати ин ҷорабиниҳо дар аксари шаҳрҳои ҷумхури мусобақаҳои оммавӣ ташкил карда шуда, майдончаҳои нави варзишӣ бунёд гардида, намудҳои нави варзишӣ ривож ёфтанд. Бо вуҷуди ин, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар солҳои 20-ум бештар дар шаҳрҳо рушд ёфта, дар ноҳияҳо ва деҳоти ҷумхури бошад, аҳолии маҳаллӣ ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш камтар ҷалб шуда, шумораи варзишгарони зан аз миллати маҳаллӣ низ хеле кам буд [4].

Бо ташаббуси комсомол дар соли 1931 маҷмӯи умумииттифокии тарбияи ҷисмонии «ГТО» тахия ва мавриди истифода қарор дода шуд. Ин кор ба рушди минбаъдаи ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон мусоидат намуда, дар натиҷа, дар соли 1932 дар ҷумхури 632 нафар дорандагони нишони «ГТО» омода карда шуданд. Дар солҳои минбаъда супоридани меъёрҳои маҷмӯи «ГТО» густариш меёбад.

Солҳои 1935-1936 дар Тоҷикистон ҷамъиятҳои ихтиёрии тарбияи ҷисмонии иттифокҳои касаба («Спартак», «Старт», «Молния», «Медик», «Локомотив», «Буревестник» ва ғайра) таъсис дода шуданд. Ҷамъиятҳои мазкур маҳфилҳои ибтидоии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиширо дар корхонаҳо ҳамчун халқаи асосии ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш тақвият бахшиданд. Қаблан (соли 1925) ҷамъияти варзишии «Динамо» таъсис дода шуда буд, ки минбаъд дар рушди варзиши тоҷик саҳми назаррас гузоштааст.

Тамоми фаъолияти ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон дар солҳои пеш аз ҷанг ва дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба шикаст додани Олмони фашистӣ равона гардида буд. Дар ин солҳо ба пурзӯр намудани нақши маҷмӯи «ГТО» диққати махсус дода шуда, ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон танҳо дар давраи солҳои 1932-1940 қариб 37 ҳазор нафар варзишгарони дорои нишони «ГТО»-ро омода намуданд [10, с. 106].

Сатҳи ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ дар соли 1945 аз рӯи бисёр нишондиҳандаҳо аз сатҳи пеш аз ҷанг хеле баланд буда, шумораи варзишгарон 120 ҳазор нафарро ташкил дод, дар ҳоле ки нишондиҳандаи мазкур дар соли 1941 80 ҳазор нафарро ташкил медод [12, с. 139, 153].

Дар солҳои баъд аз ҷанг дар назди ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон вазифа гузошта шуд, ки тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро ҳамчун яке аз воситаҳои ба меҳнати сермахсул тайёр кардани одамон, омили муҳими мустаҳкам намудани саломати меҳнаткашон васеътар ва самараноктар истифода баранд. Ҳаллу масъалаи масъалаи мазкур ба кадрҳо вобаста буд ва нарасидани кадрҳои соҳибхитосос дар ҷумхури эҳсос мешуд. Дар соли 1946 дар Тоҷикистон ҳамагӣ қариб 200 нафар кормандони тарбияи ҷисмонӣ бо фаъолияти педагогӣ машғул буда, аз онҳо 10 нафарашон дорои таҳсилоти

олӣ, 45 нафарашон таҳсилоти миёнаи махсус буда, 145 нафари боқимонда танҳо таҳсилоти курси таълими тарбияи ҷисмониро гузашта буданд [13].

Дар солҳои 60-ум аввалин бор дар Тоҷикистон чемпионҳои ИҶШС ва рекордсменҳои ҷаҳон, аз ҷумла: Г. Паничкин (варзиши сабук), А. Тилик (тирпарронӣ), И. Ҳасанов (заврақаронӣ), В. Двигун (ваззбардорӣ) ва дигарон пайдо шуданд. Барҳам додани бесаводии умумӣ боиси он гардид, ки намудҳои варзиш ва бозиҳои милли ба як ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги халқи тоҷик табдил ёфта, мазмуни нав касб намуда, ҷалби оммаи васеи ҷавонони деҳқон ба ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таъмин карда шавад. Ба рушди минбаъдаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш олимпиадаҳои Осиёи Миёна дар солҳои 20-уми асри гузашта таъсири назаррас расониданд.

Ҳамин тавр, дар солҳои 40-50-уми асри XX дар ҳафт муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 40 ҳазор доишҷӯён таълим гирифта, аксарияти онҳо фанни тарбияи ҷисмониро аз рӯи ҷадвали дарсӣ дар давоми ду соли таҳсил меомӯхтанд, ки ин талаботро пурра қонеъ карда наметавонист.

Факултети аввалини тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳанӯз дар солҳои 1954-1955 дар Донишқадаи педагогии Тоҷикистон ба номи Т.Г. Шевченко ифтихо ёфт. Бори аввал бо кумак ва дастгирӣ, инчунин таклифҳо ва саъю талошҳои омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ ва ҳаракати олимпӣ – дотсент Я.Ю. Абрамов ва М.А. Чиклаури аз рӯи 20 намуди варзиш мусобиқаҳо байни гурӯҳҳо ва бахшҳо ташкил ва баргузор карда мешаванд. Ҷунин усули нави кор аз ҷониби олимони ва ходимони фарҳанг ва аз ҷониби ҷомеаи мамлакат дар маҷмӯъ ҷиҳати рушд ва таҳкими варзиши халқи тоҷик бо рӯҳияи баланд истиқбол шуд.

Дар тайёр намудани мутахассисони варзидаи соҳаи таҳсилоти олии ҷисмонӣ ва омӯзиши масъалаҳои мубрами рушди тарбияи ҷисмонӣ дар ҷумҳурӣ Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон мақоми пешсафро ишғол намуд, ки бо Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 15 март соли 1971 дар заминаи факултети тарбияи ҷисмонии Институти давлатии педагогии Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко дар шаҳри Душанбе таъсис дода шуд. Дар моҳи сентябри соли 1971 дар соли аввали таҳсил 277 нафар ҷавонон, ки аз писарон ва духтарон иборат буданд, ба курси яқум қабул шуданд.

Дар тӯли фаъолияти худ Муассисаи давлатии таълимии «Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Сайидмуъмин Раҳимов» ба макони марказии омодакории ва тарбияи мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, педагогҳо ва мураббии тачрибадорӣ бомаҳорат, қорандони комиссариатҳои ҳарбӣ, омӯзгорони омодагии дифоӣ ҳарбӣ, варзишгарони касбӣ, сайёҳон ва шорехону рӯзноманигорони варзишӣ табдил ёфта буд. Донишқадаи мазкур дар миёни дигар муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон дар рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзиши Тоҷикистон мақоми пешсафро ишғол мекард.

Пешравиҳо дар солҳои 80-ум дар соҳаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон дар самти тайёр намудани варзишгарони дараҷаи олӣ, таҳкими пояи моддӣ-техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, омодакории кадрҳои баландихтисос дар соҳаи мазкур ба мушоҳида мерасиданд. Ба ин ба таври назаррас тавачҷуҳи махсуси мақомоти ҳизбию шӯравӣ, қабули як қатор қарорҳо, баргузориҳои Бозиҳои XXII олимпӣ дар соли 1980 дар шаҳри Москва, Спартакиадаи халқҳои ИҶШС ва иштироки варзишгарони тоҷик дар ҷорабиниҳои варзишӣ мусоидат намуданд [1].

Вазъияти бавуҷудода ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ дар мамлакат таъсири манфӣ расонида, дар натиҷаи ноустувории вазъи сиёсӣ, хусусан дар солҳои 1992-1993, на танҳо раванди таълиму тарбия ва мусобиқаҳо қатъ гардид, балки мутахассисони варзидаи соҳаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон низ ҷумҳуриро тарк намуданд. Пойгоҳҳо, объекту иншооти варзишӣ фаъолияти худро қатъ карда, ба харобазор табдил ёфта, мусобиқаҳои варзишӣ баргузор намешуданд, ва намоёндагони Тоҷикистон ба мусобиқаҳои берун аз ҷумҳурӣ сафар намекарданд.

Мутаассифона, ташкил ёфтани Тоҷикистони соҳибистиқлол бо ҷанги шаҳрвандӣ рост омад. Ҳодисаҳои солҳои аввали 90-уми асри гузашта ба вазъи тарбияи ҷисмонӣ ва

варзиш дар мамлакати мо таъсири манфӣ расониданд, дар ҳоле ки дар солҳои 80-ум комёбиҳои назаррас дар соҳаи мазкур ба даст омада буданд. Дар натиҷаи бад шудани авзои сиёсӣ мамлакатро шумораи калони мураббӣён, омӯзгорон, варзишгарон, ташкилотчиёни ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва мутахассисони пешқадами ҷумҳурӣ тарк намуд. Аксари мактабҳои варзишӣ дар натиҷаи нарасидани кадрҳои баландихтисос фаъолияти худро қатъ намуданд ё бо иқтисодии нопурра фаъолият мекарданд. Вазъии иқтисодии ҷумҳурӣ имкон намерасид, ки ин соҳа ба таври кофӣ маблағгузорӣ шуда, дар натиҷа, бисёр намудҳои варзиш, аз қабили дучархаронӣ, панҷхарбаи муосир, шамшербозӣ ва ғайра, ки дар гузашта аз рӯи онҳо як қатор чемпионҳои ҷаҳон, олимпӣ ва устодони варзиш тарбия ва ба воя расонида шуда буданд, аз фаъолият бозмонданд.

Дар ибтидои солҳои 90-ум, фаъолияти ташкилотҳои варзишӣ ҷумҳурӣ хусусияти номӣ дошт. Бахшҳои варзишӣ дар аксари мавридҳо барҳам хӯрда, гурӯҳҳои тарбияи ҷисмонии колхозу совхозҳо, корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, клубҳои варзишӣ муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсус қариб ҳама қарда буданд. Азбаски мақомоти дахлдори ваколатдори идораи давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш зуд-зуд аз нав ташкил қарда мешуд, ки ин ҳолат идоракунии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар мамлакат заиф мегардонид. Бинобар ин, фаъолияти мақомоти давлатии идоракунии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҷумҳурӣ натиҷаҳои дилхоҳро ба бор намеовард.

Чорабиниҳои тарбияи ҷисмонӣ ва мусобиқаҳои варзишӣ дар шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ ба таври номунтазам ташкил ва баргузор гардида, барои барқарор намудани пойгоҳҳои таълимӣ-таминӣ, харидаи асбобу анҷоми варзишӣ, таҷҳизот ва либоси ягонаи варзишӣ гурӯҳҳои муассисаҳои таълимӣ, корхонаҳои саноатӣ ва хоҷагиҳои деҳот ба маблағгузорӣ дастрасӣ надоштанд. Моҳи сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти давлатии худро эълон намуда, ин воқеаи таърихӣ дар назди ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон вазифаҳои муҳим гузошт. Аввалан, ба ташкилотҳои варзишӣ ва тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон зарур буд, ки шакли усулҳои нави корро бо назардошти хусусиятҳои миллии ҷумҳурӣ ҷустуҷӯ намоянд. Чунин кор бояд ба рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шароити муносибатҳои иқтисодии бозаргонӣ таъмин менамуданд. Сониян, варзишгарони тоҷик бояд мустақилона зери парчами ҷумҳурии соҳибхитӣ дар мусобиқаҳо ва дигар чорабиниҳои бонуфузи ҷаҳонӣ иштирок мекарданд.

Вазъияти бавҷудода ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ дар мамлакат таъсири манфӣ расонида, дар натиҷаи ноустувории вазъии сиёсӣ, хусусан дар солҳои 1992-1993, на танҳо раванди таълиму тарбия ва мусобиқаҳо қатъ гардид, балки мутахассисони варзидаи соҳаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон низ ҷумҳуриро тарк намуданд. Пойгоҳҳо, объекту иншооти варзишӣ фаъолияти худро қатъ қарда, ба харобазор табдил ёфта, мусобиқаҳои варзишӣ баргузор намешуданд, ва намояндагони Тоҷикистон ба мусобиқаҳои берун аз ҷумҳурӣ сафар намекарданд.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ низомии фаъолияти ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷумҳурӣ ҳалалдор шуда, ҳама чизро аз нав оғоз қардан лозим буд. Ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ Тоҷикистон дар чунин шароит тавонистанд на танҳо раванди таълиму тарбияро барқарор созанд, балки бо ташкил ва баргузориҳои чорабиниҳои варзишӣ таҳти шиори «Варзиш – сафири сулҳ», дар муътадил гардонидани вазъияти сиёсӣ иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ саҳми арзандаи худро гузоранд. Ҳамин тавр, нахустин ҳунарнамоии варзишгарони Тоҷикистони соҳибистиклол дар Бозиҳои XXVI олимпӣ дар соли 1992 дар Барселона (Испания) бо муваффақият анҷом ёфт. Варзишгар Андрей Абдувалиев унвони қаҳрамони Олимпиадаро ба даст оварда, Андрей Василев ва Владимир Шикарев ҷойҳои 4 ва 5-умро дар ин чорабинии байналмилалӣ ваарзишӣ ишғол намуданд [9, с. 5].

Ҷанбаҳои мусбати фаъолияти ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ дар солҳои аввали истиқлолияти ҷумҳурӣ аз: таъсиси Кумитаи миллии олимпии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли

1992); роҳ ёфтани варзишгарони Тоҷикистон ба арсаи байналмилалӣ варзиш ва ворид шудани федератсияҳои ҷумхури аз рӯи намудҳои варзиш ба федератсияҳои байналмилалӣ; эҳё ва рушди намудҳои миллии варзиши халқи тоҷик; афзоиши шумораи иштирокчиён, ҷоизадорон ва чемпиони мусобиқаҳо ва чемпионати ҷаҳон аз ҳисоби варзишгарони миллати маҳаллӣ иборат буданд.

Мавриди зикр аст, ки омилҳои манфии низ ба вучуд омада буданд, ки пас аз пошхӯрии низоми тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши давраи шӯравӣ ба рушди соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар давраи истиқлолият таъсир расониданд. Аз ҷумла, фаъолияти маҷмӯаи ГТО ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои асосии омодагии ҷисмонии аҳолии мамлакат; ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои муштаракӣ таълимӣ-тамринӣ, ҷамъомадҳо, семинарҳо, кумаки байниҳамдигарӣ, мубодилаи таҷриба ва ғайра байни мураббӣён ва варзишгарони ҷумхуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ғайра қатъ гардиданд.

Дар ин солҳо ҳадафи асосии сиёсати давлат дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш истифодаи самараноки имкониятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бо мақсади беҳтар намудани саломатии миллат, нигоҳ доштани қобилияти баланди қори мехнаткашон ва ҷавонон, ташаккули сифатҳои инфиродии ҷисмонӣ, ҳифзи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим дар байни аҳоли ва қувваозмоии бомуваффақияти варзишгарони ҷумхури дар Бозиҳои олимпӣ, мусобиқаҳои минтақавӣ, байналмилалӣ мебошад [5].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда, аз рӯзҳои аввали фаъолияти худ барои рушди соҳаи тарбияи ҷисмонии мамлакат тадбирҳо андешид. Ҷунонҷӣ, дар шароити мушкили соли 1992 Ҳукумати ҷумхури дар бораи таъсиси Кумитаи миллии олимпии (КМО) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иштироки дастаи олимпӣ дар Бозиҳои XXV олимпӣ дар Барселона (Испания) қарор қабул намуд [9, с. 5].

Бо дастгирии Ҳукумати ҷумхури Кумитаи варзиш тамоми чораҳо андешид, то раванди таълиму тамрин ва қори объектуиншооти варзишию тарбияи ҷисмонӣ аз нав ба роҳ монда шаванд. Ҳамзамон, барои варзишгарони пешқадами ҷумхури шароити зарурӣ фароҳам оварда шуда, онҳо ба мусобиқаҳои байналмилалӣ фиристода шуданд. Ҳамин тавр, дар охири соли 1993 дар ҷумхури 4532 гурӯҳи тарбияи ҷисмонӣ, 55 варзишгоҳ, 63 мактаби варзишии бачагону наврасон фаъолият доштанд. Дар муассисаҳои мазкур ва 7145 нафар мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш қор мекарданд. Бо мақсади рушди ҳаракати олимпӣ Кумитаи миллии олимпии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КМО) соли 1994 расман ба узвияти Кумитаи байналмилалӣ олимпӣ (КБО) пазируфта шуд [9].

Бо мақсади эҳёи намудҳои миллии варзиш, бахшида ба ҷашнҳои «Наврӯз», «Рӯзи истиқлолият» ва дигар идҳо, мусобиқаҳои оммавӣ ташкил ва баргузор гардиданд. «Рӯзи дав» ва «Рӯзи варзишгар» ба анъана табдил ёфтанд. Дар соли 1995 танҳо дар шаҳри Душанбе дар мусобиқаи оммавии «Рӯзи дав» беш аз 13 ҳазор нафар иштирок карданд [8].

Омӯзиш ва таҳқиқи таърихӣ-педагогии раванди ташаккул ва рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ бо шароити мушаххаси иҷтимоию фарҳангии рушди таърихии Тоҷикистон вобаста аст. Ҳаракати оммавии тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ дар солҳои 90-ум, ки бо равандҳои харобиовар тавсиф мешаванд, ба таври назаррас заиф гардида, муттасилии он ҳалалдор шуда, натиҷаҳои варзишӣ паст шуданд. Ин омилҳо, дар навбати худ, боиси паст шудани фаъолнокии ҷисмонӣ ва сатҳи солимии ҷисмонии шаҳрвандони мамлакат гардиданд.

Дар ин давра ҷамъомадҳои муштаракӣ таълимӣ-тамринӣ бо дастаҳои мамлакатҳои хориҷӣ, аз ҷумла иштирокчиёни Бозиҳои олимпӣ ба баланд шудани маҳорати варзишгарони тоҷик мусоидат мекарданд. Расонидани кумаки моддӣ ба варзишгарони пешбар, мустаҳкам намудани пояи моддӣ-техникии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, даъват намудани варзишгарон ва мураббӣёни касбӣ ба ҷумхури ба қори тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ дар Тоҷикистон беҳбудӣ бахшиданд. Шумораи иштирокчиёни ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ба туфайли ба амал баровардани қорҳои гуногуни ташвиқотӣ-тарбиявӣ якбора афзоиш меёфт. Ҳамин тавр, дар ҷумхури танҳо дар соли 2000 шумораи заноне, ки ба

тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш машғул буданд, ба 45380 ҳазор нафар расид, ки нисбат ба соли 1998-ум 14414 нафар зиёд буд. Ҳамзамон, маҳорату малакаҳои занони варзишгари Тоҷикистон низ боло рафта, қариб 50%-и дастаи миллии олимпиро, ки дар Бозиҳои XXVII олимпии Сидней (Австралия 2000) ширкат доштанд, занони ҷумҳурии ташкил меоданд.

Ҷиҳати ноил шудан ба иштироки оммавӣ дар ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, таъмини ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандони мамлакат дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш соли 1997 Қонун «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид. Дар он дарҷ гардида буд, ки тарбияи ҷисмонӣ ҷузъи фарҳанги умумӣ ба ҳисоб рафта, яке аз соҳаҳои фаъолияти иҷтимоие мебошад, ки ба бехтар намудани саломатӣ, рушди ҳаматарафаи қобилиятҳои ҷисмонии инсон ва истифодаи онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва рӯзмарра нигаронида шудааст. Варзиш ҳамчун воситаи ташкили вақти фароғат ва истироҳати аҳоли ба шумор рафта, ба таҳкими ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамфикрӣ, боварии байниҳамдигрӣ, ҳамкорӣ, сулҳ ва дӯстии байни халқҳои ҷаҳон мусоидат мекунад [6, с. 18].

Дар айни замон, Тоҷикистон дар самти ташкил ва рушди ҳаракати оммавии тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ таҷрибаи ғанӣ меандӯхт, гарчанде ҷалби шаҳрвандон ба ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ аксаран хусусияти расмӣ ва ҳатмӣ дошта, нишондиҳандаҳои оммавияти ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ баъзан аз меъёр зиёд баҳогузори карда мешуданд.

Дар ин росто, бе омӯзиши шаклу усулҳои пешқадами ҳам ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон, ҳам мамлакатҳои хориҷӣ, хусусан ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, ки дар ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ бо мамлакатҳои масъалаҳои якхела доранд, тасаввур кардан мумкин номумкин аст. Омӯхтани таҷриба ва дастовардҳои кори ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон дар давраи шӯравӣ ва пасошӯравӣ дар рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ аз он ҷиҳат пулларзиш аст, ки вай ба ҳалли масъалаҳои ҳозиразамон кумак мекунад. Зеро дар онҳо бисёр чизҳои мавҷуданд, ки дар шароити ҳозира ба кори нав кардани низомии тарбияи ҷисмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд мавриди истифода қарор дода шаванд. Ҷамъбасти маводи далелӣ ба чунин ҳулоса овард, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозаргонии иқтисодӣ ба ташкилотҳои тарбияи ҷисмонии ҷумҳурий лозим омад низомии мавҷудаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро ба шароити нав мутобиқ сохта, объекту иншоотҳои мавҷудаи варзишии мамлакатро таҷдид намуда, пояи муосири моддию техникаи соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмониро муҳайё созад.

Дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеаи Тоҷикистон, ба вуҷуд омадани сохторҳои нави хоҷагидорӣ аз бозбинии куллии сохтор, метод ва усулҳои идоракунии ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзиширо тақозо намуда, ба назар гирифтани қонуниятҳои объективии тараққиёти ҷамъият яке аз шартҳои муваффақияти идоракунии ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳамзамон, дар назди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ бо рушди ҷомеа вазифаҳои нав қарор мегиранд, ки роҳбарон ва ташкилотчиёни кори тарбияи ҷисмонӣ солидгардонӣ ва варзишӣ бояд онҳоро ҳаллу ҷасл намоянд.

Ҳамин тариқ, аҳамияти масъалаи ҷалби шахсият ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун вазифаи асосии педагогии рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ дар шакли оммавии он инкорнопазир мебошад. Ҷомеаи муосири Тоҷикистон ба марҳилаи рушди пешраванда ворид шуда, дар марҳилаи мазкур дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар мамлакат ба вуқӯъ мепаёванданд, ба таҳкими арзишҳо ва идеалҳои инсонпарварӣ, эҷоди иқтисоди пешрафта ва низомии устувори демократӣ ва ҳуқуқбунёд нигаронида шуда буданд. Бояд қайд кард, ки муддати тӯлонӣ дар мадди назари олимони муҳаққиқон асосан варзиш ва, пеш аз ҳама, варзиши дастовардҳои олӣ қарор доштанд. Масъалаи ташаккули фарҳанги ҷисмонӣ ва ҷалби шахс ба он дар шароити ҷомеаи муосири Тоҷикистон ё тамоман аз мадди назар дур монда буд ё дар доираи масъалаҳои

ки асосан дар робита бо варзиш ҳал карда мешуданд, баррасӣ мешуд. Аз ин рӯ, масъалаҳои муосиргардонии раванди ҷалби шахсият ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши солимгардонӣ, дарёфти шаклҳои нави кор оид ба ҷалби ҳамаи табақаҳои аҳоли, хусусан ҷавонон, ба тарбияи ҷисмонӣ, роҳҳо ва воситаҳои ҳалли маҷмӯи томи масъалаҳои иҷтимоӣ педагогӣ, ки дар назди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон қарор доштанд, дар мадди аввал қарор гирифтаанд. Ҳамчун омили муҳимтарини эҳёи нерӯи иҷтимоӣ педагогии ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷомеаи муосир фароҳам овардани шароити зарурӣ ба шумор меравад. Барои муосир гардонидани раванди ҷалби шахсият ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун вазифаи асосии педагогии рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ фароҳам овардани шароити объективӣ барои чунин муосирсозӣ, аз қабилӣ: такмили шаклҳои давлатӣ ва минтақавӣ ташкил ва идоракунии фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ солимгардонӣ зимни рушди ҳамаҷонибаи мабдаъҳо ва ташаббусҳои ҷамъиятию соҳибкорӣ, татбиқи муносибати иштироқӣ ба ташкили раванди ҷалби аҳолии ҳамаи табақаҳо ва синну сол, ки муосирсозии устувори раванди ҷалби шахсиятро ба ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзиш зарур мебошанд [3; 7, с. 28-33].

Ҳамин тариқ, аҳамияти масъалаи ҷалби шахсият ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун вазифаи асосии педагогии рушди ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шакли оммавии он инкорнопазир мебошад. Ҷомеаи муосири Тоҷикистон ба марҳилаи рушди пешраванда ворид шуда, дар марҳилаи мазкур дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар мамлакат ба вуқӯъ мепаёванданд, ба таҳкими арзишҳо ва идеалҳои инсонпарварӣ, эҷоди иқтисоди пешрафта ва низоми устувори демократӣ ва ҳуқуқбунёд нигаронида шуда буданд. Ҳамчун вазифаи аввалиндараҷаи ҳукумат ҷалби тамоми сокинони Тоҷикистон, махсусан ҷавонон, ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба ҳисоб мерафт. Ташаккул ва рушди инсонии муосир дар шароити мураккаб ва номусоид ба амал меоянд: агар аз як тараф, инқилоби илмӣ-техникӣ ба афзоиши назарраси имкониятҳо ва қобилиятҳои зехнии ӯ мусоидат кунад, аз тарафи дигар, таъсири якбораи як қатор омилҳои, ки ба мутобиқшавии пурраи физиологии бадан муқобилат мекунанд, ба вучуд меояд [2].

Дар асоси гуфтаҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки фарҳанги ҷисмонӣ ҳамчун нави хоси фаъолияти фарҳангӣ, ки самараҳои он баҳри ҷомеа ва инсон манфиатбахш мебошанд, эътироф мегардад. Дар ин росто, ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзиш арзишҳои тарбиявӣ, таълимӣ, солимгардонӣ, иқтисодӣ ва умумифарҳангии худро дар соҳаҳои маорифу тарбия, ташкили меҳнат, ҳаёти рӯзмарра, истироҳати солим намоён сохта, ба ташаккули ҳаракати иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ-варзиш, яъне фаъолияти муштараки инсонҳо дар самти истифода, паҳн ва ғанӣ гардонидани арзишҳои фарҳанги ҷисмонӣ мусоидат мекунад. Бо вучуди камбудҳои мавҷуда, ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон, ҳам дар даврони Ҳокимияти Шӯравӣ, ҳам дар замони соҳибистиқлолӣ, таҷрибаи арзишмандеро дар ҷалби шахсият ва аҳоли ба ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ-варзиш касб ба даст овардаанд.

АДАБИЁТ

1. Алексеева, Ж.И. Взаимовлияние олимпизма и физкультурного движения СССР (педагогический аспект): дис. ... канд. пед. наук. Л., 1983.
2. Бабаев, И.И. Физическая культура и спорт в годы независимости Республики Таджикистан (1991-2004 гг.). Дисс. на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности – 07.00.02 – Отечественная история – Душанбе, 2005.
3. Бальсевич, В.К. Физическая культура для всех и для каждого / В.К.Бальсевич. – М.: Физкультура и спорт, 1988.-208с.
4. Бустонова Н. «Участие женщин Таджикистана в физкультурном движении (1955-1985 гг.). Дисс. канд. ист. наук. – Душанбе, 1995.-217 с.

- ## ОМОДАГИИ ЧИСМОНИИ ДОНИШЧЌЌН ДАР ЧАРАЌНИ МАШҚУ ТАМРИНХОИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНЌ ВА ВАРЗИШ

Калидвожаҳо: тарбияи ҷисмонӣ, омодагии ҷисмонии донишҷӯён, машқҳои ҷисмонӣ, ҳаракатҳои гуногуни ҷисмонӣ, машқҳои ҷисмонии омодагӣ, асосҳои тарбияи ҷисмонӣ, тамрин ва машқҳои ҷисмонӣ.

ШОКИРОВ Сийёвуш Джурабекович - преподаватель кафедры физического воспитания и начальной военной подготовки Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, **тел.:** (+992) 93-767-82-92

Аннотация. Физическая подготовка студентов в процессе учебных занятий по физическому воспитанию и спорту подробно рассматривается в трудах автора. Преподаватели выделяют и изучают характерные особенности физических упражнений, используя этот подход для поиска наиболее эффективных методов, отвечающих педагогическим задачам на занятиях по физкультуре.

Также в статье отмечается, что упражнения крайне полезны для развития мышц, органов тела, нормализации кровообращения и органов дыхания. Физические нагрузки укрепляют кости и повышают скорость движений.

Правильное выполнение физических упражнений используется для укрепления физической силы и способностей. Поэтому в физическом воспитании большое значение имеют методы разъяснения (убеждения) и личного примера. Эти методы применяются прежде всего в процессе организации физических тренировок и массовых спортивных мероприятий. С их помощью обосновывается значимость физических упражнений для укрепления здоровья и развития студентов. Таким образом, физическая подготовка является видом физического воспитания и спорта, охватывающим развитие и совершенствование двигательных качеств.

Ключевые слова: физическое воспитание, физическая подготовка студентов, физические упражнения, различные физические движения, подготовительные физические упражнения, основы физического воспитания, тренировки и физические упражнения.

PHYSICAL PREPARATION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS TRAINING

SHOKIROV Siyovush Jurabekovich – Lecturer at the Department of Physical Education and Military-Defense Training of the Nosir Khusrav Bokhtar State University (BSU), **phone:** (+992) 93-767-82-92.

Annotation. The physical preparation of students during physical education and sports training is specifically detailed in the author's works. Teachers identify and study the characteristic features of physical exercises, thereby facilitating the search for those exercises that best meet pedagogical objectives in physical education classes.

The article also highlights that exercises are highly beneficial for developing muscles, bodily organs, stabilizing blood circulation, and the respiratory system. Exercises strengthen bones and enhance the speed of movement.

The correct execution of physical exercises is utilized to strengthen physical power and capabilities. Therefore, methods of explanatory persuasion and personal example are of great importance in physical education. These methods are primarily implemented during the organization of physical training and mass sporting events. With their help, the significance of physical exercises for health promotion and student development is discussed. In other words, physical preparation is a form of physical education and sports that encompasses the development and refinement of physical movement qualities.

Keywords: physical education, physical preparation of students, physical exercises, various physical movements, preparatory physical exercises, foundations of physical education, training and physical exercises.

Машқои ҷисмонӣ воситаи мустаҳкамгардонии ҷисми одам буда, дар айни маврид дигаргунсозихоро аз ҷиҳати биологӣ, рӯҳӣ, зеҳнӣ ва иҷтимоӣ таъмин менамояд.

Машқҳо барои инкишоф додани мушакҳо, узвҳои бадан, муътадилии ҷараёни хун ва органҳои нафаскашӣ хеле ғоидаоваранд. Машқҳо устухонҳоро устувор ва суръати ҳаракати онҳоро метезонанд [1, с. 197].

Тамрин ва машқҳои ҷисмонӣ дар шароити мусоиди омӯзиш, такрор ва такмили бисёркаратаи машқҳо, дастрасӣ ва мунтазамӣ, аз ҷиҳати методӣ босаводона, то ҳадди имкон дар фазои кушод, дар фаслҳои гармову сармои сол обутоби организм ба мустаҳкам гардидани малакаҳои ҳаракат ва ташаккули хусусияти ҷисмонии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Омодагии ҷисмонӣ як навъи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш буда, инкишоф ва мукамалгардондани сифатҳои ҳаракати ҷисмониро дар бар мегирад.

Тарбияи ҷисмонӣ - як қисми фарҳанги умумӣ, яке аз соҳаҳои фаъолияти иҷтимоӣ мебошад, ки ба таҳкими саломатӣ, инкишофи ҳамаҷонибаи қобилияти ҷисмонии инсон ва истифодаи он дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва рӯзмарра равона гардидааст.

Варзиш - яке аз рухҳои тарбияи ҷисмонӣ буда, дар шакли таҷрибаи махсуси омодагии инсон ба мусобиқот ва фаъолияти мусобиқаӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои варзишӣ ташаккул ёфтааст [11, с. 53-54].

Таҳқиқотҳои гузаронидаи олимон ва коршиносон шаҳодат медиҳанд, ки коршоямӣ донишҷӯён дар бахшҳои болоӣ нисбатан паст мешавад. Яке аз омилҳои асосӣ ин кам будани фаъолияти ҷисмонии онҳо мебошад. Ин пастшавӣ ба камҳаракатӣ алоқаманд аст. Сустшавии диққати донишҷӯён вобаста ба оромии қори дил ва қори бонизому якхелаи дигар системаҳои мушакҳо мебошад. Ҳангоме ки мушакҳои дил суст шудаанд, хунро ба дигар мушакҳо ва тамоми узвҳо суст паҳн мекунад. Аз ин сабаб ғизогирии ҳуҷайраҳо бад мешавад. Хусусан норасоии ғизо дар мағзи сар ҳис карда мешавад.

В.М. Качашкин дар китоби худ “Физическое воспитание в начальной школе” қайд кардааст, ки ягон намуди меҳнати ҷисмонӣ ҷойи машқҳои ҷисмониро иваз карда наметавонад. Машқҳои ҷисмонӣ ба узвҳои дохилию берунии инсон аҳамияти бузург доранд [3, с. 21].

Камҳаракатии тӯлонӣ ба парешонхотирӣ ва тез мондашавии асаб оварда мерасонад. Ғайр аз ин, гардиши хун дар бадан суст шуда, фаъолияти дигар узвҳо низ паст мешавад. Оқибати камҳаракатӣ ба пайдошавии бемориҳо оварда мерасонад.

Дар асоси барномаи таълимӣ дар донишгоҳҳои ҷумҳурий машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар курсҳои 1-ум ва 2-юм ҳафтае як маротиба гузаронида мешаванд. Аз ин лиҳоз, бо сабаби кам будани машғулиятҳо, танаффусҳои тӯлонӣ дар раванди таҳсил, ки бо таътилҳои зимистона ва тобистона алоқадманд аст, сессияҳои имтиҳонӣ, қори мураттаби дастгоҳи асабу мушакҳои одам ва таъмини энергетикӣ қори бадан шароит маҳдуд мегардад.

Бинобар ин, машғулиятҳои мураттаби бошууронаи мустақилонаи машғул шудан бо тарбияи бадан ва варзиш раванди ташаккулёбии ҷисмониро метезонад, коршоямӣ ва фаъолияти ҳамешагии босамари донишҷӯёнро баланд мебардорад.

Аз мавқеи педагогӣ дар зерин мафҳуми техникаи машқҳои ҷисмонӣ тарзҳои нисбатан самаранокӣ иҷроӣ фаъолиятҳои ҳаракатӣ фаҳмида мешавад. Машқҳои ҷисмонӣ ба узвҳои дохилию берунии инсон аҳамияти бузург доранд [2, с. 12].

Таснифи ҷисмонии машқҳо ба омӯзгор кӯмак мекунад, ки хусусиятҳои характерноки машқҳои ҷисмониро ҷудо карда, бо ин роҳ ҷараёни ҷустуҷӯи он машқҳои ҷисмониро, ки аз ҳама бештар ба вазифаи педагогӣ ҷавобгӯ мебошанд, осон намояд. Чун илм дар бораи тарбияи ҷисмонӣ бидуни танаффус бо маълумотҳои ҷадид ғанӣ мегардад, таснифот низ наметавонад бе тағйир бимонад, бо мурури замон онҳо дақиқтар мешаванд.

Ҳар яке аз машқҳои ҷисмонӣ аломатҳои гуногуни характернок доранд. Аз ин рӯ, ҳар як намуди машқи ҷисмонӣ метавонад дар таснифҳои гуногун ҷой дошта бошад. Масалан, боло кашидан дар турник метавонад, дар таснифоте, ки мутобиқ ба аломатҳои анатомӣ сохта шудааст, пешниҳод карда шавад (машқҳо доир ба мӯшакҳои даст ва камари китфӣ). Хусусан, сохтани таснифоти ягонаи умумӣ барои ҳамаи мавридҳо аз имкон берун мебошад, он таснифотҳо ҳамеша чандто ҳоҳанд буд. Асос барои таснифоти машқҳои ҷисмонӣ он аломатҳоеро эътироф кардан мумкин аст, ки барои ҳалли вазифаҳои педагогӣ аҳамияти аз ҳама бештар доранд [2, с. 39].

Дар ҳоли ҳозир якчанд таснифоти машқҳои ҷисмонӣ мавҷуд мебошанд:

-Таснифи машқҳои ҷисмонӣ аз рӯи аломати таърихӣ ба амал омадаи системаи тарбияи ҷисмонӣ (гинастика, бозиҳо, туризм, варзиш). Мутобиқ ба ин таснифот тамринҳое, ки дар амалияи машқҳои ҷисмонӣ мавриди истифода қарор мегирад, ба чор гурӯҳ тақсим мешаванд: *машқҳои ҷисмоние*, ки аз ҳаракатҳои гуногуни ҷисмонӣ ба таври сунъӣ сохташуда иборат мебошанд ва самаранокии онҳо дар асоси интиҳоб ва таъсиррасонӣ ба сохт ва функцияи бадан; инчунин дурустӣ, зебӣ ва мутобиқати мураккабии ҳамаи ҳаракатҳо арзёбӣ карда мешавад; *машқҳои бозӣ*, ки аз навъҳои табиӣ ҳаракат (дав, ҷаҳидан, тез давидан), ки дар шакл ва вариантҳои гуногун мутобиқ ба вазъияти тағйирёбандаи бозӣ иҷро карда шуда, аз рӯи самаранокии таъсир ба организми инсон ва дар маҷмӯъ мутобиқ ба натиҷаи ниҳонӣ фаъолияти ҳаракатӣ арзёбӣ карда мешавад (давида гузаштан, баландтар ҷаҳидан, дақиқан партоб кардан ва монанди инҳо); *машқҳои ҷисмонӣ сайёҳӣ*, ки аз қадам задан, давидан, ҷаҳидан, аз монеаҳо гузаштан, бо лиҷаҳо қадам задан, дучархаронӣ, қойикронӣ дар шароити табиӣ, ки самаранокии он тавассути маҷмӯи таъсиррасониҳо ба организм ва натиҷаи паси сар кардани фосилаҳо ва монеаҳо дар маҳал иборат мебошад; *машқҳои ҷисмонӣ* он гурӯҳи фаъолиятҳои ҳаракатиро муттаҳид мекунад, ки иҷрои онҳо ба таври сунъӣ мутобиқ ба таснифоти ягонаи варзишӣ умумииттифоқӣ стандартизатсия шуда, мавзӯи таҳассусӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои максималии варзишӣ мебошад. Ба гурӯҳи охирин метавонанд баъзе машқҳои ҷисмонӣ се гурӯҳи аввал дохил шаванд, агар ба онҳо аломатҳои зикршуда ҳос бошанд (машқҳои варзишӣ гимнастикӣ, машқҳои бозии варзишӣ, машқҳои варзишӣ ҷисмонӣ сайёҳӣ).

Шартан будани таснифот дар фарқияти аломатҳое, ки ин гурӯҳи машқҳои ҷисмониро тавсиф кардаанд ба ҷашм мерасад. Аз ин рӯ, барои мисол, давидан, сарфи назар аз он ки дар вариантҳои гуногун мавҷуд мебошад, дар чор вариант низ муаррифӣ шудааст. Таснифот ин фақат ҳамчун тамоюли умумӣ дар ҳислати машқҳои ҷисмонӣ мавҷуд аст:

-Таснифоти машқҳои ҷисмонӣ аз рӯи нишонаҳои фаъолияти мӯшакҳо ё аломати талаботҳои афзалиятнок дар сифатҳои ҳаракатӣ, ё аломатҳои таъсири афзалиятнок ба инкишофи сифатҳои ҳаракатӣ: *машқҳои ҷисмонӣ суръатбаландии қувватнок*, ки аз машқкунанда кӯшишу ғайрати максималиро дар муддати ками вақт талаб мекунад (масалан, давидан ба масофа кӯтоҳ, партофтани чизе ва монанди инҳо); *машқҳои ҷисмоние, ки пуртоқатиро талаб мекунад*, яъне кӯшишу талошҳои оптималӣ дар муддати нисбатан тӯлонӣ вақт (масалан, давидан ба масофаҳои миёна ва тӯлонӣ, қадам задан бо лиҷаҳо ва монанди инҳо); *машқҳои ҷисмоние, ки мутобиқати ҳаракатро* ҳангоми иҷрои шароитҳо ба таври қатъӣ талаб мекунад (масалан, машқҳо дар таҷҳизотҳои гимнастикӣ, ҷаҳиш ба об ва монанди инҳо); *машқҳои ҷисмоние, ки кӯшиши дастаҷамъонаи сифатҳои ҳаракатиро* ҳангоми тағйирёбии доимӣ сатҳи талошҳо мутобиқ ба шароитҳои тағйирёбанда талаб мекунад (бозиҳои серҳаракати варзишӣ, якҷарбаҳо).

Дар баробари каме шартӣ будани ин таснифот, вай имкон медиҳад, аз як тараф машқҳои ҷисмоние интиҳоб карда шаванд, ки бо кӯмаки онҳо метавон ба таври самаранок натиҷаи дилхоҳро ба даст овард (пас, машқҳое барои назорат кардан аз болои сатҳи инкишофи сифатҳои ҳаракатӣ интиҳоб карда мешаванд), аз тарафи дигар, донишмандон он ки кадом сифатҳо барои самаранок иҷро кардани ин ё машқҳо лозим мебошанд.

-Таснифи машқҳои ҷисмонӣ аз рӯи моҳият барои ҳалли фасл намудани вазифаҳои таълимӣ: машқҳои ҷисмонӣ (ё муқоисавӣ) асосӣ, яъне фаъолиятҳои ҳаракатӣ, ки мутобиқ ба вазифаҳои таълимии барномаҳои таълимӣ мавзӯи омӯзиш шудаанд (баъзан, мавзӯи мусобиқа низ), (масалан, ҷаҳидан аз боли аспак ба дарозӣ барои ҷавонон синфҳои 10-ум); *машқҳои ҷисмонӣ нигаронидашуда*, яъне фаъолиятҳои ҳаракатӣ, ки аз худ кардани машқҳои асосиро ба шарофати мавҷуд будани баъзе ҳаракатҳои монанд ба сифатҳои зоҳирӣ ва ташаннучҳои асабию мушак, осон мегардонад (масалан, гузариш аз ҳолати

фишор бо дастҳо, ба замин ба ҳолати фишор бо пойҳо, ба замин дар ҳолати дур будани пойҳо аз якдигар, ин ҳолат машққунандаро барои ҷаҳидан аз болои аспак ба дарозӣ омада мекунад); *машқҳои ҷисмонии омодагӣ*, яъне фаъолиятҳои ҳаракатие, ки ба инкишофи он сифатҳои ҳаракатие мусоидат мекунад, ки барои бомуваффақона омӯхтани асосҳои тарбияи ҷисмонӣ зарур мебошанд (масалан боло кашидан дар турник ҳамчун машқҳои омодагӣ барои бандбароӣ хизмат мекунад).

Ин таснифот шартӣ мебошад, чунки дар он ба таври сунъӣ машққое, ҷудо карда шудаанд, ки ба ташаккули малакаҳои ҳаракатӣ ва инкишофи сифати ҳаракат равона карда шудаанд, дар сурате, ки ҳар дуи ин ҷараён аз ҳам ҷудо нестанд. Аммо маънои амалии ин таснифот ба ин сабаб аз байн намеравад.

-Таснифоти машқҳои ҷисмонӣ бар асоси аломати бартарияти инкишофи мӯшакҳои гурӯҳҳои алоҳида: *барои мӯшакҳои даст ва камару китф*, *барои мӯшакҳои бадану гардан*, *барои мӯшакҳои по*. Дар дохили ин таснифот тақсими машқҳо ба зергурӯҳҳо дар назар гирифта шудааст: машқҳо бо ашё ва машқҳо бидуни ашё, машқҳои инфиродӣ ва машқҳои ҷуфт, машқҳо барои инкишофи кувва ва инитофпазирӣ (гибкость).

Машқҳои ин намудро метавон ба деталҳо тақсим намуд, масалан ҷудо кардани зергурӯҳи машқҳо барои мӯшакҳои шикамбақ, каф ва зонуи по ё зергурӯҳи машқҳо бидуни асбоб нишаста ё дароз кашида дар хона ва монанди инҳо. Дар таснифоте, ки оварда шуд, ба ҷузъ аз аломатҳои асосӣ, анатомӣ, боз дигар аломатҳо низ ҷой дода шудаанд: инкишофи бартарии кувва, мавҷуд будан ё набудани асбобҳои варзишӣ. Шартӣ будани таснифот низ дар ҳамин ҷиз инъикос меёбад, аммо вай моҳияти амалии онро коҳиш намедихад, баҳусус ҳангоми тартиб додани маҷмӯи машқҳои умумии инкишофдиҳанда, маҷмӯи машқҳои дақиқаҳои варзишӣ, дар сурати зарурати таъсиррасонӣ ба таври ҷугона ба ин ё он гурӯҳи мӯшакҳо.

Ба ҷузъ аз таснифоти умумӣ боз ба ном *таснифотҳои хусусӣ* мавҷуд мебошанд: таснифоти машқҳои ҷисмонӣ дар навъҳои гуногуни варзиш, дар биомеханика (оморӣ, динамикӣ, сиклӣ, ғайрисиклӣ, машқҳои ҷисмонии омехта ва монанди инҳо), дар физиология (машқҳои максималӣ, аз максималӣ ҳам бештар, бо иқтидорҳои бузург ва муносиб).

Мавҷуд будани якчанд адад таснифотҳое, ки мутобиқ ба аломатҳои гуногун бунёд карда шудаанд, ҳамчун падидаи мусбат, ки ба омӯзгор иҷозат медиҳад аз анбӯҳи гуногуни машқҳои ҷисмонӣ, баҳусус онҳоро интихоб намояд, ки нисбатан бештар ба вазифаҳои дар пеш гузошта шуда мутобиқатдоранд, арзёбӣ намояд.

Машқҳои ҷисмонӣ ҳатман бояд дар мавзёҳои хушбоду ҳаво, тозаю озода, майдончаҳои варзишӣ ва бо либосҳои лавозимоти варзишӣ гузаронида шаванд [3, с. 60].

Инсон ҳамеша дар таъсири мутақобила бо муҳити атроф қарор дорад. Қонуниятҳои ягонагии организм ва муҳит низ дар ҳамин зоҳир мегардад.

Шароитҳои ҳамешатағйирёбандаи метеорологӣ (шуъҳои офтоб, ҳарорати ҳаво ва об, боришот, ҳаракат ва тағйирёбии ҳаво, фишори атмосферӣ дар сатҳи дарё ва дар баландӣ) метавонанд тағйиротҳои назарраси биохимиявиро дар организми инсон ба вуҷуд оварда, боиси аксуламалҳои муайяни физиологӣ ва психикӣ шаванд, ба монанди тағйирёбии вазъияти саломатӣ ва қобилияти коркунии инсон, самаранокии машқҳои ҷисмонӣ, тактика ва техникаи иҷроӣ, ба эҷод кардани ҳолатҳое, ки ба травматизм сабаб мешаванд. Пас таъсири омилҳои берунаро ҳангоми иҷрои машқҳои ҷисмонӣ аз тарафи ҳонандагон ба назар гирифтани зарур аст. Кӯшишу талошҳои пешгӯии қардан, идора кардани мелок (андоза) ва ҳислатҳои таъсири омилҳои муҳити беруна ба онҳое, ки ба машқҳои ҷисмонӣ машғуланд боиси ба вуҷуд омадани шохҳои ҷудогонаи илми – биометеорологияи варзиш шудааст.

Истифодаи қувваҳои табиӣ табиат дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ *дар ду самт амалӣ карда мешавад*:

- Қувваҳои табиӣ табиат ҳамчун омилҳои ҳамсафаре мебошанд, ки дар сурати ба таври оқилона ба ҳисоб гирифтани таъсири онҳо шароитҳои нисбатан муносибиро ҷиҳати

машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ сохтан мумкин аст. Онҳо самаранокии таъсири ҳаракатро ба организми инсон дучанд намуда, таъвият мебахшанд.

- Қувваҳои табиӣ табиат ҳамчун воситаҳои нисбатан мустақили сӯхатбахшӣ ва обутоб додани бадан дар шакли протсекураҳои махсус, даштҳои офтобӣ, ҳавой ва обӣ баромад мекунад. Зимни таъсири оптималӣ ин протсекураҳо ба речаи меҳнатӣ ва фаъолияти таълимӣ ворид карда шуда, ба шакли фаъоли истироҳат табдил меёбанд. Онҳо ҳамчунин самаранокии барқароркунии саломатиро баланд бардошта эмотсияҳои мусбатро эҷод мекунад.

Аз таҳлили адабиёт (Саидова М. Ҳ., Иззатов Л. А., Минмаматов Р. Ю., Раҳимов М., Сафаров Ш. А. Губанова Л. А., Мустафоқуллов Т. Ҳ.) бармеояд, ки олимони соҳаи илмҳои педагогӣ зери мафҳуми омодагии ҷисмонии донишҷӯён дар ҷараёни машқу тамринҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш самараноктар иҷро намудани фаъолиятҳои ҳаракатиро оид ба иҷрои машқҳои ҷисмонӣ бо исботи таҳқиқотҳои ҳеш арзёбӣ намудаанд [8, 9, 10, 11, 12].

Истифодаи дурусти қувваҳои табиӣ табиат имкон медиҳанд, механизми интиқоли самаранокии обутоби бадан амалӣ карда шавад, яъне самарайи дар ҷараёни машқҳои ҷисмонӣ ба даст оварда, барои истифодаи сарбориҳои нисбатан бештар имконият фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахимов, Қ. С. Назария ва мундариҷаи тарбия. - Душанбе, 2012.
2. Б.А. Ашмарина. Теория и методика физического воспитания. Учебное пособие для студентов факультетов физического воспитания педагогических институтов. Москва "Просвещение" 1979 г.
3. В.М. Качашкин Физическое воспитание в начальной школе. Пособие для учителей. Москва "Просвещение" 1983 г
4. Мустафоқуллов, Т.Х. Китоби дарсӣ. "Назария ва услуби гимнастика". Душанбе. "Маориф". 1998.
5. Мустафоқуллов, Т.Х. "Программа по дисциплине физическая культура для ВУЗ-ов". Душанбе. «Знание». 2004.
6. Саидова, М.Ҳ. Гузаронидани бозӣҳои серҳаракат ва пойгаҳо дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олий (дастури методӣ). - Душанбе: «Тоҷир» ТГУК, 2013.-36 с.
7. Саидова, М.Ҳ., Иззатов, Л.А., Минмаматов, Р.Ю., Раҳимов, М. Тартиби гузаронидани машғулиятҳо аз намуди баскетбол дар гурӯҳҳои таълимӣ (дастури методӣ). - Душанбе: «Тоҷир» ТГУК, 2015. - 40 с.
8. Сафаров, Ш.А. Бозӣҳои серҳаракат барои ҳар рӯз. Душанбе: «Ҳирад», 2010 - 72 с.
9. Сафаров, Ш.А. Рукҳои ахлоқӣ ва арзишҳои фарҳангии варзиш. Душанбе. "Ирфон". 2013.
10. Сафаров, Ш.А. Губанова Л.А. Тарбияи ҷисмонӣ, китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11. Душанбе. "Мавлавӣ". 2009.
11. Тарбияи ҷисмонӣ. - Хучанд, "Набӣ Фаҳрӣ" 2019, 336 саҳ.

«МАЪНОИ ҲАЁТ» - ҚУТБНАМО ДАР МАСИРИ ЗИНДАГӢ

ШАРИПОВА Мадина Ёдгоровна - номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **тел.:** (+992) 900-17-98-89.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур мафҳуми маънои ҳаёт, дарки он ва кӯшиш ба ҷустуҷӯи он дар масири ҳаёт зери таҳлил қарор дода шудааст. Маънои ҳаёт, мавҷудияти он ва ҷустуҷӯи он дар масири ҳаёти шахс ҷанбаҳои таҳриқдиҳандаи рушди шахс ва ҳаёти

ӯ ба ҳисоб мераванд. Дар доираи мақола ақидаҳои олимони соҳаи психология ва раҳёфтҳои муайяни илмӣ доир ба маъноӣ ҳаёт ва мавҷудияти он дар масири ҳаёти шахс оварда таҳлил карда шудаанд. Маъноӣ ҳаёт, дар мақола, дар ду самти асосӣ дида баромада мешавад, аз ҷумла ба маъноӣ онтологӣ ва ба маъноӣ экзистенсиалии он. Дар доираи маъноӣ онтологӣ аслан таҳлилҳои фалсафӣ ва дар доираи маъноӣ экзистенсиалӣ, ки маҳаки асосии мақоларо ташкил медиҳад, бештар ақидаҳои ҷанбаи психологидошта ҷой дода шудаанд.

Дар мақола гуфта мешавад, ки мавҷудияти маъноӣ ҳаёт ба шахс имконият медиҳад, ки дар сохтани ҳаёти худ ғаёл бошад ва рушд кунад. Матраҳ мешавад, ки субъекти ғаёли ҳаёт кӯшиш ба харҷ медиҳад, то мушкилиҳояшро ҳал намояд ва баҳри расидан ба ҳадафҳои худ субъект ва созандаи ғаёли ҳаёти худ бошад. Маъноӣ ҳаёт, гуфта мешавад дар мақола, инчунин метавонад неруи ҷисмонӣ маънавии шахсро афзун гардонад ва ӯро ба таъсиррасонандаҳои гуногуни ҳаётӣ тобовар ва мутобику бобардошт гардонанд. Мавҷуд будани он дар ҳаёт самтдиҳанда ва ба вижа кутбнамо дар рушди масири ҳаёти шахс ба ҳисоб меравад.

***Калидвожаҳо:** маъноӣ ҳаёт, масири ҳаёт, самтгириҳои маъноӣ ҳаётӣ, маъноӣ ҳастӣ, мавҷуд будан/набудани маъно дар зиндагӣ, ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт, дарки маъноӣ ҳаёт, субъекти ҳаёт.*

«СМЫСЛ ЖИЗНИ» - КОМПАС В ЖИЗНЕННОМ ПУТИ

ШАРИПОВА Мадина Ёдгоровна - кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Таджикского национального университета. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **тел.:** (+992) 900-17-98-89.

Аннотация. В данной статье анализируется концепция смысла жизни, его восприятие и попытка найти его в жизненном пути. Смысл жизни, его существование и его поиск в жизненном пути личности рассматриваются как мотивирующие аспекты развития личности и его жизни. В рамках статьи представлены и проанализированы идеи ученых в области психологии и научные подходы к изучению смысла жизни и его существования в жизненном пути личности. Смысл жизни рассматривается в статье в двух основных направлениях: онтологическом и экзистенциальном. В рамках онтологического смысла в основном рассматриваются философские анализы, а в рамках экзистенциального смысла, являющегося основным предметом исследования в статье, - идеи с психологическим аспектом.

В статье утверждается, что существование смысла жизни позволяет личности активно участвовать в построении своей жизни и развитии. Обсуждается, что активный субъект жизни прилагает усилия для решения своих проблем и является активным субъектом и творцом своей жизни для достижения своих целей. В статье говорится, что смысл жизни также может укрепить физическую и духовную силу человека, сделать его устойчивым, адаптивным и выносливым к различным жизненным воздействиям. Его существование в жизни рассматривается как путеводитель и, в частности, специфический компас в развитии жизненного пути человека.

Ключевые слова: *смысл жизни, жизненный путь, смысловые ориентиры, смысл бытия, наличие/отсутствие смысла в жизни, искать смысл жизни, понимание смысла жизни, субъект жизни.*

THE «MEANING OF LIFE» - COMPASS IN THE LIFE PATH

SHARIPOVA Madina Yodgorovna - candidate of psychological sciences, docent of Psychological Department of Tajik National University. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **phone:** (+992) 900-17-98-89.

Annotation. This article analyzes the concept of the meaning of life, its perception, and the attempt to find it in one's life path. The meaning of life, its existence, and its search in a person's life path are considered as motivating aspects of personal development and life. The article presents and analyzes the ideas of scientists in the field of psychology and scientific approaches to studying the meaning of life and its existence in a person's life path. The meaning of life is considered in the article in two main directions: ontological and existential. Within the framework of ontological meaning, philosophical analyses are mainly considered, and within the framework of existential meaning, which is the main subject of research in the article, ideas with a psychological aspect are considered.

The article argues that the existence of meaning in life allows persons to actively participate in building their lives and development. It discusses how active subjects of life make efforts to solve their problems and are active subjects and creators of their lives in order to achieve their goals. The article states that the meaning of life can also strengthen a person's physical and spiritual strength, making them resilient, adaptive, and enduring in the face of various life influences. Its existence in life is seen as a guide and, in particular, a specific compass in the development of a person's life path.

Keywords: *the meaning of life, life path, life-meaning orientations, the meaning of being, the presence/absence of meaning in life, searching for the meaning of life, understanding the meaning of life, the subject of life.*

Масири ҳаёт, ки инчунин бо ибораи роҳи ҳаёт низ истифода бурда мешавад давомнокии тамоми умри шахсро дар бар мегирад. Он аз давраҳои муайяни рушд иборат аст. Ин равандест, ки ҳаёти маърифатӣ, маънавӣ ва иҷтимоии шахсро фаро гирифта, азсаргузаронии тамоми ҳолат ва вазъиятҳои ҳаётӣ мебошад. Маъноии ҳаёти инсонро берун аз ҳаёти ӯ ҷустуҷӯ кардан номумкин аст [15]. Дар масири ҳаёт масъалаи маъноии ҳаёт муҳим ба ҳисоб рафта, мавҷудияти он боиси рушд ва набудани он сарчашмаи мушкилиҳои экзистенсиалӣ дар ҳаёти шахс мегардад. Омӯзиши маъноии ҳаёт аз ҷониби муҳаққиқони гуногун зери таҳқиқ қарор дода шудааст ва вобаста ба ин ақидаҳо ва равишҳои илмӣ низ зиёданд.

Масъалаи «маъно ва маъноии ҳаёт» аз тарафи муҳаққиқони гуногун дар самтҳои мухталиф зери омӯзиш қарор дода шудааст. Ин самтҳои омӯзишӣ чунин тасниф карда мешаванд:

1. Маъно ҳамчун самт - дар назарияи В. Франкл ва дигароне, ки (А. Адлер, К.Г. Юнг, Ҷ. Ройс) инчунин маъноро ҳамчун ташкилаи оӣ, самтбӣи оии рафтори инсонӣ дида мебароянд.

2. Маъно ҳамчун механизми универсалии сатҳҳо ва ҷанбаҳои гуногуни рафтори инсонӣ. Дар назарияҳои умумии инсонӣ (А.Н. Леонтев, Ж. Нюттен, Ҷ. Келли ва дигарон) маъно ба сифати механизми универсалии ибтидоӣ, ки дар сатҳҳои гуногун ва дар самтҳои мухталифи рафтори инсонӣ ва фаъолии маърифатӣ ӯ ҷой доранд, омӯхта мешавад [6].

Дар адабиёти илмӣ категорияҳо ва мафҳумҳои маҷуданд, ки пеш аз таҳлилу тафсири бевоситаи «дарки ҳаёт» миёни онҳо тафовут гузоштан, муҳим аст, аз ҷумла, «маъноии ҳаёт», «маъноии шахсӣ», «соҳаи маъногии шахсият» ва «маъноии оптималии ҳаёт».

«Маъноии ҳаёт»-ро метавон бо ду маъно фаҳмид: ба маъноии экзистенсиалӣ ва ба маъноии онтологӣ. Ба маъноии экзистенсиалӣ «маъноии ҳаёт» ҳамчун ҷизи аз азал додашуда мебошад. Инсон субъект нест, ӯ маъноии ҳаётро намеёбад, балки онро дарк менамояд [6].

Ба маънои онтологӣ «маъно» баръакс бо муайяни, дақиқӣ, пуррагӣ ва ҳадаф фарқ мекунад.

С.Л. Рубинштейн чунин ақида дошт, ки маънои ҳаёти ҳар як шахс аз рӯи мазмуни умумии ҳаёти ӯ муайян карда мешавад. Тамоми саволҳо доир ба ҷаҳонбинӣ ва посухҳо ба ин саволҳо ба инсон самт медиҳанд, то шахс чӣ тавр зиндагӣ кунад, маънои ҳаётро дар чӣ дарёбад, табиати ӯ ва ҷойи ӯ дар ҷаҳонро муайян кунад [7]. Яъне дар мувофиқа ба ақидаи олим гуфтан мумкин аст, ки мавҷудияти маънои ҳаёт дар масири ҳаёти шахс ба сифати кутбнамо баромад мекунад, ки ба ӯ дар самтгириҳои ҳаётӣ, дар рушди шахсӣ ва арзишҳои ҳаётӣ ба маҷрои мувофиқ равона менамояд. Мутаносибан гуфтан мумкин аст, ки мавҷудияти маънои ҳаёт дар масири ҳаёти шахс тақозокунанда ва таҳриқдиҳандаи рушди ҳаёти шахс мебошад.

Дар кори худ К.А. Абулханова-Славская, ки ба таҳлили фалсафӣ-психологии стратегияи ҳаётӣ баҳшида шудааст, мафҳуми маънои ҳаётро ҳамчун «арзиш ва ҳамзамон азсаргузаронии ин арзиш аз тарафи шахс дар раванди коркарди он, офаридани он ва ё дарёфти он» тавсиф менамояд. Дар фарқият аз маромҳое, ки дар психология бештар ҳамчун зухуроти талаботҳо фаҳмида мешаванд, маънои ҳаётро бояд натавонҳо ҳамчун кӯшиш ба ҷизе, натавонҳо ҳамчун ҳадафи оянда, ки аз тарафи маром муайян карда мешавад, балки ҳамчун мутаасиршавие, ки дар раванди амалинамоии ин маром ҷой дорад, фаҳмид. К.А. Абулханова-Славская қайд менамояд, ки «маънои ҳаёт - ин воситаи психологии азсаргузаронии ҳаёт дар раванди амалинамоии он мебошад» [2, 72-73]. Олим мавҷудияти маънои ҳаётро на танҳо ҳамчун таҳриқдиҳандаи автоматӣ барои рушд, балки ҳамчун муҳаррике медонад, ки рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти шахсро дар бар мегирад ва ба он ранги дигар, чун қойида мусбӣ, мебахшад.

Маънои ҳаёт ин тавсифи объективии муносибати объектҳо ва зухуротҳои воқеияти ғайолияти ҳаётии субъект мебошад. Маънои шахсӣ бошад ин шакли инъикости субъективии ин муносибат дар шуури субъект ва дар образи ҳаёти ӯ мебошад. Маънои ҳаёти ҳамон як объект ва ё зухурот ба таври умумӣ барои субъектҳои гуногун мувофиқат намеkunанд, зеро ҷойи ин объект ва ё зухуроти ғайолияти ҳаётии ӯ низ гуногун аст [5, 154]. Маънои шахсӣ бо маънои ҳаётӣ мувофиқат намекунад. Маънои ҳаётӣ ин ҳолати воқеӣ, ва маънои шахсӣ бошад ин воқеияти психологӣ мебошад [5, 181]. Маънои шахсӣ ҳуди маънои образро тавсиф менамояд. Ин ду мафҳумро муқоиса карда истода, олим ба онҳо маъноҳои гуногун мебахшад. Вале бо вучуди ин маънои ҳаёт ва маънои шахсӣ қисматҳои ташкилкунандаи соҳаи маъногии шахсро ташкил медиҳанд.

Соҳаи маъногии шахс ин маҷмуи ташкилаҳои маъноӣ ва робитаҳои байни онҳо мебошад, ки идоранамоии маъногии якпорчагии ғайолияти ҳаётии субъектро дар тамоми ҷанбаҳои таъмин менамояд [5, 154].

Ҳадафҳои мушаххаси ҳаётиро ба даст оварда, шахс маъноро аз даст намедихад, балки баръакс, онро устувор менамояд, онро аз сар мегузаронад ва ба он эътимод мекунад. «Маънои ҳаёт ин қобилияти субъект барои азсаргузаронии арзишҳои ҳаётии зухуроти фардияти худ, «Ман»-и худ, шахсияти худ мебошад. Қобилиятҳои субъект барои азсаргузаронии арзишҳои ҳаётии худ ва қаноатмандӣ аз маънои ҳаёт бевосита ҳуди маънои ҳаётро ташкил мекунад» [2, 72-73].

Мафҳуми маънои шахсиятӣ чудо карда мешавад, ки инъикоси робитаи байни мароми ғайолият ва ҳадафи амал дар шуури шахсро мефаҳмонад. Натиҷаи ғайолияти ҳаётии субъект ва маҳсули ҳаёт будаистода, системаи маъноҳои шахсиятӣ тавсиф (характеристика)-и шахсият мебошад. Дар он воқеият натавонҳо аз нигоҳи аҳаммияти объективии ин дониш, балки аз нигоҳи аҳаммияти ҳаётии дониш ва меъёрҳои иҷтимоӣ барои шахсе, ки ҷиҳати ноил шудан ба маромҳои муайян амал мекунад, ошкор карда мешавад [1].

Маънои шахсиро, А.Н. Леонтев, ҳамчун ҷузъи шуури шахс мешуморад. Маънои шахсӣ маънои «ғайрипсихологӣ»-и худро надорад; он дар шуури инсон таассуб, муносибат ба воқеиятро ба вучуд меорад [6].

Б.С. Братус мафҳуми «соҳаи семантикии шахсият»-ро пешниҳод намуда, истифодаи мафҳуми «ташкилаи маъногӣ»-ро ҳамчун як мафҳуми умумӣ ва ҷамъбастандари рад мекунад. Ӯ соҳаи маъногиро тавассути маромҳои шахс, ҳамчун занҷираи муносибатҳо аз ҷузъ ба кул муайян мекунад. Муносибати амал ба маром, маром ба мароми васеътари маъноташаккулдиҳанда ва ғайра, то маъноӣ ҳаёт, ки онро ҳамчун «ҷизи аз ҳаёти мо бузургтар, ки бо қатъи мавҷудияти ҷисмонӣ хотима намеёбад» тавсиф кардан мумкин аст. Ташкилаҳои маъногӣ нисбат ба маромҳо васеътар буда, ба онҳо инчунин арзишҳои шахсӣ дохил мешаванд, ки ин як системаи комил ва шохадори муносибатҳо ба ҳисоб меравад [5, 94].

Мафҳуми системаи тағйирёбандаи маъногиро ба илм А.Г. Асмолов ворид намуд, ки ба сифати асос барои маъноӣ шахсӣ баромад менамояд. Ӯ маъноӣ шахсиро ҳамчун воҳиди таҳлили шахсият мешуморад, ки тавассути «вазифаҳои» функционалии худ «механика»-и вазифаичронамоии шахсиятро кушода рушд медиҳад ва самтгирии шахсро бошад муайян мекунад. Системаи тағйирёбандаи маъногӣ вобаста ба мавқеи субъект муайян карда шуда, натиҷаи ғайрияти онҳо ба ҳисоб меравад. Он ҳаракати дохилӣ, динамика ва байни ҷузъҳои муносибати мураккаби силсилавӣ дорад.

Ба ақидаи А.Г. Асмолов, ки дар доираи мақолаи мазкур асоси мавқеи моро ташкил медиҳад, маъноӣ шахсӣ ин инъикоси фардикунонидашудаи воқеият мебошад, ки муносибати шахсро ба объектҳои, ки ғайрият ва муоширати ӯро ташаккул медиҳанд, ифода мекунад. Ҳосилнокии системаҳои тағйирёбандаи маъногӣ аз ҷойҳои шахс, мавқеи иҷтимоӣ ӯ дар ҷомеа ва маҷмӯи маромҳои, ки ин мавқеи иҷтимоӣ пешниҳод менамояд, вобаста аст. Тағйирёбии мавқеи иҷтимоӣ шахс дар ҷомеа барои аз нав дида баромадани муносибати ӯ ба воқеият мусоидат менамояд. Тағйироти тезу тунди мавқеи иҷтимоӣ шахс метавонад боиси аз нав сохтани тамоми маҷмӯи маъноҳои шахсӣ гардад, ки баъзан дар ҷунин падидаҳо ба монанди «аз даст додани худ», аз даст додани маъноӣ ҳаётӣ ва мавҷуд набудани маъно дар зиндагӣ зоҳир мешавад [3, 62-63]. А.Г. Асмолов маъноӣ шахсиро ҳамчун ҷузъи системаи тағйирёбандаи маъногӣ муайян мекунад, ки дар шуури инфиродӣ сабаби муносибати шахсро бо воқеият инъикос мекунад.

В.Е. Чудновский масъалаи «маъноӣ оптималии ҳаёт»-ро ба психология ворид мекунад. Бо маъноӣ оптималӣ дар ҳаёт, ӯ сохтори ҳамроҳи самтҳои пурмаъноӣ ҳаётро мефаҳмад, ки муваффақияти баландро дар соҳаҳои гуногуни ғайрият, рушди ҳадди аксари қобилиятҳои фарди шахс ва ҳузури ҳаловати эмотсионалиро, ки дар азсаргузаронии ҳаёти комил, пурра ва қаноатмандӣ зоҳир мешаванд, муайян мекунад. Мувофиқат яке аз хусусиятҳои асосии маъноӣ оптималии ҳаёт мебошад, ки меъёрҳои зерини арзёбиро дар бар мегирад:

1. «Воқеият»-и маъноӣ ҳаёт - мувофиқати маъноӣ ҳаёт ба шароити объективӣ мебошад, ки барои амалӣ намудани қобилиятҳои инфиродии шахс заруранд.

2. «Созанда»-гии маъноӣ ҳаёт - хусусияте мебошад, ки дараҷаи таъсири мусбат (ё манфӣ)-и онро ба раванди рушди шахсият ва муваффақияти ғайрияти шахс инъикос мекунад [11, 4-7].

Аммо аз ин ҳам муҳимтар, мувофиқати маъноӣ ҳаёт ба омилҳои беруна ва дохилӣ ба ҳисоб меравад. Самтгириҳои маъноӣ ҳаётӣ, ба ақидаи В.Э. Чудновский, ба як идеяи ягонаву ҳеле муҳим маҳдуд намешаванд, балки силсилаи сохтори маъноҳои «қалон» ва «хурд»-ро ифода мекунанд:

1. «Маъноҳои қалон» моҳият, асос, ҷанбаи асосии объект ё падидаи додасударо инъикос мекунанд;

2. «Маъноҳои хурд» бошад аҳамияти шахсии моҳияти асосӣ ва ҷанбаи асосиро барои шахс инъикос мекунанд. Падидаи маъноӣ ҳаёт ҳарду ҷанбаи ин мафҳумро дар бар мегирад, ки силсила ва сохторро эҷод мекунанд. Маъноӣ оптималии ҳаёт аз рӯи мувофиқат, ҳосилнокӣ ва бардошти ин маъноҳо барои рушди мусбии шахс муайян карда мешавад [9, 17].

Маънӣ ва ташкилаҳои маъногӣ статикӣ нестанд, балки бо мурури замон вобаста ба вазъият ва шароити мушаххас тағйир меёбанд. Тағйирёбии ташкилаҳои маъногӣ «калон» ва «хурд»-ро чудо менамояд. Зери «тағйирёбии калон»-и рушди ташкилаҳои маъногӣ раванди таваллуд ва тағйирёбии шахс дар тӯли ҳаёти инсон ва раванди ивазшавии фаъолиятҳои гуногун, фаҳмида мешаванд. Зери тағйирёбии «хурд» бошад равандҳои пайдоиш ва табдили ташкилаҳои маъногӣ дар чараёни ин ё он фаъолияти махсус фаҳмида мешаванд [5, 254].

Ёфтани маъно дар зиндагӣ ба шахс имкон медиҳад, ки онро на ҳамчун маҷмӯи эпизодҳо ва ҳодисаҳои алоҳида дарк кунад, балки «фазои ҳаёти шахсӣ»-ро дар маҷмӯъ тасаввур кунад, ки дорои хусусиятҳои хоси худ аст, аз ҷумла «маҳдудияти» фазои ҳаёт, пайваستاгии зичи марҳилаҳои алоҳидаи ҳаёт, беназирии ҳар яки онҳо ва ғайра. Маҳз маънои ҳаёт ба шахс имкон медиҳад, ки муносибати мушаххасро нисбат ба марг инкишоф диҳад. Мавҷудият (хузур)-и марг ҳаётро ба як чизи ҷиддӣ, масъулиятнок ва ба як ӯҳдадорӣ фаврӣ табдил медиҳад, ки мӯҳлати он метавонад дар ҳар лаҳза ба охир расад.

Бо маънои ҳаёт, шахс инчунин муносибати махсусро нисбат ба вақт пайдо мекунад, бебозгаштии онро дарк мекунад ва хоҳиши истифодаи оқилонаи онро инкишоф медиҳад. Маънои ҳаёт ба шахс имкон медиҳад, ки вазъияти додашударо дар партави «фазои ҳаёт»-и кулӣ дарк кунад ва мувофиқан, ғояҳои худро муайян ва амалӣ созад.

Бо вучуди ин, ёфтани маъно дар ҳаёт вазифаи мураккаб аст, пеш аз ҳама, барои он ки, ин бояд раванди ҷустуҷӯи мустақилона ва инфиродӣ бошад, ки аз «таъмин»-и ғояҳо, нуктаҳои назар, ақидаҳо ва эътиқодҳои муайян ба таври максималӣ озод бошад [13].

Дар доираи концепсияи Д.А. Леонтев дар бораи маънои ҳаёт, ташкилаҳои маъногӣ ва маънои ҳуди ҳаёт ба сифати омилҳо ва механизмҳои дида баромада мешаванд, ки фаъолият ва рафтори инсонро танзим мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои муҳими соҳаи маъногӣ шахс сатҳи умумии маънодорӣ, оғайи ва дарки ҳаёт аст. Устувории маъно дар неру ва давомнокии он зоҳир мешавад. Дарки маънои ҳаёт бо арзишҳои трансценденталӣ, қабули ҳадафҳои равшан дар ҳаёт, узвият дар гурӯҳҳо ва шавқ ба ягон намуди фаъолият алоқаманд аст [17].

Шахсе, ки ба ёфтани маъно дар амалҳои худ нигаронида шудааст, метавонад дурнамоеро дар бораи оянда бунёд кунад, имконоти гуногуни рафториро сохта муқоиса кунад, ҳадафҳоро муқаррар ва ба даст орад ва дар амалҳо ва ҳаёти худ маъноро ҷустуҷӯ ва пайдо намояд. Ҳаёт бидуни маъно бошад ҳаётест, ки дурнамо ва оғайи надошта, дар асоси ниёзҳо, бе баъътиборгии қонёгардонии талаботҳои маънавию ахлоқӣ ба роҳ монда мешавад [4].

Дарки маънои ҳаёт ин аҳамияти субъективии объектҳо ва падидаҳо дар воқеият аст, ки дар ду шакл зоҳир мешавад:

- дар гуногунрангии эмотсионалии дарк ва тасаввуроти тасвирҳо ва намоёнҳои ин объектҳо ва зухуротҳо;

- дар фаҳмиши (тафсири) субъект нақш ва мавқеи онҳо дар фаъолияти ҳаётии худ, дар қонё кардани талаботҳои муайян, дар амалӣ намудани ин ё он маромҳо [14].

Ба рушди дарки маънои ҳаёт асосан қобилияти шахс барои таҳлил ва ҷамъбастанмоии маъноҳои мубрам (яъне аҳамияти гузашта ва ҳозира) ва таҳияи ҳадафҳои ҳаётӣ (яъне тарҳрезии оянда) таъсир мерасонад [8].

Мувофиқи ақидаи Д.А. Леонтев, «дарки маънои ҳаёт»-ро метавон аз ҷиҳати эмпирикӣ бо нишондиҳандаи ифодаи самтҳои ба истилоҳ самтгирҳои маъноӣ ҳаётӣ тавсиф кард, ки сетои онҳо бо нишондиҳандаҳои вақтиву замонӣ (ҳозира, гузашта ва оянда) алоқаманданд ва дутои онҳо бошанд локуси асосии назоратро (берунӣ, дохилӣ) тавсиф мекунанд [10]. Дарки маънои ҳаёт нишондиҳандаи рушд, фаъолияти мусоиди шахс ва мустақилияти ӯ мебошад. Маънои ҳаёт, соҳаи маъногӣ шахс ва сатҳи умумии дарки ҳаёт хусусиятҳои шахсиятро муттаҳид мекунанду муносибати шахсро ба воқеият, ба рӯйдодҳои ҷорӣ муайян мекунанд ва дар асоси он рафтори шахс ба роҳ мешавад.

Мавҷудияти маъноӣ ҳаёт имконият медиҳад, ки шахс дар сохтани ҳаёти худ ғайр баъд, рушд кунад, кӯшиш ба ҳарч диҳад, то мушкилиҳояшро ҳал намояд ва баҳри расидан ба ҳадафҳои гузошташуда, ки баъзан метавонанд маъноӣ ҳаётро ташкил диҳанд, субъекти ғайрӣ ҳаёти худ бошад. Мавҷудияти маъноӣ ҳаёт дар зиндагӣ метавонад мароми кӯшиш ва мустақилиятро дар тартиб додани дурнамои худ ва сатҳи масъулиятшиносии шахсро дар сохтани ҳаёти худ афзун гардонад. Инчунин мавҷудияти он метавонад сатҳи зарбаву осебҳои равшанро коҳиш диҳад, қувваи ҷисмонӣ маънавӣ шахсро афзун намояд, шахсро ба таъсиррасонандаҳои гуногуни ҳаётӣ тобовар ва ботаҳаммул гардонанд [16].

Ҳамин тариқ, бояд ғояҳои тақвият дод, ки ҳар як шахс барои дарёфти маъноӣ ҳаёти худ кӯшиш ба ҳарч диҳад, ғайр баъд, ҳаёташро идора ва назорат намояд, ки дар маҷмӯ ба рушди шахс ва ҳаёти ӯ ҳиссаи бориз мегузорад. Зеро мавҷудияти «Маъноӣ ҳаёт» - кутбамо дар масири ҳаёти шахс мебошад, ки барои рушди ӯ самт медиҳад, нерӯ мебахшад ва шахсро водор месозад, ки созандаи ғайрӣ ҳаёти самаранок ва босифати худ бошад. Барои интиҳоби роҳу воситаҳо, самтгирӣ, ҳалли муаммоҳо ва вазъиятҳои ҳаётӣ, рушди худ, ташаккули арзишҳои ҳаётӣ ва умуман тақмили худ ҳамчун шахсияти баркамол дар масири ҳаёти худ масъул бошад.

АДАБИЁТ

1. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания. - СПб.: Питер, 2001. - 288 с. - (Серия «Мастера психологии»).
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М. Мысль 1991. - 299с.
3. Асмолов, А.Г. Личность как предмет психологического исследования. - М.: Из-во Моск. ун-та, 1984. - 105 с.
4. Леонтьев, Д.А. Новые горизонты проблемы смысла в психологии// Проблема смысла в науках о человеке (к 100 летию Виктора Франкла): материалы международной конференции/ Под ред. Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2005. - С. 36-49
5. Леонтьев, Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр.изд. - М.: Смысл, 2003. - 487с.
6. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1975. - 303с.
7. Рубинштейн, С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн; [Послел. К.А. Абульхановой-Славской, А.Н. Славской]; Рос. акад. наук, Ин-т психологии. - Москва: Наука, 1997. - 189,[2] с.
8. Серый, А.В., Юпитов А.В. Применение теста смысловых ориентаций к диагностике актуальных смысловых состояний (новая концепция)// «Сибирская психология сегодня». Сборник научных трудов. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2002. - 410с.
9. Смысл жизни и акме: 10 лет поиска. В 2 ч/ Под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер, Н.А. Карповой, В.Э. Чудновского. Часть 1. - М.: Смысл, 2004. - 328 с.
10. Фесенко, П.А. Осмысленность жизни и психологическое благополучие личности/ автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологический наук// институт психологии им. Л.С. Выготского, Российский гос. гум.-го университета. - Москва, 2005. - С 10-11.
11. Чудновский, В.Э. К проблеме адекватности смысла жизни// Мир психологии.1999. № 2. - С. 74-80.
12. Чудновский, В.Э. Оптимальный смысл жизни// Психологический журнал. - 2004. № 6. Том 25. - С. 4-7.
13. Чудновский, В.Э. Смысл жизни и судьба человека // Общественные науки и современность.1998. №1. - С. 175-183. - <http://www.management.edu.ru/ons/msg/165713.html>
14. Шакуров, Р.Х. Психология смыслов: теория преодоления // Вопросы психологии. - 2003. № 5. - С.18-33

- ХУСУСИЯТҲОИ ТАШХИСИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ФАРҲАНГИ ТАФАККУРИ
ИҚТИСОДИИ ДОНИШЧЌҶҲҲ ДАР ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ
ТАЪЛИМГОҲИ ОЛӢ**

ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗА

ШАРОПОВ Шавкатджон Ахмадович - доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ "Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **тел.:** (+992)92-771-78-70

НАБОТОВ Зафар Джалилович - руководитель Центра информационных и коммуникационных технологий педагогического колледжа им. Х. Махсумовой. **E-mail:** z.nabotov@mail.ru, **тел.:** (+992) 555-22-33-33

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы особенности педагогической диагностики развития культуры экономического мышления студентов в познавательной деятельности вузов. Отмечается, что различают диагностирование обученности, т.е. последствий достигнутых результатов обучения и воспитания. Обученность рассматривается так же, как достигнутый на момент диагностирования уровень реализации намеченной цели. Целью диагностирования является своевременное выявление, оценивание и анализ учебно-воспитательного процесса. В статье также отмечается, что реформирование современного образования и воспитания требует поиска новых способов стимулирования учебного труда студентов. В системе диагностирования оценка как средство стимулирования приобретает новые качества.

В статье делается вывод о том, что прежде всего результаты диагностирования, где могут быть использованы оценочные суждения, способствуют самоопределению личности, что в условиях конкуренции в обществе является важным побуждающим фактором, дополняясь фактором добровольности, а значит, и диагностирования, способом рационального определения личного рейтинга - показателя значимости человека в цивилизованном обществе.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, особенность, развитие, формирование, культура экономического мышления, студенты, познавательная деятельность, учебный процесс, процесс воспитания, методы, инструменты.

FEATURES OF PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS OF THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CULTURE OF ECONOMIC THINKING IN THE COGNITIVE ACTIVITY OF A UNIVERSITY

SHAROPOV Shavkatjon Akhmadovich - is a Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy at the Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov. **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **phone:** (+992) 92-771-78-70

NABOTOV Zafar Jalilovich - Head of the Center for Information and Communication Technologies of the Pedagogical College named after H. Maksumova. **E-mail:** z.nabotov@mail.ru, **phone:** (+992) 555 22-33-33

Annotation. The article discusses the features of pedagogical diagnostics of the development of students' economic thinking culture in the cognitive activity of universities. It is noted that there is a distinction between diagnosing learning, i.e., the consequences of the achieved results of education and upbringing. Learning is also considered to be the level of achievement of the intended goal at the time of diagnosis. The purpose of diagnosis is to identify, evaluate, and analyze the educational process in a timely manner.

The article also notes that the reform of modern education and upbringing requires the search for new ways to stimulate students' academic work. In the diagnostic system, evaluation as a means of stimulation acquires new qualities. The article concludes that, first of all, the results of diagnostics, where evaluative judgments can be used, contribute to personal self-determination, which is an important motivating factor in a competitive society, complemented by the factor of voluntariness, and thus, by the diagnostic process, which is a rational way to determine a person's personal rating, an indicator of their significance in a civilized society.

Keywords: pedagogical diagnostics, feature, development, formation, culture of economic thinking, students, cognitive activity, educational process, upbringing process, methods, tools.

Мафхуми «тафаккури иқтисодӣ» аввалин бор аз ҷониби К.Маркс ба муомилоти илмӣ ворид карда шудааст. Ӯ назарияи маърифати иқтисодиро бунёд карда, на танҳо дар маҷмӯъ қонунҳои тафаккур, балки пеш аз ҳама, тафаккури иқтисодиро кашф намуд ва «дар шакли ҳалқапеч бемайлон боло рафтани афкори иқтисодиро аз мушаххас ба таҷридӣ ва баръакс» муқаррар кард [9]. Дар раванди маърифат ӯ ду самтро фарқ мекард. Якум – болоравӣ «аз чизи мушаххас, ки дар тасаввурот ҳосил шудааст, ба таҷарруди (абстраксия) торафт дақиқ», дуюм – «роҳи бозгашт», ки раванди маърифатро ба нуктаи ибтидоӣ, мушаххас бармегардонад [13, с.42].

Стратегияи таҳсилоти касбии муосир идоракунии рефлексивию инсонгароёна мебошад. Мундариҷаи психологию педагогии он дар танзиму таҳрики амалҳои маърифатии донишҷӯён ифода ёфтааст, ки ба қабули мустақилонаи қарорҳо дар рафти омӯзиши воқеият ва таҷридӣ (абстрактӣ) равона гардидааст.

Мафхуми “ташҳис” – муайянкунии тамоми вазъияти ҷараёнгирии раванди дидактикӣ, дақиқ муқаррар кардани натиҷаи он мебошад. Бидуни ташҳис идоракунии самараноки раванди дидактикӣ, ноилшавӣ ба натиҷаҳои беҳтарин дар шароити вучуддошта ноимконпазир мебуд.

Ташҳискунии маърифатнокӣ, яъне оқибатҳои натиҷаҳои ноилшудаи таълиму тарбияро фарқ мекунанд. Маърифатнокӣ ҳамон тавре муайян карда мешавад, ки дар лаҳзаи муайяни ташҳис сатҳи татбиқи мақсади гузошта муайян мегардад. Мақсади ташҳис ошкорсозии саривақтӣ, баҳодиҳӣ ва таҳлили раванди таълиму тарбия мебошад.

Ҳамин тавр, бар ҳилофи санчиши анъанавии донишҳо ва маҳорати тарбиятгирандагон ба мафхуми “ташҳис” маънои васеътару амиқтар нисбат дода мешавад. Санчиш натиҷаҳоро фақат муқаррар карда, ҷигунагии ба миён омадани онҳоро шарҳ намереҳад. Ташҳискунии онҳоро дар робита бо роҳҳо, воситаҳои ноилшавӣ баррасӣ карда, тамоюлҳо, динамикаи ташаккули маҳсули таълиму тарбияро ошкор менамояд.

Ислоҳоти таҳсилоту тарбияи муосир ҷустуҷӯи воситаҳои нави таҳрики меҳнати таълимии донишҷӯёнро тақозо мекунанд. Дар низоми ташҳискунии баҳо ҳамчун воситаи таҳриқдиҳӣ сифатҳои наф пайдо мекунанд. Пеш аз ҳама, натиҷаҳои ташҳискунии, ки дар он муҳокимарониҳои баҳодиҳанда метавонанд истифода шаванд, ба худмуайянкунии шахсият мусоидат мекунанд, ки дар шароити рақобат дар ҷомеа омили муҳимми ангишиш буд, бо омили ихтиёрнокӣ, яъне ташҳискунии, воситаи муайянкунии оқилонаи рейтингӣ шахсӣ пурра мешавад, ки нишондиҳандаи аҳаммияти инсон дар ҷомеаи мутамаддин аст.

Дар таълифоти А.З.Зак, Е.И.Исаев, С.В.Рякина, В.С.Гончаров, В.Т.Носатов, Р.Атаханов, Л.К.Максимов ва муҳаққиқони дигар имконияти қорбурди методикаҳои гуногун барои ташҳиси ташаккулёфтагӣ ё ташаккулнаёфтагии ҳар як амали фикрӣ пешниҳод шудаанд. Баъзе гурӯҳҳои методикаҳо барои ҳалли алтернативии масъалаи таҳқиқӣ пешбинӣ гардидаанд: бо ёрии онҳо ташаккулёфтагӣ ё ташаккулнаёфтагии таҳлили мундариҷавӣ, банақшагирӣ ва рефлексия муқаррар шудааст, ки дар бораи зоҳиршавии типҳои таҷрибавӣ (эмпирий) ё назариявии тафаккур гувоҳӣ медиҳад.

Принсипи муҳимми тарҳрезӣ ҷустуҷӯи низоми масъалаҳои як синф ба ҳисоб меравад, ки принсипи ягонаи тарҳрезӣ доранд, аммо аз ҷиҳати хусусиятҳои зоҳирии шароит фарқ мекунанд.

Донишҷӯёне, ки масъалаҳоро бо роҳи санчиш ва интихоби ифодаҳои додашуда ҳал карда, роҳи умумии ҳалли масъалаҳои пешниҳодшударо ёфта наметавонанд, ба воситаи ҳалли таҷрибавӣ (эмпирий) тамоюл доранд. Дар ин ҳолат донишҷӯ оид ба принсипи умумии ҳалли масъала андеша намеронад, барои ӯ ҳар як масъала гӯё ки наф аст.

Маълум аст, ки дар супоришҳои тафриқадиҳандаи таҳлили эмпирий ва мундариҷавӣ озмудашавандагон ҳаллери меёбанд, ки зимни он стратегияҳои зерин амалӣ мешаванд:

1) дарёфтани як нафъ воситаи эмпирии ноилшавӣ ба мақсад;

2) дарёфтани қонуниятҳои муайяне, ки ҷиҳати муҳимми ашё ва падидаҳои инъикос менамояд ва татбиқи ин ҷанбаи муҳим зимни ҳалли масъалаҳо.

Татбиқи ин стратегияҳо дар таҳқиқоти В.В.Давидов ошкор гардидааст [4]. Дар таълифоти Я.А.Пономарев марҳалаҳои рушди нақшаи ботинии амалиёт таҳқиқ шуданд, ки пайдарпаии онро тавсиф мекунад [11]. Методикаҳои таҳқиқи банақшагирӣ дар муқоиса бо таҳлил аз ҷониби А.З.Зак коркард намуд, Е.И.Исаев методикаи банақшагирии мундариҷавиро пешниҳод кард [6]. А.З.Зак рефлексияро баррасӣ намуда, исбот кард, ки он дар маҳорати таснифкунӣ баъди ҳалли онҳо зоҳир мешавад [5].

Мо таҳқиқотро оид ба методикаҳои ташҳиси ташаккулёфтагии типҳои назариявии тафаккур ва унсурҳои асосии он мухтасар тавсиф менамоем.

Масъалаи хусусиятҳои ташаккул, зоҳиршавӣ ва ташҳиси сатҳи рушди типҳои тафаккурро, ба ақидаи мо, тавассути коркарди блокҳои методикаҳои ба ҳамдигар мувофиқ амалӣ метавон кард.

Боэтимодии методикаро мо чунин мефаҳмем, ки устувории зоҳиршавии аломати психологӣ омӯхташаванда баҳо дода мешавад. Ошкорсозии боэтимодӣ бояд имконияти ошкор намудани мустақилияти нисбии натиҷаҳои ташҳисро аз як қатор омилҳо (таҷҳизот, шахсияти озмудашавандагон ва озмоишгар, шароити таҷриба ва ғ.) фароҳам орад. Ин вазъият дар асоси муқоисаи натиҷаҳои ду ташҳиси айни ҳамон як озмудашавандагон баъди фосилаи вақт ё дар асоси муқоисаи натиҷаҳои ташҳиси айни ҳамон як гурӯҳи интихобии озмудашавандагон зимни шароити якхела аз ҷониби ду озмоишгар санҷида мешавад.

Тарзи маъмули санҷидани боэтимодӣ ва устуворӣ ташҳиси такрорӣ яъни ҳамон як гурӯҳи интихобии озмудашавандагон ва баҳодиҳии боэтимодӣ аз рӯйи ифодаи коэффитсиенти мутаносибии маълумоти ташҳисҳои якҷум ва дуҷум мебошад (боэтимодии ретестӣ).

Дар доираи мақсади гузошта таҳқиқоти махсус бо донишҷӯёни курси 4-уми донишгоҳ гузаронида шуд.

Сатҳҳои рушди амалиёти фикрии таҳлил, банақшагирӣ ва рефлексияро бо ифодаҳои А, А', В ва С, мутаносибан – 1, 2, 3, 4, барои ҳар яки онҳо ду қатори ифодаҳои ду тағйирёбандаро ҳосил мекунем, ки натиҷаҳои ташҳиси якҷум ва дуҷумро бо фосилаи 2 моҳ дар ДДТТ ба номи М.Осимӣ нишон медиҳанд.

Ифодаҳои ҳосилшудаи коэффитсиентҳои мутаносибӣ (мув. Спирмен) аз ифодаи танқидии онҳо, ки ба 0,526 (0,81; 0,57; 0,61) баробар аст, зиёдтар мебошанд. Ин маънои боэтимодии методикаҳои зикршударо дорад.

Дар баробари методикаи тавсифшудаи муқарраркунии боэтимодӣ методҳои дигар низ вучуд доранд: инҳо тестгирии параллелӣ (боэтимодии шаклҳои ҳамдигарро ивазкунанда, тестгирии тафриқавӣ (методи таҷзия) мебошанд.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ зимни баҳодиҳии устувории натиҷаҳо мо методи боэтимодии ретестиро бо роҳи ташҳиси аломатҳои психологӣ истифода бурдем.

Мо аксар вақт методикаи пешниҳодкардаи А.З.Закро [5] корбаст намудем. Методикаи мазкур як қатор афзалият дорад: сарфи ками вақт, осон будани истифода, имконияти вариантҳои фронталӣ ва инфиродии корбурди он.

Доираи синнусолии истифодаи методика васеъ мебошад. А.З.Зак таъкид кардааст, ки бо ёрии чунин методика сатҳҳои гуногуни татбиқи амалиёти фикрии таҳлил, банақшагирӣ ва рефлексияро метавон муайян кард, ҳалли дурусти 22 масъала дар бораи ташаккулёбии фарҳанги тафаккури иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар вақти кор як қатор норасоӣҳо ошкор гардиданд, ки бо ҳал, интихоб ва баҳогузориҳои масъалаҳо алоқаманданд. Дар таҳқиқоти А.З.Зак чунин ақидае ҷой дорад, ки ҳалли чор масъалаи аввалин дар бораи рушди кофии таҳлил, ҳалли нодурусти масъалаҳои № 5 - № 16 бошад, дар бораи рушди нокифояи фарҳанги тафаккури иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳад [6, с.24].

Олими тоҷик Р.Атаханов кӯшиши навсозии онро анҷом дод. Ба ӯ муайян кардани низоми масъалаҳои машқдиханда муяссар гардид, ки вазифаи таълимдихандаро иҷро карда, ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки ба муносибатҳои транзитивии варианти баёншон гуногун сарфаҳм раванд. Ба ақидаи муаллиф, силсилаи масъалаҳои асосӣ бояд

тафрикаи озмудашавандагонро бо типҳои эмпири ва назариявии фикрронӣ дар асоси ошкорсозии ташаккулёфтагии амалиёти фикрии таҳлил, банақшагирӣ ва рефлексия имкон диҳад [3].

Таҳияи методикаҳои мувофиқ оид ба муайянкунии мавҷудияти таҳлил, банақшагирӣ ва рефлексияи мундариҷавӣ ба муқаррароте така мекунад, ки ҳар яки онҳо бояд сатҳи ташаккулёфтагии амали фикриро дар асоси маводи ғайритаълимӣ ва фаннӣ ошкор намояд, блоки чунин методикаҳо бояд ташаккулёфтаи тафаккури эмпири ё назариявиро муқаррар намояд.

Чунин методикаҳои таҳқиқ ва баҳодиҳии рушди фарҳанги тафаккури иқтисодӣ аз манбаҳои гуногун интихоб гардида, дар шакли низом муттаҳид шуданд:

1. Методикаи «АРП» аз рӯи маводи таҳқиқоти Р.Атаханов маълум гардид.

2. Баъзе масъалаҳоро мо дар мувофиқат бо мақсади таҳқиқот аз таълифоти муаллифони зерин қорбаст намудем: Б.В.Корнейчук, Л.Г.Симкина, Р.Г.Емтсов, М.Ю.Лукин, Т.А.Агапова, С.Ф.Серегина, В.А.Швандар, И.В.Сергеев, Е.С.Стойнова, А.В.Сидорович, Н.Л.Зайтсев, В.А.Абчук.

Супоришҳои бо ҳамин тарз қоркардшуда имкон доданд, ки блокҳои методикаҳои муайянкунии сатҳи рушди фарҳанги тафаккури иқтисодии донишҷӯёни мактаби оӣ тартиб дода шаванд. Тамоми блокҳо оид ба ошкорсозии мавҷудияти **таҳлил, банақшагирӣ, рефлексия** мундариҷавӣ методикаҳоро дарбар гирифтаанд, ки дар асоси маводи иқтисодӣ амалӣ мешаванд (мутаносибан Ти, Би, Ри).

Мутаносибан методикаи чорум дар асоси маводи иқтисодӣ тарҳрезӣ гардид, чунин ифода меёбад: Э-А4.

курси 2- 4-уми мактаби оӣ.

Э-Т1 «Амсилаҳои иқтисодӣ»

Э-Т2 «Тавозун дар бозор. Қонуни талабот ва пешниҳод».

Э-Т3 «Самараи ивазқунӣ ва самараи даромад. Консепсияи неқӯаҳволӣ».

Э-Т4 «Низоми бонқӣ. Сиёсати қарзӣ-пулӣ».

Э-Т5 фА, фБ «Шаклҳои ташкили ҷамъиятии истеҳсолот».

Э-Т6 фА, фБ «Воситаҳои гардиши қорхона».

Э-Т7 «Қадрҳои қорхона, меёрбандии меҳнат, маҳсулнокии меҳнат».

Э-Т8 «Банақшагирии арзиши аслии маҳсулот дар қорхона».

Э-Т9 «Бозори қоғазҳои қиматнок».

Э-Т10 «Молияи маркетинг».

Э-Т11 «Истифодаи таҳлили амалиётӣ».

Э-Т12 «Меёрҳои татбиқи қарорҳои молиявӣ оид ба идоракунии сармоя».

Э-Б1 «Ноустувории макроиқтисодӣ, давраи иқтисодӣ, бекорӣ, маблағгузориҳо».

Э-Б2 «Ченкунии натиҷаҳои фаъолияти тичоратӣ. Маҳсулоти умумии дохилӣ».

Э-Б3 «Банақшагирӣ ва пешгуи фаъолияти қорхона».

Э-Б4 «Қадрҳои қорхона, меёрбандии меҳнат, маҳсулнокии меҳнат».

Э-Б5 «Ҷанбаҳои молиявии нархгузорӣ».

Э-Б6 «Бозори қоғазҳои қиматнок».

Э-Р1 «Тавозун дар бозор. Қонуни талабот ва пешниҳод».

Э-Р2 «Қадрҳои қорхона, маҳсулнокии меҳнат, меёрбандии меҳнат».

Э-Р3 «Идоракунии сармояи асосӣ»[3,с.14].

Блокҳои зикршудаи методикаҳо воситаи баҳогузори сатҳи рушди фарҳанги тафаккури иқтисодӣ мебошанд. Онҳо дар якҷоягӣ бо блокҳои истифода шуданд, ки дар заминаи маводи ғайритаълимӣ тарҳрезӣ шуда, маъмулан, дар доираи қонунияти ошкоршуда ба ҳамдигар мувофиқанд.

Азбаски ҷудо қардани ҷиҳати муҳим асоси сохторсози воситаи умумии ҳалли масъалаҳо мебошад, барои муқаррар қардани ташаккулёфтагии он силсилаи масъалаҳоро метавон истифода бурд, ки дорои ҷанбаи умумӣ барои шаклҳои ҷузъии зохиршавии он мебошад. Ҳалли дурусти ин масъалаҳо метавонад дар бораи ташаккул ёфтани сатҳи

назариявии амалиёти фикрии таҳлил гувоҳӣ диҳад. Азбаски таҳлили мундариҷавӣ асоси ташаккули сатҳи рефлексиявии тафаккури назариявиरो ташкил додааст, байни таҳлилгарон (аналитикҳо) онҳое фарқ карда мешаванд, ки ба сатҳи рефлексиявӣ гузаштаанд. Ба иҷрои ин вазифа воридкунии масъалаи дахлдор ба қисми асосӣ мусоидат мекунад [3].

Мо метавонем асоснок шуморем, ки сатҳи рефлексиявии рушди тафаккури назаривӣ сатҳи баланли инкишофи банақшагириро пешбинӣ менамояд.

Ин нукта дар таҳқиқот бо чунин факте тасдиқ мешавад, ки натиҷаҳои ҳалли масъалаҳо оиди банақшагирӣ дар тамоми ҳолатҳо нисбат ба натиҷаҳои ҳалли масъалаҳо оиди рефлексия баландтар мебошанд, яъне ташаккули амалиёти фикрӣ тавассути таҳлил анҷом ёфта, пеш аз сатҳи рефлексивии рушди тафаккури назариявӣ сурат мегирад [3, с.48].

Дар натиҷа Р.Атаханов низоми масъалаҳоро аз рӯи методикаи дахлдор тартиб додааст.

Супориши Н- ТРБ (АРП) 2. Масъалаҳо барои машқ.

1. Фирдавс аз Комил баландтар аст, Комил аз Воҳид баландтар. Кӣ аз ҳама баландтар?

2. Даврон аз Вали боқувваттар. Ғайрат аз Даврон боқувваттар аст. Кӣ аз ҳама боқувваттар?

3. Муқим аз Назир чолоктар аст. Назир аз Дамир чолоктар мебошад. Кӣ чолоктар аз ҳама аст?

4. Омина нисбат ба Моҳира хушҳолтар ва аз Қумрӣ сабуктар аст. Қумрӣ нисбат ба Омина хушҳолтар, Моҳира аз Қумрӣ вазнинтар мебошад. Кӣ аз ҳама хушҳолтар ва кӣ вазнинтар аст?

Масъалаҳои асосӣ (шакли А)

1. Мӯмин нисбат ба Юлдош сиёҳтар аст. Лола нисбат ба Юлдош сафедтар. Кӣ аз ҳама сафедтар мебошад?

2. Волида нисбат ба Роҳила тезтар медавад. Инобат нисбат ба Роҳила хеле сусттар медавад. Кӣ аз ҳама тезтар медавад?

3. Акбар нисбат ба Собир хушҳолтар аст. Воҳид нисбат ба Акбар хушҳолтар мебошад. Кӣ аз ҳама хушҳолтар аст?

4. Содир нисбат ба Лола ғамгинтар аст. Содир нисбат ба Мунир хушҳолтар мебошад. Кӣ аз ҳама ғамгинтар аст?

5. Шариф нисбат ба Дониёр бештар қаноатманд аст. Воҳид нисбат ба Шараф бештар қаноатманд мебошад. Кӣ аз ҳама бештар қаноатманд аст?

6. Воҳид аз Ғайрат калонтар аст. Ғайрат нисбат ба Назир калонтар мебошад. Кӣ аз ҳама ҷавонтар аст?

7. Нисо нисбат ба Волида сабуктар аст. Инобат нисбат ба Нисо сабуктар мебошад. Кӣ аз ҳама вазнинтар аст?

8. Асп аз магас пасттар мебошад. Асп аз фил баландтар аст. Кӣ аз ҳама баландтар мебошад?

9. Собир нисбат ба Дамир ҷавонтар аст. Воҳид аз Собир сабуктар аст. Дамир аз Воҳид ҷавонтар аст, Собир аз Воҳид сафедтар. Дамир нисбат ба Собир вазнинтар мебошад. Дамир нисбат ба Воҳид сиёҳтар аст. Кӣ аз ҳама вазнинтар, кӣ калонтар ва кӣ сафедтар аст?

10. Анора нисбат ба Мунира пасттар ва аз Нисо боқувваттар аст. Анора аз Нисо баландтар, Мунира бошад аз Анора боқувваттар аст. Кӣ аз ҳама пасттар ва кӣ аз ҳама боқувваттар мебошад?

11. Гурба аз сағ баландтар буда, аз он сусттар медавад. Сағ сабуктар аст, муш бошад, аз гурба тезтар медавад. Муш аз гурба сабуктар буда, аз сағ сусттар медавад. Сағ аз гов баландтар ва аз муш сабуктар аст. Муш аз сағ пасттар ва аз гов баландтар аст. Сағ аз гов вазнинтар буда, гов аз гурба сусттар медавад. Кӣ аз ҳама баландтар, кӣ аз ҳама сабуктар ва кӣ аз ҳама тезтар медавад?

12. Темур аз Акбар боқувваттар аст. Башир нисбат ба Темур заифтар. Кӣ аз ҳама заифтар аст?

Масъалаҳои асосӣ (шакли Б)

1. Дамир нисбат ба Собир дуртар истодааст. Воҳид нисбат ба Собир наздиктар истодааст. Кӣ аз ҳама наздиктар истодааст?

2. Марям нисбат ба Нигина зиёдтар меҳобад. Лола нисбат ба Нигина хеле камтар меҳобад. Кӣ аз ҳама зиёдтар меҳобад?

3. Собира нисбат ба Марям хушҳолтар аст. Азиз нисбат ба Собира бештар хушҳол аст. Кӣ аз ҳама хушҳолтар мебошад?

4. Дамир нисбат ба Азиз вазнинтар аст. Дамир нисбат ба Расул сабуктар мебошад. Кӣ аз ҳама вазнинтар аст?

5. Раҳим нисбат ба Иззат хушҳолтар аст. Насим нисбат ба Раҳим хушҳолтар мебошад. Кӣ аз ҳама хушҳолтар аст?

6. Содир аз Омина калонтар аст. Омина нисбат ба Инобат калонтар мебошад. Кӣ аз ҳама ҷавонтар аст?

7. Мунира аз Комил сафедтар аст. Воҳид нисбат ба Мунира сафедтар. Кӣ аз ҳама сиёҳтар мебошад?

8. Хирс аз харгӯш сабуктар аст. Хирс аз фил вазнинтар. Кӣ аз ҳама вазнинтар мебошад?

9. Иззат аз Акбар пасттар аст. Ваҳҳоб аз Иззат сафедтар аст. Аслам аз Ваҳҳоб пасттар. Иззат аз Ваҳҳоб боқувваттар. Аслам аз Иззат сиёҳтарю Аслам нисбат ба Ваҳҳоб заифтар аст. Кӣ аз ҳама сиёҳтар, кӣ баландтар ва кӣ аз ҳама боқувваттар аст?

10. Ҷумъа нисбат ба Омина ғамгинтар ва аз Марям калонтар аст. Ҷумъа нисбат ба Марям хушҳолтар, Омина бошад, аз Ҷумъа калонтар. Кӣ аз ҳама ғамгинтар ва калонтар аст?

11. Рӯбоҳ аз хирс вазнинтар ва пасттар аст. Хирс сусттар медавад, гурба аз рӯбоҳ баландтар аст. Хирс аз фил вазнинтар буда, нисбат ба гурба сусттар медавад. Гурба аз хирс сабуктар ва аз фил вазнинтар аст. Хирс аз фил тезтар медавад, фил аз рӯбоҳ пасттар аст. Кӣ аз ҳама вазнинтар, кӣ сусттар медавад, кӣ аз ҳама баландтар аст?

12. Воҳид аз Фозил калонтар аст. Башир аз Воҳид ҷавонтар. Кӣ аз ҳама ҷавонтар мебошад?

Дар методика ҳар як масъала (ба ғайр аз масъалаи 5) одӣ буда, аз ҷиҳати сохтору мундариҷа такрор намешавад, дорои унсури навгонӣ мебошад: воридкунии ифодаҳои шартӣ дар намуди мувофиқатҳои ҳарфӣ ҳам барои сифат (масъалаи 3), ҳам барои ном (масъалаи 4); ҳам барои ном ва ҳам барои сифат (масъалаи 5); дар масъалаи 8 ихтилофи байни мушаххасии вазъият ва таҷрида (мавҳум) будани муносибатҳоро ҳал бояд кард [3.с.42].

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо барои машқ вазъияте ба амал меояд, ки зимни он аз ҷониби озмудашаванда ҷудокунии таносуби гузаришдор (транзитивнокӣ) дар як қатор масъалаҳои пайдарпай пешниҳодшуда сураат мегирад: агар $a-b$ ва $b-c$ бошад, он гоҳ $a-c$. Чунин натиҷа аз ҷониби озмудашавандагон дар намуди озмоишҳои муоинашаванда (визуалӣ) ҷавобан ба хоҳиши асосноккунии ҳал тасдиқ гардида, дар вазъияти озмоишҳои фронталӣ бо факти ҳалли масъала ғайримустақим тасдиқ мешавад. Ҷудокунии таносуби муҳим таҳлили мундариҷавӣ аст, ки озмудашаванда амалӣ менамояд. Р.Атаханов муайян кардааст, ки зимни ҳалли ҳашт масъалаи аввал озмудашаванда тамоми гуногунии зухуроти ҷузъии онро ба таносуби асосии ҷудокарда мутааллиқ мешуморад. Ташаккулёфтагии таҳлили мундариҷавӣ дар маҳорати татбиқи таносуби асосӣ дар тамоми зухуроти мушаххаси он ифода меёбад. Дар ҳолати мазкур зухуроти мушаххас масъалаҳои одӣ дар «Методикаи АРП» мебошад.

Таҳлили мундариҷавӣ дар дохили низоми мазкури масъалаҳо бидуни имконияти иҷрои банақшагирӣ ва рефлексия наметавонад амалӣ шавад, онҳо ба таҳлил «хизматрасон» мебошанд. Банақшагирӣ, ҷунонки маълум аст, ба таҳлил таъя карда,

ҳамчунин дар тарҳрезии пайдарпаии беҳтарини ду, се ва зиёда аз ин амалҳое зоҳир мешавад, ки ба шартӣ муҳимми муайяншуда мувофиқ буда, ба мақсад мерасонад. Бо назардошти нуктаҳои зикршуда, - таъкид кардааст Р.Атаханов, - ҳалли дурусти масъалаҳои 9-11 зимни азхудкунии таносуби асосии муайяншуда ва амалиёти асосӣ бо ин таносуб имконпазир мегардад [3, с.92].

Дар доираи ин муқаррарот таҳлили мундариҷавӣ асоси типӣ назариявӣ тафаккурро ташкил дода, қабл аз имконияти минбаъдаи фикрронӣ зоҳир мешавад.

Маълум аст, ки рефлексияи тарзи амалиёти худ дар ин сатҳи таҳлили мундариҷавӣ бештар воқеӣ мегардад, агар донишҷӯ масъалаҳоро ҳал карда, тансуби муҳимми муайяноро ошкор мекунад ва банақшагирии фикриро иҷро менамояд. Аз ин бармеояд, ки банақшагирӣ дар асоси таҳлили беҳатои ин мавод иҷро мешавад. Ин имконияти барои инсон зарури назорати амалиёти худро фароҳам меорад.

Бо назардошти он, ки нотагонӣ дар амалисозии таҳлили мундариҷавӣ ҳосил тарзи эмпирӣ тафаккури инсон аст, олим Р.Атаханов пайдарпаии сатҳҳои рушди тафаккурро чунин муқаррар кардааст: сатҳи эмпирӣ тафаккур, сатҳи таҳлили тафаккури назариявӣ, сатҳи банақшагирандаи тафаккури назариявӣ ва сатҳи рефлексивии тафаккури назариявӣ [3, с.54].

Ҳамин тарик, таҳқиқот нишон медеҳад, ки барои таҳқиқи рефлексия масъалаҳое истифода мешаванд, ки онҳоро ба синфҳои гуногун (одатан дуто) мансуб метавон донист, зимнан барои пинҳонкунии таносуби дар масъалаҳо ҷойдоштаи тафрикаи хусусиятҳои зоҳирӣ онҳо ҷораҳо андешида мешаванд. Масъалаи вучуд доштан ё надоштани рефлексия дар асоси меъёри аз ҷониби озмудашаванда муайяншудаи таснифи масъалаҳои аллакай ҳалшуда баррасӣ мешавад.

Дар таҳлили хусусиятҳои психологӣ фарҳанги тафаккури иқтисодӣ мо ба он така кардем, ки тафаккури иқтисодӣ тафаккури типаш назариявӣ буда, ташаккули он бояд дар маҳорати амалисозии рефлексия дар заминаи маводи иқтисодӣ зоҳир шавад. Ин гуна тафаккур на яқбора, балки дар давраи таълими донишгоҳӣ, аз курс ба курс ҳосил мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Собрание сочинений. Т.2/ Аристотель- М.: Мысль, 1975.-703с.
2. Арнхейм, Р. Визуальное мышление/ Р.Арнхейм// Хрестоматия мышления. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.97-107.
3. Атаханов, Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития/ Р.Атаханов/ Под ред. проф. В.В.Давыдова. - Москва-Рига, 2000.-208с.
4. Давыдов, В.В. Периодизация психического развития. Возрастная и педагогическая психология/ В.В.Давыдов. - М., 1975. - 45с.
5. Зак, А.З. Как определить уровень развития мышления школьника/ А.З.Зак// Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология». - № 1 -М.: Знание, 1999. - 96с.
6. Исаев, Е.И. Психологическая характеристика способов планирования у младших школьников/ Е.И.Исаев// Вопросы психологии. - 1999. - №2. -С. 52-60.
7. Леонтьев, А.Н. Мышление/ А.Н.Леонтьев// Хрестоматия по психологии. Психология мышления/ Под. ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.60-70.
8. Лурия, А.Р. Ум мнемониста/ А.Р.Лурия// Хрестоматия по психологии. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.108-112.
9. Маркс, К. Капитал. В 3-х т.// К.Маркс, Ф.Энгельс - 2-е изд. - М.: Наука, 1981. -3 т.
10. Носатов, В.Т. Психологические особенности анализа как основы теоретического обобщения/ В.Т.Носатов// Вопросы психологии. - 1978. - №4. - С.46-54.
11. Пономарёв, Я.А. Знание, мышление и умственное развитие/ Я.А.Пonomарёв. - М., 1999. - 264с.

ТДУ 371:[37/026+37/05+373]

ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ҲАМКОРИИ ЭҶОДИИ ОМУЌЗГОР БО ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

ДАВЛАТНАЗАРОВА Фируза Ақназаровна – омӯзгори калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хитбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, **тел.:** (+992) 93-565-22-00

Аннотатсия. Мақолаи мазкур дар мавзӯи технологияи педагогии рушди ҳамкории эҷодии омӯзгор бо хонандагон дар раванди таълим маҷмуи усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои дидактикӣ мебошад, ки ба ташаккули муҳити ҳамкоронаи омӯзиш, ғайолсозии тафаккури эҷодӣ ва рушди мустақилияти маърифатии хонандагон равона гардидааст. Давраи мактабӣ муҳимтарин давра дар рушди кӯдак аст, зеро он барои рушди қобилиятҳои эҷодӣ мусоид аст. Дар ин давра рушди босуръати зеҳнӣ, ташаккули ғайолияти таълимӣ, ҳавасмандии омӯзиш ва тағйири муносибат бо воқеият ба амал меояд. Кӯдак меъёрҳои забонӣ, ахлоқӣ, мафҳумҳои илмӣ ва усулҳои корро ихтироъ намекунад, яъне чизе навро намеоғарад. Аммо, вай метавонад он чизеро, ки инсоният офаридааст, танҳо бо кӯшиш ва меҳнати фикри худ, меҳнати худ аз худ кунад.

Ба кӯдак лозим аст, ки он чизеро, ки аллакай мавҷуд аст, кашф кунад, баъзе хусусиятҳои муҳими ҷустуҷӯи эҷодии онҳоро, ки боиси эҷоди тамоми системаи ашӣи фарҳангӣ гардидааст, такрор кунад. Ва дар ин кор ҳамкорӣ бо дигарон бояд ба ӯ кӯмак расонад.

Дар натиҷаи татбиқи технологияи педагогии рушди ҳамкории эҷодӣ дар хонандагон қобилиятҳо барои муайян кардани мушкилот, тавлиди ғояҳо; қобилияти нишон додани аслият, қобилияти такмил додани объект, қобилияти ҳалли мушкилот, яъне қобилияти таҳлил ва синтез ташаккул меёбанд.

Калидвожаҳо: технологияи педагогӣ, рушди ҳамкории эҷоди, қобилияти эҷодӣ, ҳамкории эҷодӣ.

ТЕХНОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УЧИТЕЛЯ С УЧАЩИМИСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

ДАВЛАТНАЗАРОВА Фируза Ақназаровна – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, **тел.:** (+992) 935-65-22-00

Аннотация. Данная статья посвящена педагогической технологии развития творческого сотрудничества учителя с учениками в процессе обучения. Она представляет собой комплекс методов, форм и дидактических средств, направленных на формирование среды совместного обучения, активизацию творческого мышления и развитие познавательной самостоятельности учащихся. Школьный возраст является важнейшим этапом в развитии ребенка, поскольку он благоприятен для раскрытия творческих способностей. В этот период происходит стремительное интеллектуальное развитие, формирование учебной деятельности, повышение интереса к учебе и изменение отношения к действительности. Ребенок не изобретает языковые и нравственные нормы, научные понятия и методы работы, то есть не создает ничего нового. Однако он может усвоить то, что создало человечество, лишь собственными усилиями и умственным трудом.

Ребенку необходимо открыть для себя уже существующее, повторить некоторые важные особенности их творческого поиска, которые привели к созданию всей системы культурных объектов. И в этом ему должно помочь сотрудничество с другими.

В результате применения педагогической технологии развития творческого сотрудничества у учащихся формируются способности к определению проблем, генерации идей; способность проявлять оригинальность, способность совершенствовать объект, способность решать проблемы, то есть способность к анализу и синтезу.

Ключевые слова: педагогическая технология, развитие творческого сотрудничества, творческие способности, творческое сотрудничество.

TECHNOLOGY OF PEDAGOGICAL DEVELOPMENT OF CREATIVE COLLABORATION BETWEEN TEACHER AND STUDENTS IN THE LEARNING PROCESS

DAVLATNAZAROVA Fīruza Aknazarovna – Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Education, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, **phone:** (+992) 935 65 22 00

Annotation. This article is devoted to the pedagogical technology for developing creative collaboration between the teacher and students in the learning process. It represents a set of methods, forms, and didactic tools aimed at creating an environment for collaborative learning, activating creative thinking, and fostering students' cognitive independence. The school age is a crucial stage in a child's development, as it is favorable for the unfolding of creative abilities. During this period, rapid intellectual development occurs, learning activities are formed, interest in studying increases, and attitudes toward reality change. The child does not invent linguistic and moral norms, scientific concepts, or methods of work, that is, does not create anything new. However, the child can assimilate what humanity has created only through personal effort and intellectual labor.

The child needs to discover what already exists, to repeat some important features of their creative search that led to the creation of the entire system of cultural objects. Cooperation with others should assist in this process.

As a result of applying the pedagogical technology for developing creative collaboration, students develop abilities to identify problems, generate ideas; the ability to demonstrate originality, improve an object, solve problems—that is, the ability to analyze and synthesize.

Keywords: pedagogical technology, development of creative collaboration, creative abilities, creative collaboration.

Дар ибтидои асри XXI маориф ба яке аз муҳимтарин соҳаҳои фаъолияти инсонӣ табдил ёфт. Маҳз дар ин марҳилаи таърихӣ асосҳои стратегияи рушди ҳар як кишвар ва тамоми башарият барои ҳазорсолаи нав гузошта мешаванд. Ҷаҳон дарк кард, ки ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ бо истифодаи бидуни сатҳи баланди рушди маориф имконнопазир аст. Аз нуктаи назари педагогика, ин маънои тағйири муҳтавои анъанавӣ ва шаклҳои қабулшудаи таълиму тарбияро дорад. Имрӯз мо бо равандохое сарукор дорем, ки дар онҳо потенциали эҷодии инсон, омодагии ӯ бо рафтори инноватсионӣ, қобилияти кор дар коллектив нақши калидӣ мебозанд. Ба ҷои итоаткорӣ, такрор ва тақлид талаботи нав пайдо мешаванд: қобилияти дидани мушкилот, рушди ҳамкориҳои эҷодӣ, технологияи педагогӣ, қабули қарорҳои мустақилона, амалӣ кардани ғояҳо дар якҷоягӣ. Ин ба ҳама соҳаҳои ҳаёт дахл дорад: хонаводагӣ, иҷтимоӣ, касбӣ, таълимӣ. Дар робита ба нафоси системаи маориф, муҳтаво, равишҳо, рафтор, менталитети педагогӣ пешниҳод мешаванд. Дар педагогика ногузир саволҳо ба миён меоянд: “Чиро бояд омӯхт?”, “Чаро бояд

омӯхт?”, “Чӣ тавр бояд омӯхт?”, ё ба таври дақиқтар, “Чӣ тавр самаранок омӯхт”. Омӯзиш ба шакли нави раванди технологияи педагогии рушди ҳамкориҳои эҷодӣ бо мақсадҳои пешакӣ муайяншуда ва натиҷаи кафолатнок табдил меёбад.

Технологияи педагогии рушди ҳамкориҳои эҷодии омӯзгор бо хонандагон дар раванди таълим маҷмуи усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои дидактикӣ мебошад, ки ба ташаккули муҳити ҳамкоронаи омӯзиш, фаъолсозии тафаккури эҷодӣ ва рушди мустақилияти маърифатии хонандагон равона гардидааст. Дар доираи ин технология омӯзгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки ҳаммуаллифи фаъолияти таълимӣ буда, бо хонандагон дар асоси муколама, мушорикат ва ҳамэҷодӣ амал мекунад. Татбиқи усулҳои интерактивӣ, лоиҳаҳои гурӯҳӣ, таҳқиқоти муштарак ва ҳалли эҷодии масъалаҳо имконият фароҳам меорад, ки хонандагон малакаҳои коммуникативӣ, интиқодӣ ва эҷодиро инкишоф диҳанд. Ҳамин тавр, ҳамкориҳои эҷодии омӯзгор ва хонандагон ҳамчун шартӣ муҳим баланд бардоштани сифати таълим ва тарбияи шахсияти фаъолу созанда арзёбӣ мегардад.

Навгониҳои соҳаи маориф дар шароити муосир ба татбиқи стандарти нави таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёна умумӣ ва олии касбӣ равона гардиданд. Ҳадафи асосии ин раванд баланд бардоштани сифати таҳсилот ба тағйиротҳои навин мебошад. Низомии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ боиси фароҳам овардани технологияҳои навин дар чараёни таълим ва роҳҳои ташаккул додани малакаҳои донишазхудкунии хонандагон гаштааст. Ин низом ба муаллимони синфҳои ибтидоӣ имконият медиҳад, ки роҳу воситаҳои дар хонандагон ташаккул додани қобилияти эҷодиро дарёфт намоянд ва барои рушд ёфтани он кӯшиш ба харҷ диҳанд. Инкишофи фаъолияти эҷодии хонандагони хурдсол дар ҳама давраи замон характери ягона надорад, балки вобаста ба тараққиёти илму техника ва технологияҳои муосири таълим мавқеи худро тағйир хоҳад дод.

Дар шароити ҷаҳоншавӣ ва рушди босуръати илму технология маориф ҳамчун омили стратегияи рушди устувори ҷомеа ва таҳкими иқтисодӣ дар давлат баромад мекунад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” маорифро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат муайян намуда, рушди онро ба таъмини манфиатҳои миллӣ ва мутобиқшавӣ ба фазои ҷаҳонии таҳсилот равона месозад.

Мутобиқи муқаррароти қонунгузорӣ, сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ба ташаккули низомии муттасил ва ба сифати таҳсилот нигаронида шуда, фароҳам овардани шароити мусоидро барои рушд ва худтақвияти қобилиятҳои фардӣ хонандагон таъмин менамояд. Дар ин замина, стандарти давлатии таҳсилот ҳамчун ҳуҷҷати меъёрии асосӣ талаботи ягона ба мазмун, ҳаҷм ва сатҳи омодагии таълимгирандагонро муайян карда, нисбат ба омӯзгори имрӯза талаботи ҷиддӣ ба миён гузошта шудааст. Дар он қайд мегардад, ки пешорӯй кормандони вазифаҳои муҳимми зерин гузошта шудаанд:

- таъмини рушди ҷамъатарафаи шахсият бо дарназардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва фардӣ хонандагон;

- иштироки таълимгирандагонро дар корҳои ҷамъиятӣ, маҳфилҳои илмӣ, адабӣ, эҷодӣ ва дигар маҳфилҳо таъмин намуда, ба фаъолона ширкат варзиданашон мусоидат намоянд;

- корҳои илмӣ, эҷодии адабӣ, ихтироъкорӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва дигар корҳои таълимгирандагонро роҳнамоӣ намуда, барои рушди қобилияти зехнии онҳо шароит муҳайё намоянд;

- фароҳам овардани шароит барои зухурёбӣ ва инкишофи қобилияти фардӣ ва эҷодии хонандагон;

- такмил додани ихтисоси худ;

- ба роҳ мондани таълиму тарбия дар сатҳи баланди касбӣ, дар руҳияи анъанаҳои миллии халқҳои Тоҷикистон, дар онҳо тарбия кардани эҳтиром ба миллатҳои дигар;

- риояи меъёрҳои одоби педагогӣ [6, с. 32]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои ҳамаҷонибаи худ доимо таъкид менамоянд, ки соҳаи маориф, ва илм асоси пешрафту тараққиёти давлатро таъмин менамояд ва бамаврид қайд намудаанд, ки «Метавон гуфт, ки имрӯз тафаккури техникӣ, технологияи муосир ва ҷаҳонбинии иттилоотӣ ба омилҳои муҳим ва пешбарандаи иқтисодиёт ва ояндаи ҷомеа табдил ёфтаанд. Ҷиҳати соҳиб шудан ба мақоми арзанда дар арсаи ҷаҳонии ҳар як шаҳрванди ҷумҳуриро зарур аст, ки фаъолияти худро бо назардошти талаботи замони муосир ба роҳ монда, тамоми имкониятҳоро баҳри тарбия ва ба камол расонидани насли бофарҳангу ватанпарвар, ворисони арзандаи сарзамини аҷдодӣ, инчунин, тайёр кардани кадрҳои соҳибмаърифату баландиқисоси ҷавобгӯии замони муосир равона созад» [10]

Илова бар ин, технологияи муосири таълим ба рушди истеъдод, қобилиятҳои тафаккурию зеҳнӣ, баҳусус маърифатнокии илмӣи техникӣ, фарҳангӣ, молик гардидан ба қобилияти фикронии мустақилона ва озод ба таври мусбӣ мусоидат мекунад.

Муносибати технологӣ дар педагогика ба таҳияи усули гуногун ва татбиқи амалии онҳо барои ноил шудан ба самаранокии баланди раванди таълим асос ёфтааст. Сатҳи маҳорати омӯзгор ба салоҳияти технологияи ӯ зич алоқаманд аст. Имрӯз дар назарияи педагогӣ мафҳумҳои гуногуни марбут ба технология истифода мешаванд: технологияи педагогӣ, технологияи таълим, технологияи тарбия, рушди шахсият, фаъолияти эҷодии коллектив ва ғайра.

Истилоҳи «технология» дар адабиёти илмӣ ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Сарчашмаи он аз калимаҳои юнонии «*techne*» (санъат, маҳорат) ва «*logos*» (калима, мафҳум, таълим) реша мегирад. Дар ибтидо ин истилоҳ равандҳои коркард ва иваз кардани маводро тавсиф мекард, аммо дар педагогика маънои нав – «маҳорат ба иловаи таълим»-ро пайдо кард. Технологияи педагогӣ маҷмуи воситаҳо ва усули аз ҷиҳати назариявӣ асоснокӣ таълиму тарбия мебошад, ки ноил шудан ба ҳадафҳои таълимиро таъмин менамояд. Владимир Дал дар луғати худ калимаи «технология»-ро ҳамчун «донишҳои илмӣ дар бораи муҳандисӣ» таъриф кардааст, ки дар он технология санъат, дониш, техникаи кор ва татбиқи онҳоро ба вазифаҳои мушаххас дар назар дорад. Таърифи муосири мафҳум маҷмуи тартибу амалиётҳоро дар бар мегирад, ки ба татбиқи як раванди мураккаб бо самаранокии баланд нигаронида шудаанд. М.П.Сибирская технологияро ҳамчун маҷмуи донишҳо дар бораи усули татбиқи раванд ва ҳуди раванд, таъмини тағйироти сифатии объект тавсиф мекунад [5, с.53]

Технологияи педагогӣ принсипҳои психологию педагогиро муттаҳид намуда, шаклҳо, усул ва методҳои таълим, инчунин воситаҳои таълимиро барои ташкили як раванди таълим муттаҳид мекунад.

Тадқиқотчиён, аз қабилӣ Б.Т.Лихачев, В.П.Беспалко, И.П.Волков, В.М.Шепел, М.Чошанов, В.М. Монахов, Н.В.Асташкина, (ЮНЕСКО), технологияи педагогиро чунин шарҳ додаанд.

Технологияи педагогӣ – маҷмуи дастурҳои психологӣ педагогӣ, ки интиҳоб ва ҷобачогузори махсуси навъ, усулҳо, воситаҳо ва тарзҳои таълим ва воситаҳои тарбияро муайян мекунанд, он маҷмуи воситаҳои ташкиливу методии раванди таълим мебошад (Б.Т.Лихачев);

Технологияи педагогӣ – техникаи мундариҷавӣи татбиқи раванди таълим аст (В.П.Беспалко);

Технологияи педагогӣ – тасвири раванди ноил гаштан ба натиҷаҳои ҷашмдошти таълим (И.П.Волков);

Технология – санъат, маҳорат, қобилият, маҷмуи методҳои коркард ва тағйири ҳолат (В.М.Шепел);

Технологияи педагогӣ – модели пурра банақшагирифташудаи фаъолияти якҷояи педагогӣ (таълимии) дар тарҳрезӣ, ташкил ва татбиқи раванди таълим тавассути фароҳам овардани шароити мувофиқ ба ҳонандагон ва омӯзгор (В.М.Монахов);

Технологияи педагогӣ – усули системаноки таҳия, истифода ва муайян намудани тамоми раванди таълим ва азхудкунии донишҳо бо назардошти захираҳои техникиву инсонӣ, ки ба мақсади самаранок гардонидани шаклҳои таҳсилот алоқаманд карда мешаванд (ЮНЕСКО); [1, с. 179].

Технологияи педагогӣ – ин ҳамкориҳои муаллимон ва хонандагон дар ҳама гуна соҳаи фаъолият мебошад, ки дар асоси сохторбандии дақиқ, системанокӣ, барномарезӣ, стандартизатсияи усулҳо ва тарзҳои таълиму тарбия, бо истифода аз компютеризатсия ва воситаҳои техникӣ ташкил карда шудааст. (Н.В.Асташкина) [2, с.65]

Технологияи педагогии рушди ҳамкориҳои эҷодии муаллимон бо хонандагон дар раванди таълим (педагогикаи ҳамкорӣ) — ин усулест, ки ба фароҳам овардани шароит барои фаъолияти муштараки фаъоли хонандагон дар вазъиятҳои гуногуни таълимӣ нигаронида шудааст. Идеяи асосӣ — табдил додани хонандагон аз объекти таълим ба субъекти раванди таълим, таъмин намудани мустақилияти онҳо дар азхудкунии дониш ва таҷриба мебошад.

Ҳамкорӣ – ин раванди фаъолияти муштараки ду ва ё зиёда одамон барои расидан ба ҳадафҳои умумӣ мебошад. Ҳамкорӣ фаъолияти муштараки одамонро таъмин намуда, на танҳо мубодилаи иттилоот, балки расидан ба як навъ умумияти кӯдаконро низ дар назар дорад. Омӯзонидани хонандагон ба ҳамкориҳои муваффақ дар сатҳи эҷодӣ, тарбияи шахсияти қодир ба ҳамкорӣ – дар айни замон мушкilotи мубрами педагогика мебошад.

Вақте ки мо вазифаи ташаккули ҳамкориҳои эҷодии хонандагонро дар назди худ гузорем, мо технологияи махсусро таҳия мекунем, ки аз як тараф ба муттаҳид кардани коллективи кӯдакон тавассути ҷалби хонандагон ба фаъолият нигаронида шавад ва аз тарафи дигар, ба рушди потенциали эҷодии ҳар як кӯдак мусоидат мекунад.

Дар раванди кори якҷоя хонандагон мефаҳманд, ки онҳо аз бисёр чизҳо бо ҳам меафзоянд, ҳамчунин аз фикру ақидаи дигарон огоҳ мешаванд. Ҳамкориҳои эҷодкорӣ дар таълим ба бача мадад мерасонад, ки бо дигар одамон муошират кунанд. Он тарзи самарабахш ва бозғамии ҳалли проблемаҳо ҳам дар таълим ва ҳам дар зиндагӣ мебошад. Ҳамкориҳои эҷодкорӣ дар таълим танҳо дар сурате амали воқеӣ хоҳад буд, ки хонандагон мақсади пешгузоштаре бо ёрии ҳамсинфон ва муаллимон фаҳмида тавонанд ва дигар ҳамсараҳо низ онро дарк карда бошанд. Хонанда бо истифода аз чизҳои пештар омӯхташ ақидаҳо ва маълумоти нав эҷод мекунад. Ин категория малакаи тавассути ҷобачогузорӣ ва баҳамроӣ ба даст овардани чизи навро ифода мекунад. Ҳамкориҳои эҷодкорӣ – дар раванди таълим диққати асосӣ ба малакаи эҷодкорӣ ва соҳиби таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ шудани хонанда равона карда мешавад. Яъне раванди таълим тарзе ба роҳ монда мешавад, ки эҷод кардан ва ҳосил кардани таҷриба маҳаки асосӣ ҳисоб мешавад. Хусусияти асосии технологияи педагогӣ дар он аст, ки хонандагон ба таври мустақилона донишҳои навро тавассути фаъолияти таҳқиқотӣ «кашф» мекунанд. Ин имконият медиҳад, ки дониш ва малакаҳои таълимӣ барои хонандагон аҳамияти шахсӣ пайдо кунанд. Технологияи педагогии воситаи универсалӣ буда, ба омӯзгор имконият медиҳад, ки дарсҳоро мувофиқи талаботи муносибати салоҳиятнокӣ дар таълим ба роҳ монад. Кор дар гурӯҳҳо низ имконияти зиёди ба таври самаранок ташкил намудани фаъолияти таълимиро фароҳам меорад. Яке аз навъи осони кори гурӯҳӣ ин кори дунафарӣ мебошад. Дар марҳалаи мустақамкунии мавзӯи нав, масалан, аз хонанда хоҳиш карда мешавад, ки барои ҳамнишинаш барои мустақамкунии мавзӯи нав вазифае (супорише) омода намояд. Таъкид мекунем, ки на танҳо ба ҷавоб диққат кунанд, балки ба тарзи иҷрои супориш диққат диҳанд. Яъне, чӣ тавр ҷавобро ёфтанд? Дар ҳолати ба мувофиқа наомадан ба хонандагон имконият медиҳем, ки аз омӯзгор ё хонандагони дигар пурсанд. Барои иҷрои чунин вазифа вақти мушаххас дода мешавад. Панҷ дақиқа кифоя аст. Дар ин муддат ҳар як хонандаи синф имконият пайдо мекунад, ки донишро нишон диҳад, истифодаи қоидаҳоро аниқ созад ва бори дигар тартиби иҷрои амалро дарк кунанд. Инчунин, дар нақши озмоиш фаъолият кунанд. Вазифаи мазкур таъсири хуб дорад. Ин вазифаро метавонед баъд аз шарҳи омӯзгор ва иҷрои якҷанд намунаҳо гузаронед ё дарси

оянда. Чунин вазифаро дар омӯзиши мавзӯҳои гуногун истифода бурдан мумкин аст. Дар ин марҳала назорати катъии раванди иҷрои вазифа гузаронда мешавад. Яъне омӯзгор ҷавоби хонандагонро интихобан гӯш мекунад ва натиҷаи корашонро арзёбӣ мекунад. Дар ин марҳала асосан арзёбии ташаккулдиҳанда истифода мешавад. Вазифаи омӯзгор ва хонандагон муайян кардани ғалатҳо ва роҳҳои ислоҳи онҳо мебошад. Яке аз хусусиятҳои хуби кори дунафарӣ дар як вақт машғул шудани тамоми синф аст: хонандагон масъаларо муҳокима мекунанд, ғалатҳоро муайян ва ислоҳ мекунанд, донишҳои худро мустаҳкам менамоянд. Дар муносибати классикии таълим аксари хонандагон вақти зиёди дарсро ба мушоҳидаи фаъолияти дигарон сарф мекарданд. Аз ҷумла, нақли омӯзгорро гӯш мекарданд, ҷавоби ҳамсинфашонро, кори хонандаи алоҳидаро дар тахтаи синф мушоҳида мекарданд ва амсоли ин. Мушоҳидаи фаъолияти дигарон ба шахс имконият намедиҳад, ки босалоҳият шавад. Аз ин лиҳоз, хонанда бояд фаъолияти таълимиро дарк кунад, дар ҳалли он иштирок кунад ва ҳулоса барорад. Кори дунафарӣ ё гурӯҳӣ ба хонандагон имконият медиҳад, ки бо шариконашон суҳбат кунанд, мафҳумҳои азхудкардаашонро гӯянд, маводи азхудкардаашро такмил диҳанд, тавсия ва маслиҳатҳои муфид гиранд, муносибати хуб ба фан ҳосил кунанд ва малакаи иҷрои вазифаҳои гуногунро ҳосил кунанд. Сифати дониши хонандагон баланд шуда, раванди таълим самаранок мегардад. Ҳамин тавр бо истифодаи усулҳои таълими проблемавӣ, корҳои лоиҳавӣ, шаклҳои кори гурӯҳӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки усули фаъоли таълими хонандагонро ба таври самаранок ба роҳ монад.

И. П. Иванов ҳамкориҳои эҷодкориро чунин шарҳ медод. Ҳамкориҳои эҷодӣ ҳам психологияи хонадагони хурдсол ва ҳам калонсолонро ба назар мегирад. Кор эҷодии якҷоя ба шахсияти ҳар як инсон, ба гурӯҳ ва ба тамоми коллектив таъсири калон мерасонад. Кори якҷояи эҷодии хонандагон метавонад фароғатӣ, варзишӣ, дидактикӣ ва идона бошад.

Технологияи педагогӣ чунин ташкили фаъолияти якҷояи эҷодии хонандагонро пешбинӣ мекунад, ки дар он ҳамаи аъзоёни коллектив дар банақшагирӣ, омодагӣ, иҷро ва таҳлили ҳар як кор иштирок мекунанд.

Принсипҳои асосии корҳои эҷодии хонандагон:

1. Принципи ҳамкорӣ
2. Принципи эҷодкорӣ
3. Принципи фаъолияти дастҷамъӣ
4. Принципи аҳамияти иҷтимоӣ
5. Принципи худ идоракунии

Дар ҳар як чорабиниҳои тарбиявӣ чор марҳилаи аз ҷиҳати психологӣ зарурӣ иҷро мешаванд: ҳадафгузорӣ, банақшагирӣ, амалисозии ҳадаф, таҳлили натиҷаҳо.

Кори эҷодии дастҷамъӣ – ин ҷустуҷӯи дастҷамъӣ, банақшагирӣ ва амалисозии эҷодии ҳадафи гузошташуда мебошад.

Коллективӣ – ин муоширати дӯстона, байнишахсии омӯзгорон ва тарбиятгирандагон аст.

Эҷодӣ – зеро онро на аз рӯи қолаб, балки ба таври нав, беҳтар аз пеш бояд анҷом дод. «Ҳама чиз эҷодӣ, вагарна барои чӣ?»

Кор – зеро натиҷаи он ғоида ва шодии умумӣ аст. «Кор, на чорабинӣ!» [4, с.5].

Моҳияти ҳамкориҳои эҷодии омӯзгорон ва хонандагон дар ғояҳои тарбияи эҷодии коллективи И.П. Иванов амалӣ шуда буд ва дар асоси принсипҳои педагогии бисёр педагогон ва роҳбарони раванди тарбия (М.Г. Казакинна, О.С. Газман, С.Д. Поляков, С.Л. Соловейчик, В.А. Караковский, А.Н. Тубелский, М.П. Шетинин ва дигарон) гузошта шудааст. Инчунин, қайд кардан зарур аст, ки муносибати эҷодкоронаи омӯзгорон ва хонандагон дар таълимоти илмӣ М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, А. Нурзода, Х. Афзалов, Б. Раҳимов ва дигарон мавриди таҳлилу таҳқиқи густурда қарор дода шудаанд, ки қобили мулоҳиза ва омӯзиш мебошанд. Тафсири эҷодии принсипҳои умумии ин

методика имкон медиҳад, ки онҳо на танҳо дар доираи фаъолияти беруназсинфии хонандагон, балки дар раванди таълими мактабҳо ва донишгоҳҳо низ истифода шаванд.

Ба ақидаи педагоги чопонӣ Т. Сакамото, технологияи педагогӣ системакунонии маориф буда, ворид намудани “тарзи тафаккури системавӣ” – ро ба амалияи таълим дар назар дорад. Ба ибораи дигар, технологияи педагогиро метавонад ҳамчун усули системавии тарҳрезӣ, ташкилу ба роҳ мондани фаъолияти воқеии раванди таълиму тарбия бо назардошти хусусиятҳои захираҳои инсонӣ ва моддӣ-техникии муҳити таълимӣ дар ҳамбастагӣ ва вобастагии мутақобилаи онҳо амалӣ мегардад.[12, с.34]

Г.К. Селевко таснифоти муфассали технологияҳои педагогиро аз рӯи меъёрҳои гуногун пешниҳод мекунад:

- аз рӯи асоси фалсафӣ;
- аз рӯи концепсияи илмӣ азхудкунии таҷриба;
- аз рӯи самти ба сохторҳои шахсият нигаронидашуда;
- аз рӯи мавқеи кӯдак нисбат ба калонсолон дар раванди таълим, ки дар доираи он технологияҳои гуманистӣ-шахсиятӣ, ҳамкорӣ ва технологияҳои тарбияи озодро ҷудо мекунад;

- аз рӯи усулҳо, методҳо ва воситаҳои таълим;
- аз рӯи самти модернизатсияи системаи анъанавӣ.

Инчунин, аз рӯи истифодаи шаклҳои гуногуни таълим (гурӯҳӣ, коллективӣ), ки дар асоси онҳо ташкили ҳамкории самараноки байни хонандагон ва омӯзгорон ё он чизе, ки онро таълими интерактивӣ меноманд, қарор дорад [11, с. 248].

В.И. Загвязинский ҳамаи технологияҳои педагогиро ба се самти асосӣ тақсим мекунад:

1) технологияи ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ (масъаладор), ки моҳияти он дар сохтмони шинохти таълимӣ ҳамчун системаи масъалаҳо ва таҳияи воситаҳо (дастурҳо, усулҳо) барои кумак ба хонандагон иборат аст;

2) технологияи таълими ба меъёр нигаронидашуда, ки онро технологияи азхудкунии пурра низ меноманд;

3) технологияи тақлидӣ (моделсозӣ) барои таълим, ки онро бештар технологияи “таълими фаъол” меноманд, хусусияти хоси он дар моделсозии муносибатҳо ва шароитҳои гуногуни ҳаёти воқеӣ дар раванди таълим аст [3, с.98].

Ҳангоми сухан дар бораи хусусиятҳои технологияҳое, ки ба рушди ҳамкории хонандагон нигаронида шудаанд, қайд кардан лозим аст, ки ғояи истифодаи онҳо дар раванди таълим решаҳои таърихӣ дорад: системаи белл-ланкастерӣ барои ташкили ҳамкории педагогӣ дар охири асри XVIII, технологияи таълими бригадӣ-лабораторӣ – дар аввали асри XX. Дар марҳилаи муосир ба таълими интерактивӣ, ки ҳамчун як раванди муштараки шинохт тавассути ҳамкории хонандагон бо ҳамдигар ва бо омӯзгор фаҳмида мешавад, таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Шакли гурӯҳии таълим имкон медиҳад, ки на танҳо вазифаи таълимию маърифатӣ ҳал карда шавад, балки маҳорати муоширатро, ки дар асоси дарки арзиши инсон ҳамчун “субъект” -и муошират ба вучуд меояд, инкишоф диҳад, вазифаи дастгирии аъзоёни гурӯҳ ҳал карда мешавад.

Хулоса. Татбиқи технологияи педагогии рушди ҳамкории эҷодӣ дар раванди таълим барои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас мусоидат мекунад. Дар технологияи педагогии рушди ҳамкории эҷодӣ ба ташаккули шахсият нигаронидашуда шахсияти хонанда ва шахсияти омӯзгор ҳамчун субъектҳои раванди таълиме фаҳмида мешавад; мақсади таълим ташаккули шахсияти хонанда ва хусусиятҳои фардӣ ва нотақрори ӯ мебошад; дар раванди таълим арзишҳои шахсии хонанда, ақидаи ӯ ба эътибор гирифта шуда, дар асоси ин омилҳо “ҷаҳонбинии шахсии хонанда” ташаккул дода мешавад.

Ҳамзамон, раванди таълим ва омӯзиш саҳт алоқаманд буда, механизмҳои дарк, хусусиятҳои стратегияҳои фикрронӣ ва рафтории хонандагон ба эътибор гирифта мешаванд. Муносибати омӯзгор ва хонанда дар асоси принсипи ҳамкории эҷодии омӯзгор ва хонандагон озод ба роҳ монда мешавад. Мақсади технологияи педагогии

рушди ҳамкориҳои эҷодӣ ба ташаккули шахсият нигаронидашуда инкишоф додани қобилиятҳои фардӣ маърифатӣ кӯдак дар асоси таҷрибаи ҳаётии ӯ (на қобилиятҳои пешакӣ муайяншуда) мебошад. Дар муносибати мазкур муассисаи таълимӣ хонандаро барои гирифтани дониш ва ҳосил кардани малака маҷбур насохта, балки барои интиҳоби мундариҷаи таълим ва суръати азхудкунии он шароити мусоид фароҳам меорад. Дар технологияи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда хонанда ба услуби таълимии омӯзгор худро мутобиқ намекунад, балки омӯзгор усул ва воситаҳои гуногуни таълимро ба равиши омӯзишии хонанда мутобиқ мегардонад. Фарқи асосии дарсҳое, ки дар асоси технологияи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда татбиқ мешаванд аз дарсҳои анъанавӣ дар муносибати “омӯзгор — хонанда” аст. Омӯзгор аз услуби “фармондихӣ” ба услуби “ҳамкорӣ” мегузарад ва диққати асосиро на ба таҳлили натиҷаҳо, балки ба фаъолияти маърифатӣ хонанда равона мекунад. Мавқеи хонанда низ тағйир меёбад, хонанда аз “ичроқунандаи боғайрат” ба “эҷодкори фаъл” табдил меёбад. Акнун тамоми фикри ӯ ба натиҷаи худ равона мегардад. Хусусияти муносибатҳо дар рафти дарс низ тағйир меёбанд. Яъне, дар ин раванд омӯзгор на танҳо дониш медиҳад, балки барои ташаккули шахсияти хонанда шароити мувофиқ фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. В.С. Кукушин., Теория и методика обучения [Текст] /— М., Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 474 с.
2. Асташкина, Н. В. Индивидуализация высшего гуманитарного образования [Текст] / Н. В. Асташкина – М., Н. Новгород, 2000. – 324 с.
3. Загвязинский, В. И. Теория обучения: современная интерпретация. Учебное пособие [Текст] / В. И. Загвязинский – М.: Academia, 2001. – 192 с.
4. И.П.Ивановым в книге “Коллективные творческие дела в школе ” М.: Просвещение, 1983, - 5-20
5. Курбанов, С.Р., Камолова, Н. Переход на компетентности подход в средних общеобразовательных учебных заведений - потребность времени. / Курбанов С.Р. //Вестник института развития образования. – Душанбе. – 2019.- №1(25). – с. 53-60
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” №1004, 2013. -40
7. Муродзода З.О., Холов Ш.Ё. Дар бораи усули баҳодиҳии сифати таълим дар системаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон //Паёми политехникӣ. Бахши: Интеллект, Инноватсия, Инвеститсия. - 2026. - № 1 (73). - С. 56-66.
8. Назарзода, Р.С. Таҷдид ва такмили раванди тадрис дар пояи истифодаи воситаҳои рақамӣ / Р.С. Назарзода, У.М. Ризвонова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 4(58). – С. 229-236. – EDN: SXMDAV.
9. Назарзода, Р.С. Технология ва воситаҳои рақамии арзёбии донишҳои назариявӣ ва малакаю маҳоратҳои амалӣ / Р.С. Назарзода // Маводи форуми байналмилалӣ дар мавзӯи «Саҳми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон дар татбиқи саноатикунории босуръати кишвар» (Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 1 ноябри соли 2025). – С. 320-324. – EDN: NMIZBD.
10. Нурзода Абдулбоқӣ. Педагогика. Душанбе, 2024. -700
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024
12. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии [Текст] / Г. К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 289 с.
13. Селевко, Г. К. Энциклопедия образовательных технологий. в 2-х. Т. 1 – М. Народное образование 2005. – 556
14. Современные образовательные технологии в учебном процессе вуза [Текст]: методическое пособие / авт.-сост. Н. Э. Касаткина, Т. К. Градусова, Т. А. Жукова, Е. А. Кагакина, О. М. Колупаева, Г. Г. Солодова, И. В. Тимонина; отв. ред. Н. Э. Касаткина. – Кемерово: ГОУ «КРИПО», 2011. – 237 с.
15. Шарифзода, Ф, Миралиев, А. М., Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. Душанбе. 2012 – 562.

НАҚШИ ЗАБОН ҲАМЧУН ПОЯИ ЭТНОФАРҲАНГ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ

ҲАКИМОВА Ҷамила Сайфуллоевна – номзади илмҳои педагогӣ, сармутахассиси шуъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2, тел.: (+992) 903 44 88 00

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф нақши забонро ҳамчун омили асосии рушди падидаи этнофарҳанг дар ташаккули насли наврас тавассути барномаи давлатии таълимии забони давлатӣ дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор додааст.

Муаллиф робитаи забон ва фарҳангро баррасӣ намуда, таъсири забони модариро ба устувории ҳувияти этникӣ, худшиносии миллӣ ва рушди маънавияю ахлоқии хонандагон нишон медиҳад. Бар асоси андешаҳои олимони тоҷик, рус ва хориҷӣ, инчунин суханони роҳбари давлат, масъалаи ҳифз ва рушди забон дар муҳити таълимӣ таҳлил ва муқоиса гардидааст.

Дар мақола заминаи муқоисаи таҷрибаи миллӣ ва байналмилалӣ роҳҳои такмили мазмун ва усулҳои таълими забон дар шароити ҷаҳонишавӣ пешниҳод гардидааст. Дар баробари ин, роҳҳои самаранокӣ ворид намудани ҷузъҳои этнофарҳангиро дар раванди таълим, истифодаи мероси адабию таърихӣ ниёгонамон дар тарбия, низоми муносири таълим ва ҳифзи арзишҳои миллӣ муайян шудааст.

Калидвожаҳо: забон, этнофарҳанг, ҳувияти миллӣ, ҷаҳонишавӣ, равиши фарҳангмехвар, таълими забон, худшиносӣ.

РОЛЬ ЯЗЫКА КАК ОСНОВЫ ЭТНОКУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОМУ ЯЗЫКУ

ХАКИМОВА Джамила Сафуллаевна – кандидат педагогических наук, главный специалист отдела педагогики и методики преподавания Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2, тел.: (+992) 903 44 88 00

Аннотация. В статье автор научно анализирует роль языка как ключевого фактора развития феномена этнокультуры в формировании молодого поколения посредством государственной образовательной программы государственного языка в процессе обучения в средних учебных заведениях.

Автор рассматривает взаимосвязь языка и культуры и показывает влияние родного языка на стабильность этнической идентичности, национального самосознания и духовно-нравственного развития учащихся. На основе идей таджикских, российских и зарубежных ученых, а также заявлений главы государства, анализируется и сопоставляется вопрос сохранения и развития языка в образовательной среде.

В статье представлена основа для сравнения национального и международного опыта в способах совершенствования содержания и методов преподавания языка в контексте глобализации. Одновременно определены эффективные пути внедрения этнокультурных компонентов в образовательный процесс, использования литературно-исторического наследия предков в образовании, современной системы образования и сохранения национальных ценностей.

Ключевые слова: язык, этнокультура, национальная идентичность, социализация, культурно-ориентированный подход, преподавание языка, самосознание.

THE ROLE OF LANGUAGE AS THE BASIS OF ETHNOCULTURE IN THE PROCESS OF TEACHING THE STATE LANGUAGE.

КНАКИМОВА Jamila Saifulloevna – *Candidate of Pedagogical Sciences, Chief Specialist of the Department of Pedagogy and Teaching Methodology of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov St., 11/2, phone: (+992) 903 44 88 00*

Abstract. In this article, the author scientifically analyzes the role of language as a key factor in the development of ethnoculture in the formation of the younger generation through the state educational program for the state language in secondary schools.

The author examines the relationship between language and culture and demonstrates the influence of the native language on the stability of ethnic identity, national self-awareness, and the spiritual and moral development of students. Based on the ideas of Tajik, Russian, and foreign scholars, as well as statements by the head of state, the issue of language preservation and development in the educational environment is analyzed and compared.

The article presents a basis for comparing national and international experience in improving the content and methods of language teaching in the context of globalization. Effective ways of introducing ethnocultural components into the educational process, utilizing the literary and historical heritage of ancestors in education, the modern education system, and preserving national values are identified.

Key words: *language, ethnoculture, national identity, socialization, culturally oriented approach, language teaching, self-awareness.*

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва густариши иртиботи байнифарҳангӣ масъалаи ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Яке аз омилҳои асосии рушди фарҳанги миллӣ забон мебошад. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунад: «Забон ойинаи таърих ва фарҳанги миллат буда, ҳастии миллат ба ҳастии забон вобастагии мустақим дорад» [1]. Ба андешаи Б. Ғафуров, таърихи миллат бидуни дарки рушди забон ва фарҳанг ғаҳмида намешавад [2]. Аз андешаҳои мутаффакирон бармеояд, ки омӯзиши забонро дар раванди таълим ҳамчун пешбарандаи этнофарҳанг доништан лозим аст. Забон на танҳо инъикоси фарҳанг, балки ташаккули он мебошад. Шахсият дар муҳити забонӣ иҷтимоӣ мегардад. Ин раванд бунёдгузори ташаккули ҷаҳонбинии шахс мебошад. Агар мазмуни таълим ба арзишҳои миллӣ таъна накунад, раванди иҷтимоишавии фард самарави лозимаро намедихад. Дар муносибатҳои иҷтимоӣ забон на танҳо воситаи муошират аст, балки муттасилии фарҳангиро таъмин намуда фарҳанги миллиро таҳким мебахшад.

Аз ин рӯ, олимони соҳаи педагогика И. Каримова ва Р. Воҳидов, забонро ҳамчун пояи суботи маънавӣ ва руҳи асосии ҳувияти миллӣ арзёбӣ намуда, таъкид мекунанд, ки маҳз тавассути забон арзишҳо, анъанаҳо ва ҷаҳонбинии миллӣ аз насл ба насл интиқол меёбанд [3.4].

В. Маслова низ таъкид менамояд, ки фарҳанг тавассути забон инъикос ёфта, дар ҷомеа он зинда мемонад [5]. Дар ин замина метавон гуфт, ки ҳар як воҳиди луғавӣ, матн ё осори адабӣ як ҷузъи этнофарҳанг мебошад. Забон дар раванди таълим ҳамчун воситаи ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон хизмат намуда, ба рушди шахсият кӯдак таъсиргуздор аст. Аз нигоҳи Л.С. Выготский, рушди маърифатии кӯдак дар муҳити иҷтимоӣ тавассути воситаҳои рамзӣ, пеш аз ҳама забон ва фарҳанг амалӣ мегардад [6]. Муҳаммадҷон Шакурӣ низ забони тоҷикиро сутуни асосии худшиносии миллӣ арзёбӣ намуда, онро пояи суботи маънавии ҷомеа медонад [7]. Ҳамин тавр, дар раванди таълим забон омилҳои ташаккули шахсияти фарҳангӣ доништа шудааст. Омӯзгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки тарбиятгари фарҳанги этникӣ мебошад. Сарчашмаи аввалин ба назари ман, ин тарбия ва таълим аст, ки маҳсули он соҳаҳои фарҳанг: меъморӣ, мусиқиву расмкашӣ ва ғ. мебошад.

Сарчашмаи дигари этнофарҳанг осори адибони классикони форс-тоҷик мебошад. Аз ҷумла, Фирдавӣ, Рӯдакӣ ва дигар намояндагони адабиёти классикӣ, ганҷинаи маънавии миллатро ташкил медиҳанд. Тавассути омӯзиши «Шоҳнома» ё ашъори Рӯдакӣ хонандагон бо арзишҳои адолат, ватандӯстӣ, хирад ва инсонгароӣ ошно мегарданд. Таҳлили матнҳои классикӣ дар дарсҳои забон ва адабиёт имконият медиҳад, ки хонандагон робитаи байни забон, таърих ва фарҳангро дарк намоянд. Ин раванд ба ташаккули фарҳанги миллий ва масъулияти шаҳрвандӣ мусоидат мекунад. Ба андешаи олими казоқ Ж. Науризбай таълим дар заминаи фарҳанги миллий бояд шахсиятеро тарбия кунад, ки дорои хувияти устувори миллий буда, ҳамзамон ба муколамаи байнифарҳангӣ омода бошад» [8]. Муҳаққиқони тоҷик низ таъкид менамоянд, ки забони модарӣ муҳити табиӣи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ ва фарҳангӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, забон ҳамчун механизми интиқоли арзишҳои фарҳангӣ дар раванди таълим ба шумор меравад. Дар педагогикаи муосир собит шудааст, ки таълими этнофарҳанг, махсусан, дар дарсҳои забони давлатӣ ба рушди тафаккури интиқодӣ, ташаккули худшиносии миллий, азхудкунии арзишҳои фарҳангии хонандагон нақши муассир мегузорад. Дар муҳити таълимӣ забони давлатӣ якҷанд вазифаи муҳими этнофарҳангиро иҷро мекунад:

Вазифаи интиқолӣ

Тавассути забон хонандагон бо адабиёт, таърих, фолклор ва анъанаҳои миллий шинос мешаванд. Э. Холл таъкид мекунад, ки фарҳанг «низомии иртиботест, ки тавассути забон амал мекунад» [9].

Вазифаи тарбиявӣ

Забон воситаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ мебошад. Матнҳои таълимӣ, адабӣ ва фолклорӣ ҷаҳонбинии хонандагонро ташаккул медиҳанд.

Вазифаи ҳувиятсоз

Тавассути забон эҳсоси мансубият ба ҷомеа ва миллат ташаккул меёбад. В. Фон Хумбольт забонро «рӯҳи миллат» номидааст [10].

Таҳлили таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки таълими байнифарҳангӣ ба рушди таҳаммулпазирӣ ва фарҳанги шаҳрвандӣ равона шудааст. Дар таҳқиқоти ғарбӣ таъкид мешавад, ки омӯзиши забон бояд бо омӯзиши фарҳанг ҳамроҳ бошад, зеро «забон бидуни заминаи фарҳангӣ маънои худро гум мекунад». Масалан, дар кишварҳои Фаронса, Финландия, Чопон таълим ба таври системавӣ бо арзишҳои миллий пайваст мебошад. Дар Финландия таълими забон бо омӯзиши мероси шифохии халқӣ ва фолклор ҳамгиро карда шудааст. Дар Чопон барномаҳои забонӣ ба ахлоқи миллий ва одоби муошират таъсир мегузаранд. Дар Русия концепсияи «таълими фарҳангӣ-таърихӣ» ба рушди шахсият дар заминаи фарҳанги миллий равона шудааст.

Дар таҷрибаи Русия унсурҳои фарҳангӣ тавассути ҳамгироии фанҳои гуманитарӣ амалӣ мегарданд. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ низ раванди эҳёи арзишҳои миллий тавассути забони давлатӣ мушоҳида мешавад. Масалан, дар Ўзбекистон таълими забони давлатӣ ҳамчун омили ташаккули хувияти миллий эътироф шудааст. Дар Қирғизистон ва Қазоқистон таълими этнопедагогӣ густариш ёфта, унсурҳои фарҳанги мардумӣ (фолклор, урфу одат, анъанаҳои шифохӣ) ба барномаҳои таълимӣ ворид карда шудааст. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки ҳамгироии этнофарҳанг бо муҳити зиндаи иҷтимоӣ самаранокӣ тарбияро меафзояд. Муқоиса нишон медиҳад, ки таҷрибаи Тоҷикистон дар самти ворид намудани мероси адабӣ ва таърихӣ ба мазмуни таълими забони тоҷикӣ бо равандҳои байналмилалӣ ҳамроҳ аст, вале ниёз ба низомнокӣ ва методологияи мукамал дорад. Дар мактабҳои Тоҷикистон забон ҳамчун воситаи асосии ташаккули этнофарҳанг бо усулҳои гуногуни педагогӣ татбиқ мешавад. Масалан, дар синфҳои ибтидоӣ омӯзиши забони тоҷикӣ, ҳамзамон, дар китоби дарсии забони модарӣ афсонаҳои халқӣ (Рӯбоҳ ва зог, Мурча ва кабутар) ва ҷашнҳои таърихӣ (Наврӯз, Меҳргон, Садда) ба ворид намудани қиссаҳои дostonҳои миллий сурат мегардад, ки ба хонандагон имконият медиҳад на танҳо қоидаҳои грамматикаи забонро аз худ кунанд, балки бо арзишҳои ахлоқӣ ва таърихӣ

ошно шаванд. Яъне, кӯдак ҳам забон меомӯзад ва ҳам фарҳанги этникиро меомӯзад. Масъалаи омӯзиши маводи этнофарҳангӣ низ дар барномаҳои таълимӣ фароҳам оварда шудааст. Дар муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар омӯзгорон истифодаи матнҳои адабӣ ва таърихӣ халқӣ — мисли осори Фирдавӣ ва Рӯдакӣ, Дониш ва қиссаҳои ҳикояҳои миллиро барои таълим ва рушди фарҳанги хонандагон васеъ ба кор мебаранд. Ҳамзамон, дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барномаҳои ҳамгироии забон ва фарҳангро низ дар барнома ва чорабиниҳои муассисавӣ баргузор менамоянд. Масалан, дар барномаи синфи 5–9 мавзӯҳои ба монанди “Таърихи адабони классики тоҷик ва нақши онҳо дар фарҳанг” ва “Оид ба суннатҳои фарҳангӣ ва ҷашну маросимҳои милли” мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Ин мавзӯҳо ҳамчунин бо қорҳои амалӣ, мисли намоишҳо, озмунҳои шеърӣ ва намоиши расмҳои анъанавӣ ҳамроҳ карда мешаванд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки хонандагон дар муҳити таълимӣ бо мазмуни этнофарҳанг таҳсил мекунанд, дар муҳити устувори забонӣ ва фарҳангӣ ба воя мерасанд ва сатҳи худшиносии милли онҳо баланд мебошад. Ин натиҷаҳо ба назарияи педагогикаи фарҳангмехвар мувофиқат мекунанд, ки таълимиро ҳамчун воридшавии шахсият ба муҳити фарҳангӣ ва иҷтимоӣ имкон пайдо мешавад. Омӯзгор барои баланд шудани самаранокии омӯзиш ва интиқоли арзишҳои фарҳангӣ хонандагонро бештар ба фолклори тоҷик ва осори адабони он ошно сохта, забон ва фарҳангро ҳамоҳанг менамоянд ва нишон медиҳанд, ки забон на танҳо фан, балки омили ташаккули шахсият ва фарҳанги милли мебошад.

Дар маҷмӯъ, таҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон собит мекунад, ки истифодаи маводи этнофарҳангӣ ва асарҳои классикии тоҷик ба ташаккули фарҳанги милли ва худшиносии хонандагон ва рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва маърифатии хонандагон мусоидат мекунад. Истифодаи технология ва методҳои интерактивӣ дар омӯзиши забон ва этнофарҳанг нақши қалон дорад. Айни ҳол, дар муассисаҳои таълимии кишварамон усулҳои интерактивӣ ва технологияҳои рақамӣ барои омӯзиши забон ва фарҳанг татбиқ мешаванд. Масалан, истифодаи платформаҳои электронӣ барои сохтани қиссаҳои миллии рақамӣ, видео-дарсҳо ва презентацияҳои мултимедиа ба хонандагон имконият медиҳад, ки бо маводи таърихӣ ва адабӣ, ҳамзамон бо муҳити ҷалбкунандаи интерактивӣ шинос шаванд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барномаҳои тарбиявӣ, мисли «Рӯзҳои забон ва адабиёт», озмунҳои “Шоҳномаҳои”, “Фурӯғи субҳи доноӣ” ва намоиши расмҳои анъанавӣ гузаронида мешавад, ки барои ташаккули шахсияти фарҳангдӯст ва худшинос мусоидат намуда, самаранокии таълимиро афзоиш медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки пас аз иштирок дар чунин барномаҳо сатҳи нутқи шифоҳӣ-эҷодӣ, худшиносии милли ва фаҳмиши арзишҳои фарҳангии миллии хонандагон ба таври назаррас баланд мешавад. Муқоиса нишон медиҳад, ки таҷрибаи Тоҷикистон дар самти ворид намудани мероси адабӣ ва таърихӣ ба мазмуни таълими забони тоҷикӣ бо равандҳои байналмилалӣ ҳамоҳанг мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва густариши фазои иттилоотӣ забони милли метавонад, ҳамзамон таҳти таъсири омилҳои беруна қарор гирад.

Аз ин рӯ, таълим бояд на танҳо интиқолдиҳандаи арзишҳои анъанавӣ, балки муҳити ташаккули қобилияти таҳлили интиқодӣ низ бошад. Хонанда бояд ҳам арзишҳои милли ва ҳам принципҳои муоширати байнифарҳангиро аз худ намояд. Дар шароити муоширати байналмилалӣ хонандагон, бояд ҳамзамон соҳиби забони давлатӣ ва забонҳои хориҷӣ бошанд. Аммо афзалияти забони модарӣ ҳамчун пояи тафаккур бояд нигоҳ дошта шавад. Тадқиқотҳои психолингвистӣ нишон медиҳанд, ки рушди устувори забони аввал барои азхудкунии самараноки забонҳои дигар замина фароҳам меорад.

Аз ин рӯ, таълим бояд ба таҳкими фарҳанги милли таъяс намояд. Таълими этнофарҳангӣ набояд ба шакли анъанавӣ маҳдуд гардад. Он бояд қобилияти муқола ба фарҳангҳои дигарро низ ташаккул диҳад.

Хулоса, дар марҳилаи муосир забон на танҳо воситаи интиқоли дониш, балки механизми ташаккули фарҳангӣ, иҷтимоии ҷомеа мебошад. Аз ин рӯ, таълим бояд ба таҳкими нақши забон ҳамчун пояи этнофарҳанг, рушди тафаккури миллий ва омодагии шахсияти рақобатпазир дар фазои ҷаҳонӣ равона гардад. Ин раванд ҳамгироии илм, фарҳанг ва таълимро талаб менамояд ва метавонад заминаи таҳияи консепсияи нави таълими фарҳангмехварро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам оварад.

АДАБИЁТ

- 1.Эмомалӣ Раҳмон Забон ва ҳувияти миллий. Душанбе: Ирфон, 2020. с.256
- 2.Бобочон Ғафуров Тоҷикон. Душанбе: Ирфон, 1989. с .870.
- 3.Каримов, И. Фарҳангшиносӣ. Тошкент: Ёкитувчи, 2014. с.240
- 4.Воҳидов, Р. Масъалаҳои рушди фарҳанги миллий. Душанбе: Ирфон, 2016. 198 с.
- 5.Вера Маслова Лингвокультурология. М.: Академия, 2001. с.208
- 6.Лев Выготский Мышление и речь. М.: Педагогика, 1982. с.287.
- 7.М.Шакурӣ.Забони миллат-ҳастии миллат,-Душанбе: Адиб, 2010.- сах.304
- 8.Ж.Ж.Науризбай.Этнокультурное образование: концепсия и практика- Алматы:Гылым,1996.-192.
9. Эдвард Холл. Забони хомуш:-Ню-Йорк, 1959.- сах.240 .
10. Хумболдт, В.фон.Дар бораи забон-Кембрич: Нашриёти Донишгоҳи Кембрич,1988- сах.300

ДАСТРАСИИ ҲАМАГОН БА ТАҲСИЛОТ ҲАМЧУН ОМИЛИ КОҲИШИ НОБАРОБАРИИ ИҶТИМОӢ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

ҲАСАНЗОДА Юнус Юсуфӣ – сармутахассиси шуъбаи инноватсия ва психологияи таҳсилоти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** yunus_hasanov_87@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-69-71-17

АХМЕДОВА Шаҳло Махкамовна – муаллимаи калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ табиӣ риёзии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5. **E-mail:** akhmedova.shahlo.@gmail.com, **тел.:** (+992) 97-049-05-05

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи дастрасии ҳамагон ба таҳсилот ҳамчун яке аз омилҳои муҳими коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ, таҷрибаи байналмилалӣ ва маълумоти омӯрӣ нақши таҳсилот дар ташаккули сармояи инсонӣ, баланд гардидани имкониятҳои шуғл, беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими адолати иҷтимоӣ баррасӣ шудааст.

Муаллиф нишон медиҳад, ки дастрасии баробар ба таҳсилот метавонад ба коҳиши фарқиятҳои иҷтимоӣ ва васеъ гардидани имкониятҳои рушди шахсӣ ва касбии шаҳрвандон мусоидат намояд. Ҳамзамон, омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва минтақавӣ, ки ба дастрасии таҳсилот таъсир мерасонанд, таҳлил гардида, як қатор тавсияҳо оид ба тақмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: таҳсилот, дастрасии баробар ба таҳсилот, нобаробарии иҷтимоӣ, адолати иҷтимоӣ, сармояи инсонӣ, ҳаракатнокӣ иҷтимоӣ, сиёсати маориф, рушди иҷтимоӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, фарогирии таҳсилот.

ВСЕОБЩИЙ ДОСТУП К ОБРАЗОВАНИЮ КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО НЕРАВЕНСТВА (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

ХАСАНЗОДА Юнус Юсуфи – главный специалист отдела инноваций и психологии образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** yunus_hasanov_87@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-69-71-17

АХМЕДОВА Шахло Махкамовна – старший преподаватель кафедры гуманитарных, естественных и математических дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. **E-mail:** akhmedova.shahlo.@gmail.com, **тел.:** (+992) 97-049-05-05

Аннотация. В статье рассматривается проблема всеобщего доступа к образованию как одного из важнейших факторов снижения социального неравенства в условиях Республики Таджикистан. На основе анализа научной литературы, международного опыта и статистических данных раскрывается роль образования в формировании человеческого капитала, расширении возможностей занятости, повышении уровня жизни населения и укреплении социальной справедливости.

Авторы показывают, что равный доступ к образованию способствует сокращению социальных различий и расширению возможностей личностного и профессионального развития граждан. Одновременно анализируются социальные, экономические и региональные факторы, влияющие на доступность образования, а также предлагаются рекомендации по совершенствованию государственной политики в сфере образования.

Ключевые слова: образование, равный доступ к образованию, социальное неравенство, социальная справедливость, человеческий капитал, социальная мобильность, образовательная политика, социальное развитие, Республика Таджикистан, охват образованием.

UNIVERSAL ACCESS TO EDUCATION AS A FACTOR IN REDUCING SOCIAL INEQUALITY (THE CASE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

HASANZODA Yunus Yusufi – Chief Specialist of the Department of Innovation and Educational Psychology, Academy of Education of Tajikistan, 11/2 A. Adhamov Street, Dushanbe, Tajikistan. **E-mail:** yunus_hasanov_87@mail.ru, **phone:** (+992) 918-69-71-17

AKHMEDOVA Shakhlo Makhkamovna – Senior Lecturer of the Department of Humanities, Natural Sciences and Mathematics, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 48/5 Borbad Street, Dushanbe, Tajikistan. **E-mail:** akhmedova.shahlo.@gmail.com, **phone:** (+992) 97-049-05-05

Annotation. The article examines universal access to education as one of the most important factors in reducing social inequality in the Republic of Tajikistan. Based on an analysis of scientific literature, international experience, and statistical data, the study highlights the role of education in the development of human capital, expansion of employment opportunities, improvement of living standards, and promotion of social justice.

The authors argue that equal access to education contributes to reducing social disparities and broadening opportunities for personal and professional development. At the same time, social, economic, and regional factors affecting educational accessibility are analyzed, and a number of recommendations aimed at improving state educational policy are proposed.

Keywords: *education, equal access to education, social inequality, social justice, human capital, social mobility, educational policy, social development, Republic of Tajikistan, educational coverage.*

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати иқтисоди донишбунёд таҳсилот ба яке аз омилҳои калидии рушди устувори иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа табдил ёфтааст. Дар таҳқиқоти муосири илмҳои иҷтимоӣ таҳсилот на танҳо воситаи интиқоли дониш ва ташаккули малакаҳои касбӣ, балки ҳамчун инстиуту муҳими иҷтимоӣ баррасӣ мегардад, ки ба ташаккули сармояи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, масъалаи таъмини дастрасии баробар ба таҳсилот дар сиёсати иҷтимоии давлатҳо ва дар таҳқиқоти илмӣ муосир аҳамияти афзоянда пайдо намудааст [6].

Таҳқиқоти байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки низоми самараноки таҳсилот метавонад ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ ва васеъ гардидани имкониятҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд. Фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои дастрасӣ ба дониш ва малакаҳо ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии худ имкониятҳои рушди шахсӣ ва касбиро амалӣ намоянд. Дар ин замина таҳсилот яке аз механизмҳои муҳими ҳаракатнокии иҷтимоӣ баррасӣ гардида, метавонад ба беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди устувори ҷомеа мусоидат намояд [5].

Дар адабиёти илмӣ масъалаи робитаи байни таҳсилот ва нобаробарии иҷтимоӣ аз нуқтаи назари равиҳои гуногуни назариявӣ таҳлил шудааст. Бархе аз олимони таҳсилотро ҳамчун механизми муҳими ҳамгироии иҷтимоӣ арзёбӣ менамоянд. Масалан, ба андешаи Эмил Дюркгейм, «низоми таҳсилот яке аз институтҳои муҳими иҷтимоӣ мебошад, ки ба ташаккули арзишҳои умумӣ ва ҳамбастагии иҷтимоӣ мусоидат мекунад» [2]. Дар доираи чунин равиш таҳсилот ҳамчун воситаи муҳими иҷтимоӣшавӣ ва муттаҳидсозии ҷомеа баррасӣ мегардад.

Ҳамзамон, як қатор назарияҳои муосир ба хусусияти мураккаб ва баъзан зиддиятноки таъсири таҳсилот ба сохтори иҷтимоӣ ишора мекунанд. Аз ҷумла, Пйер Бурдье бар он назар буд, ки «низоми таҳсилот метавонад на танҳо имкониятҳои иҷтимоиро васеъ намояд, балки дар баъзе ҳолатҳо ба бозтавлиди фарқиятҳои иҷтимоӣ низ мусоидат кунад» [1]. Ба андешаи ӯ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ки дорои сармояи фарҳангии бештар мебошанд, дар раванди таҳсил бартарии муайян доранд, ки ин метавонад ба нигоҳ доштани нобаробарии иҷтимоӣ дар ҷомеа оварда расонад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи рушди таҳсилот ва таъмини дастрасии баробар ба он яке аз самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад [9]. Тибқи маълумоти оморӣ, сатҳи саводнокии аҳоли дар кишвар хеле баланд буда, зиёда аз 99 фоизи аҳолии синни аз 15 боло қобилияти хондан ва навиштан доранд. Ҳамзамон сатҳи фарогирии таҳсилоти умумӣ низ дар сатҳи нисбатан баланд қарор дошта, қисми зиёди аҳоли ба низоми таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна фаро гирифта шудаанд.

Бо вучуди ин, таҳлили вазъи рушди соҳаи маориф нишон медиҳад, ки баъзе масъалаҳои марбут ба нобаробарии иҷтимоӣ дар дастрасӣ ба таҳсилот ҳанӯз ҳам боқӣ мемонанд. Аз ҷумла, фарқиятҳои байни минтақаҳои шаҳрӣ ва деҳот, вазъи иқтисодии оилаҳо ва баъзе омилҳои иҷтимоӣ метавонанд ба имкониятҳои воқеии таҳсилоти гурӯҳҳои гуногуни аҳоли таъсир расонанд.

Бо вучуди мавҷудияти таҳқиқотҳои сершумори байналмилалӣ дар бораи робитаи байни таҳсилот ва нобаробарии иҷтимоӣ, масъалаи мазкур дар шароити кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳанӯз ҳам ба таври кофӣ мавриди таҳқиқоти муфассал қарор нагирифтааст. Махсусан, таҳлили таъсири дастрасии таҳсилот ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ дар заминаи хусусиятҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеаи Тоҷикистон аҳамияти махсуси илмӣ дорад.

Дар таҳқиқоти муосир таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки сиёсати дурусти давлатӣ дар соҳаи маориф метавонад ба коҳиши назарраси нобаробарии иҷтимоӣ

мусоидат намояд. Масалан, дар таҳқиқоти байналмилалӣ ЮНЕСКО таъкид мешавад, ки кишварҳое, ки ба фароғии таҳсилоти умумӣ ва дастрасии баробар ба захираҳои таълимӣ аҳамияти махсус медиҳанд, дар таъмини адолати иҷтимоӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил мегарданд [5].

Яке аз намунаҳои муваффақ дар ин самт таҷрибаи Финляндия ба ҳисоб меравад. Низоми таҳсилоти ин кишвар ба принципи баробарии имкониятҳо асос ёфта, давлат барои таъмини дастрасии баробар ба таҳсилот шароити васеъ фароҳам овардааст. Мактабҳои давлатӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар бо захираҳои таълимии нисбатан баробар таъмин гардида, фарқиятҳои иҷтимоӣ дар натиҷаҳои таълимӣ ба ҳадди ақал расонида шудаанд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати фароғии маориф дар ин кишвар ба баланд гардидани сатҳи ҳаракатнокии иҷтимоӣ ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат кардааст.

Ҳамчунин таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ низ ҳамчун намунаи ҷолиб дар таҳқиқоти сиёсати маориф баррасӣ мешавад. Дар ин кишвар пас аз ислоҳоти густурдаи соҳаи маориф дар нимаи дууми асри XX дастрасии васеъ ба таҳсилоти гомӯна ва олии таъмин гардид. Ин раванд ба рушди босуръати иқтисодӣ ва ташаккули сармояи инсонии баландсифат мусоидат намуд. Ба андешаи як қатор муҳаққиқон, маҳз рушди фароғии таҳсилот яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ин кишвар ба ҳисоб меравад.

Дар байни кишварҳои пасошӯравӣ низ масъалаи таъмини дастрасии баробар ба таҳсилот мавриди таваччуҳи махсус қарор гирифтааст. Масалан, дар Қазоқистон дар солҳои охир як қатор ислоҳоти соҳаи маориф амалӣ гардидаанд, ки ба баланд бардоштани сифати таълим ва васеъ намудани имкониятҳои таҳсилоти аҳолии равона шудаанд. Татбиқи барномаҳои давлатии рушди маориф ва ҷорӣ намудани стандартҳои муносири таълимӣ ба беҳтар гардидани нишондиҳандаҳои таҳсилот дар ин кишвар мусоидат намудааст.

Таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ тавассути таҳсилот танҳо дар сурате имконпазир мегардад, ки сиёсати давлатии маориф ба таъмини дастрасии баробар ба захираҳои таълимӣ, рушди инфрасохтори мактабҳо ва баланд бардоштани сифати таълим равона карда шавад. Ҳамзамон, омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла вазъи иқтисодии оилаҳо, муҳити иҷтимоӣ ва фарқиятҳои минтақавӣ метавонанд ба имкониятҳои воқеии таҳсилоти аҳолии таъсири назаррас расонанд.

Бо назардошти таҷрибаи кишварҳои гуногун ва таҳлили адабиёти илмӣ метавон ба ҳулосае омад, ки таҳсилот метавонад ҳамчун механизми муҳими коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ хизмат намояд. Бо вучуди ин, самаранокии ин раванд аз самаранокии сиёсати давлатӣ ва сатҳи рушди институтҳои иҷтимоӣ вобаста мебошад.

Таҳқиқоти мазкур ба омӯзиши нақши дастрасии ҳамагон ба таҳсилот дар коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст. Бо назардошти хусусияти мураккаби масъала ва зарурати таҳлили омилҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, дар раванди таҳқиқот маҷмуи усулҳои назариявӣ ва эмпирӣ истифода гардиданд.

Асоси методологии таҳқиқотро принципҳои таҳлили системавӣ ва байнисоҳай ташкил медиҳанд, ки масъалаи таҳсилот ҳамчун як институтаи муҳими иҷтимоӣ дар алоқамандӣ бо дигар равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баррасӣ карда шавад. Истифодаи чунин равиш ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи таъсири таҳсилот ба сохтори иҷтимоии ҷомеа мусоидат менамояд.

Дар раванди таҳқиқот як қатор усулҳои илмӣ истифода гардиданд. Пеш аз ҳама, усули таҳлили адабиёти илмӣ барои омӯзиши назарияҳо ва концепсияҳои марбут ба масъалаи дастрасии таҳсилот ва нобаробарии иҷтимоӣ истифода шуд. Ҳамчунин дар таҳқиқот усули таҳлили муқоисавӣ истифода гардид, ки тавассути он таҷрибаи кишварҳои гуногун дар соҳаи таъмини дастрасии баробар ба таҳсилот мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Дар баробари ин, барои арзёбии вазъи дастрасии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули таҳлили омори истифода шуд. Дар доираи ин усул маълумоти омории расмӣ мақомоти давлатӣ ва ҳисоботҳои ташкилотҳои байналмилалӣ таҳлил карда шуданд. Аз ҷумла, нишондиҳандаҳои фарогирии таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олӣ, инчунин фарқиятҳои минтақавӣ ва иҷтимоӣ дар дастрасии таҳсилот мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Дар таҳқиқот ҳамчунин усули таҳлили сифатӣ барои арзёбии таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба имкониятҳои таҳсилоти аҳолии истифода гардид.

Илова бар ин, усули таҳлили микдорӣ барои қоркарди маълумоти омори ва муайян намудани тамоюлҳои асосии рушди таҳсилот истифода шуд. Бо истифода аз ин усул нишондиҳандаҳои асосии дастрасии таҳсилот ва тағйироти онҳо дар давраҳои гуногун таҳлил карда шуданд.

Манбаҳои асосии маълумот барои таҳқиқот ҳисоботҳои расмӣ мақомоти давлатӣ, маълумоти омории нашршудаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҳисоботҳо ва таҳқиқоти таҳлилий аз ҷониби ЮНЕСКО ва Бонки ҷаҳонӣ ба ҳисоб мераванд. Истифодаи ҷунин манбаҳо имкон медиҳад, ки таҳқиқот ба маълумоти боэътимод ва муосир таъя намояд.

Ҳамин тариқ, истифодаи маҷмуи усулҳои назариявӣ ва эмпирӣ имкон медиҳад, ки масъалаи дастрасии ҳамагон ба таҳсилот ва таъсири он ба қоҳиши нобаробарии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҳамаҷониба ва амиқ таҳлил карда шавад.

Дар шароити муосир рушди низомии таҳсилот яке аз самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар солҳои охир ба масъалаи таъмини дастрасии ҳамагон ба таҳсилот тавачҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ба фароҳам овардани шароити мусоид барои гирифтани таҳсилот, баланд бардоштани сифати таълим ва васеъ намудани имкониятҳои таҳсилоти аҳолии равона гардидааст.

Тибки маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои охир шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва шумораи хонандагон тамоюли афзоишро нишон медиҳад. Ин раванд ба баланд гардидани сатҳи фарогирии таҳсилот дар байни кӯдакон ва наврасон мусоидат намудааст [7].

Бо вучуди ин, таҳлили нишондиҳандаҳои омори нишон медиҳад, ки дар дастрасии таҳсилот баъзе фарқиятҳои иҷтимоӣ ва минтақавӣ ҳанӯз ҳам ба назар мерасанд. Хусусан, фарқиятҳои байни минтақаҳои шаҳрӣ ва деҳот, инчунин имкониятҳои иқтисодии оилаҳо метавонанд ба имкониятҳои таҳсилоти кӯдакон таъсири муайян расонанд.

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои асосии рушди таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

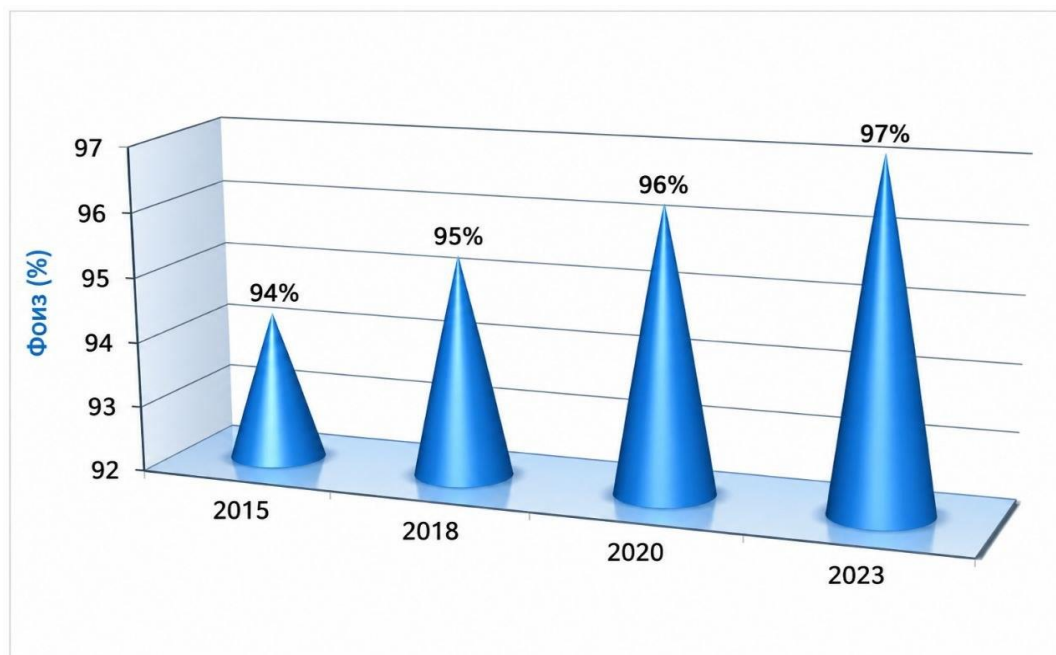
Сол	Шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ	Шумораи хонандагон (ҳазор нафар)	Сатҳи фарогирии таҳсилоти миёна (%)
2015	3810	1870	94
2018	3890	1985	95
2020	3950	2100	96
2023	4020	2235	97

Манбаъ: таҳияшуда дар асоси маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [7].

Таҳлили маълумоти пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои охир шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва хонандагон тадриҷан афзоиш ёфтааст. Ин раванд аз он шаҳодат медиҳад, ки низомии таҳсилоти кишвар ба талаботи афзоиандаи аҳолии мутобиқ мегардад. Ҳамзамон, баланд гардидани сатҳи фарогирии таҳсилоти миёна нишон медиҳад, ки дастрасии таҳсилот барои қисми зиёди аҳолии таъмин гардидааст.

Бо вучуди пешрафтҳои назаррас, масъалаи нобаробарии иҷтимоӣ дар дастрасии таҳсилот то ҳол аҳамияти худро нигоҳ медорад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки имкониятҳои таҳсилоти кӯдакон дар бисёр ҳолатҳо ба сатҳи даромади оила, муҳити иҷтимоӣ ва инфрасохтори таълимии минтақа вобаста мебошанд.

Тамоюли афзоиши фарогирии таҳсилоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (%)



Таҳлили тамоюли мазкур нишон медиҳад, ки сатҳи фарогирии таҳсилот дар кишвар тадричан баланд мегардад. Ин раванд метавонад натиҷаи ислоҳоти соҳаи маориф ва афзоиши сармоягузори давлатӣ ба рушди инфрасохтори таълимӣ бошад.

Дар баробари таҳлили дохилӣ, муқоисаи нишондиҳандаҳои таҳсилот бо баъзе кишварҳои дигар имкон медиҳад, ки вазъи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон амиқтар арзёбӣ карда шавад.

Ҷадвали 2

Таҳлили муқоисавии фарогирии таҳсилоти миёна дар баъзе кишварҳо

Кишвар	Сатҳи фарогирии таҳсилоти миёна (%)
Тоҷикистон	97
Қазоқистон	99
Финляндия	100
Кореяи Ҷанубӣ	99

Манбаъ: таҳияшуда дар асоси маълумоти ЮНЕСКО [5].

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои фарогирии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо бисёр кишварҳои дигар нисбатан баланд мебошанд. Бо вучуди ин, дар баъзе кишварҳо, аз ҷумла дар Финляндия ва Кореяи Ҷанубӣ, сатҳи фарогирии таҳсилот қариб пурра таъмин гардидааст. Ин нишон медиҳад, ки дар низоми таҳсилоти Тоҷикистон ҳанӯз ҳам имкониятҳои муайяни такмил ва рушди минбаъда вучуд доранд.

Ҳамин тариқ, таҳлили вазъи дастрасии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар солҳои охир дар ин самт пешрафтҳои назаррас ба даст омадаанд. Бо вучуди ин, барои таъмини дастрасии воқеан баробар ба таҳсилот зарур аст, ки фарқиятҳои иҷтимоӣ ва минтақавӣ дар имкониятҳои таҳсилоти аҳоли тадричан коҳиш дода шаванд.

Дар ҷомеаи муосир таҳсилот яке аз механизмҳои муҳимтарини таъмини адолати иҷтимоӣ ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Низоми таҳсилот тавассути фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои дастрасӣ ба дониш ва малакаҳо

метавонад ба баланд гардидани ҳаракатнокии иҷтимоӣ ва беҳтар гардидани вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолии мусоидат намояд.

Яке аз вазифаҳои асосии таҳсилот ташаккули сармояи инсонӣ мебошад. Таҳсилот ба шахс имконият медиҳад, ки дониш ва малакаҳои заруриро барои фаъолияти касбӣ аз худ намояд ва дар бозори меҳнат мавқеи устувор пайдо кунад. Дар натиҷа, шахсоне, ки сатҳи таҳсилоти баланд доранд, одатан имкониятҳои бештар барои гирифтани ҷойи кори муносиб ва даромади хуб доранд. Аз ин рӯ, таҳсилот ҳамчун яке аз омилҳои муҳими коҳиши камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии баррасӣ мегардад.

Дар таҳқиқоти илмӣ робитаи байни сатҳи таҳсилот ва имкониятҳои иҷтимоӣ ба таври васеъ таҳлил шудааст. Масалан, ба андешаи Ҷеймс Коулман, «таҳсилот метавонад ҳамчун воситаи муҳими васеъ намудани имкониятҳои иҷтимоӣ хизмат намояд, зеро он ба шахс имконият медиҳад, ки новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии оилаи худ ба дастовардҳои иҷтимоӣ ноил гардад» [3]. Дар чунин ҳолат таҳсилот ҳамчун механизми муҳими ҳаракатнокии иҷтимоӣ баромад мекунад.

Ҳамзамон, дар назарияҳои муосири сотсиология таъкид мешавад, ки таъсири таҳсилот ба нобаробарии иҷтимоӣ ба як қатор омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ вобаста мебошад. Аз ҷумла, сатҳи даромади оила, муҳити иҷтимоӣ ва имкониятҳои дастрасӣ ба муассисаҳои таълимии босифат метавонанд ба натиҷаҳои таҳсилоти кӯдакон таъсири назаррас расонанд. Аз ин рӯ, барои он ки таҳсилот воқеан ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат намояд, зарур аст, ки имкониятҳои баробар барои ҳамаи гурӯҳҳои аҳолии таъмин карда шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҳсилот ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баррасӣ мегардад. Дар солҳои охир давлат ба рушди соҳаи маориф таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, барои беҳтар намудани инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ ва баланд бардоштани сифати таълим як қатор чораҳои муҳимро амалӣ намудааст. Татбиқи барномаҳои давлатии рушди маориф, сохтмони муассисаҳои нави таълимӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбии омӯзгорон ба васеъ гардидани имкониятҳои таҳсилоти аҳолии мусоидат кардааст [10].

Дар баробари ин, таҳсилот метавонад ба рушди имкониятҳои иҷтимоии гурӯҳҳои осебпазир низ таъсири мусбат расонад. Масалан, дастрасии духтарон ба таҳсилот метавонад ба баланд гардидани сатҳи иштироки онҳо дар фаъолияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат намояд. Таҳқиқотҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки баланд гардидани сатҳи таҳсилоти занон метавонад ба беҳтар гардидани сатҳи саломатӣ, коҳиши камбизоатӣ ва рушди иҷтимоии ҷомеа таъсири мусбат расонад [4].

Илова бар ин, таҳсилот дар ташаккули фарҳанги шаҳрвандӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ низ нақши муҳим мебозад. Шахсоне, ки сатҳи таҳсилоти баланд доранд, одатан фаъолтар дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ иштирок намуда, ба рушди институтҳои демократӣ ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат мекунанд. Дар ин замина таҳсилот метавонад ҳамчун омилҳои муҳими таҳкими суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори ҷомеа баррасӣ гардад.

Ҳамин тариқ, таҳлил нишон медиҳад, ки таҳсилот метавонад ҳамчун механизми муҳими коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ хизмат намояд. Бо вучуди ин, барои истифодаи самаранокии ин имконият зарур аст, ки сиёсати давлатӣ ба таъмини дастрасии баробар ба таҳсилот, баланд бардоштани сифати таълим ва коҳиши фарқиятҳои иҷтимоӣ ва минтақавӣ равона карда шавад.

Расми 1

Механизми таъсири таҳсилот ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ



Таҳлили схема нишон медиҳад, ки таҳсилот ҳамчун марҳилаи ибтидоии ташаккули сармояи инсонӣ баромад мекунад. Тавассути азхуд намудани дониш ва малакаҳои касбӣ шахсе имконият пайдо мекунад, ки дар бозори меҳнат рақобатпазир гардад. Ин раванд ба васеъ гардидани имкониятҳои шуғл ва гирифтани ҷойи кори муносиб мусоидат менамояд.

Дар навбати худ, баланд гардидани имкониятҳои шуғл ба зиёд шудани сатҳи даромади аҳоли оварда мерасонад. Афзоиши даромад метавонад ба беҳтар гардидани сатҳи зиндагии шахс ва оилаи ӯ мусоидат намуда, имкониятҳои иҷтимоии онҳоро васеъ намояд. Дар чунин шароит таҳсилот метавонад ҳамчун яке аз механизмҳои муҳимтарини коҳиши камбизоатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ хизмат намояд.

Бо вучуди ин, таҳлили равандҳои иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки робитаи байни таҳсилот ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ на ҳамеша мустақим ва якмарҳила мебошад. Дар баъзе ҳолатҳо омилҳои дигар, аз ҷумла вазъи иқтисодии оила, муҳити иҷтимоӣ ва имкониятҳои дастрасӣ ба муассисаҳои таълимии босифат метавонанд ба натиҷаҳои таҳсилоти шахс таъсири назаррас расонанд. Аз ин рӯ, барои он ки таҳсилот воқеан ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат намояд, зарур аст, ки сиёсати давлатӣ ба таъмини имкониятҳои баробар барои ҳамаи гурӯҳҳои аҳоли равона карда шавад.

Дар ҳамин замина, таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки самаранокии таъсири таҳсилот ба рушди иҷтимоӣ аз сатҳи рушди низоми маориф ва сиёсати иҷтимоии давлат вобаста мебошад. Кишварҳое, ки ба рушди фарогири таҳсилот, баланд бардоштани сифати таълим ва таъмини дастрасии баробар ба захираҳои таълимӣ аҳамияти махсус медиҳанд, дар коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил мегарданд.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки таҳсилот дар шароити ҷомеаи муосир ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромад мекунад. Дастрасии баробар ба таҳсилот метавонад ба ташаккули сармояи инсонӣ, васеъ гардидани имкониятҳои шуғл ва баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намояд. Аз ин рӯ, таҳсилот на танҳо як институти таълимӣ, балки як механизми муҳими танзими равандҳои иҷтимоӣ ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон дод, ки масъалаи робитаи байни таҳсилот ва нобаробарии иҷтимоӣ дар таҳқиқоти бисёр олимони мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Назарияҳои муосири иҷтимоӣ нишон медиҳанд, ки таҳсилот метавонад ба баланд гардидани ҳаракатнокии иҷтимоӣ ва беҳтар гардидани имкониятҳои иҷтимоии аҳоли мусоидат намояд. Бо вучуди ин, самаранокии ин раванд аз сатҳи рушди низоми маориф, дастрасии баробар ба захираҳои таълимӣ ва сиёсати иҷтимоии давлат вобаста мебошад.

Таҳлили вазъи дастрасии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар солҳои охир дар рушди низоми маориф пешрафтҳои назаррас ба даст омадаанд. Афзоиши шумораи муассисаҳои таълимӣ, баланд гардидани сатҳи фарогирии таҳсилот ва татбиқи барномаҳои давлатии рушди маориф ба васеъ гардидани имкониятҳои таҳсилоти аҳоли

мусоидат намудаанд. Бо вучуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки дар баъзе ҳолатҳо фарқиятҳои иҷтимоӣ ва минтақавӣ дар дастрасии таҳсилот ҳанӯз ҳам ба назар мерасанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот инчунин нишон медиҳанд, ки таҳсилот метавонад ҳамчун механизми муҳими коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ хизмат намояд. Ташаккули сармояи инсонӣ, баланд гардидани имкониятҳои шуғл ва афзоиши сатҳи даромад ба беҳтар гардидани вазъии иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолии мусоидат мекунад. Дар чунин шароит таҳсилот метавонад ба рушди устувори ҷомеа ва таҳкими адолатии иҷтимоӣ саҳми назаррас гузорад.

Бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқот як қатор тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Такмили сиёсати давлатии маориф.

Зарур аст, ки сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ба таъмини дастрасии баробар ба таҳсилот барои ҳамаи гурӯҳҳои аҳолии равона карда шавад.

2. Рушди инфрасохтори таълимӣ.

Беҳтар намудани шароити муассисаҳои таълимӣ, махсусан дар минтақаҳои деҳот, метавонад ба васеъ гардидани имкониятҳои таҳсилоти аҳолии мусоидат намояд.

3. Баланд бардоштани сифати таълим.

Такмили барномаҳои таълимӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири таълим ва баланд бардоштани сатҳи касбии омӯзгорон ба баланд гардидани самаранокии низомии таҳсилот мусоидат мекунад.

4. Дастгирии гурӯҳҳои иҷтимоии осебпазир.

Барномаҳои махсуси иҷтимоӣ барои дастгирии кӯдакон аз оилаҳои камбизоат метавонанд ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ дар соҳаи таҳсилот мусоидат намоёнд.

5. Рушди таҳқиқотҳои илмӣ дар соҳаи маориф.

Зарур аст, ки таҳқиқоти илмӣ оид ба масъалаҳои дастрасии таҳсилот ва таъсири он ба рушди иҷтимоӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд низ густариш дода шаванд.

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти мазкур нишон медиҳад, ки таъмини дастрасии ҳамагон ба таҳсилот метавонад ҳамчун яке аз самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоӣ барои коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ хизмат намояд. Дар ин замина, такмили сиёсати маориф ва рушди фарогири низомии таҳсилот метавонад ба таҳкими адолатии иҷтимоӣ ва рушди устувори ҷомеа мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Pierre Bourdieu. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. — Cambridge: Harvard University Press, 1984.
2. Emile Durkheim. *Education and Sociology*. — New York: Free Press, 1956.
3. James Coleman. *Equality of Educational Opportunity*. — Washington: U.S. Government Printing Office, 1966.
4. Gary Becker. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. — Chicago: University of Chicago Press, 1993.
5. UNESCO. *Global Education Monitoring Report*. — Paris: UNESCO Publishing, 2023.
6. World Bank. *World Development Report: Learning to Realize Education's Promise*. — Washington, DC: World Bank, 2018.
7. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. *Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи омӯрӣ*. — Душанбе, 2023.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». — Душанбе, 2021.
9. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. — Душанбе, 2020.
10. Барномаи давлатии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе, 2022.
11. UNICEF. *Education and Social Equity Report*. — New York, 2022.

12. UNDP. Human Development Report. — New York: United Nations Development Programme, 2022.

13. Шарифзода Ф. Сиёсати давлатии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе: Ирфон, 2019.

14. Раҳимов М. Ислоҳоти низомии маориф дар Тоҷикистон. — Душанбе: Маориф, 2021.

РОҶ ВА УСУЛҲОИ ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАӢ

ШАРИПОВ Ҳалим Ҳокимович - мудири кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, вилояти Хатлон, ноҳияи Кӯшонӣён, тел.: (+992) 902-50-27-87

Аннотатсия. Муаллиф дар таълифоти хеш оид ба роҳ ва усулҳои ташкил ва гузаронидани тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ андешаронӣ намуда, аз он ҷумла қайд кардааст, ки вобаста ба талаботи имрӯза бехтар кардани шароити гузаронидани тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти томактабӣ хело ҳам муҳим аст. Дар синни томактабӣ барои тамоми таълими минбаъда асос гузошта мешавад. То имрӯз аз тарафи мутахассисони соҳаи варзиш бисёр усулҳои тарбияи ҷисмонии кӯдакон таҳия шудаанд, ки ба равишҳои гуногуни методӣ асос ёфтаанд.

Ҳамчунин, дар мақола омадааст, ки раванди ташкили тарбияи ҷисмонӣ бо кӯдакони синни томактабӣ як раванди хеле мураккаб аст, гарчанде ки омӯзгор дар ибтидо машқҳои намоишӣ ташкил мекунад, ки дар он кӯдакон бояд танҳо ҳаракатхоро такрор кунанд. Иҷро кардани машқҳо ба таври бомуваффақият шартҳои заруриро фароҳам меорад, агар ин машқҳо мунтазам иҷро карда шаванд. Яъне, истифодаи машқҳои ҷисмонӣ барои муносибгардонии шароити таъсиррасонӣ ба кӯдак яке аз воситаҳои самти инноватсионии педагогӣ буда, ҳамчун асоси тарбияи ҷисмонии кӯдакони синни томактабӣ хизмат мекунад.

Аз ин рӯ, яке аз самтҳои баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбияи насли наврас дар шароити муосир дуруст ба роҳ мондани тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ мебошад.

Калидвожаҳо: роҳ, усул, тарбияи ҷисмонӣ, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, кӯдакон, насли наврас, омӯзгор, тарбия, таълим, саломатӣ.

ПУТИ И МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

ШАРИПОВ Ҳалим Ҳокимович - заведующий кафедрой физической культуры и подготовки к военной обороне факультета педагогики и спорта Бохтарской государственного университета имени Насира Хусрава, Хатлонская область, Кушанский район. тел.: (+992) 902-50-27-87.

Аннотация. В своем сочинении автор размышлял о путях и методах организации и проведения физического воспитания в дошкольных учреждениях, в том числе отметил, что в связи с сегодняшними потребностями очень важно улучшить условия проведения физического воспитания в дошкольных учреждениях. В дошкольном возрасте закладывается основа для всего дальнейшего образования. На сегодняшний день специалистами в области спорта разработано множество методов физического воспитания детей, основанных на различных методических подходах. Также в статье отмечается, что организация физической культуры с детьми дошкольного возраста

является достаточно сложным процессом, хотя педагог вначале организует демонстрационные упражнения, в которых детям нужно только повторять движения. Успешное выполнение упражнений обеспечит необходимые условия, если эти упражнения будут выполняться регулярно. То есть использование физических упражнений для оптимизации условий воздействия на ребенка является одним из инструментов инновационного педагогического направления и служит основой физического воспитания детей дошкольного возраста. Поэтому одним из направлений повышения уровня образования и воспитания подрастающего поколения в современных условиях является правильное проведение физического воспитания в дошкольных учреждениях.

Ключевые слова: путь, метод, физическая культура, дошкольные учреждения, дети, молодое поколение, педагог, воспитание, образование, здоровье.

WAYS AND METHODS OF ORGANIZING AND CONDUCTING PHYSICAL EDUCATION IN PRESCHOOL INSTITUTIONS

SHARIPOV Halim Hokimovich - head of the Department of Physical Education and Military Defense Training, Faculty of Pedagogy and Sports, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Khatlon Region, Kushoniyon District. **tel.:** (+992) 902-50-27-87

Annotation. In his essay, the author reflected on the ways and methods of organizing and conducting physical education in preschool institutions, including noting that due to today's needs, it is very important to improve the conditions for physical education in preschool institutions. At preschool age, the foundation is laid for all further education. To date, experts in the field of sports have developed many methods of physical education of children based on various methodological approaches. The article also notes that the process of organizing physical education with preschool children is quite a complex process, although the teacher initially organizes demonstration exercises in which children only need to repeat the movements. Successful exercise performance will provide the necessary conditions if these exercises are performed regularly. That is, the use of physical exercises to optimize the conditions of exposure to a child is one of the tools of an innovative pedagogical direction and serves as the basis for physical education of preschool children. Therefore, one of the directions of improving the level of education and upbringing of the younger generation in modern conditions is the proper implementation of physical education in preschool institutions.

Keywords: path, method, physical education, preschool institutions, children, young generation, teacher, upbringing, education, health.

Вобаста ба талаботи имрӯза беҳтар кардани шароити гузаронидани тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти томактабӣ хело ҳам муҳим аст. Дар синни томактабӣ барои тамоми таълими минбаъда асос гузошта мешавад. То имрӯз аз тарафи мутахассисони соҳаи варзиш бисёр усулҳои тарбияи ҷисмонии кӯдакон таҳия шудаанд, ки ба равишҳои гуногуни методӣ асос ёфтаанд.

Дар шароити таъминоти нокифояи моддию техникии аксари кӯдакистонҳои шаҳру вилоят, нарасидани кадрҳои баландхатисос ва хусусияти маблағгузорию муассисаҳои таълимии томактабӣ, беҳсозии тарбияи ҷисмонии кӯдакони синни томактабӣ ҳоло асосан дар ҷаҳорҷӯби он имконпазир аст.

Саломатии кӯдакон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ дар соҳаи маориф мебошад. Дар доираи татбиқи барномаи «Маориф ва тандурустӣ» дар системаи таҳсилоти томактабӣ ҷорӣ намудани шаклҳои самараноки беҳтар намудани саломатии кӯдакон аҳамияти хоса дорад.

Дар асарҳои Э.П. Илин [2], В.Т. Кудрявцева [16] омадааст, ки фаъолияти ҷисмонӣ ба бадани инсон аҳамияти бузург дошта, омодагии ҷисмониро беҳтар мегардонад.

Асарҳои Н. Метлова дар инкишофи тарбияи ҷисмонии бачагони синни томактабӣ нақши махсус мебозад. Муаллиф оид ба тарбияи ҷисмонӣ зиёда аз 130 асар навиштааст. Яке аз муҳимтарин нашриҳои ӯ «Варзишҳои субҳ дар боғча» мебошад [1, с. 87].

Инчунин дар байни мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонии бачагони синни томактабӣ донишманди намоён А.В. Кенеман ақидаҳои педагогии худро пешниҳод намудааст [3, с. 65]. Вай асосҳои илмиро қор карда, равишҳои методиро ба тарбияи ҷисмонӣ хеле амиқтар қард. Дар асарҳои ӯ ба таълими ҳаракатҳои моторӣ аҳамияти қалон дода, равандҳои ташаккули малакаҳои ҳаракат дар кӯдакон омӯхта шудааст. Муаллиф роҳ ва усулҳои таълими намудҳои варзишро қор карда, барномаҳо ва воситаҳои таълимиро таҳия намудааст.

Инчунин, дар таҳияи методикаи тарбияи ҷисмонии кӯдак қорҳои методи М.Ф. Литвинова ва Т.Ф. Саулина хело назаррас аст, ки ба саломатии кӯдаки синни томактабӣ таъсири зиёд мерасонанд, ки яке аз онҳо сатҳи фаъолияти ҷисмонӣ мебошад. Барои фаҳмидани аҳамияти пурраи фароҳам овардани шароити зарурӣ, муҳим аст, ки фаҳмиши умумӣ дар бораи он, ки ҳаракатҳо ба бадани кӯдак ва рушди он чӣ гуна таъсир мерасонанд, омӯхта шавад.

Бо рушди технология, компютер пайдо мешавад ва сарбории таълимӣ дар кӯдакостон ва хона зиёд шуда, бисёре аз кӯдакони синни томактабӣ фаъолияти нокифояи ҷисмонӣ доранд, аз ин рӯ гипокинезия пайдо мешавад, ки боиси тағйироти зиёди ҷиддии бадани кӯдаки синни томактабӣ мегардад. Фаъолияти ҷисмониро, масалан, бо роҳи зиёд қардани шавқу ҳаваси бачагони синни томактабӣ ба машғулиятҳои варзишӣ зиёд қардан мумкин аст.

Ба гуфтаи Ю.Ф. Змановский, шавқу рағбат ба дарси тарбияи ҷисмонӣ бояд дар кӯдакони синни томактабӣ дар асоси «инкишофи илмҳои психологию педагогӣ ва анатомию физиологии онҳо» ташаккул ва инкишоф дода шавад [8, с. 73].

Истифодаи шароити муайяни педагогӣ ва шаклҳои дақиқ интиҳобшудаи қор барои беҳтар қардани муносибати кӯдакон ба дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ва баланд бардоштани фаъолияти мустақили моторӣ имкониятҳои муайян фароҳам меорад. Шаклҳои ташкили тарбияи ҷисмонӣ маҷмӯи таълимии фаъолияти гуногуни кӯдак мебошанд, ки ба фаъолияти ҳаракатӣ асос ёфтаанд [10, с. 132].

Шаклҳои гуногуни фаъолияти моторӣ имкон медиҳанд, ки режими мувофиқтарини мотор, ки барои инкишофи пурраи ҷисмонӣ ва таҳкими саломатии кӯдак зарур аст, фароҳам оварда шавад.

Шаклҳои ташкилии фаъолият, ки дар муассисаҳои таълимии томактабӣ амалӣ қарда мешаванд, қаблан тавсиф қарда шуда буданд.

Ба гуфтаи Е.Р. Илин, ба инҳо дохил мешаванд: «дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, қорҳои қароғатӣ, фаъолияти мустақилона ва вазифаҳои, ки кӯдакон дар хона бо оилаҳои худ иҷро мекунанд» [7, с. 98]. Яқоя, онҳо қобилиятҳои мушаххас доранд ва ба бадани кӯдаки синни томактабӣ таъсир мерасонанд.

Вазъияте, ки дар системаи тарбияи ҷисмонии бачагони синни томактабӣ ба амал омадааст, зарурати бетаъхир тақмил додани онро ба миён овард, то ки тамоюлҳои манфӣ қам ё тамоман безарар қарда шаванд.

Раванди ташкили тарбияи ҷисмонӣ бо кӯдакони синни томактабӣ як раванди хеле мураккаб аст, гарчанде ки омӯзгор дар ибтидо машқҳои намоишӣ ташкил мекунад, ки дар он кӯдакон бояд танҳо ҳаракатҳоро тақрор қунанд. Бояд қайд қард, ки одати иҷро қардани амалҳо ба таври бомуваффақият шартҳои қаруриро фароҳам меорад, агар ин машқҳо дар тамоми речаи мотории кӯдак тақрор қарда шаванд.

Дар қаробари шаклҳои анъанавӣ, речаи моторӣ ба шаклҳо ва воситаҳои технологияҳои инноватсионии педагогӣ (гимнастика, бозиҳои қарунӣ, қарид қардани унсурҳои майдонҳои қарзишӣ) қайрианъанавӣ тақниф қарда мешавад.

Яке аз самтҳои перспективи беҳтар намудани тарбияи ҷисмонии бачагони синни томактабӣ қарзиш мебошад.

Асоси он, ба гуфтаи И.Барчукова, концепсияи табдилдиҳии унсурҳои интихобшуда ва технологияи таълими варзишро дар бар мегирад, ки ба «такмили мазмун ва шаклҳои ташкили тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимии томактабӣ» нигаронида шудааст [1, с. 98].

Ба андешаи муаллиф, дар асоси концепсияи раванди таълим кор карда, рушди неруи ҷисмонии шахс идора карда мешавад, ки асоси илмӣ дорад.

Бинобар ин, дар раванди таҳия ва татбиқи барномаҳо, воситаҳо, технологияҳо мазмуни кори тарбияи ҷисмонӣ ва тандурустии муассисаҳои таълимии томактабӣ нав карда мешавад, дар ҳоле ки на ҳамаи навоариҳоро метавон ба сифати самаранок ва натиҷаҳои мусбат тасниф кард.

Самтҳои асосии фаъолияти инноватсионии муассисаҳои таълимии томактабӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмониро дар давраи томактабӣ дида мебароем:

1). Систематизатсияи технологияҳои тиббӣ ва тандурустӣ. Инҳо шаклҳои анъанавӣ ва инноватсионии таъсирро дар бар мегиранд, аммо ба онҳо шубҳанок муносибат мекунамд, зеро барои истифода на ҳамеша заминаи хуби далелҳо вучуд дорад.

2). Асосноккунии шеваҳои дифференсиалии муҳаррики дорои қобилиятҳои функционалӣ, вазъи саломатӣ ва маъҷубӣ. Дар ин самт усулҳои инноватсионӣ бо назардошти шартҳои «арзёбии инфиродии сатҳи инкишофи равонӣ, ҷисмонӣ ва иҷтимоии кӯдак» истифода мешаванд [6, с. 98].

3). Муҳити тарбияи ҷисмонӣ ва бозӣ ҳамчун шартҳои асосии ташкили ташаккули фарҳанги ҷисмонӣ ва солимии кӯдакони синни томактабӣ баромад мекунад.

4). Ташаккули фарҳанги солимии кӯдакон, волидон ва омӯзгорон [8].

Барои самаранок қорӣ намудани навъҳои гуногуни технологияҳои инноватсионӣ ҳайати омӯзгорон бояд муқаррароти гуногунро ба инобат гиранд. Худи системаи инкишоф ва такмили тарбияи ҷисмонии кӯдакони синни томактабӣ ба объективизатсияи амалҳо ва ҳосиятҳои ҷисмонӣ мусоидат мекунад.

Ҳангоми қорӣ намудани методологияи комплексӣ ва назорати минбаъдаи педагогӣ малакаҳои асосии мотории кӯдакон дар асоси маълумотҳои мавҷудаи ҷисмонӣ ташаккул меёбанд, ки хусусиятҳои синну солӣ ва конфигуратсияи онҳоро микдорӣ тавсиф мекунамд.

Истифодаи машқҳои ҷисмонӣ барои муносибгардонии шароити таъсиррасонӣ ба кӯдак яке аз воситаҳои самти инноватсионии педагогӣ буда, ҳамчун асоси тарбияи ҷисмонии кӯдакони синни томактабӣ хизмат мекунад. Бояд таъкид кард, ки яке аз самтҳои оптималии такмили проблемаи таҳқиқшаванда ҳангоми таҳияи ҳуҷҷатҳои барномавӣ меъёрӣ ба назар гирифтани хусусиятҳои ҷинсии (гендерии) кӯдакон мебошад.

Чунон ки Т. А. Тарасова дар муассисаҳои таълимии томактабӣ бештар дар қор «технологияҳои сарфакунамдаи саломатӣ» мебошанд.

Онҳо дар соҳаҳои зерин тақсим карда мешаванд:

- нигоҳдорӣ ва мустаҳкам намудани саломатӣ.
- таълим додани тарзи ҳаёти солим ба кӯдакони синни томактабӣ.
- технологияҳои ислоҳкунанда.

Нигоҳдорӣ ва ҳавасмандгардонии саломатӣ:

-«истироҳат, бозихҳои берунӣ ва варзишӣ, дароз кашидан, танафуси гимнастикӣ (ангушт, чашм, нафаскашӣ, динамикӣ, ислоҳӣ, ортопедӣ)» [9, с. 87].

Ба гуфтаи В. Шишкина, асоси қорӣ намудани технологияи таълими тарзи ҳаёти солим чунин намудҳои ташкили фаъолиятро дар бар мегирад, аз қабилӣ «бозихҳои коммуникатсионӣ, дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, терапияи бозӣ, массажи акупрессураи худ» [11, с. 26].

Асоси технологияҳои ислоҳӣ «арттерапия, терапияи рангӣ, терапияи афсонавӣ, технологияи таъсири мусиқӣ, психогимнастика, ритмҳои фонетикӣ» дар бар мегирад [11, с. 27]. Тавре ки муаллифи мазкур қайд мекунад, «нуқтаи ибтидоӣ»-и ташкили қор

баҳоидиҳии ҳамаҷонибаи инкишофи ҳар як кӯдаки синни томактабӣ (мушоҳида, санҷиш) мебошад.

Дар боло ташаккули асосҳои ҷисми солимро ҳавасманд мекунад, тарзи ҳаёти солимро қорӣ мекунад, барои тарбияи дурусти моторӣ, нишондодҳои баланд замина меғузорад, заминаҳои устуворӣ, сифатҳои суръатбахширо инкишоф медиҳанд, системаҳои пешқадами физиологиро тақмил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, асосҳои баррасишудаи созмон нишон медиҳанд, ки кӯдак дар синни томактабӣ бояд фаъолияти мотории худро нишон диҳад ва омӯзгор бошад, таваҷҷӯҳи кӯдаконро ба намудҳои гуногуни тарбияи ҷисмонӣ зиёд кунад.

Ин шаклҳои меҳнат қобилияти ҷисмониро баланд мебардоранд, таъби эмотсионалии кӯдаконро ба фаъолияти ҷисмонӣ баланд мебардоранд, руҳияи онҳоро баланд мебардоранд ва мустақилиятро инкишоф медиҳанд.

Чунон ки таҷрибаи мусбати ташкили тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимии томактабӣ ва гузарондани машғулиятҳо бо бачагони синни томактабӣ нишон медиҳад, ҳамаи ин проблемаҳо бо роҳи қорӣ намудани навоарӣ, шаклҳои комплекси меҳнат, машқҳои шавқовари ҷисмонӣ ҳал карда мешаванд. Истифодаи технологияҳои сарфакунондаи саломатӣ дар қори муассисаҳои томактабӣ ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълим ва эҷоди самтҳои арзишӣ дар байни омӯзгорон ва волидон, ки ба нигоҳдорӣ ва таҳкими саломатии кӯдакон нигаронида шудаанд, мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Барчуков, С. Физическая культура и спорт: методология, теория и практика: учебник для студентов высших учебных заведений . воспитательный образование / I.S. Барчуков, А. Нестеров, Н. Маликова. - 3-е издание. – М.: Академия, 2019. - 528 С.
2. Бролская, С.Л. Психология развития в вопросах и ответах / С.Л. Бролская . – М. КНОРУС. – 2016. – 254 С.
3. Бутсинская, П.П. Общие упражнения на развитие в детском саду / п.Р. Бутсинская . - М: Новости. – 2018. - 175 С.
4. Вавилов, Е.Н. Развивайте у детей дошкольного возраста ловкость, силу, выносливость / Е.Н. Вавилова. – М.: Просвещение. – 2017. - 96 С.
5. Виноградова, Н.А. Физическое развитие детей дошкольного возраста. Часть 1 . Охрана здоровья и укрепление здоровья: учебник / Н.А. Виноградова. – М.: ТЧ Сфера, 2015. – 144 С.
6. Ю. Змановского Здоровый дошкольник / Ю.Ф. Змановский / / дошкольное воспитание, 2015. – № 6. – С.11-17.
7. Кенеман, А.В. Теория и методы физического воспитания детей дошкольного возраста: учебник / А.В. Кенеман, Д.В. Хухлаева . - М.: Образование, 2018. - 565 С.
8. Тарасова, Т.А. Я и мое здоровье: (учебная программа, упражнения и дидактические игры) / т.А. Тарасова, Л. Власова. – М.: Пресс-релиз школы, 2015, - 79 С.
9. Фомина, И. Занятия физкультурой и спортивные игры в детском саду: пособие для учителей, готовящих группы к школе . 2-е издание, отредактировано . / А.И. Фомина. – М.: Просвещение. – 2016. – 159 С.
10. Фельдштейн, Д.И. Психология развития и воспитания. Избранные психологические произведения / Д.И. Фельдштейн. – М.: Московский психосоциальный институт. – 2018. – 190 С.

ГЛОБАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ЗАДАЧА XXI ВЕКА

ХАЛИКОВА Тутихон Тахировна – кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник музея Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, улица А. Адхамова, 11/2, **E-mail:** tutishka@inbox.ru, **тел.:** (+992) 90-030-07-07

Аннотатсия. В статье рассматривается глобальное образование как одна из ключевых образовательных задач XXI века. Анализируются предпосылки его формирования в условиях глобализации, цифровизации и усиления межкультурного взаимодействия. Особое внимание уделяется развитию глобальной компетентности, критического мышления, ответственности и способности к межкультурному диалогу у обучающихся. Рассматриваются современные подходы и стратегии внедрения глобального образования в образовательные системы, а также его роль в подготовке личности к жизни и профессиональной деятельности в быстро меняющемся мире.

Ключевые слова: глобальное образование, XXI век, глобализация, межкультурная коммуникация, глобальная компетентность, критическое мышление, образовательные стратегии, устойчивое развитие.

ТАҲСИЛОТИ ГЛОБАЛӢ ҲАМЧУН ВАЗИФАИ ТАЪЛИМИИ АСРИ XXI

ХАЛИКОВА Тутихон Тахировна – номзади илмҳои педадагогӣ, ходими калони илмӣи осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2, **E-mail:** tutishka@inbox.ru, **тел.:** (+992) 90-030-07-07

Аннотатсия. Дар мақола мафҳуми таҳсилоти глобалӣ ҳамчун яке аз вазифаҳои муҳими маорифи асри XXI баррасӣ мешавад. Омилҳои ташаккули он дар шароити ҷаҳонишавӣ, рақамисозӣ ва густариши ҳамкориҳои байнифарҳангӣ таҳлил мегарданд. Диққати махсус ба рушди салоҳиятҳои глобалӣ, тафаккури интиқодӣ, масъулият ва қобилияти муоширати байнифарҳангии донишҷӯён дода шудааст. Ҳамчунин равишҳои стратегияҳои муносири татбиқи таҳсилоти глобалӣ дар низомии маориф ва нақши он дар омода намудани шахсият барои зиндагӣ ва фаъолияти касбӣ дар ҷаҳони тағйирёбанда баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти глобалӣ, асри XXI, ҷаҳонишавӣ, муоширати байнифарҳангӣ, салоҳияти глобалӣ, тафаккури интиқодӣ, стратегияҳои таълимӣ, рушди устувор

GLOBAL EDUCATION AS AN EDUCATIONAL TASK OF THE 21ST CENTURY

KHALIKOVA Tutikhon Takhirovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher at the Museum of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A. Adkhamov Street. **E-mail:** tutishka@inbox.ru, **phone:** (+992) 90-030-07-07

Annotation. The article examines global education as a key educational priority of the 21st century. It analyzes the factors contributing to its development in the context of globalization, digital transformation, and increasing intercultural interaction. Particular attention is paid to the development of global competence, critical thinking, responsibility, and intercultural communication skills among learners. The paper also explores modern approaches and strategies for integrating global education into educational systems, as well as its role in preparing individuals for life and professional activity in a rapidly changing world.

Keywords: global education, 21st century, globalization, intercultural communication, global competence, critical thinking, educational strategies, sustainable development.

Тема взаимодействия глобального образования и общечеловеческих ценностей сегодня приобретает особую актуальность. Глобализация, расширение цифровых платформ, международная академическая мобильность и доступ к знаниям в целом усиливают образовательные возможности. Однако одновременно возникают новые

вызовы: информационные риски, культурные конфликты, снижение уважения к нормам общежития, распространение деструктивных влияний через медиасреду.

Сегодня образование выходит за рамки национальных школ и становится фактором глобальной устойчивости. В условиях быстрых изменений — технологических, культурных, социальных — усиливается роль не только знаний, но и ценностей, таких как уважения к человеку, миру, толерантности, справедливости, ответственности, гражданственности.

Глобальное образование — это подход, ориентированный на подготовку человека к жизни во взаимосвязанном мире. Глобальное образование учит человека жить в взаимосвязанном мире- понимать другие культуры, критически мыслить, взаимодействовать и принимать решения. И здесь развитие критического мышления, информационная грамотность, понимание культурного многообразия, умение работать в команде, решать проблемы, готовность к участию в жизни общества необходима.

Однако глобальное образование само по себе не гарантирует формирование ценностей. Оно может давать знания и навыки, но при слабой ценностной настройке — усиливать риск разобщенности, конфликтности и манипуляций в информационной среде.

Глобальное образование приобретает особую значимость в контексте Таджикистана, где система образования постепенно адаптируется к современным мировым требованиям. Оно помогает молодежи не только получать знания, но и развивать навыки критического мышления, межкультурного общения и понимания глобальных процессов.

Для Таджикистана это особенно важно, поскольку страна активно взаимодействует с международным сообществом и сталкивается с такими вызовами, как изменение климата, миграция и экономическое развитие. Через внедрение принципов глобального образования, поддерживаемых организациями, такими как ЮНЕСКО, формируется новое поколение граждан, способных принимать ответственные решения и участвовать в решении как национальных, так и глобальных проблем.

При этом глобальное образование в Таджикистане тесно связано с национальными традициями и ценностями — уважением к культуре, языку и истории. Такой баланс между глобальным и национальным позволяет стране сохранять свою идентичность, одновременно открываясь миру и укрепляя международное сотрудничество.

Общечеловеческие ценности — это универсальные ориентиры, которые объединяют людей независимо от языка, вероисповедания и происхождения. Это гуманизм и уважение личности, мир и ненасилие, честность и законопослушность, взаимопомощь и солидарность, уважение к семье, Родине и культуре. Общечеловеческие ценности — это те нравственные ориентиры, которые объединяют людей вне зависимости от их национальности, религии или культуры. К ним обычно относят уважение к жизни, справедливость, честность, милосердие, взаимопомощь и стремление к миру. Эти ценности формировались на протяжении веков и лежат в основе устойчивого развития любого общества.

В контексте Таджикистан общечеловеческие ценности имеют особое значение, так как страна обладает богатым культурным наследием и традициями, в которых издавна подчеркиваются уважение к старшим, гостеприимство и сплоченность семьи. Таджикское общество исторически опирается на принципы взаимовыручки и солидарности, что особенно проявляется в сельских общинах и в повседневной жизни людей.

Важную роль в формировании этих ценностей сыграли выдающиеся мыслители региона, такие как Абуабдулло Рудаки и Абу Али ибн Сина, чьи труды пропагандировали гуманизм, знание и нравственную ответственность. Их идеи до сих пор остаются актуальными и служат духовной основой для воспитания подрастающего поколения.

Современный Таджикистан стремится сохранить и развивать эти ценности в условиях глобализации. В образовательной системе, культурных инициативах и государственной политике уделяется внимание воспитанию молодежи в духе уважения к правам человека, толерантности и гражданской ответственности. Это важно не только

для внутреннего развития страны, но и для укрепления мира и сотрудничества на международной арене.

Таким образом, общечеловеческие ценности являются фундаментом, который связывает прошлое, настоящее и будущее Таджикистана, способствуя гармоничному развитию общества и укреплению взаимопонимания между людьми.

Это важно потому, что образование формирует не только специалиста, но и гражданина. Мы понимаем, что если в учебном процессе отсутствует ценностный компонент, то повышаются риски экстремизма, разобщённости, манипулирования информацией, равнодушия к общественным проблемам.

Опыт Таджикистана показывает, что образовательные изменения требуют баланса между:

1. Национальными традициями воспитания и ценностями общества.
2. Современными глобальными стандартами (компетенции, цифровизация, проектное обучение, активные формы работы).
3. Поддержкой регионального развития и доступности образования.

На практике ключевой вопрос звучит так: как встроить общечеловеческие ценности в учебный процесс так, чтобы они были “живыми”, а не формальными?

Остановлюсь на решениях, которые применяются в разных контекстах, включая реалии Таджикистана.

При разработке учебников «нового поколения» по родному, русскому языкам и математике мы ценностный компонент “вшиваем” в программы и тексты, включаем их в уроки литературы, истории, обществознания, языка, воспитательной работы, используем тематические модули- миротворчество, уважение личности, ответственность гражданина, культура диалога и оцениваем не только знания, но и участие учеников в проектах, соблюдение норм сотрудничества. Используем интерактивные методики вместо формализма. Например, дискуссионные занятия по вопросам этики и гражданственности, кейс-методы (разбор ситуаций: конфликт, несправедливость, буллинг), проекты “школа — общество” (волонтерство, экологические инициативы, помощь пожилым, поддержка нуждающихся), школьное самоуправление и ученические комиссии по вопросам культуры отношений.

Не могу не отметить существующие проблемы и вызовы, которые проявляются и на национальном уровне, и в глобальном образовательном контексте.

Я выделяю 5 основных проблем:

1. Разрыв между обучением и воспитанием. Формально ценности часто звучат, но мало превращаются в практику поведения.
2. Риски цифровой среды. Фейки, травля, манипуляции и “культура потребления” могут подменять реальные человеческие отношения.
3. Недостаток межкультурного диалога. Стереотипы и непонимание культур иногда сохраняются.
4. Неравный доступ к ресурсам. Разные регионы и школы республики имеют не одинаковые возможности для современных методик.
5. Недостаточная подготовка учителей к ценностно-ориентированным методам. Педагоги нуждаются в конкретных инструментах.

Для преодоления названных проблем мы повышаем Медиа-грамотность и цифровую безопасность как часть воспитания, учим

- как проверять информацию;
- как распознавать манипуляции;
- как безопасно вести себя онлайн;
- почему цифровая среда не заменяет реальные отношения и ответственность.

Академия образования подготавливает учителей пилотных школ и оказывает поддержку методическим центрам, проводит регулярные тренинги для педагогов по ценностно-ориентированным методикам, обмениваемся педагогическим опытом между школами и районами и разрабатываем методические пособия по урокам “ценностной направленности”.

Мы понимаем, что необходимо укреплять сотрудничество школы, семьи и общества. Ведь ценности формируются не только в классе. Поэтому важно вовлекать родителей в совместные мероприятия, развивать социальное партнёрство: НПО, университеты, молодёжные организации и поддерживать регулярный диалог “школа—семья”.

Отсюда следует, что Глобальное образование без ценностей приводит к рискам разобщённости и манипуляции.

1. Общечеловеческие ценности должны быть интегрированы в учебный процесс и воспитательные практики.

2. В Таджикистане поддерживаем баланс между национальными воспитательными традициями и современными педагогическими подходами.

Опыт Таджикистана показывает, что образовательные изменения эффективны тогда, когда опираются на традиции воспитания и одновременно включают современные подходы. То есть ценности должны быть частью ежедневной школьной жизни, т.е. через уроки, внеурочную деятельность, школьное самоуправление, взаимодействие с семьёй и сообществом.

При обсуждении мы учитываем национальные особенности. В Республике Таджикистан воспитательная парадигма традиционно опирается на уважение к семье, роли учителя, культуре общения, патриотические смыслы и общественную солидарность. В современных условиях эти основания требуют перевода в формат педагогических практик, согласованных с задачами глобального образования.

Итак, глобальное образование должно формировать не только компетенции, но и человечность. Общечеловеческие ценности — это основа мира, доверия и устойчивого развития.

Отсюда следует, что глобальное образование без ценностного измерения несёт риск воспитательной фрагментации и усиления социальных напряжений. Общечеловеческие ценности, напротив, выступают как фактор устойчивости и гуманистической направленности образовательного процесса.

Образование будущего — это образование, формирующее человека, способного учиться на протяжении жизни, уважать других и действовать ответственно в любом сообществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондаревская, Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. – Ростов н/Д: Учитель, 2000. – 560 с.
2. Вербицкий, А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 84 с.
3. Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI века. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.
4. Загвязинский, В.И. Теория обучения: современная интерпретация. – М.: Академия, 2011. – 192 с.
5. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
6. Иванова, Н.В. Глобальное образование как фактор формирования мировоззрения личности // Педагогика. – 2018. – № 7. – С. 15–22.
7. Каримова, И.Х. Роль инноваций в повышении качества. // Вестник академии образования Таджикистана. – 2026. – №1. – С. 17–21.
8. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. Моисеев, Н.Н. Судьба цивилизации. Путь разума. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 224 с.
10. Халикова, Т.Т. Цифровая грамотность: подготовка учителей к новым вызовам. // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2026. №-1, - С- 239-244.

11. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

ТДУ: 796.41:371+378

ҶАНБАҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ҶАЪОЛИЯТИ ОММАВИИ КАФЕДРАҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

ҶАӢЗЗОДА Ҷаҳонгир Ҷурабек - унвонҷӯи Паҷӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2.
E-mail: jahongir@mail.ru, **тел.:** (+992) 900-12-12-57.

Аннотатсия. Ба андешаи муаллиф, таҳқиқи ҷанбаҳои педагогии ташаккули ҷаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир аҳамияти махсуси илмӣ ва амалӣ дорад. Зеро дар замони ҷаҳонишавӣ ва афзоиши мушкilotи марбут ба саломатии донишҷӯён, зарурати ташкили самараноки ҷаъолияти оммавии варзишӣ ҳамчун омили муҳими ташаккули тарзи ҳаёти солим, баланд бардоштани сатҳи омодагии ҷисмонӣ ва рушди фарҳанги варзишӣ ба миён меояд.

Ҷаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ на танҳо воситаи беҳтар намудани ҳолати ҷисмонии донишҷӯён мебошад, балки ҳамчун ҷузъи муҳими тарбияи ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва раванӣ низ баромад мекунад. Дар ин раванд, истифодаи усулҳои муосири педагогӣ, моделҳои инноватсионӣ ва технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълим ва ҷалби ҷаъолони донишҷӯён ба машғулиятҳои варзишӣ аҳамияти хоса пайдо менамояд.

Ҳамзамон, таҳлили амиқи ин мавзӯ имкон медиҳад, ки роҳҳои тақмили мазмун ва сохтори барномаҳои таълимӣ муайян гардида, сифати ҷаъолияти кафедраҳо баланд бардошта шавад ва муҳити мусоиди варзишию солим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ташаккул ёбад. Инчунин, муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди тарбияи ҷисмонӣ, таъмини ҳамгироии усулҳои анъанавӣ ва инноватсионии таълим, инчунин татбиқи равишҳои шахсиятмехвар ба баланд гардидани сатҳи иштироки донишҷӯён дар ҷаъолияти оммавии варзишӣ мусоидат менамояд.

Илова бар ин, таҳқиқоти мазкур барои асоснок намудани механизмҳои муассири идоракунии ҷаъолияти варзишӣ дар сатҳи муассисаҳои таҳсилоти оӣ, тақмили заминаи моддию техникаӣ ва ҷорӣ намудани низоми мониторингу баҳодиҳии натиҷаҳои ҷаъолияти ҷисмонӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар натиҷа, шароити мусоид барои рушди устувори қобилиятҳои ҷисмонӣ, ташаккули малакаҳои иҷтимоӣ ва тарбияи фарҳанги солими ҳаётии донишҷӯён фароҳам оварда мешавад.

Бо ҳамин тартиб, таҳқиқи ҷанбаҳои педагогии ташаккули ҷаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун як самти муҳимми илмӣ ба тақмили низоми таҳсилот, таҳкими саломатии насли ҷавон ва омода намудани мутахассисони рақобатпазири ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: тарбияи ҷисмонӣ, ҷаъолияти оммавӣ, кафедра, муассисаи таҳсилоти оӣ, ҷанбаҳои педагогӣ, моделҳои педагогӣ, тарзи ҳаёти солим, инноватсия, донишҷӯён, фарҳанги варзишӣ, раванди таълим, салоҳият, саломатӣ, варзиш, технологияҳои педагогӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАФЕДРЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

ФАЙЗЗОДА Джахонгир Джурабек - соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** jahongir@mail.ru, **тел.:** (+992) 900-12-12-57.

Аннотация. По мнению автора, изучение педагогических аспектов формирования массовой активности кафедр физической культуры в высших профессиональных учебных заведениях в современных условиях имеет особое научно-практическое значение. Это обусловлено тем, что в эпоху глобализации и роста проблем, связанных со здоровьем студентов, необходимость эффективной организации массовых спортивных мероприятий становится важным фактором формирования здорового образа жизни, повышения уровня физической подготовки и развития спортивной культуры.

Массовая активность кафедр физической культуры – это не только средство улучшения физического состояния студентов, но и важная составляющая нравственного, социального и психологического воспитания. В этом процессе особое значение имеет использование современных педагогических методов, инновационных моделей и цифровых технологий для повышения эффективности образовательного процесса и активного вовлечения студентов в спортивную деятельность.

В то же время, тщательный анализ данной темы позволит определить пути улучшения содержания и структуры учебных программ, повышения качества деятельности кафедр и создания благоприятной спортивно-оздоровительной среды в высших профессиональных учебных заведениях. Кроме того, определение приоритетных направлений развития физического воспитания, обеспечение интеграции традиционных и инновационных методов обучения, а также внедрение личностно-ориентированных подходов будет способствовать повышению уровня участия студентов в массовых спортивных мероприятиях.

Более того, данное исследование имеет большое значение для обоснования эффективных механизмов управления спортивной деятельностью на уровне высших учебных заведений, совершенствования материально-технической базы и внедрения системы мониторинга и оценки результатов физической активности. В результате будут созданы благоприятные условия для устойчивого развития физических способностей, формирования социальных навыков и воспитания у студентов культуры здорового образа жизни.

Таким образом, изучение педагогических аспектов формирования массовой активности на факультетах физического воспитания как важного научного направления будет способствовать совершенствованию системы образования, укреплению здоровья молодого поколения и подготовке конкурентоспособных специалистов, отвечающих требованиям рынка труда.

Ключевые слова: физическое воспитание, массовые мероприятия, кафедра, высшее учебное заведение, педагогические аспекты, педагогические модели, здоровый образ жизни, инновации, студенты, спортивная культура, образовательный процесс, компетентность, здоровье, спорт, педагогические технологии.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF ORGANIZING PUBLIC ACTIVITIES OF PHYSICAL EDUCATION DEPARTMENTS IN HIGHER VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

FAYZZODA Jahongir Jurabek - Degree Applicant at the Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A. Adkhamov Street. **E-mail:** jahongir@mail.ru, **phone:** (+992) 900-12-12-57.

Annotation. In the author's opinion, the study of the pedagogical aspects of the formation of mass activity of physical education departments in higher professional educational

institutions in modern conditions is of particular scientific and practical importance. Because in the era of globalization and the growth of problems related to the health of students, the need to effectively organize mass sports activities arises as an important factor in the formation of a healthy lifestyle, increasing the level of physical fitness and developing sports culture.

Mass activity of physical education departments is not only a means of improving the physical condition of students, but also acts as an important component of moral, social and psychological education. In this process, the use of modern pedagogical methods, innovative models and digital technologies to increase the effectiveness of the educational process and actively involve students in sports activities is of particular importance.

At the same time, a thorough analysis of this topic will allow us to identify ways to improve the content and structure of educational programs, improve the quality of the departments' activities, and create a favorable sports and healthy environment in higher professional educational institutions. Also, identifying priority areas for the development of physical education, ensuring the integration of traditional and innovative teaching methods, as well as the implementation of personality-oriented approaches, will contribute to increasing the level of student participation in mass sports activities.

In addition, this study is of great importance for substantiating effective mechanisms for managing sports activities at the level of higher educational institutions, improving the material and technical base, and introducing a system for monitoring and evaluating the results of physical activity. As a result, favorable conditions will be created for the sustainable development of physical abilities, the formation of social skills, and the upbringing of a healthy life culture of students.

In this way, the study of the pedagogical aspects of the formation of mass activities of physical education departments as an important scientific direction will contribute to improving the education system, strengthening the health of the younger generation, and preparing competitive specialists who meet the requirements of the labor market.

Keywords: *physical education, mass activities, department, higher education institution, pedagogical aspects, pedagogical models, healthy lifestyle, innovation, students, sports culture, educational process, competence, health, sports, pedagogical technologies.*

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, масъалаи таъмини рушди ҳамаҷонибаи шахсияти донишҷӯён ба яке аз самтҳои афзалиятноки низоми таҳсилоти олий табдил ёфтааст. Имрӯз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ на танҳо вазифадоранд, ки донишҳои назариявӣ ва малакаҳои касбиро интиқол диҳанд, балки ҳамзамон бояд барои ташаккули тарзи ҳаёти солим, қобилияти мутобиқшавӣ ва рақобатпазирии мутахассисони оянда заминаи устувор фароҳам оваранд. Дар ин раванд, нақши кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун сохтори муҳими тарбиявӣ таълимӣ хеле назаррас мебошад.

Фаъолияти оммавии варзишӣ ва ҷисмонӣ, ки тавассути кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ амалӣ карда мешавад, яке аз воситаҳои муассири рушди ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоии донишҷӯён ба ҳисоб меравад. Ин гуна фаъолият на танҳо ба таҳкими саломатӣ мусоидат мекунад, балки дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, ҳисси масъулият, ҳамкорӣ ва худтанзимкунӣ низ таъсири амиқ мерасонад. Ба ин хотир, омӯзиш ва таҳлили ҷанбаҳои педагогии ташаккули фаъолияти оммавии мазкур аҳамияти хоссаи илмӣ ва амалӣ дорад.

Ҷанбаҳои педагогии ин раванд, пеш аз ҳама, бо муайян намудани усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои самараноки ҷалби донишҷӯён ба машғулиятҳои ҷисмонӣ, инчунин ташкили муҳити мусоиди таълимӣ вобаста мебошанд. Ҳамзамон, масъалаи ҳамгирии технологияҳои муосир, усулҳои инноватсионӣ ва равишҳои шахсиятмехвар дар фаъолияти кафедраҳо ба миён омода, сатҳи иштироки донишҷӯёнро баланд бардошта, самаранокии раванди таълиму тарбияро таъмин менамояд.

Бо дарназардошти аҳамияти масъала, таҳқиқи илмӣ ҷанбаҳои педагогии ташаккули фаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ

ҳамчун як самти муҳим ва мубрами илми педагогика баррасӣ мегардад. Натиҷаҳои чунин таҳқиқот метавонанд барои тақмили низоми таълим, баланд бардоштани сифати омодазоеи мутахассисон ва рушди ҷомеаи солим мусоидат намоянд. Пешрафти технология ва рақамикунонии соҳаи маориф боиси камҳаракатии донишҷӯён гашта, ба саломатӣ ва қобилияти кори онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Ба раванди дигар, талабот ба мутахассисони дорои тобоварии ҷисмонӣ ва устувории равонӣ дар бозори меҳнат меафзояд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар зиёде аз муассисаҳои олии касбӣ фаъолияти кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ ҳанӯз ҳам дар доираи дарсҳои анъанавӣ маҳдуд шуда, ҷанбаҳои оммавии беруназсинфӣ ба таври кофӣ истифода намегарданд [1, с.23-27].

Мушкилоти асосии вазъияти имрӯза дар он аст, ки шавқу рағбати донишҷӯён ба машқҳои ҷисмонӣ стандартӣ коҳиш ёфтааст. Ба ин хотир, зарурати илмӣ асоснок кардани фаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ ва ҷустуҷӯи усулҳои нави ҳавасмандгардонӣ ва ташкили ҷорабиниҳои ҷолиби варзишӣ ба миён омадааст. Маҳз, фаъолияти оммавии кафедра дар василаи асосии солимгардонӣ ва тарбияи иҷтимоии ҷавонон имкони мувофиқ дорад.

Дар шароити Тоҷикистони муосир, таҳқиқоти олимоне чун И.С. Абдурасулов ва Абдуллоҷони Ҳамроҳон дарҷ месозанд, ки тарбияи ҷисмонӣ на инки масъалаи саломатӣ, балки омили муҳимми тарбияи ватандӯстӣ ва худшиносии ҷавонон аст. Ин муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки фаъолияти низоми кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои олии касбӣ бо хусусиятҳои миллии тарбия ва ниёзҳои ҷомеаи муосир мутобиқ карда мешаванд [2, с.58-62]. Дар ин замина, зарур аст, ки барномаҳои таълимии фанни тарбияи ҷисмонӣ бо дарназардошти арзишҳои миллӣ, анъанаҳои варзишии халқӣ ва ба талаботи ҷаҳони муосир тақмил дода мешаванд. Инчунин, ҷалби донишҷӯён ба намудҳои гуногуни варзиш, ташкили мусобиқаҳои дохиливу байналмилалӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои машқҳои мунтазам дар баланд бардоштани сатҳи маърифати ҷисмонӣ ва маънавии онҳо нақши муосир гузошта метавонад.

Аз нуқтаи назари олимон, тарбияи ҷисмонӣ на ба рушди қобилиятҳои ҷисмонӣ, балки ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, иродаи қавӣ, ҳисси масъулият ва муҳаббат ба Ватан мусоидат менамояд [3, с.451-453]. Дар ин раванд, малакаи омӯзгорон ва мураббӣён ҳеле муҳим аст, зеро онҳо бо истифода аз усулҳои муосири таълим ва тарбия, дар донишҷӯён ҷаҳонбинии солим ва тарзи ҳаёти фаъолро ташаккул медиҳанд. Ҳамгироии самараноки тарбияи ҷисмонӣ бо дигар самтҳои тарбия, аз ҷумла, тарбияи маънавӣ ва шахрвандӣ, имконият медиҳад, ки насли ҷавони солим, худшинос ва ватандӯст ба камол расад, ки ин яке аз ҳадафҳои муҳимми ҷомеаи муосири Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ҷанбаҳои ташкилӣ ва мазмунӣ, рушди фаъолияти кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ пеш аз ҳама ба тақмили ҷанбаҳои педагогӣ вобастагӣ дошта, яке аз самтҳои муҳими ин истифодаи усулҳои муосири таълим мебошад, ки ба донишҷӯён донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалии худро инкишоф медиҳанд [4, с.600-612]. Омӯзиши интерактивӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва фаъолияти инфиродӣ, самаранокии раванди таълимиро баланд мебардоранд.

Ҷанбаи дигари муҳимми педагогӣ, ин муносибати инфиродӣ ба донишҷӯён мебошад. Ҳар як донишҷӯ дорои сатҳи гуногуни омодагии ҷисмонӣ, шавқу рағбат ва имкониятҳои физиологӣ мебошад. Ба ин асос, омӯзгорон барномаҳои таълимиро бо назардошти фарқиятҳо мутобиқ намуда, ҳар як донишҷӯро ба натиҷаи беҳтарин ноил мегардонанд.

Дар баробари ин, тарбияи арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоӣ тавассути машғулиятҳои ҷисмонӣ аҳамияти калон дорад. Дар чараёни машқҳо донишҷӯён ҷӣ гуна дар гурӯҳ кор кардан ва ба қоидаҳо риоя намуда, рақобати солимиро нигоҳ дошта, ва ба ҳамдигар эҳтиром мегузоранд [5, с.439-450]. Ин ҳама ҷанбаҳо ба ташаккули шахсияти ҳамаҷониба мусоидат мекунанд. Илова ба ин, тақмили ихтисоси омӯзгорон ва рушди касбии онҳо ҷузъи ҷудонашавандаи ҷанбаҳои педагогӣ ба ҳисоб меравад. Иштирок дар семинарҳо, курсҳои бозомӯзӣ ва мубодилаи таҷриба бо ҳамкасбон ба омӯзгорон имконият медиҳад,

ки аз дастовардҳои навини илмӣ - педагогӣ огоҳ бошанд ва онҳоро дар амал татбиқ намоянд.

Чанбаҳои педагогии рушди фаъолияти кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ ба ташкили муҳити таълимии фаъл, дастгирии рушди инфиродӣ ва тарбияи шахсияти солимӯ фаъл равона гардида, дар навбати худ ба пешрафти ҷомеа мусоидат мекунад [6, с.55-60].

Масъалаи мазкур дар таҳқиқоти як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла Каримов С. Ҳ. ва Саидов Н. Ҷ., мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтааст [7, с. 112–115]. Солҳои охир, масъалаҳои педагогии тарбияи ҷисмонӣ дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқони хориҷӣ қарор гирифта, ба таҳияи равандҳои муосири таълим ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти донишҷӯён равона шудаанд.

Таҳқиқотҳои муосир нишон медиҳанд, ки тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун воситаи рушди ҷисмонӣ ва муҳити муҳимми ташаккули шахсият баррасӣ мегардад. Ба андешаи Лара, соҳаи педагогикаи тарбияи ҷисмонӣ дар солҳои охир ба самти инноватсионӣ рушд намуда, истифодаи усулҳои интерактивӣ ва технологияи рақамӣ дар раванди таълим бештар мегардад. Ин раванд ба баланд гардидани фаъолнокии донишҷӯён ва беҳтар шудани натиҷаҳои таълим мусоидат мекунад.

Яке аз чанбаҳои муҳимми педагогӣ, ин донишу малакаи педагогии омӯзгор мебошад. Бакман ва Баркер қайд намудаанд, ки сатҳи баланди омодагии методии омӯзгор дар раванди таълими самаранок мувофиқ ба талаботи замони муосир мебошад [8, с.76-82]. Омӯзгор донишҳои назариявиро бо фаъолияти амалӣ пайваست менамояд. Бо истифодаи аз усулҳои омӯзиши ҳамкорӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дарсро самаранок мегардонад. Бьёрке ва Моен (2020) нишон медиҳанд, ки фаъолияти гурӯҳӣ ва ҳамкорӣ ба рушди малакаҳои иҷтимоӣ, ҳисси масъулият ва иштироки фаъолони донишҷӯён мусоидат мекунад.

Чанбаи дигари муҳим, ин рушди худбаҳодихӣ ва ҳавасмандии донишҷӯён мебошад. Тибқи таҳқиқоти Рубели ва ҳаммуаллифон истифодаи усулҳои педагогии махсус ба баланд шудани эътимоди донишҷӯён ба худ ва иштироки фаъоли онҳо дар машғулиятҳо таъсири мусбат мерасонад. Инчунин, ҳавасмандгардонӣ ва бозхурд дар раванди таълим хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Де Меестер ва ҳаммуаллифон қайд мекунанд, ки пешниҳод намудани имконияти интиҳоб ва додани бозхурди мусбат ба донишҷӯён сатҳи иштироки онҳоро баланд менамояд [9, с.567-584].

Дар баробари ин, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла, дастгоҳҳои мобилӣ, ба сифати таълим таъсири назаррас мерасонад. Ли ва Гао таъкид мекунанд, ки технологияҳои рақамӣ, раванди таълимро ҷолиб ва дастрас мегардонанд.

Тавассути баррасии осори олимони ватанӣ ва хориҷӣ, мақсад муайян намудани дараҷаи коркарди илмӣ масъала, ошкор намудани равандҳои концептуалӣ ва парадигмаҳои мавҷуда, инчунин муайян сохтани ихтилофҳо ва нуқсонҳои мавҷуда дар таҳқиқоти пешина мебошад [10, с.45-47]. Таҳлили муқоисавии адабиёт, ки заминаи назариявӣ методологии таҳқиқот асоснок мегардад, мавқеи муаллиф дар доираи масъалаи баррасишаванда мушаххас карда мешавад.

Асосҳои педагогии ташкили фаъолияти оммавӣ, маҷмӯи принципҳо, қонуниятҳо ва шароити педагогӣ мебошад, ки ташаккули самараноки фаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмониро таъмин менамоянд. Дар ин замина, таваҷҷуҳи махсус ба татбиқи равандҳои муосири педагогӣ, аз ҷумла раванди системавӣ, шахсиятгаро, фаъолиятӣ ва компетентностӣ дода мешавад. Дар ин ҷода нақши муҳити таълимӣ, хусусиятҳои ҳамкорӣ субъектҳои раванди таълим (омӯзгор–донишҷӯ), сохторҳои ташаккули ҳавасмандии дохилӣ ва омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ ҳамчун ҷузъҳои таркибии низомии педагогӣ таҳлил мегарданд [11, с.346-360]. Натиҷаи ин марҳила барои таҳияи модели назариявӣ ташкили фаъолияти оммавӣ мусоидат менамояд.

Омӯзиши шакл ва усулҳои самараноки ҷалби донишҷӯён ба варзиш, ин дар доираи таҳлили илмӣ ва таҷрибавӣ шаклҳои ташкили фаъолияти оммавии варзишӣ, аз қабili

мусобиқаҳои оммавӣ, спартакиадаҳо, маҳфилҳои варзишӣ, барномаҳои солимгардонӣ ва дигар чорабиниҳои фарогир анҷом дода мешавад.

ТАВСИФИ ҶАНБАҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШКИЛИ ҚОРҲОИ ОММАВӢ ДАР КАФЕДРАҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

БАҲШҲО	МАҚСАДИ ПЕДАГОГӢ	УСУЛҲО ВА ВОСИТАҲОИ АМАЛӢ
Усулҳои ҳавасмандгардонӣ	Бедор кардани шавқи ботинии донишҷӯён ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ	- сохтори рейтингӣ (ҳолҳои иловагӣ); - мусобиқаҳои шавқовар (эстафетаҳо); - истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ (майдонҳои варзишӣ)
Нақши мураббӣ омӯзгор	Ташаккули ирода, интизом ва сифатҳои роҳбарӣ	- намунаи шахсии омӯзгор; - супоришҳои инфиродӣ; - таҳлили ҳатогиҳо ва муваффақиятҳо дар гурӯҳ
Ташаккули фарҳанги тарзи ҳаёти солим	Табиқ додани варзиш ба ниёзи ҳамаҷузъи зиндагӣ	- конференсияҳои илмӣ амалӣ; - рӯзҳои саломатӣ; - машваратҳо оид ба ғизои солим ва речай рӯз

Дар баробари ин, усулҳои педагогӣ ҷалби донишҷӯён, аз ҷумла, технологияҳои интерактивӣ, усулҳои ҳавасмандгардонӣ, моделсозии вазъиятҳои рақобатӣ ва татбиқи унсурҳои бозӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Тавассути таҳлили таҷрибаи пешқадами муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқоти амалӣ, роҳҳои баланд бардоштани сатҳи иштироқи фаъолонаи донишҷӯён ва ташаккули ниёз ба машғулиятҳои мунтазами ҷисмонӣ муайян карда мешаванд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии ташкили фаъолияти оммавӣ бо дарназардошти талаботи ҷомеаи муосир ва хусусиятҳои миллии тарбия тақмил дода шуда, инчунин, модели педагогӣ ташаккули фаъолияти оммавӣ пешниҳод гардида, дар он омилҳои асосӣ, аз қабили ҳавасмандгардонии донишҷӯён, муҳити таълимии мусоид, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди ҳамкорӣҳои иҷтимоӣ ба таври муназзам инъикос ёфтаанд. Натиҷаҳои бадастомада барои рушди минбаъдаи назарияи тарбияи ҷисмонӣ ва тақмили фаъолияти амалии кафедраҳо замина мегузоранд.

Таҳияи тавсияҳо ҷиҳати тақмили фаъолияти кафедраҳо дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ, таҳияи тавсияҳои илмӣ - амалӣ оид ба тақмили фаъолияти кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ пешбинӣ мегардад. Тавсияҳои пешниҳодшаванда ба тақмили мазмун ва сохтори барномаҳои таълимӣ, қорӣ намудани технологияҳои инноватсионии педагогӣ, ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълими тарбияи ҷисмонӣ мусоидат менамояд [12, с.28-30]. Тавсияҳои пешниҳодшаванда ба тақмили мазмун ва сохтори барномаҳои таълимӣ, қорӣ намудани технологияҳои инноватсионии педагогӣ, ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълими тарбияи ҷисмонӣ мусоидат менамояд, инчунин ба рушди салоҳиятҳои касбии омӯзгорон, беҳтар гардидани сифати омодагии ҷисмонӣ ва назариявии донишҷӯён, ташаккули тарзи ҳаёти солим ва афзудани сатҳи иштироқи онҳо дар фаъолияти варзишию оммавӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

МОДЕЛҲОИ ПЕДАГОГИИ РАВАНДИ ФАЪОЛИЯТИ ОММАВИИ КАФЕДРАҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Т/Р	НАВЪИ МОДЕЛ	ХУСУСИЯТҲО	МАЗМУН	УСУЛҲОИ ТАТБИҚ	АҲАМИЯТ	НАТИҶАҲОИ ПЕШБИНИШУДА
1	Модели анъанавӣ	Нақши асосии омӯзгор дар раванди таълими марказонидашуда	Стандартҳо ва барномаҳо оид ба машқҳо	Шарҳдиҳӣ, намоиш, тақрор	Нигоҳдории таҷрибаи классикӣ	Интизом ва малакаҳои ибтидоии ҷисмонӣ
2	Модели	Истифодаи	Бозӣҳои	Видеотаҳлил,	Баланд	Фаъолиятнокӣ ва

Т/Р	НАВЪИ МОДЕЛ	ХУСУСИЯТҲО	МАЗМУН	УСУЛҲОИ ТАТБИҚ	АҲАМИЯТ	НАТИҶАҲОИ ПЕШБИНИШУДА
	инноватсионӣ	технология ва усулҳои муосир	динамикӣ, тренингҳои рақамӣ	платформаҳои интерактивӣ	бардоштани малакаҳо	шавқмандӣ
3	Моделҳои шахсиятгаро (инфироӣ)	Ба имконият ва саломатии ҳар донишҷӯ мутобик мешавад	Барномаҳои инфироӣ ва дифференсиалӣ	Тестҳои фитнес, мониторинг	Рушди инфироӣ	Беҳтар шудани ҳолати ҷисмонӣ
4	Моделҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ	Ташаккули арзишҳои иҷтимоӣ ва ҳамкорӣ	Чорабиниҳои ҷисмонӣ ва оммавӣ ва мусобақаҳо	Кор бо гурӯҳ ва лоиҳаҳо	Тарбияи ахлоқ ва ҳамбастагӣ	Рушди малакаҳои иҷтимоӣ
5	Моделҳои компетентӣ	Таваҷҷуҳ ба салоҳиятҳои касбӣ ва амалӣ	Омӯзиши малакаҳои варзишӣ ва методӣ	Вазифаҳои амалӣ, симулятсия	Тайёр кардани мутахассис	Салоҳиятнокии касбӣ
6	Моделҳои интегратсионӣ	Пайвасти фанҳои гуногун	Тарбияи ҷисмонӣ + тиб + психология	Лоиҳаҳои байнифанӣ	Фаҳмиши ҳамҷониба	Рушди ҷаҳонбинии илмӣ
7	Моделҳои солимгардонӣ	Тамаркуз ба саломатӣ ва пешгирӣ	Фитнес, реабилитатсия, машқҳои таботатӣ	Барномаҳои солимгардонӣ	Пешгирии бемориҳо	Тарзи ҳаёти солим
8	Моделҳои рақобатӣ-варзишӣ	Рушди рӯҳияи рақобат ва варзиш	Омодагӣ ба мусобақаҳо	Спарринг, лигаҳо	Баланд бардоштани сатҳи варзиш	Дастовардҳои варзишӣ
9	Моделҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ	Раванди илмӣ ва таҳлили фаъолият	Омӯзиши натиҷаҳои машқҳо	Таҳқиқот, мониторинг	Рушди тафаккури илмӣ	Қобилияти таҳлилӣ

Моделҳои педагогии фаъолияти омавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ системаи мураккаб ва бисёрсамта мебошанд. Истифодаи ҳамроҳшудаи ин омилҳо ба баланд гардидани сифати раванди таълим мусоидат намуда, рушди ҳамҷонибаи ҷисмонӣ ва равонии донишҷӯёнро таъмин мекунад. Ин раванд, дар навбати худ, барои ташаккули тарзи ҳаёти солим ва омода намудани мутахассисони рақобатпазир заминаи устувор фароҳам меорад.

Хулоса, ҷанбаҳои педагогии ташаккули фаъолияти оммавии кафедраҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аҳамияти бузургӣ илмию амалӣ доранд. Таҳлил нишон медиҳад, ки фаъолияти оммавии варзишӣ на воситаи баланд бардоштани сатҳи омодагии ҷисмонии донишҷӯён мебошад, балки ҳамчун омилҳои муҳимми тарбияи шахсият, ташаккули арзишҳои иҷтимоӣ, таҳкими саломатӣ ва рушди тарзи ҳаёти солим мувофиқат мекунад.

Истифодаи усулҳои муосири педагогӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва тақмили мазмуни барномаҳои таълимӣ самаранокии фаъолияти кафедраҳоро тақмил дода, ҷалби донишҷӯёнро ба ҷорабиниҳои варзишӣ бештар мегардонад.

Аз ин лиҳоз, рушди фаъолияти оммавии тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун омилҳои муҳимми баланд бардоштани сифати таълим, беҳтар намудани саломатии донишҷӯён ва ташаккули ҷомеаи солим арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Абдурасулов, И.С. Таъсири педагогии таълими тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои

таҳсилоти олии касбӣ./Мақолаи илмӣ /Паёми ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе - 2020, №1, с.23 – 27.

2. Бьёрке ва Моен. Фаъолияти гурӯҳӣ ва ҳамкориҳои донишҷӯён дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ. /Journal of Sports Education/ - 2020, с. 58 – 62.

3. Бакман, Э., Баркер Д. Бознигарии донишҳои мазмуну педагогии омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ. – маҷаллаи Physical Education and Sport Pedagogy.- 2020. – саҳ. 451–463.

4. Де Меестер А., Ван Дуйсе Ф., Аэлтерман Н. ва дигарон. Таъсири ҳавасмандгардонии интиҳоб ва бозхурд (feedback) дар тарбияи ҷисмонӣ. – маҷаллаи /Physical Education and Sport Pedagogy/ - 2020. – саҳ. 439–450.

5. Каримов, С. Ҳ. Асосҳои педагогии тарбияи ҷисмонӣ дар донишгоҳҳо. /Мақолаи илмӣ /Паёми ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе – 2020, №3, с. 112 – 115.

6. Лара, М. Рушди педагогикаи тарбияи ҷисмонӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ. /European Journal of Physical Education/, Vol. 2023, с. 35, 76 – 82.

7. Ли, Ч. Э., Гао З. Технологияҳои мобилӣ дар тарбияи ҷисмонӣ. – маҷаллаи Physical Education and Sport Pedagogy, 2020. – саҳ. 567–584.

8. Мирзоев, А. М. Ташкили фаъолияти оммавии варзишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олий. /Мақолаи илмӣ /Паёми ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе – 2018, саҳ. 45 – 47.

9. Рубели, Б., Освалд, Э., Концелманн, А. ва дигарон. Баланд бардоштани худбаҳодиҳии хонандагон дар тарбияи ҷисмонӣ. – маҷаллаи /Physical Education and Sport Pedagogy/ - 2020. – саҳ. 346–360.

10. Саидов, Н. Ч. Роҳҳои баланд бардоштани фаъолнокии донишҷӯён дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ. /Мақолаи илмӣ /Паёми ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе – 2019, №2, с. 28 – 30.

11. Ҳамроҳон, А., Абдуллоҷон, Ҳ. Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун омили тарбияи ватандӯстӣ дар донишгоҳҳо. /Мақолаи илмӣ /Паёми ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе – 2021, №3, с. 55 – 58.

ОМИЛҲОИ ПЕШГИРИИ БА ГУРҶҲОИ ИФРОТГАРОЙ ГАРАВИДАНИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН

ДАВЛАТШОЕВ Изатullo – ходими калони илмӣи Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов 11/2. **E-mail:** izatullo45@mail.ru, **тел.:** (+992) 90-222-44-97

Аннотатсия. Тули солиёни охир мо шохиди чандин ҳодисаҳои нохуши низоъ, муҳолифати байни мактабӣ ва ҷиноятсодиркунии наврасону навҷавонон гардидем, ки ҳамагонро ба ташвишу нигарониҳои раванди таълиму тарбия оварда расониданд. Иштирокчиёни чунин падидаҳои номатлубро, ки такрор ба такрор ба вуқӯ мепайвастанд, мо омӯзгорону методистон, мутахассисону олимони ва коршиносону кормандони соҳаи маориф дар тамоми ҳуҷҷатҳои мактабӣ ва самтҳои васоити ахбори омма «душвортарбия» ва ё бо ном «хонандагони тарбияшон душвор» меномидем, ки дер боз аз давраи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ айнан аз ифодаи забони русии «трудновоспитуемые дети» ба забони тоҷикӣ гузаронида шуда буд.

Ҳарчанд, ки вобаста ба тадбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ва Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» доир ба пешгирии ҷиноятсодиркунии хонандагони тарбияшон душвор конфронсу семинарҳо ва мизҳои муаввар ташкил кардем; мақолоту дастурҳои методӣ ва рисолаҳои илмӣ ба таърифи расонидем; бо дастгирии ҳукуматҳои шаҳру ноҳияҳо ва шӯъбаҳои корҳои дохилӣ кормандони ҳифзи ҳуқуқро ба воҳидҳои мактабӣ ва падару модарон ҷалб намудем ва дигар тадбирҳои назоратӣ фарогирии хонандагонро ба таҳсил ба иҷро расонида бошем ҳам, то ҳанӯз дар ғӯшаи канорҳои шаҳру ноҳияҳои марказӣ чунин падидаҳои номатлуби қонуншиканиҳо ҷой доранд. Бинобар ҳамин *саркаш, қачрафтор ё наврасону навҷавонони*

дорои эҳтиёҷоти махсуси таҳсилотӣ номгузорӣ кардани чунин хонадагон беҳтару хубтар мебуд. Дар дохили мактаби махсуси ҷумҳуриявӣ “душвортарбия” гуфтанамон ба мантиқ мувофиқ мебуд. Мушоҳидаҳо ва ҳамкориҳо бо таълимгоҳи махсуси ҷумҳуриявӣ чунин тадбири номгузориро тасдиқ ва тарафдорӣ мекунанд.

Калидвожаҳо: маърифати ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, таълиму тарбия, наврасон ва ҷавонон, пешгирии ифротгароӣ, терроризм, фанатизм, ҳамкориҳои мактаб ва оила, масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак, тарбияи шахрвандӣ, ҳудудиносии миллӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ.

ФАКТОРЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПЕРЕХОДА МОЛОДЕЖИ В ЭКСТРЕМИСТСКИЕ ГРУППИРОВКИ

ДАВЛАТШОЕВ Изатулло - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов 11/2. **E-mail:** izatullo45@mail.ru, **тел.:** (+992) 90-222-44-97

Аннотация. В последние годы мы стали свидетелями ряда негативных явлений, связанных с конфликтами среди школьников, противоправным поведением и правонарушениями несовершеннолетних, что вызывает серьёзную обеспокоенность состоянием учебно-воспитательного процесса. Участников подобных явлений в педагогической практике традиционно называют «трудновоспитуемыми детьми» или «учащимися с трудным поведением». Данный термин был заимствован из советской педагогической литературы и представляет собой перевод русского выражения «трудновоспитуемые дети».

Несмотря на реализацию положений Закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» и Закона Республики Таджикистан «Об ответственности за обучение и воспитание ребёнка», проведение конференций, семинаров, круглых столов, публикацию научных и методических материалов, а также организацию профилактических мероприятий с участием правоохранительных органов, проблема правонарушений среди отдельных категорий учащихся продолжает сохранять свою актуальность.

В статье обосновывается необходимость пересмотра традиционной терминологии в отношении данной категории обучающихся. Автор приходит к выводу, что более корректным является использование понятий «*учащиеся с особыми образовательными потребностями*», «*подростки с отклоняющимся поведением*» или «*несовершеннолетние, нуждающиеся в особой педагогической поддержке*». Термин «трудновоспитуемые» целесообразно использовать преимущественно в отношении воспитанников специальных образовательных учреждений соответствующего профиля. Сделанный вывод подтверждается результатами наблюдений и сотрудничества со специальным республиканским образовательным учреждением.

Ключевые слова: правовое просвещение, правовое воспитание, обучение и воспитание, подростки и молодежь, профилактика экстремизма, терроризм, религиозный фанатизм, взаимодействие школы и семьи, ответственность за обучение и воспитание ребенка, гражданское воспитание, национальное самосознание, правовая культура.

FACTORS PREVENTING YOUTH FROM JOINING EXTREMIST GROUPS

IZATULLO Davlatshoev - senior Research Fellow, Abdurahman Jami Institute for Education Development, Academy of Education of Tajikistan. 11/2 A. Adhamov Street, Dushanbe, **E-mail:** izatullo45@mail.ru, **tel.:** (+992) 90-222-44-97

Annotation. In recent years, society has witnessed a number of negative phenomena related to conflicts among schoolchildren, juvenile delinquency, and other forms of antisocial behavior, which have raised serious concerns about the effectiveness of the educational process. Traditionally, participants in such situations have been referred to as “difficult-to-educate children” or “students with behavioral difficulties.” This term originated in Soviet pedagogical practice and was adopted from the Russian expression “trudnovospituemye deti” (“difficult-to-educate children”).

Despite the implementation of the Laws of the Republic of Tajikistan “On the Responsibility of Parents for the Education and Upbringing of Children” and “On Responsibility for the Education and Upbringing of a Child,” as well as numerous conferences, seminars, round tables, scientific publications, methodological guidelines, and preventive measures involving law-enforcement agencies, the problem of juvenile misconduct remains relevant. The article substantiates the need to reconsider the traditional terminology used for this category of learners. The author argues that terms such as “students with special educational needs,” “adolescents with behavioral challenges,” or “learners requiring special pedagogical support” are more appropriate and humane. The term “difficult-to-educate children” should be applied primarily to students of specialized correctional institutions. This conclusion is supported by observations and practical cooperation with a specialized republican educational institution.

Keywords: legal education, legal awareness, teaching and upbringing, adolescents and youth, prevention of extremism, terrorism, religious fanaticism, school-family cooperation, responsibility for child upbringing and education, civic education, national identity, legal culture.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1994 халқи тоҷик таҳти роҳбарии Сарвари давлат – Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тасдиқшудааст, эълон гардидани соли маърифати ҳуқуқӣ гувоҳи қадамҳои устувори миллати тоҷик баҳри созмони ҷомеаи демократӣ, яқпорчагии кишвари азизамон Тоҷикистон махсуб меёбад.

Эълон гардидани соли маърифати ҳуқуқӣ ва солгарди ҳуччати тақдирсоз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии ногустанӣ дорад. Зеро он таъминкунандаи асосии ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд, ташкилоту муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар таълиму тарбияи хонандагон, баҳусу наврасону навҷавонони тарбияшон душвор раванди муттасили таълиму тарбия муқаррар гардидаанд.

Чи хеле ки ба ҳамагон маълум аст, дар мамлакатҳои мамлакатҳои Сурия, Ироқ, Афғонистон, Покистон, Судон, Фаластин, Яман, Нигерия ва дигар кишварҳои шарқи мусулмонӣ зухуроти номатлуби ифротгарой, манфиатҷӯӣ, ки шаклҳои манфури террористӣ махсуб меёбанд, то хануз идома доранд. Бо ҳар хилаю найранги харидуфурӯши одамрабӣ ба гурӯҳҳои бадхоҳи ба ном “давлати исломӣ” кӯдакону ҷавонро аз бетачрибагӣ ба фанатизми исломӣ фирефта намуда, онҳоро ба гирдоби ҷанги бемаънию куштори бераҳмонаи одамони бегуноҳ мекашанд. Бо сабабҳои то ханӯз ҷой доштани хурофотпарастӣ ва дунёбегорӣ дар ғӯшаю канорҳои Ватани маҳбуби мо низ ҳам душманони дохилӣ ва ҳам хоинони хориҷӣ кӯдакону ҷавонро ба гурӯҳҳои террористӣ шомил гардонид, аз пайи манфиатҷӯӣҳои хеш ба ҳар дару девор мисли кажум неш мезананд. Аз ин ҷост, ки чунин падидаи номатлуб ба раванди тадбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” ҳалал ворид сохта, дар бисёре аз маърақаҳои азодорӣ, тӯю дигар маросимҳои анъанавӣ ҷараёни ҳамкориҳои педагогии мактабу донишгоҳҳо бо оила ва аҳли ҷомеа коста мегардонанд. Ба ҳеҷ кас пинҳон нест, ки андешаҳои иғвогаронаю худнамоиҳои ифротгарой ва экстремистӣ, таъсири манфии маҳсуми маҳсумбачаҳо, эшону эшонбачаҳо ва халифабонуҳо (шайху авлиётарошиҳо, фолбинҳо ва дигар таблиғоти

беасоси реаксионии зидди олимону рӯшанфикрон, ходимони давлатию ҷамъиятӣ ва дигар табақаҳои маорифпарвари фарҳангию тиббӣ равона кардашуда, таблиғоти бардурӯғу бофтаҳои воҳимаангези дунёбездорӣ, охирзамонӣ, қиёматпарастӣ ва пессимистӣ (рӯҳафтодагӣ, куҳнапарастӣ) нисбати ҳодисаҳои табиӣ, илму техника ва ҷоинот ба идомаи таҳсили ҳонандагони муассисаҳои таълимӣ, баҳусус толибагон таъсири манфӣ мерасонанд.

Қобили қайд аст, ки ҳанӯз ҳам ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноӣ кашидани ҷарима бастанӣ ашхоси манфиатҷӯю иғвоангезанда ҳангоми идҳои Рамазон, Қурбон, маросимҳои азодорӣ ва дигар тӯю маърақаҳои бодабада, маҳкум намудани ғош кардани қоида ва қонуншиканиҳо, зоҳирпарастони зерӣ ниқоби “давлати исломӣ” панаҳбурда то ҳанӯз ба мушоҳида мерасанд.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамагонро вазифадор намудааст, ки ҳар ҷи бештар мақоми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”-ро баланд бардошта, тибқи тадбиқи ислоҳоти соҳаи маориф дар доираи талаботи замони муосир ва ба ҳаёт тадбиқ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҷораҳои таъҷилӣ андешида мешаванд. Президенти муҳтарам омӯзгоронро дар меҳвари соҳаи маориф қарор дода, сатҳу сифати дониши шогирдонро аз таҷрибаю маҳорати устодони баркамол қаламдод намудааст ва натиҷаи дилхоҳи таълиму тарбияро бо истифода аз усулҳои замонавии таълим вобаста доништааст.

Бинобар он барои бартараф намудани мушкилоти бамӣномада омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ ва донишгоҳҳои кишварро мебояд, ки дар машваратҳои умумимақтабӣ ва синфӣю аудитории ҳонандагону донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва донишгоҳҳо тавассути дастгирию кӯмаки методӣ Кумитаи падару модарон ва АВО (Ассотсиатсияи волидону омӯзгорон) бо истифода аз технологияи муосири таълиму тарбия ҷорабиниҳои фаҳмондадиҳӣ ташкил намоянд;

- дар ҳаёт тадбиқ намудани ҳадафи ҷаҳоруми саноатикунони босуръати деҳоти кишвар илова ба се ҳадафи стратегӣ рушди кишвар, яъне таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадан аз ғумбасти коммуникатсионӣ, расидан ба истиклолияти энергетикӣ, ки дар алоқамандӣ бо раванди таълиму тарбияи мактабӣ ва донишҷӯён мутобик қардан мебошанд, бешубҳа муҳим арзёбӣ мегардад;

- дар маҷлиси падару модарон ошкор ва ғош намудани таъсири нобаҳангоми рӯҳонӣ мутаассиб ва фанатизми исломгарой, пешгирии падидаҳои номатлуби паҳннамоии андешаҳои иғвогаронаи баохиррасии дунё, ҳар гуна бофтаҳои ҳаёлии псемистӣ, таблиғоти беасоси реаксионии зидди олимону рӯшанфикрон, ходимони давлатию ҷамъиятӣ ва дигар табақаҳои маорифпарвари фарҳангию тиббӣ саривақтӣ мебошанд;

- ғош намудани таблиғоти бардурӯғу бофтаҳои воҳимаангези дунёбездорӣ, охирзамонӣ ва қиёматпарастӣ доир ба ҳодисаҳои табиӣ, илму техника ва ҷоинот беасос буда, наврасону ҷавононро ба ғирдобӣ рӯҳафтодагӣ ва бесаводӣ кашидан асту вассалом;

- пешгирии ҳар гуна падидаҳои номатлуби фирефташавии наврасону навҷавонон, духтарони хатмқарда ва хатмқунандагони синфи 9 ба ифродгарой, фанатизми исломиӣ ба ном “давлати исломӣ” дар ҷараёни маросимҳои динӣ ва маърақаҳои фарҳангию сиёсӣ муҳим буда, бо иштироки аҳли маорифи кишвар ва донишмандони маъруфи дини мубини ислом ниқоб аз рӯю вучуди хурофотпарастон қандан аст;

- тарзи ҳаёти солими кӯдакону наврасони болаёқатро дастгирӣ ва дар муқоиса бо ҷавонону кӯдакони оворағард ва тундгаро намуна нишон додан, дастовардҳои ихтироқорӣ ва эҷодиёту кашфиётҳои илмию техникии онҳоро маблағгузорӣ намудан танҳо ба манфиати раванди таълиму тарбияи насли наврас мебуд, ки ҷунин тадбир вазифаи мо омӯзгорону устодон, рушанфикрон ва маорифчиёни кишвари соҳибистиклол мебошад;

- ба истифода додани синфхонаҳои иловагӣ ва таҷҳизоти таълимии варзишӣ, устохонаҳо ва сеҳҳои дӯзандагӣ дар деҳоти дурдасти кишвар баҳри нигоҳдории давомоти минбаъдаи толибагон ва ба ҳунарҳои мардумӣ ҷалб намудани хатмкардаҳои синфи 9 мусоидат мекунад;

- ҷоннок намудани мақоми худидораи Созмони талабагӣ ва Шӯрои духтарон бо сарпарастии Шӯрои навтаъсиси занон бешубҳа ба ғаёлгардонии мақомоти худидораи талабагӣ мусоидат мекунад;

- ташкил намудани семинару конференсҳо ва мизҳои мудаввар доир ба ҷалби хатмкардаҳо ба истеҳсолот, таъминоти ҷойи корӣ барои онҳо, ба таъмини идомаи таҳсил дар коллеҷу омӯзишгоҳҳо ва макотиби олӣ оварда мерасонанд;

- бо мутахассисони соҳаи психология таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ғаёлияти роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ ва кори роҳбарони синфҳоро ҷоннок мекунад;

- ташкили лабораторияҳои табию риёзӣ, физика, химия, биология ва бо таҷҳизоти техникӣ таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шарти зарурӣ ва омили асосии пешгирии қонуншиканиҳои наврасону ҷавонон мебошад;

- мувофиқи машварату маслиҳати мутахассисони илмҳои педагогика ва психология пешгирии хушунат дар оилаҳои рӯ ба таназзуловардани шартҳои зарурии ба гуруҳҳои ифротгапрой фирефта нагардидани нарасону навҷавонон аст.

Дар раванди бонизомии технологияи муосири коммуникатсионӣ ташкили конференсу семинарҳо, маҳфилу мизҳои мудаввар падидаҳои мувофиқанд, ки аз баҳсу талошҳо ва пешниҳоди ишторокчиёни чунин чорабиниҳои амалӣ тавсияю гузоришҳо, дастурҳои навин ва дигар натиҷагирҳои самаранок рӯи кор меоянд ва ба тадбиқи сифати ислоҳоти соҳаи маориф мусоидат мекунад.

Танҳо дар сурати ҳамбастагӣ, ягонагӣ ва таҳкиму рушди ҳамкорӣҳои педагогии мактаб, оила ва аҳли ҷомеа дар доираи Ваҳдати миллӣ бо боварии том метавон гуфт, ки дар замони гузариш ба низоми таҳсилоти 12 - сола тамоми мушкилоти бамиеномада ҳаллу ҷалб хоҳанд гардид. Он гоҳ камолоти ахлоқию маънавии насли наврас, худшиносию ифтихори ватандорӣ кӯдакону ҷавонон дар сатҳи тадбиқи ислоҳоти соҳаи маориф ва қонунҳои амалкунандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир аст.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон, М.Х. Инъикоси арзишҳои ахлоқӣ ва инсондӯстӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ / М.Х. Абдурахмон, Б. Муҳиддинзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ. – 2026. – № 1(27). – С. 50-54. – EDN FIPLJN.

2. Давлатшоев, И. Ҳамкории мактабу оила ва бартараф намудани мушкилоти аз мактабҳои таҳсилоти умумӣ дур мондани хонандагон. Дар маҷмӯаи илмӣ «Нақши ҳамкорӣҳои педагогӣ дар камолоти ахлоқию маънавии кӯдакону наврасон». Мухаррир В. Абдулазизов.- Душанбе, 2012.- С. 17-24.

3. Давлатшоев, И., Каримов, Қ., Амонов, Н., ва диг. Дастурамали пешгирии қонунвайронкунӣ ва костаҳои ахлоқӣ наврасону ҷавонон//Мухаррири масъул И. Давлатшоев.- Душанбе: Сифат, 2014.- 36 с.

4. Давлатшоев, И., Аҳмадова, Ф. Тарбияи ватандӯстии хонандагон.-Душанбе : Сифат,2024.- 132 с.

5. Каримова, И., Шарифзода, Ф., Сулаймонӣ, С. Хонаводаи солим/Зери назари академик М. Лутфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 220 с.

6. Маликисломов, Н. Некбин будан моро ба накуиҳо хоҳад бурд/Минбари халқ, № 25, 17 июни соли 2020.

7. Раҳимзода, Х., Бобокалон, Ғ. М. Маърифати оиладорӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 10.-Душанбе, 2024.-316 с.

8. Шарифзода, Ф., Каримова, Х., Сулаймонӣ, С. Пешгирии хушунат дар хонавода ва мактаб//Дастури методию илмӣ барои кормандони соҳаи маориф.- Душанбе: Ирфон, 2015.- 128 с.

НАҚШИ ТАҲСИЛОТИ ИЛОВАГӢ ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГӢ ВА АХЛОҚИ ЭКОЛОГӢ ДАР МИЁНИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ

ИМАТЗОДА Лутфия Маҳмадулло – доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мудири шуъбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** imatoval@mail.ru, **тел.:** (+ 992) 555 333 121

ДАВЛАТЗОДА Муясара Шариф – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** davlatzodam81@mail.ru, **тел.:** (+ 992) 980 797 070

Аннотатсия. Дар мақола нақш ва аҳамияти таҳсилоти иловагӣ дар ташаккули фарҳанги экологӣ ва ахлоқи экологӣ миёни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Муаллиф мафҳумҳои «фарҳанги экологӣ» ва «ахлоқи экологӣ»-ро ба таври назариявӣ асоснок намуда, имкониятҳои педагогии таҳсилоти иловагӣ дар рушди шуури экологӣ, ҳисси масъулият ва рафтори ҳифзкунандаи табиатро нишон медиҳад. Шаклҳо ва усулҳои муассири қор, аз ҷумла маҳфилҳои экологӣ, лоиҳаҳои амалӣ, экспедитсияҳои саҳроӣ, чорабиниҳои ҷамъиятӣ ва тарғиби тарзи ҳаёти устувор мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар поёни мақола роҳҳои такмили фаъолияти экологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ пешниҳод шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: таҳсилоти иловагӣ, фарҳанги экологӣ, ахлоқи экологӣ, шуури экологӣ, тарбия, муҳити зист, фаъолияти амалӣ.

РОЛЬ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭТИКИ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

ИМАТЗОДА Лутфия Маҳмадулло – доктор педагогических наук, профессор, заведующий отделом педагогики, психологии и методики преподавания Института развития образования им. Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** imatoval@mail.ru, **тел.:** (+ 992) 555 333 121

ДАВЛАТЗОДА Муясара Шариф – соискатель Института развития образования им. Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** davlatzodam81@mail.ru, **тел.:** (+ 992) 980 797 070

Аннотация. В статье рассматривается роль дополнительного образования в формировании экологической культуры и экологической ответственности среди учащихся общеобразовательных учреждений.

Автор теоретически обосновывает понятия «экологическая культура» и «экологическая этика», раскрывает педагогические возможности дополнительного образования в развитии экологического сознания, гражданской позиции и практико-ориентированных навыков по защите окружающей среды. Определены эффективные

формы и методы работы: экологические клубы, проектная деятельность, выездные экспедиции, акции и социально значимые инициативы.

В заключение предлагаются пути совершенствования экологического воспитания в системе дополнительного образования.

Ключевые слова: дополнительное образование, экологическая культура, экологическая этика, экологическое сознание, воспитание, окружающая среда, практическая деятельность.

THE ROLE OF ADDITIONAL EDUCATION IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AND ECOLOGICAL ETHICS OF STUDENTS OF GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

IMATZODA Lutfiya Makhmadullo – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods of the Institute for Education Development named after Abdurakhman Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamova, 11/2. **E-mail:** imatoval@mail.ru, **phone:** (+ 992) 555 333 121

DAVLATZODA Muyasara Sharif – applicant at the Institute for Educational Development named after Abdurakhman Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamova, 11/2. **E-mail:** davlatzodam81@mail.ru, **phone:** (+ 992) 980 797 070

Abstract. The article analyzes the role and importance of supplementary education in fostering ecological culture and environmental ethics among students of general education institutions.

The author provides a theoretical interpretation of the concepts of “ecological culture” and “ecological ethics,” highlighting the pedagogical potential of supplementary education in developing environmental awareness, social responsibility, and practical skills necessary for environmental protection. Effective forms and methods of environmental education, such as eco-clubs, project-based learning, field expeditions, community campaigns, and sustainable lifestyle promotion are discussed.

The article concludes with recommendations for improving environmental education within the supplementary education system.

Keywords: supplementary education, ecological culture, environmental ethics, environmental awareness, education, environment, practical activity.

Дар марҳилаи рушди муосир масъалаи ҳифзи муҳити зист на танҳо масъалаи илмӣ, балки масъалаи тарзи ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии инсоният гардидааст. Ҳарчи бештар табиат зери таъсири ғайолияти инсонӣ қарор гирифта, бухрони экологӣ ба мушкилоти глобалӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, ташаккули муносибати масъули инсон бо муҳити атроф аз синни мактабӣ аҳамияти хоса дорад. Системаи таҳсилоти иловагӣ дар ин раванд ҳамчун муҳити тарбиявӣ ва иҷтимоӣ-нагинуи таъсиррасон нақши муҳим бозида метавонад, зеро он имконият медиҳад, ки донишҷӯён ҷаҳони табиатро на танҳо дар сатҳи назариявӣ, балки дар сатҳи таҷрибавӣ дарк намоянд.

Дар шароити муносибати шадиди манфиатҳои геополитикӣ, афзоиши аҳоли ва истифодаи афзояндаи захираҳои табиӣ масъалаи ҳифзи муҳити зист ба яке аз масъалаҳои глобалии инсоният табдил ёфтааст. Президенти муҳтарами кишвар Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид менамоянд, ки “...Масъалаи тағйирёбии глобалии иқлим ва зарурати талошҳои муштарак барои рафъи оқибатҳои он ҳамчун мушкилоти ҷиддии замони муосир мавриди таваҷҷуҳи хоси кишвари мо қарор гирифтааст.”[8,с.12] Ташаккули муносибати дуруст ва масъули инсон нисбат ба табиат аз давраи кӯдакӣ оғоз меёбад. Бинобар ин, муассисаҳои таълимӣ, бахусус системаи таҳсилоти иловагӣ, метавонанд дар ташаккули фарҳанги экологӣ ва ахлоқи экологӣ нақши муҳим бозанд.

Таҳсилоти иловагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ҳамчун шакли иловагӣ барои рушди қобилиятҳо ва истеъдодҳои хонандагон, балки ҳамчун муҳити тарбиявӣ ва иҷтимоисозӣ амал мекунад. Яке аз самтҳои муҳимтарини он — баланд бардоштани огоҳии экологӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии устувор нисбат ба табиат мебошад.

Имрӯз, тамоми инсоният бояд барои ҳалли мушкилоти экологӣ роҳҳои мушаххаси ҳалро пешниҳод намояд. “...Мо нақши пешвоёни Эътилофро дар пешбурди рӯзномаи ҳамгироишудаи масъалаҳои обу иқлим муҳим арзёбӣ менамоем. Нақшаи амали пешвоён дар ин раванд саҳми муносиби худро хоҳад гузошт. Бо истифода аз фурсат, мо бори дигар омодагии худро барои татбиқи Нақшаи мазкур ва пешбурди рӯзномаи ҳамроҳшудаи об ва иқлим дар ҳама сатҳҳо ибраз менамоем...” [8,с.8]

Дар замони муосир, назди илму маориф мақсади таҳлили имкониятҳо ва нақши таҳсилоти иловагӣ дар ташаккули фарҳанги экологӣ ва ахлоқи экологӣ дар миёни хонандагонро ҳамчун масъалаи актуалӣ ва ҷолиб дарк менамоянд. Албатта муносибатҳо ба ҳалли ин масъалаҳо аз ҷониби олимону мутахассисон вазифагузорӣ шудааст. Пеш аз ҳама зарур аст, шарҳи моҳияти мафҳумҳои «фарҳанги экологӣ» ва «ахлоқи экологӣ» баррасӣ шаванд. [6,с.52] Муайян кардани нақши педагогии таҳсилоти иловагӣ дар ташаккули муносибатҳои экологӣ бояд васеътар таҳлил шуда, пешниҳод намудани шаклҳо ва усулҳои муассири кор дар ин самт ҷоннок карда шаванд.

Ҳангоми шарҳи мафҳумҳои «фарҳанги экологӣ» ва «ахлоқи экологӣ» олимони дар як ақидаанд. Фарҳанги экологӣ маҷмӯи дониш, арзишҳо, ҷаҳонбинӣ ва малакаҳои инсон нисбат ба табиат мебошад, ки рафтори масъулиятнокро дар муносибат бо муҳити зист таъмин мекунад.

Ахлоқи экологӣ бошад, низомии меъёрҳо ва меъёри рафторест, ки инсонро ба ҳифз ва эҳтироми захираҳои табиӣ ҳидоят мекунад.

Дар шароити Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳоли дар муҳити табиӣ зиндагӣ мекунад ва иқтисод вобаста ба захираҳои табиӣ аст, ташаккули ҷунин фарҳанг ва ахлоқ аҳамияти хоса дорад.

Олими намоёни тоҷикистонӣ Мирзоев С.М. дар рисолаи илмӣ худ дар мавзӯи “Таҳсилоти иловагии кудакон ҳамчун роҳи ташаккули асосҳои фарҳанги этникӣ (дар асоси материалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон)” [5], дар бораи мафҳуми “таҳсилоти иловагии томактабӣ” менависад, ки “Дар таҳқиқоти солҳои охир мафҳуми «таҳсилоти иловагии томактабӣ» низ ба назар мерасад (И.В. Буркина, Н.А. Морозова, М.А. Солопова ва дигарон). Масалан, И.В. Буркина масъалаи ташаккули фарҳанги экологӣ дар кудаконро дар доираи таҳсилоти иловагии муассисаи томактабӣ меомӯзад. Дар қори М.А. Солопова масъалаи оmodасозии мутахассисони оянда ба фаъолияти касбӣ бо кудакони синни томактабиро дар шароити муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ таҳлил мекунад” [5,7].

Дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳими фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ рушди ойнаи экологӣ ва масъулияти фарҳангӣ нисбат ба табиат ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ин навъи таҳсилот барои хонанда шароит фароҳам оварда мешавад, то ки ӯ табиатро на ҳамчун муҳити берунӣ худ, балки ҳамчун арзиши шахсӣ ва ҷузъи тарзи зиндагии инсон дарк намояд. Дар доираи барномаҳои иловагӣ (эколого-биологӣ, туристӣ-кишваршиносӣ, табиатшиносӣ) муносибати эҳтиромона ба табиат тадриҷан ба рафтори доимӣ табдил меёбад. Е.В. Колесова дар таҳқиқоти худ таъкид менамояд, ки таҳсилоти иловагии экологӣ масъалаи ташаккули муносибати арзишманд нисбат ба табиатро на танҳо тавассути дониш, балки тавассути таҷрибаи мустақим ҳал мекунад. Ба гуфтаи ӯ: “Фарҳанги экологӣ дар хонанда он вақт ташаккул меёбад, ки ҳуди ӯ иштирокчии раванди мушоҳида, таҳқиқ ва тағйирдиҳии муҳити табиӣ гардад.” [3,6] Ин андеша ба таври равшан нишон медиҳад, ки асоси тарбияи экологии хонанда амал, таҷриба ва иштироки фаъол дар ҳифзи муҳити зист мебошад.

Бар асоси ин, дар Тоҷикистон марказҳо, маҳфилҳо ва кружокҳои синфи натуралистӣ, эколого-биологӣ ва туристӣ дар ташкилотҳои таҳсилоти иловагӣ имконият медиҳанд, ки хонанда бо табиат «аз наздик» робита дошта бошад:

— иштирок дар экспедицияҳо ва сайру саёҳатҳо;

- ниҳолшинонӣ ва ободонии муҳит;
- мушоҳида ва таҷрибаҳои илмӣ дар пойгоҳҳои мактабӣ;
- ҳифзи мероси табиӣ ва фарҳангӣ.

Ин фаъолияти амалии экологӣ на танҳо дониши назариявиро ғанӣ мегардонад, балки ҷаҳонбинии фарҳангӣ-ахлоқии хонандаро низ ташаккул медиҳад. [9,54]

Ҳамин тавр, таҳсилоти иловагӣ воситаи муассир ва устувор барои ҳамгироии тарбияи экологӣ ва фарҳанги миллӣ мегардад, зеро муносибати эҳтиромона ба табиат дар фарҳанги тоҷикӣ аз қадим ҷойгоҳ доштааст.

Таҳсилоти иловагии экологӣ-биологӣ ба рушди тавачҷуҳи хонандагон нисбат ба омӯзиш ва ҳифзи табиат, биология, ҷуғрофия, экология ва дигар илмҳои марбут ба Замин равона шудааст. Ин самт на танҳо шакли омӯзиши экологӣ, балки зинаи аввалини омодагии пешаи эколог шуданро низ дар бар мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ин намуди таҳсилотро марказҳо ва маҳфилҳои табиатшиносони ҷавон, марказҳои таҳқиқоти биологӣ ва экологии назди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва марказҳои корҳои беруназсинфӣ ташкил медиҳанд.

Шаклҳои афзалиятноки фаъолияти омӯзишӣ — ташкили маҳфилҳо, экскурсияҳои омӯзишӣ ба табиат, корҳои саҳроӣ ва экспедитсионӣ, фаъолияти омӯзишӣ дар қитъаҳои таҷрибавӣ ва озмоишгоҳҳои мактабӣ ба ҳисоб мераванд. Таҳқиқоти омӯзишӣ бо ҷалби хонандагон ба лоиҳаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, озмунҳо ва конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, инчунин ба иҷрои таҳқиқоти мустақилона дар муҳити зисти худ равона карда шудааст. [6,83]

Яке аз самтҳои муҳими таҳсилоти иловагии кӯдакон — рушди туризми кӯдакона ва донишҳои мардумшиносӣ (кишваршиносӣ) мебошад. Дар Тоҷикистон ин самт ба омӯзиши таърих, фарҳанг, анъанаҳои миллӣ, ҳунароҳои мардумӣ, инчунин омӯзиши муҳити табиӣ ва географӣ вобаста аст. Сайёҳатҳои таълимӣ ва экскурсияҳо ба минтақаҳои таърихӣ ва табиӣ ба кӯдакон имкон медиҳанд, ки Ватанро амиқтар шиносанд, ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ дар онҳо тақвият ёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2023 то 2025 фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар самти рушди фарҳанги экологӣ босуръат тавсеа ёфтааст. Аз ҷумла, дар соли 2023 дар кишвар 152 маҳфили равияи экологӣ бо ҷалби 4007 нафар таълимгирандагон фаъолият дошта, дар соли 2024 шумораи онҳо ба 141 маҳфил бо фарогирии 4445 нафар расидааст. Дар соли 2025 бошад, 97 маҳфили экологӣ бо иштироки 3085 нафар хонандагон амал намудаанд.

Бо мақсади баланд бардоштани маърифат ва дониши экологии хонандагон оид ба масъалаҳои экология ва ҳифзи муҳити зист, дар ҳамаи марказҳои таҳсилоти иловагии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, илова ба машғулиятҳои таълимӣ, чорабиниҳои гуногун — аз қабили семинарҳо, мизҳои мудавар ва конференсияҳо таҳти мавзӯҳои «Табиат — хонаи ободии мо», «Муҳофизати табиат — муҳофизати Ватан», «Саломатӣ ва муҳити зист», «Рӯзи донишҳои экологӣ», «Рӯзи байналмилалӣ замин» ва дигарҳо баргузор карда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ Созмонҳои хонандагон фаъолият доранд. Самтҳои фаъолияти ин созмонҳо гуногун буда, яке аз самтҳои муҳим ва ҷолиби онҳо — «Дар олами наботот» ба ҳисоб меравад. Дар доираи ин самт, гурӯҳҳои «Нозирони сабз» бо ташкили корҳои тарғиботиву фаҳмондадихӣ, баргузориҳои озмунҳо ва мусобиқаҳо дар самти экология, таҳияи рӯзномаҳои деворӣ, насби шиору овезаҳо оид ба масъалаҳои ҳифзи табиат, шинонидани гулу дарахтҳо, баргузориҳои шанбегӣҳо ва тоза намудани муҳити атроф аз партовҳо, инчунин амалӣ намудани иқдомҳои гуногуни экологӣ фаъолон саҳм мегузоранд.

Ҳамзамон, аз ҷониби Маркази ҷумҳуриявии муассисаҳои таҳсилоти иловагии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мақсади таҳкими маърифати экологӣ ва боло бурдани аҳамияти он дар ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, як қатор чорабиниҳои муҳими сатҳи ҷумҳуриявӣ баргузор гардидаанд. Аз ҷумла, Конференсияи ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Ҳифзи пирияхҳо», конференсияи

амалӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Ташаббускории масъалаҳои об дар ҷаҳон» бо ҳамкории Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, семинар-машварати экологӣ дар мавзӯи «Экология ва саломатии инсон», мизи мудаввари илмӣ дар мавзӯи «Об — манбаи ҳаёт», инчунин семинари ҷумҳуриявӣ бо роҳбарони маҳфилҳои сайёҳӣ ва экологии муассисаҳо ва аксияи ҷумҳуриявии экологӣ баргузор карда шуданд.

Ғайр аз ин, дар доираи ташкилотҳои ватандӯстӣ ва таърихнигорӣ, гурӯҳҳои ҷустуҷӯӣ низ фаъолият мебаранд. Вазифаи онҳо — омӯзиши таърихи маҳаллӣ, ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ, гиромидошти номи шахсиятҳо ва қаҳрамонони миллат мебошад.

Ин фаъолиятҳо дар рушди худшиносии миллий, баланд бардоштани масъулияти экологӣ, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва таҳкими ваҳдати ҷомеа аҳамияти хеле бузург доранд. Онҳо ба кӯдакон на танҳо дониш медиҳанд, балки ҷиҳатҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва маънавии онҳоро низ инкишоф медиҳанд.

Системаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, ки ба ташаккули фарҳанги этикӣ дар байни тарбиятгирандагон равона шудааст, чунин ҷанбаҳоро дар бар мегирад:

- муттаҳидсозии шаклҳо ва усулҳои анъанавӣ бо навоариҳои педагогӣ дар раванди кори маҳфилҳо, иттиҳодияҳои кӯдакона ва ташкили чорабиниҳои оммавии таълимӣ-фарҳангӣ;

- ташкили фаъолиятҳои эҷодӣ ва фароғатӣ, ки ба фаъолиҳои худӣ хонандагон така доранд;

- экспедитсияҳои экологӣ, сайру саёҳатҳои омӯзишӣ тарбиявӣ, озмунҳои иҷрокунандагонӣ ҷавон оид ба иҷрои асарҳои хунарӣ ва тайёр намудани ҳуруқҳои миллий, баргузориҳои озмунҳо ва фестивалҳо, концертҳо, намоишгоҳҳо ва ҷашнҳои миллий ва ғайра. [1,21]

Таҳсилоти иловагӣ ба хонанда имконият медиҳад, ки берун аз дарс ба фаъолияти амалӣ ва тадқиқотӣ машғул шавад. Афзалияти он дар он аст, ки омӯзиш дар шакли таҷрибавӣ баргузор мегардад — дар табиат, дар лоиҳаҳо, дар флешмобҳои ҷамъиятӣ, экспедитсияҳо ва маҳфилҳои эҷодӣ.

Самтҳои асосии фаъолияти экологӣ дар марказҳои таҳсилоти иловагӣ чунинанд:

- дарсҳои табиатшиносӣ ва биология;
- экспедитсияҳо ва мушоҳидаи саҳроӣ;
- чорабиниҳои махсус ба монанди “табиатро мо тоза менамоем” ва ё “табиат хонаи мост”;
- лоиҳаҳои ободонии маҳал ва ҳифзи манбаъҳои об;
- тарғиби тозагӣ ва фарҳанги истифодаи дурусти партов.

Ин фаъолиятҳо ба хонанда на танҳо маълумоти назариявӣ, балки таҷриба ва ҳисси масъулият медиҳанд.

Ҳангоми муайян кардани омилҳое, ки ба рушди таҳсилоти иловагии хонандагон таъсир мерасонанд, бояд хусусиятҳои муҳити табиӣ ва ҷуғрофии маҳал ба инобат гирифта шаванд (яъне эътибор ба принсипи мутобиқати таълим ба табиат зарур аст). Тадқиқотҳо собит месозанд, ки муҳити табиӣ ба инкишофи шахсият ҳам бевосита ва ҳам бо роҳи ғайримустақим таъсир мерасонад. Шароити иқлим, зиндагӣ дар муҳити шаҳрӣ ё деҳот, инчунин баъзе унсурҳои тарзи ҳаёти миллий дар ташаккули мазмун ва усулҳои таҳсилоти иловагии хонандагон нақши муҳим мебаранд. Масалан, дар минтақаҳои кӯхистон ташкили раванди таълим ва тарбия, аз ҷумла таҳсилоти иловагӣ, хусусиятҳои хоси худро дорад, дар ҳоле ки дар водихо ин раванд ба таври дигар сурат мегирад. Аз ин рӯ, ҳангоми банақшагириӣ ва амалӣ намудани фаъолияти тарбиявӣ ин тафовутҳо бояд ҳатман ба назар гирифта шаванд. Илова бар ин, табиат ба ҷаҳонбинии кӯдак маъно ва дониши нав ифзо намуда, имкони рушди ҳамаҷониба, тақвияти қобилияти мушоҳида ва дарки робитаи сабабию натиҷавии падидаҳои олам ва ҳаёти инсонро фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз, дар ҳар минтақа вобаста ба хусусиятҳои муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ шаклҳои гуногуни маҳфилҳо ва гуруҳҳо таъсис дода мешаванд, хусусан чорабиниҳои дорои самти экологӣ, ки ба тарбияи масъулияти экологӣ мусоидат менамоянд. Нақши табиат дар баланд

бардоштани ҳассосияти эстетикӣ кӯдакон хуб маълум аст. Дар ин самт муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ кӯдакон вазифаи махсус ва муҳимро иҷро менамоянд.

“Аз рӯи муҳтаво ва сохтори жанриву намудӣ, иттиҳодияҳои кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногунранг мебошанд. Ба онҳо иттиҳодияҳои дорои самти иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва экологӣ, гурӯҳҳои меҳнатӣ, иттиҳодияҳои фароғатӣ, варзишӣ, илмӣ-техникӣ, инчунин маҳфилҳои бадеӣ дохил мешаванд (махсусан, гурӯҳҳои мусиқӣ ва рақсӣ миёни кӯдакон талаботи зиёд доранд). Илова бар ин, иттиҳодияҳои милли-фарҳангӣ ва дигар шаклҳои эҷодиву иҷтимоӣ низ фаъолият доранд.

Дар солҳои охир тамоюл ба ҷалби хонандагон ба иттиҳодияҳои дорои самти ватандӯстӣ бештар афзоиш ёфтааст. Дар ҷумҳурӣ шароит барои ташкили иттиҳодияҳои динӣ кӯдакон низ фароҳам оварда шудааст. Дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ фанҳои «Маърифати динӣ» ва монанди он ворид карда шудаанд, ки ин ба рушди маърифати дунявӣ ва динӣ дар доираи принципҳои тарбия мусоидат менамояд.” [10]

Иттиҳодияҳои фароғатӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ватандӯстона, экологӣ ва дигар шаклҳои ҳамгироии кӯдакон ба он равона шудаанд, ки истеъдод, шавқу рағбат ва қобилиятҳои шахсии наврасон рушд ёбанд, фазои мусоид барои муошират, ифодаи шахсият, худшиносӣ ва иштироки фаъоли онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ ба вуҷуд оварда шавад. Азбаски аъзошавӣ ба чунин гурӯҳҳо ихтиёрӣ мебошад, кӯдак имконият меёбад, ки нақш ва мавқеи мувофиқ ба хусусиятҳои хислати худро интихоб кунад ва худро нисбат ба муҳити синфӣ озодтар эҳсос намояд, яъне ӯ маҷбур нест мавқеи иҷборӣ ё номувофиқеро, ки баъзан дар синф ба ӯ таҳмил мегардад, қабул кунад.

Дар воқеияти имрӯзаи системаи маорифи Тоҷикистон, таҳсилоти иловагӣ ба таври фаъол дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ — мактабҳо, гимназияҳо, литсейҳо, синфҳои профилӣ ва дигар шаклҳои ташкили таълим — ба роҳ монда шудааст. Мувофиқи санадҳои меъёрии соҳаи маориф, таҳсилоти иловагӣ ҷузъи муҳими фаъолияти тарбиявӣ таълимӣ буда, раванди тарбия, омӯзиш ва инкишофи шахсиятро дар як низомии ягона ҷамъафзун месозад. [5,16]

Таҳсилоти иловагӣ ҳамчун раванди ихтиёрии аз худ намудани дониш, малака, қобилият ва арзишҳои фарҳангӣ фаҳмида мешавад, ки ба қонеъсозии шавқу рағбат, завқ ва имкониятҳои инфиродии хонандагон равона шуда, ташаккули худшиносӣ, худфаъолиятӣ ва мутобиқшавии иҷтимоии онҳоро таъмин менамояд. Дар ҷараёни ин раванд, муҳит ва фаъолияти гурӯҳӣ барои рушди фикрронӣ, қобилияти эҷодӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии иҷтимоии донишомӯзон мусоидат мекунад.

Ин фаъолияти тарбиявӣ маърифатӣ асосан дар шакли маҳфилҳо ва курсҳои беруназсинфӣ, факултативҳо, клубҳои илмӣ ва техникаи хонандагон, лабораторияҳои эҷодӣ, гурӯҳҳои рассомӣ, варзишӣ, фарҳангиву бадеӣ ва дигар шаклҳои созмонёбии фаъолияти беруназсинфӣ амалӣ мегардад.

Барои ташаккули муносибати экологӣ шаклҳо ва усулҳои зерини педагогӣ дар таҳсилоти иловагӣ натиҷаи хуб медиҳанд, экскурсияҳои таълимӣ, лоиҳаҳои амалӣ, маҳфилҳо ва кружокҳо, корҳои экологӣ бо роҳи шиносӣ бо табиату захираҳо, амали ҳифзи муҳити зист, тозакунии, ниҳолшинонӣ, ҷалби ҷомеа ба ин ва омӯзишу амалияи якҷоя баҳри тавсеаи ҷаҳонбинӣ ва эҳсоси эҳтиром, рушди малакаҳои амалӣ ва қобилияти таҳқиқ ва худтаҳдил, ташаккули масъулияти шаҳрвандӣ мусоидат менамоянд.

Методҳои асосӣ, чунин методҳо ба монанди лоиҳаҳо, таҳқиқоти хурд, омӯзиши мушқилот, таҷрибаҳои саҳроӣ натиҷабахш ҳоҳанд бод.

Омодагии экологӣ, эҳтиром ба гуногунрангии фарҳангӣ, таҳаммулпазирӣ ва риояи қонун ҳамчун шароити зарурӣ барои ташаккули шахсияти солим арзёбӣ мегардад. Дар ҷараёни сайру саёҳатҳои туристӣ аъзои клуб мушоҳидаи табиати зиндари анҷом дода, истифодаи таҷҳизоти сайёҳии кӯҳӣ (ресмон, карабин, таҷҳизоти муҳофизатӣ ва ғайра)-ро барои гузар аз монеаҳо меомӯзанд; инчунин кор бо харита ва компас дар амал таҷриба карда мешавад.

Дар доираи татбиқи ташаббусҳои байналмилалӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба эълон гардидани соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо», Маркази ҷумҳуриявӣи муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар ҳамкорӣ бо ташкилоти ҷамъиятии «Ҳамсол ба ҳамсол» фаъолияти густардаеро дар самти таҳким ва рушди фаъолиятҳои иловагӣи таълимӣ ва тарбиявӣ ба роҳ мондааст. Ҳадафи асосии ин барномаҳо — баланд бардоштани маърифати экологӣ, ташаккули малакаҳои сабз, ҷалби ҷавонон ба ҳифзи муҳити зист ва мусоидат ба рушди иқтисодиёти сабз мебошад. Бо мақсади тақвияти донишу ҷаҳонбинии экологии насли наврас ва ҷавон, «Дастурамал барои огоҳии наврасон ва ҷавонон аз равандҳои муосири иқлим» ва «Рушди малакаҳои сабз дар шароити тағйирёбии иқлим» таҳия ва аз ҷониби Шӯрои миллии таҳсилот дар Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидаанд.

Дар доираи татбиқи барномаҳои экологии наврасону ҷавонон, дар соли 2022 дар 22 муассисаи таҳсилоти умумӣ ва дар соли 2025 дар 38 муассисаи таҳсилоти умумӣ «Эко-клубҳо» ташкил гардиданд. Фаъолияти ин клубҳо ба баланд бардоштани маърифати экологӣ, ташаккули тафаккури сабз ва амалҳои созандаи муҳити зист равона шудааст.

Дар доираи фаъолияти «Эко-клубҳо» як қатор чорабиниҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ баргузор гардиданд. Аз ҷумла, аксияи ҷумҳуриявӣ «Ниҳолшинонӣ» дар соли 2024 дар 22 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ доир шуд. Чорабинии калони «Ниҳолшинонӣ» дар муассисаи таҳсилоти умумии №5 шаҳри Норақ бо иштироки муовини раиси ноҳия баргузор гардид, ки дар доираи он 150 дарахти мевадиханда, сояфкан ва гулҳои ороишӣ шинонда шуданд.

Илова бар ин, озмуни ҷумҳуриявӣ «Расми беҳтарин» дар байни хонандагони 22 муассисаи таҳсилоти умумӣ баргузор гардид, расмҳои беҳтарин дар мавзӯҳои муҳими экологӣ, аз ҷумла «Табиатро муҳофизат намоем», «Ояндаи сабз», «Ҳифзи пирияхҳо — наҷоти оянда», «Зарари пластик ба табиат» ва «Об — манбаи ҳаёт» намоиш дода шуданд.

Ҳамзамон, дар доираи дастурамалҳои зикршуда, ки бо мақсади тақвияти маърифати экологӣ ва рушди малакаҳои сабз таҳия гардидаанд, 17 озмоишгоҳи инноватсионӣ дар марказҳои таҳсилоти иловагӣ фаъолият доранд. Барои 80 нафар омӯзгорон аз вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ давраҳои омӯзишӣ баргузор гардиданд. Тибқи нақша, то охири соли 2025 ин гурӯҳи омӯзгорон бояд 3840 нафар наврасону ҷавонро дар самти «Малакаҳои сабз дар шароити тағйирёбии иқлим» омӯзонанд.

Натиҷаҳои фаъолияти солҳои 2024–2025 нишон медиҳанд, ки «Эко-клубҳо» ба як платформаи муассири маърифати экологӣ табдил ёфтаанд. Аксияҳо ва озмунҳои экологии баргузоршуда ҳисси масъулиятшиносӣ ва ҳавасмандии наврасону ҷавонро нисбат ба ҳифзи муҳити зист тақвият бахшиданд. Лагерҳои омӯзишӣ шароити мусоиди мубодилаи таҷриба ва ҳамгироии муассисаҳои таҳсилотиро фароҳам оварда, озмоишгоҳҳои инноватсионӣ муҳити амалӣ ва таҷрибавиро барои рушди малакаҳои сабз дар байни насли ҷавон таъмин намуданд.

Дар ҳалли масоили ташаккули фарҳанги экологии кӯдакон мушкilot ва роҳҳои тақмили он бо вучуди пешрафт, вучуд дорад. Азҷумла, камбуди маводи методӣ барои устодон, нарасидани мутахассисони соҳаи экопедагогика ва зарурати таҷдиди барномаҳои мавҷуда бо нигоҳи муосир.

Барои ҳалли ин масъала омодасозии дастурҳои методӣ барои омӯзгорони таҳсилоти иловагӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои мактабҳо бо муассисаҳои экологӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ, инчунин ҷалби волидон ва ҷомеа ба амалҳои экологӣ, гузаронидани чорабиниҳо ва озмунҳои мавзӯи «Табиат — хонаи мо» зарур мебошад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ имкон медиҳанд изҳор намоем, ки низомии таҳсилоти иловагӣи кӯдакон ба рушди эҷодии шахсияти хонанда мусоидат карда, раванди худмуайянкунӣи ўро тақвият медиҳад, агар муносибати волидон (ё намоёндагони қонунии кӯдак) ба ин навъи таълим мусбат бошад ва як қатор шартҳои педагогӣ таъмин гарданд.

Мувофиқати сифати шахсии омӯзгор бо мазмун ва усулҳои кор, аз ҷумла: қобилияти ҳамдардӣ (эмпатия), маҷмӯи малакаҳои муоширатӣ, сатҳи баланди салоҳиятнокии, муносибати некбин ва тағйирёбанда нисбат ба кӯдакон ва фаъолияти эҷодӣ. Маълумоти бадастомада нишон медиҳад, ки хислатҳои шахсии омӯзгори маҳфилҳо ва марказҳои таҳсилоти иловагӣ бояд ҳамчун меъёрҳои муҳими касбӣ дар омодакунии кадрҳо ва тақмили ихтисос ба назар гирифта шаванд.

Ҳамин тариқ маълум мешавад, ки аҳамият ва имкониятҳои педагогии таҳсилоти иловагӣ дар ташаккули фарҳанги экологӣ ва ахлоқи экологӣ муҳим мебошад. Ва раванди ташаккули ҷаҳонбинии экологӣ дар муҳити таҳсилоти иловагӣ аҳамияти хоса дорад.

Дар ҷунин раванд таҳсилоти иловагӣ аз ҷиҳати педагогӣ муҳити кушода ва озои омӯзиш мебошад. Он аз доираи барномаҳои дарсӣ берун буда, ба худшиносӣ, эҷодкорӣ, фаъолияти амалӣ ва ташаккули фарҳанги ҷаҳонбинӣ асос меёбад. Зимни таҳсилоти иловагӣ ҳонандагон имкони мушоҳидаи мустақими равандҳои табиат, иштирок дар лоиҳаҳои экологӣ, баррасии мушкилоти воқеии муҳити зист ва ташаккули малакаҳои ҳифзи муҳит омӯзонда мешаванд.

Таҳсилоти иловагӣ ҳамчун ҷузъи муҳими низомии таълим дорои имкониятҳои васеъ барои ташаккули фарҳанги экологӣ мебошад. Он на танҳо ба донишомӯзии назариявӣ, балки ба таҷрибаомӯзии мустақим, ҳисси масъулият, худфаъолиятӣ ва ташаккули ахлоқи экологӣ мусоидат мекунад. Рушди ин самт вобаста ба таҳкими сиёсати экологӣ, тақмили захираҳои педагогӣ ва ҷаҳонбинии низомии ҳамкории мактаб бо ҷомеа мебошад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти иловагӣ”
2. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист», Душанбе, 2011.
3. Колесова, Е.В. «Модель дополнительного экологического образования учащихся общеобразовательных учреждений» — <https://www.dissercat.com/content/razvitie-ekologicheskikh-kompetentsii-uchashchikhsya-v-sisteme-dopolnitelnogo-obrazovaniya>
4. Лутфуллоев, М. Общечеловеческая педагогика. - Душанбе, 2008. -144 с.
5. Лутфуллоев, М. Человек и воспитание. - Душанбе, 2008. - 320 с.
6. Мирзоев, С.М. Дополнительное образование детей как средство). Диссер. соиск.ученой степени кандидата наук. -Душанбе, 2010 формирования основ этнической культуры (на материалах Республики Таджикистан.
7. Назаров, А. Экология ва ҷомеа. — Душанбе: Ирфон, 2018.
8. Муҳиддинзода, Б. Тамоюл ва равишҳои муосири ташаккули салоҳиятнокии касбии омӯзгор / Б. Муҳиддинзода, Ш.М. Маҳмадсаидзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 3(57). – С. 41-48. – EDN ZYBGQI.
9. Орлова, Л.А. Роль учреждений дополнительного образования в формировании личности // Сегодня и завтра школы: (Сб.статей).- Душанбе, 2008.-С. 36-41.
10. Пешвои миллат:масоили об, иқлим ва экология. – Душанбе, 2022.
11. Рыбаков, С.А., Дарьева, Л.В. Методическая работа в учреждении дополнительного образования. - Казань: РИЦ «Школа», 1998. - 76 с.
12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. Душанбе, 2016.
13. Третьякова, Л.В. Методическая служба в учреждении дополнительного образования // Дополнительное образование: Журнал в журнале. - 2000. -№ 6.-С. 11-12.

**ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY****МАЗМУН ВА ВАЗЪИ ИМРӢЗАИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА ДАР МУАССИСАИ
ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ОМӢЗГОРӢ**

РАҲИМЗОДА Алишер Орзу – номзади илмҳои физика ва математика, директори Институти математикаи ба номи А. Ҷӯраеви АМИТ, ш. Душанбе, к. Айни, 299/4. **E-mail:** rao_8787@mail.ru, **тел.:** (+992) 90-787-87-05.

САТТОРОВ Абдурасул Эшбекович – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи алгебра ва геометрияи МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”, ш. Бохтар, к. Айни, 67. **E-mail:** sattor_45@mail.ru, **тел.:** 8 (3222) 2-54-81, 2-22-53

Аннотатсия: Дар мақола доир ба мазмун ва вазъи имрӯзаи таълими математика дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки ҷанбаҳои муҳим ва сохтори консепсияи тайёрии касбии донишҷӯёро муайян месозад. Яке аз нуқтаҳои муҳим барои баланд бардоштани дониш, малака ва андешахоро дар бораи мазмун, сохтор, марҳилахоро дар тайёрии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз нигоҳи равишҳои гуногуни методӣ дар бар мегирад.

Ҷанбаҳои сохтори консепсияи дониш ва ғояхоро дар бораи тайёрии касбӣ донишҷӯёни самти математика ҳамчун як мафҳуми сермаъно дар бар мегирад, ки як қатор мафҳумҳои бо ҳам алоқамандро яъне: баланд бардоштани руҳияи касбӣ ба воситаи гузаштан аз тақмили ихтисос, баланд бардоштани таҷрибаи педагогии омӯзгорон, омодагӣ ва малакаҳои касбӣ, салоҳияти касбии омӯзгорро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: таълим, математика, дониш, омӯзгор, донишҷӯ, маориф, мактаби олии таҳсилоти касбӣ.

**СОДЕРЖАНИЕ И ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ
В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

РАХИМЗОДА Алишер Орзу – директор Института математики им. А.Джураева Национальной академии наук Таджикистана, кандидат физико-математических наук, 734036, Республики Таджикистан, г.Душанбе, ул. Айни 299/4, **тел.:** (+992) 90-787-87-05, **E-mail:** rao_8787@mail.ru;

САТТОРОВ Абдурасул Эшбекович – доктор педагогических наук, профессор кафедры алгебры и геометрии ГОУ «БГУ имени Носира Хусрава», 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, улица Айни 67; **тел.:** 8(3222)2-54-81,2-22-53; **E-mail:** sattor_45@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается содержание и современное состояние математического образования в высших профессиональных учебных заведениях, что определяет важные аспекты и структуру концепции профессиональной подготовки студентов. Одним из важных моментов для совершенствования знаний, навыков и представлений о содержании, структуре и этапах профессиональной подготовки в высших профессиональных учебных заведениях является рассмотрение вопроса с точки зрения различных методологических подходов.

Структурные аспекты концепции включают знания и представления о профессиональной подготовке студентов в области математики как многогранной

концепции, включающей ряд взаимосвязанных понятий, а именно: повышение профессионального духа посредством повышения квалификации, совершенствование педагогического опыта преподавателей, профессиональная подготовка и навыки, а также профессиональная компетентность преподавателя.

Ключевые слова: образование, математика, знания, учитель, студент, высшее образование, профессиональное образование.

CONTENT AND CURRENT STATE OF TEACHING MATHEMATICS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

RAHIMZODA Aliser Orzu – Director of the A.Juraev Institute of Mathematics of the National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of physical and mathematical sciences? 734036, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini str. 299/4, **phone:** (+992) 907878705, **E-mail:** rao_8787@mail.ru;

SATTOROV Abdurasul Eshbekovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Algebra and Geometry, State Educational Institution "Bokhtar State University named after N.Khusrav", 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Ayni Street 67; **phone:** 8 (3222) 2-54-81, 2-22-53; **E-mail:** sattor_45@mail.ru

Annotation. This article examines the content and current state of mathematics education in higher vocational educational institutions, defining important aspects and the structure of the concept of student professional training. One of the key aspects of improving knowledge, skills, and understanding of the content, structure, and stages of professional training in higher vocational educational institutions is examining this issue from the perspective of various methodological approaches.

The structural aspects of the concept include knowledge and understanding of student professional training in mathematics as a multifaceted concept encompassing a number of interrelated concepts, namely: enhancing professionalism through advanced training, improving the teaching experience of teachers, professional training and skills, and professional competence of teachers.

Keywords: education, mathematics, knowledge, teacher, student, higher education, vocational education.

Дар асри XXI омили асосии тараққиёти ҷомеа системаи маориф эътироф шудааст, зеро тамоми имкониятҳои барои гирифтани маълумот дар арсаи байналмиллалӣ фароҳам оварда, имрӯзҳои мавқеи тақмили ихтисоси омӯзгоронро васеъ намудааст [14, с. 174].

Ҳангоми омӯзиш ва таҳлилҳо мо муайян намудем, ки ҷанбаҳои мафҳуми таҳлилшаванда ва воқеияти обективиро инъикос намуда, тавассути тавсифи амалияи тайёрии касбӣ ва малакаҳои азбарнамоии донишҷӯёни самти математикаро ошкор намудем. Дар ин маврид гугонуншаклӣ ва норавшании таърифҳои мавҷудаи ин мафҳумро нишон дода, хусусиятҳои асосии онро дао робита бо омодагии касбии донишҷӯёно асоснок карда шуд.

Тайёрии касбӣ ва омодагии касбии омӯзгорони оянда дар айни замон яке аз пробелемаи муҳим ба ҳисоб рафта, афзоиши тавачҷӯҳи муҳаккиқонро ба ин масъала талаботи махсус ба ҳисоб меравад, ки сифати тайёрии касбӣ дар донишҷӯёни самти математика вобаста ба шароити муосир мураккаб шудани фаъолияти касбии омӯзгорон, гуногунии тағйирёбии принципҳои муошират ва номуайянии асосҳои арзишӣ – маъноии он вобаста аст [1, с. 24].

Дар натиҷаи омӯзиши таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ ба мо имкон дод, ки дар замони муосир касбе аз омӯзгорӣ мураккабтар нест, махсусан омӯзгори фанҳои дақиқ (математик) ва ин ҳатто дар асноди расмӣ низ мушоҳида мешавад. Омӯзгори ояндаи фанни математика ҳангоми гузоштани қадами аввалин ба фаъолияти касбии омӯзгорӣ аз он вобастааст, ки дар оғози фаъолият чигуна бо хонандагон ва коллективи омӯзгорӣ сухан меронад, фаъолияти минбаъдаи омӯзгории ҳамон хел ба роҳ монда мешавад. Омӯзгор бояд аз рӯзҳои аввали фаъолият бо хонандагон меҳрубон ва тавонад бо донишу малакаи худ хонандагонро қонеъ намояд.

Омодагӣ ва тайёрии касбиро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ метавон ҳамчун оғози фаъолияти касбӣ ва оғози раванди худшиносии устувори касб тавассути низомсозии донишҳои бадастоварда ва сохтани манзараи воқеияти касбӣ арзёбӣ кард, ки барои тақмили ихтисоси оянда имконият фароҳам меоварад.

Солҳои 1070 – 1980 аввалин консепсияи илмие, ки асосҳои назариявии мазмуни маълумоти миёнаи умумиро ошкор намуд аз тарафи олимони Институти таҳқиқоти илмӣ педагогикаи умумии Академияи илмҳои педагогии Руссия Лернер И.Я., Скаткин М.Н. ва Краевский муайян карда шуудааст. Татбиқ ва ба воситаи ин консепсия мазмуни таълимро ҳамчун системаи унсурҳои аз ҷиҳати педагогӣ мутобиқшудаи иҷтимоӣ (дониш ва малака дар бораи ҷаҳон тарзи кор, қобилияти назариявӣ ва амалӣ намудани намудҳои муайяни фаъолият, таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ, таҷрибаи муносибатҳои эҳсосӣ – арзишӣ) фаҳмида мешавад [3, с. 115–119].

Нуқтаи асосӣ ва оғози мундариҷаи таълим дониш дар бораи таҷрибаи иҷтимоӣ фарҳангӣ дар маҷмӯъ, азхуд намудани ин таҷриба мақсади омӯхтан аст.

Дар таълими математика микдори зиёди иттилоот ҷамъ оварда шудааст, аз ин рӯ мураккабтарин саволи интиҳоби маълумот аз ин соҳа барои муайян намоии вазъи имрӯзаи таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ба миён меояд. Ин масъаларо Беспалько В.П. мегӯяд, ки танҳо дар асоси муносибати азбарнамоии илмӣ ба ташаккул ва омода намудани иттилооти илмӣ барои омӯзиш мутобиқи ҳадафҳои омӯзишӣ ҳал кардан мумкин аст [6, с. 289 - 290]. Инчунин қайд менамояд, ки дар таълими математика бояд чиро омӯхт? Оиди ин масъала борҳо дар симпозиум ва конференсияҳои илмӣ муҳокима ва баррасӣ кард шудааст.

Мақсад аз таълими ин фан ташаккулдодани маҳорати ҳал карда тавонистани масъалаҳои ба математика алоқаманд, шинос гаштан ба методи ҳалли онҳо, ба донишҷӯён додани аввалин тавсияҳои методӣ доир ба омӯзиши ин фан иборат мебошад. Мо мақсади беҳтар намудани тайёрии касбии донишҷӯён “Практикум” бо “Методикаи таълими математика” дар алоқамандии якдигар омӯзонидани мешавад. Дар натиҷа савияи дониши донишҷӯён баланд бардошта шуда, барои завқ бахшидани неҳрӯи зеҳнии онҳо кумак мерасонад.

Ҳоло дар назди ҳар як омӯзгори мактаби олий вазифа гузошта шудааст, ки ҳангоми хондани лексияро гузаронидани дарсҳои амалӣ – семинарӣ аз методҳои гуногуни фаъоли таълим истифода баранд. Дигар тавр ғӯем, дар ҳар як дарс истифода бурдан аз шаклҳои мухталифи корҳои мустакилонаи донишҷӯён амру тақозои замон аст. Дар замони муосир инкишофии пуршиддати илми математика, ки соҳаҳои нави донишҳои дори аҳамияти бузурги амалӣ кашф карда мешавад, системаи таълими математика қариб ба кулли фарқ карда истодааст. Мундариҷаи таълими математика имрӯз ҷӣ гуна аст ва он бояд дар ояндаи наздик ҷӣ гуна бошад, то ҳадафҳои таълим амалӣ шаванд? Инчунин гуфтан ба маври аст, ки омӯзиши ҳар як фанни таълимӣ, махсусан фанни математика аз омӯзгор машаққатҳои зиёдеро тақозо менамояд, то ки ҳар яке аз донишҷӯён доир ба ин фан тасаввуроти хуб гирифта тавонад.

Оид ба порблемаи муосири омӯзиши фанни математика Седова Э.А. чунин шарҳ медиҳад: “Парадигмаи “дониш” – и таълим, ки дар замонҳои охир ҳукум фармошт, ки дар он маънои таълим ба инқилоби “асоси педагогии аз ҷиҳати педагогӣ мутобиқшудаи илм” ба насли наврас кам карда шуда, ба донишҷӯён нақши объекти раванди таълим гузошта

шудааст, дар шароити муосир табиист, ки ҷойи худро ба таълимоти шахс нигаронидашуа мегузорад, ва маҳз ҳамин саволҳо имрӯз дар маркази баҳсҳои илмӣ қарор гирифтаанд” [13, с. 144].

Дворянкина Е.К. бар он ақидаест, ки на олам ва на баҳше аз он, балки «маъноӣ» олам аст [7, с. 47 -49]. Маҳз дар ҷараёни мазмун ва вазъи имрӯзаи таълими математика дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ҷустуҷӯи ҷаҳли маъно ва дарки тарзи азхудкунии дониши донишҷӯён, ки ба касб вобастааст суръат мегирад. Дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ вазифаи асосии дарёфти роҳҳои мувофиқи ба раванди таълим ва касбӣ омӯзгорӣ ҷалб намудани донишҷӯён ба ҳисоб меравад. Мувофиқи ин масъала муайян карда шудааст, ки дар замони муосир масъалаи тайёрии касбии омӯзгорони ояндаи математика тағйирот зарур аст, ки масъалаи дарёфти омилҳоро ба миён мегузорад, ки мазмун ва сохтори онро мутобиқ ба талаботи замони муосир муайян менамояд. Зеро дар замони муосир илми педагогика дарки аниқу равшани он ки тайёрии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳасти надорад ва ин аз нуқтаи назари мо омӯхтани ин мафҳум беҳбудиро тақозо менамояд.

Аз нуқтаи назари таҳлилӣ, таҳлили ҷанбаҳои асосии концепсияи тайёрии касбӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ одатан, дар илмҳои дақиқ ҳамчун як нуқтаи назари мушаххас оид ба мавзӯ, концепсияи ҷанбаи мушаххаси падида ба ҳисоб меравад. Мувофиқи ин моро зарур аст, ки доир ба мазмун ва вазъи имрӯзаи таълими математика дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ кӯшиши ба расмӣ даровардани ақидае, ки дар дарсҳои математика ҳар як донишҷӯ, новобаста аз истеъдодояшон, метавонад худро бароҳат дарк кунад ва беҳтарин он чизе, ки омӯзиши математика пешкаш мекунад, гирад, ин боиси муайян шудани ду ҷузъи дониши математика ва мутаносибан зарурати барраси ду вазифаи таълими математика: иттилоотӣ ва рӯшнӣкунонда гардид.

Дар назди донишҷӯёни имрӯза вазифаи асосӣ ин интиқоли миқдори муайяни донишҳо аз ттамоми мероси фарҳангии башарият мебошад. Вазифаи дуҷуми маҷмуи усулҳои аз ҷиҳати математикӣ ҳосил амал ва равандҳои фикрӣ ба ҳисоб меравад, ки ҷаҳлияти фикронии математикиро муайян месозад ва қобилияти фикронии донишҷӯёноро ташаккул медиҳад. Ин чунин, гуфтан ба маврид аст, ки омӯзиши математика ҳам барои раванд бахшидани сатҳи фарҳангӣ таъсири мувофиқ дорад, зеро математика ҳам барои баланд бардоштани сатҳи азбарнамоии маводи таълимӣ ва баланд бардоштани сифатҳои илмӣ зехнии шахс ба ҳисоб рафта, вазифаи ҳар як омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таносуби дурусти вазифаҳои инкишоф ва информатсионии ҳар як донишҷӯ муайян карда шуда, мувофиқи донишашон омӯзгор ба онҳо дарси математикаро матраҳ кунад [2, с. 36 -39].

Аз таҳлилҳои натиҷаҳои илмӣ бар меояд, ки ҷанбаҳои тафсири маълумоти бадастомада дар бораи мафҳуми омӯхтани ин ё он мавзӯ, як падидаи муайяне ба ҳисоб меравад, ки идея ё таъминоти муайян мебошад. Мазмун ва вазъи имрӯзаи таълими математика дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ дар раванди фаҳмиши муқарраршуда илмӣ концепсия ҳамчун шакли минималии мантиқии муаррифии дониш, дорои мазмуни муайян (мафҳумҳои асосии фанни таълимӣ, падида) ва ҳаҷми (аудиторияе, ки донишҷӯёно дар бар мегирад) муайян карда шудааст. Аз таҳлилҳои бар меояд, ки натиҷаҳои назаррасро ноил гардем.

➤ ҷамъ намудани ҷанбаи муҳими концепсияи тайёрии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омӯзгорӣ, ки дониш ва дарки мазмун, сохтор, марҳилаҳои он ва ғайраро аз нигоҳи раишҳои гуногуни методӣ дарбар гиранда;

➤ яке аз мафҳумҳои асосӣ ин ҷанбаи муайяни сохтори концепсияи дониш ва малакаҳо дар бораи тайёрии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омӯзгорӣ ҳамчун сохтори сермаъно дар бар мегирад, ки як қатор мафҳумҳои ба ҳам алоқаманди тақмили ихтисоси омӯзгор, баланд бардоштани савия ва донишу маҳорати донишҷӯён, балн бардоштани тақмили ихтисоси ӯ, омодагии касбӣ, салоҳияти касбии омӯзгорони ояндаи фанни математикаро тақозо менамояд.

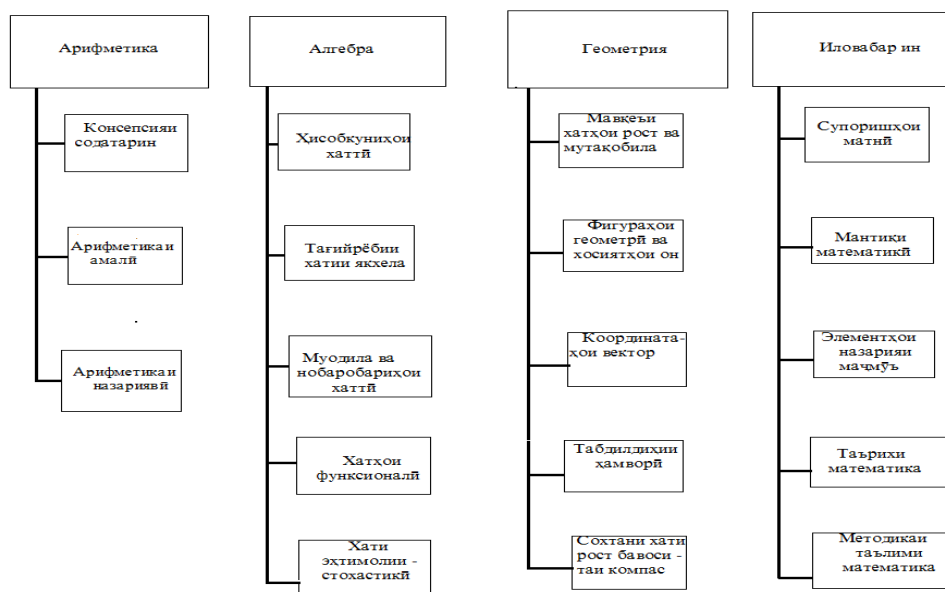
Чанбаҳои таҳлил карда шуда, яке чанбаҳои муҳим дар соҳаи илми математика ба ҳисоб рафта, воқеияти обективиро инъикос намуда, тавассути тавсифи амалияи тайёрии касбии омӯзгорони ояндаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ зоҳир мегардад [10, с. 120 - 140].

Пидкасистый П.И. натиҷаҳои тамоюлҳои муосир интихобии мазмуни таълими математикаро барои донишҷӯён яъне омӯзгори оянда муайян карда шуадаст, муайян намудани сатрҳои сохторгузори дар матраҳ намоии мӯхтаво ва методӣ дар барнома барои ҳар як фанни равияи табиӣ риёзӣ дошта натиҷаҳои мушаххасеро пешниҳод намудааст [12, с. 90- 100].

Дар ин муайянсозӣ, яъне бо роҳи муайян кардани мундариҷа ва хатҳои методӣ ба татбиқи таълими математика дар асоси равиши системавӣ ва ғайриатомӣ мусоидат мекунад. Ин муайян сози ба донишҷӯён имконият фароҳам меоварад, ки ташкил ва мониторинги таҳияи мафҳумҳои фундаменталӣ дар курси математика дар асоси принципи азбарнамоии донишдонишҷӯён ба таври тадриҷан васеъ, ғайр гардонидан ва ба система ворид шудани маъноӣ тафсириҳои нав кумак расонад.

Ба ғайр аз ин гуфтан ба маврид аст, ки моҳияти раванди таълим аз омӯзиши мисолҳои одии оммафаҳм то умумикунонӣ ва натиҷаҳои мобайнии онҳо имкон медиҳад, ки умумияти усулҳои ғайриатомӣ донишҷӯён дар асоси мазмуни азхудкунии донишҷӯён аз тарафи омӯзгор таҳлил карда шуда ба натиҷаҳои назаррас хоҳад расид [10, с. 177].

Натиҷаи асосии мазмуни асосии таълими математика аз қисматҳои моддӣ ва методӣ дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст (расми 1).



Мақсади асосии математикаро ин аз хатҳои моддӣ ва методӣ тасаввур кардан мумкин аст (расми 1).

Дар робита бо ин гуфтан ба маврид аст, ки равияҳои анъанавии моддӣ ва методологӣ аз он иборат аст, ки хатҳои функционалӣ аз қабилӣ масъалаҳои сюжетӣ, усулҳои математикӣ, унсурҳои назарияи маҷмӯъ ва ғайраро дар бар мегирад.

Яке аз мафҳумҳои асосӣ ин мафҳуми таълим дар луғатӣ тафсири ҳамчун захираи донише, дар ҷараёни таълим ба ҳисоб рафта муайян карда мешавад. Дар «Энсиклопедияи таълими касбӣ» ин истилоҳ ба ду маъно истифода шудааст: аввал ҳамчун омӯзиш – ташаккули омодагӣ ба иҷрои вазифаҳои дарпешистода; дуюм, ҳамчун омодагии мавҷудияти салоҳият барои вазифаҳои гузошташуда [15, 65-80]. Ин чунин ба маънои худ омодагӣ ба раванди муҷаҳазсозии омодагӣ ба чизе алоқаманд мебошад. Мафҳуми мазмун ва мундариҷаи таълими математика ва омодагии касбӣ маҷмуи муайни дониш, малака ва азбарнамоии маводи таълимии махсуси математикиро инчунин дар соҳаи муайяни ғайриатомӣ касбӣ корхоро иҷро намудан лозим аст.

Мазмун ва вазъи имрӯзаи таълими математика дар МТОК – и омӯзгорӣ бо хусусияти вазифаҳои рушди касбии донишҷӯён ба маҳорати касбӣ ҳамчун қобилияти зеҳнии амалӣ ҳал намудани мавзуотҳои таълимӣ дар назардошти меъёрҳо, талабот, ки дар баробари ҳал намудани субъективии худмуайянкунии касбӣ ба шумор меравад. Иро мо

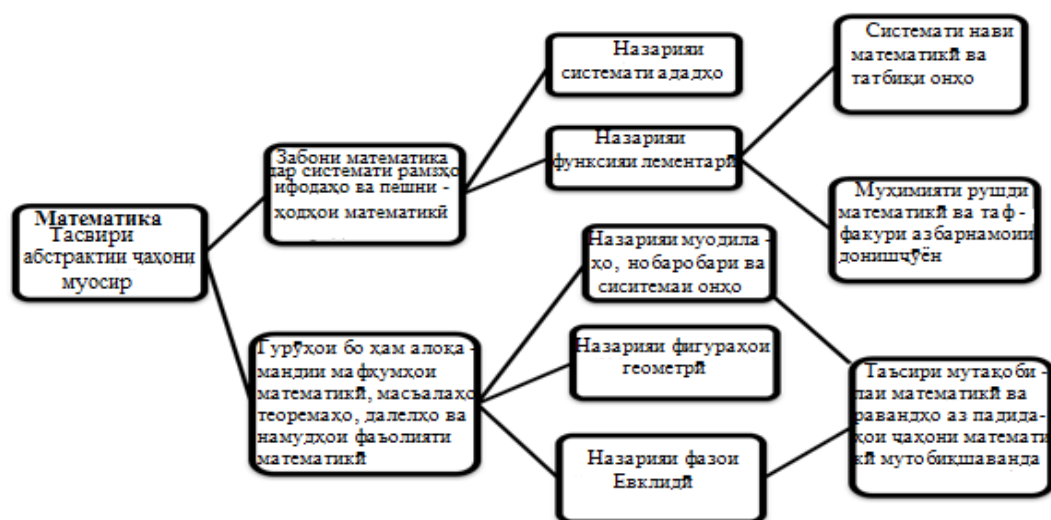
Дар натиҷаи таҳлилҳои адабиётҳои педагогӣ психологӣ доир ба вазъи имрӯзи таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омӯзгорӣ таҳлилҳои доир ба омодагии касбӣ пайдо шуд:

➤ дар системаи таълими касбӣ, ки мақсади асосии он аз ҷониби донишҷӯён аз бар намудани малакаҳои зарурӣ барои иҷрои кори муайян мебошад;

➤ раванди ба донишҷӯён додани дониши математикӣ ва малакаю натиҷаҳои мувофиқ, маҳорат, сифатҳо ва таҷрибаи кори махсус, ки имконияти кори бо муваффақиятро аз рӯи ихтисоси муайян таъмин менамояд;

➤ натиҷатаи таълимро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз тарафи омӯзгор пайваста пайгирӣ кардан лозим аст [2, с. 42-45].

Горбачев В.И. схемаи асосии манзараи математикии олами таълими умумии математикаро дар алоқамандии қисмҳои дигар мебинанд (расми 2).



Расми 2. Диаграмаи математикии таълими умумии математика (аз рӯи маълумоти Горбачев В.И.) [6, с. 282-287].

Яке аз моҳияти асосии мазмун таълим ин мазмунҳои моддӣ фаҳмиши муносири тайёрии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ самти омӯзгорӣ равандҳои тағйирёбанда муайян мекунад, ки дар системаи маориф ба амал меоянд, ки дар навбати худ ҷавоб ба ба проблемаи ҷомеаи зуд тағйирёбандаи имрӯза мебошанд.

Дар асоси таҳлили методии мазмунҳои таълими умумии математика имкон дод, ки қисмҳои асосии сохтори тасвири математикии ҷаҳон муайян карда шаванд. Инчунин гуфтан ба маврид аст, ки намоишҳои умумии дохилиматематикӣ, аз ҷумла объектҳои математикӣ, забони математикӣ ва ғ ба ҳисоб меравад.

Объектҳои асосии математикӣ абстраксияҳо ин объектҳои физикии воқеӣ (объектҳои геометрӣ), хусусиятҳои объектҳои физикӣ (рақамҳо, векторҳо), равандҳои мувозинатӣ (муодилаҳо), муносибатҳои мутақобилаи хосиятҳои равандҳо (муодилаҳо), муносибатҳои мутақобилаи хосиятҳои равандҳо (функсияҳо), ки барои мақсадҳои фаъолияти мушаххаси математикӣ ҷудо карда шудаанд ва дар шакли образнок, рамзӣ пайдо мешаванд [5, с. 1-12].

Гуфтан ба маврид аст, ки назарияҳои асосии математикӣ сохтори шабехдоранд, аз ҷумла:

- гурӯҳҳои асосии объектҳо ва муносибатҳо;
- системаи абстраксии мафҳумҳои математикӣ барои таснифи хосиятҳои объектҳои дода шуда;

- системаи пешниҳодҳо оид ба дурустии ҳосиятҳои асосии объектҳои пешниҳод карда шуда;
- системаи усулҳои муқаррар намудани ҳосиятҳои объектҳои таълим;
- муносибати мутақобилаи байни ҳам воридшави объектҳо ва усулҳои назарияи гуногун [7, с. 47-51].

Яке аз нуқтаи асосӣ ин назарияи асосии математикӣ ба шумор меравад, ки аз инҳо иборат аст: назарияи системаи ададӣ, назарияи функсияҳои ададӣ дар маҷмӯи ададӣ, назарияи асосии фигураҳои геометрӣ ва табдили онҳо, назарияи муодилаҳо, нобаробарӣ ва системаҳо инчунин назарияи векторҳо ва координатаҳо ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Day C., Elliot B., Kington A. Reform, Standards and Teacher Identity: Challenges of Sustaining Commitment // Teaching and Teacher Education. 2005. Vol. 21. № 5. P. 563-577.
2. Абдулина, О.А. Проблема формирования педагогических умений и навыков у будущих учителей / Проблемы профессиональной подготовки студентов педагогических вузов и университетов [Текст] // О.А. Абдулина. – М. 1976. – С. 36 – 47.
3. Арановская, И. Подготовка специалиста как социокультурная проблема // Высшее образование в России. 2002. № 4. С. 115-119.
4. Балакирева, Э.В. Подходы к построению концепции профессионалогических основ педагогического образования // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2005. № 5(12). С. 134-147.
5. Власенко, В.В. Философско-педагогические идеи М.С. Кагана // Культурологический журнал. 2011. № 2 (4). С. 1-16.
6. Горбачев, В.И. Содержание общего математического образования и математическая картина мира // Вестник Брянского университета. 2011. № 1. С. 282–294.
7. Дворянкина, Е.К. Профессиональная подготовка будущих учителей в вузе как педагогическая проблема // Современные проблемы науки и образования. 2007. № 5. С. 47-51.
8. Жукова, Г.С., Никитина, Н.И., Комарова, Е.В. Технологии профессионально-ориентированного обучения: учеб. пособие. - М.: Издательство РГСУ, 2012. 165 с.
9. Краевский, В.В. Общие основы педагогики. М.: Изд-во «Академия», 2006. 256 с.
10. Никулина, Е.Г. Изменения в содержании профессиональной подготовки в магистратуре педагогического вуза: дисс... канд-та пед. наук: 13.00.08: Омский государственный педагогический университет. - Омск, 2015. 340 с.
11. Педагогический энциклопедический словарь / Под ред. Б. Бим-Бада. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. 528 с.
12. Пидкасистый, П.И., Портнов, М.Л. Искусство преподавания. - М.: Педагогическое общество России, 1999.
13. Седова, Е.А. Содержание учебного предмета «Математика» в единстве компонентов культуры и структуры личности // Отечественная и зарубежная педагогика. 2018. Т.2. № 1(47). С. 143–168.
14. Сирочиддини, Д. Проблемаи тайёрии касбию методологии омӯзгорони фанни геометрия дар адабиёти илмӣ методӣ ва амалияи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Д. Сирочиддин, У.П. Сафарзода // Паёми ДМТ.– Душанбе: 2023, №12 – С. 203-209. ISSN: 2074-1847.
15. Энциклопедия профессионального образования: В 3-х томах / Под ред. С.Я. Батышева. - М.: АПО, 1998. 440 с.

ТАҲЛИЛИ БАЪЗЕ ФОРМУЛАҲО БАРОИ ҲОСИЛ НАМУДАНИ АДАДҲОИ СОДА

ЧАРИЕВ Умидилла – номзади илмҳои физикаю математика, ходими калони илмии шуъбаи таҳрезии математикии Институти математикаи ба номи А. Ҷӯраеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни 299/4. **E-mail:** umidchoriyev@mail.ru, **тел.:** (+992)93-119-85-24.

ХАЙРУЛЛОХЗОДА Шамсуллох Амрулло – доктори илмҳои физикаю математика, сарҳодими илмии шуъбаи назарияи ададҳо, алгебра ва топологияи Институти математикаи ба номи А. Ҷӯраеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни 299/4. **E-mail:** shamsullo@rambler.ru, **тел.:** (+992)988889126

Дар бораи ёфтани формулаи умумӣ, ки дар ҳамаи қиматҳои натуралии тағйирёбанда (ё ин ки камаш барои пайдарпайҳои беохири натуралии тағйирёбандааш) фақат ададҳои содаи гуногунро медиҳад, олимони соҳаи математика саъю кӯшишҳо кардаанд ва то ҳол ин кӯшишҳо идома доранд.

Гарчанде ки ба ёфтани ин гуна формулаҳо аз қадим машғул шуда бошанд ҳам, то ҳол муваффақияте ба даст оварда нашудааст.

Леонард Эйлер (1707–1783), математик ва механики швейтсарӣ, дар рушди фанҳои дақиқ, ба монанди физика, астрономия, математика ва як қатор илмҳои дигар, дар самти таҳқиқоти зикршуда саҳми назаррас гузоштааст [1].

Вожаҳои калидӣ: пайдарпайҳои беохири натуралӣ, ададҳои сода, ададҳои таркибӣ, ададҳои содаи Ферма, ададҳои таркибии Ферма, бисёраъзогиҳо.

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ФОРМУЛ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ ПРОСТЫХ ЧИСЕЛ

ЧАРИЕВ Умидилла – кандидат физико-математических наук, старший научный сотрудник отдела теории чисел, алгебры и топологии Института математики им. А.Джуроева Национальной академии наук Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни 299/4. **E-mail:** umidchoriyev@mail.ru, **тел.:** (+992)919103373

ХАЙРУЛЛОХЗОДА Шамсуллох Амрулло – доктор физико-математических наук, главный научный сотрудник отдела теории чисел, алгебры и топологии Института математики им. А.Джуроева Национальной академии наук Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни 299/4. **E-mail:** shamsullo@rambler.ru, **тел.:** (+992)988889126

Учёные в области математики предпринимали попытки найти общую формулу, которая для всех натуральных значений переменных (или, по крайней мере, для бесконечных последовательностей натуральных значений) давала бы только различные простые числа. Эти исследования продолжаются и в настоящее время.

Несмотря на то, что подобные попытки предпринимались ещё с давних времён, полного успеха достигнуть, пока не удалось.

Леонард Эйлер (1707–1783), швейцарский математик и механик, внёс значительный вклад в развитие точных наук, таких как математика, физика и астрономия, а также ряда других дисциплин, включая исследования, связанные с данной проблемой.

Ключевые слова: бесконечные последовательности натуральных чисел; простые числа; составные числа; простые числа Ферма; составные числа Ферма; полиномы.

ANALYSIS OF SOME FORMULAS FOR GENERATING PRIME NUMBERS

CHARIEV Umidilla – candidate of physical and mathematical sciences, senior researcher of the department of number theory, algebra and topology of the Institute of Mathematics named after A. Juraev of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini, 299/4. **E-mail:** umidchoriev@mail.ru, **phone:** (+992)919103373

KHAYRULLOHZODA Shamsulloh Amrullo – doctor of Physical and Mathematical Sciences, Chief Researcher of the Department of Number Theory, Algebra and Topology of the A. Juraev Institute of Mathematics of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini, 299/4. **E-mail:** shamsullo@rambler.ru, **phone:** (+992)98-888-91-26.

Scientists in the field of mathematics have attempted to find a general formula that would give only distinct prime numbers for all natural values of variables (or at least for infinite sequences of natural values of variables), and these efforts are still ongoing.

Despite the fact that attempts to find such formulas have been made for a long time, it has not yet been successful.

Leonhard Euler (1707–1783), a Swiss mathematician and mechanic, made significant contributions to the development of the exact sciences - such as physics, astronomy and mathematics - as well as to research related to this problem.

Keywords: variable natural values, infinite natural sequences, prime numbers, composite numbers, Fermat primes, composite Fermat numbers, polynomials.

Формулаҳои гуногун мавҷуданд, ки онҳо барои баъзе қиматҳои гуногуни натуралии тағйирёбанда ададҳои содара медиҳанд.

Масалан, Л. Эйлер нишон дод, ки агар $x \in \{0, 1, 2, 3, \dots, 15\}$ бошад бисёрраъзогии

$$f(x) = x^2 + x + 17$$

ададҳои содара қабул мекунад. Дар ҳақиқат,

$$f(1) = 19, f(2) = 23, f(3) = 31, f(4) = 37, f(5) = 47,$$

$$f(6) = 59, f(7) = 73, f(8) = 89, f(9) = 107, f(10) = 127,$$

$$f(11) = 149, f(12) = 173, f(13) = 199, f(14) = 227, f(15) = 257.$$

Ҳангоми $x = 16$ қимати $f(x)$ адади сода намешавад, яъне $f(16) = 289 = 17 \cdot 17$ буда, ин адади таркибӣ аст.

Боз ҳуди Л. Эйлер нишон дод, ки бисёрраъзогии

$$f(x) = x^2 + x + 41$$

ҳам дар қиматҳои $x \in \{0, 1, 2, 3, \dots, 38, 39, 40\}$ ададҳои содара медиҳад. Дар ҳақиқат,

$$f(0) = 41, f(1) = 43, f(2) = 47, f(3) = 53, f(4) = 61,$$

$$f(5) = 71, f(6) = 83, f(7) = 97, f(8) = 113, f(9) = 131,$$

$$f(10) = 151, f(11) = 173, \dots, f(37) = 1447, f(38) = 1523, f(39) = 1601$$

ададҳои сода мебошанд. $f(40) = 1681 = 41 \cdot 41$ буда, ин адад таркибӣ мебошад. Эйлер муайян кард, ки ҳангоми $x = 1, 2, 3, \dots, 2397, 2398$ будан, нисфи қиматҳои бисёрраъзогии $f(x) = x^2 + x + 41$, яъне 1199 қиматҳои бисёрраъзогии $f(x)$ ададҳои сода мебошанд.

Инчунин Эйлер нишон дод, ки 5000 адади содара бо бисёрраъзогии

$$f_1(x) = x^2 + x + 72491$$

ифода кардан мумкин аст. Ба ғайр аз ин бисёрраъзогиҳо, боз бисёрраъзогӣ мавҷуд ҳастанд, ки ҳосиятҳои дар боло қайдгардида қаноат мекунонд. Масалан, бисёрраъзогии $f_2(x) = x^2 - 79x + 1601$ дар қиматҳои

$x \in \{0, 1, 2, 3, \dots, 77, 78, 79\}$ ададҳои содара медиҳад. Дар ҳақиқат,

$$f(0) = 1601, f(1) = 1523, f(2) = 1447, f(3) = 1373, f(4) = 1301,$$

$$f(5) = 1231, f(6) = 1163, f(7) = 1097, f(8) = 1033, f(9) = 971,$$

$$f(10) = 911, f(11) = 853, f(12) = 797, \dots, f(78) = 1523, f(79) = 1601.$$

Аз ин ҷо дида мешавад, ки ададҳои ҳосилшуда ададҳои сода ҳастанд. $f_2(80) = 1681 = 41 \cdot 41$ буда, адади 1681 таркибӣ мебошад.

Бисёраъзогии $f_3(x) = 2x^2 + 29$ низ дар қиматҳои

$x \in \{0, 1, 2, 3, \dots, 26, 27, 28\}$ ададҳои содаро медиҳад. Дар ҳақиқат,

$$f(0) = 29, f(1) = 31, f(2) = 37, f(3) = 47, f(4) = 61, f(5) = 79,$$

$$f(6) = 101, f(7) = 127, f(8) = 157, f(9) = 191, f(10) = 229,$$

$$f(11) = 271, f(12) = 317, f(13) = 367, \dots, f(25) = 1279, f(26) = 1381,$$

$$f(27) = 1487, f(28) = 1597$$

ададҳои сода мебошад. Агар $x = 29$ бошад, $f_3(29) = 1711$ буда, адади 1711 адади таркибӣ мебошад, чунки $1711 = 29 \cdot 59$ аст.

Бисёраъзогӣ вучуд доранд, ки агар ҷӣ барои қиматҳои пай дар пайи ададҳои натуралии x , адади содаро надиханд ҳам, лекин дорои ададҳои содаи зиёданд. Ин гуна бисёраъзогӣ, бисёраъзогӣ зеринанд:

$$f_4(x) = x^2 - x + 19421,$$

$$f_5(x) = x^2 - x + 27941,$$

$$f_6(x) = x^2 - x + 72491.$$

Се бисёраъзогии охири аз тарафи математик Биджер ёфта шудааст. Ҳамаи ин бисёраъзогӣ барои баъзе қиматҳои маҳдуди натуралии x , ададҳои содаро медиҳанд.

Исбот карда шудааст, ки барои ихтиёрӣ қимати натуралии x бисёраъзогии $f(x)$ вучуд надорад, ки фақат ададҳои содаро диҳад, яъне теоремаи зерин исбот карда шудааст.

Теоремаи Эйлер. *Ҳар гуна бисёраъзогӣ бо коэффисиентҳои бутун барои қиматҳои натуралии беохир бисёри аргументҳо, қиматҳои қабул меkunанд, ки онҳо ададҳои таркибӣ мебошанд.*

Боз як мисоли шавқовари зеринро меорем. Агар дар ифодаи $N = \frac{2^p + 1}{3}$ ба ҷои p ададҳои содаи тоқро то 31 гузорем, он гоҳ қиматҳои N ҳам инчунин аз ададҳои сода иборат мешаванд.

Ҷадвали қиматҳои p — ро ва қиматҳои мувофиқи N — ро меоварем:

p	N	p	N
		7	436
		9	91
	1	9	174
	3	3	763
	3	3	279
	3	3	6203
1	83	9	178
1	83	9	956971
3	731	1	715
3	731	1	827883
...	..	..	...

Аммо формула дар қимати $p = 37$ «хизмати худро ба охир мерасонад», яъне дар ин қимат:

$$N = \frac{2^{37} + 1}{3} = 45812984491$$

— адади таркибӣ мешавад. Дар ҳақиқат, адади 45 812 984 491 ба ду зарбшавандаҳои содаи 1777 ва 25781083 ҷудо мешавад, яъне

$$45\,812\,984\,491 = 1777 \cdot 25781083.$$

Дар қатори синфҳои ададҳои сода дар замони худ шавқоварии математикони бисёреро масъалаи ададҳои содаи намуди $2^n - 1$ ба худ ҷалб карда буд. Ба ин масъала асосан диққати математикон дар вақти омӯхтани ададҳои мукамал ҷалб шудааст, яъне ҳамин тавр ададҳои сода, ки ҳосили ҷамъи тақсимкунандаҳои мусбати онҳо аз худашон ду

маротиба калонанд (масалан ададҳои 6; 28; 496). То ҳоло ягон адади токи мукаммал ёфта нашудааст, инчунин исбот карда нашудааст, ки ин гуна ададҳо мавҷуд нестанд.

Агар ҳосили ҷамъи тақсимкунондаҳои мусбати n бо $S(n)$ ишора карда шавад, он гоҳ барои ададҳои мукаммал $S(n) = 2n$ мебошад. Қайд мекунем, ки ададҳои мукаммал чунин ёфта мешаванд:

Теорема. Адади ҷуфти n фақат ва фақат дар ҳамаи мавриде адади мукаммал мешавад, агар вай намуди

$$n = 2^{k-1} \cdot (2^k - 1)$$

– ро дошта, дар ин ҷо $k \geq 1$ ва $p = 2^k - 1$ адади сода бошад (исботи ин теоремаро ҳонанда масалан, аз китоби А.А. Бухштаб дар рӯйхати адабиётҳо [4] ёфта метавонад).

Математики фаронсавӣ П. Ферма (1601–1665) бо ададҳои намуди

$$F_n = 2^{2^n} + 1$$

машғул шуда, гипотезаи “адади F_n барои ҳамаи ададҳои натуралии n , адади сода аст” – ро баён кард. Аз ҷумла,

ҳангоми $n = 1$ будан, $F_1 = 2^{2^1} + 1 = 5$ – адади сода аст,

ҳангоми $n = 2$ будан, $F_2 = 2^{2^2} + 1 = 17$ – адади сода аст,

ҳангоми $n = 3$ будан, $F_3 = 2^{2^3} + 1 = 257$ – адади сода аст,

ҳангоми $n = 4$ будан, $F_4 = 2^{2^4} + 1 = 65537$ – адади сода аст.

П.Ферма ҳолатҳои $n \geq 5$ – ро носанчида, хулоса карда буд, ки барои ҳамаи ададҳои натуралии n адади F_n сода мебошад.

Вале ҳангоми $n = 5$ будан, адади $2^{2^5} + 1$ аз 10 рақам иборат буда, ин адад сода ё таркибӣ буданашро муайян кардан душвор буд.

Соли 1732 Л. Эйлер нодуруст будани гипотезаи Фермаро, аз ҷумла ифодаи $F_5 = 2^{2^5} + 1$ ба адади 641 тақсимшавиашро [2], исбот кард, яъне

$$F_5 = 2^{2^5} + 1 = 2^{32} + 1 = 4\,294\,967\,297 = 641 \cdot 6\,700\,417.$$

Соли 1867 математики фаронсавӣ Лендри ҳангоми $n \leq 64$ будан, ҷадвали ба зарбшавандаҳо ҷудо кардани ададҳои намуди $(2^n + 1)$ ва $(2^n - 1)$ –ро сохта, нишон дод, ки адади $2^{32} + 1$ ба адади 641 тақсим мешавад. Инчунин Лендри адади $2^{58} + 1$ –ро адади сода гуфта, эълон кард. Баъдтар исбот мекунад, ки ин адад ба адади 57 646 075 230 342 349

тақсим мешавад. Вай теремаи зеринро исбот кард.

Теоремаи Лендри. Барои он, ки адади $n = 2^k + 1$ сода бошад, зарур ва кифоя аст, ки адади

$$3^{\frac{n-1}{2}} + 1$$

ба n тақсим шавад.

Масалан. 1. Адади $n = 2^2 + 1 = 5$ – адади сода аст, чунки адади $3^{\frac{n-1}{2}} + 1 = 3^{\frac{5-1}{2}} + 1 = 3^2 + 1 = 10$ ба 5 тақсим мешавад.

2. Адади $n = 2^3 + 1 = 9$ таркибӣ мебошад, чунки адади $3^{\frac{n-1}{2}} + 1 = 3^{\frac{9-1}{2}} + 1 = 3^4 + 1 = 82$ ба 9 тақсим намешавад,

ва ҳокозо.

Баъди исботи нодуруст будани гипотезаи Ферма, яъне “адади F_n барои ҳамаи ададҳои натуралии n , адади сода аст”, ду масъалаи зерин ба миён омад:

1) Ададҳои содаи Ферма чӣ қадаранд?

2) Ададҳои таркибии Ферма чӣ қадаранд?

Қайд карда шуд, ки ҳангоми $n = 1, 2, 3, 4$ будан, адади Ферма $F_n = 2^{2^n} + 1$, адади сода ва ҳангоми $n = 5$ будан адади таркибӣ мебошад. То имрӯз ҳангоми $n > 4$ будан ягонто адади содаи Ферма ёфт нашудааст ва исбот ҳам карда нашудааст, ки ҳангоми $n > 4$ будан ягонто адади содаи Ферма вучуд надорад. Лекин ғайр аз $n = 5$

будан, дар дигар қиматҳои n ададҳои таркибии Ферма вучуд дорад. Масалан, нишон дода шудааст, ки $F_6 = 2^{2^6} + 1 = 2^{64} + 1 = 274\,177 \cdot 67\,280\,421\,310\,721$, яъне адади F_6 адади таркибӣ аст. Инчунин исбот карда шудааст, ки адади F_9 ба адади $37 \cdot 2^{16} + 1$, адади F_{12} ба ададҳои $7 \cdot 2^{14} + 1$ $397 \cdot 2^{16} + 1$ ва $7 \cdot 139 \cdot 2^{16} + 1$, адади F_{38} ба адади $3 \cdot 2^{41} + 1$ тақсим мешавад ва ҳокозо. То ҳол исбот карда нашудааст, ки ададҳои таркибии Ферма беохиранд ё охиранок?

Дар ин кор мо формулаи

$$\sqrt{12n+1}, \quad n \in N,$$

–ро пешниҳод мекунем, ки ба n қиматҳои натуралӣ гузошта, ададҳои содаро пайдо кардан мумкин аст. Дар ин ҷо аз формулаи пешниҳод шуда истифода бурда, ададҳои содаи то 100 бударо пайдо кардем.

$$\begin{aligned} n = 2, \quad \sqrt{12 \cdot 2 + 1} &= \sqrt{25} = 5; & n = 4, \quad \sqrt{12 \cdot 4 + 1} &= \sqrt{49} = 7; \\ n = 10, \quad \sqrt{12 \cdot 10 + 1} &= \sqrt{121} = 11; & n = 14, \quad \sqrt{12 \cdot 14 + 1} &= \sqrt{169} = 13; \\ n = 24, \quad \sqrt{12 \cdot 24 + 1} &= \sqrt{289} = 17; & n = 30, \quad \sqrt{12 \cdot 30 + 1} &= \sqrt{361} = 19; \\ n = 44, \quad \sqrt{12 \cdot 44 + 1} &= \sqrt{529} = 23; & n = 70, \quad \sqrt{12 \cdot 70 + 1} &= \sqrt{841} = 29; \\ n = 80, \quad \sqrt{12 \cdot 80 + 1} &= \sqrt{961} = 31; & n = 114, \quad \sqrt{12 \cdot 114 + 1} &= \sqrt{1369} = 37; \\ n = 140, \quad \sqrt{12 \cdot 140 + 1} &= \sqrt{1681} = 41; \\ n = 154, \quad \sqrt{12 \cdot 154 + 1} &= \sqrt{1849} = 43; \\ n = 184, \quad \sqrt{12 \cdot 184 + 1} &= \sqrt{2209} = 47; \\ n = 234, \quad \sqrt{12 \cdot 234 + 1} &= \sqrt{2809} = 53; \\ n = 190, \quad \sqrt{12 \cdot 190 + 1} &= \sqrt{3481} = 59; \\ n = 310, \quad \sqrt{12 \cdot 310 + 1} &= \sqrt{3721} = 61; \\ n = 374, \quad \sqrt{12 \cdot 374 + 1} &= \sqrt{4489} = 67; \\ n = 420, \quad \sqrt{12 \cdot 420 + 1} &= \sqrt{5041} = 71; \\ n = 444, \quad \sqrt{12 \cdot 444 + 1} &= \sqrt{5329} = 73; \\ n = 520, \quad \sqrt{12 \cdot 520 + 1} &= \sqrt{6241} = 79; \\ n = 574, \quad \sqrt{12 \cdot 574 + 1} &= \sqrt{6889} = 83; \\ n = 660, \quad \sqrt{12 \cdot 660 + 1} &= \sqrt{7921} = 89; \\ n = 784, \quad \sqrt{12 \cdot 784 + 1} &= \sqrt{9409} = 97; \\ n = 850, \quad \sqrt{12 \cdot 850 + 1} &= \sqrt{10201} = 101; \end{aligned}$$

$$n = 2\,678\,012, \quad \sqrt{12 \cdot 2\,678\,012 + 1} = \sqrt{64\,272\,289} = 8017$$

ва ҳокозо. Ба фикри мо аз ин ҳисобкуниҳо хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳар гуна адади содаи $n \geq 5$ – ро дар намуди $\sqrt{12n+1}$, $n \in N$ навиштан мумкин аст. Лекин ин тасдиқ исботи қатъиро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Бухштаб, А.А. Теория чисел. – Москва: Просвещение, 1966. – 508 с.
2. Венков, Б. А. О работах Леонарда Эйлера по теории чисел // Леонард Эйлер, Сборник статей и материалов к 150-летию со дня смерти, М. – Л.: Изд.-во АН СССР, 1935. – С. 81–88.
3. Кудреватов, Г.А. Сборник задач по теории чисел. Издательство «Просвещение». Москва, 1970. – 129 с.
4. Математика XVIII столетия // История математики / Под редакцией А. П. Юшкевича, в трёх томах. – М.: Наука, 1972. – Т. III.
5. Михелович, Ш. Х. Теория чисел, «Высшая школа», Москва, 1967.
6. Нестеренко, Ю.В. Теория чисел. Издательский центр «Академия» Москва. 2008. – 273 с.

7. Рыбников, К.А. История математики. 2-е изд. – М.: Изд.-во Моск. ун.-та, 1974. – 455с.
8. Сушкевич, А. К. Теория чисел (элементарный курс) Издательство Харьковского университета, 1954. – 205с.
9. Файзиев, Р.Ф. Галбери Эратосфен, умумикунӣ ва татбиқи он, Душанбе, Ирфон, с.1997. – 242 саҳ.
10. Ягудаев, Б.Я. Числовые функции. – Ташкент: 1978. – 100 с.

УДК:01+37.0 (075.8)

ИННОВАЦИОННАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ

ШАРИПОВ Рустамҷон Мирзоевич – Университет инноваций и цифровых технологий Таджикистана, начальник отдела управления воспитания, пропаганды и социальных вопросов. Хатлонская область, г. Куляб, микрорайон Борбад. **E-mail:** javonon.dtmik@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-35-97-77.

Аннотация. В данной статье автором проанализированы ключевые проблемы формирования и развития инновационной образовательной среды как одного из основных факторов становления инновационного мышления в современном обществе.

Автор рассматривает сущность и особенности инновационной образовательной среды в современных условиях в контексте расширения информационных технологий и требований рынка труда, а также исследует её роль в повышении интеллектуального, творческого и профессионального потенциала подростков и молодёжи. Результаты исследования показывают, что формирование инновационной образовательной среды является важной предпосылкой развития инновационного мышления, становления творческой личности и повышения конкурентоспособности специалистов на рынке труда.

Ключевые слова: инновации, инновационная образовательная среда, инновационное мышление, информационно-коммуникационные технологии, формирование личности, образование, интеллектуальные способности, методы обучения, развитие креативности, национальная культура.

МУҲИТИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ИННОВАТСИОНӢ

ШАРИПОВ Рустамҷон Мирзоевич – Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамии Тоҷикистон, сардори раёсати тарбия, тарғибот ва масоили иҷтимоӣ. Вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. **E-mail:** javonon.dtmik@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-35-97-77.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳими ташаккули ва рушди муҳити инноватсионии таълим ҳамчун яке аз омилҳои калидии ташаккули тафаккури инноватсионӣ дар ҷомеаи муосир аз ҷониби муаллиф мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Муаллиф моҳият ва хусусиятҳои муҳити инноватсионии таълимро дар шароити муосир вобаста ба густариши технологияҳои иттилоотӣ ва талаботи бозори меҳнат баррасӣ намуда, нақши онро дар баланд бардоштани иқтидори зехнӣ, эҷодӣ ва касбии наврасону ҷавонон таҳқиқ намудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки ташкили муҳити инноватсионии таълим заминаи муҳим барои рушди тафаккури инноватсионӣ, ташаккули шахсияти эҷодкор ва баланд бардоштани рақобатпазирии мутахассисон дар бозори меҳнат мебошад.

Калидвожаҳо: инноватсия, муҳити инноватсионии таълим, тафаккури инноватсионӣ, технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ, ташаккули шахсият, маориф, қобилияти зеҳнӣ, услухи омӯзиш, рушди эҷодкорӣ, фарҳанги миллӣ.

INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A FACTOR IN THE FORMATION OF INNOVATIVE THINKING

SHARIPOV Rustamjon Mirzoevich – University of Innovations and Digital Technologies of Tajikistan, head of the department of education, propaganda and social issues. Kulob, st. Borbad. **E-mail:** javonon.dtmik@mail.ru, **phone:** (+992) 918-35-97-77.

Annotation. In this article, the author analyzes the key issues of the formation and development of an innovative educational environment as one of the main factors in the development of innovative thinking in modern society.

The author examines the essence and characteristics of the innovative educational environment under contemporary conditions in the context of the expansion of information technologies and the requirements of the labor market, and also investigates its role in enhancing the intellectual, creative, and professional potential of adolescents and young people. The research findings indicate that the formation of an innovative educational environment is an important prerequisite for the development of innovative thinking, the formation of a creative personality, and the improvement of specialists' competitiveness in the labor market.

Keywords: innovation, innovative educational environment, innovative thinking, information and communication technologies (ICT), personality development, education, intellectual abilities, teaching methods, creativity development, national culture.

Инновационная образовательная среда представляет собой, безусловно, один из наиболее значимых факторов формирования инновационного мышления в современных условиях развития образовательных систем. Особенно актуальной данная проблематика становится в контексте модернизации образования Республики Таджикистан, где происходит активный поиск эффективных путей интеграции национальных образовательных традиций с современными инновационными подходами. Действительно, по мнению автора, анализ научных работ российских и таджикских исследователей позволяет выявить многоаспектную природу инновационной образовательной среды и ее роль в формировании инновационного мышления учащихся различных уровней образования.

Прежде всего, необходимо отметить, что концептуальные основы понимания образовательной среды были заложены в работах выдающихся российских педагогов и психологов. Так, В.А. Ясвин определяет образовательную среду как: "систему влияний и условий формирования личности по заданному образцу, а также возможностей для ее развития, содержащихся в социальном и пространственно-предметном окружении". По мнению автора, данное определение подчеркивает комплексный характер образовательной среды и ее многофакторное влияние на развитие личности обучающегося [13].

Развивая эти идеи применительно к инновационной образовательной среде, В.И. Слободчиков отмечает, что: "инновационная образовательная среда характеризуется наличием условий для творческого развития личности, стимулирования инновационной деятельности и формирования готовности к изменениям". Такая трактовка, по мнению автора, акцентирует внимание на динамическом характере инновационной образовательной среды и ее ориентации на развитие творческого потенциала личности [13, 172–176].

Российский педагог А.В. Хуторской предлагает системный подход к пониманию инновационной образовательной среды, выделяя в ней несколько ключевых компонентов: "содержательный компонент, включающий инновационные образовательные программы

и технологии; процессуальный компонент, характеризующий методы и формы организации образовательного процесса; технологический компонент, связанный с использованием современных информационных и коммуникационных технологий; и социальный компонент, отражающий характер взаимодействия участников образовательного процесса". Данная структурная модель позволяет комплексно анализировать различные аспекты инновационной образовательной среды [12].

Особое внимание российские исследователи уделяют роли педагога в создании инновационной образовательной среды. Так, И.С. Якиманская подчеркивает, что: "педагог в инновационной образовательной среде должен выступать не только как транслятор знаний, но и как фасилитатор, создающий условия для самостоятельного поиска, творческой деятельности и личностного развития учащихся". Эта позиция, по мнению автора, отражает изменение роли педагога в современном образовательном процессе и требования к его профессиональной компетентности [12].

Российский исследователь В.В. Сериков анализирует личностно-ориентированный аспект инновационной образовательной среды. По его мнению: "инновационная образовательная среда должна обеспечивать индивидуализацию образовательного процесса, учет личностных особенностей учащихся и создание условий для их самореализации". Данный подход подчеркивает важность персонализации образования в инновационной среде [11].

В контексте таджикской педагогической науки проблематика инновационной образовательной среды рассматривается с учетом национальных образовательных традиций и специфики социокультурного развития страны. Так, таджикский исследователь М.Л. Лутфуллоев подчеркивает, что: "создание инновационной образовательной среды в Таджикистане должно осуществляться с учетом богатого педагогического наследия классиков восточной педагогики и современных требований к качеству образования". Отметим, что, данная позиция, по мнению автора, отражает стремление к гармоничному сочетанию традиций и инноваций в образовательной практике [5].

Анализируя структурные компоненты инновационной образовательной среды, необходимо выделить несколько ключевых элементов, которые находят отражение в работах различных исследователей. Прежде всего, это материально-техническая база, включающая современное оборудование, информационные технологии и учебно-методические ресурсы. Российский исследователь В.П. Беспалько отмечает, что: "современная материально-техническая база является необходимым условием для создания инновационной образовательной среды, обеспечивающей эффективное использование новых образовательных технологий". Данная характеристика, по мнению автора, подчеркивает важность технологического обеспечения инновационного образования [1].

Важным компонентом инновационной образовательной среды является содержание образования, которое должно отражать современные достижения науки и практики. Российский педагог В.В. Краевский подчеркивает, что: "содержание образования в инновационной среде должно быть направлено на формирование компетенций, необходимых для жизни в современном обществе, включая критическое мышление, творческие способности и навыки решения проблем". Данная характеристика, по мнению автора, указывает на компетентностную направленность современного образования [13].

Таджикский исследователь Зиёзода, Тавар Али Нозимпур, анализирует особенности отбора и структурирования содержания образования в условиях Таджикистана. Согласно его подходу: "содержание образования должно включать как универсальные знания и компетенции, так и специфические элементы, отражающие национальную культуру и региональные особенности". Эта позиция, по мнению автора, подчеркивает важность баланса между универсальностью и национальной спецификой в содержании образования [4].

Методы и формы организации образовательного процесса составляют еще один важный компонент инновационной образовательной среды. Российский педагог Г.К. Селевко выделяет несколько групп инновационных методов: "методы проблемного обучения, направленные на развитие критического мышления; методы проектного обучения, способствующие формированию творческих способностей; методы игрового обучения, обеспечивающие мотивацию и активность учащихся". Данная классификация отражает разнообразие методических подходов в инновационном образовании [10].

Социально-психологический климат образовательного учреждения представляет собой важнейший компонент инновационной образовательной среды. Российский психолог А.В. Петровский отмечает, что: "благоприятный социально-психологический климат характеризуется атмосферой творчества, взаимопонимания и поддержки, что создает оптимальные условия для развития инновационного мышления". Данная характеристика, по мнению автора, подчеркивает важность психологических факторов в образовательной среде [9].

Таджикский исследователь Хушкадамова Х. О. анализирует гендерные аспекты создания благоприятной образовательной среды. Согласно ее исследованиям: "инновационная образовательная среда должна обеспечивать равные возможности для развития всех учащихся независимо от гендерной принадлежности". Эта позиция, по мнению автора, подчеркивает важность принципов равенства и справедливости в образовании [13, с. 224-236].

Для систематизации различных подходов к пониманию структуры инновационной образовательной среды целесообразно представить следующую таблицу 1.

Таблица 1. Структура инновационной образовательной среды в различных исследованиях

Компонент среды	Российские исследователи	Таджикские исследователи	Функции компонента
Материально-технический	Современное оборудование, ИКТ (Беспалько В.П.)	Адаптация к местным условиям (Обидов И.О.)	Техническое обеспечение
Содержательный	Компетентностный подход (Краевский В.В.)	Баланс универсального и национального (Искандаров Б.И.)	Информационное обеспечение
Методический	Инновационные методы обучения (Селевко Г.К.)	Культурная адаптация методов (Кабилов М.К.)	Процессуальное обеспечение
Социально-психологический	Творческая атмосфера (Петровский А.В.)	Гендерное равенство (Касымова А.К.)	Психологическое обеспечение
Управленческий	Демократический стиль управления (Поташник М.М.)	Коллегиальность в принятии решений (Гулов Дж.Г.)	Организационное обеспечение

Сарчашма: Разработано автором на основе изучения научной литературы

Анализ представленных данных показывает, что структура инновационной образовательной среды является многокомпонентной и требует комплексного подхода к ее формированию.

Особое внимание следует уделить анализу факторов, влияющих на эффективность инновационной образовательной среды. Российский исследователь М.М. Поташник выделяет несколько ключевых факторов: "готовность педагогического коллектива к инновационной деятельности, наличие материально-технических ресурсов, поддержка администрации и органов управления образованием". Данная классификация отражает системный характер факторов, влияющих на инновационную среду [12].

Таджикский исследователь М.А. Файзуллаев анализирует возможности использования международного опыта в условиях Таджикистана. Согласно его концепции: "заимствование международного опыта должно осуществляться критически с учетом национальных особенностей и культурных традиций". Эта позиция, по мнению

автора, указывает на необходимость избирательного подхода к международному опыту [12].

Анализируя перспективы развития инновационной образовательной среды, следует отметить несколько важных тенденций. Российский футуролог И.В. Бестужев-Лада подчеркивает, что: "будущее образование будет характеризоваться еще большей индивидуализацией, технологизацией и интерактивностью". Отметим, что, данная позиция, по мнению автора, указывает на направления развития образовательных инноваций [2].

Для более детального анализа влияния инновационной образовательной среды на формирование инновационного мышления целесообразно рассмотреть различные уровни образования. На уровне дошкольного образования российский исследователь Н.Е. Веракса отмечает, что: "инновационная образовательная среда в дошкольном учреждении должна обеспечивать развитие творческих способностей, любознательности и готовности к обучению". Данная характеристика, по мнению автора, подчеркивает важность раннего развития инновационного потенциала [3].

Таджикский исследователь З.М. Мирзоева анализирует особенности создания развивающей среды в дошкольных учреждениях Таджикистана. По ее мнению: "развивающая среда должна учитывать национальные традиции воспитания и современные требования к развитию детей". Эта позиция, по мнению автора, подчеркивает важность культурной преемственности в дошкольном образовании [6].

На уровне школьного образования российский педагог А.П. Тряпицына подчеркивает, что: "инновационная образовательная среда в школе должна обеспечивать формирование ключевых компетенций и готовности к продолжению образования". Данная характеристика, по мнению автора, указывает на преемственность между различными уровнями образования [13, с.38-51].

На уровне высшего образования российский исследователь В.А. Сластенин отмечает, что: "инновационная образовательная среда в вузе должна обеспечивать подготовку специалистов, способных к инновационной деятельности в профессиональной сфере". Данная характеристика, по мнению автора, подчеркивает профессиональную направленность высшего образования [12].

Таким образом, проведенный в рамках данного параграфа анализ, показывает, что инновационная образовательная среда представляет собой сложную многокомпонентную систему, которая оказывает значительное влияние на формирование инновационного мышления учащихся. Эффективность этого влияния зависит от согласованного функционирования всех компонентов среды и учета специфических условий образовательной системы.

В контексте Республики Таджикистан создание инновационной образовательной среды требует учета национальных культурных традиций, языковых особенностей и социально-экономических условий развития страны. Особую важность приобретает подготовка педагогических кадров, способных работать в инновационной среде, и создание материально-технической базы, соответствующей современным требованиям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беспалько, В.П., Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. - Москва: Педагогика, 1989. - 190 с.
2. Бестужев-Лада, Игорь Васильевич. К школе XXI века [Текст]: Размышления социолога / И. В. Бестужев-Лада. - М.: Педагогика, 1988. - 254 с.
3. Веракса Н.Е, Веракса А.Н. Зарубежные психологи о развитии ребенка-дошкольника. Пособие для педагогов дошкольных учреждений. - М.: Мозаика-Синтез, 2006. - 144 с.
4. Зиёзода, Тавар Али Нозимпур. Теоретическая обоснованность и практическая эффективность системы школьного исторического образования в Республике

Таджикистан: автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Зиёзода Тавар Али Нозимпур. - Душанбе, 2010.

5. Лутфуллоев М. Независимость Таджикистана и современное образование. Душанбе, 2006. - 240 с.

6. Мирзоева З.М. Развивающая среда в дошкольном образовании. Душанбе: Маориф, 2015. 145 с.

7. Муродова, Ш.С. Интеграция цифровых и человеческих компетенций в образовательный процесс: путь к конкурентоспособности студентов / Ш.С. Муродова, Р.С. Назарзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2025. – № 3(62). – С. 114-123. – EDN: MKDJHE.

8. Назаров, Р.С. Особенности модульной технологии обучения как инновационная образовательная технология / Р.С. Назаров, Х.А. Эвазов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2013. – № 1(20). – С. 61-64. – EDN: VXKWJJ.

9. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. — М.: Издательство политической литературы, 1982. -256 с.

10. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии [Текст]: учебное пособие / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 2005. – 256 с.

11. Файзуллоев, М. К. Формирование и развитие национальной инновационной системы Республики Таджикистан (методологические подходы и механизм управления): автореф. дис.... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Файзуллоев Машраб Курбоналиевич. – Москва, 2012. – 40 с.

12. Хуторской, А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: научное издание / А.В. Хуторской. – Москва: УНЦ ДО, 2005. – 222 с.

13. Хушқадамова Х. О. Гендерное пространство образования в Таджикистане // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки. 2020. №3 (840). – С. 224-236.

МУҲИТИ ТАЪЛИМИИ РАҚАМӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ ВА ИМКОНӢЯТҲОИ ОН БАРОИ ОМУӢЗИШИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ

КАРИМЗОДА Шавкат Карим – номзади илмҳои педагогӣ, директори Муассисаи давлатии Маркази ҷумҳуриявии таълимию методи назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. А. Дониш 50. **E-mail:** shavkatnormatov@mail.ru, **тел.:** +(992) 93-803-93-92

МУҲАММАДРАҶАБЗОДА К. М. – директори Муассисаи давлатии Маркази ҷумҳуриявии таҳсил, иттилоот ва технологияҳои рақамӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Айни 127. **E-mail:** komronjon93@mail.ru, **тел.:** +(992) 933-37-00-01

Аннотатсия. Муҳити таълимии рақамӣ дар шароити муосири рушди ҷомеаи иттилоотӣ ба яке аз унсурҳои калидии навсозии низоми таҳсилот табдил ёфтааст. Мақолаи мазкур ба таҳлили моҳият ва сохтори муҳити таълимии рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ бахшида шуда, имкониятҳои педагогии он барои омӯзиши зеҳни сунӣ ҳамчун объекти мустақили таълим баррасӣ мегардад. Муҳити таълимии рақамӣ ҳамчун фазои ҳамгироёнаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ, захираҳои рақамӣ ва равандҳои интерактивии таълим маънидод мешавад, ки ба тағйирёбии парадигмаи таълим мусоидат менамояд.

Дар мақола нишон дода мешавад, ки муҳити таълимии рақамӣ шароити мусоидро барои ташаққули тафаккури алгоритмӣ, фарҳанги рақамӣ ва қобилияти таҳлили интиқодии маълумот фароҳам меорад. Маҳз чунин муҳит имконият медиҳад, ки омӯзиши зеҳни сунӣ аз сатҳи истифодаи абзорҳои техникӣ ба сатҳи дарки моҳият, принципҳои

фаъолият ва паёмадҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ он гузарад. Омӯзиши зеҳнӣ сунъӣ дар муҳити рақамӣ ҳамчун раванди фаъол, таҷрибавӣ ва ҳамкормехвар баррасӣ мегардад.

Бо тақвияти ба сӯи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рақамикунӣ маориф ва Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ, мақола нақши муҳити таълимӣ рақамиро дар рушди салоҳиятҳои асри XXI ва омодагии хонандагон ба зиндагӣ ва фаъолияти касбӣ дар ҷомеаи донишмехвар муайян менамояд. Хулоса мешавад, ки муҳити таълимӣ рақамӣ заминаи асосии методологӣ ва инфрасохторӣ барои ворид ва рушди омӯзиши зеҳнӣ сунъӣ дар низомии миллии таҳсилот мебошад.

Калидвожаҳо: муҳити таълимӣ рақамӣ, таҳсилоти рақамӣ, зеҳнӣ сунъӣ, муассисаҳои таълимӣ, педагогикаи рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, платформаҳои таълимӣ, муҳити интерактивӣ, тафаккури алгоритмӣ, фарҳанги рақамӣ, салоҳиятҳои рақамӣ, муносибати босалоҳият, ҷомеаи донишмехвар, ахлоқи рақамӣ, сиёсати давлатии маориф.

ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ И ЕЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННОМУ ИНТЕЛЛЕКТУ

КАРИМЗОДА Шавкат Карим – кандидат педагогических наук, директор Государственного учреждения Республиканский учебно-методический центр Министерства образования и науки Республики Таджикистан, ул. А. Дониш 50. **E-mail:** shavkatnormatov@mail.ru, **тел.:** +(992) 93-803-93-92

МУХАММАДРАДЖАБЗОДА К. М. – директор Государственного учреждения Республиканский Центр анализа, информации и цифровых технологий Министерства образования и науки Республики Таджикистан, ул. Айни 127. **E-mail:** komronjon93@mail.ru, **тел.:** +(992) 933-37-00-01

Аннотация. Цифровая образовательная среда в условиях развития информационного общества становится одним из ключевых факторов модернизации системы образования. Настоящая статья посвящена анализу сущности и структуры цифровой образовательной среды в образовательных учреждениях, а также раскрытию её педагогических возможностей для изучения искусственного интеллекта как самостоятельного объекта обучения. Цифровая образовательная среда рассматривается как интегрированное пространство информационно-коммуникационных технологий, цифровых ресурсов и интерактивных образовательных процессов.

В статье обосновывается, что цифровая образовательная среда создаёт благоприятные условия для формирования алгоритмического мышления, цифровой культуры и способности к критическому анализу информации. Именно в такой среде изучение искусственного интеллекта выходит за рамки использования технических инструментов и приобретает характер осмысленного освоения его сущности, принципов функционирования и социальных и этических последствий применения. Обучение искусственному интеллекту в цифровой среде представлено как активный, практико-ориентированный и взаимодействующий процесс.

Опираясь на государственную политику Республики Таджикистан в сфере цифровизации образования и Концепцию перехода к цифровому образованию, статья определяет роль цифровой образовательной среды в развитии компетенций XXI века и подготовке обучающихся к профессиональной деятельности в условиях экономики знаний. Делается вывод о том, что цифровая образовательная среда является базовым методологическим и инфраструктурным условием внедрения и развития обучения искусственному интеллекту в национальной системе образования.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, цифровое образование, искусственный интеллект, образовательные учреждения, цифровая педагогика,

информационные технологии, образовательные платформы, интерактивная среда, алгоритмическое мышление, цифровая культура, цифровые компетенции, компетентностный подход, экономика знаний, цифровая этика, государственная образовательная политика.

THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND ITS POSSIBILITIES FOR TEACHING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

KARIMZODA Shavcat Karim - Candidate of Pedagogical Sciences, Director of the State Institution "Republican Educational and Methodological Center" of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, 50 A. Donish Street. **E-mail:** shavkatnormatov@mail.ru, **phone:** +(992) 93-803-93-92

MUKHAMMADRAJABZODA K. M. - Director of the State Institution "Republican Center for Analysis, Information and Digital Technologies" of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, 127 Ayni Street. **E-mail:** komronjon93@mail.ru, **phone:** +(992) 933-37-00-01

In the context of the development of the information society, the digital educational environment has become a key factor in the modernization of education systems. This article analyzes the essence and structure of the digital educational environment in educational institutions and explores its pedagogical potential for teaching artificial intelligence as an independent object of learning. The digital educational environment is understood as an integrated space of information and communication technologies, digital resources, and interactive learning processes.

The study demonstrates that the digital educational environment creates favorable conditions for the development of algorithmic thinking, digital culture, and critical data analysis skills. Within such an environment, the study of artificial intelligence moves beyond the mere use of technical tools and becomes a meaningful process of understanding its principles, mechanisms, and social and ethical implications. Teaching artificial intelligence in a digital environment is presented as an active, practice-oriented, and collaborative learning process.

Based on the educational digitalization policy of the Republic of Tajikistan and the Concept of Transition to Digital Education, the article highlights the role of the digital educational environment in fostering 21st-century competencies and preparing learners for professional activity in a knowledge-based society. It concludes that the digital educational environment serves as a fundamental methodological and infrastructural foundation for the effective integration and development of artificial intelligence education within national education systems.

Keywords: digital educational environment, digital education, artificial intelligence, educational institutions, digital pedagogy, information technologies, learning platforms, interactive environment, algorithmic thinking, digital culture, digital competencies, competency-based approach, knowledge-based society, digital ethics, educational policy.

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва рақамикунони фароғири ҷомеа, низоми таҳсилот ба марҳилаи нави таҳаввулотӣ сифатӣ ворид гардидааст. Ин таҳаввулот на танҳо ба навсозии воситаҳои техникии таълим, балки пеш аз ҳама ба бознигарии моҳият, муҳтаво ва муҳити таълим дахл дорад. Муҳити таълимии рақамӣ имрӯз ҳамчун фазои стратегӣ ташаккули дониш, салоҳият ва арзишҳои асри XXI баррасӣ мегардад, ки дар он насли нав барои зиндагӣ ва фаъолияти касбӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ ва донишмехвар омода карда мешавад.

Дар илми педагогика муҳити таълимӣ ҳамеша ҳамчун яке аз омилҳои асосии самаранокии раванди таълим эътироф гардидааст. Бо пайдоиши технологияҳои рақамӣ

ин муҳит хусусияти нав касб намуда, аз фазои маҳдуди синфхонай ба низоми кушода, интерактивӣ ва бисёрсатҳии омӯзиш табдил ёфт. Муҳити таълимии рақамӣ имрӯз на танҳо маҷмӯи дастгоҳҳо ва барномаҳо, балки низоми ҳамгироёнаи захираҳои рақамӣ, платформаҳои таълимӣ, воситаҳои коммуникатсионӣ ва равандҳои идорашавандаи педагогӣ мебошад, ки фаъолияти маърифатии хонандагон ва омӯзгоронро фаро мегирад [6, сах. 45].

Дар чунин шароит омӯзиши падидаҳои мураккаби илмию технологӣ, аз ҷумла зехни сунъӣ, бе муҳити таълимии рақамӣ амалан ғайриимкон мегардад. Зехни сунъӣ ҳамчун натиҷаи ҳамгироии илмҳои компютерӣ, математика, мантиқ ва когнитивистика, муҳити омӯзишро талаб мекунад, ки дорои захираҳои рақамӣ, имкониятҳои моделсозӣ, симулятсия ва кор бо додаҳои калон бошад. Аз ин рӯ, муҳити таълимии рақамӣ ҳамчун заминаи инфрасохторӣ ва методологӣ барои омӯзиши зехни сунъӣ аҳамияти калидӣ пайдо мекунад [2, сах. 334].

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки муҳити таълимии рақамӣ боиси тағйирёбии нақши иштирокчиёни раванди таълим мегардад. Агар дар модели анъанавӣ омӯзгор интиқолдиҳандаи асосии дониш ҳисоб мешуд, дар муҳити рақамӣ ӯ бештар ба роҳбалад, ташкилкунанда ва ҳамоҳангсози фаъолияти маърифатии хонандагон табдил меёбад. Хонанда бошад, аз қабулкунандаи ғайрифаволи иттилоот ба субъекти фавол ва мустакили омӯзиш мубаддал мегардад [14, сах. 213]. Ин тағйирот барои омӯзиши зехни сунъӣ, ки худ ба худфаволият, таҷриба ва таҳлил асос меёбад, аҳамияти хос дорад.

Муҳити таълимии рақамӣ имконият медиҳад, ки омӯзиши зехни сунъӣ аз сатҳи назариявии маҳдуд берун рафта, хусусияти таҷрибавӣ ва тадқиқотӣ касб намояд. Платформаҳои рақамӣ, системаҳои омӯзиши мутобикшаванда, моделҳои симулятсионӣ ва муҳитҳои барномасозӣ шароити мусоидро барои дарки амалии принципҳои фаволияти зехни сунъӣ фароҳам меоранд. Дар чунин муҳит хонандагон метавонанд на танҳо натиҷаи фаволияти алгоритмҳоро бинанд, балки равандҳои дохилии онҳоро таҳлил намуда, ба ҳулосаҳои интиқодӣ расанд [9, сах. 52].

Аҳамияти муҳити таълимии рақамӣ дар омӯзиши зехни сунъӣ инчунин дар ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ зоҳир мегардад. Олимон таъкид мекунанд, ки омӯзиши зехни сунъӣ бидуни муҳокимаи паёмдҳҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқии он метавонад ба муносибати яққониба ва истеъмолгароёна нисбат ба технология оварда расонад [4, сах. 167]. Муҳити таълимии рақамӣ, ки ба ҳамкорӣ, муҳокима ва мубодилаи афкор асос меёбад, барои ташаккули фарҳанги масъулиятноки истифодаи зехни сунъӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ташаккули муҳити таълимии рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ дар доираи сиёсати давлатии рақамикунории соҳаи маориф баррасӣ мегардад. Қабули Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 зарурати таъсиси муҳити муосири таълимиро ҳамчун омили баланд бардоштани сифати таҳсилот ва рушди захираҳои инсонӣ таъкид менамояд.

Дар ин санад муҳити рақамӣ ҳамчун шартӣ асосии навсозии мундариҷаи таҳсилот ва татбиқи технологияҳои пешрафта муаррифӣ мегардад.

Бо вучуди ин, таҳлили вазъи амалии муассисаҳои таълимӣ нишон медиҳад, ки имкониятҳои муҳити таълимии рақамӣ барои омӯзиши зехни сунъӣ ҳанӯз пурра истифода намешаванд. Дар бисёр ҳолатҳо муҳити рақамӣ танҳо ба сатҳи техникӣ маҳдуд шуда, ҷанбаҳои педагогӣ ва методологии он ба таври кофӣ таҳия нагардидаанд. Ин ҳолат зарурати таҳқиқи амиқи имкониятҳои муҳити таълимии рақамиро ҳамчун фазои ташаккули мафҳуми зехни сунъӣ дар шуури хонандагон ба миён мегузорад.

Ҳамин тариқ, масъалаи муҳити таълимии рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва имкониятҳои он барои омӯзиши зехни сунъӣ аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад. Омӯзиши ҳамаҷонибаи ин масъала имкон медиҳад, ки роҳҳои самараноки ҳамгироии муҳити рақамӣ ва омӯзиши зехни сунъӣ муайян гардида, заминаи методологии рушди таҳсилоти муосир дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким баҳшида шавад.

Муҳити таълимии рақамӣ дар илми педагогика ҳамчун яке аз мафҳумҳои калидии марбут ба навсозии низоми таҳсилот ташаккул ёфта, имрӯз на танҳо чун маҷмӯи воситаҳои техникӣ, балки ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоӣ-педагогӣ баррасӣ мегардад. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки муҳити таълимӣ дар ҳама давраи замон омили муайянкунандаи сифати омӯзиш буда, дар шароити муосир бо воридшавии технологияҳои рақамӣ мазмунӣ наваз касб намудааст [6, саҳ. 48]. Муҳити таълимии рақамӣ аз фазои анъанавии синфхонаӣ фарқ карда, дорои хусусиятҳои кушодагӣ, чандирӣ, интерактивӣ ва мутабиқшавӣ мебошад.

Аз нуқтаи назари назариявӣ, муҳити таълимии рақамӣ ҳамчун маҷмӯи ҳамгироёнаи захираҳои иттилоотӣ, платформаҳои электронӣ, шабакаҳои коммуникатсионӣ ва равандаҳои идорашавандаи педагогӣ муайян карда мешавад, ки ҷаҳолияти маърифатии хонандагонро таъмин ва ҳамоҳанг месозад. Дар чунин муҳит дониш ҳамчун сохтори динамикӣ ташаккул ёфта, раванди омӯзиш хусусияти ҷаҳол, ҳамкормехвар ва тадқиқотӣ мегардад [7, саҳ. 112]. Ин хусусият муҳити таълимии рақамиро аз шаклҳои классикӣ таълим ба таври кулӣ фарқ мекунад.

Муҳити таълимии рақамӣ дорои як қатор хусусиятҳои педагогӣ мебошад, ки аҳамияти илмӣ онро муайян мекунад. Пеш аз ҳама, ин муҳит имконияти инфиродисозӣ ва дифференсиатсияи омӯзишро фароҳам меорад. Платформаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки суръат, шакл ва мундариҷаи омӯзиш мутабиқ ба қобилият ва ниёзҳои хонандагон танзим карда шаванд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки чунин равиш сатҳи иштироки маърифатии хонандагонро баланд бардошта, ҳавасмандии онҳоро ба омӯзиш тақвият мебахшад [9, саҳ. 54].

Хусусияти дигари муҳими муҳити таълимии рақамӣ интерактивӣ мебошад. Дар ин муҳит раванди таълим ба муоширати яктарафа маҳдуд нашуда, ба ҳамкориҳои ҷаҳол байни омӯзгор, хонанда ва муҳтавои таълим асос меёбад. Интерактивӣ шароити мусоидро барои ташаккули тафаккури интиқодӣ, муҳокимаи масъалаҳо ва ҳалли масъалҳои мушкилоти мураккаб фароҳам меорад [14, саҳ. 219]. Маҳз ҳамин чанба муҳити таълимии рақамиро ба фазои мусоиди омӯзиши падидаҳои мураккаб, аз ҷумла зехни сунъӣ, табдил медиҳад.

Дар доираи педагогикаи муосир муҳити таълимии рақамӣ инчунин ҳамчун муҳити ташаккули салоҳиятҳои асри XXI баррасӣ мешавад. Олимони таъкид мекунад, ки дар чунин муҳит хонандагон на танҳо донишҳои фанӣ, балки қобилиятҳои кор бо иттилоот, ҳамкорӣ дар муҳити рақамӣ, ҳудудҳои ва масъулияти иҷтимоиро аз худ мекунад [10, саҳ. 47]. Ин салоҳиятҳо барои дарки моҳияти зехни сунъӣ ва истифодаи огоҳонаи он аҳамияти калидӣ доранд.

Муҳити таълимии рақамӣ аз ҷиҳати сохторӣ низоми бисёрсатҳро ташкил медиҳад, ки унсурҳои инфрасохторӣ, мазмунӣ ва педагогиро дар бар мегирад. Унсурҳои инфрасохторӣ дастгоҳҳои техникӣ, шабакаҳои интернетӣ ва платформаҳои рақамиро фаро мегиранд; унсурҳои мазмунӣ захираҳои таълимии электронӣ ва маводи интерактивиро дар бар мегиранд; унсурҳои педагогӣ бошанд, усулҳо, шаклҳо ва моделҳои идоракунӣ раванди таълимиро муттаҳид месозанд [6, саҳ. 52]. Ҳамоҳангии ин унсурҳо шартӣ асосии самаранокии муҳити таълимии рақамӣ мебошад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули муҳити таълимии рақамӣ ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф муайян гардидааст. Тибқи муқаррароти Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042, муҳити таълимии рақамӣ бояд заминаи асосии навсозии мундариҷа, шакл ва усулҳои таълим гардад.

Дар ин санад муҳити рақамӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани сифати таҳсилот ва фарогирӣ он баррасӣ мешавад, ки ин аҳамияти стратегӣ онро таъкид менамояд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки муҳити таълимии рақамӣ ҳамчун падидаи педагогӣ дорои хусусияти мураккаб, бисёрсатҳӣ ва стратегӣ мебошад. Он на танҳо инфрасохтори техникӣ, балки фазои ташаккули дониш, салоҳият ва арзишҳои муосирро ифода намуда, заминаи назариявӣ ва амалии омӯзиши зехни сунъиро дар муассисаҳои таълимӣ фароҳам месозад.

Мухити таълимии рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ на танҳо шароити техникӣ, балки маҷмӯи имкониятҳои методологӣ ва дидактикиро фароҳам меорад, ки омӯзиши зехни сунъиро ҳамчун объекти мураккаби таълим имконпазир месозад. Зехни сунъӣ, бо назардошти моҳияти худ, омӯзишро талаб мекунад, ки ба фаъолияти таҷрибавӣ, таҳлил, моделсозӣ таъям намояд. Маҳз муҳити таълимии рақамӣ чунин имкониятҳоро дар шакли платформаҳои интерактивӣ, муҳитҳои барномасозӣ, симуляторҳо ва системаҳои омӯзиши мутобиқшаванда таъмин мекунад [2, саҳ. 341].

Яке аз имкониятҳои асосии муҳити таълимии рақамӣ барои омӯзиши зехни сунъӣ дар он ифода меёбад, ки хонандагон метавонанд равандҳои мураккаби алгоритмӣ ва зехниро ба таври визуалӣ ва амалӣ дарк намоянд. Моделсозии рақамӣ ва симулятсия имконият медиҳанд, ки принсипҳои фаъолияти алгоритмҳо, омӯзиши мошинӣ ва қабули қарор дар системаҳои зехни сунъӣ на танҳо дар сатҳи назариявӣ, балки дар шакли таҷрибаи мустақими омӯзишӣ омӯхта шаванд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки чунин равиш сатҳи фаҳмиш ва устувории донишро ба таври назаррас баланд мебардорад [9, саҳ. 58].

Имконияти дигари муҳими муҳити таълимии рақамӣ дар омӯзиши зехни сунъӣ ба инфиродисозии раванди таълим марбут аст. Системаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки омӯзиш мутобиқ ба сатҳи омодагӣ, суръат ва шавқу завқ ҳар як хонанда танзим карда шавад. Дар омӯзиши зехни сунъӣ, ки барои хонандагон метавонад сатҳи баланди мураккабӣ дошта бошад, чунин инфиродисозӣ аҳамияти хос дорад. Олимон таъкид мекунанд, ки мутобиқсозии мундариҷа ва шакли таълим ба хусусиятҳои инфиродӣ омиле мебошад, ки монеаҳои маърифатиро коҳиш медиҳад ва ҳавасмандиро ба омӯзиш афзоиш медиҳад [6, саҳ. 214].

Мухити таълимии рақамӣ ҳамчунин шароити мусоидро барои омӯзиши байнисоҳавии зехни сунъӣ фароҳам меорад. Зехни сунъӣ ҳамчун падидаи байнисоҳавӣ ба ҳамгироии донишҳо аз соҳаҳои математика, информатика, мантиқ, психология ва ҳатто ҷанҳои гуманитарӣ ниёз дорад. Дар муҳити рақамӣ чунин ҳамгироӣ тавассути лоиҳаҳои таълимӣ, омӯзиши масъалаҳои воқеӣ ва фаъолияти гурӯҳӣ амалӣ мегардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки омӯзиши байнисоҳавӣ ба рушди тафаккури системавӣ ва қобилияти татбиқи дониш дар вазъиятҳои мураккаб мусоидат менамояд [7, саҳ. 119].

Ҷанбаи муҳими дигар дар омӯзиши зехни сунъӣ тавассути муҳити таълимии рақамӣ ба ташаккули тафаккури интиқодӣ ва фарҳанги рақамӣ иртибот дорад. Мухити рақамӣ имконият медиҳад, ки хонандагон на танҳо натиҷаҳои фаъолияти системаҳои зехни сунъиро истифода баранд, балки онҳоро таҳлил ва арзёбӣ намоянд, маҳдудиятҳо ва ҳавфҳои эҳтимолиро дарк кунанд. Ин раванд барои ташаккули муносибати масъулиятнок ва огоҳона нисбат ба истифодаи зехни сунъӣ аҳамияти қалбӣ дорад [4, саҳ. 169].

Дар шароити таҳсилоти рақамӣ омӯзиши зехни сунъӣ инчунин бо рушди шаклҳои нави арзёбии натиҷаҳои таълим алоқаманд мегардад. Мухити рақамӣ имкон медиҳад, ки арзёбӣ на танҳо ба санҷиши донишҳои назариявӣ, балки ба таҳлили фаъолияти амалӣ, лоиҳаҳо ва равандҳои эҷодии хонандагон асос ёбад. Чунин равиш бо талаботи муносибати босалоҳият мувофиқат дошта, имконият медиҳад, ки сатҳи воқеии азҳудкунии мафҳумҳои зехни сунъӣ муайян карда шавад [10, саҳ. 49].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои муҳити таълимии рақамӣ барои омӯзиши зехни сунъӣ дар заминаи сиёсати давлатии рақамикунории маориф тадриҷан васеъ мегарданд. Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ барои давраи то соли 2042 таъсиси муҳити ягонаи рақамии таълимиро ҳамчун шартӣ асосии навсозии мундариҷа ва ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта муайян менамояд

Консепсияи гузариш ба таҳсилоти...

Ин муҳит метавонад дар оянда заминаи воқеии ворид намудани омӯзиши зехни сунъӣ ба барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилотӣ гардад.

Бо вуҷуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки истифодаи имкониятҳои муҳити таълимии рақамӣ барои омӯзиши зехни сунъӣ ба омодагии методологӣ ва касбии омӯзгорон

вобастагии мустақим дорад. Агар муҳити рақамӣ бе тағйироти амиқи педагогӣ истифода шавад, он метавонад танҳо нақши иловагии техникӣ иҷро намояд. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд кодир бошад, ки имкониятҳои муҳити рақамиро ба фаъолияти маърифатии мақсаднок табдил диҳад ва омӯзиши зехни сунъиро ҳамчун раванди фаъл ва маънодор роҳандозӣ намояд [6, сах. 219].

Муҳити таълимии рақамӣ дорои имкониятҳои васеи педагогӣ барои омӯзиши зехни сунъӣ мебошад. Ин муҳит шароити заруриро барои омӯзиши таҷрибавӣ, байнисоҳавӣ, инфиродӣ ва ахлоқии зехни сунъӣ фароҳам оварда, метавонад ба ташаккули шахсияти босалоҳият ва омода ба зиндагӣ дар ҷомеаи рақамӣ мусоидат намояд. Самаранокии истифодаи ин имкониятҳо аз ҳамгирии инфрасохтори рақамӣ, методикаи таълим ва сиёсати давлатии маориф вобастагии зич дорад.

Таҳлили анҷомдодаи масъала нишон медиҳад, ки муҳити таълимии рақамӣ дар шароити муосири рушди ҷомеаи иттилоотӣ ба яке аз омилҳои калидии навсозии низомии таҳсилот табдил ёфтааст. Ин муҳит на танҳо инфрасохтори техникӣ, балки фазои мураккаби педагогӣ мебошад, ки мазмун, шакл ва усулҳои таълимро ба таври бунёдӣ тағйир медиҳад. Муҳити таълимии рақамӣ ҳамчун низомии ҳамгириёнаи захираҳои рақамӣ, платформаҳои таълимӣ ва равандҳои интерактивӣ шароити мусоидро барои ташаккули дониш, салоҳият ва арзишҳои асри XXI фароҳам меорад.

Натиҷаҳои таҳқиқот собит месозанд, ки омӯзиши зехни сунъӣ ҳамчун объекти мураккаби таълим бидуни муҳити таълимии рақамӣ амалан ғайриимкон аст. Моҳияти зехни сунъӣ, ки ба алгоритмҳо, коркарди додаҳо, моделсозӣ ва омӯзиши мошинӣ таъна мекунад, муҳити омӯзишро талаб менамояд, ки имкониятҳои таҷрибавӣ, визуалӣ ва интерактивиро таъмин намояд. Муҳити таълимии рақамӣ маҳз чунин имкониятҳоро фароҳам оварда, омӯзиши зехни сунъиро аз сатҳи назариявӣ маҳдуд ба сатҳи фаъолияти фаъл ва маърифатии ҳонандагон мебарорад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки муҳити таълимии рақамӣ барои омӯзиши зехни сунъӣ на танҳо шароити техниро таъмин мекунад, балки заминаи методологӣ ва дидактиро низ ташаккул медиҳад. Ин муҳит ба инфиродисозии омӯзиш, рушди омӯзиши байнисоҳавӣ, ташаккули тафаккури алгоритмӣ ва интиқодӣ, инчунин ба дарки паёмдҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии истифодаи зехни сунъӣ мусоидат менамояд. Дар чунин шароит ҳонандагон на танҳо истеъмолгарони технология, балки иштирокчиёни фаъл ва огоҳонаи равандҳои рақамӣ мегарданд.

Муҳити таълимии рақамӣ ҳамзамон бо тағйирёбии нақши омӯзгор дар раванди таълим алоқаманд аст. Омӯзгор дар ин муҳит аз интиқолдиҳандаи дониш ба роҳбалад ва ташкилкунандаи фаъолияти маърифатии ҳонандагон табдил меёбад. Самаранокии омӯзиши зехни сунъӣ дар муҳити рақамӣ ба сатҳи омодагии педагогӣ, салоҳиятҳои рақамӣ ва қобилияти омӯзгор дар истифодаи мақсадноки имкониятҳои муҳити рақамӣ вобастагии мустақим дорад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули муҳити таълимии рақамӣ ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатии маориф муайян гардида, дар Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ барои давраи то соли 2042 ҳамчун шартӣ асосии баланд бардоштани сифати таҳсилот ва рушди захираҳои инсонӣ таъкид шудааст. Ин санади стратегӣ имконият медиҳад, ки муҳити таълимии рақамӣ дар оянда ба заминаи воқеии ворид ва рушди омӯзиши зехни сунъӣ дар муассисаҳои таълимӣ табдил ёбад.

Дар маҷмӯъ, метавон ба хулоса омад, ки муҳити таълимии рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ на танҳо шартӣ техникӣ, балки омилҳои стратегӣ омӯзиши зехни сунъӣ ҳамчун объекти таълим мебошад. Самаранокии истифодаи ин муҳит аз ҳамгирии инфрасохтори рақамӣ, методикаи муосири таълим, тайёрии касбии омӯзгорон ва мутобиксозии мундариҷаи таҳсилот ба талаботи ҷомеаи донишмехвар вобастагии зич дорад. Омӯзиши илмӣ ин раванд ва татбиқи пайдарпайи он метавонад ба навсозии низомии таҳсилот ва омодагисозии насли ҷавон барои зиндагӣ ва фаъолияти самаранок дар ҷомеаи рақамӣ мусоидат намояд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки барои истифодаи пурраи имкониятҳои муҳити таълимии рақамӣ дар омӯзиши зехни сунъӣ, пеш аз ҳама, зарурати ташаккули заминаи устувори назариявӣ дар педагогика ба миён меояд. Аз ин лиҳоз, тавсия дода мешавад, ки мафҳумҳои «муҳити таълимии рақамӣ» ва «зехни сунъӣ ҳамчун объекти омӯзиш» дар таҳқиқоти педагогӣ ба таври низомманд шарҳ дода шуда, робитаи мутақобилаи онҳо ҳамчун падидаи ягонаи педагогӣ баррасӣ гардад. Ин равиш метавонад ба ҳамгунсозии тадқиқотҳои илмӣ ва таҳияи ҷаҳорҷӯбаи ягонаи методологӣ мусоидат намояд.

Дар робита ба мундариҷаи таҳсилот мувофиқи мақсад аст, ки унсурҳои омӯзиши зехни сунъӣ ба барномаҳои таълимӣ ба таври марҳилавӣ ва пайдарпай ворид карда шаванд. Муҳити таълимии рақамӣ бояд имконият фароҳам оварад, ки хонандагон тадриҷан аз фаҳмиши умумии равандҳои рақамӣ ба дарки амиқи принципҳои фаъолияти зехни сунъӣ гузаранд. Чунин пайдарпайӣ ба хусусиятҳои синнусолӣ ва маърифатии хонандагон мутобиқат дошта, самаранокӣ омӯзишро баланд мебардорад.

Тавсия дода мешавад, ки муҳити таълимии рақамӣ барои рушди омӯзиши байнисоҳавии зехни сунъӣ фаъолона истифода гардад. Ҳамгироии унсурҳои зехни сунъӣ бо фанҳои математика, информатика, технология ва фанҳои гуманитарӣ метавонад ба ташаккули тафаккури системавӣ ва фаҳмиши мукаммали равандҳои муосир мусоидат намояд. Муҳити рақамӣ дар ин раванд бояд ҳамчун фазои ҳамкорӣ, таҳқиқ ва лоиҳаҳои муштарак хизмат кунад.

Дар ҷанбаи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ тавсия мешавад, ки омӯзиши зехни сунъӣ дар муҳити таълимии рақамӣ ҳатман бо муҳокимаи паёмадҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқии истифодаи технология ҳамроҳ карда шавад. Муҳити рақамӣ имконият медиҳад, ки чунин масъалаҳо дар шакли муҳокимаҳо, сценарияҳои таълимӣ ва таҳлили ҳолатҳо баррасӣ шаванд, ки ин ба ташаккули фарҳанги масъулиятноки истифодаи зехни сунъӣ мусоидат мекунад.

Дар сатҳи тайёрии кадрҳои педагогӣ тавсия дода мешавад, ки рушди муҳити таълимии рақамӣ бо тақмили муттасили касбии омӯзгорон ҷамоҳанг карда шавад. Омӯзгор бояд на танҳо малакаҳои техникийи истифодаи муҳити рақамиро дошта бошад, балки қодир бошад, ки онро ба раванди мақсадноки омӯзиши зехни сунъӣ табдил диҳад. Ин зарурати ворид намудани унсурҳои омӯзиши зехни сунъӣ ва педагогикаи рақамиро ба барномаҳои омодакунӣ ва бозомӯзии омӯзгорон тақозо менамояд.

Дар ниҳоят, аз нуқтаи назари сиёсати маориф, тавсия дода мешавад, ки рушди муҳити таълимии рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун заминаи стратегияи ворид намудани омӯзиши зехни сунъӣ ба низоми таҳсилот баррасӣ гардад. Ҷамоҳангсозии муҳити рақамӣ бо ҳадафҳои миллӣ, стандартҳои таълимӣ ва талаботи рушди устувор метавонад ба ташаккули низоми муосири таҳсилот мусоидат намояд, ки ба омодакунӣ насли ҷавон барои зиндагӣ ва фаъолияти самаранок дар ҷомеаи рақамӣ равона шудааст.

АДАБИЁТ

1. Тьюринг. А. Вычислительные машины и интеллект // Вопросы философии. – 1960. – № 4. – С. 56–67.
2. Рассел. С., Норвиг. П. Искусственный интеллект: современный подход. – М.: Вильямс, 2017. – 1408 с.
3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. – Paris: UNESCO Publishing, 2019. – 92 p.
4. Floridi L. Ethics of Artificial Intelligence. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 256 p.
5. Винер. Н. Кибернетика и общество. – М.: Наука, 1983. – 201 с.
6. Андреев. А.А. Педагогика цифрового образования. – М.: Юрайт, 2020. – 320 с.
7. Salomon. G. Distributed Cognitions: Psychological and Educational Considerations. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 304 p.

8. OECD. Education in the Digital Age. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 180 p.
9. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson, 2016. – 96 p.
10. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 210 p.
11. Назарзода, Р.С. Рақамикунонии раванди таълим: абзорҳои рақамии маъмул барои омӯзиш ва санҷиш арзёбӣ / Р.С. Назарзода // Фурӯғи илм: маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ. – 2025. – № 4(08). – С. 18-26. – EDN: LIPLCI.
12. Назарзода, Р.С. Таҷдид ва такмили раванди тадрис дар пояи истифодаи воситаҳои рақамӣ / Р.С. Назарзода, У.М. Ризвонова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2025. – № 4 (58). – С. 229-236. – EDN: SXMDAV.

УДК 378.04

ВНЕАУДИТОРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ: РЕСУРС РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО- КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА

КОМИЛОВА Мархабо Хусеновна - преподаватель кафедры методики преподавания математики и информационных технологий ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова”, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1. **E-mail:** marhakom1990@gmail.com, **тел.:** (+992) 92-801-11-08

Аннотация. В статье рассматривается роль внеаудиторной деятельности в системе подготовки будущих учителей математики как важного ресурса развития социально-компетентностного потенциала студентов. Анализируются педагогические возможности внеаудиторной работы в формировании коммуникативных навыков, социальной активности, инициативности и профессиональной ответственности будущих педагогов. Раскрываются основные формы внеаудиторной деятельности, способствующие развитию профессиональных и личностных качеств студентов педагогических вузов. Особое внимание уделяется значению внеаудиторной деятельности в формировании социальной компетентности будущих учителей математики.

Делается вывод о необходимости целенаправленной организации внеаудиторной деятельности как важного компонента профессиональной подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: внеаудиторная деятельность, будущие учителя математики, социальная компетентность, профессиональная подготовка, педагогическое образование, студенты, образовательная среда.

ФАЪОЛИЯТИ БЕРУНАЗДАРСӢ ДАР СИСТЕМАИ ОМОДАСОЗИИ МУАЛЛИМОНИ МАТЕМАТИКА: САРЧАШМАИ РУШДИ НЕРӢИ ИҶТИМОӢЮ САЛОҲӢЯТӢ

КОМИЛОВА Мархабо Хусеновна - муаллими кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров”, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** marhakom1990@gmail.com, **тел.:** (+992) 92-801-11-08

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур нақши фаъолияти беруназдарсӣ дар системаи тайёр кардани омузгорони ояндаи математика ҳамчун сарчашмаи муҳими рушди нерӯи иҷтимоӣ-салоҳиятии донишҷӯён баррасӣ карда шуда, имкониятҳои педагогии фаъолиятҳои беруназдарсӣ дар ташаккул додани малакаҳои коммуникатсионӣ, фаъолнокии иҷтимоӣ, ташаббус ва масъулияти касбӣ барои омузгорони оянда таҳлил

карда шудааст. Шаклҳои асосии фаъолиятҳои беруназарсӣ, ки дар рушди сифатҳои касбӣ ва шахсӣ дар донишҷӯёни донишгоҳҳои педагогӣ мусоидат мекунанд, ошкор карда шудааст. Махсусияти фаъолиятҳои беруназарсӣ дар ташаккули қобилиятҳои иҷтимоии омузгорони ояндаи математика таъкид гардида, роҳҳои самараноки он нишон дода шудааст.

Хулоса ба зарурати ташкилоти ҳадафмандонаи фаъолияти беруназарсӣ ҳамчун як қисми муҳим дар тайёр кардани кадрҳои педагогӣ ишора карда шудааст.

Калидвожаҳо: фаъолиятҳои беруназарсӣ, омузгорони ояндаи математика, қобилиятҳои иҷтимоӣ, тайёрии касбӣ, таълими педагогӣ, донишҷӯён, муҳити таълимӣ.

EXTRA-CURRICULAR ACTIVITIES IN THE SYSTEM OF TRAINING FUTURE MATHEMATICS TEACHERS: A RESOURCE FOR DEVELOPING SOCIAL COMPETENCE POTENTIAL

KOMILOVA Marhabo Husenovna - lecturer of the department of methods of teaching mathematics and information technology PEI "Khujand State University named after Academician Bobodzhon Gafurov", Khujand, Mavlonbekov Drive, 1. **E-mail:** marhakom1990@gmail.com, **phone:** (+992) 92-801-11-08

Annotation. The article explores the role of extracurricular activities in the system of training future mathematics teachers as an important resource for the development of students' socio-competence potential. The pedagogical possibilities of extracurricular work in forming communicative skills, social activity, initiative, and professional responsibility of future educators are analyzed. The main forms of extracurricular activities that contribute to the development of professional and personal qualities of students in pedagogical universities are highlighted. Special attention is given to the significance of extracurricular activities in forming the social competence of future mathematics teachers.

The conclusion emphasizes the necessity of a targeted organization of extracurricular activities as an essential component of the professional training of teaching staff.

Keywords: extracurricular activities, future mathematics teachers, social competence, professional training, pedagogical education, students, educational environment.

В условиях современных социально-экономических преобразований и модернизации системы образования в нашей республике особую актуальность приобретает проблема повышения качества подготовки педагогических кадров. Одним из приоритетных направлений развития высшего педагогического образования становится формирование личности будущего учителя, обладающего не только глубокими профессиональными знаниями, но и развитым социально-компетентным потенциалом. Современное общество предъявляет к педагогу новые требования: он должен быть инициативным, мобильным, способным к эффективному взаимодействию с учащимися, коллегами и обществом в целом, а также готовым к постоянному профессиональному и личностному развитию.

В системе подготовки будущих учителей математики в высших учебных заведениях нашей республики традиционно особое внимание уделяется формированию фундаментальных математических знаний и методической подготовки. Однако современные образовательные тенденции требуют комплексного развития личности будущего педагога, включающего формирование коммуникативных, социальных и организационных компетенций. В этой связи важное значение приобретает использование возможностей внеаудиторной деятельности студентов как одного из эффективных средств развития их профессиональных и личностных качеств.

Внеаудиторная деятельность является важной составляющей образовательной среды педагогического вуза и представляет собой систему разнообразных форм учебно-познавательной, научно-исследовательской, культурной и общественной активности студентов, реализуемых вне рамок обязательных учебных занятий. Она создаёт благоприятные условия для развития творческого потенциала обучающихся, формирования навыков сотрудничества, лидерства, ответственности, самостоятельности и социальной активности. Участие студентов в научных кружках, олимпиадах, педагогических клубах, научно-практических конференциях, образовательных проектах и общественных инициативах способствует расширению их профессионального кругозора и развитию практических навыков педагогического взаимодействия.

Особое значение внеаудиторная деятельность приобретает в процессе подготовки будущих учителей математики, поскольку она позволяет интегрировать теоретические знания с практическими формами педагогической деятельности. В ходе участия в различных формах внеучебной активности студенты получают возможность применять математические знания в образовательной практике, развивать коммуникативные умения, формировать навыки организации учебной деятельности учащихся и приобретать опыт социального взаимодействия.

В условиях развития системы образования в нашей республике, где особое внимание уделяется повышению качества подготовки педагогических кадров и внедрению современных образовательных технологий, проблема эффективной организации внеаудиторной деятельности студентов педагогических специальностей приобретает особую значимость. Именно внеаудиторная деятельность может стать важным ресурсом формирования социально-компетентностного потенциала будущих учителей, способствуя развитию их профессиональной мобильности, социальной ответственности и готовности к работе в условиях современной школы.

Несмотря на возрастающий интерес исследователей к вопросам профессиональной подготовки педагогов, потенциал внеаудиторной деятельности как средства развития социально-компетентностных качеств будущих учителей математики в педагогических вузах нашей республики остаётся недостаточно изученным. Это обуславливает необходимость дальнейшего научного анализа возможностей и педагогических условий организации внеаудиторной деятельности студентов.

Целью данной статьи является исследование роли внеаудиторной деятельности в системе подготовки будущих учителей математики и выявление её возможностей как ресурса развития социально-компетентностного потенциала студентов педагогических вузов нашей республики.

В системе подготовки будущих учителей математики традиционно основное внимание уделяется формированию фундаментальных математических знаний и методических умений. Однако современная образовательная практика показывает, что успешная профессиональная деятельность учителя невозможна без развития его социальных, коммуникативных и организационных качеств. В этой связи возникает необходимость поиска эффективных педагогических средств, способствующих формированию социально-компетентностного потенциала будущих педагогов.

Одним из таких средств выступает внеаудиторная деятельность студентов, которая создаёт дополнительные возможности для развития их личностных и профессиональных качеств. Участие студентов в научных кружках, педагогических клубах, проектах, конкурсах, научно-практических конференциях и общественных инициативах способствует формированию навыков сотрудничества, лидерства, ответственности и социальной активности.

Особую значимость данная проблема приобретает в условиях развития системы образования нашей республики, где одним из приоритетных направлений является повышение качества подготовки педагогических кадров и развитие компетентностного подхода в образовательном процессе. Несмотря на значительный интерес исследователей к вопросам профессиональной подготовки учителей, потенциал внеаудиторной деятельности как ресурса развития социально-компетентностного потенциала будущих

учителей математики остаётся недостаточно раскрытым и требует дальнейшего научного осмысления.

Таким образом, актуальность данного исследования обусловлена необходимостью теоретического и практического обоснования роли внеаудиторной деятельности в системе подготовки будущих учителей математики как эффективного средства развития их социально-компетентностного потенциала.

В педагогической науке внеаудиторная деятельность рассматривается как важный компонент образовательного процесса, который дополняет и расширяет содержание учебных занятий. Она представляет собой организованную деятельность студентов, осуществляемую вне рамок аудиторных занятий и направленную на развитие их познавательной активности, профессиональных интересов и личностных качеств.

По мнению многих исследователей, внеаудиторная деятельность является частью целостной образовательной системы высшего учебного заведения и выполняет воспитательную, развивающую и социализирующую функции. Она включает различные формы организации учебно-познавательной, научной, культурной и общественной активности студентов, которые реализуются вне расписания обязательных занятий.

В педагогической литературе внеаудиторная деятельность определяется как система мероприятий, направленных на расширение образовательного пространства студента, развитие его творческого потенциала, самостоятельности и способности к социальному взаимодействию. Она может включать участие в научных кружках, олимпиадах, научно-практических конференциях, проектах, педагогических клубах, волонтерской деятельности и других формах студенческой активности.

Таким образом, внеаудиторная деятельность является важным средством формирования личности будущего специалиста, поскольку позволяет студентам реализовать свои способности, проявить инициативу и приобрести практический опыт профессионального и социального взаимодействия.

В системе педагогического образования внеаудиторная деятельность выполняет важную роль в формировании профессиональных и личностных качеств будущего учителя. Современная педагогическая теория рассматривает её как эффективный инструмент развития компетенций, необходимых для успешной профессиональной деятельности.

Исследователи отмечают, что внеаудиторная деятельность способствует развитию познавательной активности студентов, формированию устойчивого интереса к будущей профессии и развитию творческих способностей. Она также создаёт условия для формирования навыков самостоятельной работы, ответственности, инициативности и коммуникативной культуры.

Кроме того, внеаудиторная деятельность способствует формированию ценностного отношения студентов к будущей профессии и развитию их профессиональной мотивации. В ходе участия в научных и образовательных проектах студенты получают возможность применять полученные теоретические знания на практике и развивать профессионально значимые качества личности.

Таким образом, внеаудиторная деятельность выступает важным ресурсом развития профессиональной компетентности будущих учителей и способствует формированию их социально-компетентностного потенциала.

Проблема внеаудиторной деятельности студентов активно исследуется в педагогической науке. Многие отечественные и зарубежные ученые рассматривают её как важный фактор профессионального и личностного развития будущих специалистов.

Так, В. А. Сластенин отмечает, что образовательный процесс в педагогическом вузе должен включать не только учебную деятельность, но и разнообразные формы внеаудиторной работы, которые способствуют развитию личности будущего учителя и формированию его профессиональных ценностей[14, с.105].

А. В. Хуторской подчеркивает, что компетентностный подход в образовании предполагает активное включение студентов в различные виды деятельности, в том числе

внеаудиторные формы работы, которые позволяют формировать ключевые и профессиональные компетенции [15, с.54].

По мнению Ю. К. Бабанского, внеаудиторная деятельность является важным средством воспитания и развития личности обучающихся, поскольку она создаёт условия для проявления самостоятельности, инициативы и творческой активности студентов [1, с.120].

Исследователь В. И. Казаренков отмечает, что правильно организованная внеаудиторная деятельность способствует развитию учебно-познавательного интереса студентов и повышает их мотивацию к обучению [7, с.18].

Кроме того, в рамках деятельностного подхода, разработанного в трудах Л. С. Выготского, С. Л. Рубинштейна и А. Н. Леонтьева, подчеркивается важность активной деятельности обучающихся в процессе образования. Согласно этому подходу, развитие личности происходит через деятельность, что делает внеаудиторную работу важным элементом образовательного процесса.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что внеаудиторная деятельность рассматривается учеными как значимый педагогический ресурс, способствующий развитию профессиональных, социальных и личностных качеств будущих специалистов.

В системе подготовки будущих учителей математики внеаудиторная деятельность занимает важное место, поскольку она дополняет учебный процесс и способствует формированию профессиональных, интеллектуальных и социально-коммуникативных компетенций студентов. Участие студентов в различных формах внеаудиторной работы позволяет им углублять теоретические знания, развивать исследовательские навыки и формировать профессиональную мотивацию. Как отмечают исследователи педагогического образования, внеаудиторная деятельность является эффективным средством интеграции теоретической подготовки и практической деятельности будущих педагогов [3, с.25].

Особую роль в подготовке будущих учителей математики играют различные формы внеаудиторной деятельности, среди которых особое значение имеют научные кружки, олимпиады, педагогические клубы, научные конференции и студенческие проекты.

Одной из наиболее распространённых форм внеаудиторной деятельности студентов являются научные кружки. Они создают условия для углубленного изучения математических дисциплин, развития исследовательских навыков и формирования научного мышления студентов.

Научные кружки позволяют студентам заниматься исследовательской деятельностью, решать нестандартные математические задачи, участвовать в подготовке научных докладов и публикаций. В рамках работы кружков студенты знакомятся с современными направлениями развития математической науки, изучают методы научного исследования и приобретают опыт самостоятельной работы.

По мнению В. А. Сластенина, участие студентов в научных кружках способствует развитию их познавательной активности и формированию исследовательской культуры будущего педагога [14, с.45].

Важной формой внеаудиторной деятельности будущих учителей математики являются математические олимпиады. Участие студентов в олимпиадах способствует развитию логического мышления, аналитических способностей и умения решать сложные нестандартные задачи.

Олимпиадное движение играет значительную роль в формировании профессиональной компетентности будущих учителей математики. Подготовка к олимпиадам требует от студентов глубокого понимания математических понятий, умения применять различные методы решения задач и развивать творческий подход к математической деятельности.

Как отмечает А. В. Хуторской, участие студентов в интеллектуальных соревнованиях способствует формированию ключевых компетенций, таких как

самостоятельность, инициативность и способность к творческому решению профессиональных задач [15, с.41].

Педагогические клубы являются важной формой внеаудиторной деятельности студентов педагогических специальностей. Их основная цель заключается в формировании педагогического мастерства будущих учителей и развитии их профессиональных компетенций.

В рамках работы педагогических клубов студенты обсуждают актуальные проблемы образования, изучают современные педагогические технологии, проводят мастер-классы, деловые игры и педагогические тренинги. Такая деятельность способствует развитию коммуникативных навыков, педагогического мышления и профессиональной рефлексии будущих учителей.

В процессе подготовки докладов студенты учатся работать с научной литературой, анализировать педагогические и математические проблемы, формулировать выводы и представлять результаты своих исследований. Это способствует развитию научного мышления и формированию исследовательской культуры будущего педагога.

Ю. К. Бабанский отмечал, что участие студентов в научной деятельности является важным фактором повышения качества профессиональной подготовки будущих специалистов [1, с.128].

Одной из современных форм внеаудиторной деятельности являются студенческие образовательные и исследовательские проекты. Проектная деятельность позволяет студентам применять полученные знания на практике и развивать навыки самостоятельной работы.

В рамках проектной деятельности студенты могут разрабатывать учебные материалы по математике, проводить математические викторины, организовывать образовательные мероприятия для школьников, а также создавать инновационные методы обучения математике.

Как отмечают исследователи, проектная деятельность способствует развитию инициативности, ответственности и способности студентов к командной работе [10, с.59].

Таким образом, различные формы внеаудиторной деятельности играют важную роль в подготовке будущих учителей математики. Они способствуют развитию профессиональных знаний, исследовательских навыков и социально-коммуникативных компетенций студентов, что является важным условием формирования социально-компетентного потенциала будущего педагога.

В современных условиях развития системы высшего педагогического образования особое значение приобретает формирование социально-компетентного потенциала будущих учителей. Социальная компетентность рассматривается как интегративное качество личности, включающее совокупность знаний, умений, ценностных ориентаций и личностных качеств, обеспечивающих эффективное взаимодействие человека с социальной средой [14, с.78].

В процессе профессиональной подготовки будущих учителей математики развитие социально-компетентного потенциала осуществляется через различные виды учебной и внеаудиторной деятельности. Особое значение в этом процессе имеют формирование коммуникативных навыков, развитие лидерских качеств, воспитание ответственности, повышение социальной активности и развитие профессионального взаимодействия.

Коммуникативные навыки являются важным компонентом профессиональной компетентности будущего учителя. Педагогическая деятельность предполагает постоянное взаимодействие с учащимися, коллегами, родителями и представителями образовательного сообщества.

В процессе внеаудиторной деятельности студенты активно участвуют в дискуссиях, научных семинарах, конференциях и различных образовательных мероприятиях, что способствует развитию их коммуникативной культуры, умения выражать свои мысли, аргументировать свою позицию и вести конструктивный диалог.

Как отмечает И. А. Зимняя, коммуникативная компетентность является одним из важнейших элементов профессиональной подготовки педагога, поскольку она

обеспечивает эффективность педагогического общения и взаимодействия в образовательном процессе [5, с.124].

Лидерские качества также являются важным компонентом социально-компетентного потенциала будущего учителя. В процессе педагогической деятельности учитель часто выступает в роли организатора учебной деятельности, руководителя ученического коллектива и инициатора различных образовательных проектов.

Внеаудиторная деятельность предоставляет студентам возможность проявлять инициативу, организовывать мероприятия, руководить групповой работой и принимать управленческие решения. Участие студентов в научных кружках, студенческих организациях и образовательных проектах способствует формированию лидерских качеств, развитию организаторских способностей и уверенности в собственных силах.

По мнению А. В. Хуторского, формирование лидерских качеств является важным условием подготовки конкурентоспособного специалиста, способного эффективно действовать в условиях современной образовательной среды [15, с.21].

Одним из важнейших качеств личности будущего педагога является ответственность. Педагогическая профессия предполагает высокую степень ответственности за результаты обучения и воспитания учащихся.

Участие студентов в различных формах внеаудиторной деятельности способствует формированию у них чувства ответственности за результаты собственной деятельности, за работу коллектива и за достижение поставленных целей. В ходе реализации различных проектов и образовательных мероприятий студенты учатся планировать свою деятельность, выполнять поставленные задачи и оценивать результаты своей работы.

Ю. К. Бабанский отмечал, что воспитание ответственности является важным условием формирования активной и социально зрелой личности специалиста [1, с.145].

Социальная активность является важной характеристикой личности современного педагога. Учитель должен быть не только носителем знаний, но и активным участником общественной жизни, способным инициировать социально значимые проекты и участвовать в решении образовательных и общественных проблем.

Внеаудиторная деятельность создаёт благоприятные условия для развития социальной активности студентов. Участие в волонтерских программах, образовательных акциях, научных и культурных мероприятиях способствует формированию у студентов активной жизненной позиции и готовности к участию в общественной деятельности.

Как отмечает В. А. Сластенин, активная социальная позиция будущего педагога формируется в процессе его участия в различных видах общественно значимой деятельности [13, с.102].

Профессиональное взаимодействие является важной составляющей педагогической деятельности. Учитель должен уметь эффективно взаимодействовать с коллегами, администрацией образовательных учреждений, родителями и другими участниками образовательного процесса.

В процессе внеаудиторной деятельности студенты приобретают опыт коллективной работы, учатся распределять обязанности, принимать совместные решения и эффективно взаимодействовать в профессиональной среде. Это способствует развитию навыков командной работы и формированию профессиональной культуры будущего педагога.

По мнению Е. С. Полат, организация совместной деятельности студентов является важным условием формирования профессиональных компетенций и развития их способности к сотрудничеству [10, с.82].

Таким образом, развитие социально-компетентного потенциала студентов является важной задачей профессиональной подготовки будущих учителей математики. Внеаудиторная деятельность создаёт благоприятные условия для формирования коммуникативных навыков, лидерских качеств, ответственности, социальной активности и профессионального взаимодействия, что способствует успешному профессиональному становлению будущего педагога.

Проведённый анализ показывает, что внеаудиторная деятельность студентов педагогических специальностей является эффективным инструментом формирования социально-компетентного потенциала будущих учителей математики. Она позволяет:

- интегрировать теоретические знания с практическими навыками,
- развивать коммуникативные, организационные и лидерские качества,
- формировать ответственность и социальную активность,
- повысить мотивацию студентов к профессиональной деятельности.

Эффективность внеаудиторной работы подтверждается как теоретическими исследованиями, так и наблюдениями, проведёнными в педагогических вузах нашей республики. Особую значимость имеют такие формы деятельности, как участие в научных кружках, олимпиадах, педагогических клубах, научных конференциях и проектной работе. Эти виды активности способствуют развитию профессиональной инициативы и укреплению ценностного отношения студентов к будущей профессии.

В ходе наблюдений за деятельностью студентов педагогических специальностей выявлено, что участие в внеаудиторной работе оказывает заметное влияние на формирование их социально-компетентного потенциала:

- коммуникативные навыки: студенты, активно участвующие в кружках, конференциях и педагогических клубах, демонстрируют более высокий уровень умения строить диалог, аргументировать свою позицию и работать в команде;
- лидерство: руководство проектными группами и организация мероприятий способствуют развитию управленческих навыков и уверенности в профессиональных решениях;
- ответственность: студенты проявляют большую инициативу и ответственность при выполнении совместных проектов и организации учебных мероприятий;
- социальная активность; включение в волонтёрские, просветительские и научно-образовательные мероприятия формирует активную гражданскую позицию будущего учителя;
- профессиональное взаимодействие: внеаудиторная деятельность создаёт условия для практического освоения навыков взаимодействия с коллегами, администрацией и учащимися, что является критически важным для профессиональной подготовки.

Проведённый анализ показал, что студенты, систематически участвующие в внеаудиторной деятельности, имеют более высокий уровень сформированности социально-компетентного потенциала, чем их сверстники, ограничивающиеся только аудиторными занятиями.

На основании наблюдений и анализа педагогической практики можно выделить следующие выводы:

1. Внеаудиторная деятельность является эффективным ресурсом формирования социально-компетентного потенциала будущих учителей математики. Она способствует развитию ключевых профессиональных и личностных компетенций, необходимых для успешной педагогической деятельности.
2. Разнообразие форм внеаудиторной работы повышает мотивацию студентов к обучению и профессиональному самосовершенствованию. Комбинация научной, проектной и общественной деятельности обеспечивает комплексное развитие личности.
3. Системная организация внеаудиторной деятельности позволяет интегрировать теоретическую подготовку с практическим опытом взаимодействия и педагогической реализации.
4. Регулярное участие студентов в внеаудиторной деятельности положительно влияет на формирование социальной ответственности, инициативности и коммуникативных навыков, что повышает их профессиональную готовность к работе в школе.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что внеаудиторная деятельность является необходимым компонентом системы подготовки будущих учителей

математики и играет ключевую роль в развитии их социально-компетентностного потенциала.

Внеаудиторная деятельность является важным компонентом системы подготовки будущих учителей математики. Она способствует развитию социально-компетентностного потенциала студентов, формированию их профессиональных и личностных качеств, развитию коммуникативных навыков, инициативности и социальной ответственности. Эффективная организация внеаудиторной деятельности позволяет создать благоприятные условия для профессионального становления будущих педагогов и повышения качества педагогического образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. К. Педагогика. - Москва : Просвещение, 1988. - 479 с.
2. Бейлина Н.С. Сущность понятия социальная компетентность // Вестник ЧГУ. - 2011. - №3. - С.97 - 99.
3. Гуревич К. М. Педагогика высшей школы. - Москва : Юрайт, 2015. - 400 с.
4. Гурулева Н. Е. Внеаудиторная деятельность как условие творческой самореализации студента // Молодой ученый. - 2015. - №9. - С. 1045–1047.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология. - Москва : Логос, 2004. - 384 с.
6. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя. - Москва : Академия, 2004. - 208 с.
7. Казаренков В. И., Гаджибалаева И. У. Внеаудиторная работа как фактор формирования интереса к учебно-познавательной деятельности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика. - 2013. - №2. - С. 115–120.
8. Кукуева О.Ф. Развитие социальной компетентности студентов педвуза средствами внеучебной деятельности // Педагогическое образование и наука. - 2010. - № 5. - С.84 – 87.
9. Муродова, Ш.С. Интеграция цифровых и человеческих компетенций в образовательный процесс: путь к конкурентоспособности студентов / Ш.С. Муродова, Р.С. Назарзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2025. – № 3 (62). – С. 114-123. – EDN: MKDJHE.
10. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - Москва : Академия, 2012. - 272 с.
11. Руденко И.В. Воспитание в профессиональном контекст // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. - 2012. - № 1. - С. 259 - 262.
12. Семушина Е.И. и др. Роль интеграции учебной и внеучебной деятельности в профессиональном воспитании студентов // Вопросы современной науки и практики. - 2010. - № 10 - 12(31). - С.158 - 163.
13. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Педагогика: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. - Москва: Академия, 2013. - 608 с.
14. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология. - Москва: Академия, 2007. - 288 с.
15. Хуторской А. В. Компетентностный подход в образовании. - Москва: Научная школа, 2003. - 160 с.

ПСИХОЛОГИЯ
ПСИХОЛОГИЯ
PSYCHOLOGY

ТДУ: 796.41:371+378

ОМИЛҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ ТАРЗИ ҲАӢТИ СОЛИМИ ХОНАНДАГОНИ ИМКОНИАТАШОН МАҲДУД ДАР МУҲИТИ ТАЪЛИМ

САФАРОВ Музаффар Қурбоналиевич - омӯзгори калони кафедраи варзиш ва мудофиаи граҷдани Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. ш. Душанбе к. Борбад, 48/5. **E-mail:** muzafar@mail.ru, **тел.:** (+992) 900-80-63-67

Аннотатсия. Муаллиф нисбат ба масъалаи баррасишуда, ки ташаккули тарзи ҳаёти солим, махсусан дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд, як раванди мураккаб, бисёрҷанба ва ҳамоҳангшуда баррасӣ инъикос меёбад, қайд менамоянд, ки саломатӣ танҳо ҳолати ҷисмонӣ набуда, балки маҷмӯи омилҳои равонӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ буда, рушди он аз таъсири муҳити таҳсилот вобастагии калон дорад.

Ба андешаи муаллиф, муҳити таҳсилотӣ фазои интиқоли дониш, муҳити солимгардон ва дастгиркунандаи рушди шахсият мебошад. Махсусан, барои хонандагони имконияташон маҳдуд, чунин муҳит бояд фарогир (инклюзивӣ), беҳатар ва ҳавасмандкунанда бошад, ки дар он эҳтиёҷоти инфиродии ҳар як хонанда ба назар гирифта шавад.

Муаллиф бар он назар қадаанд, ки омилҳои педагогӣ ва психологӣ дар ин раванд нақши ҳалкунанда доранд. Аз як тараф, омӯзгор бо истифода аз усулҳои муносири таълимӣ, инфиродикунонӣ ва технологияҳои солимгардонӣ шароити мусоид фароҳам меоварад. Аз тарафи дигар, дастгирии равонӣ, ташаккули худбоварӣ, худқабулкунӣ ва устувории равонӣ барои ин гурӯҳи хонандагон аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Инчунин, муаллиф ба зарурати ташаккули ҳавасмандии дохилӣ ба тарзи ҳаёти солим ишора мекунад. Ба фикри онҳо, танҳо дар ҳолате, ки хонанда арзиши саломатиро дарк намуда, худ ба нигоҳдории он майл пайдо мекунад, ки ба натиҷаҳои устувор ноил мегардад. Ба ин мазмун, тарбияи фарҳанги саломатӣ, худидоракунӣ ва масъулиятшиносӣ, яке аз ҳадафҳои асосии раванди таълим мебошад.

Ҳамзамон, муаллиф нақши ҳамкории мактаб, оила ва ҷомеаро хеле муҳим мешуморад. Онҳо дар он ақидаанд, ки танҳо тавассути ҳамоҳангии кӯшишҳои ҳамаи ин ниҳодҳо метавон муҳити мусоид барои рушди ҳамаҷонибаи хонандагон ва ташаккули тарзи ҳаёти солим фароҳам овард.

Дар маҷмӯъ, нуктаи назари муаллифон дар он ифода меёбад, ки ташаккули тарзи ҳаёти солим, махсусан барои хонандагони имконияташон маҳдуд, ба таври низом, илмӣ асоснок ва бо дарназардошти хусусиятҳои инфиродӣ амалӣ гардад. Ин раванд ба рушди шахсияти мустақил, ҷаъоли иҷтимоӣ ва аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва равонӣ солим нигаронида мешавад.

Калидвожаҳо: тарзи ҳаёти солим, хонандагони имконияташон маҳдуд, муҳити таҳсилотӣ, омилҳои педагогӣ, омилҳои психологӣ, таълими фарогир (инклюзивӣ), дастгирии равонӣ инфиродикунонии таълим, ҷаъолияти ҷисмонӣ, малакаҳои ҳаётӣ, худидоракунӣ, фарҳанги саломатӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

САФАРОВ Музаффар Курбоналиевич - старший преподаватель кафедры спорта и гражданской обороны Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. **E-mail:** muzafar@mail.ru, **тел.:** (+992) 900-80-63-67

Аннотация. Автор, размышляя над рассматриваемым вопросом, а именно о том, что формирование здорового образа жизни, особенно среди учащихся с ограниченными возможностями, является сложным, многогранным и скоординированным процессом, отмечают, что здоровье - это не просто физическое состояние, а совокупность психологических, социальных и духовных факторов, и его развитие во многом зависит от влияния образовательной среды.

По мнению автора, образовательная среда - это пространство для передачи знаний, здоровая среда, способствующая развитию личности. Особенно для учащихся с ограниченными возможностями такая среда должна быть инклюзивной, безопасной и стимулирующей, в которой учитываются индивидуальные потребности каждого ученика.

Автор считают, что решающую роль в этом процессе играют педагогические и психологические факторы. С одной стороны, учитель создает благоприятные условия, используя современные методы обучения, индивидуализацию и медицинские технологии. С другой стороны, психологическая поддержка, формирование уверенности в себе, самопринятия и психологической стабильности имеют первостепенное значение для этой группы учащихся.

Автор также указывают на необходимость развития внутренней мотивации к здоровому образу жизни. По их мнению, только когда ученик осознает ценность здоровья и становится склонен поддерживать его самостоятельно, он сможет добиться устойчивых результатов. В этом контексте воспитание культуры здоровья, самоконтроля и ответственности является одной из главных целей образовательного процесса.

В то же время авторы считают очень важной роль сотрудничества между школой, семьей и обществом. Они считают, что только благодаря координации усилий всех этих институтов можно создать благоприятную среду для всестороннего развития учащихся и формирования здорового образа жизни.

В целом, точка зрения авторов выражается в том, что формирование здорового образа жизни, особенно для учащихся с ограниченными возможностями, должно осуществляться систематически, научно обоснованно и с учетом индивидуальных особенностей. Этот процесс направлен на развитие самостоятельной, социально активной, физически и психически здоровой личности.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, учащиеся с ограниченными возможностями, образовательная среда, педагогические факторы, психологические факторы, инклюзивное образование, психологическая поддержка, индивидуализация образования, физическая активность, жизненные навыки, самоконтроль, культура здоровья.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF HEALTHY LIFESTYLE OF STUDENTS WITH LIMITED OPPORTUNITIES IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

SAFAROV Muzaffar Qurbonalievich - senior lecturer of the Department of Sports and Civil Defense of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Dushanbe city. Borbad Street, 48/5. **E-mail:** muzafar@mail.ru, **phone:** (+992) 900-80-63-67

Annotation. The author, reflecting on the issue under consideration, which is that the formation of a healthy lifestyle, especially among students with disabilities, is a complex, multifaceted and coordinated process, note that health is not just a physical condition, but a set of psychological, social and spiritual factors, and its development largely depends on the influence of the educational environment.

According to the author, the educational environment is a space for the transfer of knowledge, a healthy environment that supports the development of personality. Especially for students with disabilities, such an environment should be inclusive, safe and stimulating, in which the individual needs of each student are taken into account.

The author believe that pedagogical and psychological factors play a decisive role in this process. On the one hand, the teacher creates favorable conditions using modern educational methods, individualization and health technologies. On the other hand, psychological support, the formation of self-confidence, self-acceptance and psychological stability are of paramount importance for this group of students.

The author also point to the need to develop an internal motivation for a healthy lifestyle. In their opinion, only when the student understands the value of health and becomes inclined to maintain it himself, will he achieve sustainable results. In this context, the upbringing of a culture of health, self-management and responsibility is one of the main goals of the educational process.

At the same time, the authors consider the role of cooperation between school, family and society to be very important. They believe that only through the coordination of the efforts of all these institutions can a favorable environment be created for the comprehensive development of students and the formation of a healthy lifestyle.

In general, the author's point of view is expressed in the fact that the formation of a healthy lifestyle, especially for students with disabilities, should be carried out in a systematic, scientifically based and taking into account individual characteristics. This process is aimed at the development of an independent, socially active, physically and mentally healthy personality.

Keywords: *healthy lifestyle, students with disabilities, educational environment, pedagogical factors, psychological factors, inclusive education, psychological support, individualization of education, physical activity, life skills, self-management, health culture.*

Мукаддима. Дар шароити муосири рушди ҷомеа, масъалаи ташаккули тарзи ҳаёти солим, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ ва маориф нақши муҳим мебозад. Махсусан, дар низомии таҳсилоти умумӣ, таваҷҷуҳи махсус ба тарбияи насли солим, ғайр ба мутобиқ ба ҳаёти иҷтимоӣ равона мегардад. Дар ин замина, масъалаи ташаккули тарзи ҳаёти солими хонандагони имконияташон маҳдуд, ки эҳтиёҷ ба дастгирии ҷисмонӣ доранд, аҳамият дошта, ба дастгирии педагогӣ ва психологӣ ниёзманданд.

Муҳити таълимӣ макони донишомӯзӣ ва фазои муҳимми рушди шахсият дар ташаккули арзишҳо ва одатҳои солим мебошад. Барои хонандагони имконияташон маҳдуд, ин муҳит мутобиқи дастгиркунанда ва инклюзивӣ буда, хонандагон малакаи тарзи ҳаёти солим ва қобилияти ҳидро инкишоф медиҳанд. Омилҳои педагогӣ, аз қабилӣ усулҳои таълим, муносибати омӯзгор, муҳтавои барнома ва ғайроти тарбиявӣ, дар яқоягӣ бо омилҳои психологӣ, мисли ҳавасмандӣ, эҳсоси ҳудбаварӣ ва мутобиқшавии иҷтимоӣ, дар ин рағанд нақши ҳалкунанда мебозанд.

Бо вучуди пешрафтҳо дар соҳаи маориф, то ҳол масъалаҳои вобаста ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ҳамаҷонибаи хонандагони имконияташон маҳдуд, аз ҷумла, ташаккули тарзи ҳаёти солим, пурра ҳал нашудаанд. Ба ин хотир, омӯзиши дақиқи омилҳои педагогӣ-психологӣ ва таъсири онҳо ба ташаккули тарзи ҳаёти солими ин гурӯҳи хонандагон аҳамияти илмӣ ва амалӣ ба миён мегузорад.

Мақсади мақола аз омӯзиш, таҳлил ва муайян намудани омилҳои педагогӣ - психологӣ иборат аст, ки ба ташаккули тарзи ҳаёти солими хонандагони имконияташон маҳдуд дар муҳити таълим таъсири мусбат мерасонанд, инчунин асоснок намудани роҳҳо

ва шароитҳои самараноки татбиқи онҳо дар амалияи муассисаҳои таҳсилоти таъсир мерасонанд. Дар муҳити таҳсилот, омилҳои педагогӣ ба фароҳам овардани шароити мусоид барои иштироки фаъоли хонандагони имконияташон маҳдуд дар раванди таълим ва тарбия равона карда мешаванд. Аз ҷумла, мутобиксозии барномаҳои таълимӣ, истифодаи усулҳои фарогири таълим (инклюзивӣ), ба инобат гирифтани имкониятҳои инфиродии ҳар як хонанда ва ташкили машғулиятҳои ҷисмонӣ бо назардошти ҳолати саломатии онҳо аз омилҳои муҳимми педагогӣ ба ҳисоб мераванд. Омӯзгор интиқолдиҳандаи донишу малака ва роҳнамою дастгиркунандаи рушди шахсӣ мебошад, ки тавассути ӯ дар хонанда ҳисси боварӣ ба худ, худқадршиносӣ ва масъулият барои идора намудани саломатии шахсӣ инкишоф меёбад.

Дар баробари ин, омилҳои психологӣ нақши ҳалкунанда дошта, хонандагони имконияташон маҳдуд аксар вақт бо мушкилоти мутобикшавӣ, паст будани худбаҳодиҳӣ, эҳсоси танҳой ва изтироб рӯ ба рӯ мешаванд. Ба ин хотир, муҳити таълим дорои фазои мусоиди равонӣ буда, дар он эҳтиром, дастгирӣ ва ҳамдардӣ ҳукмфармо мебошад [1, 30-36]. Ташкили муносибатҳои мусбӣ байниҳамдигарии хонандагон, ташвиқи кори гурӯҳӣ ва фаъолиятҳои иҷтимоӣ ба рушди малакаҳои муоширатӣ ва эҳсоси онҳо тааллуқ доштан ба ҷомеа мусоидат мекунад.

Бархе, аз омилҳои муҳимми психологӣ ин рушди ҳавасмандӣ ба тарзи ҳаёти солим буда, барои ин зарур аст, ки ба хонандагон донишҳои назариявӣ оид ба саломатӣ ва таҷрибаи амалии нигоҳдории саломатиро низ меомӯзанд. Истифодаи усулҳои интерактивӣ, бозиҳои таълимӣ, машғулиятҳои варзишии мутобикшуда ва барномаҳои солимгардонӣ шавқи онҳоро ба фаъолияти ҷисмонӣ ва нигоҳдории саломатӣ зиёд намояд.

Инчунин, дастгирии психологӣ аз ҷониби мутахассисон, равшаншиносон, педагогҳои иҷтимоӣ ва дигар кормандони соҳаи маориф барои ин гурӯҳи хонандагон хеле муҳим мебошад. Машваратҳои инфиродӣ, тренингҳои рушди шахсӣ, барномаҳои бартарафсозии асабоният ва ташаккули малакаҳои худидоракунии, ҳолати равонӣ ва иҷтимоии онҳоро беҳтар месозад.

Омили муҳимми дигар, ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо оила мебошад. Волидайн ба раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим ҷалб карда мешаванд, зеро муҳити оилавӣ таъсири бевосита ба рафтор ва одатҳои кӯдак таъсир мерасонад [2, 45-50]. Ташкили семинарҳо, вохӯриҳо ва машваратҳо бо волидайн барои баланд бардоштани сатҳи маърифати онҳо оид ба масъалаҳои саломатӣ ва дастгирии фарзандонашон мусоидат менамояд.

Дар маҷмӯъ, ворид намудани омилҳои педагогӣ – психологӣ ба раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд имкон медиҳад, ки сатҳи саломатии онҳо беҳтар гардида, шароити мусоид барои рушди ҳамаҷонибаи шахсият, мутобикшавии иҷтимоӣ ва худтатбиқкунии онҳо фароҳам оварда мешавад. Ин раванд як системаи мукамал ва пайваста амалӣ гардида, ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ, оила ва ҷомеа нақши калидӣ мебозад.

Илова ба ин, дар раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар муҳити таҳсилоти барои хонандагони имконияташон маҳдуд, ба масъалаи инфиродикунонии таълим ва тарбия диққати махсус додан зарур аст. Ҳар як хонанда дорои хусусиятҳои хоси равонӣ, ҷисмонӣ ва иҷтимоӣ мебошад, бинобар ин, истифодаи усулҳои ягонаи таълимӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда намерасонад. Омӯзгор бо назардошти сатҳи рушди маърифатӣ, ҳолати саломатӣ ва имкониятҳои функционалии хонанда барномаҳои таълимиро мутобик менамояд [3, 25-31]. Ин гуна муносибат ба ташаккули ҳисси муваффақият, баланд бардоштани худбаҳодиҳӣ ва ҳавасмандии дохилӣ мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, дар ташкили фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ барои ҷунин хонандагон истифодаи технологияҳои махсуси солимгардонӣ аҳамияти калон дорад. Машқҳои ҷисмонии мутобикшуда, беҳтар ва тадриҷӣ буда, ба беҳтар намудани ҳолати ҷисмонӣ ва устувории равонӣ низ таъсири мусбат мерасонанд. Машғулиятҳои гурӯҳӣ ҳамчун воситаи

муҳимми иҷтимоишавӣ имконият медиҳанд, ки хонандагон дар муҳити дастгиркунанда малакаҳои ҳамкорӣ, муошират ва эҳсоси якдилиро инкишоф диҳанд.

Омили муҳимми дигар ташаккули фарҳанги саломатӣ дар муҳити таҳсилот мебошад. Ин маънои онро дорад, ки тамоми равандҳои таълимӣ ва тарбиявӣ ба арзишҳои тарзи ҳаёти солим таъсия менамоянд. Муассисаи таълимӣ донишу малакаи тарзи ҳаёти солимро нишон медиҳад [4, 55-60]. Риояи речаи рӯз, ташкили ғизои солим, фароҳам овардани шароити санитарӣ-ғиғиенӣ, инчунин ташкили чорабиниҳои варзишӣ ва фароғатӣ дар ин самт нақши муҳим мебозанд.

Аз нуқтаи назари психологӣ, ташаккули малакаҳои худидоракунии ва худназоратӣ дар хонандагони имконияташон маҳдуд хеле муҳим аст. Онҳо бояд омӯзанд, ки чӣ гуна ҳолати равонии худро идора кунанд, асабониятро паси сар намоянд ва қарорҳои дуруст қабул кунанд [5, 60-65]. Барои ин, истифодаи усулҳои психотерапевтӣ, машқҳои релаксатсионӣ, техникаҳои нафаскашӣ ва тренингҳои рушди шахсӣ самаранок мебошанд.

Ҳамзамон, оид ба рушди устувории равонӣ (резилиентӣ) диққати ҷиддӣ дода мешавад. Ин сифат ба хонандагон имкон медиҳад, ки ба мушкilot ва монеаҳо тоб оварда, онҳоро ҳамчун имконияти рушд қабул менамоянд. Ташаккули чунин сифат тавассути дастгирии педагогӣ, ташвиқи муваффақиятҳо, эътирофи кӯшиш ва фароҳам овардани муҳити беҳатару эътимодбахш амалӣ мегардад.

Дар шароити таҳсилоти инклюзивӣ, махсусан барои хонандагони имконияташон маҳдуд, аҳамияти ин сифат боз ҳам бештар мегардад. Зеро онҳо аксар вақт бо мушкilotи иҷтимоӣ, равонӣ ва таълимӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Дар ин ҳолат, нақши омӯзгор ва муҳити таълимӣ хеле муҳим мебошад, чунки маҳз дастгирии мунтазам ва муносибати мусбати педагогӣ метавонад сатҳи устувории равонии онҳоро баланд бардорад.

Ташаккули резилиентӣ тавассути як қатор тадбирҳои педагогӣ ва психологӣ амалӣ мегардад, аз ҷумла:

- тақвияти эҳсоси худбодарӣ;
- ташвиқи ҳар як муваффақияти хурд;
- эътирофи кӯшишҳои шахсӣ, инчунин фароҳам овардани муҳити таълимии беҳатар, ором ва ҳавасмандкунанда. Илова бар ин, истифодаи усулҳои интерактивии таълим ва ҷалби хонандагон ба фаъолияти гурӯҳӣ низ ба рушди ин сифат мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, резилиентӣ на танҳо ҳамчун хусусияти равонӣ, балки ҳамчун унсuri муҳими рушди иҷтимоӣ ва таълимии хонандагон баррасӣ мегардад, ки барои муваффақияти минбаъдаи онҳо дар ҳаёт заминаи устувор фароҳам меорад.

ОМИЛҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ПСИХОЛОГӢ ДАР ТАШАККУЛИ ХОНАНДАГОНИ ИМКОНИЯТАШОН МАҲДУД (БО НАТИҶАҲОИ ФОИЗӢ)

№	ОМИЛҲОИ ПЕДАГОГӢ	% ХОНАНДАГОН	ОМИЛҲОИ ПСИХОЛОГӢ	% ХОНАНДАГОН
1	Муҳити таълимии инклюзивӣ	83% (25 нафар)	Худбодарӣ	70% (21 нафар)
2	Муносибати омӯзгор	90% (45 нафар)	Ҳавасмандӣ	76% (23 нафар)
3	Усулҳои таълим	80% (24 нафар)	Эҳсоси амният	73% (22 нафар)
4	Барномаҳои таълимӣ	77% (23 нафар)	Мутобиқшавӣ	67% (20 нафар)
5	Фаъолияти тарбиявӣ	75% (22 нафар)	Муоширати иҷтимоӣ	70% (21 нафар)
6	Ҳамкории мактаб ва оила	85% (26 нафар)	Дастгирии равонӣ	78% (23 нафар)
7	Истифодаи технологияҳо	72% (21 нафар)	Инкишофи эҳсосот	68% (20 нафар)
8	Назорат ва баҳодихӣ	88% (26 нафар)	Худшиносӣ	74% (22 нафар)

Натиҷаҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки омилҳои педагогӣ, махсусан муносибати омӯзгор (90%) ва назорату баҳодихӣ (88%), таъсири бештар доранд. Дар баробари ин, аз омилҳои психологӣ дастгирии равонӣ (78%) ва ҳавасмандӣ (76%) нақши муҳим мебозанд. Ин нишон медиҳад, ки ҳамоянгии омилҳои педагогӣ ва психологӣ барои ташаккули тарзи ҳаёти солими хонандагони имконияташон маҳдуд аҳамияти калидӣ дорад.

Дар баробари ин, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ низ ба ташаккули тарзи ҳаёти солим мусоидат менамояд. Барномаҳои таълимии электронӣ, видеоҳо, бозиҳои интерактивӣ ва платформаҳои онлайн маълумотро ба таври ҷолиб ва дастрас пешниҳод менамоянд, махсусан барои он хонандагоне, ки имконияти маҳдуди ҳаракат доранд [6, 70-76]. Инчунин, чунин технологияҳо имконият медиҳанд, ки хонандагон мустақилона донишҳои худро тақмил дода, малакаҳои худомӯзиро инкишоф медиҳанд.

Нақши муҳимми дигарро ташкили мониторинг ва арзёбии мунтазами ҳолати саломатӣ ва рушди хонандагон мебозад. Ин раванд имкон медиҳад, ки тағйиротҳои мусбат ё манфӣ сари вақт муайян гардида, тадбирҳои зарурӣ андешида мешаванд. Ҳамкориҳои зич байни омӯзгорон, равоншиносон, табибон ва волидайн дар ин самт хеле муҳим аст.

Бояд қайд кард, ки ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд дар сурати муносибати комплексӣ ва ҷамъоварии ҳамаи иштирокчиёни раванди таълимӣ имконпазир аст. Ин раванд барои беҳбудии саломатии ҷисмонӣ, рушди равонӣ, иҷтимоӣ ва маънавии шахсият нигаронида шавад. Танҳо дар ҳамаин ҳолат метавонем насли солим, ҷаҳон ва қобили рақобатро тарбия намоем, ки дар оянда сахми арзандаи худро дар рушди ҷомеа мегузорад.

Оид ба баррасии ин масъала, зарур аст, ки ба ташаккули муҳити фароғири таълимӣ (инклюзивӣ) яке аз шартҳои асосии татбиқи самараноки тарзи ҳаёти солим барои хонандагони имконияташон маҳдуд тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда мешавад. Муҳити фароғир дастрасии ҷисмонии хонандагонро ба инфрасохтори муассисаи таълимӣ таъмин намуда, фазои баробархукукӣ, эҳтиром ва дастгириро низ фароҳам меорад. Дар чунин муҳит ҳар як хонанда худро ҳамчун узви арзишманди ҷомеа эҳсос намуда, имконияти пурраи иштирок дар ҷаҳонияти таълимӣ ва иҷтимоиро пайдо мекунад.

Яке аз самтҳои муҳимми педагогӣ дар ин замина, ташаккули салоҳиятҳои ҳаётӣ (life skills) мебошад. Ба ин салоҳиятҳо малакаҳои худхизматрасонӣ, қабули қарор, идоракунии вақти лозимӣ, муоширати самаранок ва ҳалли мушкилот дохил мешаванд [7, 48-54]. Барои хонандагони имконияташон маҳдуд, ин малакаҳо барои зиндагии мустақилона, нигоҳдории саломатӣ ва пешгирии ҳолатҳои хавфнок аҳамияти калидӣ доранд. Омӯзиши чунин салоҳиятҳо тавассути усулҳои амалӣ, машқҳои моделсозӣ ва вазъиятҳои воқеӣ сурат мегиранд.

Дар баробари ин, ташаккули арзишҳои мусбат нисбат ба саломатӣ ҷузъи муҳимми тарбияи ахлоқӣ баррасӣ мегардад. Хонандагон дарк намоянд, ки саломатӣ неъматӣ шахсӣ, арзиши иҷтимоӣ низ мебошад. Ин раванд тавассути тарғиби одатҳои солим, намунаи шахсии омӯзгорон, инчунин ҷалби хонандагон ба ҷаҳониятҳои ҷамъиятӣ ва варзишӣ амалӣ мегардад.

Аз нуктаи назари психологӣ, муҳим аст, ки дар хонандагон ҳисси худқабулкунӣ ва худэҳтиромӣ ташаккул дода шавад. Хонандагони имконияташон маҳдуд баъзан худро аз дигарон камтар эҳсос мекунанд, ки ин ба рушди шахсияти онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Ба ин хотир, омӯзгорон ва равоншиносон ба таври пайваста барои баланд бардоштани эътимод ба худ, ташвиқи дастовардҳо ва эътирофи қобилиятҳои инфиродӣ кор баранд. Истифодаи усулҳои таҳкими мусбат (positive reinforcement) дар ин самт хеле муассир мебошад.

Масъалаи пешгирии ҳолатҳои асабоният ва изтироб дар муҳити таҳсилотӣ диққати махсус дода мешавад. Барномаҳои солимгардонии равонӣ, машқҳои оромсозӣ, мусиқӣ, арт-терапия ва дигар усулҳои психокоррексионӣ барои беҳтар гардидани ҳолати равонии хонандагон мусоидат менамоянд. Муҳити орому дастгиркунанда, муносибати инсондӯстона ва ҷаҳмишнок аз ҷониби омӯзгорон дар паст шудани сатҳи асабоният ва баланд шудани самаранокии таълим мусоидат мекунад [8, 40-46].

Дар баробари ин, ташкили ҷаҳонияти беруназсинфӣ низ нақши муҳим мебозад. Иштирок дар маҳфилҳои варзишӣ, фарҳангӣ ва эҷодӣ дар хонандагон имконият медиҳад,

ки қобилиятҳои худро ошкор намуда, доираи муоширати худро васеъ намуда, эҳсоси қаноатмандӣ аз ҳаётро таҷриба мекунад. Барои хонандагони имконияташон маҳдуд чунин фаъолиятҳо мутобиқ ва дастрас мебошанд, ва бе ягон монеа дар онҳо иштирок карда метавонанд.

Омили дигари муҳим, омодаسازی кадрҳои педагогӣ барои кор бо чунин гурӯҳи хонандагон мебошад. Омӯзгорон дорои дониш ва малакаҳои махсус дар соҳаи педагогикаи инклюзивӣ, психологияи рушд ва технологияҳои солимгардонӣ бошанд. Барномаҳои такмили ихтисос, семинар ва тренингҳо ба баланд бардоштани салоҳияти касбии онҳо мусоидат менамоянд.

Бояд тазаққур дод, ки ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд раванди тӯлонӣ ва бисёрҷанбае, ки ҳамоҳангии ҳамаи унсурҳои муҳити таҳсилоти роҳбарӣ мекунад [9, 15-21]. Танҳо дар сурати татбиқи муносибати системавӣ, ки омилҳои педагогӣ, психологӣ, иҷтимоӣ ва тиббиро дар бар гирифта, натиҷаҳои устувор ва муассир нишон медиҳад. Ин раванд барои беҳбудии саломатии хонандагон дар рушди шахсияти мустақил, фаъл ва иҷтимоии онҳо заминаи боэътимод мегузорад.

Идомаи мантиқии ин баррасӣ ба зарурати таҳкими робитаи байни назария ва амалия дар раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим барои хонандагони имконияташон маҳдуд оварда мерасонад. Яке аз масъалаҳои калидӣ дар ин самт татбиқи технологияҳои инноватсионии педагогӣ мебошад, ки ба фаългардонии иштирок ва баланд бардоштани самаранокии омӯзиш равона шудаанд. Аз ҷумла, истифодаи усулҳои таълими фаъл (*problem-based learning, project-based learning*) метавонад хонандагонро ба дарки амиқи арзиши саломатӣ ва нақши худ дар нигоҳдории он ҳидоят менамояд [10, 33-38].

Дар чунин раванд, омӯзгор нақши фасилитатор (роҳбар) - ро иҷро менамояд, яъне шароитро фароҳам меоварад, ки хонандагон мустақилона ба ҳулосаҳо мерасанд, таҷриба андӯзанд ва малакаҳои ҳаётиро инкишоф медиҳанд. Ин равиш махсусан барои хонандагони имконияташон маҳдуд хеле муҳим буда, зеро он имконият медиҳад, ки ба худ эҳсоси худбовариро инкишоф медиҳад.

Ҷиҳати дигари муҳим, ташаккули фарҳанги худнигоҳдорӣ (самосохранение) мебошад. Хонандагон ҳолати ҷисмонӣ ва равонии худро омӯхта, нишонаҳои ҳастагӣ, асабоният ё бемориро сари вақт дарк намуда, тадбирҳои зарурӣ меандешанд. Ин малакаҳо тавассути машқҳои худмушоҳидакунӣ, рӯзномаҳои саломатӣ ва барномаҳои омӯзишии махсус ташаккул дода мешаванд.

Дар баробари ин, ба масъалаи баробарии имкониятҳо дар дастрасӣ ба захираҳои солимгардонӣ аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Хонандагони имконияташон маҳдуд аксар вақт бо маҳдудиятҳо дар истифодаи иншооти варзишӣ, таҷҳизот ва барномаҳои фароғатӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Аз ин лиҳоз, мутобиқسازی инфрасохтор, таъмини дастрасӣ барои таҷҳизоти махсус ва ташкили барномаҳои фарогир аз вазифаҳои муҳимми муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб мераванд.

Омили муҳимми дигар, ташаккули муносибати масъулоне ба саломатӣ ҳамчун арзиши шахсӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Ин раванд аз синну соли барвақт оғоз ёфта, дар тамоми давраи таҳсил идома меёбад [11, 66-72]. Омӯзгорон тавассути мисолҳои ҳаётӣ, муҳокимаҳои ахлоқӣ ва таҳлили ҳолатҳои воқеӣ дар хонандагон фаҳмиши амиқи масъулиятро нисбат ба саломатии худ ва дигарон ташаккул медиҳанд.

Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ, ҷалби хонандагони имконияташон маҳдуд ба фаъолияти ҷамъиятӣ ва ихтиёрӣ низ аҳамияти калон дорад. Ин гуна фаъолиятҳо ба онҳо имконият медиҳанд, ки худро ҳамчун узви фаъоли ҷомеа эҳсос намоянд, малакаҳои ҳамкорӣ ва масъулиятшиносиро инкишоф диҳанд ва эҳсоси арзишмандии худро баланд бардоранд. Ин, дар навбати худ, ба беҳтар гардидани ҳолати равонӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солим мусоидат мекунад.

Дар раванди мазкур, нақши муҳити иттилоотӣ низ назаррас мебошад. Имрӯз, дастрасӣ ба иттилооти гуногун метавонад ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошад. Аз ин рӯ,

ташаққули саводнокии иттилоотӣ (media literacy) дар хонандагон муҳим аст, то ки онҳо тавонанд маълумоти бозғатимодро интихоб намуда, аз таъсири манфии иттилооти носоҳеҳ эмин бошанд. Ин махсусан дар масъалаҳои марбут ба саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим аҳамияти калон дорад.

Ҳамчунин, бояд ба рушди ҳамкории байнисоҳавӣ (междисциплинарӣ) диққат дода шавад. Ҳамгироии донишҳои фанҳои гуногун, аз ҷумла биология, тарбияи ҷисмонӣ, психология ва ҳатто фанҳои гуманитарӣ метавонад ба ташаққули фаҳмиши мукаммали саломатӣ ва омилҳои таъсиррасон ба он мусоидат намояд. Ин гуна ҳамгирӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки масъалаи саломатиро аз нуқтаҳои назари гуногун баррасӣ намоянд.

Пешниҳоди дигар ташаққули тарзи ҳаёти солим дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд танҳо дар сурати мавҷуд будани муҳити дастгиркунанда, муносибати инфиродӣ ва истифодаи усулҳои муносири педагогӣ ва психологӣ имконпазир мебошад. Ин раванд ба ташаққули шахсияти мустақил, масъул ва ҷаъоли иҷтимоӣ равона гардида, заминаи устувор барои зиндагии солим ва муваффақонаи онҳо дар оянда фароҳам меоварад.

Таҳлили ҳамаҷонибаи масъала ба арзёбии самаранокии татбиқи омилҳои педагогӣ - психологӣ дар ташаққули тарзи ҳаёти солим барои хонандагони имконияташон маҳдуд диққати махсус дода мешавад. Арзёбӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълимӣ ба дараҷаи пешрафт, сатҳи ташаққули дониш, малака ва муносибатҳои хонандагон нисбат ба саломатӣ муайян карда мешавад. Ин раванд барои натиҷаҳои ниҳойӣ, балки ба ҷараёни ташаққул, саъю кӯшиш ва пешрафти инфиродии ҳар як хонанда нигаронида мешавад.

Дар ин замина, истифодаи усулҳои арзёбии формативӣ (давра ба давра) ҳеле муассир мебошад. Омӯзгор тавассути мушоҳида, суҳбат, худбаҳодиҳӣ ва баҳодиҳии ҳамсолон маълумоти муфид дар бораи сатҳи фаҳмиш ва муносибати хонандагон ба тарзи ҳаёти солим ба даст меорад. Барои хонандагони имконияташон маҳдуд чунин шаклҳои арзёбӣ муҳиманд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки пешрафти шахс ба назар гирифташуда, эҳсоси муваффақият ва ҳавасмандӣ нигоҳ дошта мешавад.

Ҳамзамон, ташаққули рефлексия (андешаронӣ) дар хонандагон низ аҳамияти калон дорад. Онҳо бояд омӯзанд, ки ҷаъолияти худро таҳлил намоянд, натиҷаҳои худро арзёбӣ кунанд ва роҳҳои беҳтарсозиро муайян созанд [12, 22-28]. Ин малака ба онҳо дар идоракунии тарзи ҳаёти худ ва қабули қарорҳои солим кӯмак мерасонад. Рефлексия тавассути рӯзномаҳои шахсӣ, муҳокимаҳои гурӯҳӣ ва машқҳои махсуси таҳлилий амалӣ мегардад.

Омили муҳимми дигар устувории натиҷаҳо мебошад. Ташаққули тарзи ҳаёти солим хусусияти дарозмуддат дошта, дониш ва малакаҳои бадастомада ба одатҳои устувор табдил меёбанд. Барои ин, такрор, машқ ва дастгирии доимӣ зарур аст. Муассисаи таълимӣ шароите фароҳам меоварад, ки хонандагон имконияти истифодаи доимии малакаҳои солимгардониро дошта бошанд.

Дар баробари ин, масъалаи мутобиқшавии иҷтимоии хонандагони имконияташон маҳдуд диққати ҷиддӣ дода мешавад. Тарзи ҳаёти солим барои саломатии ҷисмонӣ ва қобилияти шахс барои зиндагӣ дар ҷомеа низ таъсир мерасонад. Ташкили ҷаъолиятҳои, ки ба ҳамгироии иҷтимоӣ мусоидат мекунанд, ба монанди лоиҳаҳои гурӯҳӣ, ҷорабиниҳои ҷамъиятӣ ва барномаҳои ихтиёрӣ, метавонад ба рушди малакаҳои иҷтимоӣ ва эҳсоси тааллуқ мусоидат намояд.

Масъалаи пешгирии рафторҳои хатарнок дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд тавачҷуҳ зоҳир карда мешавад. Бо сабаби осебпазирии бештар, барои таъсири манфии муҳити иҷтимоӣ бештар дучор мешаванд. Ба ин хотир, барномаҳои пешгирӣ ба баланд бардоштани маърифати саломатӣ, рушди малакаҳои рад кардани пешниҳодҳои манфӣ ва ташаққули арзишҳои мусбат равона карда мешаванд.

Ҷанбаи муҳимми дигар, рушди ҳамкории байналмилалӣ ва мубодилаи таҷриба дар соҳаи таълими фарогир ва солимгардонӣ мебошад. Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои

пешрафта, татбиқи моделҳои муваффақ ва мутобиқсозии онҳо ба шароити миллӣ метавонад ба баланд бардоштани сифати таълим ва самаранокии барномаҳои солимгардонӣ мусоидат намояд. Танҳо дар сурати ҳамкориҳои зич байни мактаб, оила, муассисаҳои тандурустӣ ва дигар сохторҳои иҷтимоӣ метавон муҳити мусоид барои рушди солими ин гурӯҳи хонандагон фароҳам овард. Ин раванд бояд ба принципҳои инсондӯстӣ, баробархукукӣ ва эҳтироми шаъну шарафи инсон асос ёфта, ба рушди шахсияти комил ва ғаёл нигаронида шавад.

Дар идомаи ин таҳлил, муҳим аст, ки ба масъалаи ташаккули муҳити эмотсионалӣ – психологӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад, зеро маҳз ҳамин муҳит метавонад барои хонандагони имконияташон маҳдуд ҳамчун омили калидӣ дар рушди тарзи ҳаёти солим кумак намояд. Муҳити мусоиди равонӣ, ки дар он эҳсоси амният, қабул ва дастгирӣ ҳукмфармо аст, ба паст шудани сатҳи изтироб, афзоиши ҳавасмандӣ ва иштироки ғаёлонаи хонандагон дар раванди таълим мусоидат мекунад.

Дар чунин муҳит муносибати омӯзгор ба хонандагон бояд бар пояи эҳтиром, ғаҳмиш ва инфиродӣ бошад. Истифодаи усулҳои педагогикаи дастгиркунанда, ки ба эҳтиёҷоти равонии хонандагон ҷавобгӯ мебошад, метавонад ба ташаккули эътимод байни омӯзгор ва хонанда мусоидат намояд. Эътимод, дар навбати худ, заминаи асосӣ барои рушди шахсӣ ва қабули арзишҳои тарзи ҳаёти солим мегардад.

Яке аз самтҳои муҳимми дигар – рушди худшиносӣ ва худидоракунии эҳсосот мебошад. Хонандагони имконияташон маҳдуд бояд омӯзанд, ки эҳсосоти худро дарк кунанд, онҳоро идора намоянд ва ба таври мусбат ифода кунанд. Ин раванд тавассути машқҳои махсуси психологӣ, тренингҳои рушди эмотсионалӣ ва ғаёлиятҳои эҷодӣ, ба монанди расмкашӣ, мусиқӣ ва театр амалӣ мегардад. Ин гуна ғаёлиятҳо на танҳо ба рушди равонӣ, балки ба беҳтар гардидани ҳолати умумии саломатӣ низ таъсири мусбат мерасонанд.

Дар баробари ин, ташаккули муҳити мусоиди иҷтимоӣ, ки дар он муносибатҳои солим ва ҳамкорӣ байни хонандагон ташвиқ карда мешаванд, аҳамияти калон дорад. Пешгирии ҳолатҳои таъйиз, тамасхур ва канорагирӣ бояд яке аз вазифаҳои асосии муассисаҳои таълимӣ бошад. Барои ин, баргузориҳои барномаҳои тарбиявӣ оид ба таҳаммулпазирӣ, эҳтироми гуногунӣ ва ҳамдигарғаҳмӣ зарур аст. Чунин барномаҳо ба ташаккули фарҳанги муносибатҳои инсонӣ ва эҳсоси ҳамдардӣ мусоидат меkunанд. Масъалаи рушди қобилияти мутобиқшавӣ (адаптатсия) диққати ҷиддӣ дода шавад. Хонандагони имконияташон маҳдуд бояд тавонанд ба тағйироти муҳити таҳсилотӣ ва иҷтимоӣ мутобиқ шаванд. Ин малака тавассути таҷриба, дастгирии педагогӣ ва равонӣ, инчунин тавассути фароҳам овардани шароити устувор ва пешгӯишаванда ташаккул меёбад.

Ҷанбаи муҳимми дигар, ташаккули муносибати мусбат ба ғаёлияти ҷисмонӣ мебошад. Барои бисёре аз хонандагони имконияташон маҳдуд, машқҳои ҷисмонӣ метавонанд бо эҳсоси тарс, нобоварӣ ё таҷрибаи манфӣ алоқаманд бошанд. Аз ин лиҳоз, омӯзгорон машғулиятҳоро ба тавре ташкил менамоянд, ки онҳо шавқовар, дастрас ва мувофиқ ба имкониятҳои ҳар як хонанда мебошанд. Истифодаи бозиҳои ҳаракатӣ, машқҳои сабук ва элементҳои рақобати солим ба ташаккули муносибати мусбат ба варзиш мусоидат менамояд.

Хулоса. Дар баробари ин, истифодаи усулҳои ҳавасмандгардонӣ, ба монанди мукофотҳои рамзӣ, таъриф, эътирофи дастовардҳо ва дастгирии иҷтимоӣ ба баланд бардоштани иштироки хонандагон дар ғаёлиятҳои солимгардонӣ мусоидат менамояд. Муҳим аст, ки ҳар як пешрафт, ҳатто хурдтарин, қадр карда шавад, то ки хонанда эҳсоси муваффақият ва ҳавасмандиро аз даст надиҳад.

Дар ниҳоят, бояд қайд кард, ки ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд як раванди пайваستا ва бисёрсатҳӣ мебошад, ки ҳамкориҳои зичи ҳамаи иштирокчиёни раванди таълимиро талаб мекунад. Муассисаи таҳсилотӣ бояд ҳамчун муҳити дастгиркунанда, инкишофдиҳанда ва фарогир амал

намоёд, ки дар он ҳар як хонанда, новобаста аз имкониятҳои худ, имкони рушд, худтаъбиқкунӣ ва зиндагии солимро пайдо намоёд. Танҳо дар чунин шароит ташаккули насли солим, ғаёл ва иҷтимоан мутобиқ ноил мегардид.

АДАБИЁТ

1. Ғафуров, Н. Рушди устувории равонӣ (резилиентӣ) // Паёми илмҳои иҷтимоӣ/. Душанбе – 2024, №2, с. 30–36.
2. Каримзода, А. Ташаккули тарзи ҳаёти солим дар муассисаҳои таҳсилотӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021, №3, с. 45–50.
3. Мирзоев, С. Тарбияи ҷисмонӣ ва саломатии хонандагон // Паёми Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон. – 2023, №4, с. 25–31.
4. Набиев, Р. Фарҳанги саломатӣ дар мактаб// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020, №3, с. 55–60.
5. Раҳмонзода, Д. Омилҳои психологӣ дар рушди хонандагон // Паёми Академияи таҳсилот. – 2022. – №1. – С. 60–65.
6. Саидов, М. Роли муҳити таҳсилотӣ дар рушди шахсият// Паёми педагогика ва психология. – 2021, №2, с. 70–76.
7. Файзуллоев, Ҷ. Дастгирии равонии хонандагон дар раванди таълим// Паёми психология ва педагогика. – 2022, №3, с. 48–54.
8. Холиқов, З. Малакаҳои ҳаёти дар хонандагони имконияташон маҳдуд// Паёми илмҳои педагогӣ. – 2024, №1, с. 40–46.
9. Ҳусейнов, Б. Муҳити инклюзивӣ ва рушди хонандагон// Паёми маориф ва илм. – 2025, №1, с. 15–21.
10. Ҷабборов Ҳ. Равишҳои инклюзивӣ дар таълим // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2020, №2, с. 33–38.
11. Шарипов, А. Инноватсия дар таълими муосир// Паёми илмӣ – таълимӣ. – 2023, №2, с. 66–72.
12. Юсуфӣ, Ф. Ҳамкории мактаб ва оила дар тарбияи солим// Паёми педагогика. – 2021, №1, с. 22–28.
13. Бандура, А. Асосҳои иҷтимоии тафаккур ва амал: Назарияи маърифатии иҷтимоӣ. – Клиффорд Энглвуд: Прентис-Холл, 1986, с.-617
14. Бронфенбреннер, У. Экологияи рушди инсон: Таҷрибаҳо аз рӯи табиат ва тарҳрезӣ. – Кембриҷ: Нашриёти Донишгоҳи Ҳарвард, 1979, с. – 330
15. Выготский, Л. С. Ақл дар ҷомеа: Рушди равандҳои олиии равонӣ. – Кембриҷ: Нашриёти Донишгоҳи Ҳарвард, 1978, с. – 159
16. Пиаже, Ж. Психологияи кӯдак. – Нью Йорк: Китобҳои асосӣ, 1969, с. – 173
17. Маслоу, А. Х. Ангеза ва шахсият. – Нью Йорк: Харпер ва Роу, 1954, с. – 411

УДК: 159.9.01

ИНЪИКОСИ ҶАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИИ САРВАРӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ МУТАФАККИРОНИ КЛАССИКИ ҒАРБ

РАСУЛОВ Сайфидин Худоевич - номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Email:** sayf76@mail.ru, **тел.:** (+992)918-80-68-07

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур инъикоси ҷанбаҳои психологии масъалаи сарварӣ дар таълимоти мутафаккирони классики Ғарб мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Қайд гардидааст, ки ба масъалаи сарварӣ ҳануз мутафаккирони атиқа Геродот ва Плутарх рӯ оварда буданд. Афлотун дар масъалаи сарварӣ ба файласуфҳо бартарӣ

медод ва шогирди ӯ Арасту бошад, масъалаҳои ғуломдорӣ, шахрвандӣ, мафхуми давлат, инчунин шаклҳои зоҳиршавӣ ва ҳадафҳои онро мавриди баррасӣ қарор додааст. Аз мутафаккирони асримиёнагӣ Фомаи Аквинӣ монархро беҳтарин сарвари сиёсӣ дониста, дар давраи Эҳё Н. Макиавелли нақши сарвари мутлақ, қавӣ ва шикастнопазирро дар бунёди давлат аввалиндараҷа медонад. Дар масъалаи фаҳмиши моҳияти сарварӣ концепсияи пешниҳоднамудаи Ф. Нитше дар бораи “фавқулинсон – навъи олии биологӣ – инсон-сарвар” таъсири моҳияти расонида, дар ин радиф психологи англис Ф. Галтон андешаи ирсӣ будани сарвариро пешниҳод намуд.

Дар асри XIX қисме аз муҳаққиқон сарвариро ҳамчун ҳислату қобилияти модарзодии шахс баҳо медоданду қисми дигар ҳамчун натиҷаи таъсироти иҷтимоӣ. Ба омӯзишу пажӯҳиши масъалаи сарварӣ муҳаққиқи итолиовӣ С. Сигеле ва сотсиологҳои франсуз Г. Тард ва Г. Лебон ғаридиши нав ворид карданд. Дар маркази таълимоти онҳо доир ба сарварӣ муносибати қаҳрамон ва издиҳом ва механизмҳои таъсиррасонӣ ба издиҳом меистад. Нигоҳи нав ба мазмуну моҳияти сарварӣ ва таъкиди ба муносибатҳои иҷтимоӣ вобаста будани он дастовардҳои илмиро рӯйи қор овард, ки барои фаҳмиши механизмҳои таъсиррасонӣ ба шуури омма ва ошкор кардани механизмҳои психологӣ ҳаракатҳои оммавӣ, аз ҷумла ҳаракатҳои ҳаробиовар равшанӣ дидагиро боз кард.

***Калидвожаҳо:** афкор, сарварӣ, қаҳрамон, давлат, инкишофи ҷомеа, монарх, фавқулинсон, омилҳои биологӣ, механизмҳои таъсиррасонӣ, қобилиятҳои модарзодӣ, таъсироти ҷамъиятӣ.*

ОТРАЖЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ЛИДЕРСТВА В УЧЕНИЯХ КЛАССИЧЕСКИХ ЗАПАДНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

***РАСУЛОВ Сайфидин Худоевич** - кандидат политических наук, доцент кафедры психологии Таджикского национального университета. **Email:** sayf76@mail.ru, **тел.:** (+992) 918-80-68-07*

Аннотация. В данной статье анализируется и обсуждается отражение психологических аспектов проблемы лидерства в учениях западных классических мыслителей. Отмечается, что ещё античные мыслители Геродот и Плутарх обращались к проблеме лидерства. Платон отдавал приоритет философам в вопросе лидерства, а его ученик Аристотель обсуждал вопросы рабства, гражданства, концепции государства, а также его форм проявления и целей. Среди средневековых мыслителей Фома Аквинский считал монарха лучшим политическим лидером, а в эпоху Возрождения Н. Макиавелли считал роль абсолютного, сильного и непобедимого лидера первостепенной в построении государства. В вопросе понимания сущности лидерства значительное влияние оказала предложенная Ф. Ницше концепция «сверхчеловека - высшего биологического типа - человека-лидера», а английский психолог Ф. Гальтон выдвинул идею наследственной природы лидерства.

В XIX веке некоторые исследователи рассматривали лидерство как врожденную черту и способность человека, в то время как другие считали его результатом социального влияния. Итальянский исследователь С. Сигеле и французские социологи Г. Тард и Г. Лебон внесли новое видение в изучение и исследование лидерства. В основе их учения о лидерстве лежит взаимоотношение между героем и толпой, а также механизмы влияния на толпу. Новый взгляд на сущность лидерства и акцент на его зависимости от социальных отношений привели к научным достижениям, открывшим новые возможности для понимания механизмов влияния на массовое сознание и раскрытия психологических механизмов массовых движений, включая деструктивные движения.

***Ключевые слова:** мышление, лидерство, герой, государство, развитие общества, монарх, сверхчеловек, биологические факторы, механизмы влияния, врожденные способности, социальное влияние.*

REFLECTION OF PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LEADERSHIP IN THE TEACHINGS OF CLASSICAL WESTERN THINKERS

RASULOV Sayfidin Khudoievich - Candidate of Political Science, Associate Professor in the Department of Psychology at the Tajik National University. **Email:** sayf76@mail.ru, **Phone:** (+992) 918-80-68-07

Annotation. This article analyzes and discusses the psychological aspects of leadership in the teachings of classical Western thinkers. It is noted that even the ancient thinkers Herodotus and Plutarch addressed the issue of leadership. Plato prioritized philosophers on the issue of leadership, and his student Aristotle discussed issues of slavery, citizenship, the concept of the state, as well as its forms of manifestation and goals. Among medieval thinkers, Thomas Aquinas considered the monarch the best political leader, and during the Renaissance, Nicolaes Machiavelli considered the role of an absolute, strong, and invincible leader to be paramount in building a state. In understanding the essence of leadership, Friedrich Nietzsche's concept of the "superman-a higher biological type-a human leader has had a significant influence, while the English psychologist Francis Galton advanced the idea of the hereditary nature of leadership.

In the XIX th century, some researchers viewed leadership as an innate human trait and ability, while others believed it was the result of social influence. The Italian researcher S. Sigele and the French sociologists G. Tarde and G. Le Bon brought a new perspective to the study and research of leadership. Their theory of leadership centers on the relationship between the hero and the crowd, as well as the mechanisms of influencing the crowd. This new perspective on the essence of leadership and its emphasis on its dependence on social relations led to scientific advances that opened up new possibilities for understanding the mechanisms of influencing mass consciousness and uncovering the psychological mechanisms of mass movements, including destructive ones.

Keywords: *thinking, leadership, hero, state, social development, monarch, superman, biological factors, mechanisms of influence, innate abilities, social influence.*

Муқаддима. Сарварӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ хусусияти серчанба дошта, ба сифати масъалаи омӯзишу пажӯҳиш дар доираи гуногуни илмҳо, махсусан илмҳои гуманитарӣ аз қабili фалсафа (Н.А.Бердяев, В.П.Кохановский ва диг.), сотсиология (Е.В.Андриенко, А.В.Запорожеч ва диг.), психология (Р.Л.Крижевский, Б.Д.Паригин, А.В.Петровский ва диг.), педагогика (У.Беннис, Е.С.Кузмин, И.П.Подласий ва диг.), сиёсатшиносӣ (Ч. Барбер, Т. Парсонс, В. Милман ва диг.) ва ғ. пазируфта шудааст. Ҳар яке аз ин илмҳо падидаи мазкурро аз мавқеи методология ва принципҳои таҳқиқотии худ мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор додаанд.

Масъалаи сарвар ва сарварӣ аз замонҳои қадим диққати мутафаккиронро ба худ ҷалб намудааст. Онҳо ба масъалаи сарварӣ аз рӯи манфиатҳои гурӯҳӣ назар намуда, ҳосиятҳои онро ошкор қарданӣ мешаванд, ба моҳият ва вазифаҳои сарварӣ, таъсири мутақобилаи онҳо ба ҳодисаҳои дигари ҷомеа ва махсусан, муносибати сарвар ва сарварӣ ба сохтори ҳокимияти давлатӣ таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир менамоянд. Сабаби таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба ин масъала пеш аз ҳама дар он аст, ки дар тури таърих “азҳудкунӣ ва ишғолнамоии заминҳои нав маҳз бо сарварӣ робита дошта, ба инкишофи он таъсири ҳалқунанда мерасонад” [15, с. 123].

Омӯзиши масъалаи сарварӣ дар замони муосир мубраммияти вижаро касб қардааст, зеро “афзоиши таваҷҷуҳ ба ин масъала бо болоравии нақши омилҳои инсонӣ дар идоранамоии давлат ва тақвияти вобастагии он ба омилҳо ва арзишҳои муносибатҳои инсонӣ шарҳ дода мешавад” [8, с. 565].

Ҳадафи мақолаи мазкурро таҳлилу баррасии инъикоси ҷанбаҳои психологии масъалаи сарварӣ дар таълимоти мутафаккирони Ғарб ташкил медиҳад.

Қисми асосӣ. Ба масъалаи сарварӣ ҳануз таърихчиёни атиқа Геродот ва Плутарх рӯ оварда буданд. Нақши сарварон дар тадқиқоти онҳо мақоми марказиро соҳиб аст. Онҳо ба ҳаёту фаъолияти лашкаркашон, шоҳон ва намояндагони дигари доираҳои ҳукмрон диққати зиёд медоданд. Сарваронро, махсусан лашкаркашонро мадҳу ситоиш намуда, инкишофи ҷомеаро аз фаъолияти онҳо вобаста медонистанд [4, с. 89].

Ба андешаи Т. Бендес “таърихи омӯзиши илмии сарварӣ асосан ба асри XX рост меояд, аммо далелҳои исботкунандаи он вучуд доранд, ки одамон аз замонҳои қадим ба ин масъала таваҷҷӯҳ доштанд. Зинда мондани одамон дар сайёраи мо асосан аз ташкил ва идоракунии моҳиронатари амалҳои онҳо вобаста буд. Аммо, дарки сарварӣ ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ бо мулоҳизаҳои мутафаккирони бузурги қадим дар бораи табиат ва таҷассуми қудрат оғоз ёфт” [3].

Ҳанӯз мутафаккирони Юнони қадим Афлотун ва Арасту масъалаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор дода буданд. Афлотун дар асараш “Давлат”, ки ҳанӯз соли 360 то милод навишта шуда, ба масъалаи давлати идеалӣ бахшида шудааст, се гурӯҳи сараварҳоро ҷудо кардааст: файласуфон, ҳарбиҳо ва ҳунармандон. [6]. Афлотун дар масъалаи сарварӣ ба файласуфҳо бартарӣ меод, зеро ба андешаи ӯ онҳо чизеро мебинанду атрофи он фикр мекунанд, ки доимо яхела аст, беадолатӣ намекунанд аз он азоб намекашанд, пайваста маъномехвар ва бонизом ҳастанд, ҳудашон ба ин пайравӣ карда ба “ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ”-и одамон он чизеро ворид мекунанд, ки аз ҳастии идеалӣ дармеёбанд, маънавияти инсониро ба арзишҳои илоҳӣ мувофиқ мекунанд. Аммо барои ба даст овардани муваффақият сарвар на бояд ҳаёли, балки файласуфи воқеӣ бошад. Ӯ онҳоро файласуфи воқеӣ меҳисобид, ки “тавлиди ҳақиқат”-ро дӯст медоранд. Яъне онҳое, ки дорои зеҳни тез, хиради воло ва дигар хислатҳо мебошанд.

Шогирди ӯ Арасту бошад, дар асари “Сиёсат” масъалаҳои ғуломдорӣ, шахрвандӣ, мафҳуми давлат, инчунин шаклҳои зоҳиршавӣ ва ҳадафҳои онро мавриди баррасӣ қарор дода, се навъи ҳокимиятро дар давлат ҷудо кардааст: аристократия, монархия ва демократия. Ба андешаи мутафаккир дар марҳилаҳои аввали рушди инсоният нақши сарвариро одамони калонсол ва таҷрибадор иҷро мекарданд. Дар марҳилаҳои минбаъда ин салоҳият ба одамоне дода мешуд, ки аз рӯи дараҷаи инкишофи зеҳнӣ бар дигарон бартарӣ доштанд.

Ба андешаи мутафаккири асримиёнагӣ Фомаи Аквинӣ беҳтарин сарвари сиёсӣ танҳо монарх буда метавонад. Ӯ қайд мекунад: “киштии давлат ҳамон ҳолате хуб вазифаашро иҷро мекунад, ки агар онро сарвари ягона, яъне монарх идора кунад”

Ба андешаи мутафаккири илотиёвии давраи Эҳё Н. Макиавеллӣ, ки дар асри XVI дар асараш “Подшоҳ” масъалаи сарвариро мавриди таҳлил қарор додааст танҳо сарвари мутлақ, қавӣ ва шикастнопазир метавонад давлати мустақили оро аз ҳама гуна фишорҳои берунаро бунёд кунад. Андешаҳои ин мутафаккир дар масъалаи сарварӣ вижагиҳои худро доранд.

Ӯ сарваронро ба шерон ва рӯбоҳон ҷудо менамояд. Макиавеллӣ қайд мекунад: “Дар амсоли ҷонварон подшоҳро ба шер ва рӯбоҳ метавон монанд кард. Тарси шер аз дом аст ва тарси рӯбоҳ аз гургон. Аз ин лиҳоз, подшоҳ бояд ба рӯбоҳ монанд бошад, то хатари ба дом афтиданро ҳис кунад ва ба шер монанд бошад, то гургонро тарсонад. Нафари ба шер монанд метавонад фиреб хурда, ба дом афтад. Аз ин рӯ, ҳангоми зерӣ хатар қарор гирифтани манфиаташ подшоҳи оқил набояд ба ваъдааш вафо кунад. Агар ҳамаи одамон доимо ба ваъдаи худ вафо мекарданд, метавонистем чунин андешаро нодуруст шуморем. Чун одамон бадахлоқанду ба ваъдаи худ вафо намекунанд, бояд ба онҳо чунин рафтор кард” [9, с. 256]. Таҳлили андешаҳои Н. Макиавеллӣ нишон медиҳад, ки ӯ ба масъалаҳои психологии сарварӣ бо дарназардошти вижагиҳои замони худ аҳаммияти бештар додааст.

Чи тавре зикр кардем ҳанӯз дар давраи атиқа мутафаккирон ба он назар буданд, ки “қаҳрамонӣ” ҳамчун унсури меҳварии сарварӣ ба хусусиятҳои шахсият вобаста аст. Онҳо

мутмаин буданд, ки одамони дорои хусусиятҳои мувофиқ дар ҳама давраи замон метавонанд пешсаф бошанд ва қаҳрамони онҳо ба омилҳои берӯна ягон вобастагӣ надорад. Таҳлили адабиёти соҳавӣ нишон медиҳад, ки чунин мавқеъгирӣ ҳатто то асрҳои XIX-XX идома дошт ва дар давраи нав дар қорҳои Т. Карлейл, Ф. Нитше, Ф. Галтон, Ф. Вудз, А. Уигган ва Ч. Дауд инъикос гардидааст. Дар ин марҳила “назарияи валютаристии сарварӣ рӯи қор омад, ки намоёндогони асосии он Т. Карлейл ва Р. Эмерсон буданд. Намоёндогони ин назария таърихро натиҷаи ғайолияти шахсиятҳои барҷаста медонистанд. Томас Карлайл бовар дошт, ки мардуми одӣ “аз ҳар ҷиҳат камбағал” ҳастанд ва бе роҳнамоии саварон ба таври муқаррарӣ зиндагӣ карда наметавонанд. Ба андешаи ӯ таърих маҳсули ғайолияти шахсиятҳои қаҳрамон аст ва сатҳи шахсиятҳои бузургеро, ки амалҳои худододо иҷро мекунанд ва инсониятро ба пеш мебаранд, таъкид намудааст.

Дар масъалаи ғайиҳои моҳияти сарварӣ консепсияи пешниҳоднамудаи Ф. Нитше дар бораи “ғавқулинсон – нави олии биологӣ – инсон-сарвар” [10] таъсири моҳияти расонид. Ба андешаи Нитше ҳадафи инсониятро намоёндогони олии он ташкил медиҳанд. Инсоният бояд пайваста заҳмат кашад, то инсонҳои бузургро ба вучуд оварад. Ӯ дар китоби “Чунин гуфт Зардушт” қайд мекунад: “Одам ресмонест, ки дар байни ҳайвон ва ғавқулинсон кашада шудааст, ресмоне аз болои ҷуқурӣ” [10, с. 4]. Ғояи асосии ин консепсия дар он аст, ки ғавқулинсон бо меъёрҳои мавҷудаи ахлоқӣ маҳдуд намешавад ва метавонад дар муносибат бо одамони одӣ бераҳм, дар муносибат бо одамони бо ҳадаш баробар ва ғавқулинсонҳо мусолиҳакор ва боэҳтиёт бошад. Хусусияти ҳоси ғавқулинсонҳо доштани нерӯи ҳаётӣ, қувваи иродавӣ ва майл ба ҳокимият мебошад. Ба андешаи мутафаккир ғавқулинсонӣ на ҳолати ҷисмонӣ, балки ҳолати равоӣ аст: оӣ аз ҳама гуна дуруғу душманию заифӣ. Аз ин бармеояд, ки Ф. Нитше низ дар баррасии моҳияти сарварӣ ба назарияи таҳаввалотӣ таъя мекард.

Дар ин радиф психологи англис Ф. Галтон андешаи ирсӣ будани сарвариро пешниҳод намуд. Ғояи меҳварии ин назария дар он аст, ки агар сарвар дорои ҳислатҳои ба таври ирсӣ касбкарда бошад, пас метавон ин ҳислатҳоро ҷудо кард. Ӯ аз аввалин муҳаққиқоне буд, ки ба нақши пешбаранда доштани нишондиҳандаҳои ҷисмӣ ба монанди қад, қувваи бозу ва ғ. дар саварӣ таваҷҷуҳ намудааст. Ин назарияи Галтон низ таъя ба нақши пешбаранда доштани омилҳои биологӣ мекард, вале минбаъд тақвият дода нашуд.

Омӯзишу паҷуҳиши масъалаи сарварӣ дар асри XIX мавриди таваҷҷуҳи ҳоса қарор гирифт. Афкори муҳаққиқонро доир ба сарварӣ дар ин давра метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард. Қисме аз муҳаққиқон сарвариро ҳамчун ҳислату қобилияти модарзодии шахс баҳо медоданду қисми дигар ҳамчун натиҷаи таъсироти иҷтимоӣ.

Ғайласуфи маъруфи англис, асосгузори “Назарияи эволутсионизми иҷтимоӣ” Ҳ. Спенсер яке аз авалинҳо шуда, фарқияти аниқро дар байни ҳукмрон ва тобеъ ошкор кард. Ӯ ҳукмронӣ ва тобеиятро хусусиятҳои модарзодии инсон медонист.

Ба омӯзишу паҷуҳиши масъалаи сарварӣ муҳаққиқи итолиовӣ С. Сигеле [12] ва сотсиологҳои франсуз Г. Тард [14] ва Г. Лебон [7] ғаридиши нав ворид карданд. Дар маркази таълимоти онҳо доир ба сарварӣ муносибати қаҳрамон ва издиҳом ва механизмҳои таъсиррасонӣ ба издиҳом меистад. Ба андешаи Г. Лебон сифати муҳимтарини сарвари ин ғатонатӣ дилрабой аст – як ҷизи асрорангез, ки қувваи сеҳроқи таъсиррасонӣ ба издиҳомро дорад. Ин сифатро ҳислатҳои гуногун таъмин мекунанд ва аз ин лиҳоз ба якдигар монанд будани пешвоҳо шарт нест. Ӯ типологияи пешвоҳоро аз рӯи чунин меъёрҳо пешниҳод кардааст: аз рӯи вақти таъсиррасонӣ, вобаста ба воситаҳои таъсиррасонӣ, аз рӯи нави дилрабой [1].

Ба андешаи муҳаққиқ дар охири асри XIX нақши мардум маҳсусан издиҳом дар ҳаёти ҷомеа ба таври назаррас боло рафт ва “ғайолияти бошуурунаи фард”-ро “ғайолияти бешуурунаи издиҳом” иваз кард. Лебон қайд мекунад: “Халқ ин организмest, ки онро гузашта ба вучуд овардааст ва монанди ҳама гуна организм вайро метавонад танҳо таҷрибаи тулонии ирсӣ тағйир диҳад” [7, с. 205].

Бо дарназардошти воқеияти имрӯзаи ҷомеа, аниқтараш саҳми ҷомеаи шахрвандӣ дар рушди давлат, консепсияи “рафтори коллеживона”-и Лебон барои коркарди механизмҳои функсиячронамоии ниҳодҳои иҷтимоӣ, махсусан ташкилотҳои ҷамъиятӣ хеле муҳим аст. Ин муҳимият бо он асоснок карда мешавад, ки дар ҷомеаи муосир саҳми ташкилотҳои ҷамъиятӣ беш аз пеш меафзояд ва ҳукмат низ онҳоро ҳамчун шарикони рушд дар роҳи расидан ба ҳадафҳои стратегӣ эътироф намудааст.

Дар таълимоти худ Лебон ду омилҳои муайянкунандаи мазмуну моҳияти амалҳои коллективонаро ҷудо намуда, аз онҳо алоҳида ба бевосита ном мебарад. Ба андешаи ӯ омилҳои алоҳида барои пайдо шудани ғояҳои нав замина мегузоранд, омилҳои бевосита бошанд, дар издиҳомии аллакай бавучудодама амал мекунанд, издиҳомро таҳриқ медиҳанд ва ба қабули қарорҳои муайян мебаранд. Муҳаққиқ ба омилҳои алоҳида анъанаҳо, муассисаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, маориф ва тарбияро мутаалиқ медонад, ки самти асосии эътиқоди боварии издиҳомро ташаккул медиҳанд.

Аз таҳлили китоби “Психология халқиятҳо ва омма” бармеояд, ки Лебон маҳз маҳорату малакаи истифода бурда тавонистани механизмҳои таъсиррасониро ба издиҳом ва умуман ба шуури омма омилҳои асосии таъминкунандаи муҳимтарин сифати сарварӣ, яъне фатонату дилрабоӣ медонад. Маҳз бо ёрии ин хислат шахс ба издиҳом таъсир мерасонад, онро гипноз мекунад ва ин имкон медиҳад, ки шахс дар назари мардум ҳамчун қаҳрамон ҷилва кунад. Фатонату дилрабоӣ бо воситаҳои зерин таъмин карда мешаванд:

- сифатҳои гуногуни қаҳрамон, аз қабилҳои синну сол, авлод, боигарӣ, неруи ҷисмонӣ, хуштолеъӣ, суҳанварӣ, ҷасурӣ ва амсоли ин;
- мувофиқат кардан ба сифатҳои “қаҳрамон”-и даврони худ.

Ӯ таъкид мекунад, ки “барои таъсиррасонӣ ба шуури омма бояд аз мафҳумҳои “демократия”, “социализм”, “баробарӣ”, “озодӣ” ва монанди ин истифода бурд” [11, с.7], зеро ин мафҳумҳо қудрати ғайқуллодаи таъсиррасонии психологӣ дорад.

Воқан агар мо ин андешаи мутафаккиро аз ҷиҳати психологӣ мавриди таҳлил қарор диҳем метавон хулоса кард, ки амалияи назарияи ӯро истифодаи механизми “сирояткунии психологӣ” ташкил медиҳад, зеро маҳз ин механизм метавонад рафторҳои бешууронаи оммавино барангезад. Ҳамин тариқ, Г. Лебон муҳимияти сарварро дар тағйирёбандагии рафтори оммавӣ таъкид мекунад, чун сарвар метавонад неруи бешууронаи омма ба як самт равона созад, онро бо ғояҳои худ мутаассир созад, ки минбаъд бе ҷуну ҷаро пазируфта мешаванд. Ба андешаи ӯ “сарвар на бо мантиқ, балки бо қувваи боваркунонӣ ва сирояткунии эмотсионалӣ, инчунин хислатҳои харизматикии худ амал карда, ба катализатори амалҳои дастаҷамъона мубадал мегардад” [5, с. 84].

Муҳаққиқи дигари франсуз Г. Тард низ масъалаи сарвариро дар қаринаи таъсири мутақобилаи шахс ва омма мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор додааст. Ӯ ду типи умумияти одамро ҷудо кардааст: издиҳом ва мардум. Дар зери мафҳуми издиҳом ӯ гурӯҳи одамро дар назар дошт, ки дар як вақт дар як ҷой ҷамъ омадаанд ва қайд мекунад, ки “издиҳом -ин гурӯҳи иҷтимоии гузашта аст; вай дар байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ баъд аз оила қадимтарин маҳсуб меёбад” [13, с.265]. Тард механизмҳои инкишофи издиҳомро мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулоса омадааст, ки издиҳом дар ҳудуди муайян арзи ҳафти мекунад ва наметавонад берун аз ин ҳудуд паҳн шавад. Ба андешаи ӯ ҳар қадаре, ки издиҳом аз сарвар дур шавад, таъсири сарвар ба он ҳамон қадар заиф мегардад, зеро унсурҳои асосии издиҳом сарвар аст ва агар таъсири он заиф шавад издиҳом барҳам меҳарад. Муносибати қаҳрамон (сарвар) ва издиҳом дар ҳамоҳангӣ қарор доранд: яке меҳорад ҳукмронӣ кунад, дуюмаш бошад, итоат карданро ихтиёр кардааст. Сифати муҳимтарини ҳоким ҳамоне сифатест, ки дигарон онро надоранд ё барои онҳо дастнорас аст, яъне як сири нухуфтае, ки ба қаҳрамон барои бароварда кардани ниёзҳои издиҳом ба таври афкорангез кумак мерасонад ва ин боиси пайдо шудани эътиқоди ғайқарори мардум ба ӯ мегардад.

Г. Тард дар фарқият аз Т. Лебон бар ин андеша аст, ки механизмҳои асосии таъсиррасонии сарвар ба омма ин тақлид ва ҳамаҷорӣ иҷтимоӣ мебошанд, зеро издиҳом

метавонад ба рушди шаклҳои нави тартиботи иҷтимоӣ мусоидат кунад, яъне характери созанда дошта бошад, на вайронкорӣ.

Ҳамин тариқ, нигоҳи нав ба мазмуну моҳияти сарварӣ ва таъкиди ба муносибатҳои иҷтимоӣ вобаста будани он дастовардҳои илмиро рӯи кор овард, ки барои фаҳмиши механизмҳои таъсиррасонӣ ба шуури омма ва ошкор кардани механизмҳои психологии ҳаракатҳои оммавӣ, аз ҷумла ҳаракатҳои ҳаробиовар равзанаи дигареро боз кард. Гояи пешниҳоднамудаи Г. Тард ва Т. Лебон боиси рӯи кор омадани мафҳуми “сарвари харизматикӣ” гардид. Лебон чунин хислатҳоро хоси “сарвари ҳазматикӣ” медонист: қобилияти ҳамсухбати хуб будан, маҳрати баланди суханварӣ, овози фораму ҷаззоб доштан, маҳорати муддати дароз таъсиррасонӣ бо сухан.

Хулоса. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки то асри XIX омӯзиши масъалаи сарварӣ характери тахминӣ дошта, асосан дар заминаи фазияҳо ва баёни андешаи худ аз ҷониби муҳаққиқон ба роҳ монда шуда буд. Пажӯҳиши озмоишии ин падида ба оғози асри XX рост меояд, зеро маҳз дар ҳамин давра ҷараёнҳои нави илмӣ дар психология рӯи кор омаданд. Дар психологияи хориҷӣ чунин раёфтҳо ба монанди гешталтпсихология, бихевиоризм ва психоанализ пайдо шуданд, ки ҳар кадоме масъалаи сарвариро аз мавқеи худ шарҳ меод.

Умуман, масъалаи сарварӣ садсолаҳо боз дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илм, махсусан имҳои ҳумаинитарӣ ва ҷомеашиносӣ қарор дорад. Ин масъаларо сотсиологҳо, таърихшиносон, сиёсатшиносон, педагогҳо, психологҳо ва дигарон меомӯзанд, яъне падидаест, ки хусусияти байнифанӣ дорад. Ҳатто таваҷҷуҳи рӯзафзӯи илми психология ба ин масъала боиси рӯи кор омадани соҳаи алоҳидаи он бо номи “Сарваршиносӣ” гардид, ки аз тарафи психологи рус М.Г. Ярошевский асосгузори шудааст [2, с. 24].

Дар асоси таҳлилҳо метавон гуфт, ки дар афкори мутафаккирони Ғарб ҷанбаҳои гуногуни психологии масъалаи сарварӣ аз қабili хусусиятҳои шахсияти сарвар, ташаккулёбии шахсияти сарвар, механизмҳои психологии таъсиррасонӣ ба издиҳом ва шуури омма, психологияи издиҳом, хусусиятҳои сарварӣ ва амсоли ин ба таври васеъ инъикос ёфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Адаир, Дж. Психология лидерства. – М.: Эксмо, 2006. – 350 с.
2. Ануфриенко, Л.В. История изучения лидерства в мировой психолого-педагогической науке // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е. Педагогические науки, 2012. №7. – С. 24-28.
3. Бендас, Т.В. Психология лидерства. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
4. Зокиров, Г. Н. Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2010 – 520 с.
5. Карасова, К. О. Сравнительный анализ теорий Г. Лебона и Г. Тарда в контексте современной социальной реальности // StudArctic Forum. 2025. Т. 10, № 3. С. 82–91.
6. Кохановский, В.П. История философии. – Ростов н/Д.: Феникс, 2011. – 730 с.
7. Лебон, Г. Психология народов и масс. Пер с. фр. – СПб.: Макет, 1995. – 311 с.
8. Левченко, В. В., Соколовой, Е. А. Методологические подходы к изучению феномена «Лидерство». // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. №2-3, 2014. – С.565-569.
9. Макиавелли, Н. Государь // Антология мировой политической мысли. Т. 1. – М., 1997. – 832 с.
10. Нитсше, Ф. Так говорил Заратустра. – М.: Изд-во АСТ, 2023. – 162 с.
12. Октаков, А.В. Теории коллективного поведения Г. Лебона и Г. Тарда в контексте современного гражданского общества // Вестник ТГУ, т. 2, вып. 2 (6), 2016. – С. 5-11.
13. Сигеле, С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии. – М.: Академический проект., 2011. – 47 с.

14. Тард, Г. Мнение и толпа // Психология толп. – М.: Ин-т психологии РАН; Изд-во «КСП+», 1998. – 416 с.
15. Тард, Г. Социальные законы. Пер с. фр. - М.: Книжный дом «Либроком», 2009. - 64 с.
16. Тягунова, Е. А. Теоретические основы изучения лидерство в психологии // Фундаментальные и прикладные исследования: проблемы и результаты». 2014. – С. 123-131.

МОДЕЛҲОИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

ҚУРБОНЗОДА Меҳробиддин – докторанти соли дуюм, доктор Ph.D аз рӯи ихтисоси психология дар назди кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Email:** mehrobiddin24@mail.ru, **тел.:** (+992) 882-00-63-20

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба омӯзиши моделҳои нави зеҳни эмотсионалӣ бахшида шудааст. Муаллиф моделҳои классикӣ ва муосири зеҳни эмотсионалиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, монанди ва тафовутҳои онҳоро муайян кардааст. Дар ин кор ба моделҳои ғарбӣ ва рус таъна намуздааст. Шинохти дурусти моделҳои зеҳни эмотсионалӣ дар омӯзиши моҳияти ин мафҳум кӯмак мекунад. Дар кишвари мо адабиётҳо ба забони тоҷикӣ дар самти зеҳни эмотсионалӣ ангуштшумор аст.

Аз ин лиҳоз ин мақола низ як қадами хурд дар роҳи омӯзиши ин масъала мебошад.

Калидвожаҳо: зеҳн, зеҳни эмотсионалӣ, зеҳни маърифатӣ, зеҳни иҷтимоӣ, модел, модели омехта, модели қобилият, ҳолатҳои эмотсионалӣ, эмотсия, ҳамҷиссӣ.

МОДЕЛИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВРЕМЕННОСТИ

КУРБОНЗОДА Меҳробиддин – докторант второго года обучения, Ph.D по специальности «Психология» при кафедре психологии Таджикского национального университета. г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mehrobiddin24@mail.ru, **тел.:** (+992) 882-00-63-20

Аннотация. Данная статья посвящена анализу современных моделей эмоционального интеллекта. В работе рассматриваются классические и современные концепции эмоционального интеллекта, выявляются их сходства и различия. Автор опирается на труды западных и российских исследователей, что позволяет всесторонне осмыслить теоретические подходы к изучению данного феномена. Корректное понимание моделей эмоционального интеллекта способствует более глубокому раскрытию сущности данного понятия.

Следует отметить, что в Республике Таджикистан научные источники по проблеме эмоционального интеллекта на таджикском языке представлены в ограниченном объеме, в связи с чем данная статья рассматривается как вклад в развитие и популяризацию исследований в данной области.

Ключевые слова: интеллект, эмоциональный интеллект, когнитивный интеллект, социальный интеллект, модель, смешанная модель, модель способностей, эмоциональные состояния, эмоции, эмпатия.

MODELS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN MODERN TIMES

QURBONZODA Mehrobiddin – second-year doctoral student, Ph.D in Psychology at the Department of Psychology of the Tajik National University. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: mehrobiddin24@mail.ru, phone: (+992) 882-00-63-20

Annotation. This article is devoted to the analysis of contemporary models of emotional intelligence. The study examines both classical and modern theoretical approaches to emotional intelligence, identifying their similarities and differences. The author draws on the works of Western and Russian scholars, which allows for a comprehensive understanding of the conceptual foundations of this phenomenon.

A correct interpretation of emotional intelligence models contributes to a deeper comprehension of its essence. It should be noted that in the Republic of Tajikistan the number of scientific publications on emotional intelligence in the Tajik language is limited; therefore, this article represents a modest contribution to the further development and dissemination of research in this field.

Keywords: *intelligence, emotional intelligence, cognitive intelligence, social intelligence, model, mixed model, ability model, emotional states, emotions, empathy.*

Мубрамият. Омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ имрӯз дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқони риштаи психология қарор дошта, яке аз мавзуҳои кам омӯхташуда вале зарурии илми психология ба ҳисоб меравад. Моделҳои мавҷудаи зеҳни эмотсионалӣ бо тақия ба таҳқиқоти муҳаққиқони хориҷӣ ва таҳлили сарчашмаҳо баррасӣ мегарданд.

Мақсади тадқиқот – муайян намудани назариявии моделҳои классикӣ ва муосири зеҳни эмотсионалӣ ва таҳлили умумият ва фарқиятҳои концептуалии онҳо.

Вазифаҳои тадқиқот:

- омӯзиш ва баррасии моделҳои қобилияти зеҳни эмотсионалӣ;
- таҳлили моделҳои омехта дар психологияи муосир;
- муқоисаи равишҳои ғарбӣ ва русӣ;
- умумисозии назариявии дидгоҳҳои мавҷуда.

Навгонӣ дар он ифода меёбад, ки дар мақола моделҳои зеҳни эмотсионалӣ дар доираи як таҳлили муттаҳид пешниҳод гардида, шабоҳат ва фарқиятҳои онҳо аз мавқеи психологияи муосир ҷамъбаст карда шудаанд. Ҳамчунин таваҷҷуҳ ба набудани адабиёти тоҷикӣ дар ин самт ҷалб гардидааст.

Методҳои тадқиқот: таҳлили адабиёти илмӣ, муқоисаи назариявӣ, умумисозӣ ва системасозии дидгоҳҳои илмӣ.

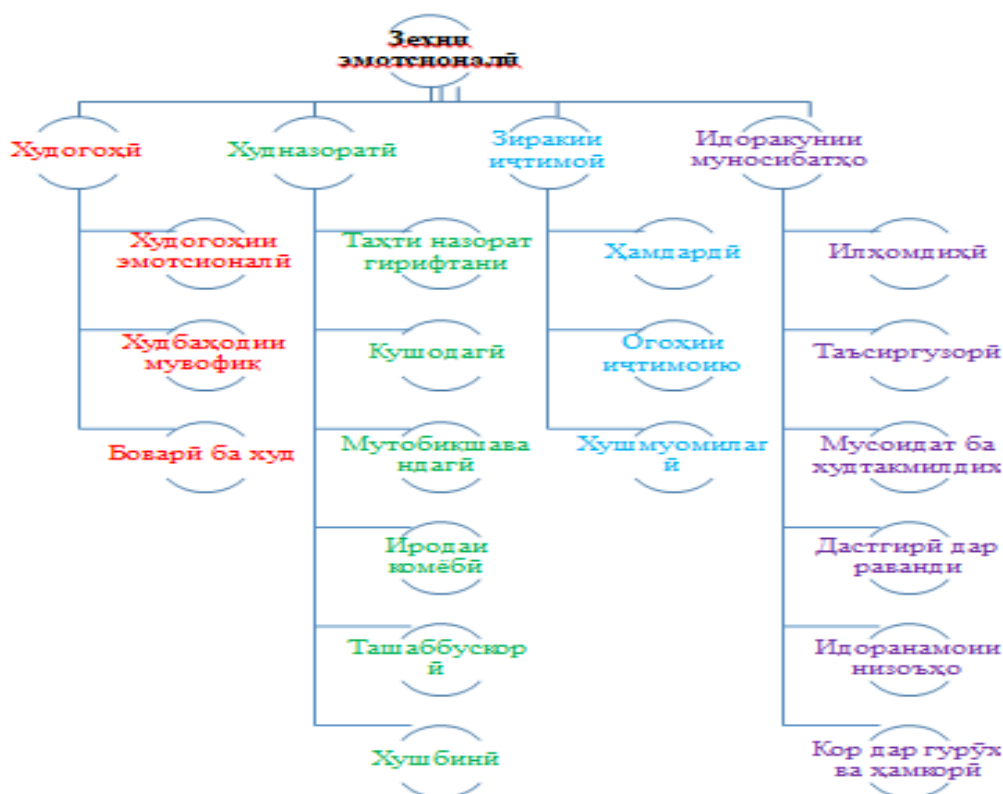
Айни ҳол дар илми психология дар масъалаи омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ назария, модел ва дидгоҳи ягона вучуд надорад. Муҳаққиқон самти таҳқиқи онро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: якум- “моделҳои қобилият”, ки муаллифони он Ҷ. Майер, П. Соловей ва Д. Карузо мебошад, яъне онҳо зеҳни эмотсионалиро ҳамчун қобилият баҳо дода, мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд, дуввум- “моделҳои омехта”, ки аз ҷониби Д. Гоулман, Р. Бар-Он ва Х. Вайсбех пешниҳод гардидааст. Онҳо ба зеҳни эмотсионалӣ ҳамчун модели омехта нигоҳ мекунанд.

Психологҳои амрикоӣ сохтори зеҳни эмотсионалиро чунин ҷузъбандӣ намудаанд (ниг. Расми 1).



Расми 1. Сохтори зеҳни эмотсионалии Ч. Майер ва П. Соловей [9, с.283]

Дар асоси модели зеҳни эмотсионалии Ч. Майер ва П. Соловей психологи дигари амрикоӣ Д. Гоулман модели нави зеҳни эмотсионалиро пешниҳод намуд (ниг. Расми 2). Тафовути модели пешниҳод намудаи ӯ дар он буд, ки ба сохтори зеҳни эмотсионалӣ хусусиятҳои шахсиятро ворид намуд, аз қабилӣ: усутворӣ, ҳавасмандӣ, малақаҳои иҷтимоӣ, худназоратӣ, оптимизм ва ғ...



Расми 2. Сохтори зеҳни эмотсионалии Д.Гоулман [5, с.266-269]

Мувофиқи модели Д.Гоулман зеҳни эмотсионалӣ ба 5 компонент тақсим мешавад:

1. Худшиносӣ. Қобилияти таҳлил кардани эмотсияҳои худ, таъсири онҳо ба худ ва ба дигаронро дар бар мегирад. Инчунин дарки маромҳои рафтор, муайян кардани ҷанбаҳои қавӣ ва заъифи шахсияти худ ва муайян кардани ҳадафҳо ва арзишҳои зиндагӣ;

2. Худидоракунӣ. Қобилияти назорат ва идора намудани эмотсияҳои манфӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ, кайфият ва андеша пеш аз амал;

3. Ҳавасмандӣ (маромнокӣ). Фаҳмидани он ки барои расидан ба ҳадаф, қобилияти шавқу ҳавас дар қор, ҳатто дар сурати набудани робитаи мустақими қор ба муваффақиятҳои молиявӣ ва мақом, мақсаднокӣ ва суботқорӣ чи водор месозад;

4. Ҳамҳиссӣ (эмпатия). Қобилияти дарк намудани ҳолатҳои эмотсионалии дигарон, маҳорати муошират ба одамон бо назардошти ақсуламали эмотсионалии онҳо ва ва қобилияти ҳамҳиссӣ бо дигарон;

5. Қобилиятҳои иҷтимоӣ. Маҳорати барқарор кардан ва нигоҳ доштани робитаҳо, қобилияти бо шарик забони умумӣ ёфтани [3, с.202], (ниг. Расми 3).



Расми 3. Модели зеҳни эмотсионалии Д. Гоулман

Чӣ тавре, ки дар боло моделҳои қобилиятро мавриди баррасӣ қарор додем, акнун ба моделҳои омехта мегузарем, ки муаллифони он зеҳни эмотсионалиро ҳамчун модели омехта баҳо медиҳанд. Моделҳое, ки ҳам қобилиятҳои маърифатӣ ва ҳам хусусиятҳои шахсиرو дар бар мегиранд, модели омехта меноманд. Дар ин навъи модел, модели омехтаи Равен Бар-Он ҷолиби диққат мебошад. Муаллиф зеҳни эмотсионалиро ба маънои васеътар баррасӣ намуда, зеҳни эмотсионалӣ ва иҷтимоиро муттаҳид месозад [11]. Зери истилоҳи зеҳни эмотсионалӣ муаллиф тамоми донишҳо, қобилиятҳо ва салоҳиятҳои ғайрмаърифатиро дар назар дорад, ки ба субъект имкон медиҳад то ба вазъиятҳои гуногуни зиндагӣ бомуваффақият мубориза барад. Ҷ 5 компоненти зеҳни эмотсионалиро ҷудо намудааст:

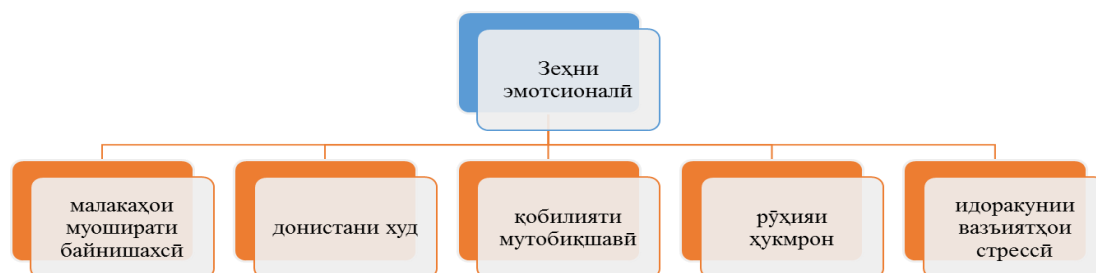
1. Малақаҳои муоширати байнишахсӣ; Қобилияти муносибат бо одамон, ҳамҳиссӣ (эмпатия), масъулияти иҷтимоӣ, муносибатҳои байнишахсӣ;

2. Донишҳои худ; Қобилияти дарк эмотсия ва ҳиссиёти худ, идорақунии худ, аз ҷумла, худтаҳлили, худшиносӣ, худангезӣ ва мустақилият;

3. Қобилияти мутобикшавӣ; Ҳамчун қобилияти чандирӣ, воқеъбинӣ, нигоҳ доштани робита бо воқеият ва ҳалли масъалаҳо;

4. Рӯҳияи ҳукмрон; Қобилияти нигоҳ доштани рӯҳияи неқбинӣ (оптимизм) ва қаноатмандӣ аз зиндагӣ.

5. Идорақунии вазъиятҳои стрессӣ. Маҳорати муқовимат бо стресс, назорати бегоҳатӣ (импульсивӣ), аз даст надодани ҳуддорӣ (ниг. Расми 4) [11].



Расми 4. Модели зеҳни эмотсионалии Р. Бар-Он

Тавре, ки мебинем дар модели таҳияи намудаи Равен Бар-Он таваҷҷӯҳи бештар ба самти тақвияти хусусиятҳои шахсӣ дода шудааст.

Модели дигари омехтаи зеҳни эмотсионалӣ- модели Х. Вайсбах ва У. Дакс мебошад (ниг. Расми 5). Зери мафҳуми зеҳни эмотсионалӣ онҳо мачмуи қобилиятҳоеро мефаҳманд, ки асоси салоҳияти иҷтимоиро ташкил медиҳанд ва ҳамчун қобилияти “интеллектуалӣ” идора кардани эмотсияҳои худ баромад мекунанд. Муаллифон 5 гурӯҳи қобилиятҳоеро ҷудо месозанд:

1. **Қобилияти фаҳмидан ва дарк намудани ҳолатҳои эмотсионалиӣ худ;**
2. **Маҳорати фаҳмидани эмотсия ва ҳиссиёти дигарон** (гушқуни фаъол, эмпатия, дарки ғайришифоҳии ҳолатҳои эмотсионалиӣ шахс);
3. **Хушбинӣ** (эътиқод ба оянда, қобилияти ҷустуҷӯи ҷиҳатҳои мусбат дар вазъият);
4. **Қобилияти таъсиррасонӣ ба эмотсияҳои дигарон** (қобилияти муносибатҳои шарикона, маҳорат дар интиқод беистифодаи зуровари лафзӣ ва таҳқир) [4, 78].



Расми 5. Модели зеҳни эмотсионалиӣ Х. Вайсбах ва У. Дакс

Дар Россия масъалаи омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ аз ҷониби Д. Люсин фаъолона таҳқиқи шудааст. Ба андешаи муаллиф зеҳни эмотсионалӣ- ин қобилияти инсон барои дарк ва фаҳмидани ҳолатҳои эмотсионалиӣ худ ва дигарон, инчунин қобилияти идоракунии онҳо мебошад. Муаллиф мазмуни “қобилияти фаҳмидан” ва “қобилияти идора намоии ҳолатҳои эмотсионалӣ”-ро шарҳ медиҳад [6, с.29-39]. Мувофиқи ақидаи ӯ ду навъи зеҳни эмотсионалиро вучуд дорад: (ниг. Расми 6):

1. **Зеҳни эмотсионалиӣ байнишахсӣ** - дарки ҳолатҳои эмотсионалиӣ одамони дигар тавассути нишонаҳои беруна, фаҳмидани эмотсияҳои дигарон дар сатҳи фаросат (интуитивӣ), ҳатто бидуни вербализатсия, қобилияти идоракунии эмотсияҳои атрофиён;
2. **Зеҳни эмотсионалиӣ дохилишахсӣ** -огоҳӣ аз дарки дурусти эмотсия ва ҳиссиёти шахсӣ, қобилияти идентификатсия ва вербализатсияи эмотсияҳои худ, дарки сабабҳои пайдоиши эмотсияҳо, қобилияти шахс барои назорат ва танзими эмотсияҳо [10, с.58].



Расми 6. Модели зеҳни эмотсионалиӣ Д.В. Люсин (2004)

Муқҳаққиқон К. Петридес ва Э. Фёрнхем зеҳни эмотсионалиро ҳамчун қобилият ва хусусияти шахсият меҳисобанд [12, с.277-293].

Модели самарнокии эмотсионалии К. Петридес ва Э. Фёрнхем 4 ҷузъро дар бар мегирад:

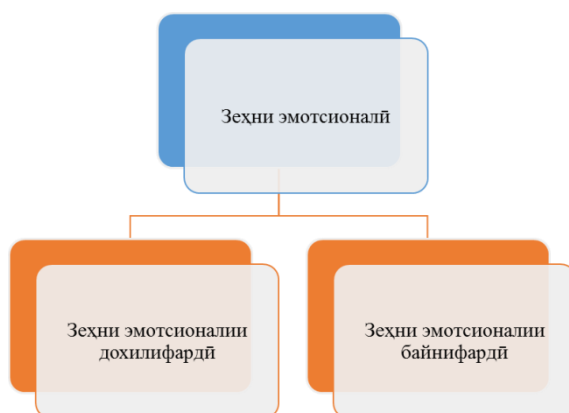
1. **Эмотсионалӣ.** Фаҳмидан ва ифодаи эмотсия, эмпатия ва нигоҳдории муносибатҳоро дар бар мегирад;
2. **Коммуникативӣ (муоширатпазирӣ).** Идоранамоии эмотсия ва ҳиссиётҳо, салоҳияти иҷтимоӣ, ассертивност (қобилияти устувор нигоҳ доштани мавқеи худ);
3. **Некӯаҳволӣ.** Оптимизм, ҳисси хушбахтӣ ва худэҳтиромӣ.
4. **Худтанзимкунӣ.** Идора намоии эмотсияҳо, қобилияти муқовимат бо стресс, мутобиқшавӣ ва ҳавасмандӣ (ниг. Расми 7).



Расми 7. Модели зеҳни эмотсионалии К. Петридес ва Э. Фёрнхем

Мухаккики дигар М.А. Манойлова [7] зеҳни эмотсионалиро ҳамчун қобилияти шиносӣ (дарк ва фаҳмиш), қабул ва танзим (идора)-и ҳолатҳои эмотсионалии худ ва дигарон шарҳ медиҳад. Бояд таъкид намуд, ки чунин фаҳмиш ба нуқтаи назари Д.В. Люсин наздиктар аст. Фарқияти муҳими модели М.А. Манойлова дар он аст, ки ӯ дар сохтори зеҳни эмотсионалӣ се унсӯри асосиро ҷудо мекунад: зеҳн, эмотсия ва ирода, ки дар инҷо ирода ҳамчун миёнарав ва воситаи итоатдиҳии унсӯрӣ эмотсионалӣ ба унсӯри маърифатӣ буда, робитаи функционалии байни ақл ва эмотсияро таъмин мекунад. Дар сохтори зеҳни эмотсионалӣ муаллиф дар ҳамрадиҳои бо Д.В. Люсин ду ҷанба ё самти асосиро ҷудо мекунад:

1. **Зеҳни эмотсионалии дохилифардӣ** - қобилияти идора кардани худ;
2. **Зеҳни эмотсионалии байнифардӣ** - қобилияти идора кардани муносибатҳо ва муошират бо дигарон (ниг. Расми 8).



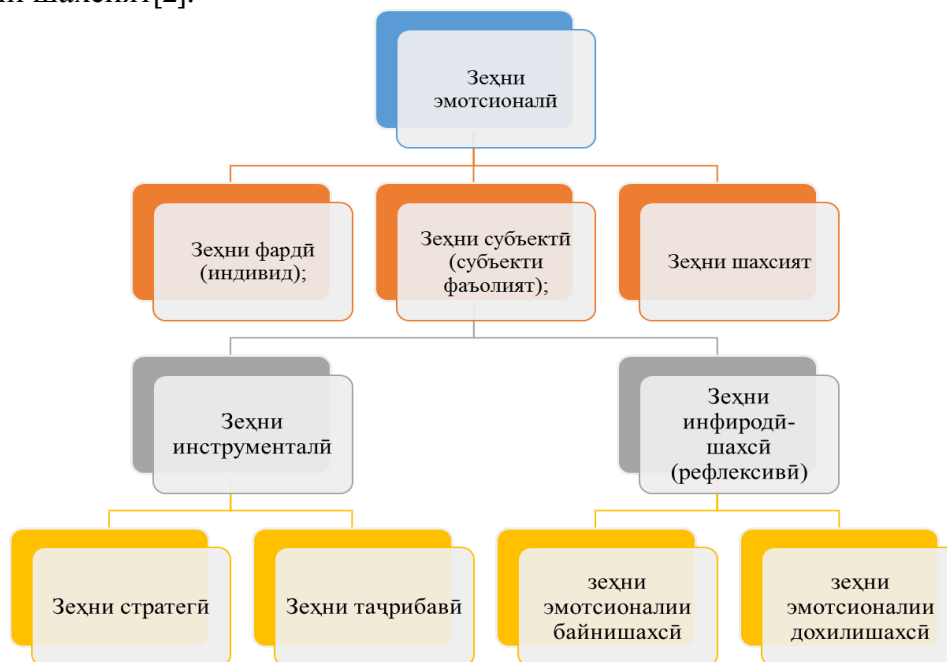
Расми 8. Модели зеҳни эмотсионалии М.А. Манойлова

Ба андешаи И. Н. Андреева зеҳни эмотсионалӣ - ин қобилияти устувори менталӣ, қисми васеи қобилиятҳои зеҳнӣ мебошад; аз ҷумла, он метавонад ҳамчун зерсохтори зеҳни иҷтимоӣ баррасӣ гардад. Ҳамзамон, ҳамчун қобилияти менталӣ, зеҳни эмотсионалӣ ҷузъи гурӯҳи васеи сифатҳои шахсият низ ба шумор меравад. Ба сохтори зеҳни эмотсионалӣ

чунин қобилиятҳо дохил мешаванд: танзими огоҳонаи эмотсияҳо; фаҳмиши эмотсияҳо; ҳамгирии (ассимилятсияи) эмотсия дар тафаккур; фарқгузорӣ ва ифодаи эмотсия [1].

Дар диссертатсияи А.Н. Андреева (**“Структура и типология эмоционального интеллекта, 2017”**) модели нави интерактивии сохтори зеҳни эмотсионалиро пешниҳод шудааст, ки дорои сохтори иерархӣ (зинагӣ) буда, се зерсоҳаро дар бар мегирад:

1. Зеҳни фардӣ (индивид);
2. Зеҳни субъектӣ (субъекти фаъолият);
3. Зеҳни шахсият[2].



Расми 9. Модели зеҳни эмотсионалии А.Н. Андреева

Модели дигаре, ки ҷолиб ва қобили таваҷҷуҳ аст, аз ҷониби психолог Зорина Н.Н [8, с.99-109] пешниҳод гардидааст. Модели пешниҳод намудаи ӯ дар заминаи парадигмаи таҳлили П. Пискарёв ва модели интегративии М. А. Манайлова рӯйи кор омадааст (ниг. Расми 10).



Расми 10. Модели зеҳни эмотсионалии Зорина Н.Н

Ин модел зеҳни эмотсионалиро ҳамчун сохтори бисёрқабата ва марҳилавӣ, ки пайванди саҳт бо динамикаи рушди шахсият дорад, шарҳ медиҳад. Муаллиф ба принципи ягонагии филогенез ва онтогенез така карда, ташаккули зеҳни эмотсионалиро дар чор марҳилаи пайдарпайи инкишофи инсон ҷойгир мекунад, ки мутобиқи парадигмаҳои фарҳангӣ-таърихии П. Пискарёв муайян мегарданд:

1. Томодерн (кӯдакӣ). Марҳилаи ҳукмронии эмотсияҳо ҳамчун падидаҳои ибтидоӣ, биологӣ ва соматикӣ, ҳанӯз бидуни номгузорӣ ва рефлексия фаҳмида мешавад.

2. Модерн (навҷавонӣ). Зинаи ташаккули зехн, ки дар он эмотсияҳо маъно мегиранд, номгузорӣ мешаванд ва ба сохтори маърифатӣ ворид мегарданд.

3. Баъдимодерн (калонсолӣ). Марҳилаи рушди ирода ҳамчун механизми асосии танзими ҳолатҳои эмотсионалӣ, ки имкон медиҳад шахс эмотсияҳои худро идора карда, онҳоро ба ҳадафҳои амалӣ мутобиқ созад.

4. Метамодерн (камолот). Зинаи олии инкишофи зехни эмотсионалӣ, ки дар он тан (бадан) ҳамчун воситаи таҷассуми эмотсияҳо баромад мекунад. Дар ин марҳала қобилияти идроки бадан, рефлексияи соматикӣ ва ҳамоҳангсозии таҷрибаи эмотсионалӣ ва ҷисмонӣ ба дараҷаи баланди инкишоф мерасанд эмотсия [8].

Мутобиқи ин модел, зехни эмотсионалӣ танҳо маҷмуи қобилиятҳои когнитивӣ набуда, балки системаи ҳамгироии эмотсия-зехн-ирода-бадан мебошад, ки дар он ҳар як унсур ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷаъолияти эмотсионалӣ, маърифатӣ ва рафтории инсон амал мекунад.

Аз андешаҳои дар боло гуфта метавон ба чунин ҳулоса омад, ки модели ягонаи зехни эмотсионалӣ вучуд надорад. Ҳар муҳаққиқ консепсия ва модели худро пешниҳод намуда, паҳлуҳои муайяни онро мавриду омӯзишу баррасӣ қарор додааст. Шартан метавон ҳамаи онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: моделҳои когнитивӣ ва моделҳои омехта. Ба маъруфтарини онҳо моделҳои Ҷ. Майер, П. Соловей, Д. Крузо, Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Д.В. Люсин ва М.А. Манайлова шомиланд. Дар баробари гуногун будани ҷузъҳои зехни эмотсионалӣ дар моделҳои онҳо, табиати дугонаи зехни эмотсионалӣ (робитаи қобилиятҳои когнитивӣ ва хусусиятҳои шахсият) дар ҳамаи онҳо ба назар мерасад. Дар мавриди таърифи ягонаи он низ андешаи ягона вучуд надорад. Муаллифони таърифҳои гуногун зехни эмотсионалиро пешниҳод мекунад, вале дар ҳама таърифҳои онҳо, “дарки ҳолатҳои эмотсионалини худ ва дигарон”, “идора намоии эмотсияҳои худ ва дигарон” мавҷуд аст.

Дар асоси таҳлили назариявӣ метавон ҳулоса намуд, ки зехни эмотсионалӣ ба шахс имкон медиҳад, ки эмотсияҳои худ ва дигаронро дар муносибатҳои байнишахсӣ дарк ва идора намояд. Зехни эмотсионалӣ ҳанӯз дар батни модар ташаккул меёбаду яке аз омилҳои муҳими солимии ҷисмонӣ ва психологӣ ба шумор меравад.

Ҳарчанд, ки зехни эмотсионалӣ объекти таҳқиқи илмҳои гуногун (психология, физиология, нейробиология, генетика...) гардидааст, вале ҳоло ҳам пурра таҳқиқ нагардидааст, масъалаҳои ҳалнашудаи зиёде вучуд доранд, ки посухи онҳо мунтазири паҷуҳишгарони оянда аст.

Натиҷаҳои таҳлил метавонанд дар таҳқиқоти минбаъдаи эмпирикӣ ва таҳияи барномаҳои амалӣ дар соҳаи таълим ва рушди шахсият истифода шаванд.

АДАБИЁТ

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена // Вопросы психологии. 2006. №3. С. 78–86.
2. Андреева И.Н. Структура и типология эмоционального интеллекта: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук / Белорусский государственный университет, 2017. – 48 с.
3. Батлер-Будон, Том. 50 великих книг по психологии. – Москва: Эксмо, 2019. – 448 с.
4. Вайсбах, Х., Дакс, У. Эмоциональный интеллект / Х.Вайсбах, У. Дакс. – М.: Лик пресс, 1998. – 160 с.
5. Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Э. Эмоциональное лидерство. Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.

6. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсина. М., 2004. С. 29-39.
7. Манойлова М.А. Развитие эмоционального интеллекта будущих педагогов / М.А. Манойлова. – Псков: ПГПИ, 2014.- 60 с.
8. Методология современной психологии. Вып. 13 /Сб. под ред. Козлова В.В., Карпова А.В., Мазилова В.А., Петренко В.Ф. / Зорина Н.Н. Структура эмоционального интеллекта в современной психологии – М Ярославль: Яр-ГУ, ЛКИИСИ РАН, МАПН, 2021 – 430 с. С.99-109.
9. Социальный и эмоциональный интеллект. Под редакцией Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. От процессов к измерениям: Институт психологии РАН; Москва; 2009 ISBN 978-5-9270-0153-8 313 с.
10. Шингаев С.М., Юркова Е.В. Эмоциональный интеллект как ресурс профессионального здоровья педагога // Проблемы современного образования. 2023. № 5. С. 55–69. DOI: 10.31862/2218-8711-2023-5-55-69.
11. Bar-On R. Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A Measure of Emotional intelligence. Technical Manual. Toronato. Canada: Multi-health Systems. 2004.
12. Petrides, K.V., Frederickson, N., Furman A. The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school / K.V Petrides, N. Frederickson, A. Furman // Personality and Individual Differences, 2004, 277-293.

УДК 159.9:316.6

ЗАМИНАҲОИ ИҶТИМОИЮ ПСИХОЛОГИИ ТАШАККУЛИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ДАР ТАМАДДУНҲОИ ШАРҚИ БОСТОН

КАРИМИЁН Қутбиддин Мамарачаб – муаллими калони кафедраи психологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хийбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:**
qutbiddinkarimiyo@gmail.com, **тел.:** (+992) 881 88 80 82

Мақола ба таҳлили психологии андешаҳои таҳаммулпазирӣ дар тамаддунҳои Шарқи бостон бахшида шудааст. Ҳадафи тадқиқот муайян намудани заминаҳои маънавию фалсафӣ ва механизмҳои иҷтимоиву психологии ташаккули муносибатҳои таҳаммулгароёна дар фарҳангҳои қадимаи шарқӣ мебошад. Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ ва фалсафӣ нишон дода мешавад, ки ғояҳои ба таҳаммулпазирӣ наздик ханӯз дар давраи ба истилоҳ «Замони меҳварӣ» дар тамаддунҳои Ҳиндустони қадим, Чини қадим ва Эрони бостон ташаккул ёфта буданд.

Дар мақола мафҳумҳои асосии ин анъанаҳо, аз ҷумла аҳимса ва анеканта-вада дар чайнизм, каруна дар буддоия, жэнь ва у-вэй дар таълимоти конфутсиониву даосӣ, инчунин аслҳои ахлокии зардуштӣ – пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек – мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Аз нуктаи назари психологияи муосир, чунин арзишҳо бо мафҳумҳои эмпатия, мураккабии интегративии тафаккур, рафтори алтруистӣ ва худтанзимкунии шахсият мувофиқат доранд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки бисёре аз принципҳои муҳими таҳаммулпазирӣ, ки имрӯз дар психология ва илмҳои иҷтимоӣ омӯхта мешаванд, решаҳои амиқи таърихӣ фарҳангӣ доранд ва дар тамаддунҳои Шарқи бостон ташаккул ёфтаанд.

Калидвожаҳо: таҳаммулпазирӣ, психологияи иҷтимоӣ, заминаҳои таҳаммулпазирӣ дар тамаддунҳои Шарқи бостон, эмпатия, мураккабии интегративии тафаккур, чайнизм, буддоия, конфутсионизм, даосизм, зардуштия.

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ТОЛЕРАНТНОСТИ В ВОСТОЧНЫХ ЦИВИЛИЗАЦИЯХ

КАРИМИЁН Қутбиддин Мамараджаб – старший преподаватель кафедры психологии Таджикского национального университета, Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** qutbiddinkarimiyo@gmail.com, **тел.:** (+992) 881 88 80 82

Статья посвящена психологическому анализу идей толерантности в древних восточных цивилизациях. Цель исследования – выявление духовно-философских основ и социально-психологических механизмов формирования толерантных отношений в древних восточных культурах. На основе анализа историко-философских источников показано, что идеи, близкие к толерантности, сформировались в так называемый «осевой век» в цивилизациях древней Индии, древнего Китая и древнего Ирана.

В статье анализируются основные концепции этих традиций, включая ахимсу и анеканта-ваду в джайнизме, каруну в буддизме, жэнь и у-вэй в конфуцианском и даосском учениях, а также моральные принципы зороастризма – благие мысли, благие слова, благие деяния. С точки зрения современной психологии, такие ценности согласуются с концепциями эмпатии, интегративной сложности мышления, альтруистического поведения и саморегуляции личности. Результаты исследования показывают, что многие важные принципы толерантности, изучаемые сегодня в психологии и социальных науках, имеют глубокие историко-культурные корни и сформировались в цивилизациях Древнего Востока.

Ключевые слова: толерантность, социальная психология, основы толерантности в цивилизациях Древнего Востока, эмпатия, интегративная сложность мышления, джайнизм, буддизм, конфуцианство, даосизм, зороастризм.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL BASIS OF THE FORMATION OF TOLERANCE IN
EASTERN CIVILIZATIONS

KARIMIYON Qutbiddin Mamarajab – Senior Lecturer, Department of Psychology, Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Email:** qutbiddinkarimiyo@gmail.com, **tel.:** (+992) 881 88 80 82

This article is devoted to a psychological analysis of ideas on tolerance in ancient Eastern civilizations. The purpose of the study is to identify the spiritual and philosophical foundations and socio-psychological mechanisms underlying the development of tolerant relationships in ancient Eastern cultures. Based on an analysis of historical and philosophical sources, it is shown that ideas related to tolerance emerged during the so-called "Axial Age" in the civilizations of ancient India, ancient China, and ancient Iran. This article analyzes the key concepts of these traditions, including ahimsa and anekanta-vada in Jainism, karuna in Buddhism, ren and wu-wei in Confucian and Taoist teachings, and the moral principles of Zoroastrianism—good thoughts, good words, and good deeds.

From a modern psychological perspective, these values align with the concepts of empathy, integrative complexity of thought, altruistic behavior, and self-regulation. The study's results demonstrate that many important principles of tolerance studied today in psychology and the social sciences have deep historical and cultural roots and were formed in the civilizations of the Ancient East.

Keywords: tolerance, social psychology, foundations of tolerance in the civilizations of the Ancient East, empathy, integrative complexity of thought, Jainism, Buddhism, Confucianism, Taoism, Zoroastrianism.

Дар психологияи муосир таҳаммулпазирӣ ҳамчун яке аз сифатҳои муҳимми шахсият баррасӣ мешавад. Он қобилияти инсонро барои қабул кардани гуногунӣ,

эҳтироми дигарон ва нигоҳ доштани муносибатҳои созанда дар муҳити гуногунтаркибаи иҷтимоӣ инъикос менамояд. Аз нуқтаи назари психологияи иҷтимоӣ, таҳаммулпазирӣ як механизмest, ки ба коҳиши стрессҳои байнифарҳангӣ ва ба таъмини ҳамзистии ошошта мусоидат мекунад.

Бо вучуди он ки ғояи таҳаммулпазирӣ аз ҷониби аксар муаллифон маҳсули илм ва муносибатҳои иҷтимоии замони муосир доништа мешавад, вале таҳлилҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки решаҳои он аз тамаддуноҳои замони бостонӣ сарчашма мегиранд. Тибқи назарияи “Замони меҳварӣ”-и К. Ясперс [11, с. 32] тағйироти ҷиддӣ дар шуури одамон, ки ба ташаккули дин ва ахлоқ, рушди илму фалсафа ва дар ин замина ба инкишофи ғояҳои инсондӯстӣ замина гузошт, дар давраи асрҳои 8 – 2-и то мелод, ба таври мутавозӣ дар минтақаҳои гуногуни олам ба амал омад. Мавҷудияти тамаддуноҳои Шарқи бостон аз қабилҳои Ҳиндустони қадим, Чини қадим ва Эрони бостон ба ҳамин давраи таърихӣ рост меоянд. Ба андешаи К. Ясперс маҳз ин фарҳангҳо дар баробари тамаддуни Юнони қадим ба ташаккули тафаккури ҳоси инсонии муосир замина гузоштаанд. Таҳлили сарчашмаҳои нишон медиҳад, ки давраи муҳими рушди ғояҳои инсондӯстӣ ва таҳаммулпазирӣ низ маҳз дар ҳамин марҳалаи инкишофи инсоният ва дар ҳамин тамаддуноҳо ба амал омадааст.

Н.В. Круглова ба ташаккули буддоия, чайнизм, даосизм ва зардуштия ишора карда, қайд менамояд, ки тағйирот дар мафкураи одамон дар “Замони меҳварӣ” дар тамаддуноҳои Шарқи қадим асосан характери динӣ ва динию фалсафӣ доштанд [7, с. 132]. Тавре маълум аст, меъёрҳои динӣ ҳамчун механизмҳои иҷтимоиву психологӣ барои ташаккули эҳтиром ба арзишҳо, ҳамҳиссӣ, раҳму шафқат ва рушди қобилияти худназорат хизмат мекарданд. Таълимоти диние, ки дар ин давра дар Шарқ ба амал омаданд, ғояҳои баланди инсондӯстиро тарғиб менамуданд. Аз нуқтаи назари психологияи иҷтимоӣ, қобилияти ҳамҳиссӣ яке аз асосҳои муҳимтарини рафтори таҳаммулгароёна ба ҳисоб меравад, ки ба коҳиши зиддиятҳо ва таҳкими ҳамзистии иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Таҳмин кардан мумкин аст, ки маҳз ҳамин чиз заминаи устувори ташаккули таҳаммулгароиро дар ҷомеаҳои қадимаи Шарқ ба вучуд овард. Тавре муҳаққиқи узбек Бафаев М.М. қайд мекунад: “Таърихан таҳаммулпазирӣ дар ҷаҳорҷӯбаи тамаддуноҳои Шарқ дар асоси қобилияти ҳамҳиссии одамон ташаккул ёфт” [2, с. 67].

Дар аксар фарҳангҳои қадимаи Шарқ идеяи ҳамзистии ошошта, адолат ва эҳтироми инсон мавқеи муҳим дошт. Аз ин рӯ, таҳлили психологии ин анъанаҳо муҳим буда, барои дарки равандроҳои ташаккули таҳаммулпазирӣ дар шахсият аҳамияти назаррас дорад. Психологияи иҷтимоӣ собит менамояд, ки муносибатҳои баробар ва эҳтиром ба дигарон ба рушди афкор ва рафтори таҳаммулпазир мусоидат мекунанд, ки ин дар шаклгирии шахсият ва тарзи андеша таъсири устувор мегузорад.

Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ, дар тамаддуни Ҳиндустони қадим ғояи таҳаммулпазирӣ дар доираи ҷараёни Чайнизм бо мафҳумҳои *ахимса* (зарар нарасондан ба ҳеч мавҷуд) ва принсипи *анеканта-вада* – «бисёрҷанибагии ҳақиқат» шарҳ дода мешавад. Тибқи принсипи «анеканта-вада» ҳеч кас наметавонад танҳо аз як нуқтаи назар ба ҳақиқати мутлақ бирасад ва бояд дидгоҳи дигаронро низ қобил ба мавҷудият шуморад [6, с. 20]. Чайнизм яке аз қадимтарин равишҳои фалсафии Ҳиндустони қадим мебошад, ки ғояи таҳаммулпазирӣ дар шакли зиён нарасонидан ба ҳеч мавҷуд таълим меод. Тавре муҳаққиқони масъала қайд мекунанд: “Принсипи зиён нарасонидан (ахимса), ки асоси чайнизмро ташкил медиҳад, ба рушди фарҳанги таҳаммулпазирӣ решаҳои амикдошта мусоидат намуд” [8, с. 112].

Принсипи «анеканта-вада» аз нуқтаи назари психологияи маърифатӣ ба рушди тарзи фикрронӣ мусоидат мекунад, ки дар адабиёти илмӣ ҳамчун «мураккабии интегративии тафаккур» тавсиф карда мешавад. Ин мафҳум тақди тафсири муосир “... чунин дараҷаро тавсиф медиҳад, ки дар он тафаккур ва мулоҳиза дар худ шинохт ва омезиши нуқтаҳои назар ва имкониятҳои гуногун ва инчунин хусусиятҳои байни ҳам

алоқадорҳои онҳоро фаро мегирад» [12]. Он қобилияти шахсро барои дарк кардани гуногунҷанбаи воқеият ва муттаҳид намудани нуқтаҳои назари гуногун ифода мекунад. Ҳамчун ҳолати муқобил, дар психология шакли соддаи тафаккур гузошта мешавад, ки воқеиятро танҳо дар шакли дукутба – «дуруст» ва «нодуруст», «худо» ва «беғона», «сиёҳ» ва «сафед» – дарк менамояд. Ин гуна тафаккури дихотомикӣ воқеиятро аз ҳад содда намуда, қобилияти инсонро барои дарки мавҷудияти нуқтаҳои назари гуногун маҳдуд месозад. Дар муҳите, ки гуногунандешӣ қабул доништа намешавад, чунин тарзи фикрронӣ метавонад ба таҳаммулнопазирӣ ва тундгароӣ бурда расонад.

Баръакс, сатҳи баланди мураккабии интегративии тафаккур ба инсон имкон медиҳад, ки мавқеъҳои гуногунро дарк намояд ва онҳоро ба таври мутавозин баррасӣ кунад. Аз ин нуқтаи назар, принсипи «анеканта-вада» ба рушди чунин навъи тафаккур мусоидат намуда, инсонро ба пазириши гуногунандешӣ ва эҳтироми нуқтаи назари дигарон ҳидоят мекунад. Маҳз ҳамин хусусиятҳо ҳамчун яке аз заминаҳои муҳими ташаккули таҳаммулнопазирӣ дар шахсият арзёбӣ мешаванд.

Дар дини буддоия, ки таълимоти он низ дар Ҳиндустони қадим ташаккул ёфта буд, мафҳуми тавсифдиҳандаи таҳаммулнопазирӣ *каруна* (рахму шафқат) мебошад, ки эҳтироми гуногунӣ ақидаҳо ва озодии маънавиро таълим дода, заминаи фарҳангиро барои зиндагии ошошта дар миёни ақидаҳои гуногун фароҳам овард. Каруна қобилияти ҳис кардани ранҷу азоби дигарон ва омодагӣ барои сабук кардани онро ифода мекунад. Ин мафҳум инсонро ба муносибати меҳрубона, эҳтиромона ва ғайриагрессивӣ нисбат ба дигарон даъват менамояд. Аз нуқтаи назари психологияи муосир, каруна ба мафҳумҳои ҳамҳиссӣ (эмпатия), алтуризм ва рафтори просотсиалӣ наздик аст. Вақте инсон метавонад ранҷу эҳсосоти дигаронро дарк кунад, ӯ бештар майл пайдо мекунад, то ба онҳо бо эҳтиром ва фаҳмиш муносибат намояд, ки ин ба ташаккули муҳити таҳаммулгароёна мусоидат мекунад. Дар психологияи иҷтимоӣ ҳамҳиссӣ ҳамчун механизми муҳими ташаккули муносибатҳои инсонпарварона арзёбӣ мешавад. Тавре равшанӣ дошуда, шинохтани амриқӣ Леонард Берковитс қайд мекунад: «Эмпатия яке аз омилҳои муҳимтарини пасткунандаи эҳтимолияти рафтори агрессивӣ ва зӯрварона мебошад» [4, с. 318].

Дар тамаддуни Чини қадим решаҳои ғояи таҳаммулнопазирӣ пеш аз ҳама бо таълимоти Конфутсий вобаста аст. Конфутсий мафҳуми *жэнь* (инсондӯстӣ ва некхоҳӣ самимӣ)–ро ҳамчун арзиши олии ахлоқӣ эълон кард. Ин мафҳум дар худ эҳтироми дигарон, сабр ва тавонии шунидани ақидаҳои муқолифиро дар бар мегирифт. Аз нуқтаи назари психологияи муосир, ин андеша боз ҳам бо мафҳумҳои ҳамҳиссӣ ва қобилияти ҳудро ба ҷойи дигарон гузоштан алоқаманд аст. Дар психологияи иҷтимоӣ чунин қобилият яке аз механизмҳои асосии ташаккули рафтори ахлоқӣ ва таҳаммулнопазирӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин бобат Г.М. Андреева механизмҳои ҳаммонандкунӣ (идентификация) ва ҳамҳиссӣ (эмпатия)–ро дар муошират муқоиса карда истода, қайд мекунад: “агар ҳудро бо касе ҳаммонанд намоям, ин маънои онро дорад, ки ман рафтори ҳудро тавре месозам, ки ӯ месозад, аммо, агар ба ӯ эмпатия зоҳир кунам, он гоҳ ман танҳо тарзи рафтори ӯро ба инобат мегирам (бо ӯ ҳамҳис мешавам), вале метавонам рафтори ҳудро тамоман дар дигар шакл ба роҳ монам” [1, с. 82]. Чунин мавқеъ пурра ба фаҳмиши муосири таҳаммулнопазирӣ мувофиқ аст, ки тобеъ нашудан ба мавқеи ғайр ва дар айни замон эътироф намудани мавҷудияти чунин мавқеи ғайрро тавсиф медиҳад.

Ҷараёни дигари муассир дар Чини қадим - даосизм буд, ки ғояи таҳаммулнопазирӣ аз роҳи дигар асоснок мекард. Даосизм принсипи *у-вэй* (истифода набурдани зурӣ)-ро таълим медод, ки мувофиқи он инсон набояд ба табиати дигарон ва равиши табиӣ ҳодисаҳо даҳлат кунад. Аз нуқтаи назари психологияи муосир, чунин фаҳмиш ба мафҳумҳои қабули воқеият, таҳаммулнопазирӣ ва гуногунандешӣ наздик мебошад. Дар психология қабул кардани мавҷудияти нуқтаҳои назари гуногун ва ҳуддорӣ аз маҷбур кардани дигарон ба дидгоҳи худ ҳамчун яке аз нишонаҳои камолоти иҷтимоӣ ва эмотсионалии шахсият арзёбӣ мегардад. Ин гуна тарзи муносибат ба инсон имкон

медихад, ки ба ҷои муқовимат ва маҷбуркунӣ, ба ҳамзистии озоишта ва ҳамдигарфаҳмӣ рӯ оварад. Дар ин замина, принсипи у-вэйро метавон ҳамчун шакли фарҳангии ташаккули рафтори ғайриагрессивӣ ва таҳаммулгароёна дар муносибатҳои иҷтимоӣ шарҳ дод.

Дар маҷмӯъ, таҳаммулпазирии Чини қадим хусусияти амалӣ-ахлоқӣ дошт – он на дар баҳсҳои назариявӣ, балки дар танзими муносибатҳои ҳаррӯзаи байни инсонҳо, оила ва давлат зухур мекард ва ба суннати фарҳангии ин тамаддун табдил ёфт. Муҳаққиқ Якупов С.Ф. дар асоси таҳлиҳои худ қайд мекунад, ки “дар даосизм фанатизм ва таҳаммулнопазирӣ нисбат ба дигар эътиқодҳо вучуд надорад” ва дар ҷои дигар иброз медорад, ки “дар буддоияи чинӣ мубориза бар зидди андешаҳои дигар вучуд надорад; баръакс, даъват ба дӯст доштани тамоми мавҷудоти зинда, на танҳо инсонҳо, садо медихад” [10, с. 36].

Дар Эрони бостон яке аз қадимтарин заминаҳои ахлоқию фалсафии таҳаммулпазирӣ ба таълимоти зардуштӣ иртибот дорад. Асоси ахлоқии ин таълимот бар се принсипи бунёдӣ устувор аст: *Хумата*, *Хухта*, *Хваршта* (пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек). Ин се асл на танҳо меъёри ахлоқи шахсӣ, балки пояи муносибати инсон бо ҷомеа ва ҷаҳон ба шумор мерафтанд. Дар чорҷӯбаи ҷунин ҷаҳонбинӣ инсон на танҳо барои рафтори худ, балки барои андеша ва сухани худ низ масъул доништа мешавад. Пиндори нек инсонро водор месозад, ки нисбат ба дигарон нияти нек дошта бошад ва онҳоро бо эҳтиром бипазирад. Гуфтори нек бошад, муносибати эҳтиромона ва ҳуддорӣ аз таҳқир, душманӣ ва адоватро дар муоширати иҷтимоӣ талаб мекунад. Рафтори нек бошад, ба амалҳои ишора мекунад, ки ба некӯахлоқии дигарон, адолат ва ҳамзистии озоишта мусоидат менамоянд. Дар маҷмӯъ, ин се принсип муҳити ахлоқиро ба вучуд меоранд, ки дар он муносибатҳои инсонӣ бар пояи эҳтиром, ҳамдигарфаҳмӣ ва таҳаммулпазирӣ ташаккул меёбанд.

Дар таълимоти Зардушт мафҳуми муҳими *аша* (тартиботи одилонаи олам) низ ҷойгоҳи муҳим дорад. Аша рамзи ростӣ, адолат ва ҳамоҳангии ҷаҳон аст. Инсон бояд бо андеша, сухан ва амали худ ба ҳифзи ин тартибот мусоидат намояд. Пайравӣ аз аслҳои аша маънои онро дорад, ки инсон бояд аз зӯроварӣ, беадолатӣ ва бадҳоҳӣ нисбат ба дигарон парҳез кунад. Маҳз ҳамин гуна меъёрҳои ахлоқӣ ба ташаккули муносибати таҳаммулгароёна дар ҷомеа мусоидат менамоянд.

Ғояи дигари муҳими зардуштия *озодии интиҳоби ахлоқии инсон* мебошад. Дар ин таълимот инсон ҳамчун мавҷуди дорои иродаи озод тасвир мешавад, ки метавонад байни неки ва бадӣ интиҳоб намояд. Аз нуқтаи назари психотерапияи маърифатӣ, эҳтироми иродаи шахсият ва имконияти интиҳоби ӯ ба рушди масъулиятпазирӣ ва ҳудназорат мусоидат мекунад, ки яке аз асосҳои таҳаммулпазирӣ мебошад. Ин фаҳмиш ба эҳтироми шахсият ва арзиши инсон ишора мекунад. Вақте ки инсон ҳамчун субъекти озод ва масъули рафтор ва ҳаёти худ шинохта мешавад, эҳтироми интиҳоби ӯ ва муносибати таҳаммулгароёна нисбат ба дигарон низ аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Илова бар ин, таълимоти зардуштӣ инсонро ба ҳамкорӣ ва кӯмак ба дигарон даъват мекунад. Дар манбаъҳои мазҳаби Зардуштия таъкид мешавад, ки амалҳои нек бояд на танҳо барои нафъи шахсӣ, балки барои беҳбудии ҷомеа анҷом дода шаванд. Ин гуна ҷаҳонбинӣ ҷомеаро ба сӯи ҳамбастагӣ, эҳтироми мутақобил ва ҳамзистии озоишта равона мекунад.

Аз ин рӯ, гарчанде ки дар матнҳои зардуштӣ мафҳуми таҳаммулпазирӣ ба шакли мустаким истифода нашудааст, маҷмӯи арзишҳои ахлоқии он эҳтиром ба адолат ва озодии интиҳоби инсон - заминаи муҳими фарҳангӣ ва маънавиро барои ташаккули муносибатҳои таҳаммулгароёна фароҳам меоварданд. Маҳз ҳамин арзишҳо дар фарҳанги Эронии бостон ба рушди анъанаҳои ҳамзистии озоишта ва эҳтироми инсон мусоидат кардаанд.

Зардуштия бо таълимоти ахлоқии сегонаи худ - пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек - на танҳо низоми арзишҳои маънавиро пешниҳод мекунад, балки ба таври

гайримустақим ба мантиқи ташаккули рафтори инсон низ ишора менамояд. Чунин нуктаи назар ба мавқеи баъзе равияҳои муосири психологӣ, аз ҷумла психотерапияи маърифатӣ рафторӣ мувофиқ аст, ки мувофиқи он: рафтори инсон одатан аз андеша ва дарки дохилӣ оғоз ёфта, сипас дар сатҳи ҳиссиёт ва муносибат ташаккул меёбад ва ниҳоят дар амал ва рафтор зоҳир мегардад. Масалан ба андешаи яке аз асосгузори психотерапияи маърифатӣ Аарон Бек: «Нуктаи марказии психотерапияи маърифатӣ андеша доир ба таъсири бевоситаи фикрҳо ба ҳиссиёт ва рафтори одам мебошад» [3, с. 11]. Дар ин замина, метавон гуфт, ки таълимоти Зардуштия мубрамияти худро дар психологияи муосир низ нигоҳ медорад, он танҳо ба баёни назариявии арзишҳо қаноат намекунад, таълимоти он ба татбиқи амалии арзишҳои ахлоқӣ дар зиндагии ҳаррӯза таъкид менамояд. Яъне, натиҷаи воқеии ташаккули арзишҳо - аз ҷумла таҳаммулпазирӣ - на танҳо дар сатҳи андеша ё сухан, балки пеш аз ҳама дар рафтори инсон зоҳир мегардад. Ба ибораи дигар, меъёри аслии таҳаммулпазирӣ дар ин ҷаҳонбинӣ амали инсон ва муносибати ӯ нисбат ба дигарон мебошад.

Дар сатҳи амалии иҷтимоиву сиёсӣ, таҳаммулпазирӣ аҷдодони мардуми форснаҷод пеш аз ҳама бо номи Куруши Кабир (тақрибан 600–530 то милод) - бунёдгузори империяи Ҳахоманишӣ - алоқаманд аст. Ӯ на танҳо ҳамчун як кишваркушои бузург, балки ҳамчун сиёсатмадоре шинохта мешавад, ки дар сиёсати давлатдорӣ ба эҳтироми гуногунии динӣ ва фарҳангӣ аҳамияти махсус меод. Бобочон Ғафуров низ сиёсати таҳаммулгароёнаи шоҳони Ҳахоманиширо таъкид карда, қайд мекунад, ки "... нисбат ба оину мазҳабҳои соири халқҳо хеле ботаҳаммул муносибат карда, ҳатто маъбаду калисоҳои кишварҳои мухталифро (ба мисли ибодатхонаҳои Бобул ва Яхудистон) дубора барқарор намуданд" [5, с. 107].

Яке аз муҳимтарин санадҳои таърихӣ марбут ба инсондӯстӣ ва таҳаммулгароии Куруши Кабир – Устувонаи Куруш мебошад, ки соли 539 то милод пас аз забти Бобул навишта шудааст. Ин санад имрӯз дар Осорхонаи Британия нигоҳ дошта мешавад ва бисёр муҳаққиқон онро намунаи қадимтарини Эъломияи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон медонанд. Масалан муҳаққиқи тоҷик Шарипов Н. Қайд мекунад, ки: "Ин эъломияи башардӯстона, ки метавон нахустин санади қафолати озодии мазҳабу эътиқоди динӣ ва гузашта аз ин, эҳтироми ҳуқуқи шаҳрвандони гуногунмиллату мухталифӣ шумурд, аз тамаддуни ориёӣ сарманшаъ гирифтааст" [9, с. 219]. Таҳлили матни ин Эъломия ба тарғиби таҳаммулпазирӣ ба тафовути динӣ, этникӣ ва сиёсии давлатдорӣ Куруши Кабир ишора мекунад. Чунин сиёсат барои ҷаҳони қадим бисолика буд. Империяҳои пешин - ба мисли Ошур, Бобул ва дигар давлатҳои қабл ё ҳамзамони Ҳахоманишиҳо - аксар вақт халқҳои мағлубшударо ба тағйири дин ё фарҳанг маҷбур мекарданд ва маъбадҳои онҳоро хароб месохтанд. Куруш, баръакс, сиёсати эҳтиром ба гуногунии фарҳангӣ ва динӣ пеш гирифт. Анъанаи Курушро баъдтар, писари ӯ - Камбиси II идома дода, пас аз забти кишвар ба анъанаҳо ва мазҳабҳои мисрӣ эҳтиром нишон дод. Бояд қайд намуд, ки албатта чунин муносибат на танҳо ба омилҳои фарҳангӣ, балки инчунин ба зарурати иҷтимоӣ ва дурандешии сиёсӣ низ бастагӣ дошт: ҳокимони Ҳахоманишӣ дарк мекарданд, ки нигоҳ доштани суботи чунин империяи азим танҳо тавассути эҳтиром ба гуногунии фарҳангӣ ва динӣ имконпазир аст. Империяи Ҳахоманишӣ, ки аз Ҳинд то Миср ва аз Осиёи Марказӣ то сарҳади Юнон тӯл мекашид, дахҳо халқ, забон ва динро дар бар мегирифт. Барои идора кардани чунин давлати бузург эҳтиром ба гуногунӣ аҳамияти муҳим дошт.

Дар маҷмӯъ, таҳлили таълимотҳои динию фалсафии Ҳиндустони қадим, Чини қадим ва Эрони бостон нишон медиҳад, ки ғояҳои ба таҳаммулпазирӣ наздик ҳанӯз дар даврҳои хеле барвақти таърихи инсоният шакл гирифта буданд. Мафҳумҳои чун ахимса ва анеканта-вада дар чайнизм, каруна дар буддизм, жэнь ва у-вэй дар анъанаҳои конфутиониву даосизм, инчунин аслҳои ахлоқии зардуштӣ – пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек – ба рушди эҳтиром ба инсон, ҳамҳиссӣ ва худназорат мусоидат мекарданд. Аз нуктаи назари психологияи муосир, ин арзишҳо бо чунин мафҳумҳо, монанди эмпатия,

мураккабии интегративии тафаккур, рафтори алтруистӣ ва худтанзимкунии шахсият мувофиқат доранд. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки бисёре аз принципҳои муҳими таҳаммулпазирӣ, ки имрӯз дар психология ва илмҳои иҷтимоӣ мавриди таҳқиқ қарор доранд, решаҳои амиқи таърихию фарҳангӣ дошта, ҳанӯз дар тамаддунҳои Шарқи бостон шакл гирифта ва ҳатто дар амалияи муносибатҳо ва сиёсати иҷтимоӣ татбиқ карда шуда буданд. Дар ин замина омӯзиши психологии на танҳо пояҳои назариявӣ ахлоқии ғояи таҳаммулпазирӣ дар таълимоти маънавияю фалсафии Шарқи қадим, балки инчунин механизмҳои татбиқи онҳо дар муносибатҳои иҷтимоӣ дар шароити ҷомеаи сертаркиба аз аҳамият холӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Андреева, Г.М. Социальная психология: Учебник, 2003. –229 с.-С.81
2. Бафаев, М. М. Исторические и психологические корни толерантности // Социальный психолог. — 2021. — № 2 (42). — С. 65–71.
3. Бек, А. Т., Раш А., Шо Б., Эмери Г. Когнитивная терапия депрессии / А. Т. Бек, А. Раш, Б. Шо, Г. Эмери. — Санкт-Петербург: Питер, 2003. — 304 с.
4. Берковиц, Л. Агрессия: причины, последствия и контроль: учебник. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 512 с.
5. Гафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. - Душанбе: “Нашриёти муосир”, 2020. 976 с. С. 107
6. Захарьин, Б. А. Теории познания в джайнизме / Б. А. Захарьин // Вестник Московского университета. Серия 13. Востоковедение. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2014. — № 4. — С. 17–25.
7. Круглова, Н. В. К вопросу о первом историческом типе толерантности / Н. В. Круглова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. — Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2009. — № 97. — С. 131–137.
8. Сабиткызы, А., Симтиков, Ж.К. и Казетова, А.Х. История развития толерантности // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Исторические и социально-политические науки. — 2025. — № 83
9. Шарипов Н. Эъломияи Куруши Кабир ҳамчун сарчашмаи таърихии пайдоиши ҳукуки инсон // Вестник Педагогического университета. -2019. No 5(82). — С. 219-222.
10. Якупов, С. Ф. Менталитет и социальные институты как факторы прогресса: на примере китайской цивилизации / С. Ф. Якупов // Вестник Челябинского государственного университета. — Челябинск, 2013. — № 13 (304). — (Философия. Социология. Культурология; вып. 29). — С. 33–40.
11. Ясперс, К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.
12. https://en.wikipedia.org/wiki/Integrative_complexity?utm_source=chatgpt.com (санаи мурочиат 08.04.2026).

УДК -159.9

ПРОЯВЛЕНИЕ КОГНИТИВНЫХ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

МАМАДОВА Матлуба Эргашевна – соискатель кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. **E-mail:** tamadova@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-728 30 74

Аннотация. В данной научной работе рассматривается проблема проявления когнитивных и лингвистических способностей студентов как важного психологического феномена в процессе их интеллектуального и личностного развития. Современные исследования в области психологии и педагогики подчеркивают, что формирование языковых способностей тесно связано с развитием познавательных процессов, таких как мышление, память, внимание и восприятие. Эти психические процессы обеспечивают эффективное усвоение и использование языковых средств в различных коммуникативных ситуациях. Особое внимание в исследовании уделяется анализу взаимосвязи когнитивных и лингвистических компонентов в структуре психической деятельности студентов.

Отмечается, что развитие языковых способностей не ограничивается только овладением словарным запасом и грамматическими структурами, но также включает процессы осмысления информации, развитие аналитического и критического мышления, а также формирование коммуникативной компетентности личности.

Ключевые слова: когнитивные способности, лингвистические способности, психологический феномен, познавательные процессы, мышление, память, внимание, речевая деятельность, коммуникативные навыки, интеллектуальное развитие студентов, психическая активность.

ЗОҲИРШАВИИ ҚОБИЛИЯТҲОИ КОГНИТИВӢ ВА ЛИНГВИСТИИ ДОНИШЧӢӢН ҲАМЧУН ПАДИДАИ ПСИХОЛОӢ

МАМАДОВА Матлуба Эргашевна – унвонҷӯи кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. **E-mail:** tamadova@mail.ru, **тел.:** (+992) 92-728 30 74

Аннотатсия. Дар кори илмӣ мазкур масъалаи зоҳиршавии қобилиятҳои когнитивӣ ва лингвистии донишҷӯён ҳамчун падидаи муҳими психологӣ дар раванди рушди зеҳнӣ ва шахсияти онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Тадқиқоти муосир дар соҳаи психология ва педагогика таъкид менамоянд, ки ташаккули қобилиятҳои забонӣ бо рушди равандҳои маърифатӣ, аз ҷумла тафаккур, хотира, диққат ва идрок, иртиботи зич дорад. Маҳз ҳамин равандҳои психикӣ азхудкунии самаранок ва истифодаи дурусти воситаҳои забониро дар ҳолатҳои гуногуни коммуникативӣ таъмин менамоянд. Дар доираи таҳқиқот ба таҳлили робитаи мутақобилаи ҷузъҳои когнитивӣ ва лингвистӣ дар сохтори фаъолияти равонии донишҷӯён таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст.

Зикр мегардад, ки рушди қобилиятҳои забонӣ танҳо ба азхудкунии захираи луғавӣ ва сохторҳои грамматикӣ маҳдуд намешавад, балки равандҳои дарки маъноӣ иттилоот, рушди тафаккури таҳлилӣ ва интиқодӣ, инчунин ташаккули салоҳияти коммуникативии шахсиятро низ дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: қобилиятҳои когнитивӣ, қобилиятҳои лингвистӣ, падидаи психологӣ, равандҳои маърифатӣ, тафаккур, хотира, диққат, фаъолияти нутқӣ, малақаҳои коммуникативӣ, рушди зеҳнии донишҷӯён, фаъолиятҳои равонӣ.

MANIFESTATION OF COGNITIVE AND LINGUISTIC ABILITIES OF STUDENTS AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

MAMADOVA Matluba Ergashevna – applicant (degree seeker) of the Department of Social and Professional Psychology, Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand, 1 Mavlonbekov Drive. **E-mail:** tamadova@mail.ru, **phone:** (+992) 92-728-30-74.

Annotation. This scientific paper examines the manifestation of students' cognitive and linguistic abilities as an important psychological phenomenon in the process of their intellectual and personal development. Modern research in the fields of psychology and pedagogy emphasizes that the formation of language abilities is closely connected with the development of cognitive processes such as thinking, memory, attention, and perception. These mental processes ensure the effective acquisition and use of language means in various communicative situations. Special attention in the study is given to the analysis of the relationship between cognitive and linguistic components in the structure of students' mental activity.

It is noted that the development of language abilities is not limited only to mastering vocabulary and grammatical structures, but also includes the processes of understanding information, the development of analytical and critical thinking, and the formation of an individual's communicative competence.

Keywords: *cognitive abilities, linguistic abilities, psychological phenomenon, cognitive processes, thinking, memory, attention, speech activity, communicative skills, intellectual development of students, mental activity.*

Проявление когнитивных и лингвистических способностей у студентов высших учебных заведений рассматривается как сложный, многослойный и динамичный психологический феномен. Эти способности ярко проявляются в процессе восприятия, переработки, анализа, обобщения знаний, а также их выражения через речь. Когнитивные способности в основном связаны с вниманием, памятью, мышлением, восприятием и процессами принятия решений в проблемных ситуациях, тогда как лингвистические способности охватывают понимание и выражение речи, а также сознательное использование семантических и грамматических единиц. Для студентов, обучающихся по педагогическому направлению, гармоничное развитие этих двух видов способностей является важным психологическим фактором будущей профессиональной эффективности.

Современные психологические исследования показывают, что когнитивные и лингвистические способности проявляются не отдельно друг от друга, а в функциональной взаимосвязи. Активность студента в процессе познания расширяет его речевые возможности, а точное выражение мысли через речь, в свою очередь, способствует углублению мыслительных процессов. Особенно это важно для студентов, обучающихся в педагогических вузах, поскольку их будущая профессиональная деятельность напрямую связана с речью, объяснением, коммуникацией и дидактическим воздействием. У студентов с низкой когнитивной активностью систематизация знаний затруднена, что приводит к поверхностности лингвистического выражения. Современные психологические исследования показывают, что когнитивные и лингвистические способности проявляются не отдельно друг от друга, а в функциональной взаимосвязи. Активность студента в процессе познания расширяет его речевые возможности, а точное выражение мысли через речь, в свою очередь, способствует углублению мыслительных процессов. Особенно это важно для студентов, обучающихся в педагогических вузах, поскольку их будущая профессиональная деятельность напрямую связана с речью, объяснением, коммуникацией и дидактическим воздействием. У студентов с низкой когнитивной активностью систематизация знаний затруднена, что приводит к поверхностности лингвистического выражения.

Международные исследования также подтверждают актуальность данной проблемы. Согласно отчетам OECD «Education at a Glance», среди студентов высших учебных заведений 68–72 % обладателей высоких когнитивных навыков способны свободно анализировать сложные академические тексты и точно выражать их как устно, так и письменно. Вместе с тем, у студентов со средним уровнем когнитивного развития лингвистическая активность носит преимущественно репродуктивный характер. Этот факт требует особого внимания в работе с студентами педагогических направлений.

Согласно данным UNESCO, современный педагог должен формироваться не только как носитель знаний, но и как коммуникативная личность с высокоразвитыми когнитивными и лингвистическими компетенциями. В отчете UNESCO, опубликованном в 2023 году, подчеркивается, что при отсутствии у более чем 75 % педагогических кадров критического мышления и развитой речевой компетенции качество образования не может быть стабильным. Эти данные научно обосновывают необходимость развития когнитивных и лингвистических способностей студентов в педагогических вузах.

С психологической точки зрения, когнитивные способности тесно связаны с сознательным управлением учебной деятельностью студента, механизмами планирования и контроля собственного знания. Лингвистические способности проявляются как внешнее выражение этих когнитивных процессов. У студентов педагогических направлений развитие этих способностей ускоряется в процессе обучения через проблемные ситуации, дискуссии, рефлексивные записи и интерактивные методы. По статистическим наблюдениям, в аудиториях, где применяются интерактивные методы, речевая активность студентов возрастает в среднем на 30–35 %.

Кроме того, международные исследования показывают, что у студентов педагогических направлений, изучающих два и более языков, уровень когнитивной гибкости выше, чем у студентов, владеющих только одним языком. В результате исследований, проведенных в некоторых университетах Европы, было установлено, что многоязычные студенты решают проблемные ситуации на 20–25 % быстрее. Это свидетельствует о том, что лингвистические способности выступают фактором, активизирующим когнитивные процессы.

Проблема проявления когнитивных и лингвистических способностей у студентов высших учебных заведений была разъяснена с различных психологических подходов такими учёными, как Г. Гарднер, С. Крашен, Н. Хомский, Дж. Пол Ги и М. Свейн. В их научных взглядах процесс усвоения языка рассматривается не как простое запоминание грамматических единиц, а как сложный когнитивный процесс, тесно связанный с умственными способностями личности, эмоциональным состоянием, культурным мышлением, речевой активностью и внутренней психологической готовностью. В процессе изучения языка уровень мышления студента, активность в общении и способность последовательно выражать свои мысли выступают важными когнитивными механизмами, раскрывающими его лингвистические возможности [0; 0; 0; 0; 0].

Г. Гарднер подчеркивает, что когнитивные и лингвистические способности студентов развиваются не одинаково, а интеллектуальные возможности работы с языком проявляются у каждого человека индивидуально. В его подходе лингвистическая способность рассматривается как самостоятельная когнитивная возможность, которая активно развивается в процессе работы с устной и письменной речью. Студенты используют свои умственные способности при понимании текста, его содержательной переработке и точном выражении мыслей, что требует индивидуального подхода в образовательном процессе [0].

По мнению С. Крашена, эффективность усвоения языка напрямую связана с эмоциональным состоянием студента: психологически благоприятная среда способствует свободному развитию когнитивных и лингвистических способностей. При наличии положительного эмоционального фона языковой материал усваивается естественно и закрепляется через внутренние мыслительные процессы [0].

Н. Хомский связывает процесс овладения языком с врожденными когнитивными механизмами, присущими человеческому сознанию, научно обосновывая биологическую и интеллектуальную основу лингвистических способностей. В этом подходе особое значение приобретает способность студента анализировать языковые единицы, обобщать их и сознательно перерабатывать [0].

Дж. Пол Ги рассматривает язык как явление, неразрывно связанное с социальной и культурной практикой, объясняя когнитивное и лингвистическое развитие студента через его участие в коммуникационном процессе. В этом контексте язык выступает средством

самопознания личности, определения своего места в обществе и свободного выражения мысли [0].

По мнению М. Свейна, процесс усвоения языка через активную речевую деятельность является центральным, а способность студента выражать свои мысли, осознавать и исправлять ошибки, а также сознательно перестраивать свою речь рассматривается как фактор, усиливающий когнитивную активность [0].

На наш взгляд, проявление когнитивных и лингвистических способностей у студентов педагогических вузов формируется через гармоничное взаимодействие мышления, эмоциональной устойчивости, культурного понимания и речевой активности в процессе работы с языком. Психическая активность студента усиливается в процессе анализа языкового материала, самостоятельного мышления, участия в коммуникации и сознательной перестройки речи. Поэтому развитие когнитивных и лингвистических способностей требует ориентированной на личность, психологически поддерживающей и культурно обогащенной образовательной среды.

Научные взгляды М. Лонга, Д. Ларсена-Фримана, Р. Эллиса, Б. Маквини и Ч. Спермана подробно освещают психологические и интеллектуальные основы процесса изучения языка. В их исследованиях процесс овладения языком рассматривается не только как усвоение грамматических знаний, но и как сложный когнитивный процесс, тесно связанный с вступлением в коммуникацию, психологической адаптацией, активностью мышления, восприятием на слух и общим уровнем интеллекта. Потенциал работы с языком проявляется у студента через согласованное сочетание психологических и интеллектуальных аспектов: последовательное выражение мыслей, слуховое восприятие, память, логический анализ, самооценка и рефлексивное мышление.

По мнению М. Лонга, взаимодействие в процессе коммуникации является основным фактором, активизирующим когнитивные и лингвистические способности студентов педагогических вузов. В его подходе студенты формируются не как пассивные получатели языкового материала, а как активные переработчики, сознательно использующие язык в коммуникации. Межличностное общение, социальная активность и коммуникативный опыт усиливают мыслительную активность и речевую адаптивность студента. Лингвистические способности в этом процессе развиваются в связи с быстрым интеллектуальным ответом, речевой логикой и психологической уверенностью. В условиях интерактивной образовательной среды интеллектуальная активность студента возрастает, а речевой опыт стабилизируется. Потенциал работы с языком формируется через готовность выражать свои мысли в коммуникации и аналитическое мышление. М. Лонг подчеркивает, что осознание студентом ошибок в своей речи и их исправление в процессе коммуникации способствует когнитивному развитию. Таким образом, изучение языка в педагогическом высшем образовании выступает как социальная деятельность, способствующая психологическому и интеллектуальному росту [0].

Д. Ларсен-Фриман рассматривает язык не как систему строгих правил, а как постоянно изменяющийся, гибкий и сложный процесс. По его мнению, при овладении языком решающее значение имеют психологические особенности каждого студента, его предыдущий опыт и внутренняя мотивация. В педагогических вузах студенты осваивают язык индивидуально, опираясь на повторяющиеся упражнения и ошибки. Этот процесс осуществляется через рефлексивное мышление, то есть анализ и пересмотр собственной деятельности. В процессе переработки речи студент учится сознательно применять новые слова и структуры, что способствует развитию его лингвистических способностей. В подходе Д. Ларсен-Фримана изучение языка не подчиняется строгой последовательности, а формируется в рамках сложных когнитивных и психологических состояний. В результате активизируются внутренние интеллектуальные возможности студента, и овладение языком превращается в процесс индивидуального развития [0].

Р. Эллис объясняет изучение языка как сочетание теоретических знаний и их применения в практической речевой деятельности. По его мнению, грамматические знания становятся эффективными только при их закреплении через активный речевой опыт. В этом процессе важную роль играют аналитическое мышление студента,

самоконтроль и способность работать с языком. Студент укрепляет свои знания, выявляя ошибки, исправляя их и повторяя материал. При этом проявляются внимание, мотивация, психологическая устойчивость и рефлексия. Р. Эллис уделяет особое внимание интеллектуальным процессам, таким как память, сравнение и обобщение. Каждый студент формирует собственную лингвистическую модель, которая помогает связывать новую информацию с уже имеющимися знаниями. В результате процесс изучения языка превращается в непрерывную когнитивную деятельность [0].

В исследованиях Б. Маквини процесс овладения языком связывается с когнитивными моделями, формирующимися через слуховое восприятие. По его мнению, звуки и слова хранятся и перерабатываются в мозгу в виде слуховых когнитивных карт, которые закрепляются через повторение, слушание и коммуникацию. Студент перерабатывает примеры из окружающей языковой среды в рамках собственного знания. Этот процесс требует слухового восприятия, памяти, логического мышления и речевой гибкости. Лингвистические способности формируются именно через согласованность этих когнитивных процессов. В слухо-ориентированном подходе важна психологическая восприимчивость. Теория Б. Маквини способствует формированию устойчивой лингвистической модели у студентов педагогических вузов [0].

Ч. Сперман в своей теории общего интеллектуального потенциала рассматривает способность студента к мышлению, обобщению и выявлению логических связей как ключевой фактор в изучении языка. По его мнению, любая деятельность, связанная с языком, осуществляется на основе единой внутренней интеллектуальной силы. Через этот потенциал студенты понимают законы языка и перерабатывают их. Общий интеллектуальный потенциал проявляется в логическом анализе, решении проблем и гибком мышлении. Лингвистическая способность студента является выражением этой общей интеллектуальной силы в конкретном направлении. Успех в работе с языком связан с логическим мышлением и внутренним интеллектуальным порядком. Таким образом, теория Ч. Спермана раскрывает интеллектуальные основы процесса изучения языка в педагогическом высшем образовании [0].

На наш взгляд, процесс изучения языка для студентов педагогических вузов представляет собой целостный процесс, формирующийся на основе сложных психологических и когнитивных механизмов, а не ограничивающийся лишь усвоением грамматических знаний. В этом процессе гармонично проявляются вступление в коммуникацию, слуховое восприятие, активность памяти и мышления, что постепенно развивает лингвистический потенциал студента. Психологическая адаптация и внутренняя мотивация стабилизируют речевую активность и усиливают способность последовательно выражать свои мысли. Кроме того, осознание ошибок и их рефлексивный анализ позволяет углублять знания. Процесс изучения языка имеет постоянно изменяющийся и адаптивный характер, что активизирует индивидуальные когнитивные особенности студента. Слуховое восприятие, анализ, обобщение и выявление логических связей способствуют сознательному овладению языком. В результате изучение языка проявляется как социально и психологически значимая деятельность, тесно связанная с общим интеллектуальным развитием студента.

На наш взгляд, процесс изучения языка в педагогических вузах представляет собой сложную когнитивно-психологическую систему, основанную на гармонии различных интеллектуальных ресурсов личности, а не простую репродуктивную деятельность. В этом процессе важно осмысливать новые языковые единицы на основе существующих знаний, анализировать их и применять в реальных речевых ситуациях. Студенты активно используют не только базовые познавательные процессы, такие как память и внимание, но и логическое мышление, творческий подход и практическую гибкость. Новая лингвистическая информация интегрируется с уже имеющимися знаниями, перестраивается в внутренней когнитивной системе, ускоряя интеллектуальное развитие. Индивидуальные интеллектуальные различия, психологическое состояние и уровень мотивации становятся ключевыми факторами эффективности процесса. Поэтому языковые способности формируются на основе мыслительного анализа, рефлексии и

механизмов адаптации. В результате изучение языка оценивается как важный психологический процесс, способствующий общему интеллектуальному развитию, активности и социальной адаптации студента.

Восприятие как начальная ступень когнитивных процессов выражается в приеме внешней и внутренней информации через органы чувств и преобразовании её в целостный образ. У студентов педагогических вузов восприятие проявляется не только через зрение и слух, но и через понимание смысла, осмысление языковых единиц, различение интонации речи и понимание содержания текста. В процессе изучения языка точность и стабильность восприятия играют ключевую роль в правильном понимании значений слов, различении фонетических различий и осознанном восприятии грамматических структур. Чем более активны и сознательны процессы восприятия, тем быстрее и эффективнее развиваются лингвистические способности студента. Следовательно, восприятие при овладении языком проявляется как сложный когнитивный процесс, объединяющий сенсорное восприятие и мышление.

Внимание является психологическим механизмом, управляющим и регулирующим когнитивную активность, обеспечивая направленность студента на определённую информацию. В процессе высшего образования студенты вынуждены работать с большим объемом научной и лингвистической информации, что требует устойчивости внимания и способности к избирательному фокусированию. В изучении языка внимание активно участвует в различении грамматических форм, выявлении ошибок в речи, понимании услышанного текста и контроле собственной речи. При недостаточно развитом внимании процесс овладения языком становится поверхностным, нестабильным и краткосрочным. Напротив, студенты, способные сознательно управлять вниманием, достигают высоких результатов при работе с сложными текстами, в процессе общения и письменной речи. Таким образом, внимание является основным когнитивным ресурсом, обеспечивающим устойчивое развитие лингвистических способностей.

Память выступает важным психологическим механизмом в системе когнитивных процессов, обеспечивающим сохранение знаний, их восстановление и использование. У студентов педагогических вузов память играет ключевую роль в расширении словарного запаса, запоминании грамматических правил и автоматизации речевых конструкций. Лингвистические способности качественно развиваются, если память функционирует не механически, а логически и семантически. Студент способен активно использовать язык, если запоминает слова в связи с их значением, контекстом и ситуацией. Когда память работает в согласии с мышлением и восприятием, процесс изучения языка становится последовательным и устойчивым.

Мышление является самой сложной и высшей формой когнитивного процесса, проявляющейся через анализ, обобщение, сравнение, выводы и решение проблем. В процессе овладения языком студенты через мышление осмысливают грамматические закономерности, анализируют речевые ситуации и учатся творчески использовать языковые единицы. С развитием мышления студент начинает применять язык осознанно, логично и целенаправленно, а лингвистические способности достигают высокого уровня, формируются самостоятельная речь, свободное общение и рефлексивное мышление. Мышление позволяет не только перерабатывать знания, но и адаптировать их к новым ситуациям.

Таким образом, восприятие, внимание, память и мышление формируют взаимосвязанную систему психологических процессов, обеспечивающих проявление когнитивных и лингвистических способностей студентов педагогических вузов. Каждый из этих процессов важен, однако эффективность изучения языка возрастает только при их гармоничном развитии. Зрелость когнитивных процессов способствует успеху студента не только в учебной деятельности, но и в будущей профессиональной сфере. Поэтому в высшем образовании педагогические и психологические подходы, направленные на развитие когнитивных процессов, являются важным условием формирования лингвистической компетенции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гарднер, Говард (1983). Рамки разума: теория множественного интеллекта. New York: Basic Books, 440 стр.
2. Джи, Джеймс Пол (1999). Введение в дискурс-анализ: теория и метод. London: Psychology Press, 176 стр.
3. Крашен, Стивен Д. (1985). Гипотеза ввода: вопросы и последствия. London & New York: Longman, 120 стр.
4. Ларсен-Фриман, Диана и Кэмерон, Линн (2008). Сложные системы и прикладная лингвистика. Oxford University Press, 225 стр.
5. Лонг, Майкл Х. (1981). Ввод, взаимодействие и усвоение второго языка. Annals of the New York Academy of Sciences, 379(1): 259–278. New York Academy of Sciences.
6. МакУини, Брайан (2017). Нейронауки о языке. Cambridge University Press, 240 стр.
7. Свэйн, Меррилл (1993). Гипотеза продуктивности: простое говорение и письмо недостаточны. Canadian Modern Language Review, 50(1): 158–164.
8. Спирман, Чарльз (1994). Общий интеллект, объективно определяемый и измеряемый. American Journal of Psychology, 15: 201–292. University Press. (источник концепции фактора «g»)
9. Томаселло, Майкл (2001). Социальные основы усвоения языка. Social Development, Vol. 10, No. 1, стр. 1–25.
10. Хомский, Ноам (1968/1972). Язык и сознание. New York: Harcourt Brace (1-е изд. 1968; расширенное изд. 1972), 88 стр.
11. Эллис, Род (1991). Изучение усвоения второго языка. Oxford University Press, 220 стр.

УДК -159.9

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

МУХАМАДИЗОДА Фозил Нурали - соискатель кафедры психологии Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. **E-mail:** muhamadizoda13@mail.ru, **тел.:** (+992) 940-40-00-02

Аннотация. В работе исследуются психолого-педагогические основы формирования познавательных интересов у младших школьников. Рассматриваются роль учебной деятельности, мотивации и эмоциональной вовлеченности в развитии устойчивого интереса к знаниям.

Проанализированы классические и современные подходы, включая теории Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева и С.Л. Рубинштейна, а также современные методы стимулирования познавательной активности через проблемные ситуации и интерактивные формы обучения. Представлены структурные компоненты познавательного интереса: направленность, любознательность, пытливость и активность.

Подчеркивается важность системного педагогического подхода для развития интеллектуальной активности и творческих способностей младших школьников.

Ключевые слова: Познавательный интерес, младшие школьники, учебная деятельность, мотивация обучения, психолого-педагогические основы, развитие познавательной активности, проблемные ситуации, игровые и интерактивные методы.

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ШАВҚИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

МУҲАМАДИЗОДА Фозил Нурали – унвонҷӯи кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **E-mail:** muhamadizoda13@mail.ru, **тел.:** (+992) 940-40-00-02

Аннотатсия. Дар таҳқиқоти мазкур асосҳои психолого-педагогии ташаккули шавқи маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтааст. Дар он нақши фаъолияти таълимӣ, ангезиши омӯзиш ва ҷалби эмотсионали хонандагон дар ташаккул ва рушди шавқи устувор нисбат ба дониш баррасӣ мегардад.

Дар доираи таҳқиқот равияҳои классикӣ ва муосири илмӣ таҳлил шудаанд, аз ҷумла назарияҳои Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев ва С.Л. Рубинштейн, инчунин усулҳои муосири таҳриқдихандаи фаъолиятнокии маърифатӣ тавассути эҷоди ҳолатҳои мушкилотӣ ва истифодаи шаклҳои интерактиви таълим баррасӣ гардидаанд. Ҳамзамон, ҷузъҳои сохтори шавқи маърифатӣ, аз қабили самтнокӣ, кунҷковӣ, ҷўяндагӣ ва фаъолиятнокӣ муайян ва тавсиф карда шудаанд.

Дар мақола аҳамияти татбиқи муносибати низомноки педагогӣ барои рушди фаъолиятнокии зеҳнӣ ва ташаккули қобилиятҳои эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: шавқи маърифатӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, фаъолияти таълимӣ, ангезиши омӯзиш, асосҳои психолого-педагогӣ, рушди фаъолиятнокии маърифатӣ, ҳолатҳои мушкилотӣ (проблемавӣ), усулҳои бозӣ ва интерактиви таълим.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF COGNITIVE INTERESTS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

MUHAMADIZODA Fozil Nurali - applicant (Degree Seeker) of the Department of Psychology, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. **E-mail:** muhamadizoda13@mail.ru, **phone:** (+992) 940-40-00-02

Annotation. The study examines the psychological and pedagogical foundations of the formation of cognitive interests in primary school students. It considers the role of learning activities, motivation, and emotional engagement in the development of a sustainable interest in knowledge.

Both classical and modern approaches are analyzed, including the theories of L.S. Vygotsky, A.N. Leontiev, and S.L. Rubinstein, as well as contemporary methods for stimulating cognitive activity through problem-based situations and interactive learning forms. The structural components of cognitive interest are presented: direction, curiosity, inquisitiveness, and activity.

The study emphasizes the importance of a systematic pedagogical approach for fostering intellectual activity and the creative abilities of primary school students.

Keywords: Cognitive interest, primary school students, learning activity, learning motivation, psychological and pedagogical foundations, development of cognitive activity, problem-based situations, game-based and interactive methods.

Проблема формирования познавательных интересов младших школьников становится особенно актуальной в условиях личностно-ориентированного обучения. Формирование познавательных интересов у младших школьников является одной из ключевых задач современной педагогики и психологии образования. В условиях

постоянного усложнения образовательных программ и расширения спектра знаний, предъявляемых к учащимся начальной школы, способность ребенка самостоятельно проявлять интерес к учебной деятельности становится важным фактором успешного освоения учебного материала.

С точки зрения психологии, ранний этап школьного обучения характеризуется активным развитием познавательных процессов, таких как внимание, память, мышление и воображение. Познавательные интересы формируют мотивационную основу учебной деятельности, стимулируют активное участие в образовательных процессах и способствуют развитию самостоятельности и творческих способностей ребенка.

С педагогической позиции, актуальность исследования определяется необходимостью разработки эффективных методов и приемов, направленных на стимулирование интереса к учебной деятельности, формирование устойчивой мотивации и позитивного отношения к обучению. Современные исследования показывают, что недостаточное развитие познавательных интересов на раннем этапе обучения может привести к снижению учебной мотивации, пассивности в учебной деятельности и ограничению возможностей дальнейшего интеллектуального развития ребенка.

Таким образом, изучение психолого-педагогических основ формирования познавательных интересов младших школьников имеет высокую практическую и теоретическую значимость: оно позволяет создавать условия для гармоничного развития личности, активизации познавательной активности и формирования предпосылок успешного обучения на всех последующих этапах образовательного процесса.

Однако на сегодняшний день она остается недостаточно исследованной. Для разработки целостной концепции формирования познавательных интересов следует выяснить, что подразумевается под познавательными интересами, каково их значение, как нужно формировать и развивать познавательные интересы младших школьников в процессе учебной деятельности.

Работая над проблемой формирования познавательных интересов школьников, мы опирались на известные положения педагогической науки о том, что формирование интереса совершается в ходе деятельности [0, **Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Понятие деятельности введено Л.С. Выготским и получило дальнейшее развитие в трудах А.Н. Леонтьева, С.Л. Рубинштейна. Так, С.Л. Рубинштейн отмечает, что основным способом существования психического является его существование в качестве деятельности. «Клеточкой» психологии является действие, которое сначала выступает как акт практической, а затем теоретической деятельности [0, **Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Таким образом, в 30-40-е годы С.Л. Рубинштейном сформулирован принцип единства сознания и деятельности, то есть принцип развития сознания через деятельность.

Создателем теории деятельности считают А.Н. Леонтьева, который подчеркивает предметный характер любой деятельности [0]. В психологии различают внешнюю предметную (практическую) и внутреннюю (теоретическую) деятельность. Внешняя деятельность может интериоризоваться во внутреннюю, умственную деятельность. В строение деятельности входят потребности, мотивы, целы, задачи, действия и операции способы осуществления действия. Усвоение знаний, умений и навыков происходит в процессе деятельности.

В психологии и дидактике отсутствует единая классификация видов деятельности. Так, выделяются мотивационная, целевая и исполнительная деятельность [0, с. 257]; материально-практическая, социальная и духовная (познавательная, ценностно-ориентационная, эмоционально-чувственная) деятельность [0]; материально-практическая, познавательная коммуникативная, ориентационно-ценностная художественная деятельность [0]; преобразовательная, познавательная, ценностно-ориентационная, коммуникативная деятельность; познавательная, преобразовательная или технико-технологическая, эстетическая деятельность [0]. С точки зрения нашего исследования наиболее важным познавательная деятельность, которая вооружает учащихся младших школьников знаниями, умениями и навыками, а также ценностно-ориентационная деятельность, которые тесно взаимосвязаны.

Так, познавательная сторона деятельности обеспечивает формирование, хранение и функционирование образов реальности, её предметная реальность, продукт – знания. Другая сторона деятельности ценностно-ориентационная. Ее продукт – ценностные ориентации, а объект – вся деятельность [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

В психологии и дидактике учение рассматривается как особый вид деятельности, система познавательных действий учащихся, направленных на решение учебно-воспитательных задач.

Г.С. Костюк отмечает, что развитие познавательной деятельности личности выражается в возникновении ее мотивов (познавательных интересов, запросов и пр.), совершенствовании способов осуществления, в обогащении ее результатов, совершенствовании мыслительных операций.

Интерес и деятельность взаимосвязаны и взаимообусловлены; интерес становится мотивом деятельности, деятельность удовлетворяет интерес, развивает, обогащает его и переводит на качественно новый уровень. Структура познавательной деятельности (ее задачи, содержание, способы, этапы, мотивы) составляют объективную основу развития познавательных интересов. Эффективность деятельности для формирования познавательных интересов младших школьников зависит от педагогически правильной ее организации, использования ее объективных условий, внутренних возможностей личности ученика.

Многие исследователи познавательных интересов школьников поддерживают, что познавательная деятельность должна организовываться по типу создания проблемной ситуации, рождающей вопрос и пробуждающие желание найти ответ на него, затем ученик ставит задачу или принимает задачу учителя, далее организуется поиск решения этой задачи, ставится новые задачи для их решения.

Значительное внимание в педагогической науке уделяется организации познавательной деятельности, активной самостоятельной творческой деятельности учеников, особенно в формировании устойчивых, стержневых интересов. Такая деятельность направлена на развитие способов познавательной деятельности, на умение сознательно планировать свою деятельность.

Чем дальше и глубже идет эта особым образом организованная познавательная деятельность, тем более ненасыщенным становится интерес. Чем шире связь этого интереса с прежним интересом подростка, с широкими социальными мотивами, чем сильнее непосредственный мотив, идущий от деятельности, тем глубже становится познавательный интерес [0]. Компоненты такой деятельности хорошо соотносятся с теорией П.Я. Гальперина, Н.Ф. Талызиной о поэтапном формировании умственных действий, соответствуют системе построения учебной деятельности школьников, структуре учебной деятельности с ее компонентами: постановкой задачи, выбором способов ее решений, анализов результатов [0].

На основе анализа психолого-педагогических исследований по проблеме познавательного интереса, мы пришли к выводу о том, что его надо рассматривать как положительное отношение к предмету, к деятельности в этом направлении.

После рассмотрения взаимосвязи деятельности и познавательных интересов, следует остановиться на том, что представляет познавательный интерес.

Во многих психолого-педагогических концепциях существует различные точки зрения и трактовки понятия познавательного интереса. Одни ученые считают, что познавательный интерес выступает в качестве средства обучения, как проблема занимательности (Ю.Б. Бабанский, Н.И. Гамбург, Д. И. Лыгалова, К.А. Лыгалова, Д.И. Трайтак, И.Д. Синельникова, и др). Другие авторы отмечают, что познавательный интерес представляет собой избирательную направленность личности, обращенную к области познания к её предметной стороне и самому процессу овладения знаниями.

Прогрессивные русские педагоги, писатели, публицисты (К.Д. Ушинский, А. И., Герцен, В.Г. Белинский, Н.Г. Чернышевский, Н.А. Доролубов) всегда отмечали огромное влияние интереса на качество учения. Взаимосвязанности интереса в усвояемости и стремлении к жажде знаний отмечали в своих трудах знаменитые мыслители и классики

таджикско-персидской литературы как Абуабдулло Рудаки, Носир Хусрав, Ибни Сино (Авицена), Низами Ганджави, Умар Хайям, Джалолиддин Балхи Руми и др., которые и по ныне имеют огромные образовательно-воспитательное значение.

Как нам известно, интерес как очень сложное и значимое для личности образование имеет множество различных трактовок. По определению Т. Рабо, Н.Ф. Добрынина интерес есть «избирательная направленность человека, его внимания, его помыслов, его мыслей» [0].

У А.Г. Ковалева интерес - «это специфичное отношение личности к объекту, вызванное сознанием его жизненного значения и эмоциональной привлекательностью» [0]

Таким образом, понятие «интерес» отображает множество значимых процессов о» единичных (внимание) до скучности их, он выражается в тенденциях, потребностях, отношениях.

Рубинштейн С.Л. интерес определяет так: «Интерес – это тенденция личности, заключающаяся в направленности или сосредоточенности её помыслов на определенном предмете. Интерес представляется в направленности внимания, мыслей, помыслов, потребность вовлечения, желаниях, воле. Потребность вызывает желание обладать предметом, интерес – знакомиться с ним. Интерес - мотив, который действует в силу своей осознанной значимости и эмоциональной привлекательности. Когда интересы не получают пищи или их нет, - жить скучно» [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Леонтьев А.И. в книге «Деятельность. Сознание. Личность» пишет: «для того, чтобы возбудить интерес, не нужно указывать цель, а затем пытаться мотивационно оправдать действие в направлении данной цели, но нужно, наоборот, создать мотив, а затем открыть возможность нахождения цели. Интересный учебный предмет это и есть учебный предмет, ставший «сферой целей» учащегося в связи с тем или иным побуждающим его мотивом [0].

Психолог Кудрявцев Т.В., утверждает, что высокий уровень развития интереса возможен лишь в результате многократного повторения определенной деятельности, определенным подкреплением - как организуемым со стороны, так и обращающимся в зависимости от сознания успеха от удовлетворения определенного вида потребностей [0]

В психологическом словаре интерес рассматривается следующим образом: «Интерес - это форма проявления познавательной потребности, обеспечивающая направленность личности на осознание целей деятельности и тем самым способствующая ориентировка, ознакомление с новыми фактами, более полному и глубокому отражению действительности. Субъективно интерес обнаруживается в эмоциональном тоне, который приобретает процесс познания, во внимании к объекту интереса. Удовлетворение интереса не ведет к его угасанию, а вызывает новые интересы, отвечающие более высокому уровню познавательности. Интерес в диалектике своего развития превращаться в склонность как проявление потребности в осуществлении деятельности, вызывающей интерес. Различают непосредственный интерес, вызываемый привлекательностью объекта, и о посредственный интерес к объекту как средству достижения целей деятельности. Устойчивость интереса выражается в длительности его сохранения и в его интенсивности. Об устойчивости интереса свидетельствует преодоление трудностей в осуществлении деятельности, которая сама по себе интересна, не вызывает, но выполнение, которой является условием осуществления интересующей человека деятельности. Оценка широты или узости интереса, в конечном счете, определяется его содержательностью и значимостью для личности» [0, с.123].

В.Н. Мясищев, например определяет интерес как активное сознательное отношение, потому что при всяком интересе мы стремимся, говорить и быть в центре накопившейся информации, Этой же позиции придерживается В.Г. Иванов, А.П. Архипов.

Данный взгляд на интерес не разделяет А.Г. Ковалев: «Определяя интерес как познавательное отношение к объекту, - пишет он, психологи, разделяющие эту позицию, по существу суживают понятие интереса и сводят его к только познавательному интересу, хотя фактически они не отрицают и других интересов, которым живет личность. Очевидно, что интерес как свойство направленности личности - сложное и динамическое

явление, связанное с другими свойствами направленности и о посредственное ими» [0]. Отсюда понятие интерес тесно связан с понятием познавательный интерес, поскольку наша задача состоит в объяснение сущности процесса привлекательного обучения. Действительно познавательный интерес — явление многозначимое, поэтому на процессе обучения он может влиять различными своими сторонами.

С устранения внешне занимательной ситуации породившей этот временный, неустойчивый интерес, он может быстро угаснуть.

Подобный взгляд на занимательность не единичен. Он находит сторонников среди множества учителей, которые, рассматривая учение как серьезный труд, считают занимательность помехой волевому усилию, напряженному мышлению, столь необходимым для решения познавательных задач.

Однако и аргументы противников этого взгляда высказанные в защиту занимательности, достаточно весомы. Прежде всего, они исходят от популяризаторов науки - людей, которые несут науку в массы, препарируя её для восприятия человека, малоподготовленного в данной научной области.

В работах Г.И. Шукиной, занимательность рассматривается как средство привлечения интереса к предмету или процессу изучения, которое способствует переходу познавательного интереса со стадии простой ориентировки: ситуативного, эпизодического интереса, на стадию более устойчивого познавательного отношения, стремления углубиться с сущность познаваемого [0].

Таким образом, занимательность, выступающая и качестве стимула познавательного интереса и как средство обучения, и как средство популяризации научных знаний, способствует, с одной стороны, приближению научных, истин, с другой же стороны, способствует лучшему, протеканию познавательных процессов человека, активизации его мышления, обострению эмоционального отношения к предмету познания.

Известны выступления В.Г. Белинского и И.А. Добролюбова против развлекательности в обучении, в характеризующемся не имеющими к нему отношения прекрасного, выступления Д.И. Писарева против протекающей педагогики, К.Д. Ушинского, с возмущением писавшего о недопустимости приносить в жертву занимательности содержание науки. Их идеи, их высказывания о роли интереса в обучении живут и развиваются и сегодня.

Анализируя различные позиции по вопросу занимательности (занимательность - помеха в обучении, занимательность необходимый элемент, помогающий обучению), опираясь на изучение и обобщение системы учебной работы многих учителей можно сделать вывод, что занимательность важное и в гоже время достаточно острое средство обучения.

Очень броское, неожиданное, парадоксальное вызывает и более длительное и эмоциональное насыщенное внимание - любопытство, т.е. желание посмотреть, даже рассмотреть, не только с внешней стороны, обычно не вникая в существо вопроса.

Любопытство связано с положительными эмоциями и непосредственным мотивом, не только познавательного компонента. Временно привлеченное внимание угасает, если педагог не попытается пойти дальше и вызвать желание более глубоко ознакомиться с объектом - понять, что это такое, как возникло, каково его природа, действие и влияние.

Иное дело любознательность: она близка к интересу. Но любознательность диффузна, не сосредоточена на определенном предмете или деятельности. Поэтому любознательный ребенок «интересуется» всем окружающим, но не глубоко.

Очень важный компонент познавательного интереса представляет собой активное включение в учебную деятельность.

Познавательный интерес также является одним из основных средств формирования любознательности пытливости и активности, учащихся в усвоение учебного материала.

Познавательный интерес как целостное психолого-педагогическое образование имеет определенную структуру. На основе изучения психолого-педагогической литературы по данному вопросу мы выделили следующие компоненты познавательного интереса: Направленность, любознательность, пытливость, активность.

Анализ психолого-педагогической литературы и эмпирических данных позволяет утверждать, что формирование познавательных интересов младших школьников является комплексным процессом, тесно связанным с деятельностью ребенка, его мотивацией и эмоциональной вовлеченностью в учебный процесс. Познавательный интерес рассматривается как многомерное образование, включающее направленность, любознательность, пытливость и активность, и выступает не только как стимул к усвоению знаний, но и как механизм внутренней мотивации к учебной деятельности.

Современные исследования подчеркивают необходимость организации учебной деятельности таким образом, чтобы она создавалась через проблемные ситуации, стимулировала самостоятельный поиск решений и поддерживала переход от ситуативного к устойчивому интересу. При этом важно учитывать как внешние педагогические средства - занимательность, игровые и интерактивные формы, так и внутренние психологические механизмы - эмоциональную вовлеченность, осознанность целей и положительное отношение к предмету.

Таким образом, познавательный интерес выступает ключевым фактором успешного обучения, развития интеллектуальной активности и творческих способностей младших школьников. Эффективное формирование интереса требует целенаправленного сочетания психолого-педагогических методов, организации учебной деятельности и создания условий для активного участия ребенка, что имеет высокую теоретическую и практическую значимость для образовательной науки и начальной школы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексей Николаевич Леонтьев. Деятельность, сознание, личность / А.А. Леонтьев, Д.А. Леонтьев, Е.Е. Соколова. - Москва : Смысл, 2005 (ППП Тип. Наука). - 431 с.
2. Большой психологический словарь / [Авдеева Н. Н. и др.] ; под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. — 4-е изд., расш. — Москва, Санкт-Петербург : АСТ ; Прайм-Еврознак, 2009. -811 с.
3. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения. М.: Педагогика, 1986. -240 с.
4. Добрынин, Н.Ф. Проблема активности личности [Текст] : [Сборник статей] / Под ред. проф. Н. Ф. Добрынина. — Москва : [б. и.], 1954. -215 с.
5. Ковалев, Александр Григорьевич. Личность воспитывает себя / А. Г. Ковалев. — Москва : Политиздат, 1983. -256 с.
6. Краевский, В. В. Методология педагогики: новый этап [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по пед. специальностям) / В.В. Краевский, Е. В. Бережнова. -М.: Академия, 2006. -393 с.
7. Кудрявцев, Т.В. Учебное пособие по курсу «Психология». Психология профессионального обучения и воспитания / Т.В. Кудрявцев. - М.: МЭИ, 1985 (1986). - 108 с.
8. Леднев, Вадим Семенович. Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В. С. Леднев. - 2-е перераб. изд. - Москва : Высш. шк., 1991. -223 с.
9. Леонтьев, А. Н. Психологические основы развития ребенка и обучения : [сборник] / А.Н. Леонтьев; под ред. Д.А. Леонтьева, А.А. Леонтьева. - Москва : Смысл, 2009. — - 422 с.
10. Лернер, И. Я. и др. Современная дидактика: теория – практике / Под ред. И. Я. Лернера, И. К. Журавлева. - М.: ИТПИМИО, 1994. - 288 с.
11. Шубинский, Владимир Степанович. Педагогические основы философско-мировоззренческой подготовки учащихся средней школы : диссертация ... доктора педагогических наук : 13.00.01. - Москва, 1987. - 440 с.
12. Щукина, Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г.И. Щукина. — М.: Педагогика, 1971. — 352 с.

БА ТАВАЧҶУҲИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба таъб расонида мешаванд.

Ба хотири беҳбуди фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур медонем, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: хатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорои сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи қор), шарҳ - номгӯи мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли хаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври ҷопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютери Times New Roman Tj – 14 тахия шавад.

Андозаи қоғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи чап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари мухтасар ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешавад. Шарҳи мухтасари мухтасар дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешавад.

Ҳайати таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва қўтоҳ қунад ва ё рад намояд. Мақолаҳое, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба мухтасар он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯёну аспирантон тавсияи роҳбарони илмиашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее -2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal «Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan» publishes articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including texts, tables, bibliography, drawings and annotation texts in Tajik, Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman TJ 14, format A-4 single spacing, upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article, below after one interval the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik, Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article, list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

**ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН / Маҷаллаи илмӣ,
маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2026. - №2 (60). – 366 с.**

Сармуҳаррир:	Сафаров Ш.А.
Муовини сармуҳаррир:	Каримзода М.Б.
Котиби масъул:	Мухиддинзода Б.
Мухаррири матни тоҷикӣ:	Гулмадов Ф.
Мухаррири матни русӣ:	Каримзода М.Б.
Мухаррири матни англисӣ:	Лутфуллоева П.
Мухаррири техникӣ:	Мухиддинзода Б.
Саҳифабанд:	Ҳайдаров Р.

Муассис: Академия таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА / Научно-просветительский и учебно-методический журнал, 2026. - №2 (60). – 366 с.

Главный редактор:	Сафаров Ш.А.
Зам. главного редактора:	Каримзода М.Б.
Ответственный секретарь:	Мухиддинзода Б.
Редактор таджикского текста:	Гулмадов Ф.
Редактор русского текста:	Каримзода М.Б.
Редактор английского текста:	Лутфуллоева П.
Технический редактор:	Мухиддинзода Б.
Верстка:	Хайдаров Р.

Учредитель: Академия образования Таджикистана

**BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN/
Scientific-educational and metodical Journal, 2026. - №2 (60). – 366.**

Chief Editor:	Safarov Sh.A.
Deputy Chief Editor:	Karimzoda M.B.
Executive Secretary:	Muhiddinzoda B.
Tajik Text Editor:	Gulmadov F.
Russian Text Editor:	Karimzoda M.B.
English Text Editor:	Lutfulloeva P.
Technical Editor:	Muhiddinzoda B.
Verska:	Haidarov R.

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

*Ба матбаа 22.06.2026 супорида шуд. Ба чоп 23.06.2026 имзо шуд.
Кӯзаи офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8 ҷузъи ҷ. ш. 52. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Шабон-217», кӯчаи М. Турсунзода, чоп шудааст.*

*Сдано в печать 22.06.2026. Подписано к печати 23.06.2026. Печать офсетная.
Формат 60x84 1/8 Условно-печатный лист – 52. Тираж - 100. Заказ № 14.
Издательство «Шабон-217», 7734024, улица М. Турсунзаде*

*Download in Print 22.06.2026. Posted on 23.06.2026. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet – 52. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Shabon-2017", 7734024, M. Tursunzoda Str.*